

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
КеАҚ «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті»

Министерство образования и науки Республики Казахстан
НАО «Университет имени Шакарима города Семей»

ҚАЗАҚСТАН
ТӘУЕЛСІЗДІГІНЕ

Экономика ғылымдарының докторы, профессор,
ҚР Қазақстан Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі,
ҚР Педагогикалық ғылымдар академиясының академигі,
Оксфорд академиялық одағының құрметті профессоры
Нәдірбек Әпсәлемұлы Әпсәлемовтің туғанына 80 жыл толуына арналған

«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАСЫ ЖӘНЕ БІЛІМІ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ЖАҢА СЕРПІЛІСТЕРІ»

атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция

ЖИНАҒЫ

МАТЕРИАЛЫ

Международной научно-практической конференции

«ЭКОНОМИКА И ОБРАЗОВАНИЕ КАЗАХСТАНА: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И РЕАЛИИ»

посвященной 80-летию со дня рождения
доктора экономических наук, профессора,
академика Казахстанской национальной академии естественных
наук, академика Академии педагогических наук РК,
почетного профессора Академического союза Оксфорда
Апсалямова Надирбек Апсалямовича

9 желтоқсан 2021 ж.
Семей

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫ
ҚАЗАҚСТАН

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі
«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ

Министерство образования и науки Республики Казахстан
НАО «Университет имени Шакарима города Семей»

Экономика ғылымдарының докторы, профессор,
академик **Нәдірбек Әпсәлемұлы Әпсәлемовтің**
туғанына 80 жыл толуына арналған
**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАСЫ ЖӘНЕ БІЛІМІ:
ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ЖАҢА СЕРПІЛІСТЕРІ»**
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының

ЖИНАҒЫ

МАТЕРИАЛЫ

Международной научно-практической конференции
**«ЭКОНОМИКА И ОБРАЗОВАНИЕ
КАЗАХСТАНА: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И РЕАЛИИ»**
посвященной 80-летию со дня рождения
доктора экономических наук, профессора,
академика **Апсалямова Надирбек Апсалямовича**

9 желтоқсан 2021 ж.
Семей

УДК 37:001.895(063)
ББК 74я431+74.044я431
М 43

Главный редактор:

Б.А. Ердембеков – Председатель Правления – Ректор, доктор филологических наук, профессор

Редакционная коллегия:

А.Ж. Зейнуллина, заведующая кафедрой экономики и финансы, кандидат экономических наук, ассоциированный профессор;

Е.П. Евлампиева, руководить отдела по управлению научной деятельностью, кандидат биологических наук, и.о. ассоциированного профессора;

Ж.Х. Кажиева, кандидат экономических наук, ассоциированный профессор кафедры экономики и финансы;

Ж.М. Орынканова, старший преподаватель кафедры экономики и финансы;

А.А. Сарсенбаева, преподаватель кафедры экономики и финансы;

З.Т. Семейская, специалист отдела по управлению научной деятельностью.

Международная научно-практическая конференция **«ЭКОНОМИКА И ОБРАЗОВАНИЕ КАЗАХСТАНА: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И РЕАЛИИ»**, посвященная 80-летию со дня рождения доктора экономических наук, профессора, академика **Апсалямова Надирбек Апсалямовича** (Семей, 9 декабря 2021 года): Сборник докладов/гл. редактор Б.А. Ердембеков. – Семей: Университет имени Шакарима города Семей, 2021. – 457 с.

ISBN 978-601-313-123-8

В сборник включены доклады, представленные на пленарном и секционных заседаниях конференции, посвященные консолидации опыта и идей Н.А. Апсалямова в современных условиях развития экономической научной школы, обсуждению актуальных проблем экономики и социально-экономического развития Казахстана в условиях постпандемии, поиск путей дальнейшего развития страны в сфере экономики и образования с учетом историко-правовых аспектов экономических реформ. Определяются вопросы эффективного сотрудничества в системе образования, предоставления высококачественных услуг по программам профессионального развития и совершенствования педагогического мастерства преподавателей. Рассматриваются актуальные проблемы развития инновационной техники, технологии пищевых производств и пищевой безопасности.

Материалы конференции будут полезны педагогам высших учебных заведений, учителям общеобразовательных школ, воспитателям и педагогам дошкольного образования, магистрантам и докторантам.

© Университет имени Шакарима города Семей, 2021

1 СЕКЦИЯ: БІЛІМ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА – Н.Ә. ӘПСӘЛЕМОВТИҢ ӨМІРІНДЕГІ ЕКІ ӨЗАРА ПАРАЛЛЕЛЬ

СЕКЦИЯ 1: ОБРАЗОВАНИЕ И ЭКОНОМИКА – ДВЕ ВЗАИМНЫЕ ПАРАЛЛЕЛИ ЖИЗНИ Н.А. АПСАЛЯМОВА

МРНТИ: 06.01.79

Т.М. Жаксылыков

Первый вице-министр национальной экономики Республики Казахстан
Республика Казахстан, г. Нур-Султан

АПСАЛЯМОВ Н.А. – ЧЕЛОВЕК ЭПОХИ

APSALYAMOV N.A. – A MAN OF THE EPOCH

Основой для хорошей жизни человека должны стать честный труд, совестливый разум, искреннее сердце. Вот три качества, которые должны властвовать над всем. Без них не обрести в жизни мира и согласия.

Шакарим Кудайбердиев

Надирбек Апсалямович был крупным ученым, известным в стране организатором высшей школы, талантливым педагогом. Это человек, обладавший глубокими знаниями и огромным жизненным опытом, которым он щедро делится со своими учениками.

В современном экономическом мире в центре внимания исследователей находятся проблемы глобализации и интеграции экономических процессов. Глобализация выступает как фактор, углубляющий международное разделение труда и усиливающий взаимозависимости между государствами и их регионами, а также создающий определенные мотивации для конкурентной экономической деятельности.

Апсалямов Надирбек Апсалямович как ученый, изучал влияние глобализации на экономические процессы. Значимую роль в данном вопросе сыграли исследования в рамках подготовки и защиты докторской диссертации на тему «Эффективность функционирования агропродовольственного сектора в условиях глобализации: теория, методология и приоритеты развития (на материалах Восточно-Казахстанской области)», а именно:

- предложил концепцию обеспечения продовольственной безопасности в условиях глобализации;
- предложил основные направления глобализации продовольственной системы;
- провел анализ закономерности и особенности, а также эффективность аграрного производства;
- рассмотрел методологические и методические аспекты прогнозных оценок и оценок уровня эффективности развития агропродовольственного сектора Казахстана;
- обозначил проблемы обеспечения конкурентоспособности продукции агропродовольственного сектора и ценовой политики, а также определение приоритетов агропродовольственного сектора в ВКО.

Данные исследования являются актуальными и в настоящее время, что прослеживается в государственных программах по вопросам продовольственной безопасности.

Как ученый и педагог Надирбек Апсалямович подготовил ряд монографий, учебных пособий для будущих экономистов-финансистов, содержание которых отражает развитие экономики Казахстана, это:

- Агропродовольственный сектор Республика Казахстан: проблемы становления и развития;
- Государственное регулирование экономики;
- Экономический риск и обеспечение безопасности в условиях рынка (на материалах России и Казахстана);
- Современная бюджетная политика Казахстана;
- Инновационное развитие экономики Республики Казахстан и др.

Следует отметить, что труды Апсалямова Н.А. на V Всероссийском конкурсе на лучшее научное издание были удостоены 3-х призовых мест:

- Диплом первой степени присужден в номинации «Лучшее учебное пособие по направлению «Экономика» (на иностранном языке).
- Диплом первой степени присужден в номинации «Лучшая монография по направлению «Экология».
- Диплом второй степени присужден в номинации «Лучшая монография по направлению «Экономика».

Эпиграфом моего выступления являются слова великого Шакарима, которые как нельзя полно характеризуют профессора Апсалямова Н.А, который честно трудился как педагог, ученый и гражданин, обладающий «совестливым разумом и искренним сердцем».

Одним из лучших человеческих качеств Надирбека Апсалямовича было глубокое уважение к старшему поколению, их мудрости. Он был патриотом своего народа, своего края. Блестяще зная историю и литературу казахского народа, старался развивать высокое чувство принадлежности к великому казахскому народу в коллегам, в студентах. По его инициативе и личном участии в Академии открыт музей Каракерей Кабанбай батыра. Надирбек Апсалямович любил повторять: «Патриотизм начинается с малого: с отношения к своей семье, работе, студентам, к вузу». И величайшим проявлением патриотизма Надирбека Апсалямовича следует признать его сопереживание за судьбу жителей родного края – Тарбагатайского района, пострадавшим от наводнения. Он как истинный патриот стремился внести свою лепту в решение проблем, создав и возглавив штаб помощи.

Я знаю Надирбека Апсалямовича с разных сторон. Как требовательного и высокопрофессионального руководителя, под началом которого делал свои первые шаги в профессиональной деятельности. Как наставника, устанавливающего для своих учеников высокие профессиональные и нравственные ориентиры, которым я всегда стремлюсь следовать. Как отзывчивого, доброго и внимательного дядю, окружающего заботой свою семью и родных. Во всем, что он делает, его отличают огромная требовательность к себе, настойчивость в достижении поставленных целей, внимание и чуткость к окружающим.

Однажды он сказал мне: «Постарайся жить так, будто каждый день последний. Каждый день добивайся намеченных целей, двигайся вперед пусть даже маленькими шагами, тогда успех всегда будет с тобой». Мне, кажется, что эти слова – девиз всей его жизни.

А.А. Арзыбаев

Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына, г. Бишкек,
Кыргызская Республика

О ПРОФЕССОРЕ Н.А.АПСАЛЯМОВЕ

PROFESSOR N.A. APSALYAMOV TURALY

Наука – это особая сфера человеческой деятельности. Постоянное стремление науки к совершенствованию и расширению объёма исследуемых объектов выступает как основной признак отличающий её от обыденного познания. Наука, в отличие от обыденного познания, предполагает применение особых средств и методов деятельности, для неё присуще наличие развитого аппарата методов и процедур, используемых для рационального обоснования, доказательства и проверки получаемых знаний. В современном понимании наука – это особого рода деятельность, включающая особые цели, методы их достижения, это совокупность знаний, объединяющих различные концепции, теории, категориальный аппарат и, наконец, это социальный институт, включающий отдельных ученых. Одним из таких ученых был – доктор экономических наук, профессор Апсаямов Надирбек Апсаямович, человек редкой эрудиции и интеллигентности, яркий представитель вузовской науки, подготавливающая кадры и вносящая свой вклад в академическую и отраслевую науку.

Доктор экономических наук, профессор, академик Казахской Национальной академии естественных наук Апсаямов Надирбек Апсаямович работал в системе высшего образования с 1966 года. Он прошел путь от ассистента кафедры Джамбульского технологического института до ректора Семипалатинского технологического института мясной и молочной промышленности, ректора Государственного финансового института, проректора Государственного финансового института по учебной работе, директора института экономики и финансов после слияния Государственного финансового института и Семипалатинского государственного университета им. Шакарима. За годы своей деятельности подготовил тысячи высококвалифицированных специалистов. Под его научным руководством более 40 соискателей защитили научные диссертации и получили учёные степени кандидатов и докторов наук, докторов философии (PhD), которые успешно трудятся во всех отраслях экономики Республики Казахстан и в странах ближнего зарубежья. Ученый, автор более 100 научных работ, является автором и соавтором учебников, учебных пособий, научных отчетов. Выступал с докладами на международных научных конференциях, симпозиумах в США, Голландии, Германии, Кубе, Швейцарии, Великобритании, Японии. Автор таких научных трудов, как «Агропромышленный сектор Республики Казахстан: проблемы становления и развития», «Экономические основы агробизнеса», «Экономический риск и обеспечение безопасности в условиях рынка (на материалах России и Казахстана)», «Современная бюджетная политика Казахстана» -таков путь становления известного ученого и педагога.

В многогранной деятельности Надирбека Апсаямовича можно проследить несколько направлений. Первое – это педагогическая деятельность, которая во многом определила и становление личности. Мы, ученые-экономисты, знали Апсаямова Надирбека Апсаямовича – как представителя системы образования. Он долгие годы руководил Казахской финансово-экономической академией. Он – учитель, и это проявляется во всем, что бы он ни делал. В этом его индивидуальность. Второе направление – научная деятельность. За годы своей научной работы благодаря исследованию профессора Апсаямова Н.А., бесспорно, исследование особенностей периода становления казахской государственности и системы управления народным хозяйством в годы

независимости остается по-прежнему актуальным. Один из недостатков прежних исследований этих проблем заключается в отсутствии более фундаментального анализа. В силу этих факторов его теоретические выводы и взгляды по существу событий в Казахстане творчески и глубоко осмыслены, критически восприняты и при этом, как он отметил в своей докторской диссертации социально-экономические события в Казахстане за годы независимости носили отпечаток своей эпохи, разумеется, как объективного, так и субъективного характера. А это в свою очередь, естественно, требует необходимости руководствоваться принципами диалектического анализа, улавливания значимых закономерностей и тенденций периода независимости, отвечающих в то время интересам и социальным запросам общества.

Практика институциональных реформ показала порочность стихийного образования новых институтов рынка в отрыве и даже в противовес развитию реального сектора экономики. Единственное достижение этих институтов – создание условий для первоначального накопления капиталов. Самое негативное по своим последствиям для рыночных преобразований состоит в том, что ни один из новообразованных рыночных институтов не стал инструментом структурной и технологической перестройки производства, точкой опоры антикризисного управления, рычагом мобилизации реального капитала. Страна также не создала благоприятных условий для активного привлечения прямых иностранных инвестиций. Динамичное социально-экономическое развитие транзитных обществ, безусловно, должно было опираться, среди прочих факторов, на деятельность социальных слоев и групп, которые, в силу присущей им ментальности, являются сторонниками позитивных перемен. Действенными субъектами модернизации в переходных обществах стали представители предпринимательского слоя. Предпринимательство было заинтересовано в стабильном развитии своего бизнеса, которое может обеспечить только стабильность политического режима. Рыночная система хозяйствования, как отмечал профессор Апсалямов Н.А., это экономика предпринимательского типа, ибо предпринимательство представляет собой инициативную, связанную с хозяйственным риском и направленную на поиск наилучших способов использования ресурсов деятельность, ведущуюся с целью извлечения дохода. Исходным пунктом бизнеса является предпринимательство, что в свою очередь ведет за собой товарное производство, а, следовательно, его условиями выступают отношения обособления и общественное разделение труда. Предприниматель является центральной фигурой экономического развития, движущей силой прогресса или движущей силой реорганизации экономической жизни в условиях трансформации. Демократизация общественной жизни, ориентация на рыночные отношения в экономике, отказ от курса жесткой централизации, становление политического и экономического плюрализма – все это явления, характерные в той или иной степени для всех постсоветских республик, в связи, с чем исследование особенности переходного периода и его динамика, проблемы экономической трансформации показаны в его исследованиях как актуальная и значимая проблема. Развитие научно-технических исследований и разработок в определенной степени сдерживается сокращением бюджетного финансирования науки и утратой ее приоритетного положения в экономике страны. Кроме того, высокая стоимость нововведений, длительные сроки их окупаемости, низкий платежный спрос многих заказчиков и другие факторы также отрицательно влияют на развитие науки и техники в экономике любого государства.

Профессор Надирбек Апсалямович в своей научной деятельности уделял особое внимание проблемам инновации. Он отмечал, что под инновацией мы понимаем сложный процесс взаимодействия науки, технологии и рынка, в результате которого научное открытие или изобретение доводится до коммерческого успеха, реализуются в виде нового продукта, производственной технологии, формы организации бизнеса и др. Инновационная стратегия предпринимательства используется как средство противостояния тенденции снижения нормы прибыли.

Данная функция обусловлена самим характером предпринимательской деятельности, стремлением выиграть в конкурентной борьбе, расширить и укрепить свой сегмент рынка. В условиях жесткой конкурентной борьбы сделать это можно исключительно за счет научно-технических инноваций. При этом первостепенная роль в повышении эффективности производства отводится созданию и внедрению новой техники. Предметом современной инноватики, по мнению Надирбек Апсалямовича, выступает, прежде всего, создание, освоение и распространение различных интеллектуальных продуктов. Новшество является тем объектом, который представляет собой стержень инновации. В свою очередь, новые технические решения – новации – являются ядром нововведений. Инновационная политика государства представляет собой общее руководство по формированию программы нововведений, отбору проектов и принятию финансовых решений, которые способствуют долговременному укреплению ее конкурентных преимуществ и обеспечивают успешное достижение поставленных целей. Проблема улучшения инновационного развития в условиях недостаточно высокого развития производства является наиболее актуальной в ряду эффективных экономических инструментов управления реальным сектором экономики, что отвечает долгосрочным приоритетам, определенной стратегией развития экономики Казахстана. Одним из главных требований, которое необходимо реализовать для нормального функционирования экономики Казахстана, является переход общества к модели устойчивого развития в процессе формирования зрелых рыночных отношений и ускорения научно-технического прогресса. Управление инновационной деятельностью может быть успешным при условии длительного изучения инноваций, что необходимо для их отбора и использования. Инновационная политика любой страны должна быть направлена на превращение научной сферы в важнейший ресурс экономического и духовного обновления путем ее реформирования и проведения эффективной государственной научно-технической политики, адекватной экономическому положению и приоритетам развития на ближайшие годы.

Исследования профессора Апсалямова Надирбек Апсалямовича показали, что на первом этапе государство должно содействовать созданию Национальной инновационной системы в республике, на втором этапе ее интеграции в международные научно-технические, производственные структуры. Интеграция в мировую структуру возможна с использованием технологического трансферта или прямых иностранных инвестиций. Ориентация государственной политики на резкое повышение статуса науки и образования, стимулирование предприятий, занятых наукоемким производством позволит создать основы принципиально новой модели экономического развития не только Казахстана, но и Кыргызстана тоже, т.е. инновационной экономики.

Научные исследования профессора Апсалямова Н.А. были масштабны. Высочайший научный интеллект, талант теоретика признается всеми экономистами. Все его жизненные успехи и достижения стали возможны благодаря трудолюбию и ответственности. Тяжело сознавать, что с нами больше нет этого удивительного человека, которого многие знали, любили и уважали. Светлая память о нем навсегда останется в наших сердцах!

Уважаемый и родной Надирбек ага! Вы внесли огромный вклад в формировании, функционировании и развитии Общественного фонда имени Каракерей Кабанбай батыра. Мы потомки Каракерей Кабанбай батыра живущие в Кыргызстане всегда будем благодарны Вам за созидание!

Мы низко склоняем головы перед Вашим величием!

Қ.Ж. Амирханов

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, aspirant57@mail.ru

ҰСТАЗ. ҒАЛЫМ. ТҰЛҒА

TEACHER. SCIENTIST. PERSONALITY

Апсалямұлы Нәдірбек Апсалямұлы (1941-2021жж.), экономика ғылымдарының докторы, профессор, 1990-1996 ж.ж. Семей ет және сүт өнеркәсібінің технологиялық институтының ректоры. 1996-1997 жылдары – Мемлекеттік қаржы институтының ректоры. 1997-2000 жылдары – Мемлекеттік қаржы институтының бірінші проректоры (МҚИ). 2000 жылдан бастап Қазақ қаржы-экономикалық академиясының негізін салушы, президенті және Қазақстан инновациялық университеті, Қазақстан инновациялық академиясының президенті.

Жарты ғасырдан астам жоғары білім саласында ерекше еңбек етіп, саналы ұрпақ, талантты шәкірттер дайындаған белгілі ұстаз, дарынды басшы Нәдірбек Әпсәлемұлының өмір-жолы Семейдегі қара шаңырақ оқу орыны технологиялық институттың, кейіннен қаржы-экономикалық академияның даму тарихымен тікелей байланысты.

XX ғасырдың 60-жылдары Семей - Кеңестер Одағында қуаттылығы жағынан үшінші орында тұрған (Мәскеу және Ленинград ет комбинаттарынан кейін) М.И. Калинин атындағы ет-консерві комбинаты орналасқан жеңіл және тамақ өнеркәсібінің қарыштап дамыған қаласы болды. Сол кездері комбинатқа орта және жоғары дәрежелі мамандар өте қажет еді. Орта дәрежелі мамандарды Семей политехникумы сәтті дайындап шығарып отырды, ал жоғары дәрежелі мамандар дайындайтын оқу орны қалада болған жоқ. Сондықтан, Қазақ ССР Министрлер Кеңесі 1962 жылы мамырда Қазақ химия-технологиялық институтының Семей жалпы техникалық факультетін құру туралы шешім қабылдады. Басты институт Оңтүстік Қазақстан облысының орталығы – Шымкент қаласында орналасқан. Жамбыл қаласында бөлімшесі болды.

Қазақ ССР жоғары және орта арнайы білім беру Министрлігінің 1962 жылдың 3 маусымындағы № 609 бұйрығына сәйкес Шымкент қаласындағы Қазақ химия-технологиялық институтының жалпы техникалық факультеті Семей қаласында ашылды. Жалпы техникалық факультеттің деканы болып Талалаев Владимир Дмитриевич тағайындалды.

Қазақстанның тамақ және өңдеу өнеркәсібі үшін мамандар даярлау Семей қаласында осылай басталды.

КСРО Министрлер кеңесінің 1963 жылдың 19-шы наурыздағы № 304 үкіміне сәйкес Семей ет консерві комбинаты тамақ факультетінің зертханаларын қондырғылармен, құрал-жабдықтармен және материалдармен қамтамасыз етті.

Қазақ ССР Министрлер Кеңесінің 1963 жылғы 15 сәуірдегі № 300 үкімі және Қазақ ССР орта және жоғары арнайы білім беру Министрлігінің 1963 жылғы 26 сәуірдегі № 336 бұйрығы бойынша жалпы техникалық факультет Қазақ химия-технологиялық институтының тамақ факультеті деп атауын өзгертті (Шымкент қ.)

Бұл кездері, Қазақ химия-технологиялық институтының Семей қаласындағы тамақ факультеті жаңа оқу ғимараттары, кітапханалар мен кафедраларға аса мұқтаж болды (фото 1).

Фото 1 – Тамақ факультеті орналасқан Глинка көшесіндегі бас ғимарат

1963 жылы тамақ факультетінің күндізгі оқу бөліміне алғашқы рет студенттерді қабылдау жүзеге асырылды. Бұл кездері факультетте 540 студент, олардың ішінде: 175 адам – күндізгі бөлімде, 365 адам - кешкі және сырттай бөлімдерде білім алды.

Факультет штаты 24 адамнан құралды: 1 тарих ғылымдарының кандидаты, 11 аға оқытушы және 13 оқытушы болды.

КСРО жоғары білім беру Министрлігі Семей қаласында құрылған жоғарғы оқу орнын біліктілігі жоғары кадрлармен қамтамасыз ету жұмыстарын жүргізді.

1964 жылы Қазақ химия-технологиялық институтының Жамбылдағы бөлімшесі, жеке Жеңіл және тамақ өнеркәсібі технологиялық институтына айналды. Осыдан кейін Қазақ ССР орта және жоғары арнайы білім беру Министрлігінің 1964 жылға 11 наурыздағы № 338 бұйрығына сәйкес Семей қаласындағы тамақ факультеті Жамбыл технологиялық институтына берілді.

1964 жылы Семей қаласындағы тамақ факультеті Қазақстандағы ең жас және тез дамыған факультет болды.

1967 жылдың 1 қыркүйегінен бастап, ҚазССР орта және жоғары арнайы білім беру Министрлігінің №377 бұйрығы бойынша 1967 жылдың 24 мамырынан бастап, Жамбыл жеңіл және тамақ өнеркәсібі технологиялық институтының Семейдегі бөлімшесінде "Тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарын жоспарлау мен экономиканы ұйымдастыру" кафедрасы ашылды. Жас маман Н.Әпсәлемов өзінің еңбек жолын осы кафедрада бастаған еді.

"Ет және сүт өнімдерінің технологиясы" кафедрасы 2 кафедраға бөлінді – "Ет және ет өнімдерінің технологиясы" (меңгерушісі – Е.Т. Төлеуов) және "Сүт және сүт өнімдерінің технологиясы" (меңгерушісі- С.Д.Ульянов).

1967-1968 оқу жылдары бөлімшеде 101 оқытушы, оның ішінде: 1 ғылым докторы, профессор, 4 ғылым кандидаты, 1 доцент болды.

1973-1974 оқу жылы "Марксизм және Ленинизм" кафедрасының аға оқытушысы Ж.К. Атантаев, "Сүт және сүт өнімдерінің технологиясы" кафедрасының оқытушысы Ж.У. Умаров, физика кафедрасының оқытушысы Л.Е. Гайнова, экономика кафедрасының меңгерушісі Н.А. Апсалямов, "Ет және ет өнімдері" кафедрасының аға оқытушысы Г.Э. Аликулов ғылым кандидаты ғылыми дәрежесін ізденуге диссертацияларын сәтті қорғап шықты.

70 -жылдардың аяғында Семей облысы жоғары біліктілікті мамандар дайындайтын ірі орталық болып саналды. «Семей ет және сүт өнеркәсібі технологиялық институты» республикадағы 55-ші жоғарғы оқу орны болды. Жамбыл технологиялық институты бөлімшесінің негізінде жеке жоғарғы оқу орнының ашылуы Қазақстандағы тамақ саласы үшін үлкен жетістік болды.

Елімізде екінші (Мәскеу ет және сүт өнеркәсібі технологиялық институтынан кейінгі) мамандандырылған жоғарғы оқу орнын ашу республиканың ет және сүт өнеркәсібінің қарқынды дамуымен байланысты. Семей ет және сүт өнеркәсібі институтын инженерлік кадрлар ұстаханасы деп санауға болады: осы оқу орнында халық шаруашылығы үшін барлығы 3814 маман дайындалды. Тек 1979 жылы өзінде сүт өнеркәсібіне – 84, ет өнеркәсібіне – 81 инженер-технолог, 79 – инженер-механик, 72 – экономист жіберілді.

Мен де солардың қатарында институт бітіріп, өндіріске жолдама алдым.

Жоғары оқу орнының материалдық-техникалық базасын нығайту мақсатында 1979 жылы жалпы ауданы 12 мың.м² жаңа бас ғимараттың құрылысы жоспарланды.

1980 жылы бөлімше «Семей ет және сүт өнеркәсібі технологиялық институты» статусын алды (СЕСӨТИ).

"Жамбыл жеңіл және тамақ өнеркәсібі технологиялық институтының Семейдегі бөлімшесі базасында Семей қаласында ет және сүт өнеркәсібі технологиялық институтын ұйымдастыру" туралы КССРО Министрлер кеңесі 1979 жыл 22 қазан №1037 қаулысы негізінде, 1980 жылы 1 сәуірде Қазақ ССР Министрлер Кеңесінің 1979 жыл 28 желтоқсан № 984 қаулысы бойынша Семей ет және сүт өнеркәсібі технологиялық институты құрылды.

80-жылдардың басындағы ғылыми-өндірістік шеберхана, зертханалық корпус, СЕСӨТИ бас ғимараты, спорт кешені және студенттерге арналған жатақхана құрылыстарына сол кездегі басшылар В.Д. Талалаевтың, Н.Ә. Әпсәлемовтың беделі, ұйымдастырушылық дарыны және ғылыми алғырлығы әсер етті деп толық негізбен айтуға болады. Қызметкерлердің баспана жағдайлары жақсара бастады. Жалпы алғанда институттың түбегейлі жаңа инфрақұрылымы қалыптасты. Бұл инфрақұрылым көп жылдарға университет дамуының үлкен мүмкіндігін анықтап, алға жылжудың жаңа базасын құрды. СЕСӨТИ көпжақты мемлекетаралық серіктестік құрып, таяу және алыс шет мемлекеттерге кадрлар дайындай бастады.

Институт жан-жақты дами түсті, оқу корпустары мен жатаханалардың саны артып, материалдық-техникалық базасы кеңейіп, нығая түсті. Мәскеу технологиялық институтының атақты ғалымдары Семей қаласына дәріс оқу, емтихан қабылдау, зерттеу жұмыстарын жүргізу және аспиранттарды іріктеп алу үшін келетін. Техника ғылымдарының докторы, профессорлар А.И. Пелеев, А.С. Большаков, А.И. Рогов, А.В. Горбатов және т.б ғалымдардың есімдері қазіргі таңда олардың шәкірттері жұмыс атқарып отырған жоғарға оқу орындарының даму тарихында мәңгілікке жазылып қалады.

Сол кездегі айтулы оқиға 1980 жылдың наурыз айында институт спорт кешенінің салтанатты ашылуы болды.

Спорт кешенінде ауданы 30x18 м, 18x12 м болатын спорт залдары мен 25x14 м, 12,5x6 м жүзу бассейндері болды. Сондай-ақ қалпына келтіру орталығы, әдістемелік кабинет, дәрігерлік пункт, оқытушылар бөлмесі, массаж жасайтын кабинеттер және дене шынықтыру сабақтарын өткізуге арналған басқа да қажетті алаңдар болды. Спорт кешенінің директоры болып А.В. Сидельников тағайындалды.

Семейдің ет және сүт өнеркәсібі технологиялық институты дербес ұйым болып қалыптасты және заңды тұлға ретінде барлық деректемелері болды.

Технологиялық институтта алғаш рет қазақ тілінде оқу топтары ашылып, барлық пәндерді қазақ тілінде оқыта бастадық. Осы оқу топтарын біріктіру мақсатында 1989 жылы қазақ факультеті ашылды. Мемлекеттік тілде оқыту кезінде қазақша оқулықтар, сөздіктер, оқу-әдістемелік құралдар жетіспейтін. Әсіресе, мамандықтар бойынша техникалық атаулар мен ұғымдардың аудармасы қалыптаспағандықтан арнайы пәндерді оқыту қиынға соққаны бәріміздің есімізде. Оқу-әдістемелік құрал ретінде әріптестестерімізбен бірлесіп алғашқы рет ет-сүт өнеркәсібінің орысша-қазақша сөздігін шығардық.

Тұңғыш рет қаламызда 1992 жылы барлық жоғары және арнаулы орта оқу орындары ұйымдасып, қазақ тілінде оқыту мәселелері туралы I қалалық оқу-әдістемелік конференция өткізілді. Аталған іс-шаралардың қазақ тілінің қолдану аясын кеңейтуге оң әсер еткені сөзсіз.

Институтта құрылған «Қазақ тілі» қоғамының бөлімшесі жастарды ұйымдастырып, сол кезде шыққан «Үш анық» газетін насихаттауға, халыққа таратуға күш салды. Алғаш рет кең көлемде «Наурыз» мерекесі аталып өтті. Спорт кешенінің алдында 2-3 киіз үй тігіліп, ұлттық тағамдар дайындалып, мерекелік концерт, ұлттық ойындар өткізілді.

Тоқсаныншы жылдарда Одақ тарап, тоқырау басталған кезде бас ғимараттың құрылысы баяулап, оның тоқтап қалу қауіпі туды. Н. Әпсәлемовтің басшылығымен институт ректораты құрылыс жұмыстарын өз күшімен бітіруге белсене кірісті. Құрылыс

материалдары тапшы, қаражат деген мүлде жоқ немесе жетіспейтін шақта сан-алуан проблемаларды түрлі жолдармен шеше білген іскер басшы Нәдірбек Әпсәлемұлының қажыр-қайратымен тоқтап қалған құрылыс жұмыстары қайта жанданды. Оқытушылар мен студенттер, оқу бітірген түлектер жұмыла кірісіп, құрылысты аяқтап, институт ұжымы 1993 жылы 12-қабатты бас ғимаратқа көшіп алды.

1993 жылдан бастап 12 қабатты оқу ғимараты Семей қаласына көрік беріп тұр және біздің университеттің бас ғимараты болып табылады.

1993 жыл 30 желтоқсанда ҚР ЖАК №192-1ж бұйрығына сәйкес Семей ет және сүт өнеркәсібінің технологиялық институтында 05.18.04 – «Ет, сүт және балық өнімдерінің технологиясы» және 05.18.12 – «Тамақ өнеркәсібінің процестері, машиналары және агрегаттары» мамандықтары бойынша техника ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін диссертациялық жұмыстарды қорғауға аймақтық мамандандырылған кеңес ашылды.

Арнайы институт делегациясы Алматыға барып, Киров көшесіндегі ЖАК ғимаратында академик Сейіт Қасқабасовтың қолынан кеңес туралы бұйрықты алды.

Арнайы мамандандырылған кеңес төрағасы – профессор Н.А. Апсалямов, төрағаның орынбасары – техника ғылымдарының докторы, профессор У.Ч. Чоманов, ғылыми хатшысы – техника ғылымдарының кандидаты, доцент Қ.Ж. Амирханов бекітілді. Оның құрамында Қазақстан және Ресей Федерациясының ғалымдары болды.

2002 жылы қаңтар айында ҚР ЖАК Коллегиясының шешімі негізінде техника ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін диссертациялық жұмысты қорғауға тамақ саласының мамандықтары бойынша БД 14.50.13 біріктірілген диссертациялық кеңес ашылды. Кеңес төрағасы – техника ғылымдарының докторы, профессор С.Н. Түменов, төраға орынбасары – техника ғылымдарының докторы, профессор Е.Т. Тулеуов, ғылыми хатшы – техника ғылымдарының докторы, профессор Н.Б. Гаврилова болып бекітілді. Кеңес құрамына Қазақстан және Ресей ғалымдары енгізілді.

1993 жылдан 2010 жылға дейін жұмыс жасаған диссертациялық кеңес отырысында 10 докторлық және 85 кандидаттық диссертациялар қорғалды. Диссертациялық кеңес құрамында Қазақстан мен Ресейдің, Астана, Алматы, Павлодар, Рудный, Мәскеу, Омск, Кемерово, Барнаул қалаларының жетекші ғалымдары болды.

Қазір осы Н.Ә. Әпсәлемов бастаған ғылыми-педагогтық кадрлар дайындау үрдісін инженерлік-технологиялық факультет ғалымдары 4 мамандық бойынша PhD-докторлық диссертациялар қорғайтын диссертациялық кеңестерде жалғастыруда.

МРНТИ: 06.03.07.

Г.К. Беспяева¹, А.А. Мухамадиева²

¹НАО «Медицинский университет Семей»,

²МГУ им. М.В. Ломоносова, Россия, г. Москва

ПРОФЕССИОНАЛ ВЫСОКОГО УРОВНЯ

HIGH-LEVEL PROFESSIONAL

9 декабря 2021 года исполняется 80 лет со дня рождения доктора экономических наук, профессора, академика Казахстанской национальной академии естественных наук Республики Казахстан, действительного академика Академии педагогических наук Республики Казахстан, почетного профессора Академического союза Оксфорда Надирбека Апсалямовича Апсалямова. Его имя занимает достойное место в ряду ученых – современников, внесших свой большой вклад в развитие высшей школы Республики Казахстан.

Надирбек Апсалямович из тех людей, кого называют совестью поколения за отношение к делу, людям, честность и порядочность. Он не переставал изучать современные

тенденции в подготовке профессиональных кадров в условиях модернизации высшего образования.

Его жизнь – пример служения образованию и воспитанию молодого поколения. Мэтром отечественной науки, педагогом с большой буквы считают его многочисленные ученики, многие из которых стали известными финансистами, экономистами, бухгалтерами, бизнесменами во всех уголках Казахстана и за ее пределами. Надирбек Апсалямovich думал масштабно об образовании. Понимал, что для молодой страны необходимо подготовить современных специалистов в системе высшего образования. Во всех вузах нашего города, в Павлодаре, Алматы и Нур-Султане работают ученые-филологи, историки, философы, которым дорогу в жизнь дал Н.А. Апсалям.

Надирбек Апсалямovich – уважаемый человек в научном мире, внес большой вклад в организацию и развитие образования и науки. Автор монографий, учебных пособий по экономике, которые получили признание далеко за пределами нашей страны.

О результатах своих исследований он докладывал на международных конференциях, симпозиумах в Голландии, Кубе, Германии, США, Швейцарии, Великобритании. Два года назад под его руководством вышла монография по экономике, которая была признана лучшим научным изданием на V Всероссийском конкурсе с международным участием.

Надирбек Апсалямovich известен как прекрасный менеджер.

Особенно ярко проявился организаторский дар Надирбека Апсалямovichа, когда он был назначен ректором Семипалатинского технологического института мясной и молочной промышленности.

В результате его активной деятельности укрепилась материально-техническая база института, были построены 2 общежития квартирного типа для студентов, завершилось строительство двенадцатиэтажного главного корпуса вуза, что не удавалось трем ректорам, возглавлявшим вуз до него.

Кардинально улучшились все основные показатели института, были открыты новые специальности, вдвое вырос контингент студентов.

Одним из первых среди вузов республики на базе названного института организовал открытие Диссертационного совета по защите кандидатских диссертаций по 4 специальностям пищевой промышленности. Тем самым, были подготовлены несколько десятков молодых научных кадров, которые успешно осуществляют педагогическую и научную деятельность в вузах страны.

Самые теплые воспоминания Надирбек Апсалямovich оставил о себе у выпускников Государственного финансового института, открывшегося в городе Семей в 1995 году. Он показал себя талантливым лидером, продвигавшим образование и науку по экономическим специальностям молодого вуза, стимулировавшим интерес у молодого поколения, в последующем достойно занявшим свое место во многих ключевых областях экономики Казахстана.

Высокий профессионализм, смелость в поисках новых решений позволили Надирбеку Апсалямovichу создать вуз в новых экономических условиях, в эпоху политических, нравственно-социальных перемен, летопись которого представляет собой отражение различных этапов в становлении и развитии высшего образования.

Формирование нового поколения казахстанских бизнесменов, менеджеров, экономистов – настоящих профессионалов своего дела трудная и ответственная миссия. Процесс становления был нелегким как всякое начало большого дела. Несмотря на опыт передовых стран, возникал вопрос: может ли параллельно развиваться государственное и частное образование.

С первых дней существования вуза он стал заботиться о качественном составе научно-педагогических кадров. За короткий промежуток были подготовлены три доктора наук, десять кандидатов наук, семь докторов PhD за счет средств академии.

Академия внесла крупный вклад в развитие экономики не только Восточно-Казахстанской области, но и соседних регионов республики. Выпускники составляют

научную, образовательную, политическую, экономическую и культурную элиту нашей страны. Из стен вуза вышли государственные служащие, руководители крупных предприятий, учреждений и бизнеса, которые успешно трудятся на благо развития страны.

В 2016 году Международным союзом национальных бизнес – рейтингов вуз был признан во многих странах Европы и Азии.

По результатам рейтинга академия по Республике Казахстан вошла в ТОП-20 и получила номинацию «Серебро рейтинга», по Восточно-Казахстанской области академия вошла в ТОП-5 и получила номинацию «Золото рейтинга».

Как истинный патриот своей страны Надирбек Апсалямич много внимания уделял воспитанию молодежи. Ежемесячно встречался с ними, обсуждал вопросы совершенствования учебного процесса. Постоянно участвовал во встречах молодежных организаций по вопросам духовно-нравственного и патриотического воспитания студентов в современных условиях, обсуждал с ними позитивные результаты социально-экономического развития страны, приоритеты государственной внутренней политики, экономические успехи и достижения.

Соратники Надирбека Апсалямича, почетные граждане нашего города будучи членами Попечительского совета вуза также принимали активное участие в воспитательном процессе. Они говорили с молодежью о любви к родному языку, об уважении к истории нашего народа. С этой целью в академии создается музей Каракерей Кабанбай батыра – единственный в Казахстане. Очень часто Надирбек Апсалямич начинал заседание Ученого совета со слов назидания великого Абая, при этом обращал наше внимание на то, как актуальны они и в наше время. Передавал богатейший жизненный опыт и преподавателям. Всегда находил время для беседы о семейных ценностях с молодыми коллегами. Бережное отношение к Человеку было отличительной чертой Надирбека Апсалямича. Ему как руководителю небезразлично было, как живут его преподаватели.

Учебный процесс и наука были приоритетными в работе вуза.

Он создал свою научную школу, посвятив ее экономическим исследованиям.

Одними из основных направлений научной деятельности были: концепция, методология и методы налогового аудита и налогового консультирования; развитие теории в сфере управления налоговыми рисками предприятия, разработка рекомендаций по снижению налоговых рисков и налоговой нагрузки для принятия управленческих решений на предприятиях и другие.

Под его научным руководством проведены десятки научных конференций, разработаны учебные пособия, монографии по экономическим специальностям, выпущены сотни статей, опубликованные в научных журналах и материалах научных конференций.

Среди наиболее известных работ – написанные в соавторстве с казахстанскими учеными монографии «Инновационное развитие экономики Республики Казахстан», «Проблемы ресурсосбережения и использования вторичных ресурсов в цветной металлургии Казахстана», учебное пособие «Международные стандарты аудита». Он являлся главным редактором научного журнала «Вестник КИА», входил в состав редакционной коллегии нескольких отечественных и зарубежных научных изданий.

За заслуги в развитии образования и науки Надирбек Апсалямич награжден государственными наградами и удостоен высоких званий: Отличник образования СССР, Отличник образования КазССР, Почетный работник образования Республики Казахстан, орденом «Кұрмет», благодарственным письмом Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А., медалью «20-летие Независимости Республики Казахстан», медалью «25 - летие Независимости Республики Казахстан», серебряным орденом имени А.Байтурсынова, международной наградой «Орден имени Сократа» (Оксфорд, Великобритания), медалью INSAM «За безупречную деловую репутацию» (Швейцария), медалью «Лидер образования», орденом «Гордость образования».

Н.А. Апсалямов вел большую общественную работу в городе, неоднократно избирался депутатом городского и областного советов народных депутатов, городского маслихата. Был председателем городской избирательной комиссии.

В 2011 году во время досрочных выборов Президента Республики Казахстан являлся доверенным лицом Главы государства.

Как истинный патриот, он не оставался в стороне от важных и значимых дел. Во времена стихийных бедствий в Аксуатском районе первым пришел на помощь и оказывал благотворительную материальную поддержку пострадавшим семьям. В связи с чем удостоен звания почётного гражданина села Аксуат Восточно-Казахстанской области.

Ежегодно выделял вузовские гранты и стипендии для поддержки талантливых студентов в рамках государственной программы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру».

Все сказанное позволяет по праву ставить в один ряд с лучшими представителями высшей школы Казахстана Надирбека Апсалямовича Апсалямова, талантливого организатора, крупного ученого, педагога и видного общественного деятеля.

МРНТИ: 03.09.55

А. А. Бухаева

Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова

ПЕДАГОГ, УЧЕНЫЙ, МЕЦЕНАТ, ПАТРИОТ

TEACHER, SCIENTIST, PHILANTHROPIST, PATRIOT

Сеять разумное, доброе, вечное – это про замечательного человека, известного ученого, педагога и гражданина Надирбека Апсалямовича!

Мне довелось с ним познакомиться, когда я начала работать на кафедре социально-гуманитарных дисциплин Государственного финансового института г. Семей. Это был 1998 год. Страна начала искать свой путь после распада Советского Союза, принимались новые законы, укреплялась экономика, правовая база государства, а вместе с ней и образование.

Мы молодые преподаватели с трепетом в сердце заходили в аудитории к будущим экономистам, финансистам, менеджерам и т.д. Читали Экономическую историю Казахстана, Политологию, социологию. Получали признание своих студентов, участвовали в конкурсах на замещение вакантных должностей преподавателя, затем старшего преподавателя. Процедура проходила на заседании ученого совета Государственного финансового института, где заседала конкурсная комиссия. Тогда, я впервые увидела профессора Апсалямова Надирбека Апсалямовича Проректора по учебно-методической работе, который задавал мне вопросы, при этом анализировал мою научно-исследовательскую работу. Меня интересовали вопросы межнациональных отношений, общенациональная идея, развитие государственного языка, гражданская идентичность в нашей стране. Кстати, данная проблема была характерна для большинства многонациональных обществ. В отдельных странах запада признают существование национал-патриотизма, более того спокойно и свободно обсуждают его на всех уровнях, в том числе, и на международном. Я стала обращать внимание на то, что и Надирбеку Апсалямовичу эти вопросы были не чужды. Он был просвещенным национал-патриотом, человеком, болеющим за развитие государственного языка, любящим свой народ и национальную культуру. В беседах с ним можно было понять, что он поднимает культурно-гуманитарные вопросы развития государственного языка, причем, не ущемляя интересы других этносов.

Вот так, это заседание ученого совета способствовало выбору мной темы моего будущего исследования и дальнейшей диссертационной работы, после защиты которой, я стала работать в Казахском финансово-экономическом институте. В этот период Надирбек Апсалямович доверил мне возглавлять кафедру Социально-правовых дисциплин.

Все мы помним, что в марте 2010 года Казахстан официально присоединился к Болонской декларации и стал 47-м членом Европейской зоны высшего образования и первым центрально азиатским государством, признанным полноправным членом европейского образовательного пространства.

После присоединения к Болонскому процессу в системе высшего образования Казахстана произошли серьезные изменения:

1. Произошло присоединение казахстанских вузов к Великой Хартии университетов, которую в настоящее время подписали более 650 университетов мира, что позволит приблизить отечественное образование к европейским стандартам. Великую хартию подписали более 60 казахстанских университетов.

2. Осуществлен переход на трехуровневую модель подготовки специалистов: бакалавр – магистр – доктор PhD, основанную на принципах Болонской декларации.

То есть теперь мы должны были, серьезно перестроиться на новую модель Казахстанского образования, мыслить, видеть по-новому, предлагать новое и конечно же самим меняться. Проходили заседания кафедры, бурные обсуждения на заседаниях учебно-методического совета, заседания ректората. И нас удивляло, что у Надирбека Апсалямовича не заканчивались идеи, а наоборот откуда-то они появлялись все новые и новые. Потом, по прошествии некоторого времени его идеи становились актуальными.

В 2013 году я была назначена проректором по Воспитательной работе университета. Здесь мне работать было легче, так как еще до меня профессор Беспяева Гулия Кабеновна выстроила слаженную, четкую работу и помогала мне добрыми советами, наставлениями.

12 апреля 2017 года государством принимается Программа «Рухани жангыру» она разработана на основе положений статьи Первого Президента Казахстана Н.Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». В ней обозначена основная цель нации на новый исторический период: сохранить и приумножить духовные и культурные ценности, войти в 30 развитых государств мира. Программа была ориентированная на возрождение духовных ценностей казахстанцев с учетом всех современных рисков и вызовов глобализации, призвана повысить конкурентоспособность Казахстана в мире, сохранить национальную идентичность, популяризовать культ знания и открытость сознания граждан. Помню, как Надирбек Апсалямович воодушевился данной программой, видел в ней необходимость для современного казахстанского общества, было решено провести научно-практическую конференцию. На конференции он сам был модератором, много рассуждал о своем видении развития духовных и культурных ценностей, о национальном коде и конечно о качестве образования.

Задумавшись он сказал: «Человеку после себя хочется оставить знания». Он их оставил.

МРНТИ: 06.01.79

С.К. Исина, А.К. Уразбаева

Семей көп салалы колледжі, aaa_kkk14@mail.ru

ТАУ ТҮЛҒАЛЫ ТАЛАНТ

MOUNTAIN PERSONALITY TALENT

*Адамның адамилығы
істі бастағанынан білінеді ...
Абай (37 қара сөз)*

Қазіргі заманғы экономикалық ғылым – адамзаттың ақыл – ойымен іске асырылған маңызды жетістіктердің бірі. Экономика ғылымының арқасында ғана адамдар қоғамдық өндірістің құпияларына байлады және оны жеткілікті реттеп отыру механизмін жасай алды. Бүгінде экономикалық үлгілердің табиғи ғылымдардан кем емес маңызға ие екендігі мойындалды. Экономика ғылымының ұсыныстарынсыз қазіргі заманғы өндірістің тиімді жұмыс істеуі мүлде мүмкін емес.

Тұрақты экономика-ол тұрақты қоғам, әр адамның тұрақты өмірі. Экономикалық саладағы оқу орындарына оқу бағдарламасын жаңартып «Тағам, жеңіл өнеркәсіптері мен

қонақжайлылық индустриясының инновациялық дамуы», «Тамақ өнеркәсіпорындарының инновациялық дамуы» кешенінде халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференция материалдары тұрғысында озық білім мен тәжірибе таратып, әрі тиімді басқаруға және одан әрі дамыту қажеттіліктеріне жол ашу негізінде белсенді шешімдер қабылданды.

Тұғыш Елбасының «50 елдің қатарына кіру» стратегиясындағы «Экономиканың өсуін қамтамасыз етудің жаңа бағыттарын қалыптастыруда, мемлекет экономикасындағы сұранысты ынталандыратын жағдайлар жасай алып, бәсекелестікті дамыту, кәсіпкерлікті дамыту» аясында өзіндік зерделі қолтаңбалары бар Нәдірбек Әпсәлемұлы Қазақстан Республикасының Білім беру ісінің құрметті қызметкері, Қазақ Қаржы – экономикалық академиясының Президенті, Қаракерей Қабанбай атындағы қоғамдық қордың Президенті, Қазақстан Республикасы ат спорты түрлері федерациясының Семей өңіріндегі филиалының директоры қызметін атқарды. Еліміздің әлемдік дағдарыстың сын сағатында өзінің қайраты, көрегендігімен, жігері мен парасаты мен дағдарыстың қолайсыз салаларын еңсеріп, өз елінің ғылыми экономикасының сенімді өсу жолындағы еліміздің әлеуметтік экономикалық табыстарының негізін қалаушы.

Өзінің бар күшін, жігерін, Қазақстанның нарқытық экономика білімі мен ғылымын дамытуға сарп еткен Нәдірбек Әпсәлемұлы осы салада сындарлы еңбектері мен оқу құралдары, оқулықтар 100-ден астам ғылыми еңбек пен әдістемелер мен монографиялардың ғылыми есептердің авторы, АҚШ, Голандия, Германия, Швейцария, Ұлыбритания, Жапония сынды елдерде өткен ғылыми – тәжірибелік конференцияларды баяндама оқумен қатар қазақ елін таныта жүрді. «Қазақстан Республикасының өнеркәсіп секторы: қалыптасу және даму мәселелері», «Агробизнесінің экономикалық негіздері», «Нарық жағдайында экономикалық тәуекелділік және қауіпсіздікті қамтамасыз ету», «Қазақстанның қазіргі заманға бюджеттік саясаты» сынды еңбектерінде дағдарысқа қарсы инфестиялық қаражатты талдап оқытып өзіміздің барлық мүмкіндіктерімізді сараптап есептеп, өзге озық елдер тәрізді экономикамызды өрлетсек деп үндеу тастады. Ондағы айтары «Адам байыса еңсесі тіктелер» деген мақал-мақамымен «елім байыса» деген мақсат шығар ...

Өзінің «Дағдарысқа қарсы басқару» дәрістік кешенінде «Нарықтық экономикадағы дағдарыс». «Дағдарыс жағдайындағы мемлекеттік реттеу». «Дағдарысқа қарсы басқару стратегиясы» тақырыптарын көп қамтып, болашақ экономист мамандардың дағдарысқа қарсы басқару дағдыларын қалыптастырып, дағдарысқа қарсы тиімді басқарудың негізгі теорияларын ұсынды.

«Нартәуекелдің азаматы» сол нартәуекелімен «Қазақстан Республикасының өнеркәсіптік секторы: қалыптасу және даму мәселелері», «Агробизнесінің экономикалық негіздері», «Қазақстанның қазіргі заманғы бюджеттік саясаты» сияқты еңбектерін қалың оқырманға ұсынып, экономиканы басқарудың тиімді механизмдерін көрсетіп, экономикалық мамандарды дайындаудың өзекті мәселелерін көрсетті.

Өзінің оқытушылық, ғылыми – педагогикалық еңбек жолын Семей қаласының жетекші оқу орындарынан бастап, Жамбыл технология институты Семей филиалының кафедра ассистенті қызметінен Семей және сүт өнімдері технологиялық институтының ректоры, Мемлекеттік Қаржы институтының ректоры, Мемлекеттік Қаржы институтының ректорының оқу ішіндегі проректоры, Экономика және Қаржы институтының директоры қызметін атқарып, Қазақ қаржы – экономикалық институтының негізін қалаушы және президенті болды.

Өскелең ұрпақтың ертеңі, ертенгі қоғамның белсенді мүшесі болып қалыптасуына айрықша еңбек сіңірген білімді де білікті басшы экономикалық сапалы білім мен білікті игерген жастарға PhD бағдарламасы бойынша жас мамандарды дайындау ісіне жол ашып, шетелдердегі бәсекеге қабілеттіліктерін нығайтуға ұлттық білімді дамытуға мол үлес қосты.

Адамның адам баласын заман өсіреді. «Басшым – ақыл, жетекшім – ой, жолдасым-кәсіп, қорғаушым – сабыр, қорғанышым – мінез ...» деген қасиеттерді өмір бойына өзіне өзек еткен данада басын иетін, дарында шексіз сүйетін тұлғалы азамат, қоршаған ортада да бауырмал, қарапайым, үлкенге құрметпен, кішіге ізетпен қарай алатын, еңбекқор бола тұрып

кең көңілді мәдениеті жоғары, өз ісіне жоғары қарайтын, өзін – өзі толық жүзеге асыруы, өзінің қуат күшін тиімді істерге жұмсауы, тез әрі шұғыл шешім шығаруы, мақсат айқындығы, еңбек үрдісін оңтайлы ұйымдастыру барысындағы басқару стилінің қалыптасуы, дәлелді тәуекелге дайын болуы, жаңашылдығы, бастамашылдығы бағаланып, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Ұлттық жаратылыстану ғылымдарының академиясының академигі, ҚР білім беру ісінің құрметті қызметкері, «Қазақ КСР білім беру ісінің үздігі», «КСРО білім беру ісінің үздігі» төсбелгілері сынды марпаттарын иеленді.

Үлкен істер жолында өз жанын аямай, жеке тәжірибесі мен озық білім беріп, ширек ғасыр көлемінде экономикалық саясатта заман сұранысына лайық жас қаржыгерлер мен менеджерлер, бизнесмендер мен экономистердің жаңа буынын қалыптастыруға арналған құнды еңбектерімен ғылыми рухани, интеллектуалдық, технологиялық үздік жобалары өркениеттілікке қадам басқан жас ұрпаққа әлі де жалғасын тауып, жол сілтеп, ұлы мақсаттарға жетелемек.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, экономика ғылымдарының докторы, профессор Әпсәлемов Нәдірбек Әпсәлемұлының Таңдаулы ғылыми еңбектер жинағы (482 – 483)
2. Домалатов Е.Б. Дағдарысқа қарсы басқару дәрістік кешен
3. Узденова Б.Х., Чекунова А.М., Акбаева А.А. Инновационные методы обучения в высшем образовании
4. Пандемия жағдайындағы мемлекеттік басқару

МРНТИ: 06.01.13

Б.К. Кадыров

Alikhan Bokeihan University, Семей қ., bekaadyr_phd@mail.ru

Н.ӘПСӘЛЕМОВ МЕКТЕБІ – ТӘРБИЕ МЕН ТАҒЫЛЫМ МЕКЕНІ

Студенттің проблемалық жағдайларды шешуде өз білімі жеткіліксіз болғандықтан және оны шешуде өз білімін қалыптастыруға мәжбүр болуы үшін, міндеттерді және мәселелерді біртіндеп күрделендіру арқылы, студенттің ойлауында проблемалық жағдайлар туындату керек

Н.Ә. Әпсәлемов

Ғылымның болашағы әрқашан жетекші ғылыми мектептердің перспективаларымен анықталды. Бұл, әсіресе, ХХІ ғасырға тән, бұл кезде әлемдік ғылымның барлық салалары керемет биіктерге жетті, және кез-келген ғылыми проблемалар ғалымдардың күш-жігерін біріктіруді, ғалымдар тобын құруды талап етеді.

Мұндай жағдайда ғылыми мектептердің маңызы тым артып келеді.

Ғылыми мектептер – бұл факультеттер мен ғылыми бөлімшелердегі әкімшілік, өндірістік білім ғана емес. Ғылыми мектептер – бейресми ұжымдар. Ғылыми қоғамдастықтың өзегі бола отырып, олар азаматтық қоғамды қалыптастыруда ерекше рөл атқарады. Егер ғылыми қоғамдастыққа ресми еңбек азаматтық қоғам үшін соншалықты маңызды болмаса, онда ғылыми мектеп азаматтық қоғамның маңызды элементі болып табылады.

Ғалымдардың еңбегін шоғырландыру тұрғысынан ғылыми мектеп ерекше қызығушылық тудырады.

Ғылыми мектеп – бұл басқа ғылыми-әлеуметтік бірлестіктермен және ғылыми пән, ғылыми бағыт, ұйым (институт, зертхана, сектор, кафедра) және т.б. сияқты ғылым құрылымдарымен байланысты, ғылыми қызметтің бірқатар мәселелерін шешуге мүмкіндік беретін әлеуметтік ерекше құбылыс.

Ертеректе, мұндай ғылыми мектептер университеттер негізінде «эксперименттік шеберлік мектептері» ретінде ғылыми экспериментаторлардың айналасында пайда болды. Алғашқылардың бірі – Ю. Либихтің химия мектебі, онда зерттеу әдісінің өзі ғылымның қазіргі жағдайынан басқа зерттеу пәні ретінде қызмет етті [1].

Қазақ қоғамында да айғақты із қалдарған, шәкірт тәрбиелеп, ғылыми – зерттеушілік, шығармашылық, тәрбиелік сипаттағы өзіндік ортасын қалыптастырған тұлғалар аз емес.

Сондай тұлғаның бірін, э.ғ.д., профессор Әпсәлемов Н.Ә. деп білеміз.

Ізбасарларын білім мен ғылым жолында топтастыра білген өзіндік ғылыми мектептің белгісі, ең алдымен, осындай көпшілікке танымал ғалым, тұлға Әпсәлемов Н.Ә сияқты жоғары білікті басшының, оның артынан ерген жастардың болуын негіздейді.

Аталған ғылыми мектеп еліміздің шығыс өңірінде, Әпсәлемов Н.Ә. жетекшілігімен 90-шы жылдары қаржы-экономикалық бағытында ең алғашқы жеке меншік жоғары оқу орны болып ашылған білім беру мекемесі (әр жылдары атаулары өзгерген. Семей Бизнес және кәсіпкерлік институты, ҚазҚЭИ, ҚазҚЭА, ҚИУ, ҚИА) базасында құрылып, бүгінгі таңда қоғамда сандық және сапалық жетістіктерге жеткен, өзіндік дәстүрі қалыптасқан бейресми үлкен ұжымға айналды десек қателеспейміз.

Осы ғылыми мектеп қызметінің негізгі бағыттары келесідей критерийлермен айқындалды:

1. Ғылыми мектептің негізін қалаушының бағыттары мен тақырыптары бойынша магистерлік, кандидаттық (PhD доктор), докторлық диссертациялардың қорғалуы;
2. Ғылыми ұжымдар мен жекелеген зерттеушілер алған салмақты ғылыми зерттеулердің, оларды өндіріс орындарында енгізу актілерінің болуы;
3. Ғылыми ұжым қызметінің бағыттары мен тақырыптары бойынша монографияларды ресми орталық немесе жоғары оқу орны ішіндегі басылымдарда жариялау;
4. Ғылыми мектеп базасында өңірлік ауқымда табысты жұмыс істейтін және дамитын ғылыми-өндірістік құрылымдардың құрылуы.

Аймақтың, тұтастай алғанда елдің экономикасының тиімді болуын тек тиісті инфрақұрылымның болуы ғана емес, сонымен бірге көзделіп отырған жобалар мен даму бағдарламаларының ғылыми негіздемесі де айқындайды. Бұл ретте, профессор Н.Ә. Әпсәлемов агроөнеркәсіп кешені, аймақтық экономика мәселелерін зерттеуде көшбасшы болып табылады. Ол бірнеше кітаптар мен монографиялардың, ғылыми конференциялар журналдары мен жинақтарындағы жүзден астам жарияланымдардың авторы. Оның жетекшілігімен ондаған докторлық, кандидаттық және магистрлік диссертациялар қорғалды. Олардың зияткерлік еңбектері аймақтың өнеркәсіптік секторына сәтті енгізіліп, қолданылуда.

Қазақстан экономикасы салаларының одан әрі инновациялық дамуының негізі білім, ғылым және өндірістің интеграциясы болып табылатынын атап өту қажет. Сонымен қатар, бұл нарықтық жағдайда экономиканың дамуы мен жалпы прогресінің басым бағыттарының бірі болып табылады. Осыған байланысты, өңірді дамыту бойынша қойылған міндеттерді сапалы және тиімді шешу үшін оқу орнының және өндірістік ұйымдардың ғылыми әлеуетін өзара мүдделерге бірлесіп пайдалану қажеттілігі айқындалды. Ал, Н.Ә. Әпсәлемовтің ғылыми мектебі осындай ұсынылған әртүрлі экономикалық мәселелерді ғылыми тұрғыдан талдап, баға беруде, өндіріс пен білім беру арасындағы байланыстырушы буын бола білді [2].

Н.Ә. Әпсәлемовтің ғылыми мектебі шеңберінде тек экономикалық бағытта емес, сонымен қатар қоғамымыздың әртүрлі өзекті проблемалары, қаламыздың әлеуметтік – экономикалық мәселелері, тарихи-тағылымы жоғары іс- шаралары да зерттеліп, аталмыш бағыттардағы ғалымдардың еңбектері шоғырландырылып, келелі кеңестер өткізілген болатын. Солардың ішіндегі аса үлкен маңызға ие біреуіне тоқталып өтсем, ол 14 маусым

2017 жылы өңірімізде алғашқылардың бірі болып Ұлттық мемлекеттік Алаш Автономиясына және оның үкіметі – Алашордаға 100 жылдығы аясында ұйымдастырылған «Кешегі Алаш идеясы – бүгінгі тәуелсіз Қазақстан!» республикалық ғылыми семинары.

Ғылыми семинар мақсаты: Алаш алыптары бастаған қазақ зиялылары XX ғасыр басында еліміздің еркіндігі үшін күресті. Біз бүгін Тәуелсіз Қазақ Елінде өмір сүріп отырмыз. Алаш партиясына, Ұлттық мемлекеттік Алаш Автономиясына және оның үкіметі – Алашордаға 100 жыл. Қасиетті Семей – сол ұлы қозғалыстың орталығы. Біздің мақсатымыз алып тұлғалардың жүріп өткен жолын, ерлікке толы еңбектерін бағалау, жас ұрпаққа жеткізу.

Осы Республикалық ғылыми семинар отырысына қатысушылар осыдан 100 жыл бұрын құрылған Алашорда арманының бүгінгі көрінісі – Тәуелсіз Қазақстан, ал осы Тәуелсіз Қазақстан сол арыстардың бізге қалдырған аманаты екенін дәріптеп, Алаш идеясын бүгінгі жас ұрпақ бойына сіңіру мақсатында өткізілген осындай іс-шараның маңызы мен мазмұны қашан да жоғары болатындығын растады.

Осы ғылыми семинар отырысына қатысушылардың жасаған баяндамалары, пікірлері мен ғылыми тұжырымдары нәтижесінде профессор, Н.Ә. Әпсәлемов өзінің өткір пікірлерін білдіре келе мынадай ұсыныстар мен тың идеялар бойынша бастама көтеріп, оларды жүзеге асыруға жетекшілік атқарды:

1) Еліміздің тарихи – мәдени бірлігін сақтау мен «Алаш» тарихы құндылығын терең ұғыну мақсатында, білім беру орындарында «Қазақстан тарихы» пәні бойынша оқу процесіне ҚР ҰҒА академигі, профессор Мәмбет Құлжабайұлының екі кітпатаң тұратын «Алаш қозғалысы» монографиясын енгізіп, қолдануға насихаттау;

2) ҚР Білім және ғылым министрлігіне еліміздің барлық жоғары оқу орындарында Алаш идеяларын оқып – зерттеу бойынша міндетті курстар енгізу мүмкіндіктерін қарастыруды ұсыну;

3) Ұлтының тарихын, әдебиетін білмеген халықты басқа мәдениетке аудару оңай. Біз де қазіргі жастар санасына елдің шынайы тарихын сіңіруіміз керек. Соның бірі – Кешегі Алаш идеяларын кеңінен насихаттау. Соның бір бағыты ретінде, қаламыздың қоғамдық-көрнекілік орындарын «Алаш» қайраткерлерінің патриоттық тәрбиелік мәнге толы нақыл-сөздерімен, өлең-жолдарымен, бейне-мүсіндерімен толықтыру деп білеміз. Осыған сәйкес, қаламыздың «Орталық саябағы» атауын «Алаш саябағы» деп өзгерту туралы бастаманы қолдайтындығымызды бірауыздан бекітеміз;

4) Семей қаласы ұлы қозғалыстың орталығы. Ұлтын мәңгілік ойлаған алып тұлғалардың жүріп өткен жолы, ерлікке толған еңбектері дүниеге келген орталық. Сондықтан, Семей қаласының ұлы тұлғалардың ұстаханасы екендігіне сәйкес баға беріп, мемлекеттік құрылымдар, үкіметтік емес ұйымдар, қоғамдық бірлестіктер, зиялы қауым өкілдерімен бірлесе отыра тарихи-өлкетанушылық, мәдени-рухани тұрғыдан жүйелі зерттеулер жүргізіп, ғылыми топтамалар жасауды ұсынамыз [3].

Бұл жасалған ұсыныстар осы күндері де өзекті болып қалуда және жас буынның одан әрі ғылыми – зерттеу жұмыстарын жүргізулерінің өзегіне айналары сөзсіз.

Аталмыш осы секілді ғылыми – тәжірибелік іс – шаралар жас буын еліктейтін – кәсіпқойлықты, адалдықты және патриотизмді ардақтаудың өте тиімді тәсілдерінің бірі деп білеміз [4].

Әпсәлемов Н.Ә. мектебінің негізін тәртіп, тәрбие, білім құрады. Оқу үрдісін жүргізуде тәртіп, тәрбиеге баса назар аударылды. Кезінде орыс ағартушысы, К.Д. Ушинскийдің өзі оқушыға жақсы тәрбие беру мәселесін оған білім беруден жоғары қойған, себебі, оның ойынша, бір адамға білім беріп, ол өзінің тәрбиесінің нашарлығы себепті ол ғылымды зұлымдық мақсатында жұмсаса, қоғамға білім алмай тұрған халінен гөрі қауіптірек болып кетуі мүмкін деген [5].

Нәдірбек Әпсәлемұлы – тәрбиесіз алынған білім, ел болашағына жаны ауырмайтын, болмысын танып білмеген, қандары суық мамандар шығатынын ескертетін.

Оқу орнында кез-келген өткізілетін іс-шаралардың жәй насихат, ақпарат үшін емес, нақты нәтижесі, тиімділігі болуын қатаң бақылауда ұстайтын.

Бүгінгі таңда еліміздің егеменділігін, тәуелсіз Қазақстанды үлкен өркениетке бастар жолдың бастауы мектеп десек, сол мектептің басты тұлғасы-ұстаз. Баланың адам болып қалыптасуында ұстаздың алар орны бөлек. Ұстаздық жол – қиындығымен қызық, ерекше мамандық. Қиындықты жеңе біліп, жауапкершілікті көтере білу кез-келгеннің қолынан келе бермесі анық. Олай болатын себебі, алдына келген жас жеткеншек баланың білімін, ой – танымын, өмірлік көз қарасын, қала берді алдағы өміріне мақсатына жол сілтеуші. Бала өсіп, білім алып өз өміріне қожалық еткенше ата-анасы қандай қиналса, ұстаз да сол тауқыметке қатар түседі. Сол себепті ұстаз үнемі ізденіп, әр шәкірттің балапанын ұясында баптаған құс секілді шыр-пыр болып, тер төгеді. Барынша асыл қасиет, мол білім, тапқырлық, еңбекқорлық, ізденімпаздық, өнерде ұстаз бойынан табылуы шарт [6].

Осы ретте, ғылыми мектеп жетекшісінің «ұстаз», «ұстаз» мәртебесі жөніндегі айтқан ойлары ерекше назар аударарлық.

Ғалым, ұстаз және оқытушы мазмұнының ара жігін ажыратып көрсетеді. Оқытушы өз пәнінің маманы, білім тасымалдаушы болса, «Ұстаз» одан кеңірек, және мәртебесі жоғары деген пікір білдіреді, ұстаз болу екінің бірінің қолынан келер іс емес екенін айтады. Ұстаздың жанынан шәкірт үзілмейді, ол әрқашан студент – жастарды тынбай еңбектенуге, бойларында қосымша білімді ізденуге мәжбүр болулары үшін мәселелерді бірітіндеп күрделендіретін өз ісінің шебері ретінде қарастырады.

Н. Әпсәлемов мектебінен шыңдалып шыққан мамандар расында қоғамның қай саласында жүрсе де, кәсіби даярлық деңгейлерінің жоғары екендігін дәлелдеп, мойындатуда. Қорыта айтқанда, Н. ӘПСӘЛЕМОВ МЕКТЕБІ – көпшілік үшін ТӘРБИЕ МЕН ТАҒЫЛЫМ МЕКЕНІ, сапалы кадрларды даярлау ұстаханасы.

Өзіндік жауапкершілігі бар әр адам бір белес көтерілген сайын, әсіресе мерейтойға жеткенде ойына бірінші келетіні – мен осы өткен уақытта өмірде қандай із қалдырдым, қандай дәрежеге жеттім деп ойлайды. Сол сұраққа осы жолы барлық қоғам болып, артында қалған шәкірттері, зиялы қауым жауап беріп отырғанының куәсі болып отырмыз. Жарты ғасырға жуық жоғары оқу орнында ұстаздық, басқарушылық қызмет атқарып, мыңдаған маман дайындап, ғылымда айтарлықтай жетістікке жетіп, ұжым басқарып, өзіндік ғылыми мектебін қалыптастырған Нәдірбек Әпсәлемұлы шын мәнінде де бақытты жан деп білеміз. Н.Әпсәлемовтің өзіндік мектебінен түлеп ұшқан шәкірттері санасынан алған білімі мен көрген тәрбиесі еш ұмытылмақ емес, керісінше ол жаңғырып, аясы кеңіп, әліде мыңдаған өскелең ұрпақты тәрбиелеуге ұласады деп сенеміз!

Әдебиеттер

1. Грезнева О.Ю. Научные школы (педагогический аспект). – М., 2003. – 69 с./ УДК 001+377 ББК 74.617.2 (2 Рос).
2. «Роль и место научной школы профессора Н.А.Апсалямова в решении экономических и социальных проблем региона»// Материалы научно-практического семинара в рамках XII научной сессии профессорско-преподавательского состава, магистрантов и студентов, 25 апреля 2014 года КИУ.
3. «Кешегі Алаш идеясы – бүгінгі тәуелсіз Қазақстан!» республикалық ғылыми семинары материалдары. ҚИУ.: 2014 ж, Семей қ-сы.
4. Б.Кадыров. Отандық және шетелдік ғалымдар қатысуымен халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференциясы. ҚИУ Хабаршы//№3,4, 2015ж, Семей, ҚИУ
5. <https://kk.wikipedia>
6. <https://www.tarbie.kz/37324>

Б. Қуантқан, А.Ж. Зейнуллина

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КЕАҚ, economicfinance@mail.ru

БЕКЗАТ БОЛМЫС

NOBLE BEING

Қалай десек те өмірдің өтері, ғұмырдың жалғандығы, пенде атаулының әйтеуір бір күні пәниден бақиға аттанары қанша ауыр болса да ақиқат екені рас. Солай десек те, ажалдың өзекті өртеп, қабырғаны қайыстырып кетер азабы мен өкінішін мойындау – ауырдың ауыры, қиынның қиыны. Танымал ғалым, абзал азамат, ұстазымыз Әпсәлемов Нәдірбек Әпсәлемұлыныңенді бұл жарық дүниеде жоқ екеніне қаншалықты сенгіміз келмегенмен де, уақыт шіркін өз дегенін мойындатады екен. Зымыран уақыт өз дегеніне көндіреді. Алайда осынау танымал тұлғаны аңсау, іздеу – Өмір көшіндегі ЖАҚСЫЛЫҚ, ІЗЕТТІЛІКТІ іздеу екенін енді сезіп біліп жатырмыз.

«Ақырын жүріп, анық бас, Еңбегін кетпес далаға» – дейтінАбайдың өлеңі дәл біздің ұстазымызға қарата айтылғандай еді. Қашан көрсеңіз де сыпайы, сырбаз қалпынан танбай өтті. Ойы да, бойы да кіршіксіз тазалықтың, туабітті тектіліктің эталонындай еді. Кеңпейіл мінезі үнемі қату қабағына жарасып тұратын.

Нәдірбек Әпсәлемұлы жастайынан басшылық қызметпен біте қайнасып, өмірлік бай тәжірибе жинаған жан еді.Ташкент халық шаруашылығы институтын бітіре сала Жамбыл жеңіл және тамақ өнеркәсібінің технологиялық институтыныңСемейдегі бөлімшесінде басталған оқытушылық қызметіне соңғы тынысы шыққанша адал болды. Семей ет және сүт өнеркәсібінің технологиялық институтында (СЕСӨТИ) проректор, ректор, Мемлекеттік қаржы институтының ректорына дейін көтерілді.

Қазақ қаржы-экономикалық академиясының негізін салушы, Қазақстан инновациялық университеті, Қазақстан инновациялық академиясының президенті болды.

Асылында, әр адамның өзіне тән қасиеттері болады. Сол қасиеттері оны биікке жетелеп, өмірде өз жолын табуға септігін тигізеді. Ұстазымыздың көпшіл мінезі, ортаға тез сіңісіп, айналасына шуақ шашып жүретін ерекше болмысы оның азаматтық ажарын айшықтап тұратын. Ол ғұмырының басым бөлігін білім мен ғылымға арнады. Қазақ екінің бірін ұстаз деп атай бермеген. Оның болмысында білім мен ғылым сияқты киелі ұғымдар берік орныққан еді. Осы қос ұғымның шебер ұштасқандығынан болар, өзі ұстаздық еткен жоғары оқу орындарында Нәдірбек Әпсәлемұлы дәріс оқуды ешқашан да ғылыми мазмұн мен терең таным және зияткерлік өре-деңгейден бөліп қараған емес. Ал ғылым саласындағы жаңашыл ізденістері, нақты тұжырымы тек ғалым адамдар ғана түсінетін, белгілі бір дәрежеде қасаң қағидалар сияқты әсер беріп, басқа адамдарға түсініксіздеу боп көрінбес үшін, ол ғылымды білім беру ісімен органикалық бірлікте қарастыра алды. Соның нәтижесінде ол тек бір сала бойынша ғана білім нәрімен сусындатып қоймай, жас өренге заманауи ғылымға негізделген дәрістер жүргізді. Қазір өткен шақ үлгісімен айтып отырмыз, өкінішті-ақ, алайда экономика ілімінің көгінде жұлдызы айрықша жарқыраған ұстазымыздың бар адами бақыты да, бағы да білімді шәкірттерімен, жолын қуған жас ғалымдармен өлшенуде дегенді баса айтқанымыз абзал.

Халқын, ұлтын айрықша сүйген жан ғана ғылымғабара алады. Өйткені сол ұлт қана руханияты жасай алады. Ол ұлт тарихын, сол тарих аясында қалыптасқан қоғамдық-әлеуметтік, тарихи, саяси, экономикалық жағдаяттарды, солардың нәтижесінде дүниеге келген барша рухани мұраның ірі білгірі еді. Сол білгірлік оның жалпыадамзаттық рухани кеңістіктегі мейілінше шұрайлы шүйгіндіктен нәр алуына алғышарттар жасады. Ұлтын беріле сүю, оның руханиятына деген шексіз сүйіспеншілік әлемдік экономика ғылымын жалпыадамзаттық құндылықтар аясында зерделеп, зерттеуге мүмкіндік берді. Қазақ экономика ғылымының әлемдегі ешқандай ел ғылымынан кем еместігін, кей салада, тіпті ерекше асқақтығын пайымдап, көз жеткізген ғалым өз байлам, тұжырымдарын жарыққа шығаруға

ұмтылды. Табиғаты таза, санасы сара ғалымның зерттеу еңбектері экономиканың адамзат қоғамында алатын орны, ел экономикасын жасаушының өре-деңгейі аясындағы нақты хал-ахуалының бедерленуі сияқты атан түйеге жүк болар ауқымды мәселелерге арналды. Өз шәкірттеріне рухани шүйгіндіктен мейірі қана шөлін басып, іргелі зерттеулерге баруына жол көрсете отырып, қолдауын аяған емес.

Талапшылдық пен принципшілдік, ғылыми зерттеудің ықтияттылығы мен ақиқатына жету, ұлттық мүдде үшін жоқшы атанып, бетің бар, жүзің бар демей, қатты айтатын қасиеті, ғаламат шешендік иірімдерінің болмысынан табылатын, кісілік келбеті мен азаматтық ажарына тән болатын. Экономика сияқты біршама қалыптасып, нақты қағидаларға құрылған салаға ой айту, реформа жасау қиын нәрсе.

«Нарық», «жаһандану» дейтін екі ғасыр тоғысында ұлт өміріне, сол санатта ұлт руханиятына емін-еркін еніп, өз ықпалын жүргізген, саяси-экономикалық қарым-қатынасты дамудың жаңа кеңістігіне алып шыққан дәуірлік құбылыстарды игеру де, оған үйрену де оңайға түскен жоқ. Бұл әсіресе ұлттық экономика ғылымы үшін табандылықты, бірізділікті керек етті. Ал Нәдірбек Әпсәлемұлы осы талаптар үдесінен шыға жүріп, жаңа дәуір мен жаһандану ала келген сұраныстарды барынша игерген әрі ғалым, әрі басшы, әрі қайраткер бітімді жан еді.

Ұстаз бойындағы бекзаттық ұстамдылыққа сүйсінбеу мүмкін емес еді. Ол үлкенді үлкендей құрметтеп, кішіге інілік ізет көрсетуден жалықпайтын. Артық әңгімеге уақытын өлтірмейтін, бейқамдық пен бейауыздылықты жақтырмайтын нағыз ақсүйек бітімді, сирек жаратылыс иесі-тұғын.

Ұстазымыздың ірілігі де өзіміз кез келген сәтте жүгініп, сала құлаш үзінділер келтіретін шетел ғалымдарының еңбектерін аса ұқыптылықпен оқып, көңілге түюінде еді. Алайда, біз тәңірідей табынып, төбемізге көтеріп жүрген солардың еңбектеріндей дүниелер өзіміздің ұлттық экономика ілімінде де бар екенін, қажет десеңіз, біразының тіпті еңселі екендігін дәлелдеген де Нәдірбек Әпсәлемұлы болатын. Ондай берік тұжырым ғылыми біліктілікті серік еткен шынайы ғалымның ғана қолынан келеді. Профессор Н. Әпсәлемұлы осынау асқаралы биіктен көріне алып еді. Ол шынайы ғылымды азабы мен қияметі мол болса да, қастерлеп, соның қиын да бұралаң жолына түскен жас шәкірттері үшін символға айналған нағыз азамат.

Ғалым-қайраткердің жүрек соғысы тоқтағанымен, оның оқырман игілігіне айналған зерттеу еңбектерінің жүрек соғысы тоқтамасы анық. Отбасы мен елін қатар сүйген, осынау киелі де қасиетті қос ұғымға ақыл-парасаты мен қайраткерлік-ғалымдық қарымын барынша беріле арнаған, білім мен ғылымды серік еткен ардақты азаматтың рухы әркез ел есінде сақталарына сенеміз.

МРНТИ: 06.01.45

М.Х. Матаева

Alikan Bokeikhan University, г. Семей, maigulm@mail.ru

**СТАНОВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ
АКАДЕМИКА НАЕН РК Н.А. АПСАЛЯМОВА**

**FORMATION OF ECONOMIC VIEWS
ACADEMICIAN OF THE NATIONAL ACADEMY OF NATURAL SCIENCES OF THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN N.A. APSALYAMOV**

Истинный ученый должен сказать свое слово в той отрасли, которой посвятил жизнь, открыть в ней новое направление или уникальное средство. Такова научная биография Надирбека Апсаямова, президента Казахской инновационной академии, доктора экономических наук, академика НАЕН Республики Казахстан, 80-летие которого мы сегодня отмечаем. К сожалению без него.

Исследовательский талант Надирбека Апсалямова проявился рано, еще обучаясь в школе в родном селе Аксуат Семипалатинской области. Уже там он полюбил землю, простой народ, который с утра до вечера занимается скотоводством, выращиванием зерна. Находясь рядом с тружениками села, ежедневно наблюдая за их непосильным трудом зимой и летом, его не покидала мысль: как сделать труд крестьянина, аульчан более легким, как сделать, чтобы продукты питания (мясо, молоко, зерновые) доставались людям не так тяжело.

Поэтому и выбор специальности был сделан им не случайно. Окончив институт народного хозяйства в Ташкенте, работая в отделе Заульба государственного банка городе Усть-Каменогорска инспектором по кредитованию, затем в Аксуатском райфинотделе старшим экономистом в сельско-хозяйственной отрасли, он заинтересовался проблемами агропромышленной отрасли.

Обучение в аспирантуре Алматинского народно-хозяйственного института этот интерес развило. Он с благодарностью говорит о своих первых наставниках в науке – заслуженном экономисте Казахской ССР, кандидате экономических наук, профессоре Жеребятыеве Федоре Алексеевиче, заслуженном экономисте Казахской ССР, кандидате экономических наук, доценте Татибекове Саймасай Алимовиче. Под их руководством он занимается решением вопросов социалистической экономики, а именно, проблемами ведения хозяйства на социалистическом предприятии, когда окупаются затраты на производство продукции, когда у предприятия и его работников появляются экономические стимулы, что приводит к увеличению объема производства, улучшению качества продукции, увеличению зарплаты. Именно в этом плане появляются его первые научные статьи [1].

На эту тему он защищает кандидатскую диссертацию, а затем работает непосредственно среди ученых-экономистов в Семипалатинском технологическом институте мясной и молочной промышленности.

В начале 90-ых годов в республике наблюдался самый большой экономический спад за всю современную историю развития, сопровождающийся беспрецедентным ростом уровня инфляции, разрушением накопленного экономического потенциала, массовой безработицей и ростом уровня бедности. Престиж социалистической системы хозяйствования резко упал. У государства не было готовой научной программы перехода к рынку, еще ни одно государство в мире не осуществляло переход от социализма к рыночным отношениям.

В 1991 году была начата земельная реформа, происходила приватизация государственной земельной собственности в пользу крестьянских фермерских хозяйств. Государством в целях поддержки сельхозтоваропроизводителей за 1998-1999 годы были установлены налоговые льготы – ставка НДС в размере 10% на ряд товаров, с июля 1998 года введена патентная система налогообложения для сельхозтоваропроизводителей, предусматривавшая снижение платежей в бюджет на 80%.

Его внимание привлекают проблемы становления рынка лизинга в Республике Казахстан [2]. В ряде своих статей он отмечал, что предприятия агропродовольственного сектора (АПС) Казахстана располагают физически изношенными и морально устаревшими основными фондами, отсталыми ресурсоемкими технологиями. Сложившееся в АПС положение требовало ускорения работы по техническому перевооружению существующих предприятий. Его беспокоило, что работа в данном направлении идет очень медленно, так как импортировать наукоемкую технику и технологию из стран ближнего и дальнего зарубежья многие предприятия не имеют возможности – в основном из-за отсутствия собственных средств. В такой ситуации одним из эффективных путей преодоления структурного кризиса, по мнению ученого, является лизинг оборудования как специализированная форма финансирования капиталовложений. Представляется, что для Казахстана в АПС наиболее перспективен лизинг имущества, бывшего в эксплуатации, так

как в отношении других видов лизинга уже разработаны модели и механизмы их реализации.

Руководя в эти годы группой ученых, работающих в вузе, он развивает направление по формированию агропромышленного комплекса (АПК) в Республике Казахстан. Это становится стержневой идеей всей его научной деятельности. Об этом свидетельствует целый ряд его научных исследований [3].

Ученый делает вывод о том, что к концу первого этапа реформирования агропромышленного комплекса была проведена структурная перестройка отрасли, связанная с перераспределением земельного фонда и созданием различных форм хозяйствования. Самым первым и заметным последствием реорганизации колхозов и совхозов стало появление фермерских хозяйств. Заметным изменением аграрной структуры отмечается рост значения личного подсобного хозяйства населения (ЛПХ), коллективных садов и огородов, дачных участков. Личным подсобным хозяйствам земля предоставляется в пользование, владение и собственность для производства продукции сельского хозяйства. Экономическая нестабильность, усиление безработицы, либерализация землепользования сделали подсобное производство продовольствия привлекательным и для городского населения. Основной целью ЛПХ, как и советское время, остается продовольственное обеспечение семьи и родственников.

Основная идея регионального развития агропродовольственного сектора заключалась в эффективном функционировании агропромышленного комплекса на своей территории, обеспечивающее повышение уровня качества жизни населения путем предоставления все более широкого и разнообразного спектра продукции, с учетом развития рыночных отношений, состояния экономики, структуры и уровня занятости населения [4]. Ученый отмечает, что специфика функционирования агропромышленного комплекса, обеспечение продовольственной безопасности требуют проведения такой агропродовольственной политики, в которой государственное регулирование и поддержка должны играть большую роль, чем в других отраслях экономики.

Труды в этой области легли в основу его докторской диссертации на тему «Эффективность функционирования агропродовольственного сектора в условиях глобализации: теория, методология и приоритеты развития (на материалах Восточно-Казахстанской области)» [5]. Автором обоснованы критерии продовольственной безопасности и оценки продовольственных продуктов (удобство в использовании, высокое качество, безопасность в экологическом и медицинском отношениях, конкурентоспособность продукции на внутреннем и мировом (внешнем) рынках). Н.А. Апсалямовым были предложены методологические основы определения экономической эффективности функционирования предприятий агробизнеса агропродовольственного сектора в целом. Учитывая полемический характер вопросов развития перспективных форм аграрного производства, ученым рекомендованы к применению альтернативные подходы к созданию сельскохозяйственных формирований, отвечающих международным требованиям.

Стратегия развития пищевой индустрии должна определяться в первую очередь ее выгодным положением на рынке товаров. Положительным для Казахстана является тот факт, что республика располагает достаточно развитой производственной инфраструктурой которая, в целях развития агропродовольственного сектора, используется неэффективно. Выходом из создавшегося положения по мнению Н.А. Апсалямова является принятие интеграционной стратегии развития агропродовольственного сектора. При этом процесс интеграции должен осуществляться не только на уровне области, но и межрегиональном и международном уровнях.

Н.А. Апсалямов предлагал активно использовать кластерный подход при производстве и переработки продукции сельского хозяйства. Такой вывод вытекает из десяти актуальных задач, поставленных Президентом РК Н.А. Назарбаевым перед АПК, где акцентируется внимание на том, что «из семи наиболее перспективных для развития в Казахстане отраслевых кластеров непосредственно с сельским хозяйством связаны пищевая

и текстильная промышленность». Анализ ученым развития АПК в целом и агропродовольственного сектора, в частности, привел к выводу о том, что сельские районы, крестьянские формирования должны специализироваться на производстве определенной группы продукции, производство которой наиболее выгодно в специфических условиях данной местности.

На основе анализа эффективности функционирования агропродовольственного сектора Восточно-Казахстанской области автором были выявлены сравнительные преимущества производства продукции пищевой промышленности региона и осуществлена оценка материально-технической обеспеченности предприятий агропродовольственного комплекса.

Н.А. Апсалямовым были предложены механизмы повышения эффективности государственного регулирования развития агропродовольственного сектора: ослабление влияния негативов за счет развития системокредитования, лизинга, страхования урожаев и разработки гибкой и эффективной ценовой политики. Государственная продовольственная политика рассматривается в работе как комплекс мер, призванных системно и эффективно решать задачи не только развития собственно производства (воспроизводства) продуктов питания, но и справедливого их распределения.

Основой государственного регулирования агропромышленного комплекса должна стать продовольственная безопасность республики. Эти вопросы особенно занимали ученого. Так, в ряде статей [6] он говорит о целесообразности в целях укрепления продовольственной безопасности в нормативном порядке установить «пороговые» показатели критического уровня продовольственной безопасности Казахстана на основе сложившегося потенциала страны, конъюнктуры мировых продовольственных рынков и интересов национальной экономики. Это создаст предпосылки превращения АПК в высокоэффективный и высокодоходный сектор экономики и позволит решить важнейшие для любого государства основные задачи: обеспечение продовольственной безопасности и превращение АПК в фактор экономического роста в стране.

Развитие отечественной пищевой промышленности [7] является главным фактором обеспечения продовольственной безопасности страны, поскольку затрагивает интересы всей экономической системы государства. Обеспечение продовольственной безопасности республики может быть достигнуто путем развития пищевой отрасли и превращения ее в высокоэффективный и высокодоходный сектор экономики.

Продовольствие – одна из самых стабильных валют мира настоящего и будущего. В этой связи Глава государства Н.А. Назарбаев на республиканском форуме работников АПК (ноябрь 2011) напомнил, что недавно на свет появился 7-миллиардный житель планеты. Скоро землян будет 10 миллиардов человек. «Как кормить эти миллиарды» – таков главный вопрос ближайшей эпохи [8]. В своих исследованиях Н.А. Апсалямов подчеркивает, что стратегия развития пищевой индустрии должна определяться в первую очередь ее выгодным положением на рынке товаров. Положительным для Казахстана является тот факт, что она располагает достаточно развитой производственной инфраструктурой, использование которой на сегодня необходимо наращивать. А роль государства для оказания поддержки развитию пищевой отрасли, по мнению ученого, заключается в регулировании национального продовольственного рынка с определением приоритетов развития, поскольку существуют сферы регулирования, находящиеся в исключительной компетенции государства.

Вместе тем, Н.А. Апсалямовым обозначаются такие проблемы, препятствующие развитию пищевой отрасли в республике, как низкое оснащение технологическим оборудованием, которое морально и физически устарело, что не позволяет производить качественную, соответствующую европейским стандартам продукцию и снизить издержки производства; высокие процентные банковские ставки при кредитовании производств; несоответствие стандартов качества производимой продукции международным требованиям; отсутствие системы заготовок.

Ученый не только обозначает, но и предлагает целый ряд путей решения этих проблем. Н.А. Апсалямов анализирует технический уровень действующих предприятий Восточного Казахстана [9]. Острая нехватка достаточного количества технологического оборудования, в также выпуск отечественными производителями оборудования с низкими техническими характеристиками делают актуальной работу в направлении технологической модернизации. Автор приходит к выводу: модернизация оборудования и развитие лизингового бизнеса может стать для предприятий пищевой промышленности Казахстана одним из наиболее перспективных направлений в деле технического перевооружения производства и явится мощным импульсом для структурной перестройки всей экономики республики.

Как истинный финансист Н.А. Апсалямов уделяет особое внимание финансовой деятельности сельхозпредприятий, особенностям их налогообложения [10]. В связи с этим для стабилизации имеющихся показателей и достижения более высоких результатов деятельности предприятиям Н.А. Апсалямов предлагает совершенствовать управленческую политику, эффективнее использовать инвестиционные ресурсы, основные фонды, что в свою очередь, будет способствовать повышению уровня жизни населения, обеспечению занятости.

В 2010 году была утверждена Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2010-2014 годы. Основной целью документа определено производство сельскохозяйственной продукции, имеющей стабильные рынки сбыта. Прежде всего, это импорто-замещение и проведение активной экспортной политики [11]. В статьях Н.А. Апсалямова прослеживается мысль о том, что достижение поставленных задач нужно решать путем форсированной аграрно-инновационной диверсификации, предусматривающей рост производства сельскохозяйственного сырья и продовольствия, технико-технологическую модернизацию отрасли и новые подходы по государственной поддержке АПК [12].

Главным приоритетом форсированного индустриально-инновационного и экономического развития Казахстана, по мнению Н.А. Апсалямова, должно стать развитие агро-промышленного комплекса Республики Казахстан. В мировое экономическое сообщество Казахстан может втянуться с хорошо развитым АПК, для этого у нас есть все основания – продукция животноводства и зерновые. Мясное скотоводство нам нужно развивать нестойловое, а пастбищное. Для этого Казахстану необходимо развивать перерабатывающую промышленность на месте производства, т.е. на селе. Нам необходимы машиностроительные заводы по выпуску сельскохозяйственной техники, оборудования для перерабатывающей отрасли (обработке кожи, шерсти), выпуску мясной и молочной продукции. Все эти задачи осуществимы только при развитии сельскохозяйственной науки.

Перу Н.А. Апсалямова принадлежат такие крупные монографические исследования как «Агропромышленный сектор Республики Казахстан: проблемы становления и развития», «Экономические основы агробизнеса», «Экономический риск и обеспечение безопасности в условиях рынка», «Современная бюджетная политика Казахстана» и др.

В Казахской инновационной академии Н.А. Апсалямов уделял большое внимание внедрению новых форм обучения в учебный процесс и развитию вузовской науки. В приоритете для него были всегда вопросы подготовки национальных научных кадров и приобщение студентов к исследовательской работе. Его деятельность этом поприще также стала плодотворной благодаря его поддержке были защищены кандидатские диссертации, под его научным руководством защищены 3 докторские, 8 кандидатских, свыше 10 магистерских диссертаций. За счет средств академии девять молодых преподавателей были направлены на обучение в докторантуру PhD КазЭУ им. Рыскулова, которые продолжив обучение в Швейцарии, успешно защитили диссертации и вернулись в родную академию.

Надирбек Апсалямович до последних дней продолжал принимать непосредственное участие в разработке и реализации инновационных программ, ориентированных на дальнейшее развитие агропромышленной науки страны. Он активно участвовал в научной и

педагогической деятельности, возглавлял Казахскую инновационную академию, с которой неразрывно его связала трудовая и научная деятельность, внося свой вклад в процветание нашей Родины - независимого Казахстана.

Литература

1. См.: Апсалямов Н.А. Повышение роли кредита в экономическом стимулировании сельско-хозяйственного производства // Сб.научн.трудов СФДТИ. – А.: Казахстан, 1970; его же. Об анализе хозяйственного дохода // Сб.научн.трудов АИНХ. – А., 1970; его же. Источники формирования и использования оборотных средств новых условиях хозяйствования // Сб.научн.трудов СФДТИ. – А.: Казахстан, 1971; его же. Некоторые вопросы дальнейшего развития товарно-денежных отношений между городом и деревней и ценообразование на сельскохозяйственную продукцию // Сб. статей асп. и мол. ученых АИНХ. – А., 1971; его же. Вопросы совершенствования оплаты труда в совхозах // Сб. «Экономика, организация и планирование отрасли нар. х-ва» АИНХ. – А., 1971; его же. Теоретические вопросы хозяйственного расчета // Сб. «Экономика, организация и планирование отрасли нар. х-ва» АИНХ. – А., 1972 и др.
2. См.: Апсалямов Н.А. Проблемы становления рынка лизинга в Республике Казахстан // Сб. докладов гор.научн. конф. ППС «Государство Казахстан 1086-1996 гг: путь суверенитета цивилизации, Семипалатинск, 1996; его же. Лизинг машиностроительной продукции как эффективный метод финансирования предприятий пищевой промышленности // Сб.научн.трудов мат-лам межрег.научн-практич. конф. и научн.сессий СИФБД – Новосибирск. 2000; его же, Лизинг машиностроительной продукции как эффективный метод финансирования предприятий агропродовольственного сектора Казахстана // СИФБД «Стратегическое партнерство вузов как фактор повышения эффективности экономического сотрудничества России и Казахстана» – А.: 2008 и др.
3. См.: Апсалямов Н.А. Предпосылки становления агропромышленного сектора в рыночных условиях // «Сибирская финансовая (экономика, бухгалтерский учет, образование)», 2003, №4. С.21-24; его же. Теоретические развития агропродовольственного сектора регионе // «Евразийское сообщество (общество, политика, культура)». 2004. №4 (48).С.141-145; его же. Влияние Глобализации на развитие агропродовольственного сектора Республики Казахстан // «Саясат», 2004, № 4; его же. Становление рыночных отношений в агропродовольственном секторе // «Евразийское сообщество», 2004, № 1. его же. Классификация регионов Республики Казахстан по конкурентоспособности продукции агропродовольственного сектора // «Вестник национальной академии наук РК». 2004, № 6. С.95-105; его же. Вступление Республики Казахстана в ВТО как основа устойчивого развития агропродовольственного сектора // «Экономика переходного периода». М.: ИЭПП, 1998 и др.
4. См.: Апсалямов Н.А. Роль государства в регулировании агропродовольственного сектора в Республики Казахстан // Сборник научных трудов НГТУ, 2003, № 3(33); его же. Пути реализации государственной политики в агропродовольственном секторе Казахстана // «Труд Казахстана (проблемы, факты, комментарии)». 2004, – № 6, – С.42-46
5. Апсалямов Н.А. Эффективность функционирования агропродовольственного сектора в условиях глобализации: теория, методология и приоритеты развития (на материалах Восточно-Казахстанской области). Автореферат диссертации на соиск. уч. степени доктора экономических наук. – Алматы, 2005
6. См.: Апсалямов Н.А. Экономический риск и обеспечение безопасности в условиях рынка (на материалах России и Казахстан) – А., 2004 – 86 с.; его же. Факторы обеспечения продовольственной безопасности // «КазЭУ хабаршысы». 2005, № 1; его же. Экономическая безопасность казахстанской экономики условиях глобализации // «Сибирская финансовая школа», – 2005, № 2. – С.70-79 и др.
7. См.: Апсалямов Н.А. Тенденции развития пищевой промышленности Республике Казахстан // «Транзитная экономика», 2004, – № 5. – С.39-46; его же. Анализ сравнительных

преимуществ продукции пищевой промышленности Восточно-Казахстанской области // «Вестник НАН РК». 2004, № 5; его же. Оценка конкурентоспособности продукции пищевой промышленности Восточно-Казахстанской области (по данным социологического опроса) // «Проблемы аграрного рынка». 2004, – № 3; его же. Промышленная переработка сельскохозяйственной продукции в Казахстане: анализ и оценка ситуации // "Транзитная экономика", 2004, – № 3 и др.

8. Развитию аграрного сектора всестороннюю поддержку // Казахстанская правда, 2011, 12 ноября.

9. См.: Апсалямов Н.А. Проблемы технического перевооружения предприятий пищевой промышленности // «Сибирская финансовая школа», 2001, №4 (в соавторстве); его же. Выбор оборудования в условиях технического перевооружения предприятий // «Сибирская финансовая школа». 2002, – № 1 (в соавторстве); его же. Оценка материально технического обеспечения предприятий АПК РК // «Саясат», 2004, – № 8 и др.

10. См.: Апсалямов Н.А. Сравнительный анализ финансово-производственной деятельности предприятий сельского хозяйства в регионах РК // "Саясат" 2004; его же. Влияние глобализации на развитие агропродовольственного сектора в Республике Казахстан // "Саясат", 2004, – № 4; его же. Финансовая деятельность предприятий агропродовольственного комплекса Казахстана // "Труд в Казахстане: проблемы, факты, комментарии", 2004, № 6; его же. Особенности системы налогообложения субъектов малого бизнеса в Республике Казахстан // «Сибирская финансовая школа», 2003, – № 2 (в соавторстве с Лукпановой Ж.О.) и др.

11. Становление сельского хозяйства за годы независимости Республики Казахстан // Казахстанская правда, 2011, 12 ноября

12. Апсалямов Н.А. Функционирование аграрного сектора в условиях рыночной экономики // «Вестник КазФЭА», 2010, – № 2, – С.5-11.

13. Алшанов Р. Экономика Казахстана за 20 лет: инновации и диверсификация // Казахстанская правда. 2011, 18 ноября.

14. Сабден О. Успехи неоспоримы. Экономическое развитие Казахстана за 20 лет независимости // Казахстанская правда. 2011, 4 ноября.

ҒТАХР: 03.09.55

А.К. Оразғалиева

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КЕАҚ, economicfinance@mail.ru

ӘПСӘЛӘМОВ НӘДІРБЕК ӘПСӘЛӘМУЛЫ: ҰСТАЗ, ҒАЛЫМ, ТҮЛҒА

**NADIRBEK APSALYAMOVICH APSALYAMOV: TEACHER, SCIENTIST,
PERSONALITY**

Қазіргі заманғы және де қазақстандық дамудың ең негізгі басымдықтарының бірі білім беру жүйесіне деген қарым-қатынас болып табылады.

Қазақстан Республикасын әлемдік қауымдастық нарықтық экономикалы мемлекет ретінде таныды. Тәуелсіздігіміздің қысқа тарихи кезеңінде еліміз әлемдік қоғамдастыққа ықпалдаса отырып, экономикада айтарлықтай өсуге қол жеткізді.

Ұлттық білім беру жүйесінің өнімі болып табылатын қоғамның интеллектуалды потенциалы экономиканың, ғылым мен техниканың, қазіргі заманғы жоғарғы технологиялардың дамуын анықтайды. Яғни, еліміздің білім беру деңгейі мемлекеттің қорғаныс пен қауіпсіздігі сияқты ұлттық басымдықтардың, олардың экономикадағы бәсекеге қабілеттілігінің негізін құрайды.

Қазақстан инновациялық академиясы – қаржы-экономикалық жүйесі мамандарын даярлауда Шығыс Қазақстан облысындағы бірден-бір мамандандырылған жоғары оқу орны болды.

ҚИА тарихы Қазақстан Республикасының білім беру және қаржы-экономикалық жүйесіндегі қайта құрулармен өте тығыз байланысты болғаны баршаға мәлім.

30 жылға жуық тарихта орны бар Қазақстан инновациялық академиясының негізін қалаушы және президенті болған экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы ғылым академиясының мүшесі Әпсәләмов Нәдірбек Әпсәләмұлы басқарған оқу орны өзінің жоғары бәсекеге қабілеттілігін көрсетіп, білім беру қызметінің нарығында өз орнын тапты және өркениетті заманауи жоғары оқу орнына айналды.

Нәдірбек Әпсәләмұлы жоғары оқу орнының профессорлық-оқытушылар құрамының сапалылығына баса назар аударды. ҚИА уақыттың талабына сай қызмет жасап, қоғамда болып жатқан өзгерістерден бір қадам да артта қалған емес. Өйткені, Нәдірбек Әпсәләмұлының бастамасымен әрі қаржылық қолдауымен 2007 жылы Алматы қаласына ҚИА – дан Т. Рысқұлов атындағы Қазақ Экономикалық университетіне тоғыз оқытушы PhD докторантурасына бағытталған болатын.

Білімді дамытудың қазіргі әлемдік тенденциясы, еңбек нарығының талаптары Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің мазмұны мен тәжірибесіне өзгерістер енгізуді қажет етеді. Қазіргі заманғы қоғамның сұраныстарын ескере отырып, көптеген білім беру мекемелерінде педагогикалық практикаға жаңалық енгізу қажеттігі туындады. Осы мақсатта білім берудің үш деңгейлі жүйесі қалыптасты.

Соңғы сатыны жүзеге асыруда Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіндегі PhD бағдарламасы бойынша докторантурасы өзінің маңызды орнын алды. Сол себепті, жаңа экономикалық жағдайлар оның алдына мамандарды дайындаудағы сапа кепілдемесі мен олардың еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігінің механизмдерін өңдеу бойынша міндеттерді қойды.

Нәдірбек Әпсәләмұлы PhD бағдарламасының кереметтей ғылыми зерттеу жобаларын айқындауға бағытталған ғажайып бағдарлама ретінде мойындап, академиядағы кадрлардың сапасын арттыру мақсатында үлкен тәуекелге бел буды. Осы ретте Қазақстанда білімнің бәсекеге қабілеттілігі бірінші орынға қойылып отырған кезеңде PhD бағдарламасы бойынша докторантурада «Экономика» бағытында білім шыңына жету Нәдірбек Әпсәләмұлының жас мамандардың білікті маман ретінде еліміздің жан-жақты көркеюіне өз үлесін қосуына үлкен сеп болғандығы сөзсіз!

Елбасы Халыққа Жолдауында өзінің көтерген бәсекеге қабілеттілік идеясы ел дамуының ұлттық ауқымдағы ішкі факторларымен қатар, жаһандық жағдайда да басты идеяға айналды. Шет елдердегі бәсекеге қабілеттілікті нығайту ұлттық білімді дамытуға тірек болды.

Осындай оңтайлы білім жүйесін таңдаған Нәдірбек Әпсәләмұлы болашақта еліміздің ғылыми, рухани, интелектуалдық, технологиялық әлеуетін дамытуға мүмкіндігін арттыруға және туған еліміздің әлемдік қауымдастықта көшбасшылық орын иеленетіндігіне кәміл сенімде болды!

Міне, осындай әрекеттер Нәдірбек Әпсәләмұлының жастардың ғылым жолына түсуіне бірден-бір себеп болды. Ғылымның қиын да жауапкершілікті жағын қатаң талап ететін жағдайлар кез-келген салада кәсіби шебер маман болуда адамның бойында бірқатар қасиеттердің болуын қалайды.

Осындай жолда мен Нәдірбек Әпсәләмұлының айналасындағы адамдарға деген қарым-қатынаста қарапайым, кез-келген тұлғаға ізетпен қарай алатын, мінезі жағынан еңбекқор бола тұрып, өте кең, сыпайы, өзінің басшылығындағы әріптестерімен тіл табыса алатын, өз ісіне сын көзбен қарайтын, бастаған іс-шараны жауапкершілікпен, адалдықпен орындайтын, алдына қойған мақсатын міндетті түрде орындауға тырысатын, сөйлеу мәнері тиянақты әрі танымдық жүйелі түрде құрылған, ойы ұшқыр, ойлау қабілеті жоғары, өзінің еңбегіне мақсатты бағытталған, шынайы, адал және еңбек сүйгіш көзқарасында кез келген

туындаған қиындықтарға бой ұсына алатын, іс-әрекеттерге төзімді, өзіндік адамгершілі бар, әрбір жұмысының нәтижелі болуын көздейтін тамаша маман ретінде тарихта қалды десем артық болмасы анық шығар?!

Нәдірбек Әпсәләмұлының кемел басшылығының арқасында академиямызда білім берген жоғары білікті профессорлық-оқытушылар құрамын қалыптастырып отырған ғылым докторлары мен кандидаттары, жоғары ғылыми-педагогикалық тәжірибесі бар оқытушылар қатары молая түсті.

Қуантарлығы, біздің оқу орнының оқытушыларын қолдаған, өз тарапынан жан-жақты көмектің жасалуын қамтамасыз еткен жанашыр жанның арамызда болғаны біздер үшін үлкен бақыт деп санаймын!

Ол әрине тарихта аты аңызға айналған БЕКЗАТ БОЛМЫС, абадан азамат болған ҚИА президенті, экономика ғылымдарының докторы, профессор Әпсәләмов Нәдірбек Әпсәләмұлы!!!

Нәдірбек Әпсәләмұлының жақсылықтары біз үшін қайталанбас жақсылық, ұмытылмас сый деп білемін. Сізге PhD докторлары атынан МЫҢ АЛҒЫС! Рухыңызға басымызды иеміз!

2021 жылы 10 тамызда Қазақстандық ғылыми-білім беру қоғамдастығы орны толмас шығынға ұшырады: Қазақстан Республикасы білім беру ісінің құрметті қызметкері, қоғам қайраткері, танымал экономист ғалым Нәдірбек Әпсәләмұлы Әпсәләмов дүниеден өтті.

Нәдірбек Әпсәләмұлының оқытушы қызметінен жоғары оқу орнының басшысына дейін жүріп өткен еңбек және ғылыми-педагогикалық қызмет жолы Семей қаласының жетекші жоғары оқу орындарымен тікелей байланысты.

Жоғары кәсіби біліктілігі, қойылған міндеттерді нақты әрі сындарлы шеше білу қабілеті, шығармашылық еңбегі мен адамды бағалай білу қасиеттері Нәдірбек Әпсәләмұлын Қазақстан жоғары мектебінің үздік өкілдерінің қатарына қойды.

Еңбексүйгіш, жоғары мәдениетті, айрықша білімдар Нәдірбек Әпсәләмұлы – өзінің дарынын, ақылы мен жомарт жанын Қазақстанның білімі мен ғылымын дамытуға арнаған азамат. Жаңашыл талаптардан жасымайтын кемел басшы білім беру саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыру мақсатында жоғары білім беруді дамытудың заманауи модельдері мен трендтерін пайдалана отырып, шығыс өңірінде алғашқылардың бірі болып жаңа экономикалық мектептің негізін қалады.

Нәдірбек Әпсәләмұлының есімі Шығыс өңірінде алғашқы PhD докторларын оқытып, көптеген оқытушылардың ғалым болып қалыптасуындағы еңбегі орасан зор. Сондай-ақ, ғалымның есімі ғылыми еңбектердің, оқулықтар мен оқу құралдарының авторы, Голландияда, Кубада, Германияда, АҚШ-та, Швейцарияда, Ұлыбританияда өткен халықаралық конференциялар мен симпозиумдарға қатысушы және экономикалық ғылымның көкейкесті мәселелері жөнінде ғылыми конференцияларды ұйымдастырушы ретінде белгілі.

Профессор Нәдірбек Әпсәләмұлының ғылыми ізденістерінің өрісі кең болды, жинақтаған білімі мен тәжірибесінің арқасында өзінің еңбектерінде экономиканы басқарудың басымдықтарын көрсетіп, экономикалық мамандарды дайындаудың өзекті мәселелерін көтерді.

Осындай жоғары жетістіктерге жету үшін ғалым өзінің 50 жылдан астам уақытын арнады. Ғалым өзі тәрбиелеген шәкірттеріне қызметіне деген құрметті, ғылымға деген сүйіспеншілікті, адами адалдық пен табандылықты дарыта білді. Ғалымның жоғары беделге ие болуының кепілі де - міне, осы.

Нәдірбек Әпсәләмұлы барлық күш-жігерін, өмірлік тәжірибесі мен білімін қазақстандық бизнесмендердің, менеджерлер мен қаржыгер-экономистердің жаңа буынын қалыптастыруға жұмсады, бүгінгі күнге дейін Қазақстанның экономикасын жоғары білікті қаржыгер-экономистермен, жоғары мектептерді ғылыми-педагогикалық кадрлармен қамтамасыз етіп келді.

Осы орайда, бүгінгі күні мейірім мен құрметке толы шәкірттерінің тілектері мен лебіздерін Нәдірбек Әпсәләмұлының рухына арнай отырып, біздер үшін бірегей ғалым, нағыз іскер азамат, тамаша отағасы мен абзал дос, елінің ұлтжанды ұланы болған Нәдірбек Әпсәләмұлының азаматтық тұлғасын жан-жақты айқындайтын еске алу сәтін ұйымдастыру және Шәкәрім шаңырағында мемориалдық тақта орнату өте орынды деп санаймын.

Шәкәрім университетінің ұйымдастыруымен 9 желтоқсан күні экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Қазақстан Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, ҚР Педагогикалық ғылымдар академиясының академигі, Оксфорд академиялық одағының құрметті профессоры Нәдірбек Әпсәләмұлы Әпсәләмовтің туғанына 80 жыл толуына арналған «Қазақстанның экономикасы және білімі: жаңа сын-қатерлер мен шындықтар» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы өткізіліп отыр.

Ондағы біздің мақсатымыз Нәдірбек Әпсәләмұлының өміріндегі екі өзара параллель болған «білім және экономика» бағытындағы ғалымның тәжірибесі мен идеялары экономикалық ғылыми мектептің қазіргі даму жағдайына үлкен септігін тигізері сөзсіз екендігін қоғамға паш ету!

ҒТАХР: 03.09.55

А.К. Рахметуллин

Әлихан Бөкейхан университеті, Семей қ., aman150176@mail.ru

ӨМІР МЕКТЕБІНІҢ ҰСТАЗЫ

TEACHER OF THE SCHOOL OF LIFE

«Адамның адамшылығы – жақсы ұстаздан» – деп данышпан Абай Құнанбайұлы айтқандай, кезкелген адамның саналы ғұмырында өмірлік азық боларлық тәрбиемен өнегелі білім беретін ұстаздың орыны ерекше. Ұлағатты ұстаздың алдын көріп, тәрбие – тезіне түскен шәкірт шынайы өмір жолында мұқалмай шындалып, келешек даму жолында алған бағытынан адаспасы ақиқат. Ұстазға деген құрмет, сіз үшін жасаған ұстаздың еңбегін бағалау, оған құрмет көрсету. Ұстазын қадір тұтпаған әрбір адамның мына өмірде биік нәтижеге қол жеткізе алмасы қасиетті Құранда да жазылған.

Әлемді мойындатқан небір танымал тұлғалардың өз ұстазына ерекше құрметпен қарап, әрдайымеске алып отыратыны тарихтан белгілі. Айталық, Ескендір Зұлқарнайын – Аристотельді, Абылай хан – Төле биді, Шәкәрім – Абайды, Жамбыл – Сүйінбайды өзіне ақылшы әрі ұстаз тұтқаны белгілі. «Ұстазы жақсының ұстамы жақсы» дегендей, олар өздерінің өмірде бағындырған биік белестерінде ұстаздарының еңбегі өлшеусіз екендігін түсіне білген. Мәселен, Ескендір Зұлқарнайын өз ұстазын «Мен ұстазыма әкемнен кем қарыздар емеспін. Әкемнен өмірді алсам, Аристотельден сол өмірге керектінің бәрін алдым» деп еске алатын болған. Сондықтан да, ұстазды сыйлау – өмірдегі бір борышың.

Менің өмірлік мектебімде ұстаздық еткен – асыл азамат Нәдірбек Әпсәләмұлы болды. Ол кісі, біздерді жоғарғы оқу орнында қызмет еткен алғашқы күндерден бастап, күнделікті өмірдің талаптарына баулып, кәсіби шындалуға үйретті. Кейде әкеміздей болып қамқорлығына алса, жұмыс барысында қатал да, талапшыл басшы, үйретуден жалықпайтын ұстаз болды.

Нарықтық заманның қыр – сырын меңгеріп, ақпараттық дәуірдің сұранысына ие мамандар дайындау ісінің майталманы, ғылым докторы, профессор Нәдірбек Әпсәләмұлы экономика саласының ерекше білгірі еді. Сондай – ақ, ұлттық мүддені, бабалардан жалғасқан тарихи дәстүрді ерекше құрмет тұтқан ұлтжанды тұлға болды. Оқу процесіндегі әрбір сәтті ұтымды пайдалана отырып, көнеден келе жатқан ұлы мұраны ұрпақ санасына

сіңіру үшін қызмет қылды. Қарапайым сабақ арасындағы үзіліс кезінде Абайдың қара сөздерін радио қабылдағыш арқылы қосып студенттердің одан ғибрат алуын көздесе, қазақтың дәстүрлі әні мен күйін тыңдату арқылы жас өрендердің ұлттық ішкі түйсігін шыңдауға тырысатын. Әрбір азаматтың төл тарихын танып білуін міндет деп санады – Ұлы Ұстаз Нәдірбек Әпсәлемұлы.

Келешектің адамы еріншек болмауы керек, табыстың адамы еңбекшіл, болашақтың бәсекесі білімде деп үнемі оқып үйренуге шақырды. Кезкелген жас маманның саналы да, сапалы маман болып білім беру ісінде өз орнын табуына үнемі қолдау көрсетіп, қол ұшын созып жолдарын ашып отырды. Осы бір ұлағатты жолда көптеген ғылым докторлары мен кандидаттары нәтижелі қорғауға қол жеткізіп, бүгінгі күні қоғамның әрсаласында қызмет атқарып келеді. Сонымен бірге сан мыңдаған студенттер арнайы мамандық бойынша білім алып қаржы саласының білігірі болумен қатар, кеменгер ұстаздан алған өмірлік тәлім – тәрбиені бойларына сіңіре жүріп, қоғамның қатардағы азаматы ретінде көптеген отбасында ұрпағын тәрбиелеуде. Яғни, білім мен тәрбиені қатар жүргізе отырып келешек ұрпақтың бойында ұлтжандылық қасиеттің қалыптасуына, ұлттың мұратына айналған қазақы мінездің жандануына жанын аямай қызмет қылды.

Алаш көсемі Әлихан Бөкейханның «Ұлтқа қызмет білімнен емес, мінезден» деген қағидасын қалт жібермеген ұстазымыз Нәдірбек Әпсәлемұлы отанға, елге қызмет етуде қажырлылықпен, табандылық көрсетті. Ұлт мүддесін жеке басының мүддесінен жоғары қойып өрелі еңбектерімен халқының рухани кемелденуіне еңбек сіңіріп, өршіл рухты қазақ жастарын тәрбиеледі.

Өскелең ұрпақтың болашағы, келешектегі қоғамның қарыштап дамуының кепілі қазіргі ұстаздарға тікелей байланысты. Егеменді ел атанып, тәуелсіздігімізді ту етіп, тілімізбен, ділімізді қайта түлеткен тағдыр шешті кезеңде ұлттың, елдің болашағы-жас ұрпақты тәрбиелеуде осындай ұстаздың көш басында болғанын біз мақтан тұтамыз. Өмір мектебінде жас баладан, хас маман даярлаудың шебері – Ұстаз Нәдірбек Әпсәлемұлына алғысымыз шексіз!!!

МРНТИ: 06.01.45

С.Н. Туменов

Астанинский филиал ТОО «Казахский научно-исследовательский институт перерабатывающей и пищевой промышленности», г. Нур-Султан,
s.tumenov@mail.ru

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Н.А. АПСАЛЯМОВА В РАЗВИТИИ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ КАЗАХСТАНА

ACTIVITIES OF N.A. APSALYAMOV IN THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN KAZAKHSTAN

Неординарные личностные качества, стремление к вершинам знаний привели выпускника сельской школы в ведущий вуз – Ташкентский институт народного хозяйства. Но внутренняя неудовлетворенность достигнутым, заставила его продолжить учебу в аспирантуре ведущего вуза – Алматинском институте народного хозяйства.

Постоянная работа над собой, стремление к самосовершенствованию, учеба в ведущих вузах страны сформировало круг его друзей и соратников. Не только в Казахстане, но и в Москве, Ленинграде, Киеве, Минске, Ташкенте и других научных центрах.

Все это позволило Надирбек Аpsалямовичу осуществить свою главную миссию – воспитание молодежи!

Исторический и географический Казахстан – один из региональных центров агропромышленного комплекса. Традиционный кочевой образ жизни коренного населения

Центральной Азии, обширные территории обусловили развитие скотоводства во всех его сферах.

В период индустриализации в 30-х годах прошлого века на территории Казахстана были построены крупные перерабатывающие предприятия, в том числе в Семипалатинске мясоконсервный комбинат и мукомольно-комбикормовый комбинат. В период Отечественной войны, когда весь запад страны был охвачен войной, жизнь подтвердила правильность этого стратегического решения. За вклад в экономику страны в период войны – бесперебойное обеспечение фронта продовольствием, Семипалатинский мясоконсервный комбинат был награжден орденом Трудового Красного Знамени. После войны эта стратегия была развита. В сельскохозяйственный оборот были включены миллионы гектар целинной казахстанской земли. Казахстан стал не только крупнейшим производителем и переработчиком животноводческого сырья и продукции, но и производителем ценнейшего растительного сырья – пшеницы и других видов зерновых культур сельского хозяйства.

Развитие пищевой и перерабатывающей Казахстана обусловило проблему подготовки отраслевых кадров.

В 1962 году в Семипалатинске, как в региональном центре пищевой и перерабатывающей отрасли, был открыт общетехнический факультет Чимкентского химико-технологического института (ОТФ), ориентированный на подготовку кадров для мясной и молочной промышленности. Организация нового вуза была поручена Талалаеву Владимиру Дмитриевичу.

Одновременно в Джамбуле был также открыт филиал Чимкентского химико-технологического института, который в 1965 году был преобразован в технологический институт легкой и пищевой промышленности. А в Семипалатинске ОТФ был преобразован в филиал Джамбульского технологического института легкой и пищевой промышленности (СФДТИ).

Именно в те годы на работу в СФДТИ был принят Апсалямов Надирбек Апсалямович!

За период работы в СФДТИ, вместе с Владимиром Дмитриевичем Талалаевым и Курманбаевым Асылхан Сулейменовичем они организовали коллектив на деятельность по преобразованию филиала в 1980 году в полноценный Семипалатинский технологический институт мясной и молочной промышленности (СТИММП) – второй специализированный вуз в СССР!

За эти годы был сформирован высококвалифицированный профессорско-преподавательский состав. Ведущие ученые Москвы и Ленинграда регулярно приезжали в Семипалатинск для организации учебного процесса и науки. Велась целенаправленная подготовка кадров через аспирантуру в ведущих вузах страны: Москве, Ленинграде, Киеве и др. Заложена основа для строительства главного учебного корпуса, учебно-производственных мастерских, вивария, лабораторного корпуса, общежития, спортивного комплекса с плавательными бассейнами и двух жилых домов. ВУЗ осуществлял подготовку по всем формам обучения: дневной, вечерней и заочной. Функционировала аспирантура. В вузе обучались студенты со всех регионов Казахстана, Узбекистана, Грузии, Киргизии, Сибири и Алтайского края. Выпускники распределялись на работу во все регионы СССР.

За период работы проректором и ректором СТИММП в период с 1986 по 1995 гг., Надирбек Апсалямович внес огромный вклад в развитие вуза, его кадрового потенциала и материальной базы.

Строительство главного, 12-этажного учебного корпуса СТИММП финансировалось Министерством мясной и молочной промышленности СССР. В 1993 году, несмотря на возникшие в связи с развалом СССР сложности в финансировании, Надирбек Апсалямович ввел в его эксплуатацию.

Многолетняя работа по подготовке кадров высшей квалификации начала давать ощутимые результаты – появились первые доктора наук, что позволило в 1993 году открыть региональный специализированный совет по защите кандидатских диссертаций. Надирбек

Апсалямич был назначен председателем совета! За период до 2011 года было защищено около 70 кандидатских диссертаций. В 2001 году был открыт докторский совет, что позволило подготовить около 10 докторов наук. Отличительной особенностью этого совета, было участие в его работе ученых Москвы, Кемерово, Омска, Барнаула.

Надирбек Апсалямич внес весомый вклад и развитие Семипалатинского общетехнического факультета Алматинского архитектурно-строительного института и открытие в 1995 государственного финансового института в Семипалатинске.

Надирбек Апсалямич создал первый региональный негосударственный вуз – Семипалатинский институт бизнеса и предпринимательства, позже преобразованный в академию и университет.

В 60-е годы прошлого столетия Казахстан начал развивать собственную высшую школу. Появились новые вузы, расширялись существующие, было колоссальная потребность в подготовке национальных научных кадров.

Государство, вузы через систему стажировок, целевой аспирантуры пытались наладить систему подготовки кадров в центральных вузах страны.

Именно в 70-тые годы была реализована долговременная программа приглашения ведущих ученых Москвы и Ленинграда в Семипалатинск. Ученые ведущих вузов страны неделями и месяцами находились в вузах Семипалатинска, читали лекции, проводили практические занятия, принимали экзамены и зачеты, организовывали и возглавляли работу государственных экзаменационных комиссии. Многие тогда молодые ученые именно в Семипалатинске могли в неформальной обстановке познакомиться с ведущими московскими учеными, послушать их лекции, обсудить свои творческие планы и сотрудничество. Как следствие, молодые ученые, преподаватели, студенты выезжали на стажировки, на практику, в аспирантуру в центральные вузы страны.

Постепенно в центральных городах сформировались научные диаспоры молодых ученых. Происходило активное общение молодых ученых из нашего региона из технологического, медицинского, зооветеринарного и других вузов региона, обмен опытом, активный отдых и т.д. Это связи сохранены до сих пор.

Налаживались активные связи с молодыми коллегами вузов Москвы и Ленинграда. Сейчас, когда некоторые из них стали руководителями вузов и научных школ, авторитетными учеными, эти связи продолжатся и дают ощутимый эффект. Благоприятный морально-психологический климат межнационального, а ныне уже межгосударственного общения, стал политическим аспектом, результатом которого стала защита сотен кандидатских и десятков докторских диссертации. Благоприятное отношение к представителям Казахстана в Москве и Ленинграде распространилось по многим городам России. наших соотечественников доброжелательно принимают в Москве, Новосибирске, Омске, Саратове, Барнауле, Кемерово и многих других городах и научных центрах. В настоящее время возможность решать многие текущие вопросы по телефону или через Интернет с нашими коллегами из России, Белоруссии, Узбекистана, Киргизии и других городов ближнего и дальнего зарубежья – результат десятилетия нашего общения.

Все ученики Надирбек Апсалямича, а мы праву считаем себя его учениками, оправдали его доверие. Только по кафедре машины и аппараты пищевых производств подготовлено 8 докторских диссертации. Сейчас выпускники СФДТИ и СТИММП разошлись по всему миру – в ближнем и дальнем зарубежье. Ими в Саратове, Омске, Павлодаре сформированы научные центры и школы. Они работают руководителями вузов, предприятий и НИИ, факультетов и кафедр, создали собственные научные школы.

Юбилей суверенного Казахстана и предстоящий, в 2022 году, 60-летний юбилей открытия технологического вуза в Семипалатинске позволяют оценить величие вклада глубокоуважаемого Наке в развитие нашей страны и региона!

Студенты и преподаватели технологических специальностей, все выпускники технологического – лидеры в учебе, науке, спорте и в жизни. Этот темп нам задан Надирбек Апсалямичем – мы его сохраним и продолжим!!!

М.К. Шаихова

Казахстанская инновационная академия, г. Семей, madina14667@mail.ru

**О УЧЕНОМ, ПЕДАГОГЕ, ОРГАНИЗАТОРЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ
И ОБЩЕСТВЕННОМ ДЕЯТЕЛЕ**

**A SCIENTIST, EDUCATOR, FOUNDER OF THE HIGHER SCHOOL INSTITUTION
AND PUBLIC FIGURE**

Надирбек Апсалямович Апсалямов – доктор экономических наук, профессор, академик Казахской Национальной академии естественных наук. Вся биография профессора Надирбека Апсалямовича Апсалямова неразрывно связана с образованием и экономической наукой. Это человек, который более 50 лет трудился на ниве образования! За заслуги в развитии экономики, социальной сферы, образования и науки был награжден государственными наградами и удостоен высоких званий: Отличник образования СССР, Отличник образования КазССР, Почетный работник образования Республики Казахстан, кавалер Ордена «Күрмет», благодарственное письмо Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А., медаль «20 – летие Независимости Республики Казахстан», медаль «25 – летие Независимости Республики Казахстан», серебряный орден имени А.Байтурсынова, международная награда «Орден имени Сократа» (Оксфорд, Великобритания), медаль INSAM «За безупречную деловую репутацию» (Швейцария), медаль «Лидер образования», орден «Гордость образования», медаль «Ветеран труда», медаль «550-летие Казахского ханства».

Апсалямов Надирбек Апсалямович начинал работу в системе высшего образования с 1966 года, он прошел путь от ассистента кафедры Джамбульского технологического института до ректора Семипалатинского технологического института мясной и молочной промышленности (с 1990г. по 1995г.), ректора Государственного финансового института (с 1996 г.), проректора Государственного финансового института по учебной работе (с 1997г.), директора института экономики и финансов после слияния Государственного финансового института и Семипалатинского государственного университета им. Шакарима.

За период работы ректором Семипалатинского технологического института мясной и молочной промышленности, Надирбек Апсалямович внес неоценимый вклад в становление вуза, открытию новых специальностей, совершенствованию учебного процесса, повышению научного потенциала, укреплению материально-технической базы. Были построены два общежития квартирного типа для студентов и благодаря усилиям Надирбека Апсалямовича было завершено строительство двенадцатиэтажного главного корпуса вуза за счет спонсорских средств крупных промышленных предприятий мясной и молочной продукции, руководителями которых являлись выпускники названного вуза.

Как известно, наука – это область интеллектуального бытия, в которой в наибольшей степени удовлетворяются жажда познания мира и самого себя. Носителем и творцом этой сложной интеллектуальной деятельности выступают ученые. Одним из таких ученых являлся Надирбек Апсалямович Апсалямов, по его инициативе в 1993 году на базе Университета было организовано открытие Диссертационного совета по защите кандидатских диссертаций по 2 специальностям пищевой промышленности. Тем самым, были подготовлены несколько десятков молодых научных кадров, которые успешно осуществляют педагогическую и научную деятельность в вузах Республики и стран СНГ. В дальнейшем этот Совет стал выпускать и докторов наук.

В Надирбеке Апсалямовиче удивительно сочетались талант исследователя и практика-производственника. В эпоху политических, нравственно—социальных перемен (90-годы) когда экономика страны перешла на рыночные рельсы, высокий профессионализм, смелость в поисках новых решений позволили Надирбеку Апсалямовичу (1992 г)

организовать частную высшую школу – Семипалатинский институт бизнеса и предпринимательства (СИБиП), это был первый частный вуз в восточном регионе Казахстана. В дальнейшем вуз был переименован в Казахский финансово-экономический институт (2000 г), затем в Казахскую финансово-экономическую академию (2008 г), Казахстанский инновационный университет (2013 г), Казахстанскую инновационную академию (2019 г). Вуз внес крупный вклад в развитие экономики не только Восточно-Казахстанской области, но и соседних регионов республики. За годы своей деятельности подготовил тысячи высококвалифицированных специалистов. Ныне выпускники Казахстанской инновационной академии трудятся в Аппарате Президента Республики Казахстан, министерствах, высших учебных заведениях, национальных компаниях, финансовых и налоговых органах, банковской сфере, предприятиях области и республики, а также в странах ближнего и дальнего зарубежья.

Все силы, знания богатейший опыт он вкладывал в дело воспитания и образования молодежи! В Академии по Программе: «Нарбота», «Тұған жерге тағзым» по именованным стипендиям Надирбека Апсалямовича получили бесплатное образование сотни талантливых студентов. При непосредственной материальной и моральной поддержке Надирбека Апсалямовича были выполнены и защищены 3 докторских, 15 кандидатских диссертаций и 9 докторов философии (PhD).

Высокий уровень компетентности и способность к генерации идей, широта мысли, восприимчивость к новому, талант исследователя, и в то же время разумный консерватизм, проявляющийся в сохранении ценного опыта, накопленного предшественниками, – вот те качества, которые характеризуют профессора Апсалямова Надирбека Апсалямовича как большого ученого и педагога.

Профессор Надирбек Апсалямович является первым доктором экономических наук в Восточно-Казахстанском регионе (2005г.).

Он автор таких научных трудов, как «Агропромышленный сектор Республики Казахстан: проблемы становления и развития», «Экономические основы агробизнеса», «Экономический риск и обеспечение безопасности в условиях рынка (на материалах России и Казахстана)», «Современная бюджетная политика Казахстана». Эти труды легли в основу его докторской диссертации на тему: «Эффективность функционирования агропродовольственного сектора в условиях глобализации: теория, методология и приоритеты развития (на материалах Восточно-Казахстанской области)». Автором были определены и предложены основные направления реализации аграрной политики РК, выявлены факторы, обусловившие необходимость институциональных и структурных преобразований для интеграционной стратегии развития агропродовольственного сектора не только на уровне области, но и межрегиональном и международном уровнях. На основе анализа агропродовольственного сектора Восточно-Казахстанской области, Надирбеком Апсалямовичем были предложены механизмы повышения эффективности государственного регулирования развития агропродовольственного сектора: ослабление влияния негативов за счет развития систем кредитования, лизинга, страхования урожаев и разработка гибкой и эффективной ценовой политики.

Он автор более 200 научных и методических работ, в том числе 5 монографий, 30 учебников и учебных пособий, руководитель многих проектов в рамках министерства образования и науки Республики Казахстан. Надирбек Апсалямович руководил научными исследованиями преподавателей, докторантов, магистрантов и студентов. Под его руководством были защищены 3 докторских, 8 кандидатских, более 50 магистерских диссертаций.

Им создана научная школа по экономике и менеджменту, методам и формам управления в организациях в условиях казахстанской действительности и глобализации рынков.

Надирбек Апсалямovich с докладами по вопросам международного сотрудничества между вузами выступал на международных научных конференциях, симпозиумах в США, Голландии, Германии, Кубе, Швейцарии, Великобритании, Японии.

Наряду с образовательной деятельностью, Надирбек Апсалямovich занимался и общественной деятельностью. Неоднократно избирался депутатом районного, городского и областного Советов депутатов, городского маслихата города Семей. Как истинный патриот своей страны Надирбек Апсалямovich мечтал, чтобы Казахстан был процветающим и могучим государством, поэтому неустанно способствовал утверждению в сознании молодежи моральных ценностей, любви к родному языку, уважения к культурному и историческому прошлому. В Казахстанской инновационной академии был создан музей Каракерей Кабанбай батыра – единственный в Казахстане. Надирбек Апсалямovich был Президентом Общественного фонда имени Каракерей Кабанбай батыра.

Надирбек Апсалямovich был директором Семипалатинского филиала Ассоциации национальных видов конного спорта Республики Казахстан. Также он являлся научным советником и членом редакционных коллегий региональных и республиканских общественных изданий.

Надирбек Апсалямovich был почетным гражданином Восточно-Казахстанской области.

Надирбек Апсалямovich Апсалямов – был и остается уважаемым человеком в научном мире, он внес большой вклад в организацию и развитие образования и науки Республики Казахстан. Многолетняя плодотворная деятельность профессора Апсалямова Надирбека Апсалямovichа заслуживает высокой оценки и заслуженное уважение среди государственных и политических деятелей, научной и педагогической общественности страны.

В нашей памяти и сердцах профессор, академик Надирбек Апсалямovich Апсалямов останется как человек высоких душевных качеств, для которого стремление достичь лучшего результата, верность принципам и принятым на себя обязательствам были его жизненным кредо. У каждого из нас кто знал Надирбека Апсалямovichа Апсалямова, остались свои глубоко личные воспоминания. Таков был масштаб личности этого человека.

И знаменателен тот факт, что в день 80-летнего юбилея Надирбека Апсалямovichа, именно на стене главного корпуса Университета имени Шакарима города Семей, здания, который является детищем нашего дорогого Надирбека Апсалямovichа открывается мемориальная доска, посвященная его памяти.

МРНТИ: 06.01.45

К.Е. Хасенова

НАО «Университет имени Шакарима города Семей» Казахстан, klarita_khassenova@mail.ru

ПОКЛОНИСЬ ДО ЗЕМЛИ ДОРОГОМУ УЧИТЕЛЮ!!!

Судьба свела меня с Апсалямовым Н.А. в 1992 году, когда он принимал меня на работу в Государственный финансовый институт. С первого знакомства можно было заметить, что это очень прозорливый, удивительно добрый и интеллигентный человек, всегда идущий вперед, умеющий слушать и слышать других.

На первом же собрании, которое он проводил, он всех называл по имени и отчеству, не разделяя по рангам и званиям.

Надирбек Апсалямovich – это путеводная звезда для многих из нас. Он факел и искра одновременно, умеющий зажечь сердца и души людей своим трудолюбием, упорством и желанием работать.

Надирбек Апсалямovich Апсалямов – доктор экономических наук, профессор, академик Казахстанской Национальной академии естественных наук.

Вся биография профессора Надирбек Апсалямовича Апсалямова неразрывно связана с системой Высшего образования и экономической наукой.

Это человек, который более 50 лет посвятил себя Высшей школе!

За заслуги в развитии экономики, социальной сферы, образования и науки был заслуженно награжден различными государственными наградами, медалями и орденами, а также и удостоен рядом высоких званий.

Апсалямов Надирбек Апсалямович начинал работу в системе высшего образования с 1966 года, он прошел путь от ассистента кафедры Джамбульского технологического института до ректора Семипалатинского технологического института мясной и молочной промышленности, ректора Государственного финансового института.

За период работы ректором Семипалатинского технологического института мясной и молочной промышленности, Надирбек Апсалямович внес неоценимый вклад в становление и развитие вуза, способствовал открытию новых специальностей, совершенствованию учебного процесса, повышению научного потенциала, укреплению материально-технической базы. Были построены два общежития квартирного типа для студентов и благодаря усилиям Надирбек Апсалямовича было завершено строительство двенадцатиэтажного главного корпуса вуза за счет спонсорских средств крупных промышленных предприятий мясной и молочной продукции, руководителями которых являлись выпускники выше указанного вуза.

Надирбек Апсалямович создал первую в городе частную высшую школу – Семипалатинский институт бизнеса и предпринимательства, которая была позже преобразована в Казахстанскую инновационную академию и руководил ею в течение нескольких десятилетий. За годы своей деятельности подготовил тысячи высококвалифицированных специалистов.

Перечислять все качества, которыми обладал профессор Апсалямов Надирбек Апсалямович можно бесконечно. Назвать его Большим Ученым и Педагогом и Великим человеком не будет ошибкой! И этому есть множество подтверждений, которые черпаются из его интересной и захватывающей биографии.

Профессор Надирбек Апсалямович является первым доктором экономических наук в Восточно-Казахстанском регионе с 2005 года.

Он автор более 200 научных и методических работ, в том числе 5 монографий, 30 учебников и учебных пособий, руководитель многих проектов в рамках министерства образования и науки Казахстана. Надирбек Апсалямович руководил научными исследованиями преподавателей, докторантов, магистрантов и студентов.

Благодаря ему, и под его непосредственным руководством были защищены 3 докторских, 8 кандидатских, а также более 50 магистерских диссертаций.

Наряду с образовательной деятельностью, Надирбек Апсалямович активно занимался и общественной работой. Неоднократно избирался депутатом районного, городского и областного Советов депутатов, городского маслихата города Семей. Надирбек Апсалямович был также директором Семипалатинского филиала Ассоциации национальных видов конного спорта Республики Казахстан.

Кроме того, он являлся научным советником и членом редакционных коллегий региональных и республиканских общественных изданий.

Надирбек Апсалямович был почетным гражданином Восточно-Казахстанской области.

Надирбек Апсалямович Апсалямов – был и остается уважаемым человеком в научном мире, он внес большой вклад в организацию и развитие образования и науки Республики Казахстан!

Многолетняя плодотворная деятельность профессора Апсалямова Надирбек Апсалямовича заслуживает высокой оценки и заслуженное уважение среди государственных и политических деятелей, научной и педагогической общественности страны!

Апсалямов Н.А. – лидер, который в рядах первых проводил реформы везде и всюду: развивал науку, полиязычие, организовывал курсы с приглашением видных казахстанских и

зарубежных ученых, внедрил систему частного образования. Он ставил цели и четко следовал им, выполняя всё качественно и в срок.

И это только малая толика всей деятельности. Самый большой вклад его заключался в умении работать с людьми, в наставнической и педагогической работе ему не было равных. Плеяда ученых – от технологов до экономистов пополнялась ежегодно при его непосредственном участии. За это надо ему сказать: «БОЛЬШОЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ СПАСИБО!».

Рядом с ним мы чувствовали поддержку, понимание, знали, что он оплот, на который можно положиться всегда. Своими мудрыми советами он вдохновлял молодёжь на смелые идеи и поступки.

Надирбек Апсалямович – это уникальная личность с выдающимися организаторскими качествами, который умел сплотить вокруг себя любой коллектив или университет.

Мы безмерно благодарны ему за то, что он видел огромный потенциал в развитии аграрно-промышленного комплекса Казахстана, развития родного региона и края.

В нашей памяти и сердцах профессор, академик Надирбек Апсалямович Апсалямов останется как человек высоких душевных качеств, для которого стремление достичь лучшего результата, верность принципам и принятым на себя обязательствам были его жизненным кредо!

У каждого из нас кто знал Надирбек Апсалямовича Апсалямова, остались свои глубоко личные воспоминания. Таков был масштаб личности этого человека. И в день 80 – летнего юбилея Надирбек Апсалямовича, хочется пожелать его родным и близким крепкого здоровья и процветания!

Мы низко кланяемся его семье и говорим искренне большое спасибо за этот бриллиант по имени Надирбек Апсалямович Апсалямов – Учителю по жизни, которому надо поклоняться, ведь память и любовь к ней останутся на долгие – долгие годы, пока бьются наши сердца.

2 СЕКЦИЯ: ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІ ДАМЫТУДЫҢ ЗАМАНАУИ МОДЕЛЬДЕРІ МЕН ТРЕНДТЕРІ

СЕКЦИЯ 2: СОВРЕМЕННЫЕ МОДЕЛИ И ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

МРНТИ:14.35.07

Ш.Ш. Абишева

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», abisheva.s@bk.ru

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ КРЕАТИВНОСТИ В СТРУКТУРЕ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

THE PROBLEM OF CREATIVITY FORMATION IN THE PERSONALITY STRUCTURE OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL SPECIALTIES

Проблема изучения параметров креативности в студенческом возрасте является одной из актуальных тем, как с точки зрения развития системы образования, так и становления общественных отношений.

Креативность студентов безусловно зависит от получаемой профессии. Креативный человек – это выдумщик. Это тот, кто придумывает и фантазирует, делая жизнь ярче, интереснее, превращая всё во что-то новое, неповторимое. В тоже время рассматривать данную проблему нужно в контексте личности и личностного развития обучающегося.

Ведущие подходы в понимании личности включают в себя четыре основных подхода.

1. В психологических подходах, французской социологической школе, и в ряде других, под личностью имеют в виду социальное качество индивида, «индивидуальную форму существования и развития социальных связей и отношений» [1]; «определяемое включенностью в общественные отношения системное качество индивида, формирующееся в совместной деятельности и общении» [2]. Хотя указанные подходы могут существенно различаться между собой, прежде всего, трактовкой роли активности самого субъекта общественных отношений в процессах формирования его личности, на первый план неизбежно выступает общественно-историческая детерминация этих процессов [3].

2. Если личность рассматривать, прежде всего, как продукт включения человека в общественные отношения и приобщения его к культурным нормам и ценностям, то без ответа остается вопрос об источниках самой культуры и общественного развития. Человек не только потребляет материальные и духовные ценности, но и сам делает в них вклады. Эти вклады тем крупнее и значительнее, чем значительнее личность человека. Поэтому в ряде философских и психологических направлений (персонализм, гуманистическая психология, экзистенциализм и др.) на первое место среди конституирующих личность свойств выдвигают творческое, порождающее начало, хотя природа этого начала трактуется в разных подходах весьма различно. Но, создавая нечто значимое для других, человек создает значимое для самого себя, изменяет себя, творит свою личность. Можно сказать, несколько перефразируя С.Л.Рубинштейна, что личность есть форма непрерывного выхода человека за пределы самого себя.

3. Многие авторы в определении личности на первое место ставят ее индивидуальную неповторимость и уникальность. Так, Дж. Гилфорд считает, что личность индивида есть «специфическое созвездие черт». Этот подход часто тесно переплетается с пониманием личности как источника творчества, ибо именно уникальность и

неповторимость личности делает ее носителем уникального опыта и потенциальным творцом нового, оригинального в культуре.

4. И. Кант утверждал, что человек становится личностью благодаря самосознанию, позволяющему ему подчинить свое «Я» нравственному закону. В центр многих психологических подходов ставится изучение самосознания и «Я» как формы переживания человеком своей личности [4].

Ни одно определение личности не может считаться исчерпывающим или хотя бы фиксирующим главные, наиболее существенные особенности такого сложного и многопланового образования, каким выступает личность в психологии.

Понятие же «креативность» в контексте психологического знания приобрело значение только к началу 50-х годов XX века. Данное понятие «креативность» чаще всего связывается с понятием творчество и рассматривается как личностная характеристика.

Существуют различные подходы к пониманию креативности, как в отечественной так и в зарубежной психологии.

Л.С. Выготский рассматривает личность как интегрированное образование. Развитие личности происходит на протяжении жизни человека и одним из важнейших критериев личности является творчество, поскольку в процессе жизни развивается воображение как внутренний механизм, обеспечивающий проявление творчества. Креативность – характеристика личности, свидетельствующая о способности к творчеству. Исследуя психологию творчества, указывает на необходимость проявления и развития способности к созданию нового, все равно, будет ли это созданное какой-нибудь вещью внешнего мира или известным настроением ума или чувства.

Творчество в работах С.Л. Рубинштейн понимается как деятельность «созидающую нечто новое, оригинальное, что притом входит не только в историю развития самого творца, но и в историю развития науки, искусства и т.д».

Пономарев Я.А. отмечает, что к полноценной творческой деятельности способен лишь человек, обладающий развитым внутренним планом действий, что позволяет ему ассимилировать нужным образом сумму специальных знаний в той или иной области деятельности, необходимой для ее дальнейшего развития, а также востребовать личностные качества, без которых невозможно подлинное творчество. Применяя системный подход к изучению творчества, сформулировал важный принцип формирования, развития и реализации творческих способностей – закон ЭУС (этапы, уровни, ступени): в развитом психологическом механизме поведения этапы его развития, трансформируясь, превращаются в структурные уровни его организации и выступают как функциональные ступени решения творческих задач. Системный фактор здесь – способность действовать «в уме» (СДУ), определяемая высоким уровнем развития внутреннего плана действий. Основная особенность центрального звена психологического механизма творчества – единство интуитивного и логического. Функция интуитивного (бессознательного) – созидание нового, функция логического (рационального, рефлексивного) – его выявление.

Со способностью к творчеству, по мнению Я.А. Пономарева, сопряжены два личностных качества – интенсивность поисковой мотивации и чувствительность к «побочным» продуктам деятельности. То есть суть креативности представляет собой интеллектуальную активность и чувствительность (сензитивность) к побочным продуктам своей деятельности. Творческий человек видит побочные результаты, которые являются творением нового, а нетворческий видит только целесообразные результаты, проходя мимо новизны.

Среди серьезных противоречий, которые необходимо преодолевать современной системе подготовки будущего учителя, есть одно, требующее особенно глубокого анализа, поскольку затрагивает саму концепцию принятой системы обучения. Суть противоречия: основной задачей образовательных программ педагогической направленности состоит в формировании творческой личности будущего учителя, но реализуется она в системе массового обучения. Но если сам процесс обучения носит массовый характер, то неизбежна

во многом типовая структура управления. Задача вуза – сформировать творческую личность – предполагает выявление и развитие уникальной и неповторимой творческой индивидуальности будущего учителя.

Многочисленные исследования по проблемам подготовки учителя доказали, что овладеть мастерством можно лишь на индивидуально-творческом уровне, при этом будущий учитель усваивает профессиональные знания, умения и навыки в личностном контексте, имея только ему присущий "психологический вход в профессию"[4].

Подготовка будущих учителей, осуществляемая в настоящее время в системе вузовского образования различна, но в любом случае она должна быть направлена, в конечном счете, на формирование готовности учителя осуществлять свою профессиональную деятельность как деятельность творческую. Важной формой профессионального становления учителя является педагогическая практика, позволяющая синтезировать теоретические знания и практический опыт студента. Программа профессиональных практик обучающихся по образовательной программе Педагогика и психология построена таким образом, чтобы обучающиеся уже с первого года обучения не только в теории, но и на практике вникали в суть деятельности, которой им предстоит заниматься в дальнейшем. Обучающиеся проходят практику в различных образовательных организациях, так, проходя педагогическую практику они имеют возможность наряду с формированием творческой составляющей профессиональных компетенций приобрести знания, умения и навыки работы с детьми, имеющими специальные образовательные потребности. Практика помогает реально формировать в условиях педагогического процесса методическую рефлексию молодого учителя, когда предметом его размышлений становятся средства и методы собственно- методической деятельности, процесса выработки и принятия практических решений через развитие творческого подхода к деятельности.

Конечной целью образовательной программы является формирование креативной личности, способной к развитию, обогащению и реализации своего потенциала в существующих социокультурных условиях, что возможно лишь при достижении обучающимися уровня образованности, отражающего результаты образовательного процесса, соответствующего требованиям стандартов, предъявляемым к выпускникам вузов. Полученные умения, навыки должны быть достаточны при усвоении знаний по формированию самостоятельной познавательной деятельности. Целесообразно формировать общенаучные умения, определять познавательные проблемы, решаемые в процессе учебной деятельности; выявлять дефицит знаний и умений (без которых нельзя решить значимую для личности познавательную проблему); формировать цели учебно-познавательной деятельности: усваивать научные концепции, теории, законы, принципы, правила, приемы, методы. Выбирать источники информации, адекватные целям учебно-познавательной деятельности. Адекватно выбирать средства решения познавательных задач, использовать выбранные источники информации для выполнения целей учебно-познавательной деятельности; представлять результаты познавательной деятельности в форме, соответствующей учебной ситуации, с сопоставлением полученных данных для реализации целей учебно-познавательной деятельности.

Литература

1. Психология творчества. Общая, дифференциальная, прикладная»/ Под ред. Я.А. Пономарева.
2. Асмолов А.Г. «Личность как предмет психологического исследования. Петровский А.В. Психология: словарь. Мильман В.Э. //Стресс и личностные факторы регуляции деятельности / Стресс и тревога в спорте: междунар. сб. науч. ст. / Сост. Ю.Л. Ханин.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность.
4. Конирбаева Г., Сихимбаев И. Формирование творческой индивидуальности студента в процессе педагогической практики.

Б.Б. Айткаримов

БМ «ALIKHAN BOKEIKHAN UNIVERSITY», Семей қ., bayr.ait.@mail.ru

ҰЙЫМ МЕН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫ БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF CONFLICT MANAGEMENT IN THE ORGANIZATION AND MANAGEMENT SYSTEM

"Қақтығыс" сөзі латынның "sop-Aisish" сөзінен шыққан, "қарама-қайшылық" дегенді білдіреді. Жанжалды психологиялық анықтауда үш түрлі бағыт бар.

1. Психодинамикалық тұжырымдама, оның түсінігі психоанализдің негізін қалаушы З. Фрейд адамның мінез-құлқының, сезімдерінің, эмоцияларының, тәжірибелерінің және т.б. мотивациясын зерттейді, яғни адамның зияткерлік өмірінің барлық ынталандырушы және динамикалық салалары бар. Психодинамикалық көзқараста қақтығыс субъективті көзқарастар, тілектер мен психикалық жүйелердің үнемі қарама-қайшылығы нәтижесінде психиканың тереңдігінде пайда болатын адам өмірінің шындығын таниды.

2. Ситуациялық тәсілдерді, ең алдымен, мінез-құлықты жақтаушылар ұсынады, олардың ұстанымы негізгі жанжал болып табылады, жағдай оның пайда болуының сыртқы детерминанттарымен байланысты, ал жанжалдың өзі бәсекелестіктің бір түрі болып табылады. Мұндай жағдайға тап болу үшін бір адам немесе адамдар тобы жеткілікті, сондықтан сізде тиісті қақтығыс болады.

3. XX ғасырдың 80-ші жылдары әлемдік мойындауға ие болған Р.Фишер мен В. Юрийдің "іргелі келіссөздер" әдісі. Америка Құрама Штаттарында және әлемнің басқа елдерінде қақтығыс орталықтары бар. 1986 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының бастамасымен Австралияда инциденттерді шешудің халықаралық ортасы құрылды. Прогрессивті Батыс конфликтологиясы оқиғалардың тиісті белгілерін көрсетті:

- бұл әлеуметтік құбылыстар мен әлеуметтік жүйелердің заңды және табиғи бейнесі;
- оқыс оқиғаны барлық мүмкін жолдармен, соның ішінде құрылымдық формалардың санымен толығымен өзгертуге болады;

- оқиғаларды басқарудың негізгі мүмкіндігі бар.

Конфликтология практикалық деңгейде ерте қалыптасады. Ол әлеуметтік оқиғалардың пайда болуындағы психикалық сәттердің рөлін және оқиғаларды реттеудегі психологиялық дағдылардың ықтималдығын мойындай отырып, айтарлықтай психологиялық әсерге ие. Алайда, осы уақытқа дейін қақтығыстардың барлық түрлерін сипаттаудың бірыңғай тұжырымдамалық схемасын құру, қақтығыстардың жалпы теориясы мен әмбебап типологиясын жасау мүмкін болмады. Бірақ XX ғасырда жанжалдың теріс құбылыс ретіндегі көзқарасы өзгерді, оны жою қажет. Жанжал қоғамдық өмірдің ажырамас элементіне айналды және теріс те, оң да функцияларға ие болды.

Оқыс оқиғаларға байланысты міндеттерге дағдыланған оқытудың кең таралуы жағдайында оқиғаны әлеуметтік құбылыс ретінде зерттеу мақсатына байланысты осы көзқарастың бірқатар анықтамалары бар. Құрылымдық-функционалдық схеманың жақтаушылары, атап айтқанда Т. Парсонс [1] бұл оқиғаны адамзат қоғамының көрінісі ретінде бағалады, бірақ бұл оқиғаны аномалия деп санады және команданың қадір-қасиеті, теңдігі мен күші дилеммаларына назар аударды.

Алайда, кейінгі тарихи өндірістік процестер теориялық негізделген теңдеуден қысқа мерзімді моральдық сипатқа ие және тану принципіне және ұжымның өмір сүру компонентіне негізделген жаңа ғылыми модель – "қақтығыс" құрды. Р. Дарендорф, атап айтқанда, бұл оқиғаны, басқалармен қатар, ең дана әрекеттерді алып тастауға болмайды, оған объективті шындық ретінде қарау керек деп жазды [2]. Бұл ғылыми еңбектерге сілтеме

жасайтын тұжырымдамалық негіздер-қақтығыс туралы хабардар болу сол немесе басқа мүдделер немесе құндылықтар негізінде ықтимал немесе нақты оқиғалармен байланысты әлеуметтік қатынастарға динамикалық түрде әсер етеді, күн сайын командада кеңістік болады.

Трансформацияға келетін болсақ, қазіргі қақтығыс жағдайы оң. Бізге ескірген және тиімсіз жұмыс формалары мен әдістерінің көптеген қосқыштары қажет, олар қарама-қайшылықты жағдайлардың пайда болуымен бірге жүреді, жаңаның ескіге қарсы күресінің көрінісі болып табылады, жанжал теріс құбылыстарды жояды, өзгерістерді ынталандырады, олардың еріксіздігін көрсетеді, инновацияның қайнар көзі, жаңа құрылымдардың генераторы ретінде әрекет етеді, кәсіпорынның өндірістік ұжымының дағдарысқа дейінгі жағдайының маңызды көрсеткіші болып табылады.

Психолог А.И. Донцов ұжымдық инциденттерді енгізу бойынша зерттеуді қорытындылай келе, бұл сандағы оқиға оң әсер етуге және жеке тұлғаны құруға қабілетті деген қорытындыға келді: "өзін-өзі тануды белсендіре отырып, инцидент адамның бұрын жасырын ықтималдықтарын жаңартуды бастайды, оларды жетілдіру перспективасын көрсетеді" [3].

Бұл қазіргі командадағы қақтығыстың пайда болуы өркендеудің белгісі ретінде ғана емес, сонымен қатар жұмыс процесінде өзара әрекеттесетін адамдардың қажеттіліктері мен мақсаттарының бейтарап әртүрлілігіне байланысты оқиға ретінде қарастырылуы керек екенін көрсетеді. Ұжымдардағы оқиғалардың пайда болуы: өндірістік процесс және өндіріс жағдайлары; топ мүшелерінің даралығы; адамның өндірістік қызметке қатынасы; ұжымдық қатынастардағы психикалық белгілер.

Теріс салдардың жалпы мүдделері үшін қақтығыс бар-жоғына қарамастан қақтығыстың себептерін түсіну қажет. Белгілі болғандай, проблемалар тілшілер шешу. Осылайша, қақтығыстар басынан бастап танылуы керек. Ол үшін ұжым ішіндегі қақтығыстарды алдыңғы зерттеуге жүгіну керек.

Мысалы, В.Ф. Линкольн [4] қақтығыстың себептерін бес түрге жіктейді: ақпарат, құндылықтар, қатынастар, құрылым және мінез-құлық және сәйкесінше қақтығыстың бес негізгі факторын анықтайды:

– Ақпараттық фактор-бұл бір тарап үшін қолайлы және екінші Тарап үшін қолайсыз ақпарат;

– Құрылымдық фактор-бұл заңнаманың, ерлер мен әйелдердің мәртебесі мен құқықтарының ерекшеліктерінде, сіздің жасыңызда, дәстүрлердің рөлінде, әртүрлі әлеуметтік нормаларда көрініс табатын ұжымның ресми және бейресми сипаттамалары;

– Құндылық факторы-жарияланған немесе қабылданбаған, құрметтелген немесе еленбеген, ұмытылған немесе әдейі бұзылған принциптер;

– Қарым-қатынас факторы-өзара әрекеттесуге қанағаттану деңгейіне байланысты. Келесі аспектілерге назар аударылады: қатынастардың негізі (ерікті немесе міндетті), қатынастардың сипаты (тәуелсіз, тәуелді, өзара тәуелді), қатынастардың мәні; қатынастардың мәні; өзара әрекеттесу процесінде адамдардың үйлесімділігі; қатынастардағы тараптардың қатынасы;

– Мінез-құлық факторы-бұл қақтығыс жағдайындағы мінез-құлық стратегиясы: ұшу, бейімделу, бәсекелестік, ымыраға келу, ынтымақтастық [5].

Қақтығыстарды заманауи зерттеу ұйымдардағы қақтығыстарды шешудің екі негізгі түрін ажыратады:

1. Жанжалдарды шешудің авторитарлық түрі биліктің көмегімен жүзеге асырылады. Кезде қолданылады:

– басшы тек өзін көріп, тыңдайды және қызметкерлер оған бағынуға міндетті деп санайды және оның шешімдерінің дұрыстығына күмән жоқ;

– Басшы дауды кез-келген жағдайда шешу керек деп санайды;

– жанжал адамның мінезіндегі әлсіздіктің көрінісі ретінде қарастырылады;

– Жанжал тек өзі басқаратын ұйымның пайдасына шешілуі мүмкін, басқа жағдайларда ол "бастарын ұшуы"керек.

Бұл жағдайда қақтығыстарды шешудің келесі әдістері қолданылады:

а) лидердің іс жүзінде бір-бірінен ажырамайтын және өз құқықтарын, позициясын, беделін пайдалануға және логика, Фактілер, Жеке мысалдар арқылы диктант арқылы жанжалдағы тараптарға әсер етуге тырысады деген сенім мен ұсыныс;

б) қақтығысушы тараптарды жақындастыруға бағытталған ымырасыз мүдделерді күшпен келісу қатынастардағы шиеленісті шешуге көмектеседі;

в) белгілі бір құрылымдарды – беделді қызметкерлерді, кәсіподақтарды және т. б. өз жағына тарту.

Жанжалдарды шешудің авторитарлық формасының басты артықшылығы – бұл сіздің уақытыңызды үнемдейді, ал сіздің басты кемшілігіңіз-жанжал толығымен шешілмейді, оның себептерін жоюға және жоюға болады.

2. Сыздарлы тәсілдермен жанжалдарды шешудегі серіктестік нысаны. Кезде қолданылады:

– Көшбасшы мен қақтығыс тараптары арасында сындарлы өзара іс-қимыл бар, ол қарым-қатынаста этикет пен әдептілік ережелерін ұстанатынына сенімді;

– Екі тараптың дәлелдері қабылданады;

– ымыраға дайындалу, өзара шешімдер іздеу және өзара қолайлы баламаларды әзірлеу;

– жеке мүдделерді ұйым мүдделерімен келісу ниеті бар;

– Көшбасшының қақтығысушы Тараптармен ынтымақтастығы қалыпты фактор болып саналады.

Серіктестік жанжалының артықшылықтары бар. Бұл мәселені нақты шешуге жақын біріктіруші факторларды табуға, яғни тараптардың мүдделерін қанағаттандыруға мүмкіндік береді (мүмкін әрдайым толық бола бермейді).

Сондықтан, әр ұйым үшін қақтығыстарды тез және толық шешуге тырысу керек, әйтпесе олар тұрақты бола алады. Сонымен қатар, ынтымақтастықтың қолайлы атмосферасын құру, жұмыс барысында топ мүшелерінің Достық тұлғааралық қатынастарын қалыптастыру, себептерді ажырата білу, қақтығыстарды шешудің тиімді тәсілдерін таңдау маңызды. Бұл ұйым басшысының негізгі міндеттерінің бірі. Тиімді басқару дегеніміз-ұйымдастырушылық міндеттерді арзан бағамен орындау үшін атмосфера құру мүмкіндігі.

Ұжымдық қақтығыстарды зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, олардың себептерін анықтауға болады, яғни жұмысшылар арасындағы әлеуметтік өзара әрекеттесудің бір түрі, бұл сіздің мүдделеріңіздің, пікірлеріңіздің, көзқарастарыңыздың, мақсаттарыңыздың қақтығысына әкеледі [6].

Материалдық және техникалық себептер-ескірген құрылғыларда, жарамсыз үй-жайларда жұмыс істеу, зиянды еңбек жағдайларымен жұмыс істеу (Газдану, шу, діріл және т.б.).

Өндірістік және ұйымдастырушылық жағдайлар-еңбекті тиімсіз ұйымдастыру (міндеттер мен функцияларды нақты бөлу, есепке алу мен бақылау әдістерінің толық болмауы, жұмыс пен демалыстың бұзылуы, үстеме жұмыс) және жалақыны есепке алу (еңбекті рационализациялау, жалақы мен сыйлықақылар, тұрақсыздық).

Әлеуметтік-психологиялық жағдайлар-кадрларды іріктеу мен орналастырудың жетілмеген жүйесі, менеджерлердің кәсіби құзыреттілігін дұрыс бағаламау, компаниядағы кәсіби өсудің шектеулі мүмкіндіктері, бейімделу мәселелері (өмірлік тәжірибе, аға буынның қалаусыздығы, дәстүрлері мен құндылықтары, сондай-ақ инновациялар және жастарды шамадан тыс сынау), жыныс белгісі бойынша демография құрылымының бұзылуы (ұжымның жыныстық біртектілігі), команданың кейбір мүшелерінің сәйкессіздігі.

Ұжымдық қақтығыстардың пайда болуы мен қалыптасуы көбінесе демографиялық және жеке сипаттамаларға негізделген.

Н.В. Гришинаның мәліметтері бойынша [6], әйелдер үшін олардың жеке міндеттеріне байланысты оқиғалар жиі кездеседі: жалақы, демалысты бөлу, бонустар. Ер адамдар көбінесе өндірістік жұмыспен (еңбекті ұйымдастыру, еңбек функцияларының сенімділігі және т.б.) қақтығыстарға қатысады.

Ерлер өндірістік жұмысқа және басқаруға өте сыни. Біздің көптеген жас адамдар қақтығыстар пайда болады пәні бойынша. Жасы ұлғайған сайын, жұмыстың дәлелді сипатына байланысты оқиғалар үлесінің беделі (жұмыстың өзі сияқты, мысалы, жеке қажеттіліктері), сонымен бірге өндірістік ұжымдағы қызметкерлердің дағдылану міндеттерінен туындаған оқиғалар саны азаяды (дұрыс емес мінез-құлық, тәртіпті сақтамау, басшы ұсынған талаптарға сәйкес келмеу салдарынан).

Ұжым ішіндегі қақтығыстардың ғылыми зерттеулерін талдау олардың дамуының келесі кезеңдерін анықтауға мүмкіндік береді [7]:

а) тараптардың мүдделері, қажеттіліктері мен мақсаттарының нақты қақтығысы бар жанжалды жағдай – ықтимал қақтығыс.

Мысалы, өнеркәсіптік сипаттағы ақаулар (жұмыстағы неритмизм, жабдықтаудағы үзілістер және т.б.) дау мен жанжал жағдайының себептері болып табылады. Бұл жағдайдың дамуы Сіздің қызметкерлеріңіздің оны қалай қабылдайтынына және бағалайтынына байланысты. Бұл кезеңде эмоционалды стресс жоғары қорқынышпен сипатталады;

б) жанжалды жағдайды түсіну шындықты қақтығыс ретінде қабылдаумен, шешім қабылдау қажеттілігімен байланысты. Осы уақыт ішінде топ мүшелерінің мінез-құлқындағы ашуланшақтық, апатия, агрессия және теңсіздік байқалады. Тәжірибе көрсеткендей, қызметкердің айтуынша, егер бағыныштының нақты қажеттіліктері мен әрекеттері орындалмаса, жанжал туындайды. Жеке қызметкерлердің дағдылары, уәждері мен мақсаттары сәйкес келмеген кезде жиі жанжал туындайды;

в) қарама – қайшы өзара іс-қимыл-жанжалдың неғұрлым өткір және эмоциялық шиеленіскен кезеңі. Қазіргі уақытта жанжалдың эмоционалды өлшемі жиі нашарлайды;

г) жанжалды шешу қақтығыстың объективті себептерін (келіссөздер, ұжымдық талқылау, Медиация) жою арқылы жанжалдың өзара әрекеттесуін айналып өтіп басталады;

д) кейін қақтығыс кезеңі шиеленіс кезеңінен кейін тараптардың терең қорқынышымен сипатталады. Бұл кезеңде сіздің өзін-өзі бағалауыңыз, мотивацияңыз және көзқарасыңыз түзетіледі.

Американдық психолог Л. Уолтер өзінің зерттеулерінде, алынған фактілерде қақтығыс кезеңінен кейін, қақтығыс тараптары оң өзгерістерге дайын болған кезде, қарым-қатынасты одан әрі дамыту перспективаларын анықтауға болатындығын көрсетеді.

Ұжымдық қақтығыстың әр кезеңінде экономикалық проблема бар, өйткені қақтығыс деңгейі көптеген өндірістік көрсеткіштерге әсер етеді. Қақтығыс пен травматикалық стресстен кейін жұмыс уақытының жоғалуы жалпы жұмыс уақытының шамамен 15% құрайды, ал өндірістен кейінгі еңбек өнімділігі 20% дейін төмендейді. Дағдарысты басқару тәжірибесі көрсеткендей, бірдей техникалық-экономикалық жағдайда, бірақ әртүрлі әлеуметтік-психологиялық жағдайларда экономикалық қызметтің нәтижелері 1:3 қатынасында өзгеруі мүмкін. Сондықтан компания басшыларының алдында бүгінгі таңда қақтығыстарды басқару тәжірибесіне креативті технологияларды енгізу міндеті тұр [6].

Жанжалды зерттеу және оның себептерін іздеу ұйымдағы қақтығыстарды басқарудағы келесі маңызды қадам болып табылады. Әрбір практикалық шара қақтығыс жағдайын талдауды қамтиды, ол [8]:

а) қарама-қайшылықтардың сипатын, тек есепті ғана емес, сонымен бірге қақтығыстағы Тараптар жиі анықтайтын себептерді анықтаңыз;

б) дауларды және ықтимал шешімдерді шешуге уақыт бөліңіз;

в) қақтығысушы тараптардың мүдделері мен мақсаттарын, олардың ұстанымдарын айқындау (мақсаттар бір-біріне қайшы келмейді, бірақ әртүрлі жолмен түсіндірілуі мүмкін)

г) қақтығыс өзінің сипаты бойынша жеке болып табылатындығын немесе ұжымдық міндеттерді шешумен немесе орындаумен байланысты екенін анықтау;

д) қарсы іс-қимылдың ықтимал нәтижелері мен салдарларын бағалау және мақсатқа қол жеткізудің баламалы нұсқаларын іздеу;

е) жанжалда Тараптар арасында ортақ негіз табу, қақтығысушы тараптардың ортақ мақсаттары мен мүдделерінің қиылысу орындарын табу.

Осылайша, мақалада қақтығыс, ымыраға келу, аулақ болу, ынтымақтастық, бейімделу, қарама-қайшылық жағдайындағы мінез-құлық стильдері қарастырылады.

Әдебиеттер

1. Парсонс Т. Некоторые проблемы общей теории социологии / Т. Парсонс / Современная западная теоретическая социология. – М.: Высшая школа, 1994. – 234 с.
2. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт: Очерк политики свободы / Пер с нем. / Р. Дарендорф. - М.: РОССПЭН, 2002. – 288 с. Гаврилов, Л. П. Инновационные технологии в коммерции и бизнесе / Л.П. Гаврилов. – М.: Юрайт, 2018. – 388 с.
3. Донцов А. И. Психология коллектива. М., 2000.
4. Линкольн У. Ф. и др. Переговоры / Е. А. Линкольн и др. – СПб.; Рига: Эксперимент, 2008. – 280 с.
5. Thomas K. W. Thomas-Kilman conflict mode instrument / K.W. Thomas, R. H. Kilman. – XICOM, inc., 2015. – 146 p.
6. Гришина Н. В. Я и другие. Общение в производственном коллективе / Н. В. Гришина. – Л. :Лениздат, 2000. – 171 с.
7. Магомедов Г. М. Концептуальная модель управления конфликтами в организации// Фундаментальные исследования, 2014. – № 8-1. – С. 228 – 234.
8. Блюм М.А. Управление конфликтами в коммерческой деятельности: учебное пособие / М. А. Блюм, Н.В. Молоткова. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2015. – 180 с.

МРНТИ: 15.01.13

А.К. Аманова, И.Ш. Акимжанова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, amana1986@mail.ru

«ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ӘЛЕУЕТ» ҰҒЫМЫНЫҢ ГЕНЕЗИСІ

GENESIS OF THE CONCEPT OF «INTELLECTUAL POTENTIAL»

Еліміздегі білім мен ғылым дамуының жетекші стратегиялық басымдықтарының бірі – интеллектуалдық әлеуетке негізделген ұлттық инновациялық жүйені қалыптастыру. Дамудың инновациялық бағыты «адамның интеллектуалды әлеуетін» қалыптастыру қажеттілігіне сай, жетекші білім беру сапасының жоғары деңгейі болып табылатын интеллектуалдық еңбек нарығы, адами капиталды дамыту, әлеуметтік-экономикалық басымдықтарды жоғарылату болады. Осы орайда тұлғаның интеллектуалды әлеуетін қалыптастырудың философиясы өзіндік генезис пен эволюцияға тән деуге болады.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің ІТ арқылы интеллектуалды әлеуетін қалыптастыру мәселесінің теориялық талдаулары «интеллект», «интеллектуалды әлеует» категорияларын сипаттаудан бастау алады, сондай-ақ олардың құрылымы мен мазмұнын түзуден тұрады. «Интеллектуалды әлеует» ұғымының генезисін зерделеуде ескерілетін жайт, бұл диалектикалық білімге зейін қою болады. Себебі, мұндағы диалектика «интеллектуалды әлеуетке» қатысты категорияларды талдайды, білдіретін нәрселерге сәйкестігінің функциялары мен олардың мағынасын табады, олардың дискурс құрылымына ену тәсілдерін анықтайды. Диалектика, тіл философиясы болғандықтан категориялардың қатынасын бекітеді, ұғымдардың нақтылықпен, белгіленетін нысандармен семантикалық байланысын қадағалау – диалектиканың ең бірінші міндеті болатынын ескере отырып, біз

«интеллектуалды әлеует» генезисінің философиядан бастау алатынын алға шығарамыз. Бұл тұста ең алдымен «интеллект» түсінігінің шығуы мен қалыптасуына мән беру қажеттігі туындайды. Философия тарихында «интеллект» ұғымы ұзақ уақыт эволюциялық өзгерістер жасады. Ұғымның өзі ежелгі грек түсінігінен шыққан «нус» – «ақыл» (латынша аудармасы) деген мағынаны білдіреді.

Платон «интеллект» немесе жанның ақылға қонымды бөлігі арқылы адамның идеялар әлемімен танысуы жүзеге асырылады деп сенді [1]. Ерте уақытта Пифагор айтқан «Дүниені сандар билейді» деген философиялық ойы енді «Дүниені таңбалар билейді», ал Галилейдің «Бәрі де өлшеулі болуы керек» деген тезисі енді «Бәрі де белгіленген болуы керек» деген ақпараттық модельдеудің негізгі тезисіне айналды [2]. Бұл философиялық тұрғыдан алғанда ескі мен жаңаның жалғасы мен қарамақайшылығы.

Аристотель «интеллект» түсінігін бірнеше түрге бөліп қарастырды. Олар: «мәңгілік, белсенді, өтпелі, пассивті». Философтың тұжырымы «таза интеллект» біртұтас түсінік, яғни ойды әрекетке айналдыруға негіз береді, ал кейбір адамдар тек ақыл-ойды өңдеуге материал беретін өмірлік тәжірибесінің арқасында ғана ерекшеленеді, яғни жүре келе пайда болатын интеллект деуге негіз болады.

Р. Бэкон: «Білім – күш» дей келе, оған апаратын жол таным арқылы шығады деген пікір береді. Танымның ең жақсы және қауіпсіз жолы – тәжірибе, үйретудің жақсы тәсілі де тәжірибе екендігін, өйткені білім алуда уақытты үнемдейтіндігін пайымдайды. Р. Бэконның философиялық ойларының ерекшелігі – білім, таным барлығы тәжірибе арқылы енеді дегенді көздеп отыр [3]. Ендеше Р. Бэконның пікірімен келісе отырып, «интеллектуалды әлеуетті» қалыптастырудағы құралдың бірі, ол тәжірибе болады деп ойлаймыз.

Адамның танымдық сферасын анықтауда, Дунс Скот: «...парасаттың (интеллекттің) көмегімен адам әлемді құшағына сыйғыза алады, алайда оның мәнділікті жалпылаудағы әмбебаптылығы, бір мезетте оның төмендеуі әбден мүмкін» деген тұжырым жасайды.

Ж. Баласағұн жантану ілімінің негізін құраушылардың бірі және шығыс ойшылы ретінде өзінің «Құтты білік» дастанында адамның интеллектісін жақсы мінез құлықпен бірдей болатын қасиет деп пайымдаған. Адамның ақылпарасаты барлық нәрсенің мән-мағынасын түсінуге қабілетті деген пікірге келеді.

Ж. Баласағұнның ақыл-парасат өз кезегінде шыдамдылық пен төзімділіктен, сыйластықтан түзіледі, интеллектуалды әлеуеттің қалыптасуында ұстамды мінездің маңызы жоғары болмақ [4].

Антикалық философияда «интеллектуалдылықты» ақыл, сана, ой, ерікжігер, қабілет т.б. басты проблема ретінде космологиялық өмір арқылы көрініс табады, ал қайта өрлеу дәуіріндегі философияда адам қызметі, адам бақыты секілді проблемалар бастау алады. Бұл ретте натурфилософиялық бағыттың негізін қалаушы Н. Кузанскийдің (1401-1465) пікірі ерекше деуге болады.

Қайта өрлеу дәуірінде интеллекттің жаңа сипаты басталады.

Н. Кузанскийдің пікірі бойынша: «ақыл-ой» – адамды және қарамақайшылықтардың сәйкестігін «түсініксіз түсіну» арқылы өте сезімтал шындықтарға ене алатын, сондай-ақ ең жоғары рухани күш» деп түсіндіріледі [5]. Автордың бұл пікірінен, болашақ бастаушы сынып мұғалімдерінің интеллектуалды әлеуетін қалыптастырудағы негізгі түйіндер: ақыл-ой, белгісізге ұмтылыс және оны түсіну, табу, ойлау сезімінің ең шарықтау шегіне ұмтылыс, ал бұлардың барлығын жүзеге асыру үшін рухани күш қажет екендігін көруге болады. Сонымен бірге даналық интеллектуалдық жетілудің ерекше жағдайы ретінде танылады. Даналық – ауқымы кең, күрделі құбылыс, оған бір жақты, кесімді анықтама беру мүмкін емес. Білмейтінін біліп, түсінуге, әлем ақиқатын танып, ой түюге ұмтылу – адамды рухани кемелдікке, данышпандыққа бастайтын жол деп санаймыз. Бұл тұста «интеллектуалды әлеуетке» қатысты даналық мәселесіне Абай өзінің тұжырымдарын еңбектерінде көрсете білген [6].

Қазақ ойшылы Абайдың «Қара сөздерінің» мәнінде терең сыр жатыр деуге болады. Абай адамның интеллектуалдық сипатына өзінше, қазақи таным негізінде талдау берген. Ол

адамның ақылдылығын анықтау турасында: «Ақылды кісі мен ақылсыз кісінің, менің білуімше, бір белгілі парқын көрдім... есті адам орынды іске қызығып, құмарланып, іздейді екендағы, күнінде айтса, құлақ, ойласа көңіл сүйсінгендей болады екен», – деген ой айтады. «Әлеует» ұғымы Ежелгі Греция ойшылдарының еңбектерінде де кездеседі.

Аристотель оны өзекті, нағыз бола алатын, белгілі бір белсенділік, әрекет, іс-әрекет арқылы шынайылыққа айнала алатын белгілі бір күш, мүмкіндік ретінде қарастырған. Әлеует жасырын жатқан жай-күй ретінде өзектіліктің алғышарты болып табылады. «Интеллектуалды әлеует» ұғымындағы философиялық негіз: жоғары құндылық ретінде адам туралы философиялық білім, әлеуметтік және қызмет субъектісі ретінде адам туралы философиялық және антропологиялық идеялар; адам танымы процесінде теория мен практиканың өзара байланысы туралы; құрылымды және мазмұнды, функция мен форманың динамикалық өзара байланысындағы әлеуметтік процесс ретінде басқаруды қарастыру; талдау мен синтездің мәні мен бірлігі туралы философиялық идеялардан тұрады. Зерттеулерден байқағанымыздай, интеллектуалдық әлеует – бұл ең алдымен әлеует және тенденциялардың, субъектінің ресурстары мен резервтерінің интеллекттің қозғаушы күштерімен, мотивациялық-қажеттілік сферасымен және адамның жалпы қабілеттерімен, сайып келгенде, іс-әрекет процесінде адамның шығармашылық өнімділігін энергиямен қамтамасыз етумен байланысты болатындығында дейміз. Сондай-ақ, интеллектуалды әлеует – білуге деген ұмтылыс, іс-әрекетке деген жеке тұлғаның интегралды сапасы болады. Осы орайда И.В. Роберт білім саласының қазіргі жағдайын саралай отырып, қоғамдық сұранысқа сәйкес жоғары оқу орнын бітірген мамандардың кәсіби дайындығында бірнеше тенденцияны бөліп көрсетеді:

- жеке тұлғаның кәсіби әлеуеті және ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың мүмкіндігін өзінің тұлғалық сапаларын жүзеге асыруға, жалпыадамзаттық құндылықтарды, болашақ мамандар өзінің дамуы үшін білім саласында жаңа ізденістер, жолдарды гуманизациялық тұрғыда қарастырады;

- болашақ мамандар даярлауға қойылатын талаптар оның кәсіби білімі мен жалпы дайындық деңгейіне ғана емес, оның шығармашылық қабілетінің дамуы мен интеллектуалдық әлеуетіне де байланысты;

- нарықтық экономика жағдайында адам еңбек нарқында белсенді рөл атқарады. Өзінің тұлғалық тауар (интеллектуалдылығы) ретіндегі сапалық капиталы болып табылатын қабілеттілігі мен іскерлігі үлкен сұранымға ие болады;

- басқа мамандықтарға қарағанда ақпараттандыру аясындағы мамандар саны күн сайын өсіп келеді [7].

Автордың пікірін қорытындылайтын болсақ, қазіргі ақпараттық қоғамда ашық ақпарат жүйесін пайдалану оның әр мүшесі үшін қолжетімді болуымен сипатталуы тиіс деп санайды. Жоғарыда аталған тенденциялар бойынша студенттердің субъектілік іс-әрекеттегі белсенділігі, ізденімпаздығы, шығармашылығы бұндағы ақпараттық тетіктер арқылы интеллектуалды әлеуетін қалыптастыруға мүмкіндіктер беретіні айқын.

Қазіргі ғылыми әдебиеттерде «интеллект» сөзінің көптеген туындылары, сондай-ақ олармен ғылыми тіркестер қатар қолданылады. Олар: интеллектуалдық, интеллектуалдық даму, шығармашылық интеллект, жасанды интеллект, интеллектуалдық қабілеттер, интеллектуалдық мәдениет, интеллектуалдық қабілеттердің қалыптасуы, интеллектуалдық әлеует.

Б.Ф. Ломовтың психиканың үш буынды құрылымы туралы идеяларына сүйене отырып, ересек адамның үш негізгі әлеуетін атауға болады: интеллектуалды, коммуникативті және ерікті. Мұғалімнің кәсіби қызметінде осы әлеуеттердің әрқайсысы белгілі бір функцияны орындайды. Интеллектуалдық әлеует ерекше орын алады, өйткені педагогикалық қызмет тек оқумен, тәрбиемен ғана емес, сонымен бірге дамумен, оның ішінде оқушылардың интеллектісімен де байланысты.

Мұғалімнің интеллектуалдық әлеуетін оқушылармен, әріптестермен, оқушылардың ата-аналарымен, жұртшылықпен педагогикалық тұрғыдан орынды қарым-қатынасты

түсінуге интеллектуалды және кәсіби функцияны іске асыруға дайын болу және осы функцияны педагогикалық қызметтің әртүрлі жағдайларында жүзеге асыру мүмкіндігі ретінде анықтауға болады [8].

Қорыта келе, бүгінгі еліміздегі интеллектуалды ұлт болып қалыптасудың негізгі индикаторлары – тұлғаның, жалпы ұлттың тұрмыс жағдайы, білім алуға және ғылыммен айналысуға қолжетімділігі (әр студент алған білімін ертеңгі кәсібіне жаратуы тиіс, яғни болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің білім беру бағдарламаларын меңгергеннен кейінгі білімін өзінің кәсіби-педагогикалық жолында еңбектенуі мен оны дамытуы), жұмыспен қамтылуы, денсаулығы, еңбек табысы т.б. деп танымыз. Жалпы жеке тұлғаның интеллектуалды әлеуеті – жеке тұлғаның «туа біткен» немесе «жүре қалыптасқан» мүмкіндіктері мен шығармашылықәлеуметтік интеллектуалды іс-әрекетінің өзін-өзі дамыту мен өз іс-әрекетін жүзеге асыра білу қабілеті, жеке тұлғаның өз ресурстары болатын адамның қабілеті, білімі, біліктілігі, бағыт-бағдары және жеке психологиялық жүйесіндегі ең бірінші ақыл ресурстары тұлғаның қалыптасуы деп басшылыққа аламыз. Сондай-ақ, болашақ мамандардың интеллектуалды әлеуеті адам бойындағы қабілеттіліктердің жиынтығын құрауы нәтижесінде пайда болатын оның жаңа сапалық деңгейі ретінде психологиялық және педагогикалық еңбектерде кең қарастырылған.

Әдебиеттер

1. Платон. Диалоги. Серия «Философское наследие». – М.: Мысль, 1986. – Т. 98. – 605 с.
2. Пифагор. Золотой канон. Фигуры эзотерики / под. текста, ком., вступ. статья Л. Шапошникова; поэт. пер. И. Евсы. – М.: Эксмо, 2003. – 448 с.
3. Бэкон Ф. Новый органон // Соч. в 2-х т. - М.: Мысль, 1978. – Т. 2. – С. 7- 215.
4. Баласағұн Ж. Құтты білік / ауд. А. Егеубаев // Орта ғасырдағы түркі ойшылдары. – Астана: Аударма, 2005. – Т. 5. – Б. 230-264.
5. Кузанский Н. Избранные философские сочинения. – М.: Гос. соцэконом. Изд-во, 1937. – 364 с.
6. Құнанбаев А. Шығармаларының екі томдық толық жинағы: Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Көркем әдебиет, 1957. – 368 б. 156
7. Роберт И.В. Теоретические основы создания и использования средств информатизации образования: дис. ... док. пед.наук. – М., 1994. – 48 с.
8. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1986.– 226 с.

ҒТАХР: 15.01.11

А.К. Аманова, Б.Р. Базарова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, amana1986@mail.ru

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН БАСҚАРУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

FORMATION OF A CULTURE OF MANAGEMENT OF THE EDUCATION SYSTEM

«Білім беру жүйесін жоғары білікті кадрлармен қамтамасыз ету, білім беруді дамытудың мониторинг жүйесін жетілдіру, оның ішінде халықаралық талаптарды ескере отырып, ұлттық білім статистикасын құру, еліміздің әлеуметтік-экономикалық бүгінгі қоғам талаптарына лайықты сапалы мамандарын даярлау» міндеттері Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында атап өтілген. [1]

Ұлт жоспары «100 нақты қадам» бағдарламасының 76 және 77 қадамында «адам капиталының сапасын көтеру, оқыту стандарттарын жаңарту, жоғары оқу орнында білікті кадрларды даярлау, кейіннен бұл тәжірибені еліміздің басқа оқу орындарында тарату»

бағыттары көрсетілген. Ал бұл болса, педагогтардың кәсіби ұтқырлығы мен өзінің кәсіби өсуін жүзеге асыруды, алдында тұрған міндеттерді жеке шеше алу іскерліктерін қалыптастыруды талап етеді. Сондай-ақ, Қазақстандағы қоғамдық маңызды мәселелерінің бірі «Қазақстан Республикасында 12 жылдық орта білім беру тұжырымдамасында»: «Бәсекеге қабілетті тұлғаны қалыптастыру әлеуметтік және экономикалық жағдайдың өзгеруіне ғана емес, бар қолданыстағы шындыққа белсенді ықпал етіп, оны жақсартуға дайын болу» керектігі көрсетілген. Ал, бұл өз кезегінде оқушының іс-әрекетін басқаруға, оқу-тәрбие үдерісін жаңаша ұйымдастыруға мұғалімнің даярлығын талап етеді [1].

Осыған сәйкес ғылыми білімнің қазіргі деңгейі педагогикалық үдерісті ұйымдастыруда басқарудың жалпы теориясын қолдану қажеттілігін туындатады. Елімізде қазіргі таңда қалыптасқан еңбек нарығы білімді, шығармашылық деңгейі жоғары, іс-әрекеттің сан түрлі саласында өз білімі мен іскерлігін қолдана алуға қабілетті мамандардың кәсіби дайындығының деңгейіне және сапасына қойылатын талаптарға өз ықпалын тигізуде [2].

Осы орайда, жоғары оқу орындарының үлкен жауапкершілікті сезініп, білікті, шебер, бәсекеге қабілетті, жан-жақты дамыған маман дайындауға ұмтылуы, өзінің бүкіл қызметін осы бағытқа қарай бұруы заңды құбылыс, себебі, қоғам өзінің әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуының мазмұны мен сипаттарының өзгеруіне және еңбек сапасына деген талаптың жоғарылауына байланысты өз ісін жетік білетін, кәсіби құзыретті мамандарды қажет етеді.

Бүгінгі қоғамның талабының бірі – жалпы білім беретін, бастауыш мектептердің педагогикалық үрдісін менеджмент негізінде басқару. Осындай өзгерістерге орай білім беру жүйесін басқару парадигмалары да жаңғыртылуда.

Басқару парадигмасы (парадигма латынша *paradeigma* – үлгі) ғылыми концепцияға негізделген негізгі идея, ғылым дамуының белгілі кезеңінде ғылыми қауымдастық тарапынан қабылданған болжамдардың мәнін түсіндіру және ғылыми тану үрдісінде пайда болатын мәселелерді шешу үшін үлгі, модель, стандарт (қалып) ретінде пайдаланылатын теориялық және әдіснамалық ережелердің жиынтығы. Басқару тәжірибесінің жинақталуына байланысты басқару парадигмалары өзгеріске ұшырап отырады. Соңғы жылдары басқару-ұйымдастыру мәдениетіне, басқарудың жаңа әдістері мен қағидаларына, менеджердің көшбасшылық сапаларына бағытталған. Қазіргі басқару парадигмасында тиімді (рационалды) басқару қағидасы басшылыққа алынады. [3]

Қазіргі басқару парадигмасы: «ашық жүйенің» құрылуы; басқарудың әдістерін жетілдіру; басқаруды орталықсыздандыру; әкімшілік-орындаушылық командалардың тиімді түрлері, мақсатты - бағдарлы жобалау; жаңашыл-бейімді білім беру жүйесін басқару арқылы қарастырылады. «Ашық жүйенің» құрылуы негізінде, мектеп сыртқы ортаға сай бейімделіп, қаржылық, әлеуметтік, мәдени, саяси, ғылыми-техникалық өзгерістерге дайын болуы қажет. Мектептің сыртқы ортаға бейімделу жетістігі мұғалімдердің кәсіби біліктіліктеріне, шығармашылық қызметтеріне, ой- өрісінің тереңдігіне, қарым-қатынас мәдениетіне, билік құрылымына, басқару әдістері мен формаларына және басшының осы жұмыстарды ұйымдастыра алу құзыреттілігіне тікелей байланысты.

Басқару әдістері ішкі және сыртқы орта жағдайларда таңдалып, жұмыстың тиімділігіне қарай қолданылады. Педагогикалық үрдіске қатысушылардың дербес таңдаулары арқылы шығармашылық өсуге жағдай жасалып, жұмыстың жаңа тәсілдері енгізілетін болады. Басқаруды орталықсыздандыру (децентрализация) арқылы басшы, өз міндеткерліктерін, әкімшілік кеңестің мүшелеріне жолдайды, ұжым боп шешім қабылдауға жағдай жасайды. Әкімшілік-орындаушылық командалар, қаржылық, әлеуметтік, психологиялық әдістерді қолдану арқылы, мектептің сыртқы және ішкі мәселелерін дербес шешетін болады.

Мақсатты – бағдарлы жобалау қызметі маңызды мәселелер бойынша нақты іс-әрекеттерді ұйымдастыру және қалыптасқан жағдайды өзгертуді жүзеге асырады. Жобалау, нақты есептер, ғылыми негіздер бойынша болашақтың моделін қамтамасыз етеді, әсіресе

ашық жүйелерде. Жобалық ойлау педагогикалық жүйелерді басқару парадигмасының өзгерісінде өзекті орында болып отыр. Жаңашыл-бейімді білім беру жүйесін басқару-кәсіби саладағы, өмірде болып жатқан өзгерістерге, жағдайларға тез икемделу, білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыратын үздіксіз дамуды білдіреді.[4]

Қазіргі кезде оқушыға білім, білік, дағдыларды беру жеткіліксіз бола бастады. Бүгінгі басты құндылық оқушының білімі мен білігі ғана емес, оның ойлау қабілетін, ақпараттық және қарым-қатынастық мүмкіндіктерін дамыту, өзінің іс-әрекетін өзі басқару тәсілдерін меңгерту. Бұл білімнің ролін төмендетпейді, жаңа сапалары қалыптасқан ойлау деңгейі, өз мүмкіндіктерін сыни бағалай және дамыта білуге апаратын сатылы үдерісті құрайды. Білім, білік, дағдыдан жоғары нәтижелер бар, ол – тұлға ресурстарындағы өзгерістерге негізделген білім нәтижесі. Білім алушының тұлғалық ресурстарын мотивациялық (тұлғаның құндылықтық бағдарлары, қажеттіктері мен сұраныстары); әрекеттік (игерілген әрекет түрлері мен амалдары); танымдық (іс-әрекет барысында бағыт беруді қамтамасыз ететін білімі) деп ажыратуға болады. Мотивациялық ресурстары дамуының көрсеткіштері – оқушының тұлғалық сапалары, әрекеттік ресурстары дамуының көрсеткіштері – метапәндік (құзыреттілік) нәтижелері, ал танымдық ресурстар дамуының көрсеткіштері – пәндік нәтижелері деп қарастырады.

Тұлғалық нәтижелер – оқушылардың білім беру үрдісінде қалыптасқан құндылықтар жүйесі, олар оқушының өзіне, өз біліміне сыни көзқарасы, оқытудағы өз ролін бағалауы, танымдық зеректігі, т.б. анықтайды. Метапәндік нәтижелерді классификациялаудың бірнеше түрлері бар, білім алушының ізденушілік мәдениеті: жалпы оқу мәдениеті, ақпаратпен жұмыс істеу мәдениеті, зерттеу жүргізу мәдениеті; жобалау мәдениеті: оған жобалау әрекетінің алгоритмін білу, жобалау және оны жүзеге асыра алу мәдениеті жатады; коммуникативтік мәдениет: өз пікірін білдіре алу, өзгелерді тыңдай алу, дискуссия жасай білу, конфликттерді шеше білу, бағалай білу жатады [5].

Жаңа білім парадигмалары жалпы білім беретін мектептерде білімнің жаңа мақсатын, міндеттерін, басымдықтарын, келесі құндылықтарын: көпжылдық тарихы мен ұлттық тағылым, салт- дәстүрлер; педагогикалық шеберлік пен кәсібилікке негізделген білім бағдарламаларының сапасы; мектептегі қолайлы жағдай мен ұстаз беделінің кепілі болып табылатын білім беру жүйесінің мәдениеті; мектептің тұрақты дамуы, стратегиялық даму басымдықтары негізінде анықтайды. Бәсекелестік қағидасын басшылыққа ала отырып, мектептің Стратегиясында келесі бес басымдық анықталған: инновациялар, тұрақты даму, көптілділік, аймақтық инновациялық жүйеге ену және кәсіпкерлік ойлау, бұл оқу орнын сапалы өзгерту бағытындағы негізгі бағдар болады.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде жаңа буын ұрпақтарының мемлекеттік стандарттары негізінде жаңартылған білім беру бағдарламалары жасалуда. Онда оқушыны белгілі бір қажетті біліктер мен дағдылардың иесі, оқу әрекетінің субъектісі, әртүрлі мәдениеттермен өз көзқарасы тұрғысынан диалогке түсетін автор және жас ерекшелігіне сәйкес өз жолын қалыптастыруға күш жұмсап, еңбектенетін тұлға тұрғысынан қалыптастыру қолға алынып отыр [1].

Инновацияларды тәжірибеге енгізу үшін мұғалім кәсіптік құзыреттілік пен кәсіби деңгейге ие болуы керек. Білім берудің мақсаты дәстүр бойынша түлектердің белгілі білімді, білікті, дағдыларды меңгеруіне негізделеді.

Бүгінгі таңда кәсіби және өмірлік мәселелерді іс жүзінде шеше алатын, оқушылардың оқу-тәрбие үдерісін басқара алатын, практикаға бағытталған мұғалімдер қажет. Болашақ мұғалімнің сынып ұжымын, оқу-тәрбие үдерісін оқушының жеке тұлғасының дамуын және т.б. адами қорларды қажетті деңгейде басқару үшін оның бойында жоғары педагогикалық білімнің болуымен қатар білім берудегі басқару саласынан арнайы білім, біліктерінің болуы қажет етіледі [6]. Осыған байланысты білім беру саласындағы мамандарды даярлауға жаңа талаптар ұсынылады. Өйткені қазіргі қоғам мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігінің аясында білім берудегі басқару мәдениеті, ұйымдастырушылық, басқарушылық іс-әрекетті жүзеге асыруға қабілеттіліктерінің болуын талап етіп отыр.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысымен
2. 2021 жылғы 1 қыркүйекте Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы
3. Пралиев С.Ж. Профессионально-педагогическая адаптация молодых специалистов в системе вуз – средняя общеобразовательная школа: теория и практика. – Алматы: Рауан, 2001. – 250 с.
4. Садирбекова Д. К. Болашақ педагогтардың басқарушылық құзыреттілігін қалыптастыру 6D010300 – Педагогика және психология Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. 2018ж
5. Умбиталиев А.Д, Сатымбекова К.Б, Керімбек Ғ.Е. Басқару психологиясы. Оқу құралы. Алматы, 2017ж
6. Ш.Х. Курманалина, С.М. Бахишева, Н.Н. Дәулеткалиева, Н.Ж. Архыматаева. Педагогикалық менеджмент. Оқу құралы. Астана 2018ж

ҒТАХР: 15.01.11

А.К. Аманова, И.А. Данибекова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, amana1986@mail.ru

БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ ПӘНДЕРІН МЕТАПӘНДІК ТҰРҒЫДА ОҚЫТУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF METASUBJECT TEACHING OF PRIMARY EDUCATION SUBJECTS

Бастауыш білім беруде пәндерді метапәндік тәсілдемені негізге ала отырып оқыту – бүгінгі күні өзекті үдеріс. Пәндерді метапәндік тұрғыда оқытуда оқушылардың игерген метапәндік білімі мен дағдылары теориялық, сыни және шығармашылық ойлаудың, ақпаратпен жұмыс істеудің және өзін-өзі реттеу тәсілдерінің жиынтығына айналады.

Бастауышта оқытудың білім беру бағдарламаларын талдау нәтижесінде бастауыш сынып оқушыларының әрбір нақты жас кезеңі үшін метапәндік біліктерге қойылатын талаптардың жіктелімі анықталды.

Сонымен бастауыш сынып оқушыларымен бірнеше бағыттар бойынша метапәндік біліктерді кешенді дамыту жүреді: коммуникативті (сөйлеуді ойлау құралы ретінде меңгеру және белсенді қолдану); когнитивті (біріктіру және өзара байыту: дайындық және орындаушы кезеңде салыстырмалы тәуелсіз интеллектуалды дамыту үдерісінде ойлаудың көрнекі-әрекеттің, көрнекі – бейнелі және сөздік-логикалық түрлері). Міндетті шешудің дайындық кезеңінде оның жағдайларын талдау жүзеге асырылады және жоспар құрылады, ал орындаушылық кезеңде бұл жоспар практикалық түрде жүзеге асырылады. Содан кейін алынған жағдайлар мен проблемамен арақатынасы белгіленеді. Бұл айтылғандарға, сонымен бірге логикалық пайымдау дағдысы, ұғымдарды қолдану, өзінің іс-әрекетін жоспарлау және өзінің мінез-құлқын реттеу дағдылары қосылатыны белгілі.

Бастауыш сынып оқушыларының жас физиологиялық және психологиялық ерекшеліктеріне сүйене отырып, жоғарыда көрсетілген бағыттардың ерекшеліктерін түсіндіруге болады. Е.Л. Головейдің пікірі бойынша кіші мектеп жасындағы кезең физиология тұрғысынан мидың белсенді даму кезеңі болып табылады. Бұл дерек балалардың жүйке-психикалық іс-әрекетін дамытудың биологиялық алғы шарттарын қамтамасыз етеді. Осылайша, сананың мінез-құлқыты бақылауы күшейеді, бұл өз кезегінде

психикалық үдерістердің дамуына әкеледі. Аталған жас кезеңінде бала өзінің ойлау үдерісін саналы ұғына бастайды және оларды басқаруға ұмтылады. Бұрын атап өтілгендей, аталған меңгерген тәсілдер реттеуші метапәндік біліктерді құрайды. Бұдан басқа, автор мидың дамуының өзінің қалыпты қызметінде аналитикалық – синтетикалық қызметтерінің дамуына ықпал ететінін атап көрсетеді, бұл өз кезегінде когнитивті метапәндік біліктердің компоненті болып табылады [1].

Үш-төрт жылдағы ақыл-ой дамуының барысы айқын болады. Егер бұған дейін көрнекі-әрекеті және қарапайым бейнелі ойлау басым болса, ал логикалық пайымдаудың қоры жеткілікті жұтаң болса, онда мектепте оқыту кезеңінде бастауыш сынып оқушысы өзінің дамуында озық болады және сөздік-логикалық ойлау арқылы нақты ұғымдар деңгейінде әрекет етеді. Л.С. Выготскийдің терминологиясына сілтеме жасай отырып, аталған жас кезеңінің басында операциялыққа дейінгі ойлаудың басымдылығымен және соңында ұғымдар негізінде операциялық ойлаудың басымдылығымен байланысты болатынын атауға болады [2].

Осыған байланысты Л.Ф. Обухованың еңбектеріне сүйене отырып, бастауыш сынып оқушыларының когнитивті метапәндік біліктерін дамытуда екі негізгі сатыны бөлуге болады.

Бірінші сатыда (оқытудың 1-ші және 2-ші сыныптарына сәйкес келеді) бастауыш сынып оқушыларының ойлауы әлі де мектепке дейінгі жастағы баланың ойлауына көп жағдайда ұқсас болады. Оқу материалын қабылдау негізінен көрнекі-әрекеттің және көрнекі-бейнелі тәсіл арқылы жүреді. Аталған сатыда балалардың заттар мен құбылыстар туралы тұжырымдары олардың жекеленген сыртқы белгілерін талдаудан біржақты және үстірт құрылады. Көрнекілік ой қорытындысының алғышарттары болып табылады. Тұжырымдар логикалық операциялар негізінде емес, пайымдау мен қабылдаудың тікелей арақатынасы негізінде жасалады. Аталған сатыда жалпылау және ұғымдар заттардың сыртқы сипаттамаларына тікелей байланысты болады. Тек кеңістікте болатын қасиеттер тіркеледі. Жалпылау ретінде бала өз бетімен алынған білімге сәйкес мысалды келтіре алады [3].

Балалар ұғымдардың жекеленген белгілері арасындағы тектік-түрлік арақатынастарды тек 3-сыныпқа қарай меңгереді. Яғни, іс-әрекеттің аналитикалық-синтетикалық типіне сәйкес келетін жіктеуді жүргізу білігі қалыптасады. Бір мезгілде формальды-логикалық ойлау қалыптаса бастайды. Мұндай ойлау негізінде бала ақпаратты өңдеудің метапәндік біліктерінің компоненті болып табылатын модельдеу әрекетін меңгереді.

М.В.Аверина [4], Л.Ф.Обухова [5], Дж.Варгас [6] және т.б. зерттеулеріне сүйене отырып, когнитивті метапәндік біліктердің элементі болып табылатын талдау әрекетін дамыту практикалық-әрекеттік түрден сезімдік түрге қарай, содан кейін ғана ақыл-ой әрекетіне ауысатынын сенімді түрде айтуға болады (1-сыныптан 3-сыныпқа өтуге сәйкес келеді). Бұдан басқа, алдымен ішінара талдау біртіндеп кешенді және жүйелі талдауға айналады. Синтез операциялары қарапайымнан, жиынтықтан неғұрлым қамтылатын және күрделіге дейін дамиды. Сондықтан бастауыш сынып оқушылары үшін талдау әрекеті аса жеңіл үдеріс болып табылады және синтезге қарағанда тез дамиды. Алайда, бұл екі үдерістің өзара байланысты болатынын атап өткен жөн (талдау неғұрлым терең болса, синтез соғұрлым толық болады). Салыстыру сияқты маңызды элемент сыртқы белгілерге бағдарланған жүйелі емес түрінен, жоспарлы, жүйелі түріне қарай дамиды. Аталған жас кезеңінің ерекшелігі ретінде балалардың таныс, белгілі заттарды салыстыруда ұқсастықтарды оңай байқайтыны, ал жаңа заттарды салыстыруда айырмашылықтарды байқайтыны алынады.

Метапәндік пәндерден алысқа кетпеуі қажет болғандықтан, метапәндік біліктерді компоненті ретінде ғылыми ұғымдар туралы түсініктер алынады. Пәндік ұғымдарға заттардың жалпы және маңызды белгілері мен қасиеттерін – құстарды, жануарларды, жемістерді және т.б. жатқызуға болады; метапәндік ұғымдарға – қатынас ұғымдарын

(объективті заттар мен құбылыстардың байланысы мен қатынастарын көрсететін білімдер – шама, эволюция және т. б.) жатқызуға болады.

Жеті жасқа дейін, жас психологиясы мәселелерімен айналысатын психологтердің зерттеулеріне сәйкес (А.В. Аверина [7], Л.Ф. Обухова [6], В.В. Давыдов және т.б.) балаларда мектепке дейін репродуктивті бейнелер – заттар туралы ұғымдар байқалады, бұл бейнелер көп жағдайда статикалық болып саналады. Мысалы, олар тік және көлденең арасындағы құлап бара жатқан таяқшаның аралық орнын көрсетуде қиындықтарға кезігеді. 7-8 жас аралығында өнімді бейнелер-ұғымдар қалыптаса бастайды.

Білімді меңгеру үдерісінде оқушы ұғымдарды құрастыру үдерісімен танысады. Осылайша, ұқсас белгілері бойынша емес (олардың жалпылық шамасы болса да), жалпылауды құрудың метапәндік біліктерін абстракциялау негізінде қалыптастыру жүреді. Басқаша айтқанда, оқушы ұғымдарды меңгеріп, ондағы алғашқы мағынаны да меңгереді. Пайымдаулар кешені пайда болады, нәтижесінде аталған кешен ұғымнан ұғымға, өзіндік пайымдауға өтіп, яғни теориялық тұрғыда талқылауға өтіп, кеңейтілу мүмкіндігіне ие болады.

Балаларда жалпы ұғымдарды құрудың қиындықтары көрнекті психолог Л.С. Выготскийдің еңбегінде толыққанды сипатталған, онда автор дамудың белгілі сатысында ұғымдар арасындағы ортақтықтың, осындай қатынастарының бала үшін мүлдем қолжетімді болмайтыны туралы тұжырым жасайды. «Бұрын құрылған ұғымдардың жанында тұрған алғашқы жоғары ұғымның пайда болуы, «жиһаз» немесе «киім» түріндегі бірінші сөздің пайда болуы, алғашқы саналы ұғынылған сөздің пайда болуынан гөрі, балалар сөйлеуінің мағыналық жағын дамытудағы прогрестің маңызды белгісі» [2].

Психологтер кіші мектеп жасын метапәндік байланыстарды орнатудағы ерекше қиындықтармен байланыстырады. Балаға салдардан себепке қарай байланысты қадағалаудан гөрі, себептерден салдарға қарай қадағалау оңай. Мұндай ерекшелік себептен салдарға қарай ой қорытындысын жасауда тікелей байланыстың орнатылатынымен түсіндіріледі. Ал фактіден себепке қарай ой қорытындысын жасауда, тікелей байланыс қадағаланбайды: көрсетілген факт жеке талдау қажет болатын әртүрлі себептердің салдары болуы мүмкін. Мысалы, балаға «Бұл ағаш неге қурап қалған?» дегеннен гөрі, «Егер өсімдікке су құймаса, не болады?» дегенді түсіну оңай.

В.В. Давыдовтың зерттеулері бастауыш сыныптарда когнитивті метапәндік біліктер топтарының құрамдасы болып табылатын теориялық ойлаудың элементтерінің қалыптасу мүмкіндігін дәлелдейді. Кіші мектеп жасында теориялық ойлаудың меңгерілген тәсілдері ретінде біліктерді қалыптастыру эмпирикалық негізде жүреді. Теориялық ойлауға келесі қасиеттердің жиынтығы тән болады: рефлексия; тапсырманың мазмұнын оны шешудің жалпы тәсілін, әрекеттің ішкі жоспарын бөліп көрсете отырып талдау. Эмпирикалық ойлау қоршаған әлемнің заттары мен құбылыстарының сыртқы ұқсас, жалпы белгілерін «Сынақтар мен қателер» әдісімен салыстыру арқылы жүзеге асырылады [8].

Бұрын атап өтілгендей, бастауыш сынып оқушылары оқыту үдерісінде ғылыми ұғымдар жүйесін меңгереді, мұны оқушыларда ұғымдық немесе теориялық ойлаудың негізгі тәсілдерінің дамуы көрсетеді. Оқушыларға объектілердің сыртқы, көрнекі белгілері мен байланыстарына емес, ішкі маңызды қасиеттері мен қатынастарына бағдарлана отырып, тапсырманы шешуге мүмкіндік беретін біліктер қалыптасады.

Дж. Варгас кіші мектеп жасында еріктілік және қиялдың дамуы жүретінін атап көрсетеді, бұл өз кезегінде басқа жаңа құрылымдардың қалыптасуына немесе құрылуына ықпал етеді. Балалар объектінің мазмұнды талдауын меңгереді, тапсырманың маңызды қатынастарын анықтауға қабілетті болады, рефлексиялауға қабілетті – оқушының әрекет тәсіліне қаратылу қабілеті, жоспарлау операциясын меңгереді, мақсаттар қояды, әрекеттерді құрады, нәтижені болжайды, оңтайлы шешімді іздеуді және таңдауды жүзеге асырады. Барлық аталған жаңа құрылымдар балалардың жағдай контекстінің тұтастығын көру қабілетіне және жоғары ситуативті позицияны сақтау қабілетіне негізделеді [5].

Бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлауы мүмкін қателерді табу қабілетінде көрінеді; таным объектісіндегі жағымды және жағымсыз жақтарды көру, содан кейін фактілерге негізделген пайымдаудан субъективті алынған бағалаушы пайымдауды ажырату және анықталған қателерді дәлелдеу білігінде көрінеді. Осылайша, В.В. Давыдовтың [8], Л.С. Выготскийдің, Л.Ф. Обухованың және басқалардың еңбектеріндегі балалар ойлауының, жас даму психологиясының психологиялық-педагогикалық зерттеулерін талдау, кіші мектеп жасы метапәндік біліктерді дамыту үшін сенситивті кезең деп атауға мүмкіндік береді.

Бастауыш білім беру пәндерін метапәндік тұрғыдан оқытудың өзіндік психологиялық талаптары бары белгілі. Ол талаптардың қатарында келесілерді атауға болады:

– метапәндік тұрғыдан оқыту бағытына сәйкес сабақтың мазмұны мен құрылымын айқындау;

– оқушылардың оқу-танымдық әрекетін ұйымдастыру ерекшеліктері;

– жаңа білімді меңгерту барысында оқушылардың ойлауы мен қабылдауын ұйымдастыру ерекшеліктері;

– оқушылардың жас ерекшеліктері мен ұйымдаса білу ерекшеліктері [7].

Ол талаптар орындалуы арқылы метапәндік тұрғыдан оқыту үдерісі оқушының білім алу мотивациясына, білімді қабылдауына, оқушының интеллектуалдық эмоциясына, оқу-танымдық қабілетіне, ойлауына, зейініне қандай дәрежеде игі ықпалын тигізе алғаны анықталады.

Жас ерекшелік психологиясы саласындағы зерттеулерді қорытындылай келе, белгілі психологиялық-педагогикалық шарттардың болуы жағдайында, кіші мектеп жасының метапәндік біліктерді қалыптастыру үшін сенситивті кезең болып табылатынын сенімді түрде айтуға болады.

Әдебиеттер

1. Кусжанова А.Ж. Проблема выявления социальной сущности образования и ее практическое значение // <http://credonew.ru/content/view/34/22/> (дата обращения: 25.03.2018).
2. Головей Е.Л., Изотова Е.И., Костяк Т.В., Авдулова Т.П. и др. Практикум по возрастной психологии: учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования / под ред. Е.И. Изотовой. Сер. Бакалавриат. М.: Издательский центр «Академия», 2013. 272 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. Психологические исследования / под ред. и со вступительной статьей В.Колбановского. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1934. 362
4. Обухова Л.Ф. Детская (возрастная) психология: учебник. М.: Российское педагогическое агентство, 1996. 374 с.
5. Аверина В.А. Психология детей и подростков: учебное пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1998. 379 с.
6. Варгас Дж. Анализ деятельности учащихся. Методология повышения школьной успеваемости / пер.с англ. М: Оперант, 2015. – 480 с.
7. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание / пер. с англ.; общ. ред. и послесл. И.Б. Новика и В.Н. Садовского. – М.: Прогресс, 1988. – 507 с.
8. Давыдов В.В. О понятии личности в современной психологии // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 22-32.

А.К. Аманова, И.А. Данибекова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, amana1986@mail.ru

БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ ПӘНДЕРІН МЕТАПӘНДІК ТҰРҒЫДА ОҚЫТУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF METASUBJECT TEACHING OF PRIMARY EDUCATION SUBJECTS

Бастауыш білім беруде пәндерді метапәндік тәсілдемені негізге ала отырып оқыту – бүгінгі күні өзекті үдеріс. Пәндерді метапәндік тұрғыда оқытуда оқушылардың игерген метапәндік білімі мен дағдылары теориялық, сыни және шығармашылық ойлаудың, ақпаратпен жұмыс істеудің және өзін-өзі реттеу тәсілдерінің жиынтығына айналады.

Бастауышта оқытудың білім беру бағдарламаларын талдау нәтижесінде бастауыш сынып оқушыларының әрбір нақты жас кезеңі үшін метапәндік біліктерге қойылатын талаптардың жіктемесі анықталды.

Сонымен бастауыш сынып оқушыларымен бірнеше бағыттар бойынша метапәндік біліктерді кешенді дамыту жүреді: коммуникативті (сөйлеуді ойлау құралы ретінде меңгеру және белсенді қолдану); когнитивті (біріктіру және өзара байыту: дайындық және орындаушы кезеңде салыстырмалы тәуелсіз интеллектуалды дамыту үдерісінде ойлаудың көрнекі-әрекеттің, көрнекі- бейнелі және сөздік-логикалық түрлері). Міндетті шешудің дайындық кезеңінде оның жағдайларын талдау жүзеге асырылады және жоспар құрылады, ал орындаушылық кезеңде бұл жоспар практикалық түрде жүзеге асырылады. Содан кейін алынған жағдайлар мен проблемамен арақатынасы белгіленеді. Бұл айтылғандарға, сонымен бірге логикалық пайымдау дағдысы, ұғымдарды қолдану, өзінің іс-әрекетін жоспарлау және өзінің мінез-құлқын реттеу дағдылары қосылатыны белгілі.

Бастауыш сынып оқушыларының жас физиологиялық және психологиялық ерекшеліктеріне сүйене отырып, жоғарыда көрсетілген бағыттардың ерекшеліктерін түсіндіруге болады. Е.Л. Головейдің пікірі бойынша кіші мектеп жасындағы кезең физиология тұрғысынан мидың белсенді даму кезеңі болып табылады. Бұл дерек балалардың жүйке-психикалық іс-әрекетін дамытудың биологиялық алғы шарттарын қамтамасыз етеді. Осылайша, сананың мінез-құлықты бақылауы күшейеді, бұл өз кезегінде психикалық үдерістердің дамуына әкеледі. Аталған жас кезеңінде бала өзінің ойлау үдерісін саналы ұғына бастайды және оларды басқаруға ұмтылады. Бұрын атап өтілгендей, аталған меңгерген тәсілдер реттеуші метапәндік біліктерді құрайды. Бұдан басқа, автор мидың дамуының өзінің қалыпты қызметінде аналитикалық – синтетикалық қызметтерінің дамуына ықпал ететінін атап көрсетеді, бұл өз кезегінде когнитивті метапәндік біліктердің компоненті болып табылады [1].

Үш-төрт жылдағы ақыл-ой дамуының барысы айқын болады. Егер бұған дейін көрнекі-әрекеті және қарапайым бейнелі ойлау басым болса, ал логикалық пайымдаудың қоры жеткілікті жұтаң болса, онда мектепте оқыту кезеңінде бастауыш сынып оқушысы өзінің дамуында озық болады және сөздік-логикалық ойлау арқылы нақты ұғымдар деңгейінде әрекет етеді. Л.С. Выготскийдің терминологиясына сілтеме жасай отырып, аталған жас кезеңінің басында операциялыққа дейінгі ойлаудың басымдылығымен және соңында ұғымдар негізінде операциялық ойлаудың басымдылығымен байланысты болатынын атауға болады [2].

Осыған байланысты Л.Ф. Обухованың еңбектеріне сүйене отырып, бастауыш сынып оқушыларының когнитивті метапәндік біліктерін дамытуда екі негізгі сатыны бөлуге болады.

Бірінші сатыда (оқытудың 1-ші және 2-ші сыныптарына сәйкес келеді) бастауыш сынып оқушыларысының ойлауы әлі де мектепке дейінгі жастағы баланың ойлауына көп жағдайда ұқсас болады. Оқу материалын қабылдау негізінен көрнекі-әрекеттің және көрнекі-бейнелі тәсіл арқылы жүреді. Аталған сатыда балалардың заттар мен құбылыстар туралы тұжырымдары олардың жекеленген сыртқы белгілерін талдаудан біржақты және үстірт құрылады. Көрнекілік ой қорытындысының алғышарттары болып табылады. Тұжырымдар логикалық операциялар негізінде емес, пайымдау мен қабылдаудың тікелей арақатынасы негізінде жасалады. Аталған сатыда жалпылау және ұғымдар заттардың сыртқы сипаттамаларына тікелей байланысты болады. Тек кеңістікте болатын қасиеттер тіркеледі. Жалпылау ретінде бала өз бетімен алынған білімге сәйкес мысалды келтіре алады [3].

Балалар ұғымдардың жекеленген белгілері арасындағы тектік-түрлік арақатынастарды тек 3-сыныпқа қарай меңгереді. Яғни, іс-әрекеттің аналитикалық-синтетикалық типіне сәйкес келетін жіктеуді жүргізу білігі қалыптасады. Бір мезгілде формальды-логикалық ойлау қалыптаса бастайды. Мұндай ойлау негізінде бала ақпаратты өңдеудің метапәндік біліктерінің компоненті болып табылатын модельдеу әрекетін меңгереді.

М.В. Аверина [4], Л.Ф. Обухова [5], Дж. Варгас [6] және т.б. зерттеулеріне сүйене отырып, когнитивті метапәндік біліктердің элементі болып табылатын талдау әрекетін дамыту практикалық-әрекеттік түрден сезімдік түрге қарай, содан кейін ғана ақыл-ой әрекетіне ауысатынын сенімді түрде айтуға болады (1-сыныптан 3-сыныпқа өтуге сәйкес келеді). Бұдан басқа, алдымен ішінара талдау біртіндеп кешенді және жүйелі талдауға айналады. Синтез операциялары қарапайымнан, жиынтықтан неғұрлым қамтылатын және күрделіге дейін дамиды. Сондықтан бастауыш сынып оқушылары үшін талдау әрекеті аса жеңіл үдеріс болып табылады және синтезге қарағанда тез дамиды. Алайда, бұл екі үдерістің өзара байланысты болатынын атап өткен жөн (талдау неғұрлым терең болса, синтез соғұрлым толық болады). Салыстыру сияқты маңызды элемент сыртқы белгілерге бағдарланған жүйелі емес түрінен, жоспарлы, жүйелі түріне қарай дамиды. Аталған жас кезеңінің ерекшелігі ретінде балалардың таныс, белгілі заттарды салыстыруда ұқсастықтарды оңай байқайтыны, ал жаңа заттарды салыстыруда айырмашылықтарды байқайтыны алынады.

Метапәндік пәндерден алысқа кетпеуі қажет болғандықтан, метапәндік біліктердің компоненті ретінде ғылыми ұғымдар туралы түсініктер алынады. Пәндік ұғымдарға заттардың жалпы және маңызды белгілері мен қасиеттерін – құстарды, жануарларды, жемістерді және т.б. жатқызуға болады; метапәндік ұғымдарға – қатынас ұғымдарын (объективті заттар мен құбылыстардың байланысы мен қатынастарын көрсететін білімдер – шама, эволюция және т. б.) жатқызуға болады.

Жеті жасқа дейін, жас психологиясы мәселелерімен айналысатын психологтердің зерттеулеріне сәйкес (А.В. Аверина [7], Л.Ф. Обухова [6], В.В. Давыдов және т.б.) балаларда мектепке дейін репродуктивті бейнелер – заттар туралы ұғымдар байқалады, бұл бейнелер көп жағдайда статикалық болып саналады. Мысалы, олар тік және көлденең арасындағы құлап бара жатқан таяқшаның аралық орнын көрсетуде қиындықтарға кезігеді. 7-8 жас аралығында өнімді бейнелер-ұғымдар қалыптаса бастайды.

Білімді меңгеру үдерісінде оқушы ұғымдарды құрастыру үдерісімен танысады. Осылайша, ұқсас белгілері бойынша емес (олардың жалпылық шамасы болса да), жалпылауды құрудың метапәндік біліктерін абстракциялау негізінде қалыптастыру жүреді. Басқаша айтқанда, оқушы ұғымдарды меңгеріп, ондағы алғашқы мағынаны да меңгереді. Пайымдаулар кешені пайда болады, нәтижесінде аталған кешен ұғымнан ұғымға, өзіндік пайымдауға өтіп, яғни теориялық тұрғыда талқылауға өтіп, кеңейтілу мүмкіндігіне ие болады.

Балаларда жалпы ұғымдарды құрудың қиындықтары көрнекті психолог Л.С. Выготскийдің еңбегінде толыққанды сипатталған, онда автор дамудың белгілі сатысында

ұғымдар арасындағы ортақтықтың, осындай қатынастарының бала үшін мүлдем қолжетімді болмайтыны туралы тұжырым жасайды. «Бұрын құрылған ұғымдардың жанында тұрған алғашқы жоғары ұғымның пайда болуы, «жиһаз» немесе «киім» түріндегі бірінші сөздің пайда болуы, алғашқы саналы ұғынылған сөздің пайда болуынан гөрі, балалар сөйлеуінің мағыналық жағын дамытудағы прогрестің маңызды белгісі» [2].

Психологтер кіші мектеп жасын метапәндік байланыстарды орнатудағы ерекше қиындықтармен байланыстырады. Балаға салдардан себепке қарай байланысты қадағалаудан гөрі, себептерден салдарға қарай қадағалау оңай. Мұндай ерекшелік себептен салдарға қарай ой қорытындысын жасауда тікелей байланыстың орнатылатынымен түсіндіріледі. Ал фактіден себепке қарай ой қорытындысын жасауда, тікелей байланыс қадағаланбайды: көрсетілген факт жеке талдау қажет болатын әртүрлі себептердің салдары болуы мүмкін. Мысалы, балаға «Бұл ағаш неге қурап қалған?» дегеннен гөрі, «Егер өсімдікке су құймаса, не болады?» дегенді түсіну оңай.

В.В. Давыдовтың зерттеулері бастауыш сыныптарда когнитивті метапәндік біліктер топтарының құрамдасы болып табылатын теориялық ойлаудың элементтерінің қалыптасу мүмкіндігін дәлелдейді. Кіші мектеп жасында теориялық ойлаудың меңгерілген тәсілдері ретінде біліктерді қалыптастыру эмпирикалық негізде жүреді. Теориялық ойлауға келесі қасиеттердің жиынтығы тән болады: рефлексия; тапсырманың мазмұнын оны шешудің жалпы тәсілін, әрекеттің ішкі жоспарын бөліп көрсете отырып талдау. Эмпирикалық ойлау қоршаған әлемнің заттары мен құбылыстарының сыртқы ұқсас, жалпы белгілерін «Сынақтар мен қателер» әдісімен салыстыру арқылы жүзеге асырылады [8].

Бұрын атап өтілгендей, бастауыш сынып оқушылары оқыту үдерісінде ғылыми ұғымдар жүйесін меңгереді, мұны оқушыларда ұғымдық немесе теориялық ойлаудың негізгі тәсілдерінің дамуы көрсетеді. Оқушыларға объектілердің сыртқы, көрнекі белгілері мен байланыстарына емес, ішкі маңызды қасиеттері мен қатынастарына бағдарлана отырып, тапсырманы шешуге мүмкіндік беретін біліктер қалыптасады.

Дж. Варгас кіші мектеп жасында еріктілік және қиялдың дамуы жүретінін атап көрсетеді, бұл өз кезегінде басқа жаңа құрылымдардың қалыптасуына немесе құрылуына ықпал етеді. Балалар объектінің мазмұнды талдауын меңгереді, тапсырманың маңызды қатынастарын анықтауға қабілетті болады, рефлексиялауға қабілетті – оқушының әрекет тәсіліне қаратылу қабілеті, жоспарлау операциясын меңгереді, мақсаттар қояды, әрекеттерді құрады, нәтижені болжайды, оңтайлы шешімді іздеуді және таңдауды жүзеге асырады. Барлық аталған жаңа құрылымдар балалардың жағдай контекстінің тұтастығын көру қабілетіне және жоғары ситуативті позицияны сақтау қабілетіне негізделеді [5].

Бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлауы мүмкін қателерді табу қабілетінде көрінеді; таным объектісіндегі жағымды және жағымсыз жақтарды көру, содан кейін фактілерге негізделген пайымдаудан субъективті алынған бағалаушы пайымдауды ажырату және анықталған қателерді дәлелдеу білігінде көрінеді. Осылайша, В.В. Давыдовтың [8], Л.С. Выготскийдің, Л.Ф. Обухованың және басқалардың еңбектеріндегі балалар ойлауының, жас даму психологиясының психологиялық-педагогикалық зерттеулерін талдау, кіші мектеп жасы метапәндік біліктерді дамыту үшін сенситивті кезең деп атауға мүмкіндік береді.

Бастауыш білім беру пәндерін метапәндік тұрғыдан оқытудың өзіндік психологиялық талаптары бары белгілі. Ол талаптардың қатарында келесілерді атауға болады:

- метапәндік тұрғыдан оқыту бағытына сәйкес сабақтың мазмұны мен құрылымын айқындау;
- оқушылардың оқу-танымдық әрекетін ұйымдастыру ерекшеліктері;
- жаңа білімді меңгерту барысында оқушылардың ойлауы мен қабылдауын ұйымдастыру ерекшеліктері;
- оқушылардың жас ерекшеліктері мен ұйымдаса білу ерекшеліктері [7].

Ол талаптар орындалуы арқылы метапәндік тұрғыдан оқыту үдерісі оқушының білім алу мотивациясына, білімді қабылдауына, оқушының интеллектуалдық эмоциясына, оқу-

танымдық қабілетіне, ойлауына, зейініне қандай дәрежеде игі ықпалын тигізе алғаны анықталады.

Жас ерекшелік психологиясы саласындағы зерттеулерді қорытындылай келе, белгілі психологиялық-педагогикалық шарттардың болуы жағдайында, кіші мектеп жасының метапәндік біліктерді қалыптастыру үшін сенситивті кезең болып табылатынын сенімді түрде айтуға болады.

Әдебиеттер

1. Кусжанова А.Ж. Проблема выявления социальной сущности образования и ее практическое значение // <http://credonew.ru/content/view/34/22/> (дата обращения: 25.03.2018).
2. Головей Е.Л., Изотова Е.И., Костяк Т.В., Авдулова Т.П. и др. Практикум по возрастной психологии: учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования / под ред. Е.И. Изотовой. Сер. Бакалавриат. М.: Издательский центр «Академия», 2013. 272 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. Психологические исследования / под ред. и со вступительной статьей В.Колбановского. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1934. 362
4. Обухова Л.Ф. Детская (возрастная) психология: учебник. М.: Российское педагогическое агентство, 1996. 374 с.
5. Аверина В.А. Психология детей и подростков: учебное пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1998. 379 с.
6. Варгас Дж. Анализ деятельности учащихся. Методология повышения школьной успеваемости / пер.с англ. М: Оперант, 2015. – 480 с.
7. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание / пер. с англ.; общ. ред. и послесл. И.Б. Новика и В.Н. Садовского. – М.: Прогресс, 1988. – 507 с.
8. Давыдов В.В. О понятии личности в современной психологии // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 22-32.

МРНТИ: 15.21.41

А.К. Аманова, Б. Куттыбаева

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, dariya69@mail.ru

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

FEATURES OF CRITICAL THINKING OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Сыни тұрғыдан ойлау-бұл мектептерде барлық пәндік салаларда қолданылатын дағдыларға көбірек көңіл бөлуге шақыратын және оқушылар өмір бойы барлық білім беру, мансап және азаматтық жағдайларда қолдана алатын білім беру реформаларының орталық тұжырымдамасы.

Кейбір ізденушілер ақыл-ойдың жетілуі үшін білім жүйесі мен ақыл-ой операцияларын (А.Н. Леонтьев, В.С. Шардаков, Н.И. Гребцова және т.б.), зияткерлік дағдыларды (П.Я. Халперин, Н.А. Менчинская, А.Е. Вохмянина және т. б.), ақыл-ой іс-әрекетінің әдістерін (А.З. Зак, Л.М. Фридман және т.б.) игерудің маңызы зор екенін мойындайды. Алайда ойлау әдістерінің оқушылардың (әсіресе бастауыш мектеп жасындағы) ақыл-ой дамуына әсері туралы мәселе толық шешілмей қалады. Ойлау сөйлеу механизмдерімен, әсіресе сөйлеу-естумен тығыз байланысты. Практикалық іс-әрекет ойлаудың пайда болуы мен дамуының негізгі шарты, сонымен қатар ойлаудың ақиқатының өлшемі болып табылады.

Жас оқушының ойлау қабілеті-бұл сөз арқылы жүзеге асырылатын және әлемнің сенсорлық танымымен тығыз байланысты, қолда бар біліммен делдал болған шындықтың жалпыланған көрінісі. А.Н. Леонтьевтің айтуынша, жас адамның жетекші қызметі қоғамдық қатынастар жүйесіндегі орны арқылы анықталады.

Бастауыш мектеп жасында адамдармен қарым-қатынастың жаңа түрі қалыптаса бастайды. Дж. Пиaget 6-7 жастағы баланың ойлау қабілеті "орталықтандырумен" сипатталатынын, яғни заттар әлемін және олардың қасиеттерін бала үшін нақты атқаратын жалғыз позициямен қабылдауды білдіретінін анықтады. Балаға оның әлем туралы көзқарасы басқа адамдардың осы әлемді қалай көретініне сәйкес келмейді деп елестету қиын. Оқу іс-әрекеті бастауыш мектеп жасында жетекші болып табылады. Осы жастағы балалардың психикасының дамуындағы маңызды өзгерістер анықталады. Біртіндеп бірінші сыныпта белсенді оқу іс-әрекетінің мотивациясы төмендей бастайды. Бұл оқуға деген қызығушылықтың төмендеуі, ал бұл баланың жеңіп алған әлеуметтік жағдайы бар, ештеңеге қол жеткізу қажет емес екенін білдірмейді. Осы оқу іс-әрекетінің алдын алу үшін маңызды жаңа жеке мотивация берілуі керек. Ғылыми білімді игеру процесінде пайда болатын вербологиялық ойлауды дамыту барлық басқа танымдық процестерді өзгертеді: «осы жаста есте сақтау және қабылдау ойға айналады».

О.Ю. Ермолаевтың айтуы бойынша, бастауыш мектеп жасында зейінді дамытуда, оның барлық қасиеттерінің жедел дамуында елеулі өзгерістер орын алады: зейіннің әсіресе күрт өсуі, оның тұрақтылығы, ауысу және тарату дағдыларын дамыту. 9-10 жасқа дейін балалар ұзақ уақыт шоғырлана алады және іс-әрекет бағдарламасын өз бетінше жүзеге асырады.

Оқу процесінде баланың жеке басының дамуы оқушының психикалық, жас және жеке ерекшеліктерін білуді және ескеруді қамтиды. Адамның іс-әрекетінің сипаты, оның ойлау ерекшеліктері, оның сұраныстары, мүдделері, сондай-ақ әлеуметтік көріністері жасына байланысты. Сондықтан логикалық ойлауды дамыту процесін қарастыра отырып, негізгі сынып оқушыларының жасының психологиялық ерекшеліктерін зерттеу қажет сияқты. Негізгі мектеп оқушысының жасы 12 жастан 15 жасқа дейін өзгереді – кіші және үлкен жасөспірімдер арасындағы орта кезең. Бұл кезеңде оқуға қойылатын талаптар өзгереді, жаңа оқу пәндері, жаңа мұғалімдер пайда болады, балалардың өздері де өзгереді.

Олардың көпшілігі сыртқы жағынан да, мінез-құлқымен де, ойлауымен де, айналасындағы әлемге, мектепке қатысты да көп өзгереді. Сондықтан сыныпта психологиялық ерекшеліктері бір-бірінен күрт ерекшеленетін балалар оқи алады.

Жасөспірімнің даму процесі жеке тұлғаның қалыптасуына айтарлықтай әсер ететін жас ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Жасөспірім кез-келген адамға қарағанда оқыту мен тәрбиелеу қиын деп саналады. Жасөспірімде балалық шақтан ересек адамға ауысу жүзеге асырылады және психиканың Елеулі қайта құрылуымен, адамдармен қарым-қатынастың ескі, қалыптасқан формаларының бұзылуымен, өмір сүру жағдайлары мен іс-әрекеттерінің өзгеруімен байланысты, ойлау да сәйкесінше өзгереді.

Бұл формалар мен іс-шаралар сыни ойлаудың дамуына әсер етеді. Нәтижесінде жасөспірімнің психикалық дамудың жоғары сатысына өтуі жүзеге асырылады. Орта сыныптарға ауысқаннан кейін оқыту мазмұны өзгереді: фактілер мен құбылыстар жүйесінен, олардың арасындағы қарапайым және нақты қатынастарды түсінуден оқушылар ғылым негіздерін жүйелі түрде зерттеуге көшеді. Бұл жасөспірімдерден жоғары деңгейдегі психикалық белсенділікті-терең жалпылау мен дәлелдемелерді, дерексіз ұғымдарды қалыптастыру объектілері арасындағы күрделі және дерексіз қатынастарды түсінуді, ерікті көңіл мен есте сақтаудың жоғары деңгейін талап етеді.

Оқытудың, оқу іс-әрекетінің ескі формалары осы жаңа қажеттіліктер мен міндеттерге қайшы келеді. Оқушының айтарлықтай өзгереді оның общественная позиция қалпы, қоғамдық қатынастар жүйесінде. Жасөспірімнің жаңа әлеуметтік ұйымдастырылған және ынталандырылған әрекеті оның психикасының, жеке басының дамуының негізі, шарты және құралы болып табылады.

Бастауыш мектеп жасында есте сақтау барлық басқа психикалық процестер сияқты өзгереді. Олардың мәні баланың жады біртіндеп ерікті түрде реттелетін сананың белгілеріне ие болады. Сіз есейген сайын есте сақталған материалды есте сақтауға және көбейтуге саналы түрде күш саласыз. Дж.Пиаже өз зерттеулерінде баланың оқытудың басында ойлау қабілеті белгілі бір проблемалық жағдайларды дұрыс шешуге қажетті білімнің болмауына байланысты ерекше психикалық позициямен сипатталады деген тұжырымға келеді. Сонымен, бала өзінің жеке тәжірибесінде заттардың ұзындығы, мөлшері, салмағы және т.б сияқты қасиеттері туралы білімдерін ашпайды және тәлімгердің көмегімен ол барлық сипаттамалар мен белгілі түсініктерді біледі [1]. Венгер А.Л., Цукерманның Г.А. айтуынша, балаға қоршаған әлемді танып, оның суретін салу әрқашан қызықты. Бала ойнауға, тәжірибе жасауға, себеп-салдарлық байланыс орнатуға тырысады.

Оқу барысында балалар ақыл-ой іс-әрекетінің әдістерін игереді, "ақыл-ойда" әрекет ету және өз ойлау процесін талдау қабілетіне ие болады. Дамудың осы кезеңінде сыни ойлау туралы бастапқы идеяларды ақпарат пен қоршаған құбылыстарды ұсынудың жаңа формасы ретінде қалыптастыру қажет.

Бастауыш сынып оқушыларында сыни ойлаудың үш деңгейі бар[2]:

- "пайда болған" сынның бірінші деңгейі: бала таным объектісінің бейнесінде қателіктер, сәйкессіздіктер жіберілгенін байқайды, бірақ ол оларды әлі түсіне алмайды және түсіндіре алмайды;

- "айқындаушы" сынның екінші деңгейі: балалар таным объектісінде жіберілген сәйкессіздіктерді, қателерді табады, бірақ олардың пайда болу көзін ашуға тырыспайды;

- "түзетуші" сынның үшінші деңгейі: балалар таным объектісінің бөліктерін, бөлшектерін өзара тәуелділіктің өзара байланысында көрсетіп қана қоймай, олардағы қателіктерді, сәйкессіздіктерді анықтап қана қоймай, олардың пайда болу себептерін ашады, сондай-ақ оларды жоюдың жолдары мен құралдарын көрсетеді.

Бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлауын қалыптастыру талдау, фактілерді бағалау, салыстыру, себеп – салдар байланысын ашу, жалпылау, себептер мен қателіктерді түсіндіру, дәлелдеу және теріске шығару әдістерін қолдануды талап етеді. Салыстыру мен салыстырудың ойлау әрекеттері сыни ойлау процесінде басым болады. Осыған байланысты балалардың сыни ойлауының даму деңгейін анықтау және оларға қажетті көмек көрсету маңызды. Осылайша, бастауыш мектеп жасында сыни ойлауды толыққанды және қолданылатын құрылымға қалыптастыру мүмкін емес, бірақ оның формаларының негізін қалау қажет болуы мүмкін.

Ойлау-бұл мидың қоршаған әлемді бейнелеуінің ең жоғары формасы, тек адамға ғана тән ең күрделі танымдық психикалық процесс, сонымен қатар ойлау "шешілмеу, ауытқу, күмән" деп анықталады [3]. Леонтьевтің пікірінше, ойлау әрқашан белсенді процесс болып табылады, ол "презентациядан" басталады, яғни объект санаға ұсынылады; ойлау саналы деңгейде жүреді [4].

Сондықтан ойлау проблемалық жағдайдан басталады, бұл аналитикалық және синтетикалық әрекет. М.И. Махмутов "орыстардың зияткерлік әлеуеті" мақаласында педагогикада ойлаудың келесі түрлері ең құнды болып саналады: логикалық; шығармашылық; сыни. Олар тұлғаның зияткерлік қабілеттерінің жоғары деңгейін көрсетеді деп жазады [5].

Сыни тұрғыдан ойлау логикалық және шығармашылық ойлаудың ажырамас бөлігі болып табылады, ол олармен байланыссыз өмір сүре алмайды. Психологтар мен педагогтардың жұмыстары М.И. Станкин, А.В. Брушлинский, Л.В. Занков және Е.Д. Божович жаңа оқу сатысына көшу оқу іс-әрекетінің формаларының күрделенуімен және шығармашылық және сыни ойлау элементтерінің қарқынды қалыптасуымен, жаңа танымдық мүдделердің пайда болуымен байланысты екенін көрсетеді. Педагогика мен психологияда сыни ойлауды анықтаудың әртүрлі тәсілдері бар: сыни-аналитикалық, шығармашылық, рефлексиялық және түсінушілік.[6]. Е.О. Божович сыни тұрғыдан ойлау-

бұл шешімдердің көптігі арасында ең оңтайлы таңдау мүмкіндігі, ал дұрыс емес нәрсені жоққа шығару, тиімді, бірақ тиімді емес шешімдерге күмән келтіру деп атап өтеді [7].

Д. Халпериннің пікірінше, сыни ойлау-бұл логикамен, мақсаттылықпен және салмақтылықпен, танымдық стратегиялар мен дағдыларды қолданумен сипатталатын, қажетті нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік беретін бағытталған ойлау.

- сыни ойлау дегеніміз – ол өз бетінше ойлау. Сабақ сыни тұрғыдан ойлау принциптеріне негізделетін болса, оған мыналар кіреді: – әркім өз идеяларын, сенімдері мен құндылықтарын басқалардан тәуелсіз айтады; – Ойлау жеке болған кезде ғана сыни болады; – Сыни тұрғыдан ойлау толықтай түпнұсқалық болмауы керек: бөтен біреудің идеясын немесе сенімін өз ойымыздай қабылдауға құқығымыз бар.

- ақпараттың бастапқы нүктесі – сыни тұрғыдан ойлау. Ғынталандырылған білім, онсыз адам сыни тұрғыдан ойлана алмайды. Ақпаратты оқытушылар, студенттер, ғалымдар мен жазушылар кез келген жаңа фактілерді сыни тұрғыдан қарастырады. Дәстүрлі оқыту мағыналы, нәтижелі, үздіксіз және сыни ойлау арқылы даралықты алады.

- Сыни ойшыл проблеманың өзіндік шешімін табады және бұл шешімді ақылға қонымды, негізделген дәлелдермен қолдайды.

Барлық ойлар өзгелермен бөліспес бұрын құрметтеліп, тексеріледі. Сондықтан сыни тұрғыдан жұмыс істейтін мұғалімдер басқалармен қарым-қатынас жасау үшін қажетті қасиеттерді дамытуға бағытталады, тыңдау, шыдамдылық және өз көзқарастары үшін жауапкершілік. Сын тұрғысынан ойлауды анықтаудың төрт аспектісін де оқу іс-әрекетінің әр түрінен көруге болады, бірақ мұғалімдердің пікірінше, ең жақсы жазбаша жұмыс оқушыларға да, мұғалімдерге де арналған. Жазу кезінде ойлау процесі мұғалімге көрінетін және қол жетімді болады. Автор әрдайым белсенді, әрқашан өз бетінше ойланады және сонымен бірге өзінің барлық білімін пайдаланады.

Сыни ойлау логикалық ойлау операцияларын қолдануды қамтиды. Логикалық ойлаудың негізгі операцияларына талдау, синтез, салыстыру, жалпылау, абстракция, нақтылау жатады.

Талдау – объектіні құрамдас бөліктерге бөлу және оның жеке бөліктерін зерттеу, объектіні әртүрлі жағынан қарастыру процесі.

Синтез – әртүрлі элементтерді, тараптарды олардың байланыстарын зерттеу және тақырып туралы, мысалы, ағылшын тілі туралы жаңа білім алу үшін біріктіру процесі.

Салыстыру – орыс және ағылшын тілдері арасындағы лексикалық бірліктердің айырмашылықтары сияқты тақырыптар арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау. Салыстыруға қажетті заттардың арасында жалпы қасиеттерін анықтауға және маңызды байланыстар мен қатынастарды анықтауға мүмкіндік береді.

Жалпылау – объектілерді кез-келген негізде біріктіру. Маңызды белгілер бойынша жалпылау ұғымдарды қалыптастырудың негізі болып табылады. Абстракция-объектідегі кез-келген белгіні оқшаулау және қалған, маңызды емес нәрселерден алшақтату.

Нақтылау – жалпы белгіні белгілі бір объектіге қолдану, белгілі бір заттардағы жалпы қасиеттерді анықтау.

Бастауыш сынып оқушыларының сыни ойлауын дамыту өздігінен жүрмеуі керек, мұғалімнің басшылығымен жүйелі түрде жүргізілсе, нәтижесі жемісті болары анық.

Әдебиеттер

1. Е. Коханова., «Адам тәрбиесі» білім беруді дамыту қауымдастығы / Ph.D докторы дайындаған материалдар негізінде. [Электрондық ресурс] – қол жеткізу режимі: <http://och.ru/reviews/critical>
2. Байбородова Л.В., Белкина В.В. Білім беру технологиялары: Оқулық. - Ярославль: ЯГПУ баспасы им. К.Д. Ушинский, 2005.– 108 б.
3. Гальперин, П. Я. Психологиядан дәрістер: студенттерге арналған оқулық. Университеттер / П.Я. Гальперин. - М.: КДУ, 2011. – 400 б.

4. Казанцева Д.Б., Христова Н.Ц. (ред.) Жеке тұлғаның және қоғамның шығармашылық әлеуетін дамыту. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. - Пенза - Рашт: «Социосфера» ғылыми баспа орталығы, 2013. – 150 б.
5. Спиридонов В.Ф. Ойлау психологиясы. Тапсырмалар мен есептерді шешу. М.: Жаратылыс, 2012.– 319 б.
6. Линдсей, Г. Шығармашылық және сыни тұрғыдан ойлау [Мәтін] / Г.Линдсей, Р.Ф. Томпсон, К.С.Халл // Психологияны оқырман: Ойлау психологиясы / құраст. Ю.Б. Гиппенрайтер. - М.: AST, 2008. – S. 111-114
7. Библер, В.С. Шығармашылық ретінде ойлау: психикалық диалог логикасына кіріспе / В.С. Киелі кітап. - М.: Медиа, 2012.– 199 б.

МРНТИ: 15.01.11

О.Г. Беленко, С.К. Асембаева

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, Oksanapp2005@mail.ru

МЕДИАБІЛІМ БЕРУДІҢ НЕГІЗГІ ТҮСІНІКТЕРІ МЕН ТЕОРИЯЛАРЫ

BASIC CONCEPTS AND THEORIES OF MEDIA EDUCATION

Масс-медиа дегеніміз – бұқаралық ақпарат құралдары. Масс-медианы ақпараттық қоғамның қалыптасуына ықпал жасайтын, адамзат дамуының маңызды құралы десек болады. Бүгінде масс-медианың әртүрлі бағыттары мен формалары (баспасөз, теледидар, радио, ғаламтор, түрлі деңгейдегі видео және компьютерлік арналар) әлемдегі бүкіл елдерде қарқынды дами отырып, адамзаттың экономикалық, әлеуметтік, құндылықтық, зияткерлік және психологиялық жағынан қалыптасуының кешенді құралына айналды.

Қазіргі қоғамды бұқаралық ақпарат құралдарынсыз елестету қиын. XX ғасырдың екінші жартысында адамзат өмірінде ерекше мәнге ие болған масс- медиа бүгінде әлемдегі барлық адамдардың өмірінің маңызды бөлігіне айналды. Зерттеулерге сүйенсек, әлемнің 70 пайызы ақпаратты құру, жаңарту, таратумен байланысты әрекеттерді орындаса, 90 пайызы бұқаралық ақпаратты белсенді тұтынушылар қатарына жатады.

2021 жылғы 1 қыркүйекте Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында «Барлық бұқаралық ақпарат құралдары меншік формасына қарамастан халықтың мүддесі үшін жұмыс істеуі тиіс», – деген болатын. [1] Бұл сөзімен Мемлекет басшысы медиақұралдардың педагогикалық әлеуеті мен мүмкіндіктерін тиімді пайдалану қажеттігін және бұқаралық ақпарат құралдары арқылы дұрыс, әрі пайдалы ақпараттар таралуы тиіс екендігін нақтылап берді. Өйткені, медиа ақпарат – бүгінгі адамзат дамуының басты факторы, дамудың маңызды ресурсы, өркениеттің өзекті қайнары, мемлекеттің қауіпсіздігін көрсететін маңызды құрылым болып табылады. Масс-медианың негізгі құрылымы мен функциясын түсіну үшін еліміздегі негізгі заңнамалық құжаттардың мазмұнына назар аудару қажет. Қазақстан Республикасының «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» [2]. Заңында бұқаралық ақпарат ұғымының мәні тұлғалардың шектеусіз топтарына арналған баспа, дыбысжазба, видео және басқа да хабарлама таратушы құрал ретінде айқындалады.

Еліміздің заңдық құжаттарына сәйкес, бұқаралық ақпарат құралының негізгі өнімі – ақпарат (медиамагн), ал негізгі функциясы – бұқараға ақпарат тарату. Медиақұралдардың өнімі медиапедагогтар тарапынан «ақпараттық өнім» немесе «медиамагн» деп анықталған.

Біздің еліміздегі бұқаралық ақпарат құралдары түсінігі алыс-жақын шет мемлекеттерде «масс-медиа» немесе «медиа» деп айтылады. «Бұқаралық ақпарат құралдары» немесе «медиа» – мерзімді баспасөз басылымы, теле- радиоарна, киноқұжаттама, дыбыс-бейне жазбасы және интернет-ресурстарды қоса алғанда, бұқаралық ақпаратты мерзімді немесе үздіксіз бұқаралық таратудың нысаны болып табылады.

БАҚ арқылы таралатын медиамәтіндерге қоғам тарапынан сұраныс жоғары. Оны медианың келесі әсерлерімен түсіндіруге болады: ақпараттық, танымдық, коммуникативтік, эстетикалық, адамгершілік, әлеуметтік, ойын – сауықтық, тұтынушының жүйке жүйесінің толғаныстарына, «эмоционалды тебіреністеріне» серпін беруге көмектесетін көмекші құрал, көпшіліктің тілегін табу, интуиция, манипуляция, гипнотизм және т.б.

Медиа ұғымы (латын тілінде «media», «medium» – құрал, тасымалдаушы) ХХ ғасырда «медиалық білім» құбылысын анықтап көрсету үшін енгізілген термин («mass-media»). Жоғарыда айтылғандай, медиа ақпараттарды құру, жазу, көшіру, сақтау, тарату, қабылдау және автор мен бұқаралық аудитория арасында тасымалдау қызметтерін атқарады.

Қазақстан территориясында медианың барлық түрлері жұмыс жасайды және олар бұқара халыққа жедел ақпарат тарату миссиясын орындайды. Олардың қызметі арнайы мемлекеттік заң арқылы бекітіліп, басқарылады және құқығы қорғалады

Соңғы жылдары, масс-медианың ішінде әсіресе, интернеттің үлес салмағы артты. Қазіргі уақытта, интернет желілері белгілі бір телеарнаның интернеттегі каналын тамашалауға, мерзімді газет-журналдардың ғаламтордағы сайттары арқылы кез-келген санында жарияланған мәтінді электронды нұсқада оқуға және таратуға т.б. жағдай жасайды. Медианың электронды түрі ретінде ғаламтор желілерінің маңызы артқанымен, медианың классикалық түрі саналатын баспалық, телевизиялық түрлері де әлі күнге дейін өз маңызын жойған жоқ.

Сонымен, педагогикалық жағынан бұқаралық ақпарат құралдарына жалпы сипаттама беретін болсақ, олар:

- ақпараттарды құру және таратудың техникалық құралдары (технологиялық тұғыр);
- дәстүрлі өнер туындыларын тарату тәсілі (эстетикалық тұғыр);
- әртүрлі белгілік жүйелерді құрайтын коммуникация тәсілі (коммуникативті тұғыр)
- қоғамдық және саяси өмір жағдайларын сыни қабылдауға арналған ақпараттарды жинақтау құралдары (әлеуметтік тұғыр);
- ассоциативті, бейнелік, визуалды ойлауды дамытуға ықпал ететін оқу материалы (когнитивті тұғыр);
- шығармашылық іскерліктер мен дағдыларды дамыту әдісі (креативті тұғыр) [3].

Медиа түсінігінің мәні мен типтерін анықтап алғаннан кейін, енді зерттеуіміздің негізгі категориясы болып табылатын «медиабілім» ұғымына тоқталамыз. Медиабілім бүкіл әлемдік педагогикаға ортақ түсінік болғанымен, атауы әр мемлекетте әртүрлі қарастырылады. Медиабілім масс-медиамен сауатты жұмыс істей білуге, ақпаратты сыни қабылдауға және өзіндік медиа хабарлама құруға дағдыландыратын білімдер жиынтығы. Медиабілім (ағыл. media – ақпарат құралы, education – білім) – бұқаралық коммуникацияның заңдылықтары мен қағидасын оқытатын, тиімді медиакұралдарды таңдауға, медиамәтінді сыни талдауға және қабылдауға үйрететін, ақпараттарды сараптаудың эстетикалық талғамы мен мүмкіндіктерін дамытатын, өзіндік жеке медиамәтін құру дағдысын меңгертетін педагогика ғылымының маңызды саласы.

Медиабілім берудің негізгі міндеттеріне: келешек ұрпақты заманауи ақпараттық жағдайдағы өмірге дайындау; бұқаралық ақпараттарды қабылдауға, үйрету, оның психика тигізетін кері ықпалы мен салдарын түсіну, техникалық құралдардың көмегімен вербальды емес (тілсіз байланыс, ым-ишара) формада қарым-қатынас жасау әдістерін меңгерту және т.б. жатады [4].

Жалпы, медиабілімнің мазмұнына кіретін терминдер көп, олардың қатарына медиамәдениетті, медиакұзыреттілікті, медиасауаттылықты, медиамәтіндерді сыни талдаудың барлық аспектілерін т.б жатқызуға болады. Дегенмен де, медиабілімдік терминдердің қазақша аударылған нұсқасы тәжірибеде және еліміздің педагогика саласына кеңінен қолданысқа енбеген. Республикалық деңгейде жарық көрген еңбектер мен мақалаларда авторлар медиабілімнің терминологиясын өз қалауымен аударып, әлі күнге дейін бір терминді түрлі нұсқада пайдалану үстінде. Медиабілім (media education) – өзіндік медиаөнімді құруға жағдай жасайтын адамның сыни ойлау қабілетін білдіреді. Медиабілім

адамзаттың жаһандану және демократиялық үдерістерге белсенді қатысуын қамтамасыз етеді және ол масс-медианың барлық түрін зерделеуге негізделеді [5].

Медиабілім (media education) – бұл медиа көмегімен оқыту емес, медианы зерделеу болып табылады. Медиабілім бір жағынан медиамәтіндерді құру және таратуды қарастырса, екінші жағынан медиамәтіндерді интерпретация мен бағалауға арналған талдау қабілеттерінің дамуымен байланысты болады. Медиабілім беру мен медианы оқыту (media studies) медиасауаттылықты (media literacy) қалыптастыруға жағдай жасайды [6].

Медиапедагог К. Бээлгэт (C.Bazalgette) 2-ші суретте көрсетілгендей, өзінің еңбектерінде медиабілімнің негізгі түсініктерін алтыға жіктейді:

- «медиа агенттігі» (ақпаратты таратушы кім және неліктен?);
- медиа категориясы (бұл медиамәтіннің қандай түрі?);
- медиа технологиясы (бұл медиамәтін қалай құрылған?);
- медиа тілі (бұл медиамәтіннің не мағына білдіретіндігін біз қалай білеміз?);
- медиа аудиториясы (бұл медиамәтінді кім қабылдайды және ол аудиторияға қалай әсер етеді?);
- медиалық репрезентация (бұл медиамәтін тақырыпты қалай ашып көрсетеді?).

Медиабілім жеке тұлғаларға келесі білімді алуға жағдай жасайды:

- медиа мәтіндерді талдауға сыни бағалауға және құрастыруға;
- медиа мәтіннің дерек көздерін табуға, мәтіннің саяси, әлеуметтік, коммерциялық және мәдени мазмұнын анықтауға;
- медиада таратылатын медиа мәтіндер мен құндылықтарды интерпретациялау;
- жеке медиа мәтіндерді құруға қажетті медиа өнімдерді және сол медиаға қызығушылық танытатын аудиторияны іріктеп, таңдай алу;
- медианы еркін пайдалана алу мүмкіндігінің болуы» [7].

А.В. Федоров 1960-2008 жылдар аралығында ресейлік зерттеуші ғалымдар тарапынан құрастырылған медиабілімнің теориялық модельдерінің жіктемесін ұсынады:

- тәжірибелік модельдер (медиа техниканы оқытудың техникалық құралы ретінде қолдану және оны тәжірибелік зерттеу);
- эстетикалық модельдер (медиа мәдениеттегі ең үздік өнімдерді талдауға және көркемөнер талғамын қалыптастыруға бағытталады);
- тәрбиелік-этикалық модельдер (медиа материалдарындағы моральдық, психологиялық, идеологиялық, діни, философиялық мәселелерді қарастыру);
- әлеуметтік-мәдени модельдер (шығармашыл тұлғаның әлеуметтік-мәдени жағынан дамуы, медиамәтіндерді қабылдау, елестету, есте сақтау, интерпретациялау, сыни ойлау т.б.);
- білімдік-ақпараттық модельдер (медиа, медиабілімнің теориясы мен тарихын зерттеу, медиа мәдениеттің тілін игеру т.б) [7].

Медиабілім түсінігінің тағы бір маңызды айырмашылығы дамыған мемлекеттерде бұл түсініктің орнын алмастыра алатын синонимдес ұғымдар қолданылады.

Американдық медиапедагог Б. Дункан (B. Duncan) көзқарасы бойынша медиасауаттылық оқытушылар мен студенттердің медиамәтіндерді қабылдаудағы сыни позициясын дамытуға ықпал жасайды. Осы қабілетті дамыту үшін студенттерді келесі жұмыстарға бағыттау қажет болады:

- олардың медиамәтін жайындағы алғашқы көзқарастарын мұқият зерттеу; сыни талдау кезінде олардың жағдаятты жеке (идеологиялық) қабылдау ерекшеліктерін пайдалану;
- ақиқатты өтіріктен, шынайы деректі ойдан шығарылған оқиғадан және т.б айыра білу [8].

Медиабілім мазмұнын қамтитын теориялардың мәні мен маңызын сараптай келе, медиалық білім мен іскерліктер арқылы практикалық іс-әрекетке қажетті маңызды сапаларды дамытуға болатындығына көз жеткіздік.

Медианың әрбір теориясы болашақ маманның медиақұзыреттілігін қалыптастыруда маңызды болғандықтан, медиабілім мазмұнында қамтылуы тиіс деп есептейміз.

Әдебиеттер

1. Қасым-Жомарт Тоқаев "Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі" деген тақырыппен халыққа жолдауы. НҰР-СҰЛТАН, 1 қыркүйек, 2021ж
2. Қазақстан Республикасының Бұқаралық ақпарат құралдары туралы Заңы. 23.07.1999 ж., №451 (өзгерістер мен толықтырулар 3.05.2001 ж., №181-II)
3. Спичкин А.В. Что такое медиаобразование. – Курган: Изд-во Ин-та пов. квалификации и переподготовки кадров работников образования, 1999. – 116 с.
4. Российская педагогическая энциклопедия. Т.1/ Гл.ред. В.В. Давыдов. – М.: Большая российская энциклопедия, 1993. – 555 с.
5. Абдрахманов С., Мамраев Б., Мұсырман К., Тұрышев Ә., Мелдешов Ғ., Қажыбек Е., Құбаш Г., Итеғұлова С. «Рухани жаңғыру: қазіргі қазақ терминологиясы». – Нұр-Сұлтан, 2019. – 112 б.
6. Медиаобразование сегодня: содержание и менеджмент/ Отв.ред. А.В. Федоров. – М.: Изд-во Гос. ун-та управления, 2002. – 79 с.
7. Медиаобразование и медиакомпетентность. Сборник учебных программ для вузов / под ред. А.В. Федорова. – Таганрог: Изд-во Таганрогского государственного педагогического института, 2009г
8. Федоров А.В. Медиаобразование и медиаграмотность: учеб. пособие для вузов. – Таганрог, 2004. – 340 с.

МРНТИ: 15.01.13

О.Г. Беленко, М.Ж. Сейтказина

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ
Қазақстан, Семей қаласы, Oksanapp2005@mail.ru

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУДЫҢ ЖОЛДАРЫ МЕН ШАРТТАРЫ

WAYS AND CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF SCHOOLCHILDREN

Шығармашылық қабілет деген не? Қабілеттердің шығармашылық деңгейге көтерілуі неге байланысты деген сұрақтар әрбір ұстазды мазалайды. Шығармашылық әрекет - өте күрделі үрдіс және ол адамға ғана тән. Шығармашылық – адам іс-әрекетінің түрі. Мұндай әрекеттің ерекшелігі, даму деңгейі тек әлеуметтік факторларға ғана емес, табиғи, биологиялық факторларға да байланысты.

Бұл мәселе төңірегінде жазылған ойлар, тұжырымдамалар, көзқарастар, еңбектер баршылық. Енді бастауыш сыныптарда осы мәселе қалай шешілетінін, өрбитінін қарастырайық.

Р.С. Немов бастауыш мектеп оқушыларының оқу материалдарын меңгеру мүмкіншіліктері мен ақыл-ой қабілеті өте жоғарылығы оқытуды дұрыс ұйымдастырған жағдайда кәдімгі мектепте беретін әдеттегі білімнен әлдеқайда жоғары нәрселерді қабылдап, меңгере алатындығын, сондай-ақ бастауыш мектеп кезеңінде оқыту баланың барлық психикалық үрдістерінің едәуір жаңа өзгеріс – жетістікке жететіндігін түсіндіреді. Бастауыш сынып оқушыларының психикалық дамуының жедел жүруіне бірден-бір себеп – оқу үрдісі екенін жоғарыда атап өттік. Мектептегі оқыту – жас бүлдіршіндерді өз елінің ұлы азаматы, жан-жақты білімді жеке адам етіп тәрбиелеуді көздейді. Қазақстан Республикасы бастауыш білімнің мемлекеттік стандартына көрсетілгендей [1] бастауыш сатыдағы білім берудің приоритетті мақсаты – оқу әрекетін қалыптастыру, айналадағы дүниемен белсенді әрекеттестік, этикалық, эстетикалық қарым-қатынасқа дайындау. Оқушының жалпы және

психикалық дамуының жеткілікті деңгейіне қол жеткізу үшін, оның психологиялық ерекшеліктері дәл ескеріліп отырылуы қажет.

Р.С. Немов, егер баланы оқытудың бағдарламасына сәйкес дұрыс оқытса, дұрыс меңгеруге үйретсе, кәдімгі баланың өзі де барлық нәрсеге қабілетті бола алатындығын айтады [1].

Кейде өзгеден мүлдем бөлек өзіндік ерекшеліктері бар, темпераменті де өзгеше болып келетін балалар да кездеседі, олар да оқу жұмысында жақсы табысқа ие болып жүреді. Егер В.И. Волокитина дені сау оқушылардың арасынан логикалы ойлауға қабілеті болмайтын бала болмайды, дегенмен балалардың ойлау әрекетінің ұшқырлық дәрежесі мен ойлауға қиыншылық келтіретін себептері болады десе, онда терең ойлауға мүмкіндік жасау, ойлау қарқынын жеделдету, ой ұшқырлығын күшейтуге қиыншылық келтіретін себептерді болдырмау – балалардың шығармашылық қабілетін дамыту болып табылады [2].

Шығармашылық қабілеттік мәселесі психология ғылымында біржақты ғана қаралмайды. Бұл бұрыннан-ақ келе жатқан құпиялы қасиет болып табылады. Құпияның сырын ашу кілтін психология, педагогика ғылым салаларындағы ғалымдар түрліше түсіндіріп ашады. Шығармашылық қабілеттілік – бала өз бетінше жаңа, бір бейне құрумен сипатталады, яғни іс-әрекеттің қандай түрінде болмасын жаңалық ашу арқылы, жасампаздық бейне жасау арқылы өзіндік жеке даралық дамудың бір көрінісін байқатқан жағдаймен түсіндіріледі.

Сондай-ақ, бастауыш мектеп кезеңіндегі оқу үрдісінде әр түрлі пәндерде шығармашылық қабілеттілік, ақыл-ой дамуы туралы еліміздің және шет ел ғалымдары біршама зерттеу жұмыстарын жүргізген. Г.В. Бабилов, А. Крутецкий (математика), Б.М. Кедров (ғылыми-техникалық шығармашылық), Е. Игнатъев, О.И. Никифорова (көркем әрекеттік шығармашылық), А.А. Люблинская, Д.Б. Эльконин, Г. Айзенк, Ж. Пиаже, Э. Торндайк, Ж. Аймауытов, Т. Мұқанов т.б. [4].

Зерттеулердің қорытындыларына сүйене отырып шығармашылық тұлға бойында батылдық, еркіндік, ұшқырлық, сезімталдық, талдап-жинақтай білу сияқты кешенді қасиеттермен қатар, ерекше ой қызметі, қайшылықтарды түсіну, шығармашылыққа деген құштарлығы болуы керек екені анықталады.

Бұдан қазіргі таңдағы қазақ педагогикасының міндеті – осы қасиеттерді кез-келген қазақ оқушысының бойындағы қалыптастыру деген тұжырымға келеміз.

Бүгінде шығармашылық қабілеттердің дамуы басты нысана болып, ал оқушыда шығармашылықтың белгілерінің болмауы үлкен проблемаға айналып, ойландыруға тиісті кезге жеткен сияқтымыз. Өйткені өмірдегі сан алуан қиыншылықтарды шеше білу, мемлекетімізді өркениетке жеткізу тек шығармашыл адамдар ғана қолынан келмек. Тек шығармашылық қана (қандай түрде, қандай деңгейде болмасын) адамға өмірдің мәнін түсінуге, бақытын сезінуге мүмкіндік әпереді. Мұндай күрделі мәселені шешуде үздіксіз білім беру ісінің алғашқы сатыларының бірі болып саналатын бастауыш мектептің алар орны ерекше. Өйткені бастауыш мектеп:

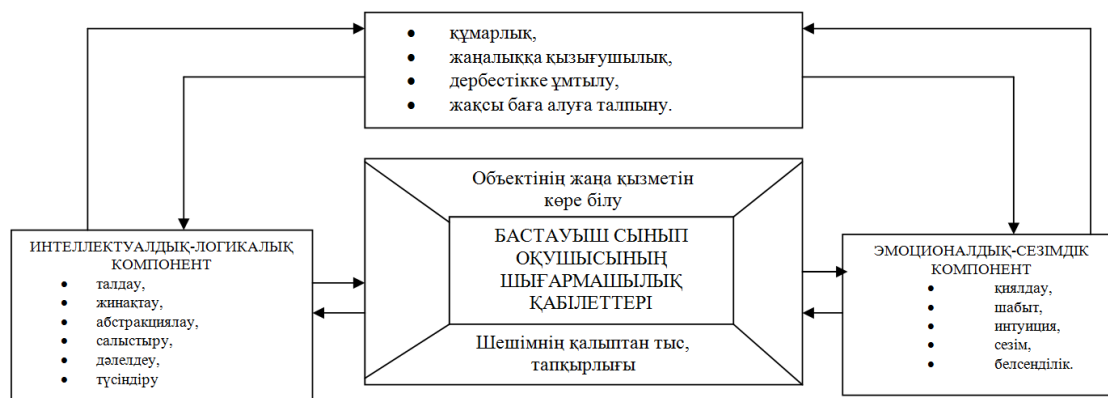
1. Оқушылардың интеллектуалдық, рухани, табиғи нышандарын дамытуға, - өзінің қызығушылықтарымен бейімділіктерін іске қосуға;
2. Жеке адамның сезімдерін қалыптастыруға;
3. Ұжымдық және іс-әрекеттер тәсілдеріне үйретуге;
4. Баланың еркін шығармашылықпен ойлауына, оның барлық қабілеттерін дамытуға өз күшіне деген сенімінің болуына жағдай жасауы керек.

Кіші жастағы оқушылардың оқуға, оқу арқылы қабілеттерінің дамуына көп мүмкіндіктері бар. Олардың интеллектісі қарапайым ой операциясы дәрежесінде кездеседі дейтін Ж. Пиаженің [3] пікірін негізге ала отырып қазірде бұрын аңғарып көрмеген қабілеті бар екені анықталып отыр. Көрнекті психологтардың (Л.С. Выготский, В.В. Давыдов т.б.) еңбектеріне сүйене отырып, қазіргі күнде беріліп жүрген оқу тапсырмалары оқушылар үшін жеткіліксіз, олардың даму мүмкіндіктерінен төмен екені көзге түсіп тұратынын айтқымыз келеді. Оқушының оқу іс-әрекетінің басым көпшілігі репродуктивті түрде іске асып жатады.

«Бұл не, Қандай? Қайда?» деген сұрақтарға жауаптар алу негізінде құрылған «Неге назар аудару керек?», «Нені зерттеу керек» сияқты тапсырмалар өте сирек кездеседі. Оқушылар да, мұғалімдер де шығармашылық үрдістерге төмен бағытталған көмегінсіз, өлеңдер, ертегілер, музыка жазу, ойлап табу т.б. шығармашылық жұмыстар тапсырыла бермейді, сенімсіздік көрсетіледі.

Бүгінгі бастауыш мектепте баланың оқу әрекеті басым. Сабақтарда әсіресе тіл және математикадан оқушылар үнемі білімдік жаттығулар, типтес есептер шығарумен айналысады. Мұндай жаттығулар орындау, бір шешім іздеу, оны өз күшін байқау мүмкіндігінен айырады. Ал ілуде бір кездесіп қалатын қалыптан тыс жаттығулар тек өте жақсы оқушылардың орындауы үшін беріледі, өйткені ол барлық бала үшін міндетті таасырма емес. Мұндай жағдайды қанағаттанарлық деп айтуға болмайды.

Біздің ойымызша, бастауыш сынып оқушыларының кез келгені шығармашылық тапсырмалар шешуді табыспен меңгере алады. Психологиялық және педагогикалық әдебиеттерді талдау барысында бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерінің құрылымдық моделі 4 өлшем және 15 көрсеткіштермен сипатталатынын көрдік. Мазмұны негізделген, зерттеліп отырған осынау күрделі психикалық сапаның құрылымы графикалық түрде төмендегіше 1 суретте белгіленді.

1 сурет – Бастауыш сынып оқушысының шығармашылық қабілеттерінің құрылымдық моделі

Шығармашылық тұлға негізгі бастауыш сыныпта қаланатыны анық. Осы жастағы балалар бойында шығармашылық қабілеттінің бастаулары жатыр. Тек өмір тәжірибесінің, дара – дүниетаным, дара эстетикалық көзқарастың жетімсіздігінен олардың бойларындағы шығармашылық қабілетті ашып көрсете алмайды. «Бұлақ көрсең көзің аш» деген халқымыз. Жалпы шығармашылық туынды өмірге келгенге дейін ұстаз шәкірттің өнеге тұтар ақылшысы, пікірлес досы, бапкері болуға тиіс. Оқушы шығармашылығын үнемі ұстаз, сынып ұжымы, ата-аналар тарапынан қолдау тауып отыруы керек.

Біздің байқағанымыз, бастауыш сыныптарда шығармашылықпен жұмыс істеуге үйренген оқушы жоғары сыныптарда шығармашылық жұмыстың қай түрінен болсын бейім болады. Олар жаңа идеяға проблемаларды өздігімен шешуге тырысады.

Бастауыш сынып оқушыларымен шығармашылық жұмыстың төмендегідей түрлерін жүргізуге болатынын тәжірибемізде байқадық:

1. Балаларға белгілі тақырыпта (баспасөз бетінен) әңгіме оқып, оқушыларға басқаша аяқтауға кілт боларлық сюжет ұсыну.
2. Әңгіменің, ертегінің сюжетін бастап беру, аяқтауды оқушыға тапсыру.
3. Ертегіні ұжым болып тыңдау.
4. Ұйқас ұсыну арқылы өлең шығару.
5. Белгілі мақал негізінде әңгіме жазу.
6. Мәтін бойынша мақал құрастыру.

7. Табиғат құбылыстарына байланысты жұмбақтар шығару.
8. Берілген мәтіндегі бір бөлікті өзі жазып шығару.
9. Сөйлемдегі кейбір сөздерді көркем сөздермен ауыстыру.
10. Белгілі ақын, жазушы шығармасына еліктеп өлең, әңгіме жазу.
11. Берілген тірек сөздер арқылы қызықты мәтін құрастыру т.с.с

Шығармашылық тапсырма түрлерін сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне, психологиялық саралығы, шығаршылық қабілетінің даралығына қарап арқарай жалғастыра беруге болады.

Қоғамның дарынды адамдарға деген қажетін қанағаттандыру талабы оқыту, білім беру жүйесінің алдында баланың жеке қабілеті мен әлеуметтік белсенділігінің дамуына жол ашу, шығармашылық тұлға қалыптастыру міндетін қойып отыр.

Шығармашылық психологиясында креативтілік атауымен белгілі болған бағытты Э.Г. Юдин, С.М. Бернштейн, А.Н. Лук, Дж. Гилфорд, С. Медник, В. Смит, К. Тейлор, Е. Торренс, Н.В. Кипиани, А.М. Матюшкин және тағы басқа ғалымдар зерттеді.

Көптеген ғалымдар әр баланың туа біткен шығармашылық мүмкіндіктері бар, ол креативтілікті дамыту тек шығармашылық әрекетте жүзеге асады деген пікірде. Демек, шығармашылық даралықты қалыптастыру әлеуметтік орта шарттарына тәуелді. Мектеп білім беру әдістерін қолданып, танымдық үрдісті ұйымдастыру тәсілдері арқылы баланың креативтілігін дамытуды ынталандырады. Креативтілік туралы айтқанда шығармашылық ойлау ғана емес, тұлғаның қасиеті мен дамуы да ескерілуі керек.

Қазіргі білім беру тұжырымдамасының бағытының өзгергеніне қарамастан, мектептерде оқу бағдарламасын оқушы тұлғасынан жоғары қою әлі күнге дейін кездеседі. Оқытуда білім беруді меңгеруге, баланың интеллектісін ғана дамытуға бағыттайды. Оқушының тұлғалық және психологиялық шығармашылық қабілеттерін дамытуға арналған жұмыстар тең дәрежеде өткізілуі тиіс.

Білім беру жүйесінің тиімді көрсеткіші баланың дамуы болуы керек. Зерттеушілердің пікірі бойынша, білім беруде дамытудың тиімді және маңыздысы тұлғаға бағытталған оқыту. Бұндай оқыту тек біліммен ғана қаруландырып қоймай, ең алдымен оқушылардың танымдық шығармашылық күштерін қалыптастырады. Зерттеушілердің бұл пікірімен келіспеу мүмкін емес. Өйткені, креативтілікті дамыту тұлғалық дамудың басты көрсеткіштерінің бірі, тек қана креативтілік адамның өзінің даралығы мен бірегейлігін көрсетеді.

Қазіргі білім берудің стратегиясы, «өзінің жеке жоспарларын жүзеге асыру мүмкіндігін көздейтін, өз талаптары мен бүкіл шығармашылық потенциалын білдіруге барлық оқушыларға мүмкіндік» беруден тұрады [5] Бұл позициялар, педагогтардың бағдары оқушылардың тұлғалық мүмкіндіктеріне, олардың үздіксіз «өсірілуіне» аударылуын сипаттайтын, отандық мектеп дамуының гуманистік тенденцияларына байланысты.

Әдебиеттер

1. Р.С. Немов психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1: Общие основы психологии. – 688 с.
2. Волокитина М.Н. Төменгі класс оқушыларының психологиясы туралы очерк. – Алматы, 1986.
3. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка. – М., 1994.
4. Заков Л.В. Обучение и развитие. – М., 1975
5. Люблинская А.А. Учителю о психологии младшего школьника. – М.: «Просвещение», 1977.

Р.К. Жундибаева, Л.Д. Аяпбергенова

«Шәкәрім атындағы ҮТО көпбейінді гиназия»КММ, Семей қаласы, riza-didan@mail.ru

БЕЛСЕНДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ – ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТІЛДІК ДАҒДЫЛАРЫН АРТТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛЫ

АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ –ЭФФЕКТИВНЫЙ ПУТЬ ПОВЫШЕНИЯ ЯЗЫКОВЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ

Белсенді оқытудың мақсаты – оқу үдерісін ұйымдастыруда оқушының танымдық оқу белсенділігін арттыру. Белсенді оқыту ойлауды дамытады, танымдық белсенділікті, танымдық қызығушылықты арттырады. Белсенді оқыту әдістері – оқу үдерісін ұйымдастыруда оқушының танымдық қызығушылығын тудыруға түрткі жасайтын өз бетімен шығармашылықпен жұмыс жасауға мүмкіндік беретін әдіс- тәсілдер жиынтығы. Белсенді оқыту әдістері негізінде оқушы ақпарат алып қана қоймайды, шығармашылық тұлға ретінде белсенділік танытады. алған білімін өмірде қолданып, сыни ойлауға үйренеді. Адамдар арасындағы психологиялық кедергілер жойылады. Өз күшіне деген сенім пайда болады, мақсатты түрде талпыну, нәтижеге жету көзделеді [1].

Белсенді әдістерді сабақта қолданғанда оқушылардың оқу – танымдық белсенділігінің артқаны, оқушы әрекетінің қарқындылығы, оқуға құштарлық, эмоцияналды, көтеріңкі көңіл күй орнағандығын анық көруге болады. белсенді оқытуға құрылған сабақтардың басты ерекшелігі – өзара жұптық, топтық, ұжымдық әрекеттің өзара белсене сөйлеу әрекетіне құрылуы: шындық өмірдегі жағдаяттарды рөлдік іскери дидактикалық ойындармен моделдеу арқылы тілдің қоғамдық қажеттілігін саналы сезінуге мүмкіндік жасау, өзара ойбөліске шақыру, өзіндік ойын еркін айтуға, қорытуға, шешімін табуға ұмтылдыру, түрткі жасау негізінде қоғамның белсенді, бісекеге қайлетті тұлғасын қалыптастыру [5].

Оқушылардың әзденімпаздығын арттырудың негізгі жолдарының бірі – жобалау сабақтары. Жобалау сабақтарй қатысымдылық құзыреттілік қалыптастырумен қатар, оқушыларды отансүйгіштікке тәрбиелейді.

Белсенді оқыту әдістер жүйесін қолданудың тиімділігін дәлелдеген зерттеуші Ж.Н. Сүлейменова белсенді әдістерге мынандай анықтама береді: "... кәсіби іздену – зерттеушілік, өз бетінше шығармашылық, теориялық, сыни кәсіби әдістемелік теориялық, ойлау қабілетін арттыруға негіз болатын ерекше ынта-ықылас серпінмен, қызығушылықпен, жасампаздықпен, құлшыныспен, жігермекн орындалатын, негізінен жұптың, топтың, ұжымның бірлескен мақсатты оқу әрекетін тудыратын әдіс деп атауды жөн көрдік."

Белсенді оқыту әдісінің ерекшелігі:

- оқушының оқу – танымдық белсенділігінің жоғарылығы;
- мұғалім мен оқушы әрекетінің ынтымақтастыққа құрылуы;
- субъектілік әрекет;
- оқытудағы қарқындылық, жылдамдық;
- мәселеге құрылу;
- оқу формасының топтық, ұжымдық әрекет ету түрінің жиі қолданылуы;
- жағымды уәжділік;
- шындық өмірді моделдеу;
- оқушылардың көңіл – күйінің көтеріңкі болуы;
- тануға, білуге ұмтылу;
- тәрбие мен оқыту бірлігі;
- есте сақтауды қажет етеін көрнекіліктің молдығы.

Белсенді оқыту әдісінде рефлексияның маңызы зор. Оқушы өзінің оқу әрекетін түсініп қана қоймайды, оның қалай жасалатынын ұғынады.

Қатысымдық құзыреттілік ұғымы – адамның қоғам саласында қарым – қатынас жасауына негіз болатын іскерлік дағдылар жиынтығы және оның өз ойын еркін толық жеткізе білу қабілеті [3].

Белсенді оқыту әдісінің бірі – дидактикалық ойындар. Дидактикалық ойындар оқушының оқу белсенділігін арттыруда, өз бетімен ойланып, қорытынды жасауға, қатысымдық сөйлеу құзыреттілігін қалыптастыруда, практикалық дағды, іскерлік қалыптастыруда маңызы зор. Оқу ойынының мақсаты- білім, іскерлік, дағдыларды құзыреттілік деңгейіне жеткізу [4].

Оқу ойындарында қойылатын дидактикалық - әдістемелік талаптар:

- нақты мақсат айқындылығы;
- жоспар құру;
- рөлдерді бөлу;
- мұғалім – оқушы, оқушы – оқушы моделіне бірлесе әрекет ету;
- тексеру, бақылау, бағалау

Оқу ойындарының атқаратын дидактикалық қызметі:

- мотивтік оқу әрекетіне түрткі жасайды;
- білім беру қызметі
- білім алуды қамтамасыз етеді;
- оқушының ой өрісін кеңейтеді;
- қызығушылықты арттырады;
- психологиялық жағымды ахуал туғызады;
- өмірмен байланыста өтеді;
- сыни тұрғыдан ойлайды;
- өмірге бейімделеді.

Оқу ойындарын жүргізу кезеңдері:

Дайындық кезеңінде тақырып таңдалып, мақсат – міндеттері айқындалады, жоспары жасалады. Көрнекілік құралдар даярланады.

Негізгі кезеңде ойын шарты түсіндіріледі, ойын өтеді.

Қорытынды кезеңде талдау, қорыту, бағалау, жүйелеу, ұсыныстар айтылады.

Өзім сабақта қолданып жүрген жұптық, топтық ойындар: Жұптық ойындар:

"Қыз қуу" ойыны

Мақсаты: Оқу бағдарламасындағы тақырыптарды толық меңгеруін қалыптастыру, ойлауға, мәселені шешуге үйрету, мақал – мәтелдерді тілде қолдануға жаттықтыру

Ойын шарты: Тақтаға сұрақтар немесе мақал - мәтелдер жалғасын табы плакат ілінеді.

Бір қыз, бір ұл шығады. Алдымен қыз бала жауабы тыңдалады, ұл бала қыз баладан қалмауы керек. мәреге кім бұрын жетсе, сол жеңімпаз болады.

«Бәйге» ойыны.

Мақсаты: Шапшаң ойлауға, жинақылыққа үйрету, тез, әрі дұрыс жауап бере білуге дағдыландыру.

Ойын шарты: Бұл ойынның әр қатардан бір-бірден шабандоз шығады. Ойын белгілі бір тақырыпты өткеннен кейін бекіту мақсатында жүргізуге болады. Мұғалім тақырыпқа сай сұрақтарды айтады, шабандозшылар тез әрі дұрыс жауап беру қажет. Әрбір дұрыс жауап- бір қадам алға жылжу.

Мысалы: «Сөз құрамы» тақырыбынан кейін мынандай сауалдар қоюға болады.

1. Сөз дегеніміз не? 2. Сөз құрамына не жатады? 3. Түбір дегеніміз не? 4. Қосымша дегеніміз не? 5. Жұрнақ дегеніміз не? 6. Жалғау дегеніміз не? 7. Туынды сөз дегеніміз не? 8. Көптік жалғаулары?

«Тізбек» ойыны.

Берілген сөздің соңғы дыбысынан басталатын жаңа бір сөз тауып айту “Орнынды тап” ойыны [4].

Ойынның мақсаты: Сөздерге дұрыс сұрақтар қоя білу.

Ойынның шарты: Тақтаға кім? не? қандай? деген сұрақтарды жазып қою. Бұл сұрақтарға жауап беретін сөздерді қатты қағазға жазып, оқушыларға тарату. әр оқушы тақтаға шығып, сөзіне қойылатын сұрақтың қасына барып тұрады. Бұл ойынды ұпай беріп ойнауға болады.

“Жалғасын тап” ойыны.

Ойынның мақсаты: сөйлемдерді дұрыс құратуға үйрету.

Ойынның шарты: оқушыларды екі топқа бөлу. Қатты қағазға мақалдарды бөліп жазу. Оқушыларға карточкаларды таратып беру.

Оқушылар тақтаға шығып мақалдың басын оқиды. Мақалдың жалғасы бар оқушы қасына барып, жалғасын оқиды.

«Сөйлем қуаласпақ» ойыны.

Интерактивті тақтадан мазмұнды суреттер көрсетіледі.

Топта сөйлемдер арқылы мәтін түрлері немесе хат, эссе, ой-толғау, хабарландыру, жарнама құрастырылады (ауызша).

«Кім тез?» ойыны.

Суреттер көрсету. Әр қатардан 4 оқушы сурет бойынша сөйлем ойлап айтады. Тақтадағы суреттерді (қозы, аңшы, бор, нан, алма, бота, күн, қыз, сүргі, ай, тышқан) қатыстырып тез сөйлем ойлайды. Қозы, аңшы, бор, нан т.б. сөздерден дыбыс құрып, буын санын айтады.

«Сөз тапқанға қолқа жоқ» ойыны.

Қойылған сұрақтарға берілген әріптерден басталатын сөздермен жауап беру.

(С;Б; М;Т;Е)

1. Сен бүгін нешеде тұрдың?
2. Сен қандай үйірмеге барасың?
3. Демалыста қайда барасың?
4. Сабак нешеде басталады?

«Ойлан, тап» ойыны.

Берілген сөз тіркестерінің мағынасын ашу

1. Шай қайнатым уақыт
2. Аяқ астынан
3. Кірпік қаққанша

Әдебиеттер

1. Б.У. Салыхова. А.Ж. Хазимова А.М. Ауғанбаева. Қазақ тілі Әдістемелік құрал. «Алматыкітап» 2012
2. «Білім.Образование». – № 2 – 2014.
3. Ж.С. Қалиева «Жалпы білім беретін мектептердің мұғалімдеріне арналған оқу-әдістемелік құрал» Қарағанды, – 2014 ж.
4. Р. Абуханова "Қатысым құзыреттік қалыптастырудағы белсенді әдістер 2013 ж "Дәуір кітап" баспасы
5. Ф. Оразбаева Тілдік қатынас: теориясы мен әдістемесі. А,РБК, 2000 ж

Г.К. Джумажанова, З.Е. Айтанова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, dariya69@mail.ru

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҚТЫҢ НЕГІЗГІ ДАМУ ТЕОРИЯЛАРЫ

BASIC THEORIES OF PSYCHOLOGICAL HEALTH DEVELOPMENT

Қазіргі жаһандану заманындағы өзгерістерге байланысты республикадағы психология ғылымы мен тәжірибесі жастардың психологиялық денсаулығын сақтауды ең басты құндылық ретінде қарастырады. Осыған байланысты біздің елдегі психологиялық қызметтің басты мақсаты білім алушылардың психологиялық денсаулығын сақтау; оқуға, дамуға қолайлы әлеуметтік-психологиялық жағдай жасау; оларға психологиялық қолдау көрсету және білім беру мекемесінде психологиялық жайлылықты қамтамасыз ету болып табылады [1].

Қазіргі психологияның жасөспірімдік кезеңінің ерекшеліктерін зерттеуге жүгіну проблемасы, ең алдымен, бұл кезеңді дені сау және автономды жеке тұлға қалыптастыру процесінде маңызды деп санауға болады. Баланың өмірінде бұл физикалық, психикалық, зияткерлік, моральдық және әлеуметтік денсаулықтың қарқынды, мақсатты дамуы мен қалыптасу кезеңі. Сондай-ақ, жыныстық жетілу баланың тұлға ретінде қалыптасуына және осы процеске байланысты физиологиялық өзгерістердің де айтарлықтай әсер ететіндігін атап өткен жөн. Дәл осы жаста жасөспірімнің ересек өмірде одан әрі дамуы үшін негіз қаланады. Сонымен бірге, өсу кезеңі баланың қолайлы дамуына кедергі келтіретін бірқатар белгілі бір қиындықтармен байланысты. Жасөспірімнің психологиялық денсаулығына теріс әсер ететін факторларға, ең алдымен, мектептегі мазасыздықтың жоғары деңгейі, құрдастарымен қарым-қатынастағы проблемалар, тәрбиенің деструктивті стилі, ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас проблемалары жатады. Сонымен қатар, жасөспірім әртүрлі тәуелділіктер мен жаман әдеттердің қалыптасуына өте сезімтал болып келеді. Осылайша, өсу және даму процестерінің қарқындылығы жасөспірім ағзаның мәнін анықтайды. Жоғарыда аталған факторлардың жүйелі әсер етуімен бірге баланың потенциалын дамытуға, оның таланттарын жүзеге асыруға, ауруға төзімділікті дамытуға және, жалпы алғанда, қажетті соматикалық және психикалық денсаулық ресурстарын азайтады.

«Адамның психологиялық денсаулығы» анықтамасы екі категориялы тіркестерден тұрады: денсаулық психологиясы және адам психологиясы. Осы білім салаларының тоғысында денсаулық мәселесін адамзат тарихы тұрғысынан қарастыратын психологиялық модельдер пайда болады. Бірте-бірте, әртүрлі көзқарастарда психологиялық денсаулық теориясына тән бірнеше сызықтар пайда болды:

- «Психологиялық денсаулық» ұғымы рухани денсаулықтың ғылыми баламасы бола отырып, таза адами өлшемді алады.
- Психологиялық денсаулық проблемасы – бұл адамның жеке дамуындағы норма мен патология туралы мәселе.
- Психологиялық денсаулық негізі – адамның субъективтілігінің қалыпты дамуы.
- Даму бағыты және «адамдағы адам» өзектілендіруінің (актуализациясының) сипаты психологиялық денсаулықты анықтайтын критерийлер болып табылады [2].

Психологиялық денсаулық туралы алғашқы идеялар классикалық психоанализде ұсынылды. Алайда, психологиялық денсаулық проблемасын қалыптастыру мен дамытудағы тарихи бастама гуманистік бағыттағы батыстық ғалымдар А. Маслоу мен К. Роджерске тиесілі. Гуманистік көзқарас тұрғысынан алғанда, психологиялық денсаулықтың жалпы қағидасы – бұл адамның өмірдің барлық қиындықтарына қарамастан, дара болуы және сондай болып қалуға ұмтылуы [2]. Сонымен, А. Маслоудың пікірінше, психологиялық денсаулықты сақтаудың маңызды компоненттері бұл – адамдардың өзін-өзі тану арқылы өзінің әлеуетін дамыту ниеті. Ол өзін-өзі көрсететін жеке тұлғаның басқаларды қабылдау,

дербестік, стихиялылық, сұлулыққа деген сезімталдық, әзіл сезімі, альтруизм, адамгершілікті жақсартуға деген ұмтылыс және шығармашылық үшін маңызды қасиеттері бар деп есептеді. Мұндай адамды А. Маслоу көзқарасы бойынша психологиялық тұрғыдан сау деп санауға болады [3].

Гуманистік психология психологиялық денсаулықтың құрылымын анықтайды. М. Джеходтың айтуынша, оған өзіне деген оң көзқарас сияқты компоненттер кіреді; тұлғаның оңтайлы дамуы, өсуі және өзін-өзі тануы; психикалық интеграция (түпнұсқалылық, келісімділік); дербестік; басқаларды нақты қабылдау; басқа адамдарға және басқаларға барабар әсер ету мүмкіндігі [4]. Заманауи гуманистік психологтардың пайымдауынша, психологиялық денсаулық тепе-теңдік, адам өмірінің үйлесімділігі және өмір сүру кеңістігінің өзіндік ерекшелігімен анықталады. Бұл ұстаным психологиялық денсаулықтың жеке таңдауына және дербес дамуына мүмкіндік береді. Оның механизмдеріне өзін-өзі тану, болашақ бағытында шешім қабылдауға қабілеттілік, өзгеруге дайын болу және балама, тенденцияны бөлу, ресурстарды зерттеу және тиімді пайдалану, жасаған таңдауға жауап беру және т.б. кіреді. Психологиялық денсаулыққа қатысты тағы бір ұстаным А. Адлердің жеке психологиясында ұсынылған. Оның теориясы бойынша, психологиялық денсаулық критерийлері адамның үш негізгі өмірлік тапсырманы қаншалықты сәтті шеше алатындығына байланысты: жұмыс жасау, достасу және махаббат [5].

В. Франклдың пікірінше, өзін-өзі тану, сонымен қатар, басқа «өзімшіл» ұмтылыстар (ләззат алуға, жоғары әлеуметтік мәртебеге, бақытқа) – бұл тек өзін-өзі белсендіру, мағыналылыққа ұмтылыс психологиялық денсаулықтың шынайы критерийі болатын ілеспе әсерлері. В. Франкл адамның өмірінің мағынасын мінез-құлықтың жетекші қозғаушы күші ретінде тауып, оны орындауға деген ұмтылысын атады. Ескі мұраттардан бас тарту, адамда мағынаның болмауы В. Франкль экзистенциалды вакуум деп атаған күйді тудырады. Мұндай мемлекет, оның пікірінше, бірқатар әлеуметтік патологиялардың себебі – алкогольизм, нашақорлық, суицид, қылмыс [6].

Э. Эриксон тұжырымдамасы психологиялық денсаулық феноменінің ішкі күрделілігін ашады. Тұлғаның өмірлік маңызды ерекшеліктерін жасымен байланыстырып, оларды дамудың негізгі жолынан өткен, әлі қалыптасып келе жатқан формалары ретінде ұсынады [7].

Э. Фромм және П.Тилих психологиялық денсаулыққа зиянды денсаулықтың сипаттамаларын мәдени және тарихи тұрғыдан нақтылайды. К.Хорн алғашқылардың бірі болып психологиялық денсаулықтың әлеуметтік аспектісіне назар аударды, бұл оның критерийлері мәдениеттен мәдениетке қарай әр түрлі болатындығын көрсетіп, әр мәдениет өзінің тән сезімдері мен ұмтылыстары «адам табиғатын» жалғыз қалыпты көрінісі деп санайды. Э.Фромм жеке адамның психологиялық денсаулығын қоғамның жай-күйімен байланыстырады - индивидтің дені сау ма, жоқ па, ол бірінші кезекте оған байланысты емес, бірақ берілген қоғамның құрылымына байланысты, қоғамның денсаулығы адамның дамуын тежейді [8].

Психологиялық денсаулық компоненттерінің бірі, бірқатар авторлар психологиялық әл-ауқат деп атайды. Осы құрылысты қарастыруға тоқталайық.

Соңғы онжылдықтарда психологиялық саулық мәселесі психологтардың назарын көбірек аударуда. Бұл психологиялық салауаттылықтың қандай тетіктерін, олардың мінез-құлықты реттеуге қалай қатысатынын, оның басқалармен қарым-қатынасына қалай әсер ететінін және өмірдің барабар стратегиясын таңдауда түсіну қажеттілігімен байланысты.

Н. Брэдберн психологиялық денсаулықты түсінудің теориялық негізін қалады. Ол психологиялық саулық құрылымының моделін жасады: бұл оң және теріс әсерлердің өзара әрекеттесуімен қол жеткізілетін тепе-теңдік болып табылады. Психологиялық саулық феномені туралы түсініктің әрі қарай дамуына Э. Диенердің субъективті саулық тұжырымдамасы көмектесті. Оның пікірінше, субъективті саулық негізгі компоненттен тұрады: қанағаттану, жағымды эмоциялар және жағымсыз эмоциялар. Психологиялық саулық туралы зерттеулердің дамуына үлес қосқан тағы бір автор К.Рифф болды. Н.

Брэдберннің зерттеуінің негізінде ол саулықтың құрылымын жасады. К. Рифф онда алты негізгі компонентті анықтады: өзін-өзі қабылдау, басқалармен оң қарым-қатынас, дербестік, қоршаған ортаны басқару, өмірлік мақсаттар және жеке өсу.

Р. Райан саулықты түсінуде тәсілдерді екі негізгі бағытқа бөледі: гедонистік (Н. Брэдберн, Э. Диенер) және эвдемонистік (К. Рифф, А. Ватерман). Гедонистік бағыттың өкілдері саулықты қанағаттану-қанағаттанбау тұрғысынан сипаттайды. Өз кезегінде эвдемонистік көзқарасты жақтаушылар жеке өсу саулықтың басты және қажетті аспектісі деп санайды. Бүгінгі таңда гедонистік және эвдемонистік көзқарастарды біріктіру тенденциясының барын байқауға болады. Осыған қарамастан, олардың өзара қатынасы шетелдік психология аясында да, отандық тұрғыда да талқылауға ашық болып отыр [9].

Отандық психологияда жеке тұлғаның психологиялық саулығы туралы жалпыға ортақ ғылыми анықтама жоқ. Бұл термин көбіне мағынасына жақын бірқатар терминдерден ерекшеленбейді – психикалық денсаулық, психологиялық денсаулық, өмірге қанағаттану және т.б. [9]. Қазіргі уақытта психологиялық саулық пен жеке тұлғаның әртүрлі белгілері (өмірге бағдарлану, өмірлік стратегия және т.б.) мен оның әлеуметтік сипаттамалары арасындағы байланыс белсенді түрде зерттелуде; психологиялық саулықты өлшеу үшін жарамды және сенімді құралдар жиынтығы әзірленуде, тұжырымдаманың өзі нақтыланып, іске асырылуда.

Жалпы, психологиялық саулық – бұл көп қырлы құбылыс, бірақ отандық және шетелдік психологияда жинақталған деректерді жүйелеу жоқ. Сонымен қатар, жасөспірім мен жастық кездегі психологиялық саулықты анықтауға арналған зерттеу дерлік жүргізілмейді. Бұл психологиялық денсаулық тұжырымдамасына да қатысты. Бұл құрылымды анықтауға, оның өлшемдерін және құрылымдық компоненттерін тандауға көптеген көзқарастар бар, бірақ жинақталған деректерді жүйелеу жоқ. Оған қоса, осы уақытқа дейін бірде-бір автор психологиялық денсаулық құрылымын эмпирикалық түрде анықтаған жоқ. Сонымен бірге, мәселе әр түрлі авторлардың психологиялық денсаулық белгілеріне жатқызылған барлық критерийлер оның бар екендігінің дәлелі болып табыла ма деген сұрақ туындайды.

Әдебиеттер

1. Ерментаетаева А.Р. Жоғары мектеп психологиясы: Оқулық – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2012. – 2012. – 492 бет.
2. Шувалов, А.В. Психологическое здоровье человека / А.В. Шувалов // Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология, 2009. – Вып. 4 (15).
3. Трубникова, Н.И. Осмысленность жизни как фактор, влияющий на психологическое здоровье в юношеском возрасте / Н.И. Трубникова, В.Е. Трубников // Психологическое здоровье человека: жизненный ресурс и жизненный потенциал: материалы II-й Международ. науч.-практ. конф. (г. Красноярск, 27-28 ноября 2015 г.) / гл. ред. И.О. Логинова. – Красноярск: КрасГМУ, 2015. – С. 137-142.
4. Демина Л.Д. Психическое здоровье и защитные механизмы личности / Л.Д. Демина, И.А. Ральникова. – Барнаул: Издательство Алтайского государственного университета, 2009. – 123 с.
5. Адлер, А. Наука жить / Пер. с англ. – Киев: Port-Royal, 1997. – 288 с.
6. Франкл, В. Человек в поисках смысла / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – 372 с.
7. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. – М.: Прогресс, б.г. (1996).
8. Коптева, Н.В. Онтологическая уверенность как экзистенциальное измерение психологического здоровья / Н.В. Коптева // Активность, ценностная направленность и психологическое здоровье студенчества, 2015. – С. 135-160.
9. Орлова, Д.Г. Психологическое и субъективное благополучие: определение, структура, исследования (обзор современных источников) / Д.Г. Орлова // Вестник ПГПУ. Серия 1. Психологические и педагогические науки. – 2015. – № 1. – С. 28-36.

Г.К. Джумажанова, М.К. Құмар

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, dariya69@mail.ru

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН БАСҚАРУДЫҢ ҚАЗІРГІ ПАРАДИГМАЛАРЫ

MODERN PARADIGMS OF MANAGEMENT OF THE EDUCATION SYSTEM

Қазақстандық білім жүйесі бәсекеге қабілетті, үш тілде еркін сөйлейтін, еуразиялық көпмәдениетті, әртүрлі ұлт арасында тіл табыса алатын және техника мүмкіндіктерін пайдалана алатын, базалық құзыреттіліктерді меңгерген, өзге халықтың мәдениеті мен дәстүрін қолдайтын тұлғаны қалыптастыруға бетбұрыс алды. «Білім беру жүйесін жоғары білікті кадрлармен қамтамасыз ету, білім беруді дамытудың мониторинг жүйесін жетілдіру, оның ішінде халықаралық талаптарды ескере отырып, ұлттық білім статистикасын құру, еліміздің әлеуметтік-экономикалық бүгінгі қоғам талаптарына лайықты сапалы мамандарын даярлау» міндеттері Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында атап өтілген [1].

Қазіргі таңда жеке тұлғаның құзырлығын қалыптастыру мақсатында еліміздің білім беру жүйесі нәтижеге бағытталған білім беру моделіне көшті. Жаңа білім беру моделінің жекелеме элементтері нақты білім беру тәжірибесінде көрініс тапты, жаңа оқу орындары, жаңа бағдарламалар мен оқулықтар, білім берудің жаңа әдістері мен технологиялары пайда болды.

Бүгінгі қоғамның талабының бірі – жалпы білім беретін, бастауыш мектептердің педагогикалық үрдісін менеджмент негізінде басқару. Осындай өзгерістерге орай білім беру жүйесін басқару парадигмалары да жаңғыртылуда. Басқару парадигмасы (парадигма латынша *paradigma* – үлгі) ғылыми концепцияға негізделген негізгі идея, ғылым дамуының белгілі кезеңінде ғылыми қауымдастық тарапынан қабылданған болжамдардың мәнін түсіндіру және ғылыми тану үрдісінде пайда болатын мәселелерді шешу үшін үлгі, модель, стандарт (қалып) ретінде пайдаланылатын теориялық және әдіснамалық ережелердің жиынтығы. Басқару тәжірибесінің жинақталуына байланысты басқару парадигмалары өзгеріске ұшырап отырады. Соңғы жылдары басқару-ұйымдастыру мәдениетіне, басқарудың жаңа әдістері мен қағидаларына, менеджердің көшбасшылық сапаларына бағытталған. Қазіргі басқару парадигмасында тиімді (рационалды) басқару қағидасы басшылыққа алынады. Қазіргі басқару парадигмасы: «ашық жүйенің» құрылуы; басқарудың әдістерін жетілдіру; басқаруды орталықсыздандыру; әкімшілік-орындаушылық командалардың тиімді түрлері, мақсатты – бағдарлы жобалау; жаңашыл-бейімді білім беру жүйесін басқару арқылы қарастырылады. Мектептің сыртқы ортаға бейімделу жетістігі мұғалімдердің кәсіби біліктіліктеріне, шығармашылық қызметтеріне, ой- өрісінің тереңдігіне, қарым-қатынас мәдениетіне, билік құрылымына, басқару әдістері мен формаларына және басшының осы жұмыстарды ұйымдастыра алу құзыреттілігіне тікелей байланысты. Басқару әдістері ішкі және сыртқы орта жағдайларда таңдалып, жұмыстың тиімділігіне қарай қолданылады. Педагогикалық үрдіске қатысушылардың дербес таңдаулары арқылы шығармашылық өсуге жағдай жасалып, жұмыстың жаңа тәсілдері енгізілетін болады. Басқаруды орталықсыздандыру (децентрализация) арқылы басшы, өз міндеткерліктерін, әкімшілік кеңестің мүшелеріне жолдайды, ұжым боп шешім қабылдауға жағдай жасайды.

Әкімшілік-орындаушылық командалар, қаржылық, әлеуметтік, психологиялық әдістерді қолдану арқылы, мектептің сыртқы және ішкі мәселелерін дербес шешетін болады. Мақсатты - бағдарлы жобалау қызметі маңызды мәселелер бойынша нақты іс-әрекеттерді ұйымдастыру және қалыптасқан жағдайды өзгертуді жүзеге асырады. Жобалау, нақты есептер, ғылыми негіздер бойынша болашақтың моделін қамтамасыз етеді, әсіресе ашық жүйелерде. Жобалық ойлау педагогикалық жүйелерді басқару парадигмасының өзгерісінде

өзекті орында болып отыр. Жаңашыл-бейімді білім беру жүйесін басқару-кәсіби саладағы, өмірде болып жатқан өзгерістерге, жағдайларға тез икемделу, білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыратын үздіксіз дамуды білдіреді [2].

Қазіргі кезде оқушыға білім, білік, дағдыларды беру жеткіліксіз бола бастады. Бүгінгі басты құндылық оқушының білімі мен білігі ғана емес, оның ойлау қабілетін, ақпараттық және қарым-қатынастық мүмкіндіктерін дамыту, өзінің іс-әрекетін өзі басқару тәсілдерін меңгерту. Бұл білімнің ролін төмендетпейді, жаңа сапалары қалыптасқан ойлау деңгейі, өз мүмкіндіктерін сыни бағалай және дамыта білуге апаратын сатылы үдерісті құрайды. Білім, білік, дағдыдан жоғары нәтижелер бар, ол - тұлға ресурстарындағы өзгерістерге негізделген білім нәтижесі. Білім алушының тұлғалық ресурстарын мотивациялық (тұлғаның құндылықтық бағдарлары, қажеттіктері мен сұраныстары); әрекеттік (игерілген әрекет түрлері мен амалдары); танымдық (іс-әрекет барысында бағыт беруді қамтамасыз ететін білімі) деп ажыратуға болады. Мотивациялық ресурстары дамуының көрсеткіштері – оқушының тұлғалық сапалары, әрекеттік ресурстары дамуының көрсеткіштері – метапәндік (құзыреттілік) нәтижелері, ал танымдық ресурстар дамуының көрсеткіштері - пәндік нәтижелері деп қарастырады. Тұлғалық нәтижелер – оқушылардың білім беру үрдісінде қалыптасқан құндылықтар жүйесі, олар оқушының өзіне, өз біліміне сыни көзқарасы, оқытудағы өз ролін бағалауы, танымдық зеректігі, т.б. анықтайды.

Жаңа білім парадигмалары жалпы білім беретін мектептерде білімнің жаңа мақсатын, міндеттерін, басымдылықтарын, келесі құндылықтарын: көпжылдық тарихы мен ұлттық тағылым, салт- дәстүрлер; педагогикалық шеберлік пен кәсібилікке негізделген білім бағдарламаларының сапасы; мектептегі қолайлы жағдай мен ұстаз беделінің кепілі болып табылатын білім беру жүйесінің мәдениеті; мектептің тұрақты дамуы, стратегиялық даму басымдықтары негізінде анықтайды. Бәсекелестік қағидасын басшылыққа ала отырып, мектептің Стратегиясында келесі бес басымдық анықталған: инновациялар, тұрақты даму, көптілділік, аймақтық инновациялық жүйеге ену және кәсіпкерлік ойлау, бұл оқу орнын сапалы өзгерту бағытындағы негізгі бағдар болады.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде жаңа буын ұрпақтарының мемлекеттік стандарттары негізінде жаңартылған білім беру бағдарламалары жасалуда. Онда оқушыны белгілі бір қажетті біліктер мен дағдылардың иесі, оқу әрекетінің субъектісі, әртүрлі мәдениеттермен өз көзқарасы тұрғысынан диалогке түсетін автор және жас ерекшелігіне сәйкес өз жолын қалыптастыруға күш жұмсап, еңбектенетін тұлға тұрғысынан қалыптастыру қолға алынып отыр [2]. Инновацияларды тәжірибеге енгізу үшін мұғалім кәсіптік құзыреттілік пен кәсіби деңгейге ие болуы керек. Білім берудің мақсаты дәстүр бойынша түлектердің белгілі білімді, білікті, дағдыларды меңгеруіне негізделеді. Бүгінгі таңда кәсіби және өмірлік мәселелерді іс жүзінде шеше алатын, оқушылардың оқу-тәрбие үдерісін басқара алатын, практикаға бағытталған мұғалімдер қажет. Осылайша, «қоғамдық дамудың қазіргі жағдайы «маманның басқару құзыреттілігін» зерделеу қажеттілігін өзектендіреді.

Күзіреттілік – өмірлік және кәсіби жолын таңдаудағы проблемаларды шеше алу қабілеттілігімен сипатталатын білімділік деңгейі. Білім берудің жаңа нәтижелеріне жету – ол білім нәтижелерінің жаңа компоненттері тұлғалық, метапәндік және пәндік нәтижелерді меңгеру негізінде жүзеге асырылады. Білім нәтижелері білім беру мақсатын айқындайды, М. Фулланның айтуынша «білім берудің нәтижеге бағытталған мақсатын нақты белгілеу арқылы оқыту мен бағалау үрдістеріне мақсатқа қол жеткізетін өзгерістер енгізуге болады». ХХІ ғасырдың басынан бастап білім нәтижелерінің әлеуметтендіріле бастағаны байқалады. Егер, әлеуметтендіру үрдісін адамның өмірде кездесетін сан алуан проблемаларды шешуге қабілеттілігін дамыту деп қарастырсақ, бұл жағдайда білім беру мәні білім алушылардың әлеуметтік тәжірибесін, өз мүмкіндіктерін пайдалану негізінде проблемаларды шешуге қабілеттілігін арнайы дамыту болып табылады.

Н.И. Алмазова құзыретті – адам қызметінің белгілі бір саласындағы білім мен дағды деп, ал құзыреттілікті аталған құзыретті сапалы қолдану деп түсінеді [3]. Н.Н. Нечаев құзыреттілікті «өз ісін, орындалатын жұмыстардың мәнін, күрделі байланыстар, құбылыстар мен үдерістерді, мақсаттарға жету жолдары мен құралдарын мұқият білу» деп түсіндірсе, [3]. Н.Ф. Талызина, М.Ж. Джадрина және т.б. авторлардың пікірінше, «білім», «білік», «дағды» сөздері «құзыреттілік» ұғымын нақты сипаттай алмайды, өйткені «құзыреттілік» – білімді, білікті, дағдыларды және өмірлік тәжірибені қабылдауды игеру деп тұжырымдайды. Кейбір авторлар педагог құзыреттілігіне бастамашылық, жауапкершілік, ынта-жігер, мақсатшылдық, өзін-өзі қамтамасыз ету, еңбекқорлық сияқты жеке қасиеттерді жатқызады. А.В. Хуторской да «құзырет» пен «құзыреттілік» ұғымдарының мағынасын бөліп көрсетеді.

Құзыреттілік – белгілі бір субъектілер мен үдерістерге қатысты қажетті және анықталған өзара байланысты жеке қасиеттердің (білім, білік, дағды, қызмет тәсілі) жиынтығы» деп көрсетсе, [4], В.Ю. Кричевский ғылыми әдебиеттерде «құзыреттілік» ұғымына берілген жалпыға бірдей түсінік жоқ деп есептейді, дегенмен ол табысты қызмет үшін білімнің болуы; осы білімдердің практикада маңыздылығын түсіну; жедел дағдылар жиынтығы; кәсіби қызметке шығармашылық көзқарас сияқты оның белгілерін келтіреді.

Жоғарыда көрсетілген анықтамалар «құзыреттілік» ұғымын:

– маманның дайындығын, «қабілеттілігін» көрсететін білім беру нәтижесі;

– қоршаған ортаны өзгерту мақсатына қол жеткізуге мүмкіндік беретін білім, білік, дағдыларды біріктіру нысаны тұрғысынан сипаттайды [4].

Біздің ойымызша, құзыреттіліктің мағынасы білім, білікке, дағдыға қарағанда кеңірек, өйткені олар белгілі бір бағытты, қабілетті, сипатты қамтиды. Елімізде қазіргі таңда қалыптасқан еңбек нарығы білімді, шығармашылық деңгейі жоғары, іс-әрекеттің сан түрлі саласында өз білімі мен іскерлігін қолдана алуға қабілетті мамандардың кәсіби дайындығының деңгейіне және сапасына қойылатын талаптарға өз ықпалын тигізуде. Осы орайда, жоғары оқу орындарының үлкен жауапкершілікті сезініп, білікті, шебер, бәсекеге қабілетті, жан-жақты дамыған маман дайындауға ұмтылуы, өзінің бүкіл қызметін осы бағытқа қарай бұруы заңды құбылыс, себебі, қоғам өзінің әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуының мазмұны мен сипаттарының өзгеруіне және еңбек сапасына деген талаптың жоғарылауына байланысты өз ісін жетік білетін, кәсіби құзыретті мамандарды қажет етеді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысымен.
2. Садирбекова Д. К. Болашақ педагогтардың басқарушылық құзыреттілігін қалыптастыру 6D010300 – Педагогика және психология Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. 2018 ж.
3. Умбиталиев А.Д, Сатымбекова К.Б, Керімбек Ғ.Е. Басқару психологиясы. Оқу құралы. Алматы, 2017 ж.
4. Ш.Х. Курманалина, С.М. Бахишева, Н.Н. Дәулеткалиева, Н.Ж. Архыматаева. Педагогикалық менеджмент. Оқу құралы. Астана 2018 ж.

Г.К. Джумажанова, А.Е. Мусаханова
«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, dariya69@mail.ru

ОТБАСЫ ПИХОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ФУНКЦИЯЛАРЫ

FAMILY PSYCHOLOGY AND ITS FUNCTIONS

Адамзат баласының отбасындағы тәрбиесі қай ғасырдың болсын өзекті мәселелердің бірі болды. Ежелгі антикалық дәуірден бастап ойшылдар отбасылық тәрбие мен отбасылық өмірге дайындық жасау мәселесіне ерекше мән берген. Соның бір дәлелін грек ойшылы Платонның көзқарастарынан табамыз. Оның пікірінше, адамдар отбасын құру үшін болашақ өмірдегі серігінің қандай отбасынан шыққанын, оның әке-шешесі мен ата-бабаларын жақсы білуі қажет деген тұжырым жасайды. Ал, белгілі ойшыл Аристотель болса, «отбасы – адамдардың қарым-қатынастарының ең бірінші түрі және ол мемлекеттің бірінші кішігірім бөлігі» деп санаған.

Отбасы мәселесін көптеген шетел философ – ойшылдары жан-жақты қарастыруға тырысты. Солардың бірі классикалық неміс философиясының өкілі Кант отбасындағы адамдардың құқықтық мәселелеріне көп көңіл бөлген. Ал, Фихте отбасының негізі-махаббат десе, Гегель бірінші болып отбасы мен некенің тарихи формаларын көрсеткен.

XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап отбасы мәселесіне деген тарихи көзқарастар мен зерттеулер толықтырыла түсті. Мәселен, Л. Морганның 1877 жылы шыққан «Ежелгі қоғам» атты кітабында отбасының тарихы, оның некелі қарым-қатынасы, экономикалық, әлеуметтік дамуы және қызметі қарастырылған [1] № Әлеуметтік және отбасылық тәрбиенің өзара байланысын дәлелдейтін зерттеулер де бар (А.Н. Ганичева) [2]. Бұл еңбектерде отбасын тарихи категория ретінде қарастырып, оның формаларының байланысын және даму жолдары көрсетілді.

Француз ағартушысы Ж.Ж. Руссо, швейцарлық И.Г. Песталоцци, орыс педагогтары К.Д. Ушинский, Н.К. Крупская [1], А.С. Макаренко [3] т.б. еңбектерінде өздері өмір сүрген замандарына сәйкес отбасы тәрбиесін қарастырған.

Педагогикалық – психологиялық тұрғыда отбасы ұғымына сипаттама берсек, ата-ана мен балалар арасындағы, ерлі-зайыптылардың және басқа да оның мүшелерінің қарым-қатынасының тарихи нақты жүйесі болып табылады.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде отбасына – неке мен қандас туысқа негізделген шағын топ деп анықтама берілген. Отбасының ерекшелігі мынада: тұрмыстық жағдайдың ортақтығы, өзара көмек пен қолдау және өзара рухани жауапкершілік арқылы байланысқан. Кез-келген отбасының өмір жағдайы материалдық және рухани құрылымдармен, тіпті құндылықтармен сипатталады. Оның табиғи-биологиялық және шаруашылық тұтыну қатынастары материалдық жағын білдірсе, ал, руханилықты құқықтық, адамгершілік және психологиялық қатынастар құрайды.

Отбасы бір жағынан адамдардың өзінің ішкі өмірін, құпияларын, сырларын, қарсы тұрған сыртқы әсерлерден қызғанышпен қорғайтын тұйықталған бірлестік. Егер отбасының ішкі өмірін әлеуметтік ортаға ашық етсе, онда ол бірден ыдырап, дағдарысқа ұшырауы мүмкін, ал екінші жағынан, отбасы адамдардың бірлескен өмірінде қоршаған ортаға, қоғамға ашық және айқын бірлестігі болып табылады. Мұндай отбасының ішкі жағдайлары қоғам мәселелерімен қатар қарастырылса, онда оның шешімін ыдыратпайды. Бұл жағдай керісінше, отбасының дамуына қауіпсіздік және сақтану сезімдерін қамтамасыз ететін мүмкіндік туғызады.

Кез-келген отбасы қанша жерден тұйықталған, жабық және кейбір өмір сүру жағдайлары жеке, тіпті жасырын сипатта болғанымен ол қоғамсыз өмір сүре алмайды. Себебі, оның кез-келген мүшесі жан-жақты әлеуметтік топтарға, яғни өндірістік, оқу

ұжымдарына, балалар және қоғамдық ұйымдарға, сонымен қатар сауда және денсаулық орындарына қатысты қарастырыла отырып, ондағы адамдармен өзара тығыз және кері байланыста болады.

Көптеген еңбектерде ғалым-педагогтар мен психологтар балаға әке-шешесінің қарым-қатынасы мен олардың берген тәрбиесіне жететін дүние жоқ деп есептейді. Осы орайда, балалардың рухани үйлесімді тұлға ретінде қалыптасуы олардың отбасындағы сүйіспеншілік, кішіпейілділік, сыйластық, жауапкершілік, қайырымдылық, сезімталдық, т.б. адамгершілік қасиеттерінің даму негізіне байланысты болып табылады.

Сонымен, қандай да болсын, мейлі ол толық не жартылай болсын әрбір отбасының өзіндік даму тарихы бар. Жоғарыдағы айтылған ойлардан туындайтыны отбасы – бұл кішігірім мемлекет, әлеуметтік топ. Ол алғашқы адам баласы пайда болған кезеңнен бері қарай дамуда, бүгінгі күні оның сипаты мен мәні өзгеруде. Дегенмен ерте кезден-ақ, отбасын құру күнкөріс қамынан, ерлі-зайыптылық қарым-қатынастан және ұрпақ әкелуден бастап туындаған.

Бүгінгі күні отбасы құрамын анықтау мәселесінде отбасыға психологиялық көмекті ұйымдастыру теориясы мен тәжірибесі біршама күрделі сипатта болып отыр. Отбасы туралы танымал американдық отбасылық психотерапевт С. Минухин оның мүшелерінің дара биопсиходинамикасына қарағанда неғұрлым кең дүние деп есептеген. Аталмыш ғалымның пікірінше отбасы мүшелерінің өзара әрекеті олардың трансакцияларын басқаратын нақты бір заңдылықтарға тәуелді болып табылады. Сонымен қатар, осы заңдылықтар отбасы құрылымын құрайды деп тұжырымдаған.

Белгілі ғалым Л.Б. Шнейдер бойынша, отбасылық топтың маңызды интегралдық сипаттамасы оның қызметі, құрлымы және динамикасы болып табылады [4].

Қазіргі таңда отбасы қызметінің ортақ топтамасы немесе жіктелімі жетік түрде толық жасалмаған. Мысалға, Г.М. Свердлов және В.Л. Ресенцев (1958) отбасының маңызды қызметтеріне ұрпақ жалғастыру, тәрбиелеу, шаруашылық және өзара көмек көрсету қызметтерін айтса, Э.К. Васильева (1981) өз зерттеулерінде отбасы қызметінің үш тобын қарастырады:

- шаруашылық-экономикалық,
- генеративті тәрбиелік,
- мәдени- репродукциялық.

С.Д. Лаптенконың пікірінше (1967) отбасының маңызды қызметтеріне шаруашылық–тұрмыстық, халықтың көбеюі, өз мүшелерінің демалысын ұйымдастыру, тәрбиелік жатады. Ал, әйел адамның кәсіби іс-әрекетімен отбасы жағдайындағы міндеттерін үйлестіре білу сипаты және ол отбасы өміріне қалай ықпал етеді деген тақырыптарда С. Голод, З. Янкова зерттеу жүргізді. З.И. Файнбург отбасындағы эмоциялық жағдайлар, олардың отбасы ішлік қатынастың тұрақтылығына ықпалы жөнінде, отбасының тұрақтылық жағдайы туралы Ю.Г. Юркевич, отбасы мүшелері арасында қысымның болу себептерін А.М. Уматинов зерттеді. 70-шы жылдардың аяғына қарай отбасы психологиясында неке жұптарындағы әлеуметтік-перцептивті үрдістерді зерттеп анықтаған Ю.Е. Алешина, «қалалық отбасыларда некелік рольдерді бөліп беруді» З.И. Янкова қарастырды. Отбасы ішіндегі қарым-қатынастың даму заңдылықтарын саналы түрде түсіну талпыныстары жасап зерттегендер А.А. Бодалев, Н.Н. Обозов және т.б.

Отбасылық мәселе бойынша еңбектерін ұсынған Э.Г. Эйдемиллер бойынша, отбасының шеңберінде шекараның үш типі кездеседі: нақты, ригидтік, дуффуздық [5]№

Қазіргі нарық жағдайында жастарды неке құруға және болашақ отбасылық өмірге дайындау өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеуде басты міндеттердің бірі болып табылады. Көптеген ғалымдардың зерттеулерінде (Ю.Е. Алешина, А.И. Антонов, В.А. Борисов) жастарды белгілі бір жасқа келгенде отбасын құруға толығымен дайын деп есептеген. Дегенмен, әлеуметтік ортаның мәдени-тарихи динамикасына орай, өсіп келе жатқан жас ұрпақты отбасын құруға арнайы дайындық жүргізу қажет. Толып жатқан әлеуметтік, педагогикалық және психологиялық зерттеулер және этностық құндылықтар арқылы

жастарды неке және отбасын құруға дайындау психологиялық жұмыстың басты мақсаты болып отыр. Отбасылық өмір туралы жағымды көзқарастар жастарды тұлғалық үйлесімді дамуға және өмірлік бақытты етуге жетелейді. Жас отбасының тұрақтылығы олардың неке құруға психологиялық дайындығымен ерекшеленеді. Аталмыш жүйе тұлғаның әлеуметтік–психологиялық орнығуымен және ерлі-зайыптылардың өмірге деген эмоциялық–психологиялық қарым–қатынасымен анықталады. Ал кейбір ғалымдар неке мен отбасының тұрақты қарым–қатынасы неке құруға психологиялық дайындығымен байланысты деп көрсеткен (А.А. Бодолев, К. Бейкер).

Белгілі шетел ғалымы және индивидуалды психологияның негізін салушы А. Адлер некеге психологиялық дайындықтың сәтті болуы адам өмірінің стилімен және оның түптұлғасымен негізделеді деп тұжырымдайды.[6] Аталмыш ғалымның пікіріне сай бірнеше жылдан кейін оның махаббат пен некеге туралы пайымдауы толығымен өзекті болып шықты. Ғалымның пікірінше, махаббат пен некеге психологиялық дайын болу үшін ең алдымен әлеуметтік тұрғыда бейімделген болу керек. Шын мәнісінде тұлғаның махаббат пен некеге деген қабілеттілігі адам өмірінің алғашқы жылдарынан бастап-ақ қалыптасады.

Дегенмен, отбасылық өмірге психологиялық дайындық барлық құбылыстардың жиынтығын біріктіретін интегралды категория:

– тұлғаның отбасылық өмірдегі жұбайы мен болашақ балаларына, жаңа жүйедегі қарым–қатынасқа дайындығы адамгершілік қасиеттерін қалыптастырумен байланысты. Біздің пікірімізше бұл құбылыстар ерлі-зайыптылардың отбасындағы рөлдерімен жүзеге асырылады;

– ерлі-зайыптылардың отбасылық өмірлері дұрыс қалыптасу үшін, олар өзара түсінушілік пен тұлғааралық қарым–қатынасқа психологиялық тұрғыда дайын болуы қажет;

– отбасылық өмірде бір–біріне деген эмпатиялық қабілеттері болу керек. Және де өз сезімдеріне сай жақсы көретін адамына әрекет етулері маңызды рөл атқарады;

– эмпатиялық құбылыс адамның ішкі жан дүниесі мен рухани қасиеттерімен байланысты. Бұл құбылыстың ерекшелігі отбасылық өмір тұлғаның нәзіктік күшін күшейтіп, ерлі-зайыптылардың эмоциялық қабілетін дамытады;

– отбасылық өмірде тұлғаның мінез-құлқында жоғары мәдени эстетикалық сезімдері болады;

– отбасылық өмірде кездесетін тұлғалық шиеленістерді конструктивті іскерлік арқылы шешу;

– ерлі-зайыптылардың тұлғааралық қарым–қатынастарын дамыту үшін жастар бұл шешу процесін қолдануға болады.

Ал, ғалым И.В.Гребенниковтың пікірінше, өсіп келе жатқан ұрпақты отбасылық өмірге дайындауда келесі негізгі ерекшеліктерді жүзеге асыруға болады [7]:

Біріншіден, әлеуметтік ерекшеліктер – отбасында ата–аналар мен ерлі–зайыптылардың рөлдерін, бағалауларын, белгілерін неке мен отбасындағы қарым–қатынастың қоғамдық маңызын ашады;

Екіншіден, адамгершілік-эстетикалық ерекшеліктер – жауапкершілік, шынайылық, ұстамдылық, мейірімділік, инабаттылық қасиеттерді бойға сіңіре отырып, кіші және үлкенді, ана мен әкені сыйлауға, адамдармен достық қарым–қатынаста болуға тәрбиелейді;

Үшіншіден, заңды ерекшеліктер – заңды түрде неке мен отбасының негізгі заңдылықтарына сүйенеді. Отбасының жалпы заңына сай ерлі–зайыптылар қоғам мен балаларына, бір–біріне деген міндеттерді білуі керек;

Төртіншіден, психологиялық ерекшеліктер – неке мен отбасылық өмірдің психологиялық негізі. Ерлі-зайыптылар отбасылық өмірде бір–бірінің психологиясын түсінумен қатар, сезімдерін дамытып, қарым–қатынас дағдыларын игеру қажет;

Бесіншіден, физиологиялық ерекшеліктер – ерлі-зайыптылардың жыныстық өмірімен ерекшеленеді;

Алтыншыдан, педагогикалық ерекшеліктер - отбасында баланы тәрбиелеуде маңызы зор. Ата-ананың педагогикалық сауаттылығы мен мәдениетінің жоғарлауы отбасылық тәрбиелеуді қалыптастырумен байланысты;

Жетіншіден, шаруашылық-экономикалық ерекшеліктер – ерлі-зайыптыларды үй-шаруашылығын, мәдени тұрмысты және отбасы қаржысын жұмсауға үйретеді.

Жоғарыдағы айтылған ерекшеліктерді ескере отырып, өсіп келе жатқан ұрпақты, яғни жастарды отбасылық өмірге психологиялық дайындау қоғамда маңызды рөл атқарады. Мұндағы әрбір ерекшеліктер жастарды жан-жақты тәрбиелеуге өз үлестерін қосады. Жастарды отбасылық өмірге тәрбиелеудің барлық жақтары әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық факторлармен ерекшеленетіндігі белгілі. Сондықтан жастарды отбасылық өмірге дайындау өзара әрекетті қажет етеді. Бұл айтылған мәселелердің барлығы жастардың отбасылық өмір туралы көзқарастары мен сезімдерінің қалыптасуымен байланысты болады.

Әдебиеттер

1. Педагогика Учебное пособие/ Под.ред. В.А. Сластенина. – М.,2004. – С. 189.
2. Ганичева А.Н. Взаимосвязь семейного и общественного воспитания. – М., 2002. – С. 130.
3. Макаренко А.С.Педагогическая поэма. Изд-во: Правда. – М., 1976 – С.124.
4. Жақыпов С.М.. Управление познавательной деятельностью студентов в процессе обучения. – Алматы, 2002. – С.117.
5. Запорожец А.В. Избранные психологические труды. М: Директ-Медиа, 2008. – С. 1287
6. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. М.,1990. – С. 198.
7. Гребенников И.В.Основы семейной жизни: учебное пособие для ст-тов пед. Инст-ов. М.: Просвещение, 1991. – С. 158.

МРНТИ: 15.01.13

Г.К. Джумажанова, Д.С. Тусупова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, dariya69@mail.ru

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНДА ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF CREATIVE ABILITIES IN SCHOOLCHILDREN

Әрбір қоғамның әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі, сол қоғамдағы жеке адамның шығармашылық потенциалына байланысты. Олай болса, егеменді еліміз Қазақстанда шығармашылық жеке адамды дайындау қажеттігі туындап отыр. Қазіргі кезде қоғамдағы қарқынды өзгерістер жыл сайын жаңа өмір салтын құруда. Осыған орай, қоғамның жаңа талап-тілектері мен әлеуметтік сұранысын қамтамасыз ету мақсатында шығармашылық тұрғыда ойлаушы, тәуелсіз жеке адамды, дербес шешім қабылдауға бейім ұрпақты тәрбиелеу – бүгінгі күнде аса маңызды мәселе болып отыр. Шығармашылық жеке адамды қалыптастыру педагогика және психология ғылымдарының кейбір жақтарын жаңаша қарауды талап етеді.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында білім беру жүйесінің жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған ролі атап көрсетілсе, осы заңның 41-бабында: «педагог қызметкерлер оқушылардың мемлекеттік білім беру стандартында көздеген деңгейден төмен емес білім, білік, дағды алуын қамтамасыз етуге, жеке шығармашылық қабілеттерінің көрінісін, дамуы үшін жағдай жасауға міндетті», – делінген [1].

Баланың шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесін талдау ең алдымен «қабілет» ұғымының мәнін терең түсініп алуға талап етеді.

Философияда «қабілеттерді» тұлғаның белгілі бір әрекетті орындауға жағдай жасайтын жеке ерекшеліктері дей келе олар қоғамдық-тарихи іс-әрекеттердің нәтижесінде қалыптасып, әрі қарай дамып отыратынын атап көрсетеді.

«Қабілет» ұғымына берілген психологиялық анықтамалар саны өте көп. «Қабілеттер» деп әрекеттің талаптарын қанағаттандыратын және үлкен жетістіктерге жеткізетін адамның қасиеттерінің синтезін атайды» (А.Н. Леонтьев) [2].

«Қабілеттер» – білім алуға қажетті адамның психологиялық ерекшеліктері» - дейді А.В. Петровский [3].

«Қабілет» – іс-әрекеттің белгілі бір түрін ойдағыдай, нәтижелі орындауында көрінетін адамның жеке қасиеті», – деп жазады академик Т. Тәжібаев (4).

«Қабілеттер» – адамның іс-әрекеттің белгілі бір түрін орындай алу мүмкіндіктері» – деген де анықтама бар.

Психологтар қабілеттердің 2 түрлі деңгейі болатындығын дәлелдейді.

Репродуктивті (өнімсіз) – іс-әрекетті, не білімді берілген үлгі бойынша қабылдай, меңгере алу деңгейі.

Шығармашылық – жаңа нәрсе ойлап табуға бағытталған қабілеттер деңгейі.

Қабілет адамның даралық психологиялық ерекшелігі. Адамның қабілеті тұқым қуалау факторына және өмір тәжірибесі мен тәлім-тәрбие істерінің нәтижесінің үнемі дамып жетілуіне байланысты.

Адам әрекетінің барлығы бір мақсатқа, бір мүддеге саналы түрде бағытталып отыратыны анық. Еңбек әрекетінде немесе оқу әрекетінде болсын адам алдына бір мақсат қойып содан бір нәтиже шығаруға ұмтылады.

Осындай мақсаттардың бірінде адамның оқу іс-әрекетін алуға болады. Оқу іс-әрекеті барысында адамның жеке дара қасиеті жетекші орынға ие. Соның ішінде адамның күрделі жеке даралығы – қабілеті.

Қабілет мәселесі қазіргі таңда өзекті тақырыптардың бірі. Оқу іс-әрекеті барысында жеке тұлғаның маңызды психологиялық сапаларының бірі ретінде, қабілетті дамыту мен қалыптастыру жолдарын анықтау мақсатымен ғалымдардың теорияларымен байланыстырып, зерттеу нәтижесін көрсету көзделіп отыр.

Қабілет деп әр адамның белгілі бір іс-әрекет түріне икемділігін айтады немесе қабілет дегеніміз – мақсатқа бағытталған, тәлім-тәрбие жұмысына байланысты адамның бір іс-әрекетке ұйымдасқан түрде бейімделуі және оны нәтижелі етіп атқаруы [5].

С.Л. Рубинштейн қабілет туралы «Адам қабілеттерінің даму үрдісі адамның даму үрдісі болып табылады. Адамның белгілі бір білімдер мен әрекеттер тәсілдерін игеруі өзінің ішкі шарты ретінде ақыл-ой дамуының белгілі деңгейі – ақыл-ой қабілеттерінің дамуына ие болады» – деген тұжырым жасаған [6]. Бұл ахуал оқу іс-әрекетін түсіндіру үшін аса маңызды.

Қабілеттің онтогенезде даму мәселесі бойынша профессор С.М. Жақыпов өзінің еңбектерінде көрсетеді: Қабілеттердің нышандар негізінде қалыптасуы туралы мәселе әлі күнге дейін шешілген жоқ. Іс-әрекет барысында нышан қабілетке айналады деген тұжырымның өзі де әлі дәлелденбеген. Өйткені қабілетке айналуы үшін нышандар іс-әрекетте қандай орын алатынын көрсету керек [5].

«Нышандар – қабілеттің алғышарты», – дейді С.Л. Рубинштейн. Қабілет нышандар негізінде дамымағанмен, қабілет бәрі бір нышанның функциясы болып табылмайды, керісінше нышандар алғышарт негізінде дамудың функциясы болып табылады. Ол индивидтің даму негізіне кіріп, олар өздері дамиды, яғни ауысып және өзгеріп отырады [6].

Ең қызығы көптеген зерттеушілер қолданбалы есептерді шешуде қабілеттер генезисі мәселесін пайдаланбайды. Н.С. Лейтес бойынша: балалық шақта жас ерекшелік дамудың ішкі жағдайлары қабілеттердің қалыптасу факторы болып табылады.

Н.С. Лейтес жастық шақта дамудың ішкі жағдайы ретінде бейімділікті көрсетеді. Оның рөлі: бейімділік қабілеттің алдында жүреді, дамудың алдында жүреді және дамудың негізгі факторларының бірі ми қатысатын үрдістерге жағымды эмоциялық күй береді, еңбекқорлықты жоғарылатады, ұйқыдағы күштерді оятады [7].

Қабілеттегі нышанның қайта құрылу механизмін түсіну үшін қабілеттерді біріккен іс-әрекет тұрғысында және субъект-объект қатынасында қарастыру қажет. Мәселені тарихи аспектіде қарас-тырғанда, еңбек іс-әрекетін жүйелейтін қасиеттердің бірі болып табылатын, оның бірлескен мінездемесін еске түсіру жеткілікті. Бастапқы кезеңде адам іс-әрекетіне потенциалды алғышарт (нышандар комплексі) ретінде тек еңбек іс-әрекетінде өзі мәтіндермен біріксе ғана өзекті алғышарт (қабілеттер комплексі) бола алады. Бұл үрдістің гипотетикалық нақтылауларын қалдырып, қорытынды жасайтын болсақ – адамның органикалық нышанының алғышартын функционалды активті жүйеге қайта құрылуының шарты – нышандардың бірлескен еңбек іс-әрекетіне енуі болып табылады.

Кез келген бейімділік, ең әуелі қабілетке айналу үшін дамудың үлкен жолынан өтуі тиіс. Көптеген адам қабілеттері бұл даму адамның туған кезінен басталады және егер ол қабілеттілігіне сәйкес дамытын әрекеттің сол түрімен шұғылдануын жалғастырса, өмірінің соңына дейін ол тоқтамайды. Қабілеттің дамуын шартты түрде бірнеше кезеңге бөлуге болады. Әрбір адам өзінің даму барысында қандай да бір әрекет түрін меңгеруде, сол немесе басқа да ықпалда көтеріңкі сезімталдылық кезеңнен өтеді. Мысалы, баланың екі-үш жас шамасында сөйлеу тілі қарқынды дамиды, бес-жеті жасында ол оқуды меңгеруге дайынырақ болады.

Мектепке дейінгі жастағы орта және аға буынды балалар рөлдік ойындарды ойнауға құмартады және рөлге жаттығып, түрленуі төтенше қабілетті жария етіп жатады. Ерте ме, кеш пе аяқталатын арнайы әрекет түрлерін игеруге ерекше дайындық осы кезең екенін атап өту керек және қандай да бір қызмет қолайлы кезеңде өз дамуын иемдене алмаса, онда мұның салдарынан оның дамуында төтенше қиыншылықтар болады. Сондықтан баланың қабілетін дамыту үшін тұлғалық сияқты оның барлық кезеңдері маңызды. Бала есейген сәтте жіберіп алғанын толықтырып алады деп ойлауға болмайды.

А.Д. Савченко өзінің бала қылығы және олардың себептері туралы деген мақаласында жағымсыз іс-қылықтар өзінен-өзі туындамайды, олар арам ниеттің нәтижесі, ал оның тамыры дұрыс құрылмаған тәрбиеде, себептері үлкендердің жаман өнегесінен, дұрыс үлгі бола алмауында деп атап өтеді [8].

Батыс Германия теоретигі Г. Вальтер өзінің «Қабілетті балалардың мектеп қабырғасында өту жолының әлеуметтік айырмашылықтары» дейтін еңбегінде қабілеттіліктің өскен ортаға тәуелділігі шамалы, ол түгелдей әуеліде орын тебетіндікке, мұнда тұқымқуалаушылыққа байланысты деп жазды. Сөйтіп жеке адам қасиеттері тұқым қуалайды деген теориямыздың даму мәселесін жоққа шығарады.

Ағылшын биохимигі С. Роус адам қабілетінің дамуына биологиялық дағдайлардан гөрі әлеуметтік жағдайдың кедергісі мол дейді. Шынында да, қоғамда әлеуметтік жағдайлар жеке адамның дене, ақыл-ой, мамандық жағынан дамуына кедергі жасайды. Осындай пікірге ағылшын психологы Д. Киджен де қосылады, ол тәрбие – адамның дамуында шешуші орын алады.

Қабілет жайлы бірінші концепцияға қарама-қарсы екінші концепция – қабілетті түгелімен орта мен тәрбие анықтайды. Мәселен ХҮІІІ ғ. Гельвеций тәрбие арқылы даналықты қалыптастыруға болады деп жариялайды.

Қабілетті танып, білу үшін – адамның сөзі мен ісін салыстырып, мінезін бақылап, оны өмірдің сан-алуан жағдайларында байқап көру қажет. Қабілетті оны қалыптастыратын өмір жағдайларынан бөліп алып қарайтын метафизикалық тұрпаттағы психология – адам мінезіндегі даралық пен типтілік бітістердің өзара қатынасының мәнін ұға алмайды.

Идеалистер қабілетті туа бітетін кең өмірде өріс алатын адамның рухани күші деп түсіндіреді. Идеалистік психологияның кейбір өкілдері бүкіл адамзатты барлық уақытта да өмір сүретін мырзалар мен құлдардың қабілет типтері деп аталатын өріссіз, жасанды сұлбаға

саяғысы келеді. Осындай психологтардың басқа бір тобы мінез бітістері мен типтерінің қалыптасуындағы заңдылықтарды жоққа шығарып, адам бірінің қабілетін екіншісі қайталамайды және адам тумысынан берілген мінез-құлқын өзгерте алмайды дейді.

Адам қабілеті мен мінезінің даралық ерекшелік екендігін ғылым тарихында тұңғыш рет сипаттап жазған – ертедегі грек философы Теофраст (б.з.д. IV-III ғғ). Бірақ, ол мінезді адамның адамгершілік сапасына тән қасиет дейді. Алғашқы кезде қабілет пен мінез адамның әлеуметтік-адамгершілік ерекшеліктерін білдірген

Соңғы кездердегі көрнекті америкалық ғалымы У. Эшби қабілет, тіпті данышпандылықтың өзі де – өмірде жүре пайда болған қасиеттермен, атап айтқанда, балалаық шақта, одан кейінгі кезеңдерде, білім алу үрдісінде саналы түрде ақыл-ой әрекетінің бастапқы және кейінгі бағдарламасын қалай қалып алғандығымен анықталады дейді. Біреулерге бағдарлама – шығармашылық міндеттерді шешу, ал енді біреулерге тек репродуктивтік міндеттерінің шешу міндеттерін береді. Эшби еңбекті қабілеттің екінші факторы деп санайды. Мың рет сәтсіздікке ұшырап, мың бірінші рет жаңалық ашқан – қабілетті, ал екінші реттен соң мәселені шешпей тастайтын адам – қабілетсіз дейді.

Сырт қарағанда екінші концепция жеке адамның дамуына шек қоймайды, адамның мүмкіндіктеріне күмән туғызбайды. Бірақ бұл теориямен бұрын да, қазір де ғылыми келдіспеушіліктер бар. Өмірдегі байқаулар мен арнаулы зерттеулер қабілеттің табиғи алғы шарты болатындығын жоққа шығармайды. Іс-әрекеттің бірқатар арнаулы түрлерінде олар ерекше маңыз алады. Кейде қолайсыз ортада болғанымен, қолайлы жағдайға адамнан қабілеттілікті артығырақ көрсетіндігі сондықтан. Ғалымдар мидың анатомиялық құрылымында да ерекшеліктер болғандығын, бұлардың психикалық функцияларға әсер ететіндігін атап көрсеткен. Физиологтар жүйке қызметінің туыстан болатын типтік ерекшеліктерін бұлардың да қабілеттерінің қалыптасуына да әсер ететінін дәлелдеп отыр.

Адам іс-әрекетінің дамуы үшін оның бойында міндетті түрде талаптың болуы шарт. Талап, құлшыныс болмаған жерде оқу іс-әрекеті дами алмайды. Талап әдетте көру және есту анализаторларынан, сондай-ақ жүйке жүйелерінің типологиялық қасиеттерінен құралады. 1-2-ші сигнал жүйелерінің арақатынастары мен даму деңгейін де талапқа жатқызуға болады. 1-ші сигналдық жүйеге – түйсік, қабылдау, елес, ал 2-ге шындықтың ұғым болып қалыптасуы жатады. «Қабілеттер» ұғымының нақты психологиялық мазмұны әлі пікірталасты болып қалып отыр. Адамның қабілеттілігі білімі мен икемділігі, дағдыларды тез меңгеруге жағдай туғызатын, сондай-ақ балалардың қабілеттерін дұрыс байқай алып, онымен санасып отырудың қажеттілігіне оны тәрбиелеуші орта - балабақша, мектеп, отбасы зер салуын керек етеді. Қабілеттің дамуы көптеген әлеуметтік жағдайларға тәуелді. Олардың қатарына білім беру жүйесінің ерекшелігін, қоғамның қандай да бір әрекетке қажеттілігін, тәрбиелеудің өзгешелігін т.б. жатқызуға болады.

Әдебиеттер

1. ҚР «Білім туралы» заңы. – Астана, 2012
2. Леонтьев А.Н. О формировании способностей // Вопросы психологии. – 1960. – № 1. – С. 13-21.
3. Петровский А. В. Психология и время. – СПб.: Питер, 2007. – 448 с.
4. Намазбаева Ж.И. Психологические основы развития творческой интеллектуальной личности в образовательной среде: монография. – Алматы, 2012
5. Жақыпов С.М. Дарындылықтың психологиялық диагностикасы. – Астана.: Дарын., 2007
6. Рубинштейн С.Л. Проблема способностей и вопросы психологической теории // Вопросы психологии.– 1960. – № 3. – С. 12-23.
7. Психология одаренности детей и подростков/ Под ред. Н.С. Лейтеса. – М.: Издательский центр «Академия», 1996. – 416 с.
8. Савченко А.Д. «Сборник проповедей» и оригинальных размышлений. – М.: Издательство «Светильник», 1998

Г.К. Джумажанова, Ж.Қ. Орынбекова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, dariya69@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДІ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ ДАЙЫНДАУДА ЭТНОСТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ОРНЫ

THE PLACE OF ETHNIC VALUES IN PREPARING STUDENTS FOR FAMILY LIFE

Психологиялық тұрғыда ұлттық құндылықтар арқылы студенттердің отбасылық өмірге деген жағымды көзқарасын қалыптастыра, сонымен қатар, демографиялық, этнопсихологиялық, әлеуметтік, мәдени және өзге де факторларды мұқият ескере отырып, отбасы тәрбиесін дамытудың жаңа бағытын анықтау заман талабы болып отыр. Осы орайда, басты мәселелердің бірі – жастардың бойында ұлттық құндылықтар негізінде отбасылық өмірге жауапкершілікпен қадам жасауды негіздеу болып отыр.

Жоғарыда айтылған өзекті мәселені шешу жолдарын іздестіру этностық құндылықтарды рухани негіздеп, оның болашақ ұрпақ тәрбиесіндегі рөлін зерттеуде, сондай-ақ нарық жағдайындағы отбасылық құндылықтарды анықтаумен жүзеге асыруда жатыр.

Қазақ этнопедагогикасы мен этнопсихологиясындағы отбасы тәрбиесі туралы педагогикалық-психологиялық көкейкесті мәселелерді шешуде алдымен тарихи зерттеулерге талдау жасап көрелік.

Сыр өңірінің абызы Қорқыт атаның мұрасындағы отбасылық тәлім-тәрбиелік өсиет бүгінгі өскелең ұрпақ үшін де аса маңызды. «Анадан өнеге көрмеген қыз жаман, атадан тағылым алмаған ұл жаман. Менмен, тәкаппар адамды тәңірі сүймейді. Ақылсыз балаға ата дәулетінен қайран жоқ. қонағы жоқ қараша үйден құлазыған тұз артық», - дейді ұлы Қорқыт баба [1].

Этностық құндылықтар болып саналатын халықтық әдет-ғұрып, салт-дәстүр ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан кез-келген ұлттың өзіне тән сипатын айқындай түсетін асыл қасиеттер болып табылады. Этнопедагогика осы әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерде мәңгі қалған педагогикалық мағлұматтар мен тәрбиелеу тәжірибесінің жиынтығы болса, этнопсихология әрбір ұлттың психологиялық ерекшеліктерін және өмір жағдайларының психологиялық негіздемелерін ұсынады [2].

Бүгінгі күннің ағымы қоғамдағы отбасының рөлі мен оның жай-күйін елеулі өзгерістерге ұшыратып қоймай, сонымен қатар, олардың қызмет аясына, сипатына және мазмұнына едәуір ықпал етіп отырады. Бұларға төмендегі жайларды жатқызуға болады:

– әлеуметтік институттар (білім беру мекемелерінен өзге) негізінен тәрбие үрдістерінен алшақтаған жағдайда ата-аналардың қызмет аясы отбасылық шаруашылықты жүргізумен ғана шектеліп қалмайды, жауапкершіліктің едәуір ауқымы ата-аналарға түседі;

– коммуникация құралдары арқылы аса кең көлемде жүргізіліп отырған шетелдік мәдениеттің әсер-ықпалы көп жағдайларда халқымыздың ұлттық құндылықтарына және тәрбиесіндегі идеалдарға түбірімен қарама-қайшы келеді;

– әрбір халықтың мәдениеті мен дәстүрлерін өркендетуде ұлттық құндылықтарды орнықтыра түсу аса қажет.

Халқымызда діни мәдениеттің білім беру мен рухани сана-сезімді дамытудағы, салт-дәстүрлерді қолдап отырудағы, тұрмыс-тіршілігіміздің өмірлік бейнесін ұйымдастырудағы, ұлттар арасындағы өзара келісім мен мейірбандықты қалыптастырудағы рөлі орасан зор болып отыр. Сондықтан да оның идеялары мен ықпалдары өскелең ұрпақ тәрбиесінде, жоғары өнегелі тұлғаларды қалыптастыруда, рухани-адамгершілік қасиеттерін орнықтыруда барынша молынан пайдалану қажеттігі туындайды. Қазақ халқында діни қарым-қатынастың, өнегеліліктің қарапайым нормаларын насихаттауда, жоғары деңгейдегі өнегелік, рухани

тазалық қасиеттеріне негізделген неке қатынастары мен отбасылық арқауды қалыптастыруда, ондағы бала тәрбиесіне зер сала қараушылық аса маңызды рөл атқарып келеді.

Қазақ халқының отбасы тәрбиесіне елеулі үлесін қосқан педагог-ғалым Қ. Бөлеев өз еңбегінде жастардың бойындағы жеке дара тұлғасын жан-жақты қалыптастыру үшін отбасындағы тәрбиенің маңызын ерекше екенін атап көрсетеді [3].

Бүгінгі таңда жалпы әлемдегі қоғамдық қайғылы қасіреттер: тастанды балалар, зағип балалардың көптеп кездесуі, отбасындағы жанжалдарға куә болып отырған әжелер мен аталардың қайғысы, ішкілік пен нашақорлық жолына салынған жастар, қаулаған қылмыстық әрекеттер, сыбайлас жемқорлық, мектептердегі оқу-тәрбие жұмысының, іс-шараларының күрт төмендеуі, жағымсыз әдеттерге бой ұрған ұлдар мен тәрбиесіз қыздар, ата-ананы құрметтемеу, ата-ана намысын аяққа таптау, ата-ананың бала тәрбиесіне салғырт және ат үсті қарауы, өз тілін, дінін, тарихын, әдебиетін, мәдениетін, салт-дәстүрлерін білмейтін және олардан мүлдем хабары жоқ жастар, тұрмыс-тіршіліктің нашарлауы, өмір сүрудің қиындауы, көп кездесіп жатырған жұмыссыздық, табиғат жағдайларының нашарлауы, т.б. ұлттық тәрбиенің болмауынан пайда болған құбылыстар деп санасақ қателеспеген едік. Осы жоғарыда қозғалып отырған мәселеде қазақ халқы отбасында және ислам дініндегі тәрбие мен мектепте ұлттық тәрбие алған болса, бұл қайғы-қасіреттер болмас екендігі анық еді. Бүгінгі күні тәрбиенің негізгі діңгегі ұлттық тәлім-тәрбие мен ислам тәрбиесі болуы тиіс. Осыдан кейін ғана жоғарыда аталған құбылыстарды болдырмауға және одан құтылудың нық сенімді жолдары пайда болады.

Бұл жағдайлардың негізгі себебі – елдегі орын алып отырған әлеуметтік-экономикалық, яғни нарықтық жағдай. Алайда, отбасы өміріне тек қоғам әсерін тигізбейді, отбасының да қоғамға тигізетін әсері зор. Сондықтан да, қазіргі таңда жастарды отбасылық өмірге психологиялық дайындаудағы басты педагогикалық іс-әрекеттер олардың отбасы-некелік өмір туралы көзқарастарын қалыптастыру үшін ең алдымен жоғары сынып оқушыларынан бастап қазақтың салт-дәстүрлерін және ислам шарттары мен амалдарын олардың бойларына қалыптастыру, және де тарихи құндылықтармен таныстыру, отбасы-некелік өмір туралы толық білім беру және отбасы-некелік өмірдегі үлгілі іс-әрекеттерге тәрбиелеу болып табылады.

Ғалым В.Н. Панферов өз зерттеулері нәтижесінде ұсынған еңбегінде мына қызметтердің талдауын ашып береді: гуманистік, кәсіптік-экономикалық, әлеуметтік саяси, мәдени-тәрбиелік және отбасы өміріне даярлау қызметі [4]. Бірақ, соңғы қызметі оның еңбегінде тек аталып ғана қойылған, ал оның талдауы іс-жүзінде берілмеген. Осы орайда, отбасылық өмірге дайындау мәселесінің біздің зерттеулерімізде қарастырылуы жұмысымыздың құндылығын арттырып отыр.

Ал, қазақстандық ғалым Х.А. Арғынбаевтың пікірінше әр қоғамдық формациядағы әлеуметтік өзгерістер отбасы мен некелік өмір сипатына да әсер ете отырып, өзгереді және жаңарады деп тұжырымдалады [5].

Жоғарыда айтылып отырған бұл жағдайлар отбасы мен неке өміріндегі мәселенің, оның дамуындағы тарихының үлкен қоғамдық мәселелер екендігін айқындай түсетіні анық. Мұны зерттеу ісіндегі ғылым алдындағы аса жауапты, өте қажетті, әлеуметтік мәні бар үлкен мәселенің бірі болып есептелінеді.

Қазақстандық педагогика ғылымының дамуында өзіндік үлесі бар Ж. Қоянбаевтың еңбектерінде осы отбасы жайлы, оның құқықтық және адамгершілік негіздері, отбасы тәрбиесі, оның ерекшеліктері, отбасы тәрбиесі үрдісінде кездесетін және көп мөлшерде орын алатын қателіктер, оларды болдырмаудың жолдары мен әдіс-тәсілдері және жастарды отбасы-некелік өмірге даярлау мен әзірлеу мәселелері тұжырымдалады [6].

Еліміздегі әртүрлі ұлт жастары арасында қылмыстың өсе түсуі, жағымсыз мінез-құлықтар мен әдеттердің көрініс алуы бүгінгі күні қоғамды қатты аландатып отырғаны сөзсіз. Бүгінгі күнгі статистикалық мәліметтерге сүйенсек, көп жағдайда қылмыскерлер мен бұзақылардың жастық ерекшеліктеріне аса мән берілмейді. Бұл топтағы жастар отбасын

кұрып, мемлекетіміздің белсенді жасаушысы болмақ түгілі, өздерінің және өзгелердің өмірлеріне жауапсыз қарайтындығы анық. Зайырлы мемлекетіміз жастарды болашақтың бастамасы ретінде мойындай отырып, саяси сипатта олардың орнын ойып тұрып негіздеп отырғаны белгілі. Мұның дәлелі еліміздің Елбасының жастар саясатына ерекше мән беруі болып табылады. Дегенмен бүгінгі күні жастарды әлеуметтік қорғау бағдарламасының кейбір түйткілді мәселелеріне байланысты ойландырытын сұрақтар жоқ деп айта алмаймыз.

Халқымыздың болашағы болып табылатын өскелең жас ұрпақтың әлеуметтену үрдісіндегі қарама-қайшылықтары айқын көрініп отырғаны байқалуда. Бұл жағдай біріншіден, қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан рухани ұстанымдарына ашық түрде шабуыл жасап отыр. Қазақстанда жүріп жатқан ғылыми-техникалық прогресс аясында ұлттық мәдениетті жаңғырту арқылы қат-қабат мәселелерді шешуге бағытталған шаралар қолға алынып, осыған байланысты қазіргі таңда елеулі зерттеулер жүргізіліп жатыр.

Жоғарыдағы айтылған мәселелерге орай, екінші себеп – бұл әлеуметтік институттардың, яғни, отбасының, білім беру мекемелерінің тұлғаның өмір сүру ортасының этностық педагогикасы мен психологиясының бай тәжірибесін пайдалана отырып, оқу-тәрбие үрдісін жүзеге асыруға әлі де болса назар толық аударылып отырған жоқ.

Айтылып отырған мәселелерге қатысты үшінші себеп – бұл білім беру мекемелеріне және де ата-аналарға нақты әдістемелік нұсқау кеңестер берілмеуімен қатар, жастарды болашақтағы отбасылық өмірге этнопедагогика мен этопсихологияның бағдарламалары негізінде іс-шаралардың жүргізілмеуінде болып отыр. Бұл нұсқау-кеңестерде тұжырымдалған бағдарламаларды жасай отырып, оны жүзеге асыруда мемлекетімізде жастардағы ұлттық тәрбиені жандандыру бағытындағы мәселелерді шешуге бағытталған ғылыми-зерттеу нәтижелерінің қорытындысын талап етері сөзсіз. Осы орайда жастарды отбасылық өмірге этностық құндылықтар арқылы дайындауды ғылыми тұрғыда негіздеу жоғарыдағы түйткілді мәселенің бір арнасына жауап береді.

Жастардың мінез-құлық ерекшеліктері мен сезімдер тұрақтылығының жіті есепке алынуы болашақта ойдағыдай отбасын құрудың ең басты шарты болып белгіленіп келеді. Жастардың өзінің бойындағы мінезін білуі, болашақтағы жарының мінезінің ерекшеліктерін түсінуі, отбасылық қиындықтарға төзімділік пен ұстамдылық танытуы көп жағдайда қолайлы психологиялық ахуал қалыптастыруға мүмкіндік туғызып отыратыны сөзсіз. Қазіргі таңда отбасылық қарым-қатынаста ерлі-зайыптылардың бір-бірінің іс-әрекеттеріне баға беруде оң көзқарас танытып, оның үстіне төзімділік пен әділдік танытуы аса маңызды жағдайлардың бірі болып табылады. Отбасындағы өмірде бір-бірінің жан-дүниесін түсіне білу, кемшіліктеріне кешіріммен қарау қасиеттері де маңызды сипатқа ие болып отыр. Қазақ халқының қанына сіңген ізеттік пен имандылық қасиеттері отбасылық қарым-қатынасты үйлесімділікке алып келіп, оның беріктігінің дінгеі болады.

Жастарды отбасылық өмірге этностық құндылықтар негізінде дайындауда тұлғаның басты қасиеттерін назарда ұстау қажет. Демек, тұлғаның өзін-өзі тәрбиелеудегі нәтижесінің көрінісі, яғни, ерік-жігер сапасының дамуы. Отбасылық өмірлік берік ұстанымда, қайсарлықта, қажет кезінде жоғары азаматтықта тұлғаның ерік-жігерінің сапасы көрініс табады.

Өмірдің өзі дәлелдеп отырғандай, кез-келген халықтың салт-дәстүрлері мен ырым-тыйымдары қоғам тарихының барысында қалыптасатыны белгілі. Әрбір қоғамдық-экономикалық формацияның даму кезеңінде, тақырыбымыздың өзегінде бар мәселе нарық жағдайында өзіндік салт-дәстүрлер жүйесі болды. Бұл жүйелер ішкі рулық әлеуметтік қатынастарды ретке келтіріп отырды. Бұл жағдай отбасылық қарым-қатынас барысында ұжымдық рулық-тайпалық қызметті ұйымдастырудың қажетті формасын қалыптастырып, әлеуметтік тәжірибені жинақтап, оны ұрпақтан-ұрпаққа таратудың әдіс-тәсіліне айналып отырды. Осы рулық-тайпалық салт-дәстүрлер мінез-құлықтың орныққан өлшемдерінің, көрсеткіштерінің және тәртіптерінің деңгейін анықтап, оны тарату қажеттілігін айқындаушы болып табылады.

Кейбір зерттеулерде ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан этностық мәдени жетістіктерді, құндылықтарды тарихи біріктіре отырып, адамзат тіршілігінің аксиологиялық және семантикалық кеңістігін белгілеуге болады деп көрсетеді (С.Қ. Бердібаев [7], А.Ж. Аяғанова). Әрбір этностың этномәдени құндылықтары ұлан-ғайыр шексіз болып табылады. Бұл этномәдени құндылықтар әртүрлі сипат пен мағыналар бере отырып, тұлға мен этностық әлем көрінісін құруда ерекше авторлық формадағы ұлттық мәдени жағдайды шоғырландырылады. Осы шоғырландырулар арқылы жастардың отбасылық өмір туралы алғашқы білімдерін тереңдетіп, оны негіздеу басты, әрі маңызды мәселелердің бірі ретінде алға шығады.

Жастар отбасындағы қиындықтарға төтеп беруде жігерсіздік танытып, жауапкершілікті аз сезіне отырып, қоғамның бір бөлшегі ретіндегі отбасылық өмірге ат үсті қарап, әртүрлі тағдыр тәлкегіне қалып отырғаны жанға батады. Қазақ халқы еш уақытта жесірі мен жетімін жылатпаған. Қанымызға сіңген балажандылық, қонақжайлылық пен толеранттылық қасиетіміз сұйылып келе жатқан сыңайлы. Сондықтан нарық жағдайының заманында жастарды отбасылық өмірге этностық құндылықтар негізінде дайындау өзінің өзектілігін туындатады.

Әдебиеттер

1. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd» ЖШС, 2005. – С. 456.
2. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. – М.: Аспект Пресс, 2003. – С. 368.
3. Бөлеев Қ.Болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге дайындаудың теориясы мен практикасы. – Тараз, 2001. – Б. 343.
4. Панферов В.Н. Актуальные проблемы преподавания психологии в пединституте и в школе. – М.: Изд-во «Прометей», 1990. – С. 127.
5. Арғынбаев Х.А. Қазақ халқындағы семья мен неке. – А., 1995. – Б. 124.
6. Қоянбаев Ж. Семья және балалар мен жеткіншектер тәрбиесі. – А., 1992. - Б. 98.
7. Бердібаева С.Қ. Творчестволық іс -әрекеттің этнопсихологиясы. – Алматы: Қазақ университеті, 2006. – Б. 102.

МРНТИ: 14.35.09

Г.А. Касымова

«Гуманитарлы-экономикалық колледж» мекемесі, Семей қ., gulnara_6767@mail.ru

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION

*Педагог бен білім алушы бірге жетіледі
білім беру – жартылай оқумен тең*

XXI ғасыр ақпарат ғасыры болғандықтан адамзатқа компьютерлік сауаттылық қажет. Білім берудің негізгі мақсаты – білім мазмұнын жаңартумен қатар, оқытудың әдіс-тәсілдері мен әр түрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді. Осы мақсатты жүзеге асыруда ақпараттық технологияны пайдалану әдісі зор рөл атқарады. Осы орайда ел Президенті Н.Ә. Назарбаевтың халыққа жолдауындағы «оқу үрдісінде ақпараттық технологияларды білім беру саласын жақсартуда қолданыс аясын кеңейту керек» деген сөзін басшылыққа ала отырып, сабақта жаңа ақпараттық технологияларды пайдалануға жаппай көшуіміз керек. Ақпараттық технологияларды сабақта пайдаланудың негізгі мақсаты: Қазақстан Республикасында біртұтас білімдік ақпараттық ортаны құру, жаңа ақпараттық

технологияны пайдалану Қазақстан Республикасындағы ақпараттық кеңістікті әлемдік білім беру кеңістігімен сабақтастыру болып табылады. Көптеген жаңа технологиялармен қатар соңғы кездері барлық сабақтарында ақпараттық технологиялар жиі қолданылуда. Осыған байланысты күнделікті сабаққа:

– мультимедия (видео, аудио қондырғылары мен теледидарды, электрондық оқулықтарды);

– компьютер (компьютерлік бағдарламалар, интерактивті тақта

– интернет және т.б. көрнекі материалдарды пайдалану айтарлықтай нәтиже береді.

Мұндай қондырғылар оқушылардың қызығушылығын арттырып, зейін қойып тындауға және алған мәліметтерді нақтылауға мүмкіндік береді. Оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын ояту мұғалімнің сабақ өткізу тәсіліне де байланысты. Қазіргі таңда оқудың интерактивті әдіс-тәсілдері өте көп.

Педагогикалық ғалым мен озық тәжірибенің бүгінгі даму деңгейінде белгілі болған оқыту әдіс-тәсілдерінің бәрін де еркін игеріп, әрбір нақтылы жағдайларға орай ең тиімдісін таңдап алу және олардың бірнешеуінің жиынтығын түрлендіре тиімді, үйлесімді әрі шығармашылықпен қолдану- сабақтың сәтті өтуінің кепілі. Осы ретте мына мәселелерге баса назар аударғым келеді.

1. Мұғалім сәтсіз өткен сабақтарға өзіндік талдау жасап өз кемшілігін іздеуге әрекет жасау керек.

2. Білім мен тәрбие беруде жариялылық, педагогикалық, ынтымақтастық, ғылыми-әдістемелік, тың ізденістерге сүйене отырып жаңашылдыққа талпыну қажет.

3. Мұғалім күнделікті әр сабағына шығармашылықпен дайындалуы керек. Өйткені, сабақ-мұғалімнің өнері, шығармасы. Сондықтан әр сабақты тиімді ұйымдастыруда оқушыны жалықтырмайтын, қабілетін арттыратын жағдай туғызуға ықпал етуіміз керек деп ойлаймыз.

Ақпараттық технология негіздері тұлғаның информатика пәнінен алған білім сапасы мен сауаттылығын кеңейтуге жәрдемдеседі, мысалы: интернет сайты арқылы жоғары деңгейдегі көрнекіліктерді пайдалануға болады. Заман ағымына қарай сабаққа видео, аудио қондырғылары мен теледидарды, компьютерді қолдану оқушының дүниетанымын кеңейтеді. Әсіресе, оқулықтағы тарауларды қорытындылау кезінде оқушылар қосымша материалдар жинақтап, білімдерін кеңейтіп, танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, қисынды ойлау жүйесін қалыптастырып, шығармашылығын дамытады. Тестік тапсырмалар орындайды. Компьютер көмегімен оқыту оң нәтижелер береді. Ақпараттық мәдениет дегеніміз- тек компьютермен дұрыс жұмыс істей білу ғана емес, кез-келген ақпарат көзін: анықтамаларды, теледидар бағдарламаларын т.с.с. дұрыс пайдалана білу деген сөз.

Жаңа ақпараттық технологияның негізгі ерекшелігі – бұл оқушыларға өз бетімен немесе бірлескен түрде шығармашылық жұмыспен шұғылдануға, ізденуге, өз жұмысының нәтижесін көріп, өз өзіне сын көзбен қарауына және жеткен жетістігінен ләззат алуға мүмкіндік береді. Ол үшін мұғалім өткізетін сабағының түрін дұрыс таңдай білуі қажет. Сабақты сәтті ұйымдастырудағы басты мақсат -оқушының сабаққа деген қызығушылығын арттырып, бүгінгі заман талабына сай білім беру. Сабақтың сәтті өтуі біріншіден, мұғалімнің біліміне, іскерлігіне, тәжірибесіне байланысты болса, екіншіден, сабақ материалына, ал үшіншіден, сынып типіне, төртіншіден мұғалім мен оқушының көңіл – күйіне де байланысты. Сабақты тартымды әрі сәтті өткізе білу мұғалімдер қауымынан көп ізденуді, білімділікті, қабілеттілікті және тапқырлықты қажет етеді.

Ақпараттық технологиялардың бірі – интерактивтік тақта, мультимедиялық және онлайн сабақтары. Оқыту үрдісін компьютерлендіру мақсатында интерактивті тақтамен жұмыс жасау тиімді. Қазіргі уақытта Қазақстанның жалпы орта білім беретін мектептерінің барлығы дерлік интерактивті тақтамен қамтамасыз етілген.

Интерактивті тақтаны пайдалану арқылы оқушылардың білімін тексеру үшін әр тарауды аяқтаған кезде немесе жаңа сабақты бекіткен уақытта тестілеу әдісін қолдануға болады. Білім алушылардан бір уақытта жауап алуға мүмкіндік береді. Тестілеудің нәтижелерін құрылған график арқылы тексеріп, сол уақытта бағалауға болады. Жауап

нәтижелерін бақылап және білім алушылардың материалды түсіну деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Интерактивті тақтаны пайдалану арқылы тестілеген кезде мұғалім оқушылардың білім деңгейін анықтай алады. Оқушыға тест сұрақтарына жауап беруі үшін уақыт беріледі. Бұл жүйе тұйық оқушылардың ойын білдіріп, жалқау оқушылардың қызығушылығын арттырады. Оқушылар жауаптарын құпия түрде бере алады.

Ақпараттық технологияларды жүзеге асырудағы тағы бір мүмкіндігі – ол электронды оқулық. Электрондық оқулық – бұл дидактикалық әдіс – тәсілдер мен ақпараттық технологияны қолдануға негізделген түбегейлі жүйе. Электронды оқулықпен оқыту оқытушының оқушымен жеке жұмыс істегендей болады. Электрондық оқулық тек қана оқушы үшін емес, мұғалімнің дидактикалық әдістемелік көмекші құралы да болып табылады.

Қазіргі заманның даму қарқыны мұғалімдерден шығармашылығын жаңаша, ғылыми-зерттеу бағытында құруды талап етеді. Компьютер және ақпараттық технологиялар арқылы жасалып жатқан оқыту процесі оқушының жаңаша ойлау қабілетін қалыптастырады. Бүгінгі таңдағы ақпараттық қоғам аймағындағы оқушылардың ойлау қабілетін қалыптастыратын және компьютерлік оқыту ісін дамытатын жалпы заңдылықтардан тарайтын педагогикалық технологиялардың тиімділігі жоғары болмақ. Жаңа ақпараттық техникаларын пайдалану соңғы уақытта мектептегі білім беру жүйесінде маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Мультимедиялық технологиялар көбіне компьютерлік сыныптарда қолданылады.

Қазіргі уақытта сабақ материалына байланысты көптеген компакт-дискілер бар. Мектептегі информатика сабағын компьютердің көмегіне сүйеніп өткізуге көп мүмкіндіктер жасалған. Жаңа материалды түсіндіруде интерактивті компьютерлік графиканы пайдалануды көздейтін аппараттық-бағдарламалық құралдарды пайдалануға болады. Компьютерлік графикалық материал презентациялық монитор көмегімен көрсетіледі. Пәндер бойынша компьютерлік тестілеуді қолдану оқушылардың интеллектуалдық танымын арттырады. Білім алушылар бір тестілеуден жақсы нәтижеге жеткенше бірнеше қайтара өтеді. Бұл тестілердің барлығы информатика бойынша минимум талаптарына сәйкес келеді. Келесі бір маңызды жағдай уақытты үнемдеу.

Осындай ақпарат құралдарын пайдалана отырып, мен сабақ барысында оқушылардың қабілетіне, білім деңгейіне, ынтасына қарай топқа бөліп, өз бетімен еңбектенуге, ізденуге, шығармашылыққа баулып, қорытынды жасауға машықтандырамын, оқушының ақыл-ойын дамытып, өзіндік дүниетанымын қалыптастырамын, сабаққа ынтасын арттырып, тапсырманы орындау барысында жіберілген қателер мен кемшіліктерді уақытында анықтап түзетуге мүмкіндік беремін. Сабақ барысында білім алушыларды біліммен қаруландырып қоймай оларды қисынды ойлау, есте сақтау қабілеттерін дамыту үшін оқушылардың шығармашылық ізденісін, тапқырлығын, зеректігін, ойлауға икемділігін, өмірге ғылыми көзқарасын дамытуға өткізілген сыныптан тыс жұмыстар: «Көңілді тапқыштар», «Тапқыр достар» сияқты танымдық ойындарын қолданамын.

Алынған өзекті тақырыпты басшылыққа ала отыра және істелінген жұмыстарды қорытындылай келе өзін-өзі бағалай білетін, шығармашылық деңгейі жоғары жан-жақты тұлға қалыптастыра отыра, оқушының білім сапасын көтеремін, алған білімдерін өмірмен ұштастыруға бағыт беріп оқушы құзырлығын дамытамын.

Есте сақтау қабілетін шыңдауға, ғылым мен техника жетістіктеріне, білімге деген қызығушылығын арттыруда сыныптан тыс шаралардың маңызы зор. Оқушылардың информатикалық сауаттылығын арттыру, алған білімдерін тиянақты болуын қадағалау үшін сыныптан тыс жұмыстар жүргізіп, оқушыны қызықтыратындай информатикалық ойындар викторина шешу, кроссворд құрастыру, логикалық есептер шығарту арқылы ой-өрісін, пәнге қызығушылығын арттырып, пән аралық байланысты нығайту қажет. Қорытындылау кезінде тақырыпқа байланысты сөздік қорларын молайтып, өткен тақырыптың мазмұнын толық ашу үшін сәйкестендіру кестесін толтырғызып, сабақты бекітемін. Әр тарауды өткен соң, өздік жұмыс, тақырыптық есеп, бақылау жұмыстары, тестік тапсырмалар өткізу арқылы тақырыпты қаншалықты меңгергенін тексеріп, тақырыпты толық меңгере алмаған

оқушылармен қосымша сабақтар, сыныптан тыс жұмыстар жүргіземін. Тест түрлері оқушы білімін бекітуге қайталауға, жүйелеуге мүмкіндік береді. Сонымен қоса мұғалім мен оқушылардың уақытын үнемдеуге оқу жұмысын ұйымдастыруға жағдай жасайды. Жалпы оқушылардың ақпараттық технология негіздерінен алған білімі арқылы:

1. Білім алушының пәнге деген қызығушылығы артады, құлшынысы оянады.
2. Шығармашылық қабілеттері артады.
3. Жылдам ойлауға машықтанады, білім сапасы артады.
4. Білім алушылар өз бетімен жұмыс жасауға дағдыланды.
5. Компьютерлік сауатты болуға үйренеді.

Ақпараттық технологияның мұғалім жұмысына ең тиімдісі – оқушылардың білім олқылықтарына үнемі зерттеу жасап, түзету жұмыстарын жүргізуге пайдасы бар. Қазіргі заманның даму қарқыны мұғалімдер шығармашылығын жаңаша, ғылыми-зерттеу бағытында құруды талап етеді. Сондықтан, ХХІ ғасыр – информатика ғасыры, яғни ақпараттандыру технологиясы дамыған заманда мемлекетіміздің болашағы – жас ұрпаққа заман талабына сай білім беріп, жан-жақты дамуына ықпал ету мұғалімнен шығармашылық ізденісті, үлкен сұранысты талап етеді. Компьютер және ақпараттық технологиялар арқылы жасалып жатқан оқыту процесі оқушының жаңаша ойлау қабілетін қалыптастырып, оларды жүйелік байланыстар мен заңдылықтарды табуға итеріп, нәтижесінде – өздерінің кәсіби потенциалдарының қалыптасуына жол ашады. Бүгінгі таңдағы ақпараттық қоғам аймағындағы оқушылардың ойлау қабілетін қалыптастыратын және компьютерлік оқыту ісін дамытатын жалпы заңдылықтардан тарайтын педагогикалық технологиялардың тиімділігі жоғары деп есептейміз.

«Армансыз адам қанатсыз құспен тең» демекші, менің ұстаз ретінде де, еліміздің ұлтжанды азаматшасы ретінде де арманым еліміздің әрбір азаматы терең білімді, интеллектуалды, заманауи техникаларды еркін меңгере алатын, әрқайсысы еліміздің дамуына өз үлесін қоса алатын болса деймін. Ол үшін оларға білім беретін ұстаздар өз пәнін жетік меңгерген, теория мен практиканы оқушылар бойына сіңіре алатын шығармашыл, ізденімпаз, ең бастысы еңбекқор болуы қажет.

Қазіргі білім беру саласында оқытудың озық технологияларын меңгермейінше, сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани азаматтылық, адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Ұстаз үшін ең негізгі мақсат – әр сабағын түсінікті, тартымды, тиімді өткізу. Оны жүзеге асырудың бір жолы – заман талабына сай ақпараттық технологияларды қолдану.

Қазақ психологы М. Мұқановтың пайымдауынша баланы оқуға итермелейтін күш негізінде мынандай екі түрлі түрткіден құралады бірінші – сыртқы түрткіден, бұл жағдайда бала өзгелерден сескенетіндігінен оқитын болады. Бала тікелей талпынбайды, жанама түрде өзгелердің оған қолданған шарасына өзін аман сақтап қалудың амалы деп түсінуі керек.

Екіншіден, оқуға іштей талпыну түрткісі дегеніміз – баланың өзінің ықыласы мен сан алуан құбылыстардың өзіне тән сырларын білуге ұмтылуынан білуге болады. Мен жұмыстарымды сыртқы түрткінің мағынасын өзгертіп, оқуға баланың қызығушылығын арттырып, оқушыдан «оқығым келеді», «мен тапсырма орындап көрейінші», «менің жауап бергім келеді» деген сияқты мотивтермен оның іштей оқуға талпынуына үйлестіріп оқытқым келді.

Оқыту процесі барысында ақпараттық технологиялардың түрінің бірі интерактивті тақтаның көмегімен сабақта тіл дамытуға арналған жаттығулардың құрылуы танымдық іс-әрекеттің дамуы арқылы оқушылардың қазақ тілі пәніне қызығушылығын арттыру болды. Танымды жаттығулардың барысы мынандай өлшемдермен анықталды:

- интеллектуалдық деңгейі;
- оқу ісі әрекеті субъектісінің қалыптасуының мазмұны;
- іс-әрекетінің еркінділік деңгейі;

- эммоционалдық орталық;
- жеке-әлеуметтік даму деңгейі.

Дамытатын танымдық жаттығуларға психологиялық талдау көрсеткіші арқылы ішкі теориялық іс-әрекет қатарының жалпы күші сыртқы практикалық іс-әрекетінің жеке құрылымдық элементері арқылы бір-біріне әсер етіп отыратындығы дәлелденген. Сонымен өнімді оқыту әдістемесінің негізінде оқушылардың танымдық іс-әрекетін тіл дамыту жолын табу – ол ақпараттық технологияларды сабақта қолдана отырып оқушының қазақ тіліне деген қызығушылығын ояту.

Дамытушы ойындарды оқушылар орындаған кезде олардың ойлау процесі аналитикалық-синтетикалық тұрғыдан іске асады. Баланың қабылдаған білімі «ішке» қарай өтіп, оны практикалық тұрғыдан басқа жағдайда сыртқа шығара алады. Интерактивті тақтамен өткен сабақтардағы тапсырмаларды орындау барысында балалардың санасында аналитикалық, синтетикалық процестер жүреді де балаларды білімді игеріп оны басқа да практикалық жағдайларда дұрыс қолданылуын қамтамасыз етеді.

Нәтижесінде балалардың бойында шығармашылық іс-әрекеттер қалыптасады.

Ақпараттық технологиялар оқушылардың шығармашылығын арттыруда ең қуатты ынталандыру құралы болып табылады. Ол үшін сабақ құрылымы әртүрлі оқу әдістері мен ұстаздың дайындығы, ізденісі жоғары болуы керек.

Қазақ тілі сабағында интерактивті тақтаның мүмкіндіктерін қолдана отырып, төмендегі нәтижелерге қол жеткізуге болады.

- Уақыт үнемделеді;
- Сабақтың сапасы көтеріледі;
- Оқу әдісі мен құралдарын таңдауға мүмкіндік тудырады;
- Білім алушылардың белсенділігі мен қызығушылығын арттырады, сондықтан оқу үлгерімі көтеріледі.

Әдебиеттер

1. Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы».
2. «Информатика негіздері» журналдары.
3. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2015-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы.
4. А. Салихова «Оқушылардың шығармашылығын дамыту»
5. Ғылыми-әдістемелік журнал, – № 5 – 2019 ж.
6. Интернет материалдары № 72 «Gooqle» және № 65 «Mail.ru» сайттары 2018 ж.

Ж.М. Мырзаханова

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен қ., myrzakhanov84@bk.ru

РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК БІЛІМ БЕРУДЕГІ ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУДЫҢ МЕТАПӘНДІК РӨЛІ

THE METASUBJECT ROLE OF SELF-KNOWLEDGE IN SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION

Қазіргі таңда білім беру мен тәрбие жүйесін қоғам сұраныстарына сәйкес жаңарту мен дамыту мәселелері өзекті болып отыр. Осы орайда, білім беру ұйымдарында оқыту мен тәрбиелеу жүйесін ізгілендіру басты бағыт табылады. «Өзін-өзі тану пәні маңызды рөл атқаруда.

Еліміздің үздіксіз білім беру жүйесіндегі «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік білім беру алдына мынадай жалпы мақсаттар қояды:

- Өзінің өмірлік айқындамасын анықтау;

- Түрлі мәселелерді адамгершілік қағидаларға сәйкес сындарды түрде шешу;
- Өзіне, адамдарға және қоршаған әлемге ізгілікті қарым-қатынас жасау;
- Адамдарға көмек көрсету, туыстарына және жақындарына мейірімді, қамқор болу;
- Өзімен-өзі үндестікте өмір сүру, ойы, сөзі және іс-әрекеттерінде шынайы болу;
- Жасампаздық пен белсенділік, азаматтылық және елжандылық таныту;
- Өз ойын, сөзі мен ісін адамгершілік тұрғысынан таңдауға дайын болу және оған жауапты болу;

- Қоғамға қызмет ету дағдыларын іс жүзінде дамыту.

«Өзін-өзі тану» пәні мектептік басқа пәндерден ерекшеленеді, өйткені ол қоршаған орта туралы емес, ол Адам туралы пән. Адам болып өмірге келу аз, сол адамға лайық өмір сүру қажет. Сондықтан өзін-өзі тану пәнінің мұғалімінің кәсіби міндеті – Адам болу.

Соңғы онжылдың аясында мұғалімдер, тәрбиешілер және ата-аналар алдында жас жеткіншек ұрпаққа рухани-адамгершілік тәрбие беру мәселесі туындаған сәтте алғашқы рет балалар мен жастарды жалпы адамзаттық құндылықтарға тәрбиелеу міндетін мемлекеттік деңгейде «Бөбек» Ұлттық Орталығының басшысы – «Өзін-өзі тану» жобасының авторы С.А.Назарбаева ұсынды.

«Өзін-өзі тану» адамгершілік-рухани білім берудің басты мақсаты – жас жеткіншек ұрпақтарды құндылық және адамгершілік идеалдарға баулу, оқушылардың өзін оңды қабылдауын қалыптастыру, адамның жоғарғы мақсаттарын түсінуі іске асырылады.

2002 жылдан бастап Қазақстан Республикасында «Бөбек» Ұлттық ғылыми-практикалық, білімділік және сауықтыру орталығының (ҰҒПБСО) жетекшілігімен «Өзін-өзі тану» жаңа білімділік бағдарламасын бейімдеу іске асырылады.

Эксперименттік кезең көрсеткендей, оқыту мен тәрбие берудің дәстүрлі және жаңа әдістерінің мазмұнын қайта ұғыну табылады. Өзін-өзі тану пәні өмірдің күрделі жағдайларын талдау, әріптестік ету, шығармашылық, өзін және басқаларды тануда, балалардың қабілеттері мен қасиеттерінің ашылуына көмектесетін қазіргі заманғы тәрбиеші, мұғалімнің мүлдем жаңа рөлін көрсетеді.

Педагог – тәрбие беру басымдылықтарының негізгі жолсерігі. Тәрбие үрдісінің ақырғы нәтижесі оның кәсіби-тұлғалық қасиеттеріне байланысты. Мейірімділік, кішіпейілділік ортасы, педагогикалық қолдауды күшейту, балаларға белсенді сенім арту – бала тұлғасының адамгершілік-рухани қалыптасуының негізін қалаушы жағдайларды ескере отырып, олар, ең алдымен, басқа адамдардың бойында мейірімділік, сүйе алу қасиеттерін бағалайды. Достық, адалдық, ақ жүректік, қайырымдылық, көпшілдік, адамдарға құрмет сезімі, жауапкершілік, өзін-өзі құрметтеу сезімі де маңызды болып табылады.

Барлық ғасырларда адамгершілік-рухани тәрбиелік жоғары бағаланған. «Жақсы тәлім-тәрбиені мектепте немесе жанұядан ғана алмайды, адам өзін-өзі де тәрбиелей алады. Тек нағыз тәрбиелілік деген не екенін біліп алу қажет. Тәрбиелі адам – бұл басқа адамдардың пікірімен санасқысы келетін және санаса алатын, өзінің инабаттылығы өзіне ұнайтын, дағдыға айналдырған адам. Бұл үлкендермен де, жасы кішілермен де, мәртебесі төмендермен де бірдей сыпайы адам», – деп есептейді академик Д.С. Лихачев

«Өзін-өзі тану» оқу пәні ретінде тұлғаның тиімді әлеуметтенуіне ықпал етеді, тұлғаның адамгершілік негіздерінің қалыптасуы, рухани өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі жүзеге асыруы үшін жағдайлар жасауда негізгі рөлді орындауға бағытталған. Өзін-өзі тану тұлғаның өзін-өзі бағалауымен байланысты.

Қазіргі кезде жалпыадамзаттық құндылықтарды оқыту оларды енгізу арқылы адамның рухани өсуіне «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында бірқатар жұмыстар жасалып жатқаны белгілі. Сондықтан жаһандану мәселесінде жалпыадамзаттық құндылықтар біртұтастықты талап еткендіктен өзін-өзі тану пәні метапәнне айналып, әлемдік жаңа адам тәрбиелеу басты мақсатқа айналып отыр.

Қазіргі таңда өзін-өзі тану пәнін метапән ретінде барлық мектептерде соның ішінде әсіресе пилотты мектептерде оқушыларды тәрбиелеуде қолданылуда.

Ғылым мен рухани әлемді жаңарту мақсатында, жалпыадамзаттық құндылықтарды басқа пәндермен байланыстыру бізге жаңа адами-ғылыми әдіснаманың жетілуіне үлесін қосуда. Монтень: «Ізгілік ғылымын түсінбегендерге кез келген ғылым әрдайым зиян әкеледі»-деп айтып өткен. Білім тек қана адамның қажетін өтеу үшін емес, өмір сүру қажет. Ол үшін білім берудің екі аспектісін (интеллектуалды білім мен рухани ішкі білімді) үйлестіре отырып, оқушы әлемін дамыту көзделеді. Қалай интеграциялау керек? деген сұрақта туындауы мүмкін. Ол үшін сыртқы ықпалдасу (өзін-өзі тану пәнінің әдістемелік тәсілдерін қолдану), ішкі ықпалдасу (дүниетанымдық, мәнді- мағыналы) болса жеткілікті. «Мен пәнді оқытамын деп емес, мен өскелең ұрпақты оқытамын» деу әр пән мамандарының ықпалдасу пәніне жол ашқандығы деп түсінемін. Бастысы – пәнді оқыту емес, оқыту арқылы тұлғаның рухани- адамгершілігін дамыта отырып, ең маңыздысы- жақсы мінез-құлықты, ішкі ар-ұждан даусына сәйкес келетін лайықты тұлға тәрбиелеу.

Ішкі интеграцияның мақсаты: Сабақтың рухани-адамгершілік мәнін айқындап беру; Оқытып отырған пәннің мазмұнына жалпыадамзаттық құндылықтарды енгізу; Пәндегі беріп отырған білімді біріктіру; Жолдарын атап өтсек: – Ғылымдардың даму тарихы мен ұлы ғалымдардың өмірінен шабыттандыратын мысал кетіру;

Мысалға қазақ әдебиеті пәнін алатын болсақ: Оқушыларға ертегі-аңыздарды оқыту арқылы олардың бойындағы адамдық ізгі қасиеттерді қалыптастыруға, жақсы мен жаманды ажырата білуге, адамгершілікпен адалдыққа тәрбиелеу болып табылады.

Қазіргі ғылыми жаңалықтармен таныстыру; Тән. Жан.Рух. Үшеуі де бірлікте болған білім өміршең. Әрбір оқу пәнінің мазмұнынан жалпыадамзаттық құндылықтарды анықтау.

Алаштың ардақты ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының «Қоғамымыздың іргетасын нығайту үшін адмагершілікті, ізгілік пен имандылық тәрбиесін бойына жинаған білімді парасатты ұрпақ тәрбиелеу – біздің борышымыз деп білемін» деп білім берудегі руханилықты аңсап кеткен жас буынның жүрек түкпіріндегі рухани қазынасын жарыққа шығару, әрбір білімгерді жеке тұлға ретінде жетілдіру үшін оның бойындағы бар құндылықтарын дамыту ұстаздардың тікелей міндеті деп санаймын. Яғни пән мұғалімдеріне де қойылатын талаптың зор екенін атап өткен жөн. Теориялық білім мен қатар өмір тәжірибесіне жетік, өзін-өзі тану пәнінің құрылымдық ерекшеліктеріне қанық, ата-аналармен тығыз байланысты орната білу керек. Пәннің негізінде қазақ мәдениетіндегі рухани-адамгершілік білімнің маңызын түсіне отырып, заманауи білім кеңістігін ізгілендірудің жаңа тәсілдемелерін оқып үйренуде заманауи философияның, психологияның, педагогиканың рухани бастауға қайта оралуына теориялық білімнің негізгі айғағы болып табылады.

Ойымды қорытындылай келе, білім беру ұйымдарының барлығында барлық пәндерді оқытуда олардың мазмұнын рухани тәрбиемен сабақтастыра отыра, интеграциялап оқытудың маңызы зор екенін адам өзін ғана емес қоршаған әлемді де өзгерте алатынын сенімді түрде айта аламын. Сондықтан болашақ жас ұрпақты саналы, салиқалы, адамгершілігі мықты азаматтарды тәрбиелеу бізбен сіздерге тікелей қатысты демекпін!

Әдебиеттер

1. Жайтапова А.А. Біліктілікті арттыру жүйесінде мұғалімдердің кәсіби өсуі. – Алматы, 2006. (3,6,9 беттер)
2. Мектептегі тәрбие беру үрдісін басқару. // Директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасарының ғылыми-әдістемелік журналы. – 2005. – № 5.
3. Монтень М. Опыты. Избранные главы. – М.,1991. – 7 б.
4. А.Байтұрсынов Ақ жол.- Алматы: Жалын, 1991. – 464 б.

Ж.М. Орынканова, Е.Б. Абеуханова, Р. Мұратжанұлы
«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, Orinkanowa@mail.ru

ҚАЗІРГІ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУ ТРЕНДІНЕ ТАЛДАУ

ANALYSIS OF DEVELOPMENT TRENDS MODERN HIGHER EDUCATION SYSTEM

Қазіргі білім берудің дамуы елеулі өзгерістерге ұшырады деп айтуға болады. Жоғары білім беру жүйесіндегі өзгерістерге әсер ететін негізгі трендтер экономикадағы жаһандық өзгерістермен, ақпараттық және білім ресурстарын пайдалану тәсілдерінің трансформациялық өзгерістерімен, технологиялық құрылымдардың өзгеруімен және т.б. байланысты. Жеткізу тізбегі өзгеруде, ақпараттың асып кетуі және оларды таратудың нөлдік құнына бейімділігін Томас Л.Фридман «Жалпақ әлем» [1] деп атаған нәрсені жасайды деген, соған сәйкес әлемде инновацияларды құру және енгізу қарқыны артып келеді. Әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың өзгеруі білім беру саласында өзгерістерді қажет етіп отыр. Бұл өзгерістер мамандардың білімге, дағдыға және құзіреттілігіне сұраныс сипаты мен табиғатының ауысуын туғызады: жыл өткен сайын білімді, дербес, өзіндік ойы бар, ұжымда жұмыс істей алатын іскер адамдарға сұраныс артып келеді. Жаһандану еңбек ресурстарын бөлу географиясын қалыптастыруда ғана емес, сонымен қатар бүкіл әлем бойынша жоғары білім саласындағы үздік ұсыныстарға «жоғары бағаланатын» әлеуетті білім алушылардың санын арттыруда анықтаушы факторға айналуға.

Жоғары білімге сұраныстың жаһандық құрылымындағы өзгерістер ұлттық экономиканың тұрақтылығын қамтамасыз ету және сонымен бірге университеттер арасындағы бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін маңызды болып отыр [2]. Сонымен, заман талабына сай жоғары білім беруді дамытудың қазіргі трендтер қандай?

1. Білім беруді цифрландыру және онлайн оқыту. Әрине, коронавирустық пандемия жалпы білім беру жүйесінің дамуына өзіндік түзетулер енгізді, бар кемшіліктерді әшкереледі, бірақ сонымен бірге мектептер мен жоғары оқу орындарында цифрландыруды одан әрі жеделдете енгізуге серпін берді. Соған қарамастан, дүниежүзілік локдауннан кейін қашықтықтан оқыту бағдарламаларының саны айтарлықтай өскенін мойындауымыз керек. Қашықтықтан оқыту «бетпе-бет» форматын алмастыра ала ма деген сұрақ туындайды? Жауап сөзсіз жоқ. Бірақ аралас оқыту форматы оқытушылар үшін де, оқытушылар үшін де қолайлырақ болды.

2. Өмір бойы білім алу. Білім беру жүйесіндегі бұл үрдіс бұрыннан айтылып жүр. ХХ ғасырдың 70-жылдарында өмір бойы білім алу идеясының пайда болуының себебі Батыс елдеріндегі экономикалық жағдайдың нашарлауымен және жастар арасындағы жұмыссыздықтың өсуімен байланысты болды. Пандемия бүкіл әлемде бұл проблемаларды тағы да ушықтырды. Бір білімнің, бір дипломның болуы енді жұмыссыздықтың кепілі емес, сондықтан қызмет саласын өзгерту енді шеңберден тыс нәрсе емес, қазіргі ұрпақ үшін қалыпты жағдай.

3. Университеттердің жеке құрылымдармен ынтымақтастығы. Жоғары оқу орындарының жаңа бағдарламалар мен шешімдерді жүзеге асыру үшін қажетті қаржылық, кейде техникалық күші де жоқ. Сондықтан, жеке білім беру құрылымдарымен ынтымақтастық тиімді болуы мүмкін, мысалы, Шәкәрім атындағы университет пен Халық банкі арасындағы байланыс орнату сияқты.

4. Білім берудегі пәндер арасындағы байланыс. Нарық университет түлегіне жаңа талаптар қояды, оның ішінде бірнеше сала бойынша білім мен дағдылардың болуы. Бірнеше құзыреті бар маман үшін мансаптық көтеру жылдамырақ жұмыс істейді, сондықтан білім беру ұйымдары білім беру бағдарламаларын жасау кезінде осы тенденцияны ескеруі керек.

5. Жұмсақ дағдыларға soft skills арналған тренд. Қазір жұмыс берушілер болашақ қызметкерлерінің кәсіби құзыреттілігіне ғана емес, сонымен қатар икемді дағдылар деп

аталатын дағдыларға да мән бере бастады. Басқаша айтқанда, қызметкерге өмірлік мәселелерді шешуге және адамдармен қарым-қатынас жасауға мүмкіндік беретін жұмсақ дағдылар және қалыптасқан қатты дағдылар.

6. Оқушылардың денсаулығына, оның ішінде психологиялық жағдайына деген дұрыс көзқарас. ДДҰ деректері бойынша Қазақстан суицид деңгейі бойынша ТОП-10 елдердің қатарына кіреді [3], бұл білім беруде тиісті курстарды енгізуді қажет етеді. Бұл курстардың мақсаты жұмыс пен демалыс арасындағы тепе-теңдікті табуға көмектесу, студенттердің психикалық денсаулығына қамқорлық жасау және стресске төзімділікті дамыту болуы керек.

7. Білім берудің жаһандануы. Қос диплом алу идеясын ары қарай жүзеге асыру. Бірақ қазір біз бұл құбылыстың дамуының жаңа кезеңіне куә болып отырмыз: халықаралық қос дипломдық бағдарламалар жасалып жатыр.

8. Дуальды оқыту. Жоғары білім тұтынушыға және тәжірибеге бағытталған болуы керек. Теориялық білім мен практикалық дағдылар арасындағы тепе-теңдікті табуды үйрену керек, *soft skills* жұмсақ дағдылары өте жоғары дамыған және *hard skills* қатты дағдылардың жақсы деңгейі бар маманды дайындау керек.

Осылайша, жоғарыда аталған трендтерді ескеру арқылы университеттердің бәсекеге қабілетті болуына және білім сапасын арттыруға мүмкіндіктері болады. Білім алушылар үшін университетте алған білімнің маңызды қолданбалы мәні бар және олардың табысты практикалық қызметі немесе жеке бизнесін құру үшін негіз бола алатыны маңызды. Өз кезегінде, университеттегі білім сапасы, жүргізіліп жатқан реформалардың маңыздылығы жоғары білімнің флагманы ретінде университеттің беделінің жоғары деңгейін қамтамасыз етудің негізі болып табылады.

Әдебиеттер

1. Томас, Л. Фридман. Плоский мир. Краткая история XXI века / Л. Томас. – М: АСТ, 2017. – 435 с.
2. Пальчиков А.Н. Проблемы высшего образования, пути их решения / А.Н. Пальчиков, А.С. Громцев // Экономика и менеджмент. – 2015. – № 2. – с. 234–241
3. Рейтинг стран мира по уровню самоубийств/ <https://gtmarket.ru/ratings/global-suicide-ranking>

FTAХР: 06.81.23

Е. Семинар

Қ. Жұбанов атындағы АӨУ, Ақтөбе қ., erke_seminar@mail.ru

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ИГЕРУ ШЕҢБЕРІНДЕГІ ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚЫТУ МЕН ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ

APPLICATION OF E-LEARNING AND DISTANCE LEARNING TECHNOLOGIES IN THE FRAMEWORK OF MASTERING MODERN EDUCATIONAL PROGRAMS

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы – бұл цифрлық технологияларды қолдану есебінен елдің әрбір азаматының тұрмыс деңгейін арттыруды көздейтін маңызды кешенді бағдарлама.

Бағдарламаның негізгі мақсаттары Қазақстан Республикасының экономикасын дамытудың қарқынын арттыру және халықтың өмір сапасын, білімі мен медицинасын жақсарту, сондай-ақ болашақтың цифрлық экономикасына өту болып табылады.[1]

Елімізге қашықтықтан оқыту процесінің үлесі пандемияға қатысты артқаны мәлім. Яғни, қашықтықтан оқыту бұл- аккредиттелген мамандықтың типтік оқу жоспарына сәйкес барлық функциялары сақталған қашықтағы университет платформасы арқылы

мемлекеттік білім беру мекемесінде орта кәсіптік, бакалавриат немесе магистратура деңгейінде білім алуға арналған білім беру форматы. Қашықтықтағы оқу сапалы әрі тиімді жүруі үшін көптеген тиімді программалар мен платформалар жұмыс жасады. Қазір біз қашықтықтан білім берудегі тиімді программаларға тоқталатын боламыз:

– iSpring Suite программасы. Бұл – онлайн курс дайындауға арналған бағдарлама. iSpring көмегімен сіз онлайн түрде оқушылардың немесе студенттердің біліктілігін бағалауға арналған тестті тез арада жинай аласыз. 14 дайын шаблондардың ішінен, бірнеше таңдаудың классикалық сұрақтарынан, интерактивті апарып тастау, тапсырыс беру және сәйкестендіру тапсырмаларына дейін таңдай аласыз. Онлайн тест барысында регламент сақтауға, яғни уақыт өлшемін қоюға болады. Сонымен қатар күрделі тақырыпты елестетуге көмектесетін бейне дәрістер, «қайталау сабақтары», бағдарламалық тренажерлер және басқа да бейне курстар жасауға мүмкіндік береді [2]. Білім алушыларға тақырып түсінікті болу үшін курсыңызды түрлі персонаждармен сәңдей аласыз.

– Bandicam – ең жақсы экран жазғыш программа. Bandicam – бұл компьютердің экранында болатын жағдайдың барлығын жоғары сапалы бейне форматында жазуға болатын ықшам Windows-экран жазғышы. Bandicam компьютердегі мониторда не болатынын жазып, оны бейнеге (AVI, MP4) немесе кескін форматында сақтай алады. Сондай-ақ нақты уақыт режимінде бейнеге, скриншотқа сурет немесе диаграмма жасауға болады. Онлайн сабақ барысында бейнелекцияларды түсіріп, білім алушыларға түсіндіруге өте тиімді программа болып табылады [3].

– Movavi Video Editor – бұл білім алушыларға оңай бөлісуге көмектесетін қарапайым бейне жазуға және өңдеуге арналған бағдарлама. Movavi-дің бейнені өңдеу қосымшасында күрделі параметрлері жоқ. Барлық эффекттер қарапайым апарып тастау арқылы қосылады. Бағдарлама толығымен орыс тілінде. Мұның бәрі сізге YouTube және басқада білім беру платформаларына жүктеу үшін 20 минут ішінде дайын бейнені жасауға мүмкіндік береді. Тіпті егер сіз жаңадан бастаған болсаңыз да, бейнені компьютерде қалай өңдеу керектігін білмесеңіз де аз уақыт ішінде үйренуге болады.

– Google Forma көмегімен сіз сауалнамалар жүргізіп, мәліметтерді электронды кестеге ақысыз жинай аласыз. Тек қана сауалнама жүргізіп қана қоймай, білім алушылар тізімін де жасай аласыз, ақпараттық бюллетеньге электрондық пошта мекен-жайларын жазып, тіпті викторина өткізе аласыз. Бұл жинақта барлық жағдайларға арналған тақырыптар бар. Сіз сонымен қатар тақырыпты өзіңіз жасай аласыз, тек фотосуретті немесе логотипті жүктеп салыңыз, сонда бұл программа автоматты түрде тиісті түс схемасын таңдайды. Пішіндерді компьютерде де, мобильді құрылғыларда да оңай жасауға, өңдеуге және толтыруға болады. Жауаптардың статистикасын, оның ішінде диаграмма түрінде, формада және респонденттердің жауаптарын – автоматты түрде жасалған Google электрондық кестесінде таба аласыз [4]. Білім алушы мен білім беруші арасындағы байланысты тез орнатып, бағалауға өз әсерін тигізеді.

– Jamboard. Google компаниясы жасаған Jamboard тақтайшасы диагональ бойынша 55 дюймдік қабырғаға орнатылған, байланыссыз тақтаның өлшемі болып табылады. Онда 4K (4,096 x 2,160 пиксель) қысымға сезімтал жұмсақ сенсорлық пластикалық дисплей бар, ол бір мезгілде 16-ға дейін түртуді – әсіресе бірлескен сеанстар үшін – және Bluetooth қолдайтын қаламмен және өшіргішті таниды. Jamboard қосымшасы топтық жұмыстарға тиімді. Идеяларды талқылауға, эскиздер жасауға, суреттер қосуға, Jam файлдарын тез әрі кедергісіз сақтауға мүмкіндік береді. Интерактивті Jamboard-да жасалғанның бәрі бұлтта сақталады, сондықтан сіз кез-келген құрылғыда кез-келген жерде қол жетімді ала аласыз. Құрылғыны қабырғаға немесе дөңгелектері бар тік сатыға, түрлі фигураларға орнатуға болады. Jamboard қазіргі уақытта 3 түрлі түсті – қызыл, көк және қара дизайнда жұмыс жасайды [5].

– Google Classroom – бұл Google-дің мектептер үшін ақысыз веб-қызметі, ол тапсырмаларды қағазсыз түрде жасауды, таратуды және бағалауды жеңілдетуге арналған программа. Google Classroom-нің басты мақсаты – мұғалімдер мен оқушылар арасында

файлдарды бөлісу процесін жеңілдету. Google Classroom тапсырмаларды құру және тарату үшін Google Drive, құжаттар, презентациялар мен кестелер жасау үшін Google қызметтер жиынтығы, байланыс үшін Gmail және жоспарлау үшін Google Calendar пайдаланылады. Курсты құру кезінде сәйкес пайдаланушы дискісінде жеке папка жасалады, мұнда оқушылар мұғалімге бағалау үшін жұмысын ұсына алады. IOS және Android құрылғыларында қол жетімді, мобильді қосымшалар пайдаланушыларға фотосуреттер түсіруге және оларды тапсырмаларға бекітуге, басқа қолданбалардан файлдармен бөлісуге және ақпаратқа дербес қол жеткізуге мүмкіндік береді. Мұғалімдер әр оқушының үлгерімін бақылай алады, ал бағалаудан кейін мұғалімдер түсініктемелермен жұмысты қайтара алады.

– Moodle – бұл электрондық оқыту сабақтарына арналған мазмұнды құрудың бастапқы көзі. Moodle платформасына қол жетімділік ақысыз, және оның басты міндеті – электронды оқыту жүйесін танымал ету және мұғалімдерге, тәрбиешілерге, білім беру курстарына көмектесу. РНР-ді қолдайтын кез-келген операциялық жүйе Moodle-ді пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл мектептер, компаниялар мен университеттер қолданатын ең танымал қашықтықтан оқыту құралдарының бірі.

Алайда бәрі бірдей тиімді емес. Moodle-дің минусы – платформа деректердің қауіпсіздігіне кепілдік бермейді. Сервер қауіпсіздігі үшін бөлек төлеу керек. Сонымен қатар, негізгі нұсқа функциялардың шектеулі санын ұсынады. Мүмкіндіктерді кеңейту үшін қосымша ақы төленетін қосымша плагиндерді іздеу және орнату қажет. Бәрін ойластырып, конфигурациялау үшін көп терлеу керек.

Қазір мұғалімнің алдында тұрған кез-келген мәселені шешудің жүздеген құралын табу қиын емес. Егер сіздің мақсатыңыз толыққанды онлайн-сабақтар болса, максималды талаптарды қанағаттандыратын платформа табуға тырысыңыз. Электрондық оқыту бағдарламаларының көпшілігі тегін сынақ кезеңін ұсынады. Осы мақалада айтылған барлық программалар қашықтықтан білім берудегі оқу процесін жеңілдетеді және тиімді болады деген ойдамыз.

Әдебиеттер

1. Элен Битэм, Рона Шарп. Педагогиканы цифрлық дәуірде қайта зерделеу. XXI ғасырдағы оқыту дизайны. – Алматы «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры – 2019 жыл – 328
2. Специальная методика преподавания географии и естествознания: Учебно-методический комплекс для специальности 050105 «Дефектология». / Сост. Б.И. Ильясова. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2011. – 94 с.
3. Мустафаев Ж.С. Конструктивная география. Караганда, 2015 – 122 с.
4. <https://digitalkz.kz/kz/o-programme/>
5. <https://www.ispring.ru/ispring-suite>
6. <https://www.bandicam.com/ru/>
7. https://www.movavi.ru/suite/?gclid=Cj0KCQiAzZL-BRDnARIsAPCJs73efg-jcZUFtK0hzkyWMd2gQ_ZQhj-pAnQKI3h0hRUkU6nuQIPco_IaAuV1EALw_wcB

МРНТИ: 14.23.07

О.Ю. Терещенко, О.Г. Беленко

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», realniyg93cat@mail.ru

СПЕЦИФИКА ФОРМИРОВАНИЯ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ ОПЕРАЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В ДОШКОЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

THE SPECIFICS OF THE FORMATION OF MENTAL OPERATIONS IN THE PROCESS OF LEARNING IN A PRESCHOOL INSTITUTION

Умственное развитие является важным аспектом роста, охватывающим различные умственные способности. Это начинается с самого рождения, и по мере развития ребенка с течением времени его психические реакции также меняются. Эти реакции очень просты для начала, но со временем они приводят к сложной умственной деятельности.

Мыслительные операции являются инструментом знания человеком находящейся вокруг реальности, потому что формирование логических операций – это основной фактор становления всесторонне развитой личности.

Мышление дает ответ на такие вопросы, которые нельзя допустить путем чувственного, непосредственного отражения. Благодаря мышлению человек правильно ориентируется в окружающем мире, использует ранее полученные обобщения в реальной, новой обстановке. Деятельность человека разумна благодаря знанию взаимосвязей объективной действительности и законов [1].

Мы опираемся на определение, где мышление – обобщенное и опосредованное отражение закономерных, существенных взаимосвязей действительности. Это обобщенная ориентация в конкретных ситуациях действительности [2].

Когнитивное становление дошкольников связано с количественными и качественными изменениями интеллекта в период взросления ребенка. Под когнитивным формированием нами понимается развитие мыслительных процессов: восприятие, память, формирование понятий, воображение, логика.

Мышление ребенка до 7 лет идет в двух направлениях: развиваются формы мышления и мыслительные операции. К основным мыслительным операциям следует отнести: анализ, синтез, обобщение, сравнение, абстрагирование, классификация и конкретизация [1].

В дошкольном возрасте начинается постепенный переход от наглядно – действенного мышления к наглядно-образному мышлению, закладывается основа абстрактно-логического мышления. Как отмечают психологи, дошкольный возраст – это этап интенсивного психического развития. Особенностью данного периода является то, что возрастающие изменения отмечаются во всех сферах, начиная от улучшения психофизиологических функций и заканчивая возникновением сложных личностных новообразований [3].

Ряд ученых, опираясь на материалы исследований, сошлись во мнении, что наиболее сложные лобные области у детей созревают окончательно к 6-7-летнему возрасту. В этих отделах мозга наблюдается бурное развитие ассоциативных зон, в которых развиваются мозговые процессы, определяющие проявления сложных умственных действий. Значительное морфологическое переделывание мозговых структур шестилетнего ребёнка сопровождается ещё более существенными изменениями в активности головного мозга и отражается на его психических функциях [4].

Для ребенка младшего дошкольного возраста характерно непоследовательное использование сравнения. Дети могут правильно выделять в каждом из предметов опознавательные, отличительные признаки, но они ещё не знают, что надо в каждом сравниваемом предмете выделять однородные признаки и сопоставлять их попарно: цвет с цветом, величину с величиной. Поэтому операции сравнения надо обучать на занятиях, в процессе дидактических игр, и бытовой обстановке [2].

По мере развития любознательности, познавательных интересов мышление все шире используется детьми для освоения окружающего мира, которое выходит за рамки задач, выдвигаемых их собственной практической деятельностью. Ребенок начинает ставить перед собой познавательные задачи, ищет объяснения замеченным явлениям. Дошкольники прибегают к своего рода экспериментам для выяснения интересующих их вопросов, наблюдают явления, рассуждают о них и делают выводы.

Дошкольный возраст является важным периодом развития всех психических функций: речи, мышления, эмоций, механизмов контроля произвольных движений [4]. За них отвечает высшие структуры головного мозга – это кора. Все это непосредственно связано с игрой. Умственное развитие дошкольников характеризуется формированием образного мышления, которое позволяет ему думать о предметах, сравнивать их в уме даже тогда, когда он их не видит. Однако логическое мышление в этом возрасте еще не сформировалось. Данному процессу препятствует эгоцентризм и неумение сосредоточиться на изменениях объекта [5].

«Правильно организованное обучение ребёнка ведёт за собой детское умственное развитие, вызывает к жизни целый ряд таких процессов развития, которые вне обучения вообще сделались бы невозможными. Обучение есть, таким образом, внутренне необходимый и всеобщий момент в процессе развития у ребёнка не природных, но исторических особенностей человека» Психологами многократно обсуждалась проблема возникновения и развития мышления у ребенка. Существует множество точек зрения решения данной проблемы. Однако, доминирующим в последнее время явилось представление о генезисе мышления как о пути от более примитивных его форм ко все более совершенной, каковой является словесно-логическое (дискурсивное) мышление [5].

Познавательные процессы входят как составная часть в любую человеческую деятельность и обеспечивают ее эффективность. Из всех четырех типов познавательных процессов, а именно: восприятие, память, мышление, воображение – мышление является высшей степенью познания действительности [6]. Благодаря мышлению становится возможным познавать те предметы и явления, которые непосредственно не могут быть восприняты какими-либо органами чувств. Поставить себе промежуточные и окончательные цели, продумать ход предстоящей деятельности, спрогнозировать возможные препятствия на пути к цели и способы их преодоления.

Отличительной особенностью мышления, является то, что оно отражает обобщенно информацию, которую мы получаем непосредственно с помощью наших органов чувств. Таким образом, обрабатывается все, что происходит в самом человеке и окружающем его мире [6]. Например: термометр является средством измерения, позволяющим определить, по температуре воздуха, какая сейчас на улице погода. Но при этом мы получаем эту информацию не с помощью наших ощущений, а опосредованно по положению столбика ртутной трубки относительно риска. Познание такого рода не является непосредственным показанием наших органов чувств, а является опосредованным. Такой тип познания не возможен без мышления [2].

По мнению Л.С. Выготского, ведущей деятельностью дошкольников является игра. Игра – это средство разностороннего развития ребенка, которая является основополагающей базой для дальнейшего психического развития, в том числе и наглядно-образного мышления.

Сегодня психологи, основываясь на тезисах, выдвинутых Выготским Л.С., выделяют три основных этапа в развитии мышления ребенка:

- наглядно-действенное,
- наглядно-образное,
- понятийное мышление.

Наглядно-действенное мышление преобладает в основном у детей первого, второго, третьего года жизни [8]. Однако, уже на третьем году начинает формироваться наглядно-образное мышление. У более старших дошкольников возникают первые понятия. Их мышление становится все более отвлеченным.

В период времени от трех до семи лет благодаря влиянию конструкторской и художественной деятельности у дошкольника складываются способности мысленно разделять видимый предмет на составляющие части, а затем объединить их в единое целое. Дети учатся выделять структуру предметов, их пространственные особенности, а также соотношения частей. Развитие восприятия у детей дошкольного возраста происходит поэтапно. На первом этапе перцептивные действия формируются непосредственно в результате игры с различными предметами. На втором этапе дошкольники знакомятся с пространственными свойствами предметов с помощью ориентировочно-исследовательских движений рук и глаз [9]. На третьем этапе дети получают возможность достаточно быстро узнать интересующие свойства объектов, при этом внешнее действие превращается в умственное.

В дошкольном возрасте мышление ребенка переходит в новую фазу развития. Происходит увеличение круга представлений детей и расширение умственного кругозора,

идет перестройка самой умственной деятельности. У ребенка старшего дошкольного возраста начинают впервые складываться простейшие формы логического мышления.

К старшему дошкольному возрасту появляются задачи нового типа. В них результат действия будет не прямым, а косвенным. Для его достижения ребенку нужно будет учитывать связи между двумя или несколькими явлениями, которые происходят одновременно или последовательно. Например, такие задачи возникают в играх с механическими игрушками (если шарик, расположенный на колесе вращать с достаточной скоростью, то благодаря центробежной силе, он окажется в определенном секторе игрового поля и включит лампочку), в конструировании (от формы постройки и расположения деталей в ней зависит ее прочность и устойчивость) и так далее [1].

Таким образом, можно выделить следующие особенности развития мышления дошкольников старшего возраста: – ребенок решает мыслительные задачи в представлении; – освоенная речь приводит к развитию суждений у ребенка, что является способом решения мыслительных задач; – вопросы детей выступают показателем развития любознательности; – ребенок переходит от использования готовых связей и отношений к «открытию» более сложных; – ребенок начинает объяснять явления и процессы; – складываются предпосылки таких качеств ума, как самостоятельность, пытливость и гибкость.

Литература

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация педагогического процесса: в вопросах и ответах: научное издание. - Киев: Радянська школа, 1982. – 198 с.
2. Бачурина В.Н. Развивающие игры для дошкольников. – М.: ООО ИКТЦ «Лада», 2006. – 201 с.
3. Венгер Л.А. Домашняя школа мышления. – М.: Дрофа, 2014. – 400 с.
4. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. – СПб.: АСТ, 2014. – 512 с.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – СПб.: АСТ, 2012. – 480 с.
6. Грановская Р.М. Элементы практической психологии. – СПб: Речь, 2013. – 278 с.
7. Истомина З.М. Развитие произвольного запоминания у дошкольников. – М.: Просвещение, 2000. – 189 с.
8. Кулагина И.Ю. Возрастная психология. – М.: Изд-во УРАО, 1998. – 175 с.
9. Кузнецова А.В. 205 развивающих игр для детей 3-7 лет. – М.: Рипол Классик, Дом XXI век, 2006. – 150 с.

МРНТИ: 06.77.02

А.Б. Тлесова, О.Б. Идеятова

М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қ., oideyatova@mail.ru

ЖАСТАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДАҒЫ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ РӨЛІ

THE ROLE OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN YOUTH EMPLOYMENT

Бәсекеге қабілетті қоғам құру – мемлекет дамуының кепілі. Ал, қоғамның басты құндылығы – адам. Бұл ретте адам капиталының сапасын жақсарту мен білім жүйесін дамытудың маңызы зор. «Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекеге қабілетімен айқындалады», – дейді Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында. Яғни, жаһандық бәсекеге қабілетті жастар тәрбиелеу – мемлекеттік идеологияның берік негізі.

Жоғары оқу орындарының өміршеңдігі көбінесе нарықтық компонентпен – студенттерді ақылы негізде оқыту ауқымымен айқындалатын болады. Өз кезегінде, талапкер мен оның ата-анасының белгілі бір ЖОО-ға оқу ақысын төлеуге деген ықыласы көбінесе

ата-аналар мен жұмыс берушілердің осы ЖОО-дағы оқу сапасын бағалауына байланысты болады. Тек қана студенттер сапасы профессорлардың, оқулықтар мен мақалалардың болуымен ғана емес, олардың ЖОО-нын тамамдағаннан кейін жұмысқа орналасуымен бағаланады. Бұл ЖОО-да студенттің оқуы ақталды ма, жоқ па деген ойға дағдыландырады. Әрине, әзірге бізді көптеген әлеуетті талапкерлер босаңсытады. Бірақ бір-екі жылдан кейін университеттер арасында олар үшін күрес өте қатал болады. Осылайша, талапкерлер үшін күресте университеттер арасындағы бәсекелестіктің артуы жағдайында түлектерді жұмысқа орналастыру, олардың еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігі, университеттің кәсіби мансабына ықпал ету қабілеті ерекше мәнге ие болады. Бұл мәселе университеттің көптеген қызметтерінің жұмыс сапасына байланысты күрделі, көп қырлы және ұзақ мерзімді.

Бұл жұмыстағы өзара әрекеттесудің негізі – жұмыс берушілер, еңбек нарығы мен білім беру қызметтері нарығын жан-жақты зерттеу, өндірістік тәжірибелер мен дипломдық жобаларға назар аудару, бос жұмыс орындары жәрмеңкесінде өз түлектерін шебер көрсету, бірінші курс студенттерін өз мансабын басқару өнеріне үйрету, ата-аналармен өзара әрекеттесу және тағы басқалар.

Экономиканың инновациялық дамуы, жоғары кәсіптік білім беруді реформалау жағдайында ЖОО түлектерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету мәселелері кез келген мемлекеттің дамуының негізгі әлеуметтік – экономикалық проблемалары болып табылады. Еңбек нарығына және түлектердің бәсекеге қабілеттілігіне белсенді әсер ететін әртүрлі факторларды бөліп көрсету керек. Бұған, ең алдымен, халық санының динамикасы мен жыныс-жас құрамымен байланысты демографиялық көрсеткіштер жатады. Демографиялық ауысуы аяқталмаған және халық саны өсіп отырған аймақтарда жұмыспен қамту мәселесі ең өткір болып табылады. Олар еңбек нарығына кіретін жастардың жас табы мен зейнеткерлікке шығатын адамдардың арасындағы сандық диспропорцияға байланысты. Осылайша, жұмыс берушілердің санының тұрақты түрде азаюуы, қызметкерлер үшін бәсекелестіктің артуына әкелері сөзсіз [1,2].

Бәсекеге қабілеттілік, сонымен қатар, кәсіптік құрылым. Жұмыс іздеушілердің сұраныс құрылымы мен кәсіптік – біліктілік құрамы сәйкес келмеген жағдайда жұмыспен қамту қызметтері жұмыссыздарды қайта даярлауды жүргізеді. Мемлекет үшін бұндай белсенді жұмыспен қамту саясаты өте қымбатқа түседі.

Халықтың еңбек нарығындағы мінез – құлқы білім деңгейіне, әлеуметтік – мәдени ерекшеліктеріне, аумақтың ұтқырлығына да байланысты. Халықтың білім деңгейі жоғары аймақтар мен қалаларда еңбек нарығындағы сұраныстың өзгеруге бейімділігі жылдамырақ. Сондықтан, жұмыссыздық әдетте төмен болады. Соңғы уақытта, қоныс аударушылар қоныстанған жаңа аймақтарында еңбек нарығындағы жағдай нашарлаған кезде халықтың мобильділігі жоғары болғандықтан, көші-қон ағыны тезірек басталады. Бұл, жаңа тұрғылықты жерге көшумен немесе жұмыс орындары көп облыстар мен қалаларға еңбек миграциясын ауыстырумен байланысты. Дегенмен, дамыған еңбек нарығы бар елдердің арасында қазіргі қазақ халқының аумақтық ұтқырлығы әлі де төмен. Оның себептері – қалалардың сирек желісі және қатынауға кедергі келтіретін дамымаған көлік инфрақұрылымы, жергілікті тұрғын үй нарығындағы бағаның үлкен ауытқуы және тұрғылықты жерді ауыстырудың жоғары шығындары.

Диаграмма 1 – Қазақстандағы жастар арасындағы жұмыссыздықтың басты себептері

Студенттер үшін басты проблема – жұмысқа орналасу. Университетте оқудың басынан бастап диплом туралы ғана емес, ең бастысы – мамандық бойынша жақсы білім алу мүмкіндігі туралы ойлану қажет. Бірақ, бұл жағдайда студентті осы проблемамен жалғыз қалдыру дұрыс болмайды. Оқытушылардың міндеті – студентке еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болуға көмектесу. Ал студенттердің жалғыз міндеті – жақсы оқу. Өкінішке орай, студенттің жақсы оқуы болашақта түлектің өмірлік тұрақтылығы мен жетістігіне кепілдік бермейді. Осыған орай, келесідей ережелерді қарастыруға болады:

Студенттің бәсекеге қабілеттілігі арқылы біз оның қабілетін түсінеміз. Еңбек нарығындағы бәсекелестіктің өсу жағдайында жоғары оқу орнында оқуды аяқтау өз мамандығы бойынша кепілдендірілген жұмыс және мансап сатысын сәтті көтеру перспективалары арқылы көрінеді. Бұл студенттің университетте оқу кезеңінде байыпты және тұрақты күш-жігерін талап етеді. Мұндай күш-жігер ұйымдастырушылық мінез-құлық факторларының екі тобына негізделуі керек:

А. стратегиялық мінез-құлық факторлары.

Б. тактикалық мінез-құлық факторлары.

Студенттің бәсекеге қабілеттілігін қалыптастырудың стратегиялық факторларына біз мыналарды жатқызамыз:

1. Барлық мәселелерде және барлық жағдайларда табысқа ұмтылу.
2. Оқу кезеңінде ұйымдастырушылық кәсіпкерлік қызмет дағдыларын дамыту.
3. Университетте оқудың алғашқы күнінен бастап болашақ кәсіби қызметті игеру.
4. Қоғамда өз беделін арттыруға үнемі қамқорлық жасау.
5. Ұзақ мерзімді іскерлік байланыстарды қалыптастыру және дамыту.
6. Жеке өмір мен іскерлік мансап жоспарының болуы және іске асырылуы.
7. Жеке өнімділікті арттыру.
8. Отбасының әл-ауқатын қамтамасыз ету.
9. Жолы болу мен сәттілік.

Егер ұсынылып отырған модельдің барлық факторлары жұмыс істейтін болса, онда сәттіліктің қажеттілігі мен рөлі барынша азайтылатынына, ал өмірлік табыс пен бәсекеге қабілеттілік іскер адамның өз қолында болатынына сенімдіміз. Енді студенттің оқу кезеңіндегі мінез-құлық тактикасы туралы.

Мінез-құлық тактикасының алты факторы бар:

1. Бірінші курс студентінің ЖОО-да оқыту технологияларын қарқынды меңгеруі.
2. Жеке ұйымшылдық: жүйе бойынша өмір сүру және жұмыс істеу қабілеті.
3. Бір жылға өз істерін жоспарлау жүйесінің болуы және пайдаланылуы, айлар, апталар және әр күн үшін жоспарлау техникасын білу.
4. Қоршаған орта үшін қызықты болуға деген ұмтылыс-бастықтар, іскери серіктестер, бағыныштылар және т. б.
5. Қарым-қатынас үшін тартымды, жағымды болуға ұмтылу.
6. Жеке өмірдің нәтижелері мен процестерін үнемі бақылау[3,4].

Түлектің жұмысқа орналасуы мен өмірлік тұрақтылығы мәселесін шешуде біз маңызды рөлді біріншіден - студенттің өзі, екіншіден - оның ата-анасы, үшіншіден - ЖОО атынан: студенттерді жұмысқа орналастыруға жәрдемдесу қызметі және шығарушы кафедра, төртіншіден, жұмыс беруші кәсіпорындар алады. Бұл жүйеде біреу студенттің нақты жұмысқа орналасуына және еңбек мансабына ықпал етудегі басты миссиясын өз мойнына алуы керек. Біздің ойымызша, бұл жоғары оқу орны.

XXI ғасыр – білім мен ғылымның дәуірі. Бәсекеге қабілеттіліктің негізгі факторы – жастар. Білімнің салтанат құруы ұлт болашағының іргетасын қалайды. Білім және ғылым министрлігінің соңғы дерегі бойынша, Қазақстанда 131 жоғары оқу орны бар. Былтырғы оқу жылында студенттер саны 604 мың болса, 2020-2021 оқу жылында 636 405 мың студент білім алуда.

Биыл қазақстандық 10 ЖОО «QS World University Rankings-2021» рейтингі бойынша әлемнің үздік университеттерінің қатарына кірді. Мәселен, Әл-Фараби атындағы қазақ

ұлттық университеті әлемдік 1000 ЖОО арасында 165 орынға көтеріліп, үздік 200 университеттің қатарына енген алғашқы қазақстанның оқу орны атанды. Сондай-ақ Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті 357-ші орында болса, М.Әуезов атындағы ОҚМУ 490 орынға жайғасқан. Рейтинге түлектердің сұранысқа ие болуы, дайындығы, бәсекеге қабілеттілігі мен беделі, ұлттық және әлемдік танымалдылығы, университеттің ғылыми мектептері және қызмет бағыттары мен жетекші оқытушылардың тиімділігіне ерекше назар аударылады.

Өткен жылы Қазақстан Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексында 4 саты көтеріліп, 141 елдің ішінде 55 орынға жайғасты. Рейтингтегі бірінші орын Сингапурге тиесілі болса, екінші-үшінші орынды АҚШ пен Гонконг алып отыр. Посткеңестік елдер арасында Ресей – 43, Әзербайжан – 58, Украина – 85, Қырғызстан – 96 орында [5].

Аталмыш рейтинг әлем елдерінің әртүрлі экономикалық жағдайдағы ұлттық бәсекеге қабілеттілігін айқындайды. Бұл өз кезегінде елдердің жаңа даму стратегиясын қабылдап, ауқымды реформалар жүргізуіне мүмкіндік береді.

Елімізде білім мен ғылымды дамытудың 2025 жылға дейінгі мемлекеттік бағдарламасы қабылданған. Соған сәйкес жоғары оқу орындарының бәсекеге қабілеттілігі айқындалады. Мұнда халықаралық, ұлттық, өңірлік деңгейдегі бәсекеге қабілеттілік негізінде сараптама жасалады. ЖОО-лардағы білім сапасын арттыру үшін өзара ішкі бәсекелестікті дамыту қажет. Яғни, жоғарғы оқу орындарын мемлекеттік және жеке деп бөлмей, жақсы және жаман деп ажырату қажет. Сондай-ақ жоғары білім сапасын арттырудың тағы бір құралы ретінде қазақстандық ЖОО-лардың интернационалдандырылуы да маңызды деп есептейміз.

Білімнің салтанат құруы – сананы жаңғыртудағы маңызды бағыт. Сапалы кадрлар даярлау Қазақстанның серпінді дамуына мүмкіндіктер ашады. Қоғам білім, ғылым, инновация арқылы өзінің адами капиталын, бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Зияткерлік капитал – қоғамның адами әлеуеті негізінде жинақталатын нақты ресурс. Халқымыздың болашағы еліміздің әрбір азаматы қандай құндылықта тәрбиеленуіне байланысты.

Жақында Мемлекеттік хатшы Қ.Көшербаев «Рухани жаңғыру» бағдарламасын ұлтты жаңғырту бағдарламасы ретінде жалғастыру керектігін атап өтті. Прагматизм мен сананың ашықтығы, бәсекеге қабілеттілік пен білімнің салтанат құруы ұлттық бағдарға айналғанда, жаңа ғасырдағы жаңа қоғам қайта түлері анық.

Жалпы, қазіргі қазақстандық жастар прагматикалық әрі бәсекеге қабілетті деп айтуға болады. Бір жағынан бұл уақыт талаптарына байланысты болса, екінші жағынан сананың «қайта жаңғыруы» жаһандық және жеке қажеттіліктерге байланысты жан-жақты әрі жауапты адамдарды қалыптастырары анық. Сондықтан тез өзгеріп жатқан әлемде жастардың әлеуетін тиімді дамыта алатын мемлекеттер үшін стратегиялық артықшылықтар басым болмақ.

Әдебиеттер

1. Н.Ә. Назарбаевтің Қазақстан халқына жолдауы: Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері., 2018 ж., 10 қаңтар.
2. «Қазақстан 2020: болашаққа жол» ҚР-ның 2020 жылға дейінгі мемлекеттік жастар саясатының тұжырымдамасы.,//<http://www.kst.adilet.gov.rz/ru/node/77424>
3. Жоламанова Г. Е., Анализ ситуации на молодежном рынке труда Республики Казахстан.,//http://2004-2010.kz/index.php?option=com_content&task=view&id=3793&Itemid=44
4. Сейдахметов А.С., Проблемы трудоустройства молодежи на рынке труда Казахстана., 2016 г./https://articlekz.com/article/15169
5. Жастар жаһандық бәсекеге қабілетті ме? <https://baribar.kz/140229/zhastar-zha-andyq-basekege-qabiletti-me/30.09.2020>.

Г.М. Тохметова

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», gauharbrilliant@mail.ru

**ИННОВАЦИИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ
КАК АКТУАЛЬНЫЙ ФАКТОР СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА
УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА**

**INNOVATIONS IN THE ACTIVITY OF THE EDUCATIONAL SYSTEM AS AN
ACTUAL FACTOR OF MODERN MANAGEMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS**

По мнению многих авторов, инновации в деятельности образовательной системы является наиболее действенным и актуальным фактором современного менеджмента учебного процесса. В связи с этим формирование системы инновационного управления высших учебных заведений на каждом уровне должно происходить по предусмотрению развития инновационного управления.

О.Г. Ильина организационную структуру системы управления вузом рассматривает с точки зрения стратегического управления [1]

Система включает несколько управляющих подсистем, в основу которых положены стоящие перед ними задачи. К задачам подсистем автор относит “Планирование обучения”, “Маркетинг”, “Финансирование деятельности вуза”, “Организацию труда преподавателей”, “Развитие персонала”, “Оплату труда”, “Обеспечение”.

С.Д. Резник и В.М. Филиппов рассматривают систему управления высшим учебным заведением как социально-экономическую систему, в которой отражена “взаимосвязь элементов внешней среды, оказывающих воздействие на систему управления высшим учебным заведением и конечные результаты деятельности данной системы [5]. Это достижимо при эффективном использовании принципов и механизмов, которые осуществляют систему взаимосвязей и отношений между объектом и субъектом управления данной системы”.

К субъектам управления авторы относят органы управления образованием, органы управления вузом, управленческие кадры вуза. Управляемая подсистема включает в себя несколько подсистем управления:

- управление стратегическим развитием;
- управление учебной работой, управление научной работой, управление экономической деятельностью, управление внешними связями;
- управление социальной и воспитательной работой;
- управление административно-хозяйственной деятельностью;
- управление инновационной деятельностью;
- разработки программ (планов мероприятий) по достижению стратегических целей и решению стратегических задач).

Стратегический менеджмент вуза должен осуществляться органом по стратегическому развитию, в который входят лица, ответственные за развитие и реализацию стратегии. В контексте развития инновационной деятельности стратегическое управление предполагает анализ инновационного потенциала и активность вуза, разработку инновационной политики и трансформацию выбранных направлений в стратегические цели.

Функциональное управление осуществляют руководители подразделений. На данном уровне должна происходить трансформация стратегических целей в сфере инноваций в тактические цели подразделений или центров ответственности.

К управляемой подсистеме относятся подразделения, которые должны обеспечить инновационные процессы, задачей которых является реализация этапов инновационного

процесса: генерирование идеи – оценка и выбор идеи – разработка инновации – внедрение инновации – коммерциализация.

Таким образом, в современной системе управления вузом инновационные системы должны развиваться на стратегическом уровне и находить своё отражение, что в свою очередь обеспечивается соответствующей организационной структурой вуза, соответствующими подразделениями [3].

Процесс жизнедеятельности и жизнеспособности любого вуза в значительной мере определяется не только личностью руководителя, но и профессионализмом специалистов всех уровней, начиная от высшего управленческого звена (ректор, проректоры, деканы, заведующие кафедрами) до вспомогательного персонала.

Одним из приоритетных направлений труда ректора вуза на всех этапах его управленческой деятельности является осуществление кадровой политики. Она зависит в значительной степени от осознания им своих реальных достижений, масштабности личности и мышления, уверенности в своих лидерских ресурсах, обеспокоенности развитием руководимой образовательной структуры, пониманием ее задач и перспектив.

При планировании и управлении карьерным развитием сотрудников ректоры используют различные модели. Одной из эффективных можно считать модель партнерства, которая имеет ряд преимуществ. Ее реализация предполагает трехстороннее сотрудничество: сотрудника, руководителя и отдела персонала (отдел развития кадров). При такой модели руководитель участвует в планировании карьеры и выступает в качестве советника, наставника. Названная модель позволит ректору вуза более успешно реализовывать планы развития, так как он сохраняет за собой право распоряжаться ресурсами подчиненных, управлением, распределением рабочего времени.

Анализ работы многочисленных вузов предоставляет факты доказывающие, что в тех вузах, где кадровое продвижение сотрудников является самостоятельным направлением деятельности ректоров эффективна не только деятельность вуза, но и вся система межличностных взаимодействий, общения сотрудников, которая становится более экологичной. Понимая это, ректоры некоторых вузов создают новые организационные структуры, в функции которых входит изучение личностного и профессионального ресурса подчиненных, их карьерного роста.

Речь идет о необходимости создания в вузах маркетинговых центров, которые берут на себя задачи диагностики соответствия индивидуально-психологических и профессиональных параметров специалистов тем должностям, которые определены штатным расписанием вуза.

Кроме того, маркетинговый центр может определять качественную и количественную потребность в персонале, учитывать значимые факторы, которые определяют потребность в нем, делать расчет затрат на его приобретение и дальнейшее использование, выбор источников и путей покрытия расходов, связанных с приглашением высококвалифицированных специалистов.

Среди факторов, влияющих на потребность в персонале, наибольшую значимость имеют, прежде всего, рыночные факторы: рост спроса на образовательные услуги данного вуза, учет возможности роста кадров в контексте его стратегического развития. В настоящее время увеличивается значимость технологических факторов: увеличение числа специалистов, в связи с совершенствованием научно-технологической базы вуза, необходимой для осуществления образовательного процесса.

Квалификационные факторы связаны с подбором профессорско-преподавательского состава, имеющего высокий уровень подготовки, ученые степени и звания, необходимые для приведения кадрового состава вуза в соответствие с нормативными требованиями, задаваемыми вышестоящими инстанциями.

В задачи маркетингового центра входит также создание имиджа вуза, т.е. его привлекательного и конкурентоспособного образа для потребителя образовательных услуг. Как правило, ректор вуза прибегает к использованию различных видов рекламы, направленной на подчеркивание преимуществ получения образования именно в данном вузе.

Учет организационного фактора позволяет оптимизировать и вносить изменения в организационную структуру, дает возможность уменьшить потребность в персонале. Этот фактор напрямую связан с социальным фактором, обуславливающим текучесть кадров и необходимость их постоянного пополнения.

Специалисты маркетингового центра определяют методы реализации кадровой политики ректора, выбор стратегий и осуществление практических действий по их реализации.

Анализ опыта работы ряда вузов показывает, что внутреннее привлечение кадров является более предпочтительным, так как позволяет увеличить перспективы служебного роста, повышает их удовлетворенность работой, веру в себя, дает возможность сохранить основной состав при сокращении штатов или при заполнении вакансий при освобождении должностей. Кроме того, использование стратегии внутреннего привлечения кадров не требует времени для адаптации сотрудников в этом вузе и пристройки к ним.

При многих преимуществах стратегии внутреннего привлечения кадров, она имеет и ряд недостатков: изменяет психологический климат коллектива вследствие внутренней конкуренции, снижает активность невостребованных специалистов, позволяет продвигать не столько профессионально успешных, сколько людей близкого окружения. Преодолеть недостатки стратегии внутреннего привлечения кадров может проведение внутренних конкурсов на конкретные должности.

Однако использование этой стратегии позволяет создать специфический внутренний ресурс труда, который дает возможность сохранить наиболее ценную часть специалистов и поддерживать стабильность профессорско-преподавательского состава.

Не вызывает сомнений, что наличие в вузе маркетингового центра освобождает время ректора, затрачиваемое на решение второстепенных задач. Более целесообразным является использование этого времени на разработку стратегии работы вуза с кадровым ресурсом. Следует подчеркнуть, что позитивные результаты работы маркетингового центра по работе с кадрами зависят как от уровня профессионализма его специалистов, которые должны владеть современными методами работы с персоналом, хорошо ориентироваться в профильных особенностях вуза, так и от уровня их социальной и психологической компетентности [2].

Литература

1. Ильина О.Г. Методология статистического исследования менеджмента высшего учебного заведения: дисс. ... канд. эконом.наук : спец. 08.00.11 / Ильина О. Г. – М., 2017.
2. Магомедов Р.Г. Кадровая политика ректора как фактор эффективной жизнедеятельности вуза. Известия южного федерального университета. 2015. – № 5. – с.21-26).
3. Созашвили Н.М. Инновационные ориентиры менеджмента учебного процесса. Психолого-педагогічні науки. – 2016. – № – 2. – С.42
4. Управление высшим учебным заведением : учеб. / под ред. С. Д. Резника, В. М. Филиппова. – 2-е изд., перераб. – М. : ИНФРА – М., 2016.

Б.Ш. Тұрғанбаева, Б.Б. Берікова

«Семей қаласы Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, Veibitgul.7@mail.ru

**БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМІНІҢ ОҚУШЫЛАРМЕН
ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС СТИЛІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

**PRIMARY SCHOOL TEACHER WITH STUDENTS CREATING
A COMMUNICATION STYLE**

«Ақырын жүріп, анық бас, Еңбегің кетпес далаға. Ұстаздық қылған жалықпас, Үйретуден балаға»- деп Абай атамыз айтып кеткендей, әрдайым балаға бар мейірім жылуын беріп, екінші анасындай қамқорлық көрсетіп, тек жақсылыққа жетелейтін ол әрине- ұстаз. Ұстаз- ұлы тұлға. Кез келген ұлы тұлғаға бағыт-бағдар беріп, түзу жолға түсіріп, саралайтын артында бір ұстаз деген ұғымды жамылған адам тұрары хақ.

«Ұстаз... жаратылысынан өзіне айтылғанның бәрін жете түсінген, көрген, естіген және аңғарған нәрселердің бәрін жадында жақсы сақтайтын, ешнәрсені ұмытпайтын... алғыр да аңғарымпаз ақыл иесі..., мейлінше шешен, өнер- білімге құштар, аса қанағатшыл жаны асқақ және ар-намысын ардақтайтын, жақындарына да, жат адамдарына да әділ, жұрттың бәріне жақсылық пен ізгілік көрсетіп... қорқыныш пен жасқану дегенді білмейтін батыл, ержүрек болуы керек», - деген Әл-Фараби бабамыз. Мұғалім үшін ең маңызды нәрсе ол әрине – оқушы. Мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас оқушыны толығымен түсіне білуге көмектеседі. Мұғалім тек оқушыны түсініп қана қоймай онымен қандай жұмыс түрін жүргізу керектігін толығымен аңғаруы тиіс. Қарым-қатынас ұғымына келетін болсақ, ол адамның жан дүниесін сыртқы көрінісі болып табылады. Мұғалім қарым-қатынастың педагогикалық және психологиялық жағынан толығымен меңгеруі тиіс. Егер меңгермеген жағдайда мұғалім үшін оқушының жан дүниесін ашу оңай болмайды. Оқушының жан дүниесіне «мен» деген ұғымынды енгізу өте қиын. Өйткені өзіне ұқсамайтын басқа адамның жан дүниесіне ену үшін психологиялық дайындық керек. Оқушымен қарым- қатынас кезінде оның психологиялық жағдайына мән беру керек. Оқушымен ең алғаш кездескен кезде мұғалім оның өзін-өзі ұстауына үлкен мән беруі керек.

Бастауыш сынып мұғалімінің тәжірибесінде орын алатын педагогикалық қарым-қатынастың түрлерімен қатар оның негізгі стильдерімен танысып өтейік. Бастауыш сынып мұғалімінің педагогикалық қарым-қатынас стилі – педагогтың өз шәкірттерімен әрекеттесуінің дербес-психологиялық ерекшеліктері. Әр мұғалімнің балалармен қарым-қатынас орнатуында өзіне ғана тән ерекшеліктері болады. Осы ерекшеліктеріне байланысты әр мұғалімнің кабинетке кіруімен бірге оқушылар сыныбында әр түрлі психологиялық ахуал орын алады.

Ғылымда қарым-қатынастың мынандай стильдері топтастырылған: авторитарлық, либералдық, демократиялық.

Қарым-қатынастың авторитарлық стилінде мұғалім оқушылардың қызығушылықтарын ескерусіз өзі ғана шешім қабылдайды, оқушылардың пікірлері маңызды болып есептелмейді, олар тек мұғалімнің айтқанын, нұсқасын орындаушылар ретінде қабылданады. Оқушыларға ешқандай еркіндік берілмейді, олар үнемі бағынышты, тәуелді позицияда болып, педагогикалық ықпалдың объектісіне айналады. Мұғалімнің дауыс ырғағында бұйрық беру, қатал тәртіп орнату, өктем сөйлеу, қысым жасау сияқты қасиеттері басым болады. Мұндай қарым-қатынас барысында оқушылардың тұлға ретінде дамуына көп кедергілер кездеседі және ұстаз бен оқушылар арасында көптеген түсініспеушілік, шиеленіс, қарама-қайшылық жағдайлары кездеседі. Мұнда мұғалім: «Менің айтқаным заң», «Мен бұйырамын, сендер орындайсыңдар» деген позицияны ұстанады.

Қарым-қатынастың либералдық стилінде мұғалім өз бетінше шешім қабылдаудан бас тартып, жауапкершілікті оқушыларға, әріптестеріне ысырады. Мұғалім тек оқыту процесімен шектеліп балалардың тәрбиесіне көп көңіл аудармайды, оқушыларды өз

беттерінше жібереді. Бұндай қарым-қатынас стилі бойынша жұмыс істейтін мұғалімдердің сыныбында үлгерім де, тәртіп те қанағаттанарлықсыз болады. Мұғалім балалар ұжымының дамуына, жеке оқушылардың даму мәселелеріне немқұрайлы қарайды, қиын жағдайлардан құтылу үшін қатты талап қоюдан бас тартып ешқандай белсенділік, шығармашылық танытпайды. Оқушылардың тәрбиесі, дамуы қадағаланбайды, қарым-қатынас барысында ынтымақтастық, түсінісушілік болмайды. Мұғалім «Сен тимесең, мен тимеймін», «Қалай болса, солай болсын» деген позицияны ұстанады.

Қарым-қатынастың демократиялық стиінде оқушы мен мұғалім педагогикалық қарым-қатынастың тең құқылы субъектілері ретінде қарастырылады. Оқушылар мен мұғалім ынтымақтастық қарым-қатынаста болады, оқушылардың жеке пікірлері есепке алынып, олардың белсенділіктері, шығармашылықтары жоғары бағаланады. Өзара қарым-қатынастары кеңес беру, ақыл айту, өтініш, сенім арту сияқты формалар арқылы іске асырылады. Мұндай стиль оқушылардың тұлға ретінде дамып қалыптасуына, олардың субъектілік позицияға ие болуына, гуманистік қатынастардың орнығуына, жағымды психологиялық ахуалдың қалыптасуына әсері көп. Бұл стильді ұстанатын педагогтар оқушылардың көңіл-күйін, психологиялық жағдайын түсінуге, олардың мүмкіншіліктерін жетістіктерін дұрыс бағалауға, оларға дұрыс құндылықтық бағыт-бағдар беруге тырысады. Осындай мұғалімдердің басқаруымен жұмыс істейтін оқушылар да өз беттерінше жұмыс істеуге дағдылану, жауапкершілік, шығармашылық, өзінің қабілеттерін дамытып іске асыру ерекшеліктері жиі байқалады. Бұл стиль бойынша жұмыс істейтін мұғалім: «Бәріміз бірге жоспарлаймыз, бірігіп орындаймыз, бірігіп жетістікке жетеміз» деген позицияны ұстанады.

Әр бастауыш сынып мұғалімі өзінің дербес ерекшеліктеріне, мүмкіндіктеріне, қабілеттеріне байланысты педагогикалық қарым-қатынастың өзіндік стилін қалыптастырады. Қарым-қатынастың өзіндік стилін қалыптастыру үшін ең алдымен бастауыш сынып мұғалімі өзінің психологиялық ерекшеліктерін, құндылық бағдарын, ішкі қабілеттерін, шығармашылық әлеуетін арнайы зерттеп білуі қажет.

Мұғалім тек білім берумен шектеліп қана қоймай қарым-қатынас орната білуі керек. Әрбір мұғалім үшін білім алушыға берілетін білімінің орны ерекше болуы керек. Бастауыш сынып мұғалімінің оқушылармен қарым-қатынас стилін қалыптастыру үшін ең алдымен білім алушылармен *ынтымақтастықтың қарым-қатынасын* іске асыру керек деп санаймын, осы кезден бастап мұғалімнің білім алушылармен қарым-қатынас стилі пайда бола бастайды. Достық ықылас негізінде құрылған педагогикалық қарым-қатынас, мұғалім оқушының ересек жолдасы ретінде қарым-қатынаста болады, татулық, достық қатынас орнайды. Бірлескен шығармашылық іс-әрекетке әуестену негізіндегі қарым-қатынас, мұғалім оқушыларды шығармашылыққа ынталандырады, балалар мұғалім соңынан қалмайтын болады. Білім алушылармен жұмыс істеген кезде әзіл-қалжыңға негізделген қарым-қатынас, балаларға ұнау үшін жас мұғалімдер қалжыңдасып сөйлеуді ұстанады, бірақ бұл дұрыс нәтижеге жеткізбейді.

Әр жас мұғалім өзінің дербес ерекшеліктеріне, мүмкіндіктеріне, қабілеттеріне байланысты педагогикалық қарым-қатынастың өзіндік стилін қалыптастырады. Қарым-қатынастың өзіндік стилін қалыптастыру үшін ең алдымен жас маман өзінің психологиялық ерекшеліктерін, құндылық бағдарын, ішкі қабілеттерін, шығармашылық әлеуетін арнайы игеруі тиіс. Толық меңгерген жағдайда нағыз маман болып шығатыны хақ. Болашақ мамандарға айтарым тұңғыш елбасымыздың сөзімен «Қазір бой салыстыратын емес, ой жарыстыратын заман». Болашақ жастардың қолында!

Әдебиеттер

1. Станкин М.И. Психология общения. Курс лекции, М., – 2000 г.
2. Повалеева М.А., Рутер О.А. Невербальные средства общения. – Ростов н/Д.: 2004. – 352 с.
3. Хан Н.Н. Сотрудничество в педагогическом процессе школы. – Алматы: 1997. – 212 с.
4. Елеусізова С. Қарым-қатынас психологиясы., Алматы, 1995 ж.
5. Слостенин В.А. Педагогика: учеб. пособие для студен.высш. учеб. заведений/ В.А. Слостенин, и др. – М.: – 2007. – 576 с.

И.В. Чикова

Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ,
Российская Федерация, г. Орск Оренбургской области, dasset1@rambler.ru

К ПРОБЛЕМЕ ПОСТУЛАТОВ И ИННОВАЦИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

ON THE PROBLEM OF POSTULATES AND INNOVATIONS IN THE EDUCATIONAL SPACE OF HIGHER EDUCATION

Реалии наших дней отражают суть той проблемы, что общество сталкивается с дефицитом готовности специалистов к различным видам практической деятельности или же неготовностью к реализации профессиональной деятельности по окончании вуза [8; 10; 12].

Исходя из указанных фактов, обозначается противоречивость ситуации: особая потребность общества в квалифицированных кадрах и отсутствие мотивированности обучающихся вуза на включение в профессиональную деятельность. Следовательно, проблему важно решать еще на стадии обучения, в образовательном пространстве вуза [3; 5].

Однако, поскольку современное образование ориентировано на саморазвитие человека, создание условий этого развития, а также стимулирование личностного роста обучающихся, то на поверхности обозначается взаимодействие субъект-субъектного уровня [1; 4; 7].

Последнее в свою очередь постулирует потребность вуза в педагогах, ориентированных на продуктивное взаимодействие с обучающимися, изменение направленности подготовки педагогических кадров на этапе обучения в вузе.

Наиболее успешно и действенно субъект-субъектное взаимодействие развивается в самих ситуациях социально-педагогических взаимодействий.

В соответствии с государственным образовательным стандартом высшего образования РФ основополагающим становится компетентный подход, а это, в свою очередь, обуславливает серьезные преобразования в структуре и содержании образовательного процесса вуза [5; 9].

В силу этого на поверхности в числе инноваций и одновременно проблемных областей обозначается взаимодействие субъектов образовательного процесса вуза и его специфика.

Анализ проблемы взаимодействия применительно к образовательной деятельности обнаруживает необходимость его нового наполнения, структурирования (Н.Н. Обозов, В.Э. Пахальян, Л.А. Петровская, Д. Тибо, Д.И. Фельдштейн, Е.В. Цуканова, М. Шериф, И.С. Якиманская и др.).

Специфические сложности решения данной проблемы связаны также с тем, что сами процессы взаимодействия характеризуются очень большим разнообразием видов, форм, типов, их высоким полиморфизмом.

Взаимодействие, являясь многоаспектным феноменом, отражает связь, воздействие, переход, взаимовлияние и взаимопереходы.

Взаимодействие выступает интегрирующим фактором, посредством которого происходит объединение различных частей в определенный тип целостности (А.И. Уемов, Б.М. Кедров). Именно в целостной системе взаимодействие сопровождается взаимным отражением телами свойств друг друга и как результат - изменение в их состояниях.

А.Н. Аверьянов [4] указывает на то, что взаимодействие нельзя понимать только как взаимодополнение, кооперацию взаимодействующих сторон, в действительности оно «есть диалектическое единство борьбы и содействия». Исходя из этого, любое взаимодействие

динамично, циклично повторяемо; напряженность, интенсивность переменные показатели, которые периодически сменяют противодействие и сотрудничество.

Согласно психологическому словарю, взаимодействие определяется как «процесс непосредственного или опосредованного воздействия объектов /субъектов/ друг на друга, порождающий их взаимную обусловленность и связь» [3]. Это ставит проблему взаимодействия как весьма актуальную и глубоко специфичную, последнее касается, прежде всего, включенности взаимодействия в различные виды деятельности, этапов ее реализации (Г.М. Андреева, А.Л. Журавлев, Р.Л. Кричевский и др.).

Категория взаимодействия выражает объект-объектные и субъект-субъектные отношения, имеющие принципиально разные содержательные характеристики. Если рассматривать взаимодействие в первом случае, то оно несовершенно, поскольку применительно к образовательному процессу отмечается воздействие в форме поучения, уведомления, принуждения, манипулирования и тому подобное.

В субъект-субъектных отношениях происходит Со-размышление, Со-участие, Со-переживание, Со-трудничество.

Демократизация общества обусловила переход образования на партнерскую стратегию взаимоотношений в системе «человек-человек» [2; 6; 13]. Касаемо указанного момента происходит реабилитация духовности, эмоциональности, переоценка ценностей, учет человеческого фактора. Важнейшим пунктом в реализации партнерской стратегии является учет желаний, состояний партнера по общению и, как результат, более эффективное взаимодействие и сотрудничество.

Из этого следует, что эффективность самого образовательного процесса в вузе напрямую зависит от качества взаимодействия его субъектов, обуславливая потребность самообразования и самовоспитания.

Именно через проживание реального взаимодействия, через вхождение в образовательную среду учебных заведений, имеющих свою специфику у обучающихся вырабатывается и складывается система ценностей и смыслов профессиональной деятельности.

Педагогическое образование невозможно без включения студентов в педагогическую деятельность, без вхождения в образовательную среду учебных заведений. Этот опыт включенности в образовательную среду является условием трансформации значений в смыслы.

Учебно-профессиональная общность должна возникнуть в период прохождения психолого-педагогической практики. Она обуславливает взаимодействие и общение людей, объединенных совместной деятельностью на пути профессионального становления.

Взаимодействие в период практики включает общение, а также приобщение к соучастию в деятельности, активирующее ценностные, установочные и мотивационные составляющие бытия субъекта.

Соучастие в учебно-профессиональной общности делает возможным приобщение к опыту другого субъекта образовательной деятельности и его интериоризации.

Устоявшаяся система организации психолого-педагогической практики для студентов педагогических вузов представляется как не достаточно отвечающая современным условиям и целям образования, поскольку сводится к ситуативному погружению студентов в жизнь отдельного образовательного учреждения.

Согласно нашей позиции, психолого-педагогическая практика студентов должна строиться через проектирование новых технологий, через совместную деятельность преподавателей и студентов, через их общность будет происходить передача и освоение ценностей и норм профессиональной педагогической деятельности.

Именно психолого-педагогическая практика студентов выступает узловым моментом профессионализации в вузе, объединяющим теорию и практику психолого-педагогической деятельности.

Психолого-педагогическая практика, как сложное, многоаспектное явление, сутью которого является приобщение студентов к педагогической реальности, приобретение ими соответствующего опыта и знаний, сопряженных с профессиональным взаимодействием и одновременно выступающее способом их психолого-педагогического сопровождения имеет две цели:

- 1) проверка опытом практической деятельности теоретических знаний в области профессионального взаимодействия с субъектами образования, имеющихся у студентов;
- 2) обретение новых знаний, умений и навыков профессионального взаимодействия, трансформация уже имеющихся через столкновение со специфической педагогической реальностью.

Реальная ситуация такова, что полноценная деятельность синтетического характера может начаться только непосредственно в психолого-педагогической практике, где собственно и происходит зарождение и последующее совершенствование профессионального взаимодействия педагога с субъектами образовательной деятельности.

Итак, современная парадигма образования постулирует рассмотрение процесса обучения и воспитания в вузе не с позиций центрации на знаниевом компоненте, а обосновывает необходимость понимания его как процесса создания условий для развития, саморазвития человека, стимулирования его активности, формирования компетентности.

Подготовка специалиста психолого-педагогической направленности невозможна без включения студентов в педагогическую деятельность, без вхождения в образовательную среду учебных заведений.

Учебно-профессиональная общность обуславливает взаимодействие и общение людей, объединенных совместной деятельностью на пути профессионального становления.

Таким образом, психолого-педагогическая практика становится основным условием становления профессиональной педагогической позиции во взаимодействии и развития психологической готовности к нему через построение учебно-профессиональной общности.

Литература

1. Ерофеева Н.Е. Кластерный подход к реализации стратегий образовательного сотрудничества / Н.Е.Ерофеева // В сборнике: Университетский комплекс как региональный центр образования, науки и культуры материалы Всероссийской научно-методической конференции. Оренбургский государственный университет. 2017. – С. 3713-3715.
2. Ерофеева Н.Е. Кластерный подход как основа сетевого взаимодействия образовательных организаций в системе вуз-школа / Н.Е. Ерофеева, Г.А. Мелекесов, И.В. Чикова // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2016. – Т. 5. – № 4(17). – С. 126-129.
3. Ерофеева Н.Е. Опыт реализации тьюторского сопровождения образовательного процесса в вузе / Н.Е. Ерофеева, Г.А. Мелекесов, И.В. Чикова // Вестник Оренбургского государственного университета. 2015. – № 7(182). – С. 98-104.
4. Маликова В.А. Теория и практика профессионального взаимодействия психолога и педагога: монография – Оренбург : Изд-во ОГПУ, 1999. – 236 с.
5. Мантрова М.С. Применение системно-деятельностного подхода в образовательном пространстве школы / М.С. Мантрова, Н.А. Степаненко // В сборнике: Последние тенденции в области науки и образования Материалы Международной научно-практической конференции. Научно-издательский центр «Мир науки» (г. Нефтекамск, Республика Башкортостан, Российская Федерация), Nərgiyyat «Vüsət» (г. Душанбе, Таджикистан); под общей редакцией А.И. Вострецова. 2017. – С. 193-196.
6. Мантрова М.С. Основные критерии социально-психологической профессиональной адаптации будущих психологов / М.С. Мантрова, Д.В. Могилко / В сборнике: Новая наука: стратегии и вектор развития материалы международной (заочной) научно-практической конференции. Научно-издательский центр «Мир науки». 2016. – С. 217-220.
7. Марков В.Н. Потенциал профессионального взаимодействия // Мир психологии. – 2008.

– №1. – С. 108-121.

8. Научные исследования: информация, анализ, прогноз: монография / [Т.П. Айсувакова, Н.Н. Биктина, М.А. Глазева и др.]; под общ. ред. проф. В.А. Маликовой. Книга 29. Специальный выпуск. - Воронеж: ВГПУ. – 2010. – 237 с.

9. Попова Л.В. Оценка готовности студентов экологических специальностей к профессиональной деятельности // Высшее образование сегодня. – 2011. – № 10. – С. 76-79.

10. Чикова И.В. Формирование психологической готовности будущего воспитателя к профессиональному взаимодействию с психологом: теория и практика: монография / И.В. Чикова // Орск: Изд-во ОГТИ, 2012. – 180 с.

11. Шестакова Н.В. Диагностика уровня сформированности профессиональной компетентности бакалавра технологического образования // Интеграция образования. – 2010. – № 4. – С.36-38.

12. Ibragimov I.D. Students self-work organization: educational activity self-regulation's technological aspect // I.D. Ibragimov, K.V. Ilkevich, N.E. Erofeeva, N.S. Sakharova, N.M. Minyaeva, L.P. Ovchinnikova // Man in India. 2017. – Т. 97. – № 14. – С. 85-102.

13. Ibragimov I.D. Students leadership qualities development in university educational process: individual moral values priorities / I.D. Ibragimov, B.V. Ilkevich, V.O. Moiseev, A.S. Gayazov, O.M. Osiyanova, I.V. Chikova // Man in India. 2017. – Т. 97. – № 14. – С. 267-282.

МРНТИ: 14.35.07

И.В. Чикова

Орский гуманитарно-технологический институт (филиал) ОГУ,
Российская Федерация, г. Орск Оренбургской области, dasset1@rambler.ru

К ПРОБЛЕМЕ ВЗАИМОСВЯЗИ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ФОРМИРУЕМЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

ON THE PROBLEM OF THE RELATIONSHIP BETWEEN INTERACTIVE TECHNOLOGIES AND EMERGING COMPETENCIES IN THE CONDITIONS OF HIGHER EDUCATION

Одним из ориентиров современного высшего образования определяется формирование образованной личности, которая компетентна в ситуациях выбора и способна брать на себя ответственность, принимать решения, прогнозировать последствия этих решений [4; 5]. Выпускник вуза в условиях современных реалий должен обладать коммуникабельностью, мобильностью, конструктивностью, реализуемыми в сотрудничестве с другими субъектами деятельности [1; 3; 6-7].

Задача, стоящая перед высшими учебными заведениями – сформировать именно эти качества личности и профессиональные компетенции в соответствии с государственными образовательными стандартами [2; 5-6].

Реализация этой задачи в условиях вузовского обучения возможна лишь при активном участии преподавателей и использовании интерактивных технологий в учебном процессе [2; 7].

Почти десятилетие назад интерактивные технологии понимались педагогическим сообществом как методы и приемы игровой направленности, что было нетрадиционным и новым для своего времени [3].

На сегодняшний день, в век информатизации, когда происходит глобализация информации, информационных потоков перед педагогом обозначается серьезная и одновременно трудная задача – адаптировать программы обучения под современное поколение студентов и при этом четко следовать государственным образовательным стандартам в рамках высшей школы [1; 6].

Пора больших технических перемен обуславливает новый подход к образовательному процессу, поиску технологий, которые бы способствовали формированию компетентности студентов и гармоничному развитию их личности [2; 4; 6].

Более того пассивное обучение не актуально в соответствие с новыми образовательными стандартами. Напротив, постулируется активность в процессе обучения, использование методов обучения интерактивной направленности [9].

Как показывает время, репродуктивные технологии обучения не дают искомым результат, а напротив, возвращают систему обучения в прошлое, не позволяя достигать поставленных государством задач [4; 5].

Воспитание активной личности применительно к социальной ее направленности и профессионально-ориентированной возможно только в условиях интерактивного обучения, где как раз, так и возникает, формируется и оттачивается познавательная, коммуникативная и личностная активности студентов вуза [9].

Обозначаемая нами выше идея способствует качественной перестройке взаимодействия и обучения в системе «преподаватель-студент» и «студент-студент». В этой связи актуализируется субъект-субъектный подход в обучении, который инициируется самим студентом, а роль преподавателя сводится к организаторской [7].

Специфичность такого рода обучения и позволяет раскрыть внутренний потенциал каждого студента, обеспечивает его творческий рост и способствует формированию компетентности.

Субъект-субъектный уровень обучения и взаимодействия предполагает активность не только со стороны преподавателя, но и в большей степени активность самих студентов. Соответственно результат обучения еще зависит и от взаимодействия в системе «студент-студент» [2; 5-6].

Итак, для обеспечения продвижения к поставленной задаче необходима ориентация в том массиве технологий и приемов, которые в настоящее время обозначаются в психолого-педагогической науке.

Безусловно, что концепций, классификаций интерактивных технологий и методов огромное количество, учитывая актуальность проблемы. Следовательно, мы остановимся лишь на части классификаций, наиболее востребованных и значимых.

Первостепенную значимость в интерактивных технологиях имеет личность преподавателя и специфичность организуемого им взаимодействия. Если следовать этому критерию, то возможно представить интерактивные технологии в классификации С.С. Кашлева [2].

Автором обозначаются следующие интерактивные методы:

- создания благоприятной атмосферы, организации коммуникации;
- организации обмена деятельностью;
- организации мыследеятельности;
- организации смыслотворчества;
- организации рефлексивной деятельности;
- интегративные методы (интерактивные игры).

Несколько иной вариант классификации интерактивных методов и приемов обозначается у Ю.С. Арутюнова, который в качестве основания классификации вводит критерии: во-первых, моделей деятельности, во-вторых, наличие ролей [5].

Согласно этой систематизации методы подразделяются на две группы:

- неимитационные;
- имитационные.

Первая группа методов содержательно включает в себя:

- проблемное обучение;
- дискуссию;
- проблемную лекцию;
- конференцию;

- семинар;
- практическое занятие.

Вторая группа методов подразделяется еще на две подгруппы:

- неигровые (анализ конкретных ситуаций, действие по инструкции, имитационные упражнения);
- игровые (деловая игра, разыгрывание ролей, игровое проектирование).

Можно привести еще и третий вариант классификации, автором которого является О.С. Анисимов. Здесь автор акцентирует внимание на результирующей, на результате деятельности [4]. По этому принципу все интерактивные методы дифференцируются:

- традиционные, обеспечивающие функцию трансляции (лекции, семинары, практические занятия, тренинги);
- новые, развивающие мышление и активизирующие мотивацию (имитационные);
- новейшие, специфицирующие формирование интеллектуальной культуры, культуры саморазвития (инновационные, организационно-деятельностные, организационно-мыслительные игры).

Итак, приведенные выше классификации интерактивных методов в большей степени обеспечивают выход на результат, обозначенный в задачах системы образования, а именно, способствуют формированию мобильного специалиста, отличающегося самостоятельностью, профессионализмом, который может быть конкурентноспособным в современных условиях. Как мы видим, применение интерактивных технологий в вузе настоящая необходимость времени.

Рассмотрение специфичности интерактивных технологий и методов актуализирует особый тип взаимодействия педагога с обучающимися, который позволяет быть равноактивным каждому субъекту образовательного процесса, иметь равные права и осознавать обязанности [1; 4; 6].

Студенты в этой связи являются не пассивными участниками взаимодействия, а активными содейателями [3]. При таком подходе в образовании происходит стимулирование познавательной деятельности, активизация самостоятельности, возрастает значимость творчества и креативности [7].

Интерактивные технологии и методы, применяемые педагогом в вузе способствуют переходу ранее постулируемого авторитарного подхода в демократический, что также является сущностью образования на современном этапе развития [2].

Итак, педагог на этапе модернизации образования должен владеть современными технологиями обучения, которые предполагают интерактивный характер и реализуются в сотрудничестве, активности его и студентов.

Понимание интерактивного образования не имеет однозначной трактовки. Слово «интерактив» англоязычного происхождения, дословный перевод которого означает «взаимный» и «действовать». Именно в этом ключе понятие и закрепилось в психолого-педагогической науке.

Интерактивные технологии методически определяются как вариант диалога, беседы, взаимодействия не только в системе «педагог-обучающийся», но и «обучающийся-обучающийся» [1; 7].

Позиция педагога сводится в рамках данных технологий к направлению, стимулированию активности, ориентированию обучающихся в деятельности посредством диалогического взаимодействия.

Что нового и одновременно ценного дает применение интерактивных технологий? Во-первых, создаются комфортные условия для обучения студентов. Во-вторых, интерактивные технологии предполагают моделирование различных жизненных ситуаций, использование игры. В третьих, данные технологии активизируют познавательную деятельность, порождают творческий характер обучения и способствуют проявлению креативности всех субъектов образовательного процесса.

Итак, применение интерактивных технологий невозможно без опыта и профессионализма самого педагога.

В условиях интерактивного обучения студенты, вовлекаясь в процесс познания, постоянно реагируют на объективные и субъективные отношения системы обучения, систематически входя в её состав в качестве активного элемента.

Педагог, используя интерактивные технологии в процессе обучения, организует взаимодействие студентов с той или иной областью знания, информационной средой, преследуя в качестве целевого компонента деятельности, обучение студента самостоятельно добывать нужную информацию, дифференцировать и систематизировать её, предоставить студенту возможность дальнейшего продвижения и углубления полученного.

Резюмируя, отметим, что интерактивное обучение как форма образовательного процесса способно стать фактором, оптимизирующим сущность и структуру педагогических взаимодействий. Однако, сами технологии будут эффективны лишь при условии готовности педагогов к диалогическому взаимодействию, их заинтересованности в процессе и результате, открытости новому.

Литература

1. Ерофеева Н.Е. О роли интерактивных технологий в высшей школе / Н.Е. Ерофеева, И.В. Чикова // Международный научно-исследовательский журнал «Успехи современной науки и образования». – № 12, Том 1, 2016. – С.13-15.
2. Ерофеева Н.Е. Мониторинг качества как инструмент регулирования взаимодействия педагога и студента в вузе / Н.Е. Ерофеева, Г.А. Мелекесов, И.В. Чикова // Успехи современной науки и образования. – 2016. – Т.4 – № 10. – С. 67-71.
3. Ерофеева Н.Е. Опыт реализации тьюторского сопровождения образовательного процесса в вузе / Н.Е. Ерофеева, Г.А. Мелекесов, И.В. Чикова // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2015. – № 7(182). – С. 98-104.
4. Мантрова М.С. Применение системно-деятельностного подхода в образовательном пространстве школы / М.С. Мантрова, Н.А. Степаненко. В сборнике: Последние тенденции в области науки и образования. Материалы международной научно-практической конференции. – Научно-издательский центр «Мир науки» (г. Нефтекамск, Республика Башкортостан, Российская Федерация), Naʼgʻiyuat «Vüsət» (г. Душанбе, Таджикистан); под общей редакцией А.И. Вострецова, 2017. – С. 193-196.
5. Степаненко Н.А. Индивидуальный образовательный маршрут как средство развития креативного потенциала будущего учителя / Н.А. Степаненко/ В сборнике: Интеллектуальный потенциал XXI века. Материалы Международной (заочной) научно-практической конференции. Научное (непериодическое) электронное издание. Под общей редакцией А.И. Вострецова, 2016. – С. 166-170.
6. Чикова И.В. К проблеме интерактивности как сущностной характеристики образовательного процесса / И.В. Чикова // Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные научные исследования в современном мире» / Издателска Къща «СОРОС», Издательство «Мир науки». – София: Издателска Къща «СОРОС», 2016. – С.419-422.
7. Чикова И.В. К проблеме взаимодействия субъектов образовательного пространства вуза / И.В. Чикова, Г.П. Шолохова // В сборнике: Университетский комплекс как региональный центр образования, науки и культуры. Материалы Всероссийской научно-методической конференции (с международным участием). – Оренбург, 2015. – С. 2177-2179.

К.Е. Хасенова, Ж.М. Орынканова, Н.М. Анарбеков, Д. Исмаилов
НАО «Университет имени Шакарима города Семей», klarita_khassenova@mail.ru

**ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА СЛОВ –
НАЗИДАНИЙ АБАЯ НА ЗАНЯТИЯХ «ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК»,
«ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК»**

Первый Президент Казахстана, Лидер Нации Н.А. Назарбаев в своей статье «Семь граней Великой степи» написал «Наша земля, без преувеличения, стала местом, откуда происходят многие предметы материальной культуры. Многие из того, без чего просто немыслима жизнь современного общества – было в свое время изобретено в наших краях. В своем развитии насельники степей открыли миру множество технических новшеств, стали родоначальниками изобретений, которые до сих пор используются во всех частях света. Летописи хранят немало известных фактов, когда предки казахов не раз кардинально меняли ход политической и экономической истории на обширных пространствах Евразии...»[1].

Здесь же он отметил неопределимую роль наших предков-казахов: «Великая степь также породила целую плеяду выдающихся деятелей. Среди них такие масштабные фигуры, как аль-Фараби и Яссауи, Кюль-Тегин и Бейбарс, Тауке и Абылай, Кенесары и Абай и многие другие...» [1].

Поэтому, их потомкам нельзя забывать это великое достояние. И здесь как наиболее уместным вспомнить слова русского литератора Л.Н. Толстого «И воспитание, и образование нераздельны. Нельзя воспитывать не передавая знания, всякое же знание действует воспитательно».

Уместно в данном случае и следующее высказывание советского политического деятеля Калинина М.И «Учитель работает над самой ответственной задачей – он формирует человека».

Хотелось бы отметить, что формированию личностных и профессиональных качеств человека способствует изучение не только профилирующих и специальных дисциплин. В этом важном процессе хотелось бы отметить и роль иностранного языка, а также профессионально-ориентированного иностранного языка.

Согласно государственного стандарта 2018 года в блоке ООД имеется такая дисциплина, как «Иностранный язык», которая направлена на получение соответствующих компетенций студента по формированию умений обучающихся в области грамотного написания, чтения, слушания и говорения на иностранном языке.

Кроме того, в учебном плане многих университетских специальностей имеется дисциплина «Профессионально-ориентированный иностранный язык» объемом от 3 до 5 кредитов, основная цель которой заключается в получении навыков общения на иностранном языке по специфике той или иной образовательной программы.

Основной целью данной статьи является опыт использования художественного перевода слов-назиданий Абая при преподавании вышеуказанных дисциплин.

Нами была сделана выборка слов-назиданий Абая, которые как нельзя лучше подходят к описанию роли обучения и воспитания, преодолению пороков человека, определению системы ценностей людей и в данном случае как никогда лучше подходят следующие слова-назидания: пятнадцатое, девятнадцатое, двадцать девятое, тридцать первое, тридцать седьмое и сорок четвертое [2].

Далее нами был найден на сайте художественный английский перевод данных слов – назиданий <https://adebiportal.kz/ru/translation/view/28> [3].

С целью облегчения задачи для обучающихся, с нашей точки зрения именно как нельзя лучше доводит до студентов смысл и образования, и воспитания именно тридцать седьмое слово, которое так и называется 23 истины.

Рассмотрим первые 10 истин на английском и русском языках.

The thirty-seventh word / Тридцатьсдьмоеслово

1. The dignity of a man is determined by the way that he goes to the goal rather than the fact whether he reaches it [3].

1. О достоинствах человека суди по тому, как он начал дело, а не по тому, как ему удалось завершить его[2].

2. The finest thoughts fade after passing through human lips[3].

2. Как ни прекрасна мысль, пройдя через человеческие уста, она тускнеет[2].

3. There is no certainty in how a wise word would be apprehended by selfish ignorant [3].

3. Сказав мудрые слова самонадеянному невежде, порой обретаешь утешение, но чаще всего от них не остается и следа [2].

4. Help the wise. To promote the ungrateful means to descend you [3].

4. Твори благо разумному, глупого оно только портит [2].

5. The son who worships only his father is the enemy of the people, the son of the people is your friend [3].

5. Сын своего отца для других - враг. Сынчеловеческий - твойбрат[2].

6. A strong man though wishes a lot, but contents with a small; a worthless man asks little, but is not happy, even when he receives more [3].

6. Достойный, попросив многого, довольствуется малым, ничтожный просит много, но останется не довольным, если дашь больше, чем он просит [2].

7. Working only for himself is like the animal that takes care of his belly. Lord loves the one who works for the good of mankind[3].

7. Тот, кто трудится для своего блага, уподобляется животному, которое пасется только для себя; того, кто трудится, выполняя человеческий долг, всевышний метит своей любовью[2].

8. Who poisoned Socrates, burnt Joan D'Arcy, crucified Christ, and buried Mohammed in the remains of a camel? The crowd did it. Then the crowd has no mind. Managetodirectittothepathoftruth[3].

8. Кто отравил Сократа, кто спалил Жанну д'Арк, кто казнил Гайсу, кто закопал нашего пророка в останках верблюда? – Толпа. Толпа безрассудна. Сумей направить ее на путь истины[2].

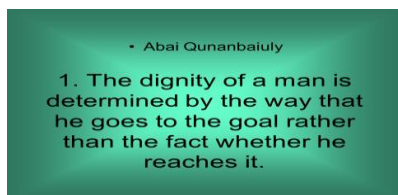
9. Themanisachildofhistime. If he is bad, his contemporaries are guilty of this [3].

10. Человек – дитя своего времени. Если он плох, в том виноваты и его современники[2].

11. If I had the power, I would cut off the tongue to someone who says that man is incorrigible [3].

12. Будь в моих руках власть, я бы отрезал язык тому, кто твердит, будто человек неисправим[2].

Далее эти слова назидания преподаватель представляет обучающимся в начале каждого практического занятия в формате «Цитата дня», которые им необходимо будет выучить. Ниже представлен пример первой истины и 37 слова-назидания Абая.

Таким образом, в течение всего курса обучающиеся могут прикоснуться к казахской культуре и приобщиться к наследию Абая не только на родном казахском языке, но и на других языках, тем самым сохраняя память о наших предках и истории.

Кроме того, вышеуказанные слова – назидания Абая можно также использовать на кураторских часах, неделях русского и иностранного языков, различных викторинах и конкурсах по языкам.

Мы считаем, что все слова Назидания Великого Абая Кунанбайулы, а 23 истины в особенности, должны лечь также в основу кодекса чести не только каждого руководителя, но и каждого гражданина, каждого казахстанца нашей страны.

Выполняя их, наша страна – Казахстан достигнет процветания и войдет в число наиболее развитых стран мира

Литература

1. Статья Назарбаева Н.А. «Семь граней Великой степи»
[//https://www.akorda.kz/ru/events/statya-glavy-gosudarstva-sem-granei-velikoi-stepi](https://www.akorda.kz/ru/events/statya-glavy-gosudarstva-sem-granei-velikoi-stepi)
2. Абай Кунанбайлы. Слова назидания//
http://bourabai.ru/articles/black_word.htm
3. <https://adebiportal.kz/ru/translation/view/28>

МРНТИ: 06.01.33

А.А. Арзыбаев¹, А.М. Жороева², Н.А. Кайимов²

¹Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына,
Кыргызская Республика г. Бишкек, atabek.arzybaev@gmail.com

²Международный университет им. К.Ш. Токтомаматова,
Кыргызская Республика, г. Жалал-Абад, ainuramamatova1.ru

ОБЗОР МНЕНИЙ И ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЙ О КАПИТАЛЕ

Формирование рыночных отношений в Кыргызстане сопровождается существенными преобразованиями, изменившими коренным образом условия функционирования субъектов экономики. Уход в прошлое административно-командной системы и появление новых фактов хозяйственной жизни, являющихся неотъемлемой частью экономики развитых стран, неизбежно повлекли за собой необходимость использования иных экономических категорий и понятий. Изменилось экономическое содержание уставного фонда, резервного фонда, собственных и заемных средств предприятия. В связи с этим происходит их вытеснение понятиями, не находившими до недавнего времени практического применения, среди которых уставный и добавочный капитал, инвестиционный и собственный капитал и другие. Изменение сущности используемых категорий и появление новых, привело к существенным коррективам в методологии бухгалтерского учета и вызвало необходимость их детального изучения. Поскольку в условиях самостоятельности и экономической нестабильности повысилась ответственность руководителей хозяйственных субъектов за результаты деятельности предприятий, и обусловлена она в значительной степени эффективностью использования капитала предприятия, представляет интерес само понятие капитала. Вопрос о природе капитала всегда относился к числу наиболее острых и сложных. Большинство представителей экономической мысли разного времени стремились найти законы происхождения и распределения общественного богатства. Это позволяет заметить, что теория капитала занимает центральное место в развитии экономических учений. Проблема теории капитала заключается в выяснении происхождения дохода на капитал. Разрешить эту проблему можно лишь определив, почему капитал пользуется спросом. И первым камнем преткновения при этом является само определение капитала. Трудность составляет выяснение вопроса о том, что делает самые разнородные в физическом и экономическом отношениях предметы единой категорией – капиталом.

Научное познание капитала неотделимо от исторической эволюции общества. В каждой новой теории находят преломление новые факты действительности и это позволяет нам предпринять попытку группировки существующих теорий по временному признаку (табл. 1).

Таблица 1 – Наиболее известные представители различных направлений экономической мысли

Этапы развития экономической теории	Направления экономической мысли	Наиболее известные представители
1. Докапиталистический период /16-17 вв./	Ранний меркантилизм /последняя треть 15 середина 16 вв./	У. Стаффорд /Англия/, Де Сантис, Г. Скаруффи /Италия/
	Поздний меркантилизм /вторая половина 16 в., 17 в./	Т. Мен /Англия/, А. Серра /Италия/, А. Монкретьен /Франция/
2. Буржуазная классическая политическая экономия /18 - 19 вв./	Направление во Франции /физиократы/	Ф. Кенэ, А. Р. Тюрго, В. Мирабо, Ж. Сисмонди
	Направление в Великобритании	У. Петти, А. Смит, Д. Рикардо
	Марксизм	К. Маркс, Ф. Энгельс /Германия/
3. Неоклассическая политическая экономия /конец 19 -начало 20 вв./	Австрийская школа	Е. Бем-Ваверк, К. Менгер, Ф. Визер
	Математическая школа	К. Вексель /Швеция/, И. Фишер /Америка/, Б. Парето /Италия/, Л. Вальрас /Швейцария/
	Кембриджская /Лондонская/ школа	А. Маршалл, А. Пигу /Англия/
	Американская школа	Дж. Кларк
4. Современные экономические теории /середина - конец 20 в./	Кейнсианство	Дж. Кейнс /Англия/
	Неоклассическое направление	М. Фридмен, Дж. Хикс /Англия/
	Неокейнсианство	Э. Хансен /Америка/, Дж. Робинсон /Англия/

Вообще, термин "капитал" произошел от латинского "главный" и первоначально означал главное имущество, главную сумму. Попытка объяснения сущности этого понятия была впервые предпринята представителями первой школы буржуазной политической экономии – меркантилистами. Изучение капитала сводилось к попытке объяснить причину богатства. Причем ранние меркантилисты богатство отождествляли с золотом и серебром как вещами, поздние же под богатством понимали избыток продуктов, который оставался после удовлетворения потребностей страны, но который должен на внешнем рынке превратиться в деньги. Поздние меркантилисты по существу трактовали деньги как капитал. Именно деньги являлись тогда "главным имуществом", порождающим новые деньги. Меркантилисты признавали также, что деньги – это товар, но как и другие предшественники К. Маркса, они не могли выяснить как и почему товар становится деньгами. Главный источник прибыли поздние меркантилисты видели в неэквивалентном обмене во внешней торговле. Поэтому производительным они объявляли труд только тех отраслей, продукты которых при вывозе за границу приносили стране больше денег, чем они стоили. Меркантилисты все свое внимание уделяли сфере обращения и не исследовали внутренних законов зарождавшегося капиталистического производства. В эпоху, когда элементы капиталистических отношений были затеряны в недрах рабовладельческого и феодального способов производства, капитал выступал почти исключительно в форме торгового или ссудного, поэтому вполне естественно, что до физиократов прибавочная стоимость выводилась только на обмене.

С развитием капитализма основные положения меркантилизма перестали соответствовать новым экономическим условиям. Капитализм накладывал все более зримый отпечаток на общественную жизнь Европы, в связи с чем возникли предпосылки научного исследования капитала и прибыли как категорий производства. На смену меркантилизму пришла классическая буржуазная политэкономия, представители которой впервые приступили к исследованию капиталистического производства и положили начало анализу

капитала. Классическая буржуазная политэкономия сложилась в Великобритании, где получила наибольшее развитие, и во Франции /физиократы/. Для физиократов была характерна феодальная ограниченность кругозора, проявившаяся в выдвигании на первый план сельского хозяйства и приверженности к мелкому производству, что объясняется неразвитостью капиталистических отношений в 18 веке во Франции. Однако, физиократы дали анализ составных частей капитала, различая "ежегодные авансы", то есть годовые затраты и "первичные авансы", представляющие собой фонд организации земледельческого хозяйства и затрачиваемые сразу на много лет вперед. Такое деление капитала соответствует делению на основной и оборотный. Деление на авансы физиократы допускали только для производительного капитала /приносящего прибыль/, которым считали лишь капитал, вложенный в земледелие. Средства, вложенные в промышленность, физиократы считали бесплодными. Деньги не причисляли ни к одному из видов авансов. Для них не существовало понятие денежного капитала. Физиократы утверждали, что деньги сами по себе бесплодны и признавали лишь одну функцию денег как средства обращения. Можно сказать, что физиократы под капиталом понимали средства производства, при условии что это производства приносит доход. Одним из последних представителей физиократов был швейцарский экономист Ж. Сисмонди. В "Новых началах политической экономии" он объясняет капитал следующим образом: в глазах пустынного "богатство составляло запас, заготовленный для удовлетворения будущих потребностей. Тем не менее он различал уже две части этого запаса: одну, которую ему приходилось сохранять для непосредственного потребления, и другую, которая была ему не нужна вплоть до того времени, когда он сможет при ее помощи добыть новый продукт. Таким образом, одна часть его хлеба должна была прокормить его до нового урожая, другая, оставленная на семена, должна была дать плоды лишь в следующем году, Образование общества и распространение обмена дали возможность увеличить чуть не до бесконечности производительную часть накопленного богатства. Вот эту именно часть богатства и назвали капиталом". Далее Сисмонди Ж. называет капитал возрастающей, неуничтожаемой стоимостью, производительным богатством. Несколько позже К. Маркс приводит определение капитала, данное одним из последних представителей физиократов: "Капитал... непрерывно умножающая себя стоимость" "Sismondi "Nouveaux Principes d'Economie Politique".t.1, p. 89/" [1].

Несколько сходную точку зрения с Сисмонди Ж. относительно капитала имел представитель буржуазной классической политической экономии в Великобритании А. Смит. В своих "Исследованиях о природе и причинах богатства народов" А. Смит замечал, что запасы человека "подразделяются на две части. Та часть, от которой он ожидает получить доход, называется его капиталом. Другая часть – это та, которая идет на непосредственное его потребление...". Чтобы доставлять доход или прибыль своему обладателю, отмечал А. Смит, капитал может быть употребляем двумя различными способами [2]:

– во-первых, он может быть употреблен на то, чтобы добыть, изготовить или приобрести товары с целью перепродать их с прибылью;

– во-вторых, капитал может быть употреблен на улучшение земли, на покупку полезных приспособлений и инструментов или других подобных предметов, которые приносят доход или прибыль без перемены владельца или без дальнейшего обращения. Такие капиталы можно назвать основными капиталами.

А. Смит дает определение не только капитала отдельного человека, но и капитала общества: "Общий запас любой страны или общества совпадает с суммой запасов всех ее жителей или членов и потому естественно подразделяется на те же самые три части, из которых каждая выполняет свою особую функцию или назначение. Первая часть – это та, которая предназначается для непосредственного потребления и которая отличается тем, что она не приносит дохода или прибыли /пища, одежда, предмет домашнего обихода, жилые дома". Ко второй и третьей частям общего запаса страны А. Смит относит соответственно основной и оборотный капиталы, единственная цель и назначение которых "составляет сохранение и увеличение запасов, предназначенных для непосредственного потребления".

Более подробное представление о капитале можно получить, если ознакомиться с частями, на которые А. Смит его подразделял. Так, капитал делится на основной /приносит доход или прибыль, не поступая в обращение или не меняя владельца/ и оборотный /приносит доход только посредством обращения или смены хозяев/. Основной капитал состоит:

1) из всякого рода полезных машин и орудий труда, облегчающих и сокращающих труд;

2) из всех доходных построек, какими являются лавки, склады, мастерские, амбары и др. Их можно назвать орудиями производства;

3) из улучшений земли – всего того, что с выгодой вложено в расчистку, осушение, удобрение и приведение ее в состояние, наиболее пригодное для обработки пахоты. Такие улучшения, подобно полезным машинам, облегчают и сокращают труд, а также способствуют получению большего дохода их владельцем;

4) из приобретенных и полезных способностей всех жителей или членов общества, которые также сокращают или облегчают труд, как машины и орудия производства.

Оборотный капитал состоит из продовольствия, материалов и готовых изделий всякого рода, находящихся на руках у соответствующих дельцов, и из денег, необходимых для обращения их и распределения среди тех, кто, в конце концов, будет пользоваться ими или потреблять их.

Представляет интерес замечание А. Смита о том, что "все капиталы предназначаются лишь на содержание производительного труда" [2]. А. Смит считал, что бережливость, а не трудолюбие является непосредственной причиной возрастания капитала. Уменьшается же капитал вследствие мотовства и разгильдяйства. А. Смит заметил, что капитал появился лишь на определенной ступени развития человеческого общества.

В работе Д. Рикардо "Начала политической экономии и податного обложения" "капитал" определен как "та часть богатства страны, которая употребляется в производстве и состоит из пищи, одежды, инструментов, сырых материалов, машин и пр., необходимых, чтобы труд мог произвести свое действие" [3]. Кроме того, Д. Рикардо отмечает различие между основным и оборотным капиталом и делает это следующим образом: "Пища и платье, потребляемые рабочим, здание, в котором он работает, орудия, которыми он пользуется при работе, имеют преходящий характер. Но есть однако огромная разница во времени, в течение которого эти различные капиталы могут служить в производстве: паровая машина служит дольше корабля, корабль – дольше платья рабочего, а платье рабочего – дольше потребляемой им пищи. В зависимости от того, быстро ли изнашивается капитал и часто ли требует воспроизведения или же потребляется медленно, он причисляется к оборотному или основному капиталу. Далее, в этой же работе Д. Рикардо указывает на трудность разграничения основного и оборотного капитала: "Трудно определить с точностью, где начинается разница между основным и оборотным капиталом, потому что число степеней долговечности капитала почти бесконечно" [3].

Несомненным достоинством взглядов Д. Рикардо на капитал является последовательно проводимое им мнение, что капитал – продукт труда, создан трудом. Для Д. Рикардо капитал – "накопленный труд", который как элемент производства противостоит "живому труду". А. Смит и Д. Рикардо считают главным условием роста производства накопление капитала, поэтому рост непроизводительных расходов мешает увеличению размеров производства и богатства страны. В отличие от А. Смита, считавшего, что капитал появился лишь на определенной ступени развития человеческого общества, Д. Рикардо называет капиталом всякое орудие производства. Таким образом, А. Смит и Д. Рикардо отождествляли капитал с его вещественными носителями, что помешало им увидеть, по мнению К. Маркса, смену вещественных форм капитала в процессе его кругооборота. К. Маркс позднее приводил в "Капитале" соображения Д. Рикардо относительно денег: "В форме денег капитал не производит никакой прибыли" /Ricarcdо. "Principles of Political Economy", 3rd. London, 1821, p. 267", [3].

Очень важно, что классическая буржуазная политическая экономия положила начало теории стоимости, поскольку именно она лежит в основе теории капитала.

"Капитал" К. Маркса явился переломным моментом в развитии экономической мысли. Он рассмотрел капитал как общественное отношение, самовозрастающую стоимость, средство эксплуатации наемного труда. "Капитал, – подчеркивал он, это не вещь, а определенное, общественное, принадлежащее определенной исторической формации общества производственное отношение, которое представлено в вещи и придает этой вещи специфический общественный характер. Капитал – это не просто сумма материальных и произведенных средств производства. Капитал – это превращенные в капитал средства производства, которые сами по себе столь же мало являются капиталом, как золото или серебро сами по себе – деньгами [1]. К. Маркс утверждал, что капитал "при своем первом появлении на сцене, то есть на товарном рынке, рынке труда или денежном рынке, неизменно является в виде денег, – денег, которые путем определенных процессов должны превратиться в капитал" [1]. Но не всякие деньги К. Маркс называет капиталом. Различие просто денег и денег-капитала прослеживается в следующих его рассуждениях. "Деньги как деньги и деньги как капитал сначала отличаются друг от друга лишь неодинаковой формой обращения. Непосредственная форма товарного обращения есть Т – Д – Т, превращение товара в деньги и обратное превращение денег в товар, продажа ради купли. Но наряду с этой формой мы находим другую, специфически отличную от нее, форму Д–Т–Д, превращение денег в товар и обратное превращение товара в деньги, куплю ради продажи. Деньги, описывающие в своем движении этот последний цикл, превращаются в капитал, становятся капиталом и уже по своему назначению представляют собой капитал" [1].

В современной экономической литературе можно встретить множество самых разных определений капитала, но и они не вносят полной ясности в вопрос о его содержании.

Из всего изложенного множества определений можно выделить наиболее яркие и противоречивые подходы. Так, капитал определяется как:

1. производительная часть накопленного богатства;
2. стоимость, приносящая прибавочную стоимость, включая предметы потребления, необходимые, чтобы труд мог произвести свое действие;
3. все накопленное богатство;
4. некоторые экономисты определяют капитал, действующий в сфере производства, как средства производства, исключая при этом ценности, предназначенные для потребления.

Литература

1. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. Издание Второе. – М.: Государственное Изд-во Политической Литературы, 1959. Том 13. с.770.
2. Классика экономической мысли / В. Петти, А. Смит, Д. Риккардо и др. М.: ЭКСМО – Пресс, 2000. – 895 с. – (Антология мысли).
3. Давид Риккардо «Начало политической экономии и податного обложения». М. МГУ, 1994. (Энциклопедия политической экономии).

Э.М. Биймырсаева, Т.Н. Абдыкалыкова
Международный университет инновационной технологии,
Кыргызская Республика, г. Бишкек, t.abdykalykova@mail.ru

СУЩЕСТВУЮЩАЯ ПРАКТИКА ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО И НАЛОГОВОГО УЧЕТА ДОХОДОВ И РАСХОДОВ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ КЫРГЫЗСТАНА

Составление финансовой отчетности по международным стандартам предполагает соблюдение основополагающих правил, которые определяют общий подход к подготовке и представлению финансовых отчетов. Представляется целесообразным рассмотреть эти правила, поскольку это поможет получить общее представление о принципиальной основе применения международных стандартов. Прежде всего, необходимо отметить, что применение Международных стандартов финансовой отчетности базируется на двух принципах: непрерывности деятельности и начисления: 1). Принцип непрерывности деятельности предполагает, что предприятие действует и будет продолжать действовать в обозримом будущем (по крайней мере в течение 1 года). Отсюда следует, что предприятие не имеет ни намерения, ни необходимости ликвидировать или сокращать масштабы своей деятельности. Поэтому активы предприятия отражаются по первоначальной стоимости без учета ликвидационных расходов. Если же существует такое намерение или необходимость, то финансовая отчетность должна констатировать этот факт в следующем порядке:

- отражать оценку имущества по ликвидационной стоимости;
- производить списание активов, которые не могут быть получены в полном объеме;
- осуществлять начисление обязательств, в том числе налоговых, в связи с прерыванием договоров и экономическими санкциями; 2). Принцип начисления исходит из того, что доходы и расходы предприятия отражаются по мере их возникновения, а не по мере фактического получения или выплаты денежных средств или их эквивалентов. Таким образом, этот принцип предполагает:

- признание результата операции по мере ее совершения;
- отражение операций в отчетности того периода, в котором они были осуществлены;
- формирование информации об обязательствах к оплате, в том числе налоговых, и обязательствах к получению, а не только о фактически произведенных и полученных платежах.

Реализация принципа обеспечивает признание доходов и расходов по мере возникновения экономических выгод и потребления ресурсов. Финансовые отчеты, подготовленные на основе принципа начисления, информируют пользователей не только о прошлых сделках, включающих оплату и поступление денежных средств, но и о будущих обязательствах заплатить денежные средства и будущих поступлениях денежных ресурсов. Принцип начисления дает возможность прогнозировать влияние совершенных операций на финансовое положение [1].

Бухгалтерский и налоговый учет является функцией управления, в том числе управления правильностью формирования налогооблагаемых баз и расчетами с бюджетом и внебюджетными фондами по налогам. На сегодняшний день превалирует мнение руководства и специалистов бухгалтерских служб организаций о первоочередной задаче бухгалтерского учета в подготовке отчетностей только для государственных органов (в основном для налоговых целей). Поэтому считаем, что налоговое право должно строиться с учетом действия экономических законов, а бухгалтерский учет должен обеспечивать соответствующей информационной базой для составления налоговых деклараций. При учете налогов, формировании налогооблагаемых баз и расчетов по налогам следует исходить из требования приоритета экономического содержания над юридической формой, а не

наоборот. “Только в бухгалтерском учете формируется качественная информация о налогах, так как правильность определения налогов зависит от соблюдения допущений, требований, правил и принципов бухгалтерского учета. Не бухгалтерский учет должен быть приспособлен под пресс налоговой системы, а наоборот, процедуры расчетов по налогам должны быть максимально интегрированы с требованиями и правилами ведения бухгалтерского учета” [2].

Финансовый результат организации характеризуется такими элементами [3]:

доходы – это увеличение экономических выгод в течение отчетного периода в форме притока или увеличения активов, либо уменьшения обязательств, которые в итоге приводят к увеличению собственного капитала (за исключением вкладов владельцев в уставный капитал). Доход включает в себя выручку, полученную в результате основной (уставной) деятельности организации, и доходы, полученные в результате неосновной деятельности. Выручка, полученная от основной деятельности, может фигурировать под различными названиями, такими, как реализация, вознаграждения, проценты, гонорары и рента, – в зависимости от типа предприятия. Примером доходов от неосновной деятельности могут служить доходы от реализации внеоборотных активов и внереализационные доходы от переоценки активов и рыночной стоимости ценных бумаг;

расходы – это уменьшение экономической выгоды в отчетном периоде в форме оттока или использования активов или возникновения обязательств, которые ведут к уменьшению собственного капитала. Расходы включают в себя затраты и убытки, возникающие в ходе основной деятельности предприятия. К таким затратам относятся затраты на производство продукции (работ, услуг), амортизация и т. п. Убытки могут возникать в результате стихийных бедствий, продажи внеоборотных активов, а также в результате внереализационных операций.

Существуют также качественные критерии информации, содержащейся в финансовых отчетах, которые призваны делать информацию полезной для пользователей. Это такие критерии, как прозрачность, значимость, достоверность и сопоставимость: 1). Прозрачность (понятность) является основным качеством информации, так как предполагает ее быстрое восприятие пользователями. Однако пользователи, в свою очередь, должны иметь достаточные знания в области ведения бизнеса и бухгалтерского учета; 2). Достоверность. Информация достоверна в том случае, когда она не имеет значимых ошибок и объективна.

Достоверная информация отвечает следующим требованиям:

– полное представление – информация должна полностью отражать факты хозяйственной деятельности. Например, баланс должен полностью представлять все сделки, которые приводят к возникновению активов и обязательств;

– преобладание сущности над формой – информация должна принимать во внимание не столько юридическую форму сделок и иных фактов хозяйственной деятельности, сколько их экономическую сущность. Например, по договору аренды предприятие может передать актив другой стороне таким образом, что документально юридическое право собственности передается, в то время как за предприятием оставлено право пользования будущим экономическим эффектом, включенным в актив. В этом случае отчет о продаже не будет полностью отражать регистрируемую сделку;

– нейтральность – информация должна быть нейтральной в целях обеспечения ее надежности. Финансовые отчеты не являются нейтральными, если информация в них представлена таким образом, что позволяет достичь заранее определенных результатов. Иными словами, информация в отчетах не должна быть сфабрикованной, а должна отражать только те факты, которые реально имели место. Она должна быть свободной от односторонности при принятии решений заинтересованными пользователями с целью получения predetermined результатов;

– осмотрительность – это соблюдение в процессе принятия решений достаточной меры осторожности в оценке активов и пассивов. При этом предполагается, что актив или доход не преувеличены и обязательства и затраты не занижены. Это означает, что признание

доходов происходит только при условии фактического получения выгоды или при наличии высокой степени уверенности в ее получении, а признание расходов и потерь происходит по мере появления реальной возможности их возникновения; 3) Сопоставимость. Информация, содержащаяся в финансовой отчетности организации, должна быть сопоставимой во времени и сравнимой с информацией других предприятий, для идентификации тенденции финансового положения и результатов деятельности. Поэтому измерение и отражение всех хозяйственных операций должно проводиться последовательно, в соответствии с выбранной учетной политикой. Данный принцип вовсе не означает единообразия. Однако для обеспечения сопоставимости данных необходимо знать учетную политику, ее изменения и последствия этих изменений с точки зрения финансовых результатов в течение текущего периода и за ряд лет. На практике часто необходимо найти оптимальное сочетание всех качественных характеристик исходя из потребностей пользователей и приоритетов самих предприятий. Относительная важность характеристик определяется на основании профессиональной оценки специалистов. Важно также сказать об элементах финансовых отчетов. Таковыми называются финансовые операции, сгруппированные в классы в соответствии с их экономическими характеристиками. Эти элементы необходимы для оценки финансового положения и финансовых результатов деятельности организации. Классификация элементов финансовых отчетов выглядит следующим образом.

Активы – это контролируемые организацией ресурсы, использование которых, возможно, вызовет в будущем приток экономической выгоды. Будущая экономическая выгода, воплощенная в активе, – это потенциал, вкладываемый прямо или косвенно в приток денежных средств или их эквивалентов. Будущие экономические выгоды от использования активов могут возникать в тех случаях, когда:

- актив используется обособленно или в сочетании с другим активом для производства товаров и услуг, предназначенных для реализации;
- актив обменивается на другие активы;
- актив используется для погашения обязательств;
- актив распределен между владельцами (собственниками) организации.

Многие активы, например счета дебиторов и собственности, связаны с юридическими правами, включая право на владение. Однако при определении существования актива право на владение не является основным. Например, арендуемая собственность является активом, если организация контролирует выгоды, которые должны быть получены от ее использования.

Налоговые обязательства – это существующая на отчетную дату реальная задолженность организации, возникающие в силу правовой нормы, погашение которой вызывает уменьшение экономической выгоды в виде оттока ресурсов, чтобы удовлетворить претензии налоговых органов. Что касается прочих видов обязательств, они могут возникать в силу действия договора или либо делового договора доверия.

Погашение обязательств может осуществляться различными способами:

- оплатой;
- передачей других активов;
- предоставлением услуг;
- замещением данного обязательства другим;
- обменом обязательства на собственный капитал;
- снятием требования со стороны кредитора [4].

Существует также будущее обязательство, которое определяется решением руководства организации приобрести активы в будущем и не является причиной для появления настоящего обязательства. Однако в некоторых случаях компания может признать в качестве долга будущие выплаты. Это характерно для тех случаев, когда они базируются на ежегодных закупках или носят постоянный характер. В качестве примера таких обязательств можно привести существующие гарантийные обязательства и отчисления в пенсионные фонды. Такие выплаты могут быть значимы для пользователей финансовых

отчетов при принятии решений, так как они являются показателями правовых или других ограничений способности предприятия.

Таким образом, с обретением хозяйственной самостоятельности все большее число отечественных предприятий включается в международный бизнес, поэтому приведение отечественной учетной информации в соответствие с международными стандартами становится одним из значимых факторов интегрирования Кыргызской Республики в мировую экономику, а для этого прежде всего необходимо изучать и применять прогрессивные зарубежные принципы и методики бухгалтерского и налогового учета. Развитие международных экономических связей, инвестирование капитала в зарубежные государства обусловило необходимость унификации применяемых в мире форм и методов учета на основе достижений национального счетоводства и национальных традиций.

Применение международных стандартов отчетности может предоставить предприятию не только мощные средства улучшения производства, но и значительные конкурентные преимущества, такие как: отражение результатов деятельности предприятия в более простой и реалистичной форме; возможность сравнения финансового положения предприятия с финансовым положением иностранных компаний, что дает лучшее восприятие со стороны западных партнеров; более совершенная система бухгалтерского и налогового учета, которая позволит принимать лучшие решения при ценообразовании и налогообложении. В этой связи, МСФО представляют собой систему стандартов учета и отчетности, которая обеспечивает достоверной информацией не только внешнего пользователя – инвестора, налоговых органов, но и органы управления предприятием.

Литература

1. Налоговый кодекс Кыргызской Республики от 17 октября 2008 года № 230 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.08.2015 г.).
2. Пояснение к Закону Кыргызской Республики от 29 апреля 2002 года № 76 «О бухгалтерском учете» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.05.2015 г.). Методическое указание. Бишкек: 2015 г. 78 стр.
3. Коллектив авторов. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебник для ВУЗов. Бишкек 2015 г. Изд. "КНУ им.Ж.Баласагына" 320 стр.
4. Арзыбаев А.А. Организационные и методические аспекты учета и аудита капитала. Монография. Алматы, 2011 г. – 164 с.

МРНТИ: 06.91

Т.Н. Абдыкалыкова

Международный университет инновационной технологии,
Кыргызская Республика г.Бишкек, t.abdykalykova@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАЛОГОВОГО УЧЕТА И АНАЛИЗА СУБЪЕКТОВ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Особую актуальность в целях обеспечения создания эффективной налоговой системы приобретает ведение системы налогового учёта и анализа, основанной на возможности определения момента получения доходов (осуществления расходов) по "методу начислений" или "кассовому методу" и возможности самостоятельного выбора того или иного метода предприятием. В период огромной неплатёжеспособности предприятий "метод начислений" оказывается менее благоприятным для налогоплательщика (поскольку уплата налогов должна производиться независимо от поступления денежных средств), и более благоприятным для государства.

Налоговый учет и анализ – важное звено информационной системы финансово-экономической деятельности организаций, формируемых на принципах бухгалтерского учета в целях определения налогооблагаемой базы и изъятия налогового обязательства в пользу государственного бюджета. Налоговый учет и анализ – это комплексное исследование налоговых платежей и поступлений всех налогоплательщиков, осуществляемый на уровне предприятий и налоговых органов. Налоговый учет и анализ тесно связан с бюджетом страны и финансовым учетом и анализом. Основное содержание налогового учета и анализа на предприятиях составляет статистическое и бухгалтерское фиксирование налоговых платежей. Этому процессу предшествуют анализ налоговых расчетов. Методика и формы расчетов устанавливаются налоговым законодательством Кыргызской Республики в Налоговом Кодексе. По каждому виду налога Кодекс предусматривает определенный порядок исчисления и уплаты. Несвоевременное представление и перечисление налоговых платежей, равно как и ошибки в расчетах, влекут за собой штрафные санкции. На государственном уровне налоговый учет представляет собой регистрацию налогоплательщиков, учет поступлений в бюджет, контроль и администрирование за уплатой налогов. Налоговый учет – процесс ведения налогоплательщиком учетной документации в целях обобщения и систематизации информации об объектах налогообложения и (или) объектах, связанных с налогообложением, а также исчисления налогов и других обязательных платежей в бюджет и составления налоговой отчетности. Порядок ведения налогового учета определяется налоговой учетной политикой. Налоговая учетная политика – принятый налогоплательщиком документ, устанавливающий порядок ведения налогового учета с соблюдением требований Кодекса. Таким образом, кроме учетной политики, разработанной в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности налогоплательщик обязан разработать налоговую учетную политику, которая может быть либо отдельным документом, либо включена в виде отдельного раздела в учетную политику. Возникновение налогового учета в нашей республике связано с периодом реформирования отечественной экономики. Функции бухгалтерского учета были недостаточно связаны с задачами по правильному исчислению налоговых платежей, поскольку появились новые виды сборов и налогов. Возникшие противоречия выдвинули проблемы оптимального взаимодействия системы налогообложения и учета и выработки, необходимых правил применительно к сложившимся условиям хозяйственной деятельности. Вследствие того, что бухгалтерский учет в настоящее время формируется на основе Закона «О бухгалтерском учете» и МСФО, а налоговый учет – на основе административного права, что обусловлено нормами Налогового кодекса Кыргызской Республики, возникла необходимость полного разделения двух видов учета [1].

Бухгалтерский учет предполагает максимально полное и точное отражение экономической сущности хозяйственной деятельности организации и финансового результата, налоговый учет – полное соответствие хозяйственной деятельности административным нормам, устанавливающим гипотетический уровень доходности организаций, исходя из которого они обязаны рассчитывать отчисления в бюджет. Параллельное существование двух самостоятельных видов учета – бухгалтерского и налогового – выдвинуло различные задачи перед учетной системой организации. К ним, в частности, относятся: – проведение определенных корректировок и преобразований учетных данных для налоговых целей; – дополнение бухгалтерских процедур данными, обеспечивающими в рамках системного учета формирование готовых сведений для налогообложения. Задача налогового учета – формирование для целей налогообложения полной и достоверной информации о порядке учета хозяйственных операций, осуществленных в течение отчетного (налогового) периода, а также обеспечение информацией внутренних и внешних пользователей для контроля за правильностью, полнотой и своевременностью исчисления и уплаты в бюджет налогов и других платежей и сборов.

Налоговый учет осуществляется с целью формирования полной и достоверной информации, необходимой для налогообложения, о порядке учета хозяйственных операций, проводимых в течение налогового периода, а также с целью обеспечения информацией внутренних и внешних пользователей для контроля за правильностью, полнотой и своевременностью исчисления и уплаты в бюджет налогов. В экономической литературе определение налогового учета рассматривается с двух точек зрения. Налоговый учет в широком смысле слова выступает в виде процесса фиксации имущества налогоплательщика, совершаемых им хозяйственных операций и результатов с целью определения налогов, необходимых для внесения в бюджет. С этих позиций налоговый учет можно рассматривать, как и любой учет, в том числе статистический и бухгалтерский, если они связаны с налогообложением. Иными словами, в случае, когда бухгалтерский учет используется для исчисления суммы налога, подлежащей взносу в бюджет, он начинает выполнять две функции: учетно-финансовую – основную и учетно-налоговую- вспомогательную [2].

Налоговый учет в узком смысле слова – это специализированная система, применяемая исключительно в случаях, когда бухгалтерский учет не может использоваться для расчета сумм налогов, причитающихся для внесения в бюджет. Такой подход позволяет выделить налоговый учет в «чистом виде», т.е. в качестве самостоятельной и независимой системы финансовых отношений. Однако рассмотрение налогового учета только в узком смысле необоснованно, во-первых, потому, что подобный подход исключает рассмотрение и анализ целого блока бухгалтерско-учетных отношений, непосредственно применяемых для исчисления налога, а во-вторых, не следует забывать, что исторически налоговый учет сформировался путем отмежевания от учета бухгалтерского, который является для него первичным. Таким образом, налоговый учет представляет собой систему сбора, фиксации и обработки хозяйственной и финансовой информации, необходимой для правильного исчисления налоговых обязательств плательщика. В мировой практике выделяются три вида налогового учета по степени участия в нем бухгалтерского учета: бухгалтерский налоговый учет; смешанный налоговый учет; абсолютный налоговый учет. Данные виды налогового учета в Кыргызской Республике применяются в определенных комбинациях. Так, отдельные налоговые платежи рассчитываются без участия показателей бухгалтерского учета (таможенные и государственные пошлины и т.п.). При этом существующая методология налогового учета практически полностью основана на учете бухгалтерском. Положения и нормы, регламентирующие порядок и условия ведения налогового учета, содержатся в налоговом законодательстве. При бухгалтерском налоговом учете показатели налогового учета формируются исключительно на данных бухгалтерского учета. По количеству исчисляемых налогов данный вид налогового учета является определяющим, поскольку традиционно отечественная система налогообложения была ориентирована на показатели бухгалтерского учета, что свидетельствует о его универсальности. Показатели смешанного налогового учета формируются на основе данных бухгалтерского учета, но с использованием определенных методов для целей налогообложения. При данном методе налогового учета налогоплательщик первоначально использует показатели своего бухгалтерского учета, а после этого производит корректировку полученных показателей по специальной методике, предусмотренной налоговым законодательством. Показатели абсолютного налогового учета формируются без участия бухгалтерского учета. Так, без участия бухгалтерских показателей исчисляются таможенные пошлины, государственная пошлина, сбор на содержание милиции, плата за воду и др. [3].

Ведение налогового учета и анализа позволяет решать государству в лице его фискальных органов целый ряд задач, чего невозможно было бы добиться, используя только систему бухгалтерского учета. Налоговый учет и анализ – это система обобщения информации для определения налоговой базы по налогу на основе данных первичных документов, сгруппированных в соответствии с порядком, предусмотренным налоговым кодексом. Система налогового учета и анализа формируется организацией самостоятельно, исходя из принципа последовательности применения норм и правил, а также методики

анализа, т.е. последовательно от одного налогового периода к другому. Налогоплательщики исчисляют налоговую базу по итогам каждого отчетного налогового периода на основе данных налогового учета и анализа. С начала 1995 г., то есть с момента появления в финансовом законодательстве первых элементов налогового учета, и до наших дней данная специализированная система прошла несколько этапов становления и развития. Для выполнения задач и функций налогового учета налоговое законодательство определило специальные приемы и способы (категориальные, содержательные, формально-технические), которые в совокупности образуют взаимосвязанную методологию налогового учета как такового. К сожалению, в настоящий момент в налоговом законодательстве отсутствует нормативный документ, который в унифицированном виде предусмотрел бы все методы осуществления налогового учета. Однако, исходя из анализа действующего законодательства можно выделить семь основных методов: 1) Введение специальных учетно-налоговых показателей и понятий, которые основаны на данных бухгалтерского учета и используются исключительно для целей налогообложения; 2) Установление специальных правил формирования учетно-налоговых показателей, отличных от бухгалтерских учетно-финансовых правил и методик. Основной особенностью данного метода является его направленность исключительно на налогообложение; 3) Метод учета формирования налогооблагаемой базы. В Кыргызской Республике налогоплательщик определяет доходы и расходы в целях налогообложения по методу начисления. Метод начислений – метод налогового учета, согласно которому доходы и вычеты учитываются с момента выполнения работ, предоставления услуг, отгрузки с целью реализации и оприходования имущества независимо от времени оплаты; 4) Интерпретация и толкование некоторых общепринятых положений исключительно для целей налогообложения. Вышеуказанный метод в чистом виде реализует фискальную функцию налогового учета и в своей основе служит для специального обозначения некоторых явлений из других отраслей: права, экономики, бухгалтерского учета и т.д.; 5). Установление налогового дисконта («фиктивного» дохода для целей налогообложения). Налоговым дисконтом признается поправка, на которую в целях налогообложения налогоплательщик увеличивает полученные им доходы. Данный метод является самым характерным и распространенным способом налогового учета, применяемым при исчислении многих налоговых платежей; 6). Определение для каждого вида налогов налогового периода. Налоговый период – срок, в течение которого завершается процесс формирования налоговой базы, окончательно определяется размер налогового обязательства. Необходимость этого учетно-налогового элемента определяется тем, что многим объектам налогообложения (прибыли, доходу, выручке и т.п.) свойственна протяженность во времени, повторяемость; 7) Установление специальных налоговых регистров и иной налоговой документации. Ведение специальной налоговой документации является формально-техническим приемом методологии налогового учета.

Необходимо выделить четыре основные функции налогового учета: фискальная функция, контрольная функция, функция невмешательства в систему бухгалтерского учета, функция по информационному обеспечению исчислительного процесса налогов. Таким образом, можно сделать вывод о том, что появление и функционирование налогового учета необходимо только в том случае, когда система бухгалтерского учета, представляющая собой сплошное, непрерывное, взаимосвязанное отражение хозяйственной деятельности предприятия, перестает обеспечивать реализацию фискальных интересов государства [4].

Таким образом, налоговый учет – это не учет расчетов налогоплательщика по платежам в бюджет, это новый вид оперативного учета, который обязаны вести налогоплательщики в течение налогового года для учета доходов и вычетов, а следовательно, и налогооблагаемого дохода. Причем большинство вычетов и ряд доходов не формируются в бухгалтерском учете.

Литература

1. Налоговый кодекс Кыргызской Республики от 17 октября 2008 года № 230 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.08.2015 г.).
2. Закон Кыргызской Республики от 29 апреля 2002 года № 76 «О бухгалтерском учете» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.05.2015 г.).
3. Шеремет А.Д., Старовойтова Е.В. Бухгалтерский учет и анализ. Учебник для ВУЗов. Издание второе. Москва: ИНФРА – М – 2014 г. – 430 с.
4. Арзыбаев А.А. и др. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебник для ВУЗов. Бишкек – 2015 г. – Изд. «КНУ им.Ж.Баласагына» – 320 с.

МРНТИ: 06.91

А.М. Жороева

Международный университет им. К.Ш. Токтомаматова,
Кыргызская Республика, г. Жалал-Абад, ainuramamatova1.ru

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ КОНЕВОДСТВОМ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ИХ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Как показывают результаты нашего исследования в рамках подготовки данной статьи, «...в течении многих веков из числа домашнего скота лошадь является одним из самых близких к человеку и самых нужных животных, которые кроме езды также применялись и в разных видах деятельности человека, в разных работах. Позднее с развитием техники, в то время, как возросло значение лошадей хозяйственного направления, резко спало применение лошадей силовой породы. Поэтому в ходе экономической реформы в Кыргызстане в настоящее время усиленное внимание обращается на создание предприятий коневодства. Особенно данный вопрос рассматривается на хорошем уровне на регионах, что предвещает о связи развития экономики с предприятиями коневодства. Соответственно, и в условиях рыночной экономики, коневодство в Кыргызской Республике развивается в частной собственности крестьянских хозяйств. В то же время имеются ряд трудностей в достижении результативности эффективной организации деятельности таких предприятий, в формировании механизмов, соответствующих рыночным отношениям» [2]. Главными из них являются следующие. Например, в коневодстве 98% из всех хозяйств являются малыми крестьянскими (фермерскими), частными или индивидуальными хозяйствами. Из-за плохого состояния их материальной базы, малой площади распределенных земельных угодий, разрыва различных хозяйственных связей после приобретения независимости, отсутствия специалистов в масштабе хозяйств и др., нет возможности организовать высокопроизводительной хозяйственной деятельности. Наоборот, утерян уровень индустриализации, которые ранее имелись в некоторых коневодческих хозяйствах, данные хозяйства, в настоящее время, применяя примитивную технологию производства, переходят в натуральный тип. Одной из основных проблем такого положения дел является то, что до сих пор не решен вопрос организованной реализации во внешнем и внутреннем рынках продукции коневодческих хозяйств. Все вышеупомянутые недостатки имеют место и в других секторах экономики малого бизнеса. Кроме всего, не создана соответствующая экономическая сфера для предпринимательства в коневодстве, не рассматривается и не решается вопросы государственной поддержки развития данного вида предпринимательства.

В жизни кочевого кыргызского народа кони имеют огромное значение. Многие тысячелетия кыргызы использовали лошадей в своей жизнедеятельности, приспособивали их к своей жизни, всегда держа при себе, они их выкармливали особенным образом, не меняли на другой вид скота. В жизни кыргызов нет другого животного, который заменил бы им лошадей. Скакуны Кыргызстана удивили весь мир во время многодневного супер пробега

от Ашхабада до Таласа. После приобретения независимости, хозяйства племенных лошадей практически были ликвидированы. Если раньше в стране было около 300 тыс. лошадей, то в настоящее время за счет фермерских хозяйств, количество лошадей увеличился еще больше. Увеличилось количество предпринимателей, действующих за счет производства продукции из мяса, кобыльего молока и кумыса. За годы перехода к рыночным отношениям в республике начался новый этап развития в отрасли разведения лошадей. На 1 января 2020 года во всех хозяйствах республики имеются 410 000 лошадей, из них более 180 000 кобылиц (таб. 1).

Таблица 1 – Количество и породистость лошадей в Кыргызской Республике (по состоянию на 1 января 2020 года)

№	Порода	Количество (тыс.голов)	%
1	Кыргызская порода	224,60	54,90
2	Улучшенная кыргызская порода	147,0	39,2
3	Русская порода	21,9	3,3
4	Дон	4,0	1,0
5	Чистокровный ездовой	4,8	0,5
6	Другие породы	5,7	1,0
	Всего:	410,0	100,0

Источник: составлена автором на основе материалов НСК Кыргызской Республики.

«Основной целью отрасли развития коневодства является полное обеспечение сельскохозяйственных, спортивных и других учреждений различных видов и различных форм собственности, а также населения высококачественными (рабочей, продуктивной, породистой, спортивной) лошадьми. Для реализации вышеназванной цели имеются следующие основные задачи:

- увеличение количества поголовья породистых лошадей во всех хозяйствах;
- увеличение производства всех видов продукции коневодства;
- улучшение селекции породистых лошадей с целью получения пород, не отстающих от лошадей развитых зарубежных стран, обеспечения драгоценными и спортивными лошадьми;
- обеспечение конкурентоспособности продукции коневодства на мировом рынке на основе повышения качества разведения и подготовки, на коммерческой основе регулировать маркетинговую и рекламную деятельность на высоком уровне;
- усиление государственной поддержки хозяйств породистых лошадей, в первую очередь хозяйств, выводящих породистых лошадей новокиргызской породы, за счет средств ипподромов, дотаций, выделяемых из бюджета;
- производить экологически чистый продукт из конины, создать сеть акционерных и частных предприятий по выпуску детских питаний из кобыльего молока, кумыса» [3].

В государственных конезаводах уменьшению количества поголовья породистых лошадей оказали свое влияние увеличение задолженностей, ухудшение год от года материально-технической базы, снижение прибыли от продаж, которая не покрывала производственные расходы. Особенно тяжелым остается положения конных племенных заводов по выращиванию и разведению новокиргызской породы лошадей. Коневодческие хозяйства имеющие экономически и социально важное значение в экономике Кыргызской Республики, в настоящее время убыточны, испытывают большие финансовые трудности и имеют низкую платежеспособность.

«С учетом сегодняшней ситуации предложенная схема развития животноводства должна привести к мобилизации максимального объема ресурсов для достижения максимальных целей в данных условиях. Во-первых, система финансового управления коневодческого хозяйства должна обеспечить максимального применения имеющихся в наличии животных и их сохранения. На практике это означает, лошади, не окупающие свои расходы в спорте и хозяйствах, должны быть требованы на мясокомбинатах (после системы

усиленного кормления и откорма), а также в сфере аренды лошади, туризма, иппотерапии, верховой езды, предварительная тренировка в частных рук и др.

В вторых, финансирование коневодства должна способствовать увеличению популяции лошадей. Из-за невозможности ускорения данного процесса в силу биологических причин, нужно оказать финансовую поддержку на импорт лошадей требуемого качества из-за рубежа с контролем целевого их применения. Данная мера увеличит количество лошадей в стране на целесообразный с экономической точки зрения уровень.

В-третьих, надо принимать меры, стимулирующие население на покупку и хранение в частных хозяйствах лошадей (в первую очередь продуктивных и рабочих лошадей). Данное направление включает обучение населения для работы с лошадьми, изучения условий содержания лошадей в индивидуальных хозяйствах с целью исследования возможности передачи лошадей в частные руки. Лошадей можно передать в аренду с государственными гарантиями в условиях передачи заводам платежей в виде продукции (мяса, молока, жеребенок) или передать на выращивание и откорм в целях получения мяса. Можно субсидировать покупку частными собственниками лошадей из конезаводов для малого предпринимательства» [4]. «Важно определение на научной основе всестороннее изучение возможных путей и целей развития на перспективу малого предпринимательства в региональных условиях. Уточнение в прогнозах долгосрочное функционирование, услуг малого предприятия предпринимательства, а также средств и ресурсов, необходимых для его реализации требует специального исследования» [1].

Коневодческое хозяйство Ошской области Кыргызстана, по сравнению с 90-ми годами прошлого столетия за счет многочисленных экономических реформ, смог усилить свой социально-экономический потенциал, в результате чего была достигнута уровень, в 4,5 раза превышающий уровень середины 90-х годов. В эти годы произошли реформы по широкому спектру коневодческих хозяйств вне зависимости от форм собственности. Были достигнуты стабилизации цен на продукции коневодческих хозяйств и их регулирование, создание условий для внешней торговли, приватизация хозяйств, реформирование производства, структурное реформирование в сфере управления аграрной реформы. Однако, продвижение усиленной в начале реформы вперед в ходе ее последовательной реализации не было логически продолжено, что привело к уменьшению за последние несколько лет экономического роста коневодческих хозяйств Ошской области. Кроме этого, меры, предусмотренные по реформированию коневодческого хозяйства в Ошской области, не смогли приобрести поддержку общества и не были широко освещены. На наш взгляд, в целях дальнейшего продвижения реформы коневодческих хозяйств Ошской области и в рамках ее реализации основное внимание следует уделить следующим трем направлениям: 1) при поддержке малых предприятий в рамках деятельности коневодческих хозяйств в регионе необходимо усилить экономическое развитие данных хозяйств и создание новых рабочих мест; 2) улучшить удовлетворительность и адресность развития продукции коневодства; 3) совершенствование деятельности малых предприятий общего аграрного сектора и управления общего потенциала коневодческих хозяйств. В последние годы коневодческое хозяйство успешно начало развиваться по разным направлениям – продуктивным, ездовым и спортивным. На высокогорных регионах республики лошади новокыргызской породы и дальше будут развиваться и распространяться. Дальнейшая работа с данной породой будет направлена на увеличение производства мяса и молока. Для развития коневодства спортивного направления применяются чистокровные ездовые породы новокыргызского сорта лошадей. Особое внимание следует уделить скакунам, имеющим авторитет у местного населения. Для сохранения ценного генофонда местной популяции лошадей, сохранения их породистости и увеличения количества необходимо создавать реликтовые табуны лошадей.

Результаты исследования способствует эффективному применению ресурсов в деятельности предприятий коневодства и созданию новых перспективных пород, типов,

линий сельскохозяйственных животных, технической реконструкции отрасли, развитию частного сектора, частного предпринимательства в производстве сельскохозяйственной продукции и рынка высокопродуктивных пород лошадей, а также успешному развитию всего животноводства. Необходима аграрная политика, способная учитывать реальную обстановку коневодческого хозяйства отрасли, вырабатывать механизмы действий для создания необходимой производственной сферы.

Литература

1. Арзыбаев, А.А. и др. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебник / для ВУЗов. Бишкек – 2015 г. – Изд. “КНУ им.Ж.Баласагына” – 320 с.
2. Жороева, А.М., и др. «Теория экономического анализа»: Учебное пособие для ВУЗов [Текст] / – Бишкек: Аят. 2019. – 264 стр.
3. Жороева, А.М. Об организации учета в коневодстве в соответствии с международными стандартами [Текст] / Учет и контроль. – Москва, 2019. – №1 (январь). – стр. 25-29.
4. Жороева, А.М. О методах управления аграрным сектором экономики региона Кыргызстан [Текст] / Научно-практический журнал «Экономика и управление: проблемы и решения». Москва, 2020. – № 3. – том 1 (87). – стр. 33-38.

МРНТИ: 84.13.05

Н.К. Суйналиева

Национальная академия наук Киргизской Республики, г. Бишкек, ms.matematiki@mail.ru

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВНЕДРЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ОТЧЕТНОСТИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

«Одна из проблем, стоящих перед бухгалтерским учетом, заключается в невозможности удовлетворения информационных требований всех пользователей. Поэтому во многих странах считается, что финансовая отчетность должна отвечать, прежде всего требованиям акционеров, так как эта группа пользователей наиболее заинтересована в получении информации о результатах деятельности хозяйствующего субъекта и имеет наиболее широкий спектр требований к информации, содержащейся в финансовой отчетности. Следовательно, если их требования будут удовлетворены, то в значительной степени будут удовлетворены и информационные потребности других пользователей. Это явилось важнейшим фактором, стимулирующим широкое использование МСФО. Все большую актуальность приобретает вопрос составления финансовой отчетности в соответствии с МСФО в связи с началом формирования рыночной экономики и выходом кыргызских предприятий на международный рынок. Одним из наиболее существенных базовых кирпичиков устойчивой финансовой инфраструктуры является четкая, понятная и общепризнанная система бухгалтерского учета и отчетности, принципы которой можно интерпретировать и применять достаточно жестко и постоянно, что будет выгодно всем основным субъектам на рынке: правительству, предприятиям, кредиторам и инвесторам» [1].

Наша республика является активным участником процесса общемирового признания МСФО, конечной целью которого для Кыргызстана является создание адекватной новым условиям, прозрачной системы бухгалтерского учета и отчетности, без чего в свою очередь невозможно устойчивое экономическое развитие страны. Так, Постановлением Правительства Кыргызской Республики от 28 сентября 2001 года № 593 утверждены Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) в Кыргызской Республике и График перехода юридических лиц на МСФО. Так же в целях формирования и совершенствования нормативно-правовой базы в области бухгалтерского учета и создания законодательной основы для перехода субъектов республики на МСФО был принят Закон

Кыргызской Республики «О бухгалтерском учете» от 29 апреля 2002 года №76, который устанавливает правовую основу ведения бухгалтерского учета, составления финансовой отчетности в соответствии с требованиями МСФО. Переход на МСФО даст возможность Кыргызской Республике укрепить доверие инвесторов за счет повышения прозрачности, сравнимости, понятности, надежности финансовой отчетности, позволит сохранить устойчивую тенденцию интегрирования в мировую экономику. Данный процесс внедрения МСФО регулируется Службой надзора и регулирования финансового рынка Кыргызской Республики деятельность которого прежде всего направлена на разработку и формирование законодательной базы для трансформации и гармонизации МСФО в Кыргызской Республике» Общеизвестно, что бухгалтерский учет является продуктом социально-экономических условий, и поэтому для каждой страны важно наличие системы бухгалтерского учета, совместимой с той средой, в которой они применяются.

«Проводимые в Кыргызской Республике экономические реформы за время приобретения независимости не были социально ориентированы и вызвали лишь недовольство народа. Из-за поспешного и необдуманного проведения бывшими руководствами республики рыночных реформ, экономика страны за время обретения суверенитета фактически была разрушена и оказалась отброшенной на многие годы назад. Не было принято никаких мер по сохранению и возрождению национального производства. Остановлены и демонтированы крупнейшие фабрики и заводы, без работы остались сотни тысяч людей. Реформа обернулась для Кыргызстана огромными и непредвиденными бедствиями. То, что происходит в Кыргызстане, не имеет ничего общего с общепринятой практикой осуществления экономических реформ, а то, как они планируются, по большей части представляется просто абсурдным» [2].

В этих условиях говорить о высоком качестве организации бухгалтерского учета в Кыргызской Республике не приходится. Но, справедливости ради надо отметить, что Правительством Кыргызской Республики проделана определенная работа по созданию и функционированию системы бухгалтерского учета и отчетности, соответствующей требованиям развития рыночной экономики страны.

МСФО изначально создавались с целью унификации имеющихся национальных требований для обеспечения заинтересованных пользователей, не знакомых с особенностями правил учета и отчетности в разных странах, понятной им информацией. Именно поэтому у международных стандартов есть не только достоинства, но и недостатки. МСФО – это над национальная система, не связанная напрямую с экономикой конкретных стран и не имеющая собственных исторических корней. Еще один недостаток МСФО обусловлен тем, что первоначально они представляли собой систему общих стандартов, в которой не прописывались отраслевые правила, учитывающие особенности той или иной отрасли. Специализированные стандарты начали создаваться лишь с конца 1990-х годов, но их до сих пор мало. Так, отсутствуют или находятся в стадии разработки иные отраслевые стандарты, например, по добывающей промышленности, в том числе по нефтегазовой отрасли.

К недостаткам международных стандартов зачастую относят и то, что они очень многое отдают на «откуп» профессиональному суждению составителя отчетности. Отсюда вытекает проблема отсутствия опыта такого суждения у людей, составляющих отчетность, а также широты выбора внутренних и внешних источников информации для принятия решений. МСФО ориентированы только на коммерческие предприятия, созданные и существующие для получения прибыли. Таким образом, из поля воздействия международных стандартов выпадают некоммерческие.

МСФО – это система принципов составления и представления именно отчетности, но не ведения бухгалтерского учета.

Главной проблемой перехода хозяйствующих субъектов Кыргызской Республики на МСФО, по нашему мнению, является несовместимость международных стандартов с нашими традициями, с нашей психологией и существующей практикой ведения учета:

- во-первых, в них отсутствуют привычные для нашего восприятия и психологии, а главное для классической бухгалтерии Плана счетов;
- во-вторых, в бухгалтерских записях, нет четко сформулированной и ясной хозяйственной операций;
- в-третьих, форм первичных бухгалтерских документов и учетных регистров;
- в-четвертых, отсутствует увязка между синтетическим и аналитическим учетом и отчетностью;
- в-пятых, основным элементом метода бухгалтерского учета в условиях международного стандарта становится отчетность, либо МСФО представляют собой стандарты именно отчетности – заключительного этапа бухгалтерской работы.

Как известно, необходимость применения в бухгалтерском учёте тех или иных стандартов определяется прежде всего поставленными перед бухгалтерским учётом задачами. Международные стандарты финансовой отчётности всегда позиционировались как основа для обеспечения пользователей отчётности экономической информацией. Эти стандарты созданы лишь для того, чтобы наилучшим образом адаптировать эту информацию для принятия экономических решений неограниченным кругом пользователей. Система МСФО никогда не обременяла себя никакими другими задачами, и направленность решения любых вопросов всегда была ясной и определённой. Не мудрено, что в таких условиях МСФО зарекомендовали себя, как лучшая основа для создания полезной экономической информации.

Бухгалтерский учёт в Кыргызстане формировался в гораздо более сложных условиях. До перехода к рыночной экономике он вообще не решал задач создания информации, адаптированной для принятия экономических решений. Да и с началом строительства рыночных отношений обеспечение информационных потребностей инвесторов всё время оставалось на заднем плане. Фактическое отсутствие института финансовой отчётности в Кыргызской Республике до сих пор является одной из главных причин недоразвитости отечественного рынка капитала. Мизерный объём частных инвестиций не может обеспечить нормальный экономический рост.

Как известно, основной задачей советского бухучёта был имущественный контроль, и поэтому такой учёт оперировал лишь имущественными категориями. С переходом к рынку задача имущественного контроля потеряла свою прежнюю актуальность, но имущественная основа учёта полностью сохранилась. Большинство специалистов даже не задумываются о том, что имущественное положение организации – это совсем не то же самое, что финансовое положение. Поэтому крайне некорректно отождествлять используемое в МСФО понятие активов с понятием имущества и имущественных прав, используемых в гражданском законодательстве любой страны, в том числе Кыргызской Республики. Переход на МСФО даст возможность Кыргызской Республике укрепить доверие инвесторов за счет повышения прозрачности, сравнимости, понятности, надежности финансовой отчетности, позволит сохранить устойчивую тенденцию интегрирования в мировую экономику. Проведена большая организационная работа по переподготовке бухгалтеров хозяйствующих субъектов. Проведен ряд выездных семинаров по переподготовке бухгалтеров АО по МСФО в регионах республики. Министерством финансов при поддержке международных донорских организаций обучено по МСФО более 2000 бухгалтеров акционерных обществ, преподавателей бухгалтерского учета и аудита ВУЗов Кыргызской Республики, инспекторов государственной налоговой службы.

В Министерстве финансов был утвержден План мероприятий по организации и проведению выездных семинаров по регионам и областям Кыргызской Республики по переходу хозяйствующих субъектов на МСФО. По данным Государственной налоговой инспекции при Правительстве Кыргызской Республики всего за период 2002 - 2019 годы по состоянию на 1 марта 2020 года осуществили переход на МСФО 730 акционерных обществ республики. Как уже было отмечено, Правительством Кыргызской Республики проделана определенная работа по созданию и функционированию системы учета и отчетности,

соответствующей требованиям развития рыночной экономики страны. Впереди еще предстоит большая работа, в частности целесообразно решить следующие задачи:

1. Законодательно упорядочить методологию бухгалтерского учета и налогообложения. Существующая практика и тенденция усиления зависимости бухгалтерского учета от налогообложения ведет к подрыву самостоятельности бухгалтерской учетной системы, функции которой в государстве гораздо шире;

2. Создать целостную бухгалтерскую информационную систему хозяйствующих субъектов для стран, входящих в Евразийский Союз, независимо от формы собственности и правового управления, для целей разработки стратегии их развития в нынешних условиях экономической интеграции.

3. Поднять классификационный уровень бухгалтеров и аудиторов во всей цепи их подготовки путем совершенствования учебных программ вузов, международной сертификации подготовки и переподготовки, материального и морального стимулирования и др.

Литература

1. Арзыбаев А.А., и др. Международные стандарты финансовой отчетности. Бишкек – 2016 г. Изд. Максспринт – 320 стр.
2. Арзыбаев А.А., Организационные и методические аспекты учета и аудита капитала. Монография. – Алматы – 2011г. – 164 с.
3. «О бухгалтерском учете». Закон Кыргызской Республики от 29 апреля 2002 года №76.
4. «О Международных стандартах финансовой отчетности в Кыргызской Республике» Постановление Правительства КР от 28 сентября 2001 года № 593.
5. «О дополнительных мерах по реформированию системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности в Кыргызской Республике» Постановление Правительства КР от 18 марта 2005 года № 137.

МРНТИ: 06.91

Э.М. Биймырсаева, Н.К. Суйналиева, Э.Ю. Хусаинова
Международный университет инновационных технологий,
Кыргызская Республика г. Бишкек

ОБ ОПТИМИЗАЦИИ И ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ КЫРГЫЗСТАНА

В условиях динамично развивающегося рынка инновации являются стратегическим фактором успеха любого экономического субъекта, ее универсальным конкурентным преимуществом, обеспечивающим конкурентоспособность на отечественном и мировом рынках. Несмотря на сложное экономическое положение многих хозяйствующих субъектов в настоящее время начинает проявляться тенденция к повышению их инновационной активности, что требует создания соответствующих условий со стороны обеспечивающей подсистемы. Комплексное обеспечение управления инновационной деятельностью включает правовую, нормативно-методическую, финансовую, материальную, кадровую и информационную подсистемы. Наиболее важную роль в системе информационного обеспечения управления инновационной деятельностью играет система управленческого учета и анализа. С инновационной деятельностью связано множество понятий, что в значительной мере затрудняет процесс управления. К таковым относятся: инновация, нововведение, новшество, новация, инновационный процесс, инновационный цикл, инновационная активность, инновационный потенциал и др.

Таким образом, на сегодняшний день не разработана необходимая законодательная и нормативная база, комплексно регулирующая порядок учета операций, связанных с инновационной деятельностью организации. Действующие нормативные документы, регулирующие некоторые аспекты инновационной деятельности, были разработаны еще во времена командноадминистративной системы и не отвечают требованиям рыночной экономики, либо в их основе лежат международные стандарты финансовой отчетности, не всегда пригодные к использованию в нашей стране. В научной и специальной литературе редко встречаются разделы, посвященные теоретическим и методологическим основам учета инновационной деятельности предприятия. Отсутствие надлежаще организованной системы учета является основной причиной того, что в настоящее время нет комплексной методики анализа инновационной деятельности, хотя отдельные направления анализа исследованы многими авторами. В связи с этим в статье предпринята попытка раскрыть учетно-аналитические аспекты генерирования информационной совокупности для целей управления данным видом деятельности коммерческой организации применительно к современным реалиям хозяйствования. Осуществление инновационной деятельности предполагает получение отдачи от инноваций, что требует создания определенной инновационной среды и правильного управления ею. Данный вид деятельности, протекающий в условиях неопределенности и высокого уровня риска, когда последствия принимаемых решений неоднозначны и трудно предсказуемы, обуславливает повышенные требования к управляющей системе.

Нами рассматриваются инновации и эффективность инновационной деятельности в секторе предприятий, как предприятия осуществляют инновационную деятельность и с какими ограничениями они сталкиваются. Представлена критическая оценка инновационной экосистемы кыргызских компаний, на основе которой сформулированы рекомендуемые меры политики для стимулирования инноваций в секторе предприятий. При этом применяется принцип «восходящего анализа». Таким образом, сначала анализируются потребности компаний, а рекомендуемые меры политики определяются с точки зрения различных видов инновационных и неинновационных компаний.

Оценка возможностей и потенциала Кыргызстана в области инноваций для развития должна учитывать два основных аспекта: 1) местные особенности; и 2) состояние национальной инновационной системы. Значительные трудности в области реализации национальной политики связаны с уровнем развития страны и ее географической изоляцией. Небольшой размер внутреннего рынка служит обоснованием для экспортно-ориентированной стратегии развития и стимулирования притока ПИИ, что отражено в стратегических программных документах.

Сущность инноваций более полно раскрывается через выполняемые ими функции. В научной литературе выделяют следующие функции инноваций: – реальное воплощение достижений человеческого интеллекта, результатов научно-технической деятельности, способствующее интеллектуализации трудовой деятельности и повышению ее наукоемкости. Это является закономерностью растущей интеллектуализации общества по мере его прогрессивного движения; – вовлечение в производство новых производительных сил, использование более эффективных методов организации производственной и трудовой деятельности (закон экономики труда);

– расширение ассортимента производимых товаров и услуг, улучшение их качества. Реализация данной функции стимулирует рост потребностей человека и общества в целом и их удовлетворение (закон возвышения и дифференциации потребностей);

– рост инноваций в той или иной сфере приводит к изменению структуры воспроизводства в соответствии с изменяющейся структурой внешней среды (закон пропорциональности развития). Таким образом, на основе оценки различных подходов к определению понятия инновации и их классификации, рассмотрению выполняемых ими функций, систематизации классификационных признаков инноваций, нами сформулировано следующее определение понятия «инновация».

Классификация инноваций позволяет успешно управлять инновационной деятельностью, видеть наиболее перспективные направления развития инноваций, выявлять их сильные и слабые стороны. В отечественной и зарубежной научной литературе предлагается множество различных классификаций инноваций. Этот вопрос рассмотрен достаточно широко и глубоко, однако у разных исследователей по данной тематике существуют свои подходы к классификации инноваций, которые отличаются по количеству и содержанию применяемых классификационных признаков.

Одним из ключевых факторов успеха в политике инноваций для развития является принцип заинтересованности на местном уровне. Как показывает опыт, «инициативы снизу», исходящие от местных жителей, которые лучше всего знают местные условия и потребности, потенциальные рыночные ниши и возможности, оказываются наиболее успешными. Политика должна быть направлена на поддержку усилий местных сообществ по выявлению и установлению приоритетности их собственных потребностей, разработке и реализации инициатив

Процесс управления и его эффективность находятся в непосредственной зависимости от информационной базы. Информационная база является фундаментом управления любой деятельностью организации, в том числе инновационной. Исследование информационной базы позволяет оценить степень подготовленности, доброкачественности и аналитичности исходных данных, что должно обеспечить успешное принятие управленческих решений.

Учетно-аналитическая система инновационной деятельности, на наш взгляд, должна быть основана на формировании и использовании информации по отдельным этапам инновационной деятельности. Обзор группы исследований отечественных и зарубежных специалистов, посвященных различным аспектам экономики и менеджмента в инновационной сфере, показал, что обычно исследуются процессы, характерные либо для создания и освоения новшеств, либо для их серийного производства и реализации. При этом в научной литературе не уделяется должного внимания вопросам взаимосвязи и взаимообусловленности этих этапов.

Формирование и использование информации в системе управления инновационной деятельностью базируются на выполнении четырех взаимосвязанных и взаимообусловленных функций управления: планирование, учет, анализ и контроль. Если выделение в составе функций управления планирования и контроля не вызывало сомнений у специалистов в области управления, то отнесение к ним учета и анализа не было столь однозначным. Нередко в классификационных группировках они включаются в состав контрольной функции или выступают в качестве подфункции экономической функции. На наш взгляд, такой подход незаслуженно и неправомерно принижает роль учета и анализа как самостоятельных функций управления. В связи с этим нами определено, что только системная обработка информации позволяет оперативно реагировать на изменения во внутренней и внешней среде и, как следствие, принимать адекватные решения в сложившейся ситуации.

Принятие неэффективных управленческих решений на ранних этапах инновационной деятельности как результат отсутствия или несовершенства информационной базы может привести к необоснованно высоким затратам и/или низким (нулевым) доходам на последующих стадиях. Кроме того, результаты каждой стадии являются основанием для корректировки начальных плановых показателей следующих этапов и результатов предыдущих этапов. Необходимость выделения этапов инновационной деятельности определяется еще и фактором времени. Инновационная деятельность представляет собой непрерывный длительный процесс разработки, внедрения и реализации результата деятельности, который может растянуться во времени на годы и даже десятилетия в зависимости от масштаба инновации, но который требует оперативного управления со стороны управляющей системы.

Литература

1. Закон КР «Об инновационной деятельности» № 128 от 26 ноября 1999 г.
2. Концепция цифровой трансформации «Цифровой Кыргызстан» – 2019-2023 гг.
3. Инновации для устойчивого развития: обзор по Кыргызской республике, ООН Женева, 2019 г.
4. Концепция научно-инновационного развития Кыргызской Республики на период до 2022 года
5. Биймырсаева Э.М., Рысалиева Б.Б. Некоторые вопросы автоматизации управленческого учета эффективности деятельности предприятия в условиях рыночной экономики, Научно-практический и теоретический журнал Инновационное развитие экономики, №1(61), 2021, С 228-235.

МРНТИ: 06.91

Н.А. Кайимов

Международный университет им. К.Ш. Токтомаматова,
Кыргызская Республика, г.Жалал-Абад

ФИНАНСОВЫЙ АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ КЫРГЫЗСТАНА В НОВЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Как свидетельствуют результаты наших исследований, «...в условиях рынка экономические возможности определяют стратегию экономических субъектов на будущее. Руководители не могут выбрать стратегию развития, соответствующую ситуации в субъектах, без предварительной оценки всех возможностей в секторе, а также роста и потенциальной прибыльности, которые обеспечивает каждое из них. В зависимости от производственных условий возможности могут быть как многообещающими, так и бесперспективными, и они более или менее заинтересованы, поскольку она очень привлекательна. Оценивая возможности отрасли и оценивая их привлекательность, менеджеры должны учитывать, что интересы отрасли и интересы экономического субъекта не всегда совпадают. Не каждое предприятие может использовать все возможности в этой сфере. Сильные и слабые стороны предприятия, а также ее конкурентоспособность позволяют ей использовать одни возможности лучше, чем другие. Наиболее выгодными для предприятия являются производственные возможности, обеспечивающие максимальный рост прибыльности, а также наибольшие конкурентные преимущества и финансовой жизнеспособной» [1].

«Факторы окружающей среды часто негативно влияют на благополучие бизнеса. Рисками могут быть: появление более дешевых технологий, внедрение нового или улучшенного продукта конкурентом, выход на рынок иностранных компаний, новые законы, которые наносят больше вреда бизнесу, чем другие, уязвимости или процентные ставки, неблагоприятные демографические изменения, негативные демографические изменения, а также политические изменения. Возможности и угрозы не только влияют на положение предприятий, но и подчеркивают необходимость стратегических изменений» [2]. Основной задачей управления стратегического маркетинга является разработка стратегии и тактики поведения компании на рынке мебели с учетом ее целей, финансовых и технических возможностей.

«Финансовый анализ позволяет сделать вывод о структуре баланса и отчета о прибыли в текущем состоянии, а также проанализировать динамику этой структуры. Технология финансового анализа состоит в том, что общую сумму активов предприятия (при анализе баланса) и выручку (при анализе отчета о финансово-хозяйственной деятельности)

принимают за сто процентов, и каждую статью финансового отчета представляют в виде процентной доли от принятого базового значения» [3].

Проведем вертикальный анализ отчета о результатах финансово-хозяйственной деятельности ОсОО «Фрунзе». Анализируя эти данные, можно прийти к следующим выводам.

1. Доля себестоимости в валовой выручке составляет в 2019 году 98,5% что больше по сравнению с предыдущим годом (98%).
2. Доля прибыли от реализации составляет в 2019 г. 1,45% что меньше по сравнению с предыдущим годом (1,9%).
3. Доля операционных доходов и расходов в 2019 году составила 1,37% по доходам и 1,2% по расходам то есть увеличились по сравнению с прошлым годом в котором они составляли 0,34% и 1,15% соответственно.
4. В целом доля прибыли от финансово-хозяйственной деятельности в 2019 году уменьшилась до 0,9% по сравнению с 2018 годом (1,11%).
5. Доля внереализационных расходов в 2019 году составила 0,7%, то есть уменьшилась по сравнению с прошлым годом в котором она была 0,9%.
6. Окончательным итогом изменения структуры издержек предприятия является увеличение доли чистой прибыли в выручке. В 2019 году она составила 0,25% против 0,21% в 2018 году (таб. 1).

Таблица 1 – Основные показатели финансового анализа результатов финансово-хозяйственной деятельности ОсОО «Фрунзе» за 2018 и 2019 годы

Наименование показателя	2018	%	2019	%
Выручка (нетто) от реализации товаров, продукции, работ, услуг (за минусом налога на добавленную стоимость, акцизов и аналогичных обязательных платежей)	8031283	100	12461613	100
Себестоимость реализации товаров, продукции, работ, услуг	7878952	98	12271731	98,5
Коммерческие расходы				
Управленческие расходы				
Прибыль (убыток) от реализации	152331	1,9	180882	1,45
Проценты к получению				
Проценты к уплате				
Доходы от участия в других организациях				
Прочие операционные доходы	29674	0,34	170800	1,37
Прочие операционные расходы	-92737	1,15	-147531	1,2
Прибыль (убыток) от финансово-хозяйственной деятельности	89268	1,11	113151	0,9
Прочие внереализационные доходы				
Прочие внереализационные расходы	-71968	0,9	-85360	0,7
Прибыль (убыток) отчетного периода	17300	0,21	27791	0,25
Налог на прибыль	5191	0,06	8336	0,07
Отвлеченные средства				
Нераспределенная прибыль (убыток) отчетного периода	12109	0,15	19455	0,16

Отрицательной стороной явилось увеличение себестоимости. Которая составила в 2019 г. 98,5% что больше по сравнению с предыдущим годом когда себестоимость составляла 98%. Основной причиной увеличения себестоимости явилось повышение цен поставщиками на комплектующие материалы (механизмы, компоненты, дерево, проволока) А следовательно произошло повышение себестоимости производимой продукции. Что отрицательно отразилось на показателе прибыль от реализации которая так же уменьшилась на 0,45% что можно объяснить повышением цен и тем самым произошло снижение покупательской способности. Так же уменьшилась прибыль от финансово-хозяйственной деятельности на 0,21%. Но также были выявлены положительные стороны. Операционные доходы увеличились на 0,81%. А окончательным итогом изменения структуры издержек обращения предприятия явилось увеличение доли чистой прибыли в выручке. В 2019 г. она составила 0,25% против 0,21 в 2018г.

Финансовый анализ заключается в сопоставлении финансовых данных предприятия за два прошедших периода (года) в относительном и абсолютном виде с тем, чтобы сделать лаконичные выводы. Технология анализа достаточно проста: последовательно во второй и третьей колонках помещают данные по основным статьям баланса на начало и конец года. В западных представлениях часто данные конца года помещают первыми. Затем в четвертой колонке вычисляется абсолютное отклонение значения каждой статьи баланса. В последней колонке определяется относительное изменение в процентах каждой статьи.

Для проведения данного анализа построим следующую таблицу (таб. 2):

Таблица 2 – Финансовый анализ показателей отчета о результатах финансово-хозяйственной деятельности ОсОО «Фрунзе» за 2018 и 2019 годы

Наименование показателя	2018	2019	Прирост	
			Абсолютный	Относительный %
Выручка (нетто) от реализации товаров, продукции, работ, услуг	8031283	12461613	4430330	55,2
Себестоимость реализации товаров, продукции, работ, услуг	7878952	12271731	4392779	55,75
Коммерческие расходы				
Управленческие расходы				
Прибыль (убыток) от реализации	152331	180882	28551	18,7
Проценты к получению				
Проценты к уплате				
Доходы от участия в других организациях				
Прочие операционные доходы	29674	70800	41126	138,6
Прочие операционные расходы	-92737	-147531	58263	62,8
Прибыль (убыток) от финансово-хозяйственной деятельности	89268	113151	23883	26,75
Прочие внереализационные доходы				
Прочие внереализационные расходы	-71968	-85360	13392	18,6
Прибыль (убыток) отчетного периода	17300	27791	10491	60,6
Налог на прибыль	5191	8336	3145	60,6
Отвлеченные средства				
Нераспределенная прибыль (убыток) отчетного периода	12109	19455	7346	60,6

Выводы, которые можно сделать на основании этих данных сводятся к следующему:

1. Рост выручки в 2019 году составил 4430330 сом или выручка была на больше 55,2% по сравнению с 2018.
2. Себестоимость реализованной продукции увеличилась на 4392779 сом или на 55,75%.
3. Прибыль от реализации продукции увеличилась на 28551 сом или на 18,7%.
4. Прочие операционные доходы увеличились на 41126 сом или на 138%, а расходы увеличились на 58263 или на 62,8%.
5. Таким образом в общем прибыль от финансово-хозяйственной деятельности увеличилась на 23883 сом или на 26,75%.
6. Внереализационные расходы увеличились на 13392 сом или на 18,6%.
7. Таким образом общая прибыль отчетного периода 2019 увеличилась на 10491 сом или на 60,6%.
8. Если общая прибыль 2019 года увеличилась на 60,6%, то и соответственно увеличились на 60,6% налог на прибыль и нераспределенная прибыль что в абсолютном показателе составило 3145 и 7346 сом.

Исходя из вышеизложенного можно сказать что:

1. Выручка предприятия увеличилась на 55,2%, в то же время валовый доход возрос только на 18,7%. Такое нежелательное для предприятия соотношение явилось следствием того, что более высокими темпами увеличивалась себестоимость производимой продукции (на 55,75%).

2. Прибыль от финансово-хозяйственной деятельности увеличилась на 26,75%. На это увеличение оказало влияние как увеличение операционных доходов (на 138%) так и операционных расходов (на 62,8%).

3. Несмотря на отмеченные нежелательные темпы роста издержек предприятия, чистая прибыль предприятия все же выросла на 60,6%

Таким образом, если предприятие временно использует в своем обороте средства других предприятий (например, материалы от поставщика уже получены, а оплата за них еще не произведена), то предприятие имеет задолженность перед поставщиком, которая в бухгалтерском учете называется кредиторской. Если, наоборот, предприятию не оплатили уже выполненные им работы или поставленные товары, такая задолженность называется дебиторской. Все хозяйственные средства предприятия делятся на основные, оборотные и отвлеченные. Основные средства (ОС) участвуют в процессе производства многократно, то есть применяются во многих циклах производства. Это здания, сооружения, оборудование, машины и механизмы.

Оборотные средства применяются в течение только одного цикла производства – это материалы, топливо, полуфабрикаты и вспо-могательные предметы на одну партию продукции. Отвлеченные средства – это платежи из прибыли в бюджет, средства в резервном и специальном фондах и т.д. Они не участвуют напрямую в процессе производства, отсюда и их название.

Литература

1. Арзыбаев А.А., и др. Международные стандарты финансовой отчетности. Бишкек 2016 г. Изд. Макспринт – 320 стр.
2. Барнгольц С.Б., Мельник М.В. Методология экономического анализа деятельности хозяйствующих субъектов. Москва: Издательство “Финансы и статистика”. 2003 г. – 240 с.
3. Кондраков Н.П. «Бухгалтерский учет в кооперативах, малых и арендных предприятиях». М., 2018 г., – с.417.
4. «О бухгалтерском учете». Закон Кыргызской Республики от 29 апреля 2002 года №76.

МРНТИ: 10.23.01

А.А. Арзыбаев

Национальная академия наук Кыргызской Республики, г. Бишкек

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Современный период развития Кыргызстана характеризуется глубоким реформированием политических, социальных, экономических и духовных основ общественной и государственной жизни. Недооценка рыночных механизмов управления экономикой, чрезмерное ее огосударствление, отрицание частной собственности привели к нежелательным социально-экономическим последствиям и стали главным препятствием на пути к созданию свободного рынка как стержневого регулятора экономических отношений в обществе. Рыночная система в целом основывается на праве каждого заниматься любым не запрещенным законом видом экономической (в том числе предпринимательской) деятельности. Переход к рыночным отношениям закономерно повлек за собой необходимость закрепления в действующем законодательстве соответствующего цивилистического инструментария, позаимствованного как из мирового, так и отечественного дореволюционного опыта рыночного хозяйствования. Так, в Конституции Кыргызской Республики нашел отражение принцип свободы экономической деятельности, поддержки конкуренции, свободного перемещения товаров, услуг и финансовых средств. К

конституционному отнесено право каждого гражданина единолично либо совместно с другими лицами свободно использовать свои способности и имущество для предпринимательской и иной, не запрещенной законом, экономической деятельности. Законодательное закрепление права на занятие предпринимательской деятельностью дало мощный толчок к кардинальным новациям в правовом регулировании предпринимательства. Становление последнего как составляющего феномена рыночной экономики возможно лишь в условиях свободы экономической деятельности, субъекты которой выступают равноправными партнерами независимо от формы собственности либо модели хозяйствования, поэтому правовое оформление деятельности предпринимателей в целом должно осуществляться на основе единого основополагающего правового принципа, а именно – конституционного принципа свободы предпринимательства. Он служит исходным моментом в формировании иных возможностей (прав) предпринимателей во всем пространстве их деловой активности, в соответствии с которым строится вся система предпринимательского законодательства. Современное законодательное оформление права на свободное предпринимательство отражает многоуровневый характер его реализации. Во-первых, общий, конституционный уровень: право на занятие предпринимательской деятельностью прямо сформулировано в Конституции КР; Во-вторых, дальнейшая более детальная его регламентация осуществляется на специфическом межотраслевом уровне (регулятивный уровень). И, наконец, третий уровень приводит в действие нормы, обеспечивающие защиту субъектов деловой активности на различных стадиях его осуществления (охранительный уровень). Специфика правового регулирования предпринимательской деятельности предопределяется различным по своей природе характером общественных связей, складывающихся в ходе ее осуществления: имущественных, организационных, управленческих и др. Естественно при этом, что урегулированность отношений предпринимательства нормами различных отраслей права вносит сложность в процесс толкования и применения их в правоприменительной деятельности, начиная с создания субъектов предпринимательских образований. Поэтому вполне справедлива, на наш взгляд, постановка вопроса о необходимости разработки единой теоретической модели механизма правового регулирования отношений предпринимательства.

Предпринимательство заинтересовано в стабильном развитии своего бизнеса, которое может обеспечить только стабильность политического режима. Взаимосвязь политики и экономики определяется и формируется классовыми и вообще социальными интересами и взаимоотношениями людей. Сами политические проблемы, связанные с влиянием на государственную власть разных социальных слоев и групп, политических и общественных организаций и движений, партий, с конкуренцией между ними – все это, в конечном счете, сводится к взаимоотношению экономических интересов. В современных условиях актуализация социально ответственного поведения обуславливается действием ряда факторов, среди которых хотелось бы выделить два следующих фактора. Это:

- повышение значимости нематериальных факторов экономического роста, связанных с развитием человеческого потенциала;
- необходимость расширения круга субъектов в решении социально-экономических проблем.

Взаимодействие политики и экономики играет решающую роль в развитии любого общества. Политика глубоко опосредована экономической сферой, экономическими отношениями, экономическими интересами. В то же время, вместе с увеличивающимися масштабами экономической сферы, усложнением и углублением экономических отношений в обществе возрастает и воздействие политики на экономическую жизнь общества. Особую остроту проблема взаимоотношения политики и экономики приобретает в периоды трансформации общественных отношений, политической структуры, представлений и ценностей общественного сознания. Динамичное политическое развитие транзитных обществ, безусловно, должно опираться, среди прочих факторов, на деятельность

социальных слоев и групп, которые, в силу присущей им ментальности, являются сторонниками позитивных перемен. Действенными субъектами модернизации в переходных обществах являются представители предпринимательского слоя.

В исследованиях по человеческому капиталу определяется недостаточность представления работника как фактора труда или по К. Марксу в качестве продавца рабочей силы. Исследователи выводят следующие основания для этого.

Первое и главное основание заключается в том, "...что в практике жизнедеятельности капитала произошли изменения, когда, начиная с некоторого этапа, значительная часть фирм столкнулась с недостаточностью приобретения и использования в производстве товара «рабочая сила» («труда»)».

Возникла потребность существенных инвестиций в развитие человеческих качеств работников, следствием чего явилась необходимость отображения этих расходов, измерения их эффективности и т.п.

Второе основание связано с заметным изменением качества и роли работника под влиянием генезиса постиндустриального общества. В этих условиях стал меняться статус работника от субъекта, занятого репродуктивным трудом до работника, цели, организация и результативность которого задаются извне. Начали бурно расти объемы использования высококвалифицированной рабочей силы, воспроизводство которой требует крупных затрат на образование, здравоохранение и т.п.

Третье основание говорит о том, что развитие человеческого капитала связано с активным развитием таких сфер, как финансовый рынок, менеджмент и консалтинг, масс-культура и производство медиа-продукции и др. Здесь создаются не материальные блага и культурные ценности, служащие гармоничному развитию личности, а преимущественно социальные формы, вызванные к жизни собственно рыночной системой и вне ее ценности не имеющей.

Четвертое основание заключается в том, экспансия неолиберальной модели рыночной экономики привела к существенным изменениям в функционировании сфер, в которых создаются и воспроизводятся человеческие качества, а именно, воспроизводство человеческих качеств в немалой степени стало частным делом индивидов и фирм.

Обобщая данные основания, можно сделать следующий вывод, что по мере развития жизнедеятельности капитала нарастала новая роль человеческого фактора, которая привела к расширению и усложнению интересов участников данного процесса, постепенному переходу бизнеса от одномерной, определяемой исключительно критерием рыночной рациональности шкалы ценностей, к многомерной шкале, учитывающей экономические, социальные и этические аспекты его деятельности. Необходимость учета данных изменений нашло отражение в одной из таких сторон жизнедеятельности капитала, как его социально ответственное поведение.

Процессы и явления, происходящие в макроэкономике, решения и действия, влияющие на них, имеют прямые политические последствия. Экономическая роль политической власти в любом обществе реализуется через совокупность конкретных функций. Отношение политической власти к предпринимательской активности может носить стимулирующий, подавляющий или нейтральный характер. Государство, заинтересованное в предпринимательском буме, стремится к улучшению политического климата. Мы всегда хотели видеть мощный предпринимательский класс у нас в Кыргызстане, готовый брать на себя риски, осваивать новые рынки, внедрять инновации. Именно предприниматели являются движущей силой модернизации экономики.

Становление и развитие предпринимательства анализируется представителями различных отраслей научного знания. Целью же политологического анализа предпринимательства, на наш взгляд, является изучение особенностей формирования и развития данного социального слоя в свете результатов и выводов различных областей науки, проецирование в будущее, прогнозирование его действий как субъекта модернизационных процессов в сфере политики, как важного фактора политической

стабильности общества. Если рассмотреть кратко историю вопроса, то, как нам представляется, одну из первых попыток такого рода анализа предпринял древнегреческий философ Аристотель, который еще на заре формирования политической науки высказал мысль об особой важности для прогресса государства наличия в обществе многочисленного «среднего слоя», который уже в его время в основном состоял из людей, занимавшихся различными видами предпринимательской деятельности. В работах древнегреческого мыслителя впервые встречаются рассуждения о положительной роли и значении средних слоев, в каждом государстве, по Аристотелю, есть три части – очень состоятельные, крайне не имущие и третьи, стоящие посередине между ними. Наилучшее государственное устройство, считает мыслитель, это то, которое достигается посредством средних, и то государство отличается хорошим строем, в котором средние представлены в большом количестве, где они сильнее обеих крайних групп. Наличие определенного достатка, по мнению Аристотеля, дает возможность свободному человеку заниматься политикой, служить обществу.

Адам Смит, создатель экономического учения, считал, что стремление людей улучшать свое материальное положение способно привести общество к благосостоянию. По его мнению, предприниматель, преследующий свои интересы, «часто более действенным образом служит интересам общества, чем тогда, когда сознательно стремится служить им» [1]. Не отрицая роли государства в экономике, он был противником прямого вмешательства государства в предпринимательскую деятельность. В тоже время, в его трудах содержались и практические выводы о том, как нужно строить политику государства, чтобы обеспечить свободу предпринимательской деятельности. Французский государственный деятель, чиновник Жак Тюрго в ограничении свободы предпринимательства, хозяйственной инициативы видел нарушение «естественного права», а также выступал против цеховой системы в промышленности, которая мешала ее развитию. В конце XIX – начале XX вв., когда свободный предпринимательский капитализм исчерпал свои возможности, выдвинулась целая плеяда экономистов, социологов, политологов и политических деятелей, выступивших с программами реформ, призванных улучшить социально-экономическую обстановку в обществе. Большую роль сыграли взгляды английских политических мыслителей – Дж. Гобсона, Т. Грина, экономистов – В. Ойкена в Германии, Дж. Дьюи в США [2]. Они сформулировали ряд важнейших принципов либерализма, получившего название новый либерализм, или социальный либерализм. Были сформулированы идеи расширения регулирующей роли государства в экономике, в целях реализации либеральных ценностей, защиты прав и свобод человека. Была выдвинута концепция «государства благосостояния», в которой важное место занимали различные социальные программы. Эти идеи легли в основу реформ осуществленных в ведущих странах в первые десятилетия XX века. Конкретное выражение они нашли в программах таких реформистских движений, как прогрессизм в США, ллойдджорджизм в Великобритании. Основополагающее значение для всех вариантов реформизма, имели идеи и принципы, которые были разработаны известным английским экономистом Д.М. Кейнсом, по его имени комплекс этих идей и принципов получил название «кейнсианство». Его суть заключалось в дополнении традиционных либеральных принципов, принципами государственного регулирования экономической и социальной сфер.

На наш взгляд, анализ развития предпринимательства, прежде всего малого и среднего, как одного из основных слоев формирующегося в Кыргызстане среднего класса, должен включать следующие направления. Во-первых, безусловно, рассмотрение основных аспектов экономической политики государства, так как бизнес, предпринимательство – категории экономические. Проблема взаимосвязи политики и экономики наиболее полное свое содержание раскрывает в понятии «экономическая политика». Безусловно, экономическая роль государства и выполняемые функции не могут быть одинаковыми в государствах со сложившейся высокоразвитой рыночной экономикой и в государствах с переходной экономикой.

С данной точки зрения, конкретизация понятия «экономическая политика» согласуется с определением исследователей о том, что она «представляет собой систему мероприятий, проводимых политическими институтами государства для регулирования процессов в экономической сфере».

Понятия «предпринимательство» и «бизнес» понимаются и употребляются как синонимы. В научной литературе понятие «предприниматель» впервые появилось во Всеобщем словаре коммерции, изданном в 1723г. в Париже, где под ним понимался человек, берущий «на себя обязательство по производству или строительству объекта».

Известный английский экономист XVIII века Ричард Контильон разработал одну из первых концепций предпринимательства. По мнению ученого, предприниматель – особый субъект, наделенный способностями предвидеть, рисковать, брать на себя всю полноту ответственности за принимаемые решения. А Бернар И. [3] рассматривал предпринимательство с позиций профессионального менеджмента. Им впервые была выявлена разница между администратором (менеджером) и предпринимателем, которая заключалась в более широких полномочиях и ответственности последнего.

Главной способностью предпринимателя является разработка детального плана и конкретных мероприятий. Успех обеспечивается оригинальностью, инициативностью, разносторонностью, настойчивостью личности предпринимателя. Заметный вклад в теорию предпринимательства внес И. Шумпетер [4]. Он выдвинул гипотезу, согласно которой двигателем экономического развития является инновационная деятельность предпринимателя. Предпринимательская деятельность, согласно И. Шумпетеру, это уникальная и редко обнаруживаемая способность продвижения инноваций на рынок посредством рискованного бизнеса.

Только сравнительно недавно новейшие теории начали рассматривать предпринимательство как ключевой фактор социально-экономического и политического прогресса и главный источник обеспечения занятости. Как отмечают исследователи, «слабое управление со стороны государства приводит любую страну к нестабильности, коррупции, бедности, и, наоборот, государство не должно ограничиваться разработкой только экономической политики. Необходимо активно развивать соответствующие институциональные элементы, последовательно реализовывать экономическую политику».

Динамичный рост субъектов малого бизнеса способствует разрешению ряда проблем транзитной экономики – это борьба с бедностью, новые рабочие места, самозанятость людей, будущее стимулирование инновационных технологий. В социальной структуре общества оформляется стабилизирующий элемент – средний класс. Исследователь Ашимбаев М. отмечает, что «с точки зрения задач политической демократизации, переход к рыночной экономике является не самоцелью, а средством, в том числе, для создания среднего класса».

Неслучайно в развитых индустриальных демократиях доля малого и среднего бизнеса колеблется в пределах от 50 до 80 %.

Немаловажен анализ социальной политики государства в части содействия решению социальных проблем предпринимателей. Социальная политика, направленная на повышение жизненного уровня населения, реализуется как государством, так и за счет самореализации каждого гражданина.

Социальное государство является структурированным феноменом, в котором осуществляется саморегуляция общества. Оно характеризуется множественностью элементов, структур и подсистем, наличием различных уровней функционирования, связей составных элементов. Как известно, в транзитных обществах социальная политика направлена на предотвращение и преодоление нежелательных последствий экономических реформ, представляет собой комплекс мер, имеющих относительно самостоятельный характер. Соответствующая политика неотъемлемая часть успешного переходного этапа в экономике. Структурно-функциональный анализ социального государства показывает, что само по себе многообразие функций социальной политики важнейший фактор стабильности социального государства. Сильная социальная политика не только гуманна и ведет к

политической консолидации, но и выгодна в чисто экономическом плане, как один из стимуляторов развития предпринимательства.

Литература

1. Викссель К. Лекции по политической экономии / К. Викссель. Ч.1. 1935.
2. Антология экономической классики: В 2т. / Предисловие., сост. И.А. Столяров. – М.: Эконов. – Т. 1. – 1993. – 475 с.
3. Бернар И. Толковый экономический и финансовый словарь: Француз., рус., англ., нем., исп. терминология / И. Бернар, Ж -К. Колли: В 2 т. Пер. с фр. Под общ. Ред. Л.В. Степанова. - М.: Международные отношения. Т. 2: G-Z. – 1994. – 718 с.
4. Шумпетер И. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982.

МРНТИ: 06.35.35

П.М. Абдыкадыров, Э.К. Кубанычбеков

Жалал-Абадский государственный университет, Кыргызская Республика

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ РЫНКА

Определенность наступления событий и согласованность проведения мероприятий во всех сферах деятельности – основные преимущества стратегического менеджмента. Благодаря этому субъекты малого бизнеса получают возможность подготовиться к различного рода "сюрпризам", преподносимым вследствие как внутренних, так и внешних причин. Даже если нельзя избежать воздействия отдельных неблагоприятных факторов (таких, как усиление конкуренции, интенсивное инновационное развитие, изношенность оборудования, отставание в технологическом уровне производства и пр.), компании, в которых принятие управленческих решений осуществляется с учетом стратегических приоритетов, имеют несравнимо больше шансов на продолжение успешной деятельности, обеспечивающей стабильный прирост имущества и (или) доходов ее собственников. В связи с этим изучение процесса стратегического планирования инвестиционной деятельности является одной из актуальных задач, стоящих перед финансовым менеджментом коммерческой организации.

Недостаточно разработанным до сих пор, на наш взгляд, остается механизм реализации финансовой стратегии, в частности отсутствие содержательной стороны одной из его составляющих – инвестиционной политики. Речь идет не только о систематизации понятийного аппарата. Детального изучения требуют вопросы эффективности выбора приемлемых ориентиров инвестиционной политики, согласование специфических целей и направлений предстоящих капиталовложений.

Практическую значимость имеет исследование взаимосвязей между разработкой общих ориентиров в принятии финансовых решений и включением отдельных проектов в состав инвестиционного бюджета хозяйствующего субъекта.

Как неоднократно отмечалось ранее, стратегия играет важную роль в процессе управления долгосрочными инвестициями. Основными ее задачами являются определение месторасположения компании в конкретных отраслях экономики, выработка четко скоординированных мероприятий по повышению конкурентных преимуществ, на основе комплексных исследований учет тенденций возможного изменения окружающей среды бизнеса на длительную перспективу и т. д.

Процесс стратегического планирования финансово-инвестиционной деятельности коммерческой организации рекомендуется разбивать на ряд последовательных этапов: подготовительные исследования (определение целей, внешний и внутривозможный

анализ), разработка базовой стратегии, формирование стратегий функциональных областей (инвестиционные и финансовые решения), реализация финансовой стратегии коммерческой организации, контроль и оценка ее выполнения.

Вначале менеджерам компании следует сформулировать концепцию развития организации (в какой отрасли специализироваться, что производить, на какого потребителя ориентироваться, где осуществлять свою деятельность) и, если это необходимо, определить список важнейших корпоративных целей. В современной финансовой теории как основной критерий в принятии управленческих решений рекомендуется использовать требование максимизации ценности фирмы (с одной стороны, совокупности ее активов, с другой – рыночной стоимости ее обыкновенных акций). Однако использование этого критерия в качестве единственной цели инвестирования значительно сужает спектр возможных интересов, привлекающих компанию. Ричард Пайк в своих исследованиях сделал попытку обобщить важность тех или иных инвестиционных целей, которые устанавливались менеджерами 100 крупнейших компаний Великобритании.

На наш взгляд, специалистам в области финансового менеджмента небесполезным будет ознакомление с результатами исследования, обобщенными в табл. 1.

Таблица 1 – Финансовые цели, оцениваемые как "очень важные" в инвестиционной деятельности 100 крупных компаний Великобритании

Цели инвестирования	Год исследования и процент ответивших		
	1980	1996	2019
<i>Краткосрочные цели (от 1 до 3 лет)</i>			
Прибыльность (например, показатель ROI)	54,7	71,7	69,0
Получение дохода (прибыли)	42,2	56,1	58,0
<i>Долгосрочные цели (свыше 3 лет)</i>			
Рост продаж	20,7	9,5	14,1
Рост показателя "прибыль на акцию"	9,0	56,3	55,1
Рост ценности фирмы	19,8	45,7	52,6

На основании данных табл. 1 можно сделать ряд важных заключений. Во-первых, привлекательность долгосрочных целей с течением времени несколько более чувствительна к изменениям, происходящим во внешней среде бизнеса, чем относительно постоянное предпочтение менеджеров к краткосрочным целям инвестирования. Во-вторых, несмотря на высокий рейтинг показателей рентабельности, за период с 1980 по 2019г. наблюдается значительный рост популярности целей, ориентированных прежде всего на инвестора (акционера, кредитора), а именно рост показателя "прибыль на акцию", ценности фирмы и величины ее доходов. В связи с тем, что корпоративные цели выступают в качестве базовых установок, на которые ориентируются менеджеры в процессе планирования и последующего контроля полученных результатов, процедура их формирования представляется чрезвычайно ответственным этапом для всех подразделений и служб организации.

Анализ внешней среды, предполагающий непрерывные комплексные исследования общего состояния экономики, культурных и демографических изменений, отслеживание последних научных достижений, прогнозирование степени правительственного вмешательства в те или иные отрасли, оценка конкурентного окружения в высокорентабельных сферах бизнеса, изучение потребительских предпочтений и спроса на отдельные виды товаров способствуют выявлению потенциальных возможностей для получения новых конкурентных преимуществ, обеспечивающих достижение поставленных целей. Практически одновременно с внешним анализом осуществляется оценка реальных преимуществ и недостатков самой коммерческой организации. В этом случае анализируется состояние производственного потенциала (трудовые ресурсы, технический уровень основных фондов, соответствие технологии развитию современной науки и техники, мощность предприятия, качественные характеристики выпускаемой продукции, наличие каналов ее распределения, эффективность материально-технического обеспечения и

маркетинговых исследований). В рамках внутривозвратного анализа изучаются, помимо всего прочего, собственные финансовые возможности хозяйствующего субъекта, а также его потенциальные возможности по привлечению дополнительного капитала.

Следующий этап – разработка основной (базовой) стратегии субъекта малого бизнеса. При ее формировании необходимо соблюдать ряд требований. Стратегия должна обеспечивать достижение корпоративных целей организации, максимально использовать выявленные на рынке возможности получения большей рентабельности, основываться на реальных ресурсах (потенциале) самой компании, координировать действия различных подразделений и служб организации. Базовая стратегия затрагивает широкий спектр вопросов, однако основной ее целью является определение сферы деятельности, в которой будет специализироваться фирма, и выработка поведения в рамках конкретной отрасли на долговременную перспективу. В процессе ее формирования менеджеры получают ответ на вопрос, почему конкуренты могут позволить получать более высокую рентабельность.

Принято выделять три основных вида стратегии:

1. Лидерство по уровню затрат: организация прилагает основные усилия на достижение наименьшего уровня затрат среди производителей данного вида продукции в пределах отрасли.
2. Дифференциация товара: организация стремится производить продукцию с уникальными качественными, техническими и функцио-нальными характеристиками, которые высоко оцениваются потребителем и создают дополнительную премию в цене по сравнению с ценами на конкурирующую продукцию.
3. Фокусирование: организация ориентируется на выпуск ограниченного ассортимента продукции, предназначенной для узкого сегмента рынка и (или) реализуемой в специфической географической зоне.

В рамках базовой стратегии менеджеры должны выбрать тип поведения компании на рынке. Предполагается, что существуют следующие альтернативные варианты поведения: ничего не предпринимать; выход из отрасли; повышение эффективности продаж на существующих рынках (проникновение в рынок); продажа продукта на новых рынках (развитие рынка); разработка новых продуктов для продажи в существующих рынках (инновации); разработка новых продуктов для продажи на новых рынках (диверсификация). После анализа стратегических направлений деятельности менеджерам необходимо определить способ взаимодействия фирмы с внешней средой. На практике получили распространение три альтернативных способа: внутреннее развитие (самостоятельное функционирование на рынке); приобретение (поглощение, слияние) компаний; совместное развитие, предполагающее либо совместную реализацию рискованных проектов, либо френчайзинг (процедуру передачи или продажи лицензий на технологию и товарный знак).

Текущий контроль и ретроспективный анализ выполнения финансовой стратегии представляют собой заключительные этапы процесса стратегического планирования финансово-инвестиционной деятельности коммерческой организации. По результатам этих мероприятий осуществляется регулирование либо организационной структуры управления на предприятии, либо отдельных компонентов формального планирования (тактики, политики, правил или процедур). При существенном изменении внешней среды, а также при невозможности достижения поставленных целей корректировке подвергаются стратегические направления деятельности компании или, в крайнем случае, непосредственно корпоративные цели организации. На данном этапе исследований наше внимание направлено на изучение недостаточно освещенных в современной научной литературе теоретических и организационно-методических вопросов анализа приемлемых ориентиров инвестиционной политики хозяйствующего субъекта.

Инвестиционная политика субъекта малого бизнеса представляет собой общее руководство по формированию программы капиталовложений, отбору проектов и принятию финансовых решений, которые способствуют долговременному укреплению ее конкурентных преимуществ и обеспечивают успешное достижение поставленных целей.

Принято считать, что IP должна обеспечивать фактическую реализацию инвестиционной стратегии. Следование направлениям инвестиционной политики страхует менеджеров от принятия неперспективных решений, основанных на требованиях текущего момента, указывает, каким образом должны быть достигнуты цели, отвергая действия и варианты принятия решений, идущие вразрез с установленными в ней параметрами и ориентирами.

Формирование политики осуществляется при соблюдении следующих принципов: согласованности, непротиворечивости, приоритетности, эффективности и ясности изложенных положений. Реализация принципа согласованности предполагает прямую зависимость основных положений IP от содержания инвестиционной стратегии и состояния факторов производственно-финансовой деятельности хозяйствующего субъекта. В свою очередь, инвестиционная политика не должна противоречить концептуальным положениям прочих функциональных стратегий организации (маркетинга, производства и др.). Придание большего веса (значимости) отдельным направлениям долгосрочного инвестирования позволяет соблюдать принцип приоритетности поставленных целей и установленных ориентиров. Это в значительной степени облегчает процедуру последующего отбора наиболее приемлемых (результативных) вариантов капиталовложений в условиях ограниченности средств финансирования. Достижение преимущественного уровня эффективности (так называемой экономической прибыли) заложено в основе формирования IP. В связи с этим принятию любого инвестиционного решения должны предшествовать комплексное исследование возможных результатов деятельности и оценка его вклада в успешную реализацию корпоративной стратегии организации.

Основополагающими факторами, воздействующими на содержание IP, являются маркетинговые условия бизнеса. Особенности ценообразования, возможности сбыта нового товара, влияние инвестиций на рыночную долю фирмы и поведение конкурентов, жизненный цикл продукта, необходимость инновационной деятельности, интенсивность рекламной кампании и эффективные объемы производства являются далеко не полным перечнем вопросов, на которые необходимо получить четкие ответы перед тем, как принять обоснованное инвестиционное решение. Производственные факторы характеризуются состоянием технической базы и уровнем технологического развития хозяйствующего субъекта. Мощность предприятия, наличие необходимой производственной инфраструктуры, изношенность оборудования и потенциальные возможности для изготовления качественной высококонкурентной продукции определяют величину капиталовложений в немонетарные активы компании. В свою очередь, финансовое положение коммерческой организации, а именно величина собственных внутренних средств финансирования (накопленной прибыли и амортизации) и достаточная привлекательность фирмы для использования внешних источников инвестиционного капитала (за счет эмиссии акций и облигаций, привлечения кредитов банков и займов сторонних организаций), формирует базовые требования к величине проектных дисконтных ставок, структуре капитала, максимально приемлемому уровню риска и рентабельности. Однако базовые условия инвестирования, установленные в рамках IP, подвержены регулированию не только в зависимости от вышеперечисленных факторов. Колебания валютного рынка, среднеотраслевой уровень доходности, величина инфляции и процентных ставок, законодательные изменения и экономическая политика правительства определяют уровень макроэкономического воздействия на содержание инвестиционной политики конкретного хозяйствующего субъекта. Наконец, человеческие факторы (укомплектованность персоналом, его профессиональный и квалификационный уровень, взаимодействие с профсоюзами, способность менеджеров различного уровня управления справиться с поставленными задачами, влияние инвестиций на высвобождение рабочей силы, социально-бытовые условия, безопасность труда и пр.) формируют потребность в корректировке отдельных направлений инвестиционной политики.

Литература

1. Арзыбаев А.А., и др. Международные стандарты финансовой отчетности. Бишкек 2016 г. Изд. Макспринт – 320 стр.
2. Барнгольц С.Б., Мельник М.В. Методология экономического анализа деятельности хозяйствующих субъектов. Москва: Издательство “Финансы и статистика”. 2003 г. – 240 с.
3. Кондраков Н.П. «Бухгалтерский учет в кооперативах, малых и арендных предприятиях». М., – 2018 г., – с.417.
4. «О бухгалтерском учете». Закон Кыргызской Республики от 29 апреля 2002 года № 76.

МРНТИ: 06.91

Э.К. Кубанычбеков, П.М. Абдыкадыров

Жалал-Абадский государственный университет, Кыргызская Республика, г. Жалал-Абад

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО РАЗВИТИЯ КЫРГЫЗСТАНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Интеграционные процессы на межгосударственном уровне, а также объективные процессы глобализации экономических связей всех участников рыночных отношений обеспечивают реальные возможности для более интенсивного движения капитала в новые, высокоэффективные, но вместе с тем и более рискованные рынки. На рубеже XX - XXI вв. в Центральной Азии произошли грандиозные трансформационные процессы, коренным образом изменившие внутривнутриполитическую и международную ситуацию в этом регионе. Эти изменения оказали огромное влияние на развитие интеграционных процессов, как на глобальном, так и региональном уровнях.

С обретением независимости Кыргызстан взял курс на построение демократического государства с социально ориентированной рыночной экономикой. Но, к глубокому сожалению за 30 лет независимости, в силу бездарного руководства катастрофически усугубился экономический кризис в республике. Спад инвестиционной активности коснулся практически всех отраслей экономики, как следствие неплатежеспособности предприятий, резкого удорожания инвестиционных ресурсов, строительных услуг и других факторов, влияющих на макроэкономическую ситуацию в республике. В наибольшей степени спад инвестиционной активности был вызван резким уменьшением объемов государственного финансирования в связи с ресурсными ограничениями бюджета. Отсутствие своевременной и адекватной рыночным изменениям переоценки основных фондов и индексации оборотных средств предприятий при либерализации цен привело к значительному обесцениванию инвестиционных ресурсов и прежде всего амортизационных накоплений.

В условиях ограниченности внутренних финансовых ресурсов, обвального роста дефицита бюджета и платежного баланса, а также отсутствия развитой банковской и финансово-посреднической систем правительство предпринимает ряд экстренных мер по скорейшему выходу из кризиса за счет привлечения внешней экономической помощи. Главная трудность экономических преобразований заключается в отсутствии реальных возможностей для быстрого накопления внутреннего ресурсного потенциала и крайней недостаточности банковского и предпринимательского капитала для восполнения создавшегося дефицита финансовых средств. Из-за отсутствия собственных достаточных накоплений для проведения быстрых и масштабных преобразований республика остро нуждается в поступлении внешнего капитала и передовых технологий. Для успеха в этой борьбе необходимо принять дополнительные меры по улучшению инвестиционного климата и созданию образа открытой для иностранного капитала страны.

Стимулирование отечественных и иностранных инвестиций позволит повысить объем капитальных вложений в экономику республики, так как низкая инвестиционная активность ухудшает перспективу ее конкурентоспособности и отрицательно отражается на сроках проведения экономических и социальных реформ. В связи с этим одной из важнейших задач

является организация эффективной работы по привлечению, координации и управлению внешней помощью. Привлечение иностранных инвестиций в экономику республики способствует решению следующих основных проблем ее социально-экономического развития:

- освоение невостребованного научно-технического потенциала, продвижение кыргызских товаров и технологий на внешний рынок;
- содействие в расширении и диверсификации экспортного потенциала и развитии импортозамещающих производств в отдельных отраслях;
- содействие притоку капитала в трудоизбыточные регионы и районы с богатыми природными ресурсами в целях ускорения их освоения и развития;
- создание новых рабочих мест и освоение передовых форм организации производства, освоение опыта цивилизованных отношений в сфере предпринимательства;
- содействие развитию производственной и социальной инфраструктуры, особенно в депрессивных районах.

Государственное инвестирование остается одним из самых серьезных факторов, поддерживающих экономическое развитие республики в целом и отдельных ее регионов. Существует ряд экономических сфер, где использование частных прямых инвестиций либо ограничено, либо невозможно ввиду их некоммерческой специфики. Задача государства по поддержанию и развитию таких отраслей, по созданию надежной и современной экономической инфраструктуры и благоприятной среды для развития решается при помощи Программы государственных инвестиций (ПГИ). Государственные инвестиции являются важным элементом общей программы государственных расходов. Бюджет развития должен составить где-то около 25-27 % общих государственных расходов. Продолжающийся в настоящее время финансовый кризис увеличивает степень неопределенности инвестиционных операций на так называемых неустойчиво развивающихся рынках. Ситуация с уровнем инвестиционной активности усугубляется неудачным опытом некоторых иностранных инвесторов, которые санкционировали финансирование проектов, обоснование которых проводилось с использованием многократно апробированных в западных странах методик инвестиционного анализа. Одной из причин появления убыточных капитальных вложений, по нашему мнению, явился грубый перенос в практику отечественных предприятий зарубежных технологий анализа эффективности капитальных вложений, без учета условий и специфики кыргызской бизнес-среды и алчное и бездарное управление государством бывших правителей

Справедливости ради надо отметить, что за время независимости были и удачные инвестиционные проекты. Например, общий объем расходов по инвестиционным проектам в 2019-2020 гг. составил 3630,1 и 3366,6 млн. сом., в том числе внешнее финансирование инвестиционных проектов без грантов - 96,9 и 99,2 % от годового планового показателя. Внутреннее софинансирование соответственно за последние три года составило 465,3 млн. сом., или 98,4%; 261,7 млн. сом., или 98,8 %; 255,8 млн. сом., или 93,7 % от годового уточненного планового показателя.

Основная доля внешних расходов пришлась на сектор транспорта, сельского и водного хозяйства (табл. 1). Это связано с реализацией таких крупных проектов, как реабилитация автодороги Север-Юг, строительные работ по программе «Питьевая вода» и реабилитация ирригационных систем республики.

Таблица 1 – Основные показатели объема и структуры Программы государственных инвестиций в Кыргызстане в 2014-2020 гг., %

Секторальные группы	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Транспорт, связь, энергетика	76,2	72,8	52,9	44,4	33,4	34,0	24,6
Сельское и водное хозяйство	7,3	12,6	17,3	26,1	32,2	30,2	31,4
Социальный сектор	8,3	5,8	6,7	11,8	23,5	15,9	15,8
Финансовый сектор	6,4	4,8	10,7	9,8	7,4	11,8	13,6
Промышленность	1,5	2,8	9,2	4,8	1,5	2,0	0,0
Государственное управление	0,3	1,2	3,2	3,1	1,9	1,8	2,2
Итого	100	100	100	100	100	100	100

В 2020г. за счет стимулирующих грантов (СДГ) профинансированы 235 проектов по всей республике на сумму 81,9 млн. сом. На реализацию этих проектов на местах мобилизовано 128,9 млн. сом. из средств местных бюджетов, проектов международных организаций, спонсорских средств и вложений населения ашарным методом. Большая часть СДГ направлена на ремонт и строительство школ (46,6 млн. сом., или 56,9 % от общего объема финансирования). На строительство и ремонт вузов в регионы выделено 2,4 млн. сом. (2,9 %), реабилитацию объектов культуры (ДК, библиотеки, спортивные комплексы и т.д.) – 9,7 млн. сом., или 11,9 % от общего объема финансирования, на софинансирование 18 проектов здравоохранения – 5,6 млн. сом. (6,8 %), ремонт дорог местного значения – 2,7 тыс. сом. (3,3%), реабилитацию четырех ирригационных сооружений – 1,8 млн. сом. (2,2%), детских садов – 3,4 млн. сом., или 4,2 % от общего объема финансирования. На ремонт водопроводных/дренажных сетей – 2,8 млн. сом. (3,4%), установку телефонной связи в регионах – 2,7 млн. сом. (3,3%), ремонт и строительство бань – 2,0 млн. сом. (2,4%), на реализацию проектов прокладки линий электропередачи – 764 тыс. сом. Кроме того, выделено 1,5 млн. сом. (1,8%) на ремонт и строительство прочих объектов общественной инфраструктуры.

За счет стимулирующих (долевых) грантов полностью реализованы 126 проектов на сумму 28,6 млн. сом.

В Джалалабадской области в 2020г. из республиканского бюджета за счет СДГ профинансированы 52 проекта на сумму 24,9 млн. сом.

На софинансирование этих проектов на местах мобилизовано 67,4 млн. сом.

За счет стимулирующих (долевых) грантов полностью завершена реализация 26 проектов на сумму 7,7 млн. сом.

В Ошской области из республиканского бюджета за счет СДГ выделено 11,5 млн. сом. на реализацию 35 проектов. На софинансирование этих проектов на местах мобилизовано 27856,4 тыс. сом.

За счет стимулирующих (долевых) грантов полностью завершена реализация 15 проектов на сумму 3,9 млн. сом.

Городу Ош из республиканского бюджета за счет СДГ выделено 2,8 млн. сом. на реализацию 5 проектов.

За счет стимулирующих (долевых) грантов полностью реализованы 2 проекта на сумму 440,0 тыс. сом.

Баткенской области из республиканского бюджета за счет СДГ выделено 5,0 млн. сом., на реализацию 17 проектов. На софинансирование этих проектов на местах мобилизуется 8,1 млн. сом.

За счет стимулирующих (долевых) грантов полностью завершена реализация 12 проектов на сумму 1,5 млн. сом.

По городу Бишкек из республиканского бюджета за счет СДГ профинансированы 19 проектов на сумму 7,4 млн. сом. На софинансирование этих проектов на местах мобилизуется 6,4 млн. сом.

За счет стимулирующих (долевых) грантов полностью завершена реализация 6 проектов на сумму 1,6 млн. сом.

Иссыккульской области из республиканского бюджета за счет СДГ выделено 6,9 млн. сом. на реализацию 30 проектов. На софинансирование этих проектов на местах мобилизовано 4,2 млн. сом.

За счет стимулирующих (долевых) грантов полностью завершена реализация 21 проекта на сумму 4,0 млн. сом.

Нарынской области из республиканского бюджета за счет СДГ выделено 5,3 млн. сом. на реализацию 22 проектов. На софинансирование этих проектов на местах мобилизовано 2,0 млн. сом.

За счет стимулирующих (долевых) грантов полностью завершена реализация 15 проектов на сумму 2,9 тыс. сом.

Таласской области из республиканского бюджета за счет стимулирующих (долевых) грантов профинансированы 7 проектов на сумму 3,4 млн. сом. На со-финансирование этих проектов на местах мобилизовано 1,7 млн. сом.

За счет стимулирующих (долевых) грантов полностью завершены реализация 3 проектов на сумму 2,0 млн. сом.

В Чуйской области из республиканского бюджета за счет стимулирующих (долевых) грантов профинансированы 48 проектов на сумму 14,9 млн. сом. На софинансирование этих проектов на местах мобилизовано 8,8 млн. сом.

За счет стимулирующих (долевых) грантов полностью завершены реализация 26 проектов на сумму 4,5 млн. сом.

Таким образом, бездарная экономическая политика государства привела к переоценке инвестиционной привлекательности и уровня безопасности многих, на первый взгляд достаточно рентабельных вариантов капитальных вложений. В связи с этим чрезвычайно важным и своевременным в настоящее время должно стать приведение всех элементов системы использования эффективности инвестиций в соответствие с новыми экономическими реальностями отечественного рынка.

Литература

- 1 Статистический ежегодник Кыргызской Республики за 2014-2020 гг. Бишкек «Учкун» 2021 г.
- 2 Антология экономической классики: В 2т. / Предисловие., сост. И.А. Столяров. – М.: Эконов. – Т. 3. – 2009. – 475 с.
- 3 Бернар И. Толковый экономический и финансовый словарь: Француз., рус., англ., нем., исп. терминология / И. Бернар, Ж -К. Колли: В 2 т. Пер. с фр. Под общ. Ред. Л.В. Степанова. - М.: Международные отношения. Т. 2: G-Z. – 1994. – 718 с.
- 4 Барр Р. Политическая экономия: В 2-х тт. – Т.2: Пер. с фр. – М.: Междунар. отношения, Изд.2 – 2009. – 839 с.

3 СЕКЦИЯ: ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ПАНДЕМИЯДАН КЕЙІНГІ ЖАҒДАЙДАҒЫ ДАҒДАРЫСҚА ҚАРСЫ БАСҚАРУ

СЕКЦИЯ 3: ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КАЗАХСТАНА И АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ПОСТПАНДЕМИИ

МРНТИ: 87.24.37

Л.О. Абылкасимова

УО «Alikhan Bokeikhan University», г.Семей, Abylkasimova_L@sm.nis.edu.kz

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ – ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ ИЛИ МОДНОЕ ТЕЧЕНИЕ?

ECOLOGICAL TOURISM – IS TIME REQUIREMENT OR FASHION FLOW?

Современное понимание экотуризма, ориентация на достижение устойчивости как конечного результата во многом заставляют пересмотреть традиционные представления о том, *какие виды путешествий являются экотуризмом*. При этом традиционные критерии – мотивация путешественников и объемы туристических потоков – безусловно, важны, но сами по себе не играют определяющей роли. Основной вопрос, который задают организаторы путешествий в природу: *какое воздействие на природную и культурную среду оказывают эти путешествия, к каким последствиям они приводят?*

Феномен так называемого экологического туризма с начала 80-х годов прошлого века стал приоритетным видом путешествий, который по некоторым оценкам охватывает более 10% всего туристического рынка, а темпы его роста в два-три раза превышают темпы роста во всей индустрии туризма.

Что же является причиной такой актуальности у любителей путешествовать? Основные причины, на мой взгляд, это осознание людьми важности сохранения первозданности природы и окружающей среды. Так же и люди по причине урбанизации стали испытывать потребность единения с природой. Все это дает экологический туризм.

Так что же включает в себя понятие экологический туризм, и что говорят об этом ученые и исследователи современности?

Экотуризм сегодня – это комплексное, междисциплинарное направление, обеспечивающее взаимосвязь интересов туризма, охраны природы и культуры, и его роль может быть весьма существенна. Поистине, экотуризм становится явлением, характеризующим конец двадцатого столетия, и, по всей видимости, также двадцать первое.

Из множества определений экотуризма наибольшее распространение в литературе получили следующие.

Термин *экологический туризм* или экотуризм представляет собой буквальный перевод английских *ecological tourism* и *ecotourism*. Эпитет экологический – не единственный, применяемый в английском языке и соответственно в американской, канадской, английской, австралийской литературе и в литературе многих других стран для обозначения новых направлений в туризме, сформировавшихся в последнее десятилетие в результате влияния идей зелёного движения и развития экологического мировоззрения. Встречается, например, термин *зелёный туризм*. Обычен также термин *природный туризм*. Последний наряду с обширным спектром других распространен и в немецкоязычных странах, где прилагательное *экологический* употребляется вообще весьма редко, а в определениях зелёных отраслей туризма практически не используется. Там наиболее

широкое хождение получил термин *Sifter Tourismus*, который можно перевести на русский язык как *мягкий туризм*. Обычно мягкий туризм противопоставляется жестокому, главной целью которого является максимизация прибыли, в то время как для мягкого туризма приоритетны не только успешный бизнес, но и забота о культурном благополучии туристских регионов, щадящем использовании и воспроизводстве их ресурсов, минимизации ущерба окружающей среде. Следует, однако, иметь в виду, что нередко под мягким туризмом подразумевают туризм спартанского типа в условиях максимально тесного контакта с дикой природой. Многообразие терминов отвечают широта содержания и множественность конкретных форм деятельности в той новой обширной области индустрии туризма, которую мы обобщённо называем экологическим туризмом.

Существует немало и различных определений экотуризма, каждое из которых выявляет те или иные важные аспекты последнего. В совокупности эти определения достаточно полно описывают и разнообразие, и эволюцию представлений о целях и задачах новой туристской отрасли. В соответствии с определением Й. Криппендорф, главная цель новой политики туризма, первоначально названного этим автором тихим, или спокойным, туризмом, состоит в том, чтобы долговременно обеспечивать физический и духовный отдых возможно большему числу людей в непосредственном контакте с ландшафтом, а также в отвечающих ландшафту и потребностям отдыхающих формам поселений с учётом долговременных интересов местных жителей. Рекомендуемые виды занятий, адекватные мягкому туризму, это спокойные, не технизированные занятия, т.е. прогулки пешком, на велосипедах или верхом, плавание, лыжные прогулки и т.п. Это определение и пояснение к нему Криппендорф формулировал в основном через характеристики, представляющие собой альтернативы особенностям жестокого туризма. Одним из лейтмотивов политики, предложенной этим автором, служил мотив гуманизации туризма. В определении, используемом П. Хасслахером, названы четыре стратегических компонента, наличие и взаимодействие которых характеризует мягкий туризм: нетехнизированный туризм, самостоятельное региональное развитие, социальная ответственность, культурная ответственность.

Международный Союз охраны природы (МСОП) под экологическим туризмом, или экотуризмом, понимает «путешествие с ответственностью перед окружающей средой по относительно ненарушенным природным территориям с целью изучения и наслаждения природой и культурными достопримечательностями, которое содействует охране природы, оказывает «мягкое» воздействие на окружающую среду, обеспечивает активное социально-экономическое участие местных жителей и получение ими преимуществ от этой деятельности» (Ceballos-Lascurain, 1993 а).

Сходное определение дает Общество экотуризма (The Ecotourism Society): «Экотуризм – это ответственное путешествие в природные территории, которое содействует охране природы и улучшает благосостояние местного населения».

Известно и определение: «...туризм, включающий путешествия в места с относительно нетронутой природой, с целью получить представление о природных и культурно-этнографических особенностях данной местности, который не нарушает при этом целостности экосистем и создает такие экономические условия, при которых охрана природы и природных ресурсов становится выгодной для местного населения».

Существует и более простое определение: «Экотуризм – это природный туризм, способствующий охране природы» (Всемирный Фонд дикой природы, Воо, 1990).

Итак, отличительные особенности экотуризма заключаются в том, что он стимулирует и удовлетворяет желание общаться с природой, предотвращает негативное воздействие на природу и культуру и побуждает туроператоров и туристов содействовать охране природы и социально-экономическому развитию.

Таким образом, экотуризм является важным компонентом устойчивого развития природных территорий. Несложно заметить, что в основе большинства определений экотуризма содержатся или цель достижения устойчивости, или средства достижения этой

цели, будь то «минимизация негативных воздействий на природную и культурную среду», «усиление экономической отдачи на благо охраны природы» или экологическое образование. Поэтому Крег Линдберг (Lind-berg et al., 1998) предлагает использовать более простое и общее концептуальное определение:

«Экотуризм – это устойчивый и природно-ориентированный туризм и рекреация». Устойчивость же в туризме подразумевает положительный общий баланс экологических, социально-культурных и экономических воздействий туризма, а также положительное воздействие посетителей друг на друга. Таким образом, те виды туристической деятельности, которые имеют наиболее высокий суммарный положительный эффект с точки зрения экологии, экономики и социального развития, являются более устойчивыми.

Проблемы экологического туризма рассматриваются в работах Дроздова Н.В. Данилина Н.Р., Мироненко Н.С., Твердохлебова И.Т. и других. В этих работах анализируется понятие экологический туризм; освещаются его различные аспекты. Наибольшее внимание уделяется проблемам развития экологического туризма за рубежом, проблемы же развития экологического туризма в Казахстане освещены в меньшей степени.

Экотуризм включает в себя несколько компонентов, без которых не представляется возможным понять его сущность. А.В. Бабкин в своей книге «Специальные виды туризма» предлагает выделить три компонента экотуризма:

– "познание природы", т.е. путешествие предполагает наличие элементов изучения природы, получения туристами новых знаний, навыков;

– "сохранение экосистем" подразумевает не только соответствующее поведение группы на маршруте, но и участие туристов, туроператоров в программах, мероприятиях по защите окружающей среды;

– "уважение интересов местных жителей" – не только соблюдение местных законов и обычаев, но и вклад туризма в социально-экономическое развитие туристских дестинаций»

У экотуризма выделяют ряд признаков, который отличают данный вид туризма от многочисленных других. В.В. Храбовченко в своей книге «Экологический туризм» выделяет следующие признаки экотуризма:

✓ любое путешествие, в течение которого путешественник изучает окружающую среду;

✓ путешествие, в котором природа является главной ценностью;

✓ доходы от экотуризма направляются на финансовую поддержку защиты окружающей среды;

✓ экотуристы лично участвуют в действиях, которые сохраняют или восстанавливают ресурсы дикой природы»

Следует сделать вывод, что экологический туризм стал важной частью туризма в целом и приобретает все большую популярность среди туристов. В следующем пункте проанализировано модели и виды экологического туризма. Если принять во внимание наиболее существенные свойства экотуризма, включаемые в большинство определений, можно выделить пять главных принципов построения и осуществления экологических туров и программ.

Экологический туризм должен быть:

– Обращенным к природе (как девственной, так и окультуренной) и основанным на использовании преимущественно природных ресурсов.

– Не наносящим ущерба или минимизирующим ущерб среде нашего обитания, то есть экологически устойчивым.

– Непременно нацеленным на экологическое образование и просвещение, на формирование отношений равноправного партнерства с природой.

– Заботящимся о сохранении местной социокультурной среды.

– Экономически эффективным и обеспечивающим устойчивое развитие тех районов, где он осуществляется.

Этот лаконичный перечень вполне достаточен, чтобы отличить экологические туры от жестких, неэкологических и вообще иных форм туризма. При этом данный перечень не связывает экотуризм исключительно с некомфортабельными путешествиями в «дикую природу». В соответствии с этими принципами даже плавание на лайнере по Амазонке можно посчитать экологическим туром, при условии, что с позиций экотехнологии этот лайнер будет совершенен, что туристы будут часто покидать судно для лодочных, пеших или верховых маршрутов, что они ознакомятся с местной природой, аборигенной культурой и экологическими проблемами региона и внесут определенный вклад в их решение, пусть даже простейшим способом - пожертвованиями на местные природоохранные проекты.

Итак, экотуризм представляет собой развивающееся направление в индустрии туризма, он не всегда одинаково понимается в разных странах, его формы динамичны, он проникает в прежде далекие от экологической ориентации области туристской деятельности, и ограничивать его слишком строгими рамками и одним единственно верным определением едва ли разумно. При этом важно иметь в виду следующие обстоятельства. Экологизация общественного сознания и поведения и, в частности, экологический туризм оказывают в последнее время существенное влияние на жесткие формы туризма. Теперь многие туристы во время отпуска, во-первых, охотно сочетают двух-трехнедельные «пляжные» программы с короткими сугубо экологическими экскурсиями. Во-вторых, они хотя и отдают предпочтение весьма комфортабельному отдыху, но в экологически благоприятных условиях, побуждая владельцев отелей и власти курортов заботиться об охране окружающей среды, внедряют в индустрию туризма экологичные технологии. [8]

Литература

1. А.Бабкин, «Специальные виды туризма», Издательство: Феникс, 2008 г
2. В.В. Храбовченко, Учебно-методическое пособие. М.: Финансы и статистика, 2003. – 208 с.
3. Кекушев В.П., Сергеев В.П., Степаницкий В.Б. Основы менеджмента экологического туризма
4. Т.В. Бочкарева, статья «Экотуризм: анализ существующего опыта»
5. Сенин В.С. Организация международного туризма. – М.: Финансы и статистика, 2000.
6. Устойчивое развитие туризма: пособие для специалистов по местному планированию. – Мадрид: ВТО, 1992.
7. Храбовченко В.В. Географические особенности развития международного туризма в горных районах Краснодарского края и Республики Адыгея. – Краснодар.
8. Штюмер Ю.А. Охрана природы и туризм. – М.: Физкультура и спорт, 1974.

МРНТИ: 06.35.51

Ж.А. Абылкасимова, Н.Қ. Бердікүл

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», zhibekmm@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДА ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ МЕНШІК ӘРІПТЕСТІКТІҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ

DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP OF KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF A PANDEMIC

Әртүрлі мемлекеттік және салалық бағдарламаларды, ұзақ мерзімді стратегияларды тиісті деңгейде жүзеге асыру кезінде де мемлекеттік-жеке меншік әріптестік үлгісін қолдану айтарлықтай жақсы нәтижелерге жетуге мүмкіндік береді.

«МЖӘ» ұғымы, әдетте, мемлекет пен жеке меншік сектор арасындағы қоғамдық маңызы бар мақсаттарға қол жеткізу жолындағы келісімшарттық сипаттағы

институтуалданған ұзақ мерзімдік қатынастар жүйесіне жатқызылады. Мұндай мақсаттарға мысал ретінде инфрақұрылымдарды модернизациялауды немесе қызмет көрсету сапасын жақсартуды алуға болады.

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің негізгі міндеттері:

– Қазақстан Республикасының инвестициялық және инновациялық потенциалын дамыту;

– ғылыми зерттеулерді идеялардан қаржыландыруға дейін жүзеге асыру;

– экономиканың әртүрлі салаларына инновациялық технологияларды енгізу;

– ғылымға негізделген өндірісті дамыту;

– инновациялық өнімнің, тауардың, жұмыс немесе қызметтің бәсекеге қабілеттілігін арттыру.

МЖӘ өзінің экономикалық болмысы жағынан инфрақұрылым объектілерін жобалау, қаржыландыру, салу және пайдалану мақсатындағы мемлекет пен нарықтың өзара әрекеттестігінің дәстүрлі механизмдерінің эволюциясының нәтижесі болып табылады.

Қазақстан Республикасында МЖӘ жобаларын іске асырудағы үш жетекші бағытты бөліп көрсетуге болады:

1) жалпы экономикалық сипаттағы (көлік, энергетика, байланыс, қала шаруашылығы және т.б.) қызметті ұсынуды қамтамасыз ететін жалпы инфрақұрылым;

2) білім беру, денсаулық сақтау, ғылым және басқа да әлеуметтік қызметті ұсынуды қамтамасыз ететін қоғамдық инфрақұрылым;

3) қоғамдық инфрақұрылымды дамыту (тиімділігін артыру), яғни, қолданыстағы инфрақұрылымды жобалау, реконструкциялау, модернизациялау, жөндеу, қызмет көрсету.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік өзін бизнес пен мемлекеттің өзара іс-қимылының табысты құралы ретінде көрсетті. Біздің елімізде МЖӘ тетігінің сапалы өсуі мен дамуы үшін үлкен жұмыс жүргізілуде.

Шынында да, МЖӘ білім беру саласында белсенді дамып келеді. Мәселен, 01.06.2020 ж. жасалған 786 МЖӘ шартының 56% - і немесе 437 бірлігі осы салаға тиесілі. Шамамен 115 млрд теңге соманың шарттары жасалды.

Ағымдағы жылғы қаңтар-мамырда өткен жылдардың ұқсас кезеңімен салыстырғанда білім беру саласы МЖӘ жобаларының саны жағынан да көшбасшы болып қала берді.

2020 жылғы 1 маусымға дейін 1,8 трлн теңге сомасына 786 МЖӘ шарты жасалды, оның ішінде 10 шарт республикалық деңгейде, 776 шарт жергілікті деңгейде. 910 млрд теңге инвестиция тартылды.

COVID-19 індетінің өршуі, шикізат бағасының құлдырауы әлем елдерінде экономикалық белсенділіктің күрт төмендеуіне әкеп соқтырды. Мұндай жағдайда экономикалық өсімді қалпына келтіру үшін дұрыс шешім қабылдау аса маңызды болып отыр. Дер кезінде қабылдаған шаралар 2020 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан экономикасының төмендеуін өткен жылы 2,6%-ға дейін шектеуге мүмкіндік берді. Экономиканың өсіміне, оның дамуына ықпал ететін механизмдердің бірі – мемлекеттік-жекеменшік әріптестік. Соңғы екі жылды салыстырып қарастыратын болсақ, 2019 жылы 277 МЖӘ шарты жасалды, 2020 жылдың 5 айында 31 МЖӘ шарты жасалды. Егер 2019 жылдың ұқсас кезеңін салыстыратын болсақ, 2019 жылдың қаңтар-мамыр айларында 45 МЖӘ шарты жасалды. МЖӘ шарттарын жасасу қарқынының төмендеуі екі факторға байланысты: ДДҰ жариялаған коронавирус пандемиясына және осыған байланысты Үкіметтің бюджет шығыстарының қысқаруы туралы жариялануына, сондай-ақ салынған инвестицияларды қайтару бюджеттен тыс көздер есебінен жүзеге асырылатын үкіметтің үшінші санаттағы МЖӘ жобаларын басым іске асыру туралы тапсырмасына байланысты.

2020 жылдың 31 желтоқсанындағы жағдай бойынша, жалпы сомасы 1,5 трлн теңгеге 864 мемлекеттік-жекеменшік әріптестік келісімшартына қол қойылды. Оның ішінде мемлекеттік міндеттемелердің сомасы 1,4 млрд. теңге.

Айта кету керек, 2018-2019 жылдардағы көрсеткіштерге қарағанда 2020 жылы келісім шарттарға қол қою көрсеткіші екі есе төмендеген. Бұл жағдайға пандемия әсер етті. Пандемияның салдарының көптеген жоба бойынша келісімшарттарға қол қоюдан бас

тартылды. Бұл мәселелер әрбір саланың, әрбір жобаның өзіндік ерекшеліктеріне байланысты іске асатын болады. Мысалы, егер карантин жағдайында қойылып жатқан шектеулерге байланысты МЖӨ жобасы шеңберінде салынған объектіге тұтынушылардың келуі шектелсе, яғни бұл жерде форс-мажор жағдайға сәйкес мемлекет тарапынан төленетін кейбір төлемдердің азайтылуы қарастырылып жатыр.

Қазіргі таңда МЖӨ-ні жоспарлау процестері қағаз жүзінде жүзеге асырылады. Пандемия салдарынан қойылған шектеу шараларына байланысты көптеген процесті жүзеге асыру аздап күрделене түсті деп айтуға болады. Тиісті құрылымдар сатып алу порталының енгізілуінің қаншалықты орынды екенін қарастыруда. Сондықтан мемлекет тарапынан МЖӨ жобалары бойынша да цифрландыру, яғни порталды іске қосуды жүзеге асыру жоспарлануда.

Елде болып жатқан мәселелерге қарамастан ҚР білім мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған жаңа мемлекеттік бағдарламасында МЖӨ тетігі мен жан басына шаққандағы қаржыландыру есебінен мектепке дейінгі ұйымдар мен мектептер желісін одан әрі кеңейту белгіленген. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуға мемлекеттік білім беру тапсырысын орналастыру бойынша жұмыс жалғасады.

Осы саладағы МЖӨ жобаларын іске асыру тәжірибесін және қажеттілікті ескере отырып, МЖӨ жобаларының одан әрі өсуі күтіледі.

МЖӨ-ті дамыту стратегиясы аясында келесідей мәселелерге ерекше назар аудару қажет:

1) МЖӨ мемлекеттік саясатының жасалуы мен іске асырылуына, сондай-ақ қоғамдық инфрақұрылымдардың даму процесіндегі басқа қатысушылардың: халықаралық ұйымдар, министрліктер, ведомстволар, әкімшіліктер, жеке бизнес және қоғамдық ұйымдар өкілдерінің мүдделерін үйлестіруге жауап беретін біртұтас органның болмауы;

2) МЖӨ дамуының проблемалары, мақсаттары, міндеттері мен перспективалары жайлы, негізгі заңнамалық және қаржылық бастамалар туралы, МЖӨ нарығының субъектілерінің байланысы жөнінде, қоғамдық инфрақұрылымның әлеуетті объектілерінің тізбесі туралы, тарифтер жайында, МЖӨ жобасының жүзеге асырылуы барсындағы есеп беру, әдістемелік құралдар және т.б. туралы ақпараттар ұсынылатын біртұтас желілік порталдың болмауы.

Қазіргі уақытта МЖӨ тетіктерін дамыту өте үлкен мәселе. Мұның бір тұсы цифрландыру болса, екінші жағы – жобаларды жоспарлау сатысындағы сарапшылардың жасап жатқан қызметтерінің сапасын көтеру. Үшінші мәселе – атқарылған жобаларды пандемиядан кейін қайта қарастыру, кейбір жобалардың әрі қарай жүзеге асырылуының тиімділігін сараптау.

Осы мәселелер неғұрлым уақытында, нақты және сапалы шешілген кезде МЖӨ дамуының ұлттық стратегиясын іске асыру соғұрлым табысты түрде іске асары сөзсіз.

МРНТИ: 06.73.21

Д.М. Акишева

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КЕАҚ, dana__m@mail.ru

ШАРУАШЫЛЫҚ ЖҮРГІЗУШІ СУБЪЕКТІЛЕРДІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ҮНТАЛАНДЫРУДЫҢ НЫСАНДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

FORMS AND METHODS OF STIMULATING INNOVATIVE ACTIVITY OF ECONOMIC ENTITIES

Әлеуметтік-экономикалық саясатының басты құрамдас бөліктерінің бірі инновациялық саясат болып табылады, ол бәсекеге қабілетті өндірістерді құру, қазіргі заманғы технологияларды игеруді үнталандыру және отандық инновациялық өнімдерді экспорттау міндеттерін шешуге бағытталған.

Қазақстан Республикасының өндірістік кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру инновациялық процестерді жандандырумен, атап айтқанда өндіріске жоғары технологияларды енгізумен, оның ішінде ресурстарды үнемдеумен және ең жақсы тұтынушылық қасиеттері бар және шетелдік аналогтармен сәтті бәсекеге түсе алатын инновациялық өнімдер өндірісін кеңейтумен тығыз байланысты болып келеді. Дамыған индустриясы бар елдердің экономикасы ғылым, өнеркәсіп және қоғам арасындағы қатынастар жүйесін қалыптастырады, онда инновациялар өнеркәсіп пен қоғамның дамуына негіз болады, ал олар өз кезегінде инновациялардың дамуын ынталандырады және олардың ғылыми қызметтегі бағыттарын анықтайды. Инновациялық процесті жүзеге асыруда кәсіпорынға шешуші рөл беріледі. Бір жағынан, кәсіпорын инновациялық бастаманың негізі болып табылады, сондықтан да жаңашыл бастамаларға сұраныс береді, оларды жүзеге асырады, ал екінші жағынан тұтынушылармен олардың қажеттіліктерін зерттеу үшін және жаңа білім беретін ғылыми ұйымдармен байланыс орнатады [2].

Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігі: өндіріс пен тұтыну арасындағы байланысты анықтайтын сұраныс пен ұсынысқа; қосымша пайда алу мүмкіндігіне; бәсекелестіктің сипатына; мемлекеттің инновациялық саясатына тікелей байланысты болып табылады. Ол өз кезегінде кәсіпорынның инновациялық процестерінің белсенділігіне тікелей әсер етеді, өйткені инновациялық қатынастардың түпкі мақсаты белгілі бір нарықта тауарға айналатын инновацияларды құру болып табылады. Сұраныс технологияның немесе өнімнің белгілі бір қасиеттеріне бағытталған инновацияны жетілдіру көзі болып табылады. Өнім инновацияларына сұраныстың мөлшері тауарлардың осы түріне қажеттіліктердің өзектілігіне, тұтынушылардың жекелеген топтарының қаржылық мүмкіндіктеріне, тұтынушылардың өнімнің жаңалығы мен сапасына деген сұранысына байланысты. Ал, технологиялық инновацияларға сұраныс оларды өндірістік іске асыру мүмкіндігіне, қаржы ресурстарының болуына, жаңа технологиялардың артықшылықтарын тануға байланысты. Әлсіз сұраныс елдегі инновацияны ілгерілетуді тежейтін негізгі фактор болып табылады деп айтуға болады.

Қазіргі кезеңде елімізде техникалық реттеу, мемлекеттік сатып алу жүйесі, инновациялық компанияға ерекше мәртебе беру арқылы дамыту жұмыстары жүзеге асырылатын инновацияларға сұранысты дамыту бойынша мемлекеттік арнайы реттеуші шаралары жоқтың қасы. Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігіне сұраныстан басқа, ресурстардың бағасын анықтайтын ұсыныстың да әсері мол. Бұл жерде біз инновацияны жүзеге асыру үшін қаржы ресурстарын ұсыну, өндіріске жаңа әзірлемелерді қолдануға және енгізуге қабілетті жоғары білікті мамандардың еңбектерін ұсыну туралы сөз болмақ. Отандық инновациялық өнімдер мен қызметтер ұсыныстарының өте төмен деңгейі кәсіпкерлік сектордың ағымдағы жай-күйімен түсіндіріледі. Кәсіпкерлікті дамытудың жеткіліксіз деңгейі елдегі инновациялық белсенділікті арттыруға кедергі келтіретіні түсінікті [3].

Инновациялық белсенділікті ынталандырудың тағы бір маңызды факторы басқа компаниялардың бәсекелестігі болып табылады. Бәсекелестіктің инновациялық белсенділікке әсер ету дәрежесін бағалау үшін бәсекелестіктің қарқындылық дәрежесін де назардан тыс қалдырмау қажет. Қалыпты бәсекелестік инновацияларды енгізу процесін жеделдетуге өз ықпалын тигізеді, дегенмен бәсекелестіктің күшеюімен қатар қаржы ресурстары таусылып, инновациялық процесс баяулайды немесе мүлдем тоқтайды.

Қазіргі жағдайда бәсекелестікті жандандыруға қабілетті фактор оның ашық түрде болу есебінен айқындалатын ішкі нарықтағы динамикалық бәсекелестік болып табылады. Бәсекелестікте жеңіске жету үшін кәсіпорындар техникалық көшбасшылыққа ұмтылуы керек, жаңа бастамаларды тауып, ескі нарықтарды өзгертуі керек, тұтынушылық артықшылықтардағы өзгерістерді мүмкіндігінше дәл болжауға және оларды тиісті өнімдерге мүмкіндігінше толық енгізуге тырысуы керек. Бірақ Қазақстанда іс жүзінде инновацияларды түрлендіруге қабілетті бәсекелес нарық жоқ екендігі белгілі. Бұл бәсекелестік мәселелердің қазіргі кезеңдегі Қазақстан үшін аса өзекті екендігін байқатады. Сол себепті де «Самұрық-

Қазына» сынды Қазақстанның ұлттық әл-ауқат қорына біріктірілген мемлекеттік компаниялар немесе басқа да ірі фирмалар қазіргі экономикада басымдылыққа ие. Шағын және орта кәсіпорындар секторы үшін нарықта бизнесті жүргізу өте күрделі, ал бұл жағдай өз кезегінде олардың өсуіне кедергі келтіреді. Республикада орта бизнес компаниялары іс жүзінде жоқ деуге болады. Тиісті бәсекелестіктің болуы қазіргі уақытта бірнеше ірі кәсіпорындар үстемдік ететін өнеркәсіптегі инновацияларға үлкен қызығушылық тудырады деп ойлаймын. Бірақ шағын және орта бизнес секторының қалыптасқан құрылымымен бәсекелестіктің пайдалы әсері екіталай [4].

Инновациядан пайда табу мүмкіндігі инновациялық белсенділікті ынталандыратын тағы бір фактор болып табылады. Өздеріңіз білетіндей, қазіргі заманғы нарық инновацияны енгізу арқылы жоғары пайда алуды көздейді. Инновациялардың пайда болу жиілігі немесе инновациялық белсенділіктің өсу кезеңдері экономикалық циклдің нақты кезеңімен анықталады. Әдетте инновациялық толқынның шырқау шегі экономиканы жандандыру кезеңіне дөп келеді. Экономикалық дағдарыс пен тоқырау кезеңінде инновациялық белсенділік күрт төмендейді, өйткені ескірген жабдықты жетілдірудің еш мәні болмайды, сонымен қатар жаңа әлемдік технологияларды дамыту үшін үлкен инвестициялар жоқ. Алайда, құрылымдық дағдарыс, артық өндіріс дағдарысы және жұмыссыздық радикалды инновациялардан басқа пайда табу жағдайын қарастыратын жағдайларды тудырады.

1-кестеге сәйкес ынталандырушы және тежейтін факторлар арасындағы арсалмақ өз кезегінде шартты деп қарастыруға болады. Себебі, бір кезеңдері тежегіш факторлардың күндердің күнінде ынталандырушы, жетілдіруші факторға айналуы әбден мүмкін.

1 кесте – Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін ынталандыратын факторлар

Факторлар	Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін ынталандыратын факторлар
Экономикалық	Тұтынушылық сұраныстың экономикалық өзгеруі; бәсекелестіктің күшеюі; рентабельділіктің артуы; кәсіпорын құнының өсуі
Технологиялық	ғылыми-техникалық жаңалықтар; құрал -жабдықтардың тозу деңгейінің күрт өсуі
Ұйымдастырушылық-басқарушылық	Ұйымдық құрылымның ұйымдастырушылық-басқарушылық икемділігі; матрицалық құрылымды пайдалану және басқаруды орталықсыздандыру; біліктілікті арттыру, нысаналы жұмыс топтарын қалыптастыру; жобалық басқару қағидаттарын енгізу
Құқықтық	Инновациялық қызметті көтермелейтін құқықтық заңнамалық шаралар; инновациялық жүйені дамытуды мемлекеттік қолдаудағы жүргізілетін шаралар
Әлеуметтік-мәдени	Инновациялық процеске қатысушыларды әлеуметтік-мәдени моральдық тұрғыдан көтермелеу; қоғамда құрметке ие болу; өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерін қамтамасыз ету;

Мысалы, нарықтық қатынастарға көшу кезінде кәсіпорын басшылары мемлекет тарапынан олардың қызметіне ықпалының төмендеуін оң фактор ретінде бағалайды. Алайда, кейіннен бағалау сипатының өзгергендігінен қазіргі уақытта әртүрлі ауқымды жобалар бойынша мемлекеттік-жеке меншік серіктестік тенденциясы айқын байқалып отыр. Бұл ретте республикалық және өңірлік билік органдары тарапынан ақылға қонымды реттеу, тіпті инновациялық процестерді ұйымдастыру қажеттілігі туралы көзқарас барған сайын танымал бола түсуде. Шынында да, өндірістік қызметке инновацияларды енгізу қиын мәселелердің бірі болып табылады, өйткені бұл экономикалық трансформацияның ең күрделі процесі. Инновациялық процестердің дамуы көбінесе экономикалық кеңістіктің гетерогенділігімен, сондай-ақ аймақтық экономикалардың инновациялық қайта құруларға бейімделу қабілеттерімен байланысты. Жалпы алғанда, инновациялық процестер экономикада қалыптасқан қатынастарды уақытша тұрақсыздандыруға әкеледі. Бұл ретте шаруашылық жүргізуші субъектілерге ықтимал шығындарды өтей алатын коммерциялық нәтиже алуға кепілдік берілмейді. Демек, кәсіпорын басшылығы инновацияларға инвестиция салуға қызығушылық танытпайды, өйткені қызметтің кірістілігін осылайша арттыру ықтималдығы аз.

Жеке бизнестің инновациялық қызметті жүзеге асыруға деген төмен уәждемесі (мотивация) мемлекетті инновациялық қызметті белсенді түрде ынталандыруға ықпал етеді. Басқаша айтқанда, шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық белсенділігі ұлттық басымдықтарды анықтауда мемлекеттің ғылыми-техникалық нарықтағы жетекші рөлімен және мемлекеттің экономикалық ынталандыру жүйесі арқылы инновациялық даму процесіне белсенді әсерімен айқындалады. Энциклопедиялық сөздікте ынталандыру ұғымына іс-әрекетке шақыру, мінез-құлықтың қозғаушы деген анықтама берілген. Ал ынталандыру дегеніміз -бұл белгілі бір бағытта компанияның қызметіне әсер ететін әртүрлі ынталандыруды қолдану процесі. «Инновациялық терминдер сөздігінде «инновацияларды ынталандыру» ұғымының анықтамасы жоқ, бірақ инновациялық белсенділіктің ішкі және сыртқы ынталандырулары туралы айтылады. Сонымен, инновациялық белсенділіктің ішкі ынталандыруы «нарықтағы инновациялық кәсіпорын өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін ескірген жабдықты ауыстыру қажеттілігі»деп түсініледі. Инновациялық белсенділікті сыртқы ынталандыру «мемлекеттің экономикалық саясатынан, әлемдік экономиканың дамудың жаңа сатысына өтуінен, инновациялық белсенділіктің күшеюінен және білім мен техниканы нарықпен байланыстыратын инновацияларға жаңа көзқараспен, мінез-құлықтың өзгерген стереотиптерінен туындаған сыртқы орта оқиғалары» ретінде анықталады [5].

С.Е. Пороткин түсінігінде: «инновацияларды ынталандыру – өндіріс тиімділігін арттыруға бағытталған технологияларды жетілдіру мақсатындағы өндіріске ғылым мен техника жетістіктерін әзірлеу мен енгізуге түрткі болатын жайттарды пайдалану процесі [5]. Жекелеген зерттеушілер инновациялық қызметті ынталандыру деп өнімдердің (қызметтердің) бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында шаруашылық жүргізуші субъектілерді инновацияларды енгізуге ынталандырудың нысандары мен әдістерінің жиынтығы деп қарастыруды ұсынады. Осы анықтаманың толыққанды нақтылығын айқындау үшін инновациялық қызметті ынталандырудың нысандары мен әдістерін жіктеу критерийлерін қарау қажет. Сол себепті инновациялық қызметті ынталандырудың нысандары мен әдістерін жіктеу оларды белгілі бір жіктеу белгілері бойынша нақты топтарға бөлуді білдіреді [1, 2].

Кестеге сәйкес әсер ету бағытында ынталандыру әдістері сыртқы және ішкі болып бөлінеді. Ішкі ынталандыру ішкі ортаның әсерін қамтиды. Осылайша, меншікті қаражаттың болуы өндірушіні кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ынталандырады. Қойылған міндетке өндірілетін өнімнің сапасын арттыру, ассортиментті жаңарту, еңбек өнімділігі мен өндіріс тиімділігін арттыру негізінде қол жеткізуге болады. Сыртқы ынталандыру кәсіпорынның сыртқы ортасына, атап айтқанда мемлекеттің ынталандырылуына байланысты. Өз кезегінде сыртқы ынталандыруды екі үлкен топқа бөлуге болады: қаржылық (тікелей) және қаржылық емес (жанама). Қаржылық ынталандыру кәсіпкерлік құрылымдардың жобалары мен бағдарламаларын несиелендірумен байланысты. Мысалы, акционерлік капиталға қатысу, үлестік және бірлесіп қаржыландыру, кепілдіктер беру және кепілдік қорларын орналастыру, лизингі ұйымдастыру т.б.

2 кесте – Инновациялық қызметті ынталандырудың нысандары мен әдістерін жіктеу

Жіктеу критерийлері	ынталандыру әдістері
әсер ету бағыты бойынша	Сыртқы, ішкі
Ықпал ету аясы бойынша	қаржы-экономикалық, әкімшілік-заңнамалық, технологиялық, әлеуметтік-саяси
әсер ету тәсілі бойынша	тікелей (қаржылық), жанама (қаржылық емес)
әсер ету кеңдігі бойынша	ұлттық, өңірлік, жергілікті, нүктелі
ұзақтығы бойынша	қысқа мерзімді, орта мерзімді, ұзақ мерзімді

Кей зерттеушілер инновацияны мемлекеттік ынталандыруды үш құрамдас бөлікке бөледі: әкімшілік, инфрақұрылымдық және қаржылық. Әкімшілік компонент инновациялық қызметті ынталандыруға және авторлық құқықты қорғаудың теңдестірілген жүйесін қалыптастыруға бағытталған макроэкономикалық реттеудің жалпы жүйесін енгізу деп

түсініледі. Инфрақұрылымдық құрамдас бөлікке мемлекеттік сатып алу тетіктерін енгізу, білікті персонал нарығын және инновациялар нарығын қалыптастыру жатады. Инновацияларды мемлекеттік ынталандырудың қаржылық құрамдас бөлігі ретінде инновациялық жобаларды мемлекеттік қорландыру, мысалы, субсидиялар мен гранттар беру, венчурлік қаржыландыру институттарын ынталандыру және инновациялық қызметті салықтық ынталандыру сияқты қолдау тетіктері түсініледі [3].

Инновациялық қатынастарға ең алдымен мемлекеттің инновациялық саладағы экономикалық саясаты әсер етеді. Бұл ретте мемлекеттің инновациялар саласындағы ықпал ету шараларын тікелей және жанама деп бөлуге болады. Инновациялық қызметке тікелей және жанама ықпал ету шараларының арақатынасы елдегі экономикалық жағдаймен және мемлекеттік реттеудің іске асырылатын тұжырымдамасымен айқындалады. Тікелей ынталандыру белгілі бір зерттеу ұйымдарына, нақты инновациялық жобаға бағытталған. Қазіргі ынталандыру жүйелерінде тікелей әсер ету әдістерінің арасында дәстүрлі Мемлекеттік тапсырыстар, мақсатты субсидиялар және соңғы кездері кеңінен таралған гранттар жүйесі қолданылып отыр. Инновациялық жобаларды келісімшарттық қаржыландыру жекелеген кәсіпорындардың инновациялық қызметін жандандыруға ғана емес, олардың кооперациясын дамытуды ынталандыруға мүмкіндік береді. Мысалы, батыс елдерінде көптеген үкіметтік бағдарламаларды іске асыру шеңберінде ҒЗТҚЖ саласындағы өнеркәсіптік корпорациялардың кооперациясын, сондай-ақ университеттердің өнеркәсіппен кооперациясын ынталандыратын шаралар көзделеді.

Жанама әдістер инновациялық процестерді ынталандыруды, негізінен, инновациялық қызмет үшін қолайлы ахуал құру негізінде болжайды. Мұнда шешуші рөлді салық және амортизация процестерін ырықтандыру саясаты, оларды заңнамалық реттеу және жеңілдетілген несиелер беру мәселелері атқарады. Инновацияларды жанама ынталандырудың ең көп таралған түрі салықтық ынталандыру болып табылады, оның негізгі нысандары салықтық несиелер мен салықтық шегерімдер болып табылады. Салықтық несиенің мәні мынада, бұл кәсіпорындарға есептелген салықты, әдетте, табыс салығын ғылыми-зерттеу жұмыстарына жұмсалған шығындардың мөлшеріне байланысты азайтуға мүмкіндік береді. Ал салық шегерімдері деп салық салынатын кірістен шегерілетін және зерттеу әзірлемелеріне арналған шығыстар көлемінің пайызында белгіленген шығын болып табылады.

Мемлекеттік инновациялық саясаттың жанама шаралары жүйесінде зияткерлік меншік жөніндегі заңнаманың, яғни патенттік және лицензиялық құқықтың, өнеркәсіптік үлгілер туралы заңдардың да ерекше маңызы бар. Зияткерлік меншікті нақты құқықтық реттеу инновациялық рента сирек кездесетін игілікке ие болу үшін төлем ретінде алуға экономикалық қызығушылық тудыратыны анық.

Әдебиеттер

1. Чердниченко Л. Мировой опыт стимулирования инновационной деятельности промышленных предприятий // ВЕСТНИК ЮРГТУ (НПИ), 2012. – № 2. – С. 94-105.
2. Кузина Л.А. Совершенствование стимулирования инновационной деятельности промышленных предприятий // Управление экономическими системами, 2012. – № 1. – С. 106-112.
3. Лукин, Е.В. Межрегиональные связи: состояние и проблемы развития (на примере Вологодской области) / Е.В. Лукин // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2012. – № 6(24). – С. 205-217.
4. Чернова А. С. Сущность инновационной активности предприятий // Молодой ученый. – 2015. – № 1. – С. 311-312.
5. Шеко П. Инновационный хозяйственный механизм. // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – №2.

У.Е. Алимбук, С.Т. Омарбаева, Е.Б. Абеуханова
НАО «Университет имени Шакарима города Семей», saida.omarbaeva@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ МАЛОГО ИННОВАЦИОННОГО БИЗНЕСА В РК

FEATURES OF SMALL INNOVATIVE BUSINESS IN KAZAKHSTAN

Мировой опыт показывает, что если государство хочет развиваться динамично и устойчиво, то его социально-экономические программы должны обязательно включать меры по стимулированию малого и среднего бизнеса. Сегодня в развитых странах на долю МСБ приходится от 40% до 90% объема внутреннего валового продукта (ВВП). А потому вполне естественно, что правительства этих государств уделяют первостепенное внимание поддержке данного сектора.

Малые инновационные предприятия – это предприятия, разрабатывающие и внедряющие в производство наукоемкие технологии и изделия. Малые инновационные предприятия (МИП) выступают в качестве связующего звена между наукой и производством.

Существуют различные организационные формы малого инновационного предпринимательства. Малое инновационное предпринимательство связано с процессами формирования новых фирм в рамках старых компаний, созданием и функционированием рискованных фирм, разработкой и реализацией инкубаторных программ.

Универсального определения МИП не существует. Более того, в зарубежной практике используются различные варианты названий для такого рода организаций: инновационное малое предприятие (innovative SME), высокотехнологичная фирма (high technology firm), фирма новейшей технологии (new technology-based firm (NTBF)), фирма, основанная на использовании знаний (knowledge-based firm), «эксплерент» – «фирма-новатор, которая сознательно идет на значительный риск, а получение прибылей от продажи новых товаров и технологий ставит в зависимость от одаренности интеллектуалов, работающих в фирме, и их неординарных плодотворных идей, предложений» и т.д.[1].

Эффективность малых предприятий обеспечивается за счет их мобильности и гибкости, готовности идти на риск, лучшей координацией действий, оперативного принятия решений, более низких издержек производства.

Можно отметить следующие особенности малого предпринимательства в инновационной сфере.

1. Углубление специализации научных разработок. Во многих случаях небольшие фирмы могут конкурировать с крупными концернами, работая лишь в узкоспециализированном направлении.

2. Ориентация на продуктовые инновации и оказание услуг в инновационной сфере. Объяснить это можно тем, что для малых компаний не характерно крупносерийное, массовое производство. Продукты производятся сравнительно небольшими партиями, а иногда и в единичном экземпляре.

3. Зависимость степени интенсивности инновационной деятельности от отрасли, в которой действуют малые предприятия.

Малый инновационный бизнес в инновационном процессе выполняет консолидирующую функцию, взаимодействуя не только с крупными корпорациями, но и научным сектором (университетами, академическими институтами, государственными лабораториями и т.д.). Именно создание малых фирм позволяет реализовать определенный объем новых знаний, возникающих в научно-исследовательских учреждениях [2].

Основным двигателем индустриально-инновационного развития является частный сектор, а государство выступает катализатором и инициатором в вопросах повышения

конкурентоспособности экономики, и способствует созданию и модернизации малых и средних предприятий вовлекая их в инновационный процессы.

Преимущества малых и средних предприятий в области нововведений:

- быстрая адаптация к изменяющимся внешним условиям хозяйственной деятельности;
- гибкость управления процессом производства, достигающаяся за счет минимизации формальных критериев оценки и упрощением различного рода процедур;
- гибкость внутренних коммуникаций;
- узкая специализация научных поисков и разработка небольшого круга творческих идей [3].

Возникновение и развитие инновационного предпринимательства в сфере малого бизнеса вызвано рядом социально-экономических факторов:

- 1) ограниченность крупных корпораций в сфере разработки и освоения инноваций (бюрократия, особенности организационной структуры, значительный рост затрат и др.);
- 2) возникновение новейших наукоемких секторов экономики, где способен оперировать малый бизнес и существует возможность получения высоких прибылей;
- 3) способность малого бизнеса к осуществлению инновационной деятельности на необходимом уровне на основе использования передовых достижений НТП и склонность к использованию таких достижений;
- 4) повышение требований к гибкости, ликвидности, мобильности бизнеса;
- 5) комплексная государственная поддержка с целью ускорения инновационного процесса, увеличения занятости;
- 6) сегментация потребительского спроса на высокотехнологическую продукцию (индивидуализация запросов потребителей) [4].

Опыт зарубежных стран свидетельствует, что главным финансовым инструментом инновационной политики в МСБ является использование средств государственного бюджета, хотя косвенный инструмент государственной поддержки НИОКР через налоговое стимулирование также имеет большое значение.

В первом полугодии 2020 года доля малого и среднего бизнеса в экономике составила 28,4%. За данный период малый и средний бизнес произвел продукции на 13,0 трлн тенге, что ниже на 3,3% аналогичного показателя в предыдущем году. По республике 3,3 млн человек работают в сфере малого и среднего бизнеса [3].

Таким образом, ведущая роль государства в становлении инновационного процесса должна проявляться не только в прямом его финансировании, но и налоговом стимулировании высокотехнологичных форм бизнеса. А также в поощрении инвестиций в наукоемкие производства.

Опыт развитых зарубежных стран показывает, что роль малого инновационного бизнеса определяется такими важными аспектами как вклад в производство ВВП, влияние на структуру экономики, создание конкурентной среды, рост платежеспособного спроса, развитии научно-технического прогресса, а также в решении социальных и политических проблем.

Казахстан перенимает успешный опыт развитых стран, ведь совершенствование механизмов государственной поддержки малого и среднего бизнеса находится в постоянном центре внимания Главы государства и Правительства страны [4].

Новое качество роста должно обеспечиваться переходом на инновационное содержание развития. В этой связи Президент РК Н.А. Назарбаев заострил внимание на правильном понимании инновации. Это – новая технология, которая ощутимо улучшит качество жизни населения и снизит цену доступа к этому качеству по сравнению с той старой технологией, которая была.

Ключевая функция государства в условиях рыночных отношений – защита свободы личности, собственности и предпринимательства, которое по сути своей также является

инновацией. Активно действуя в инновационной и научной сфере, государство должно формировать и приоритеты в этой области.

Помимо финансовых и нефинансовых мер государственной поддержки Правительство приняло ряд иных мер, направленных на снижение нагрузки на бизнес, обеспечение доступа к рынкам спроса, внедрение новой регуляторной политики. Так, с 1 января 2020 г. действует освобождение от налога на доходы субъектов малого и микропредпринимательства, применяющих специальные налоговые режимы. Данная мера охватывает около 1,2 млн субъектов микро- и малого бизнеса, на общую сумму 382 млрд тг. Это позволит направить сэкономленные средства на пополнение оборотных средств [5].

Таким образом, малый и средний бизнес выступает основой стабильности современного гражданского общества, и от его развития будет зависеть благосостояние всех казахстанцев. МСБ не только выполняет огромную социальную роль, поддерживая экономическую активность большей части населения, но и обеспечивает значительные налоговые поступления в бюджет. В нынешней непростой ситуации именно МСБ может выступить в качестве стабилизатора, а потому вправе рассчитывать на соответствующее внимание общества и государства.

Литература

1. Совершенствование системы управления бизнес-процессами создания и функционирования малого инновационного предприятия [Текст]: монография / Н.Р. Кельчевская, С.А. Слукина, И.С. Пельмская, Ф.В. Вольф. – М.: Креативная экономика, 2019.
2. Отечественный и зарубежный опыт государственной поддержки малого и среднего предпринимательства Н.В. Коваленко, Т.А. Сулейманова DOI: <http://doi.org/10.15350/2409-7616.2020.2.41>
3. Отчёт о развитии малого и среднего предпринимательства республики Казахстан в первом полугодии 2020 года
4. Послание Президента Республики Казахстан – Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана 01.09. 2021г. «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны»: новый политический курс состоявшегося государства
5. Государственная поддержка бизнеса, льготное кредитование МСП направленных на снижение нагрузки на предпринимателей: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/gosudarstvennaya-podderzhka-biznesa-lgotnoe-kreditovanie-msp-i-ispolzovanie-ashyq-t-zhaksylykov-o-merah-napravlennyh-na-snizhenie-nagruzki-na-predprinimateley-2771859>

МРНТИ: 06.35.31

Д.З. Ахунова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КЕАҚ, di727272@mail.ru

НЕСИЕЛЕР МЕН ҚАРЫЗДАРДЫ АЛУДЫ ЖӘНЕ ӨТЕУДІ ЕСЕПКЕ АЛУ

ACCOUNTING FOR RECEIPT AND REPAYMENT OF LOANS AND LOANS

Несие – бір заңды тұлғаның екінші бір заңды тұлғаға немесе жеке адамның заңды тұлғаға әдетте келісілген мөлшерде пайыз алу үшін белгілі бір уақытқа заттай немесе ақшалай уақытша қаржы беруге байланысты пайда болатын экономикалық қарым-қатынас жүйесі болып табылады.

Банктік несие – бұл банк несие беруші, ал ұйым тиісінше қарыз алушы болатын қатынастардың жиынтығы. Банк несиесі – ұйымға ақша қаражаты түрінде өндірісін ұлғайтуға, ағымдағы қызметтерге байланысты қарыздарын төлеу үшін беріледі.

Несиелер келесі мақсаттарда қолданылады:

- Айналым қаражатын толықтыру;
- Негізгі құралдарды қайта құру;
- Негізгі құралдарды сатып алу.

Кредиттер беру мерзіміне қарай мыналарға бөлінеді: қысқа және ұзақ мерзімді. Қысқа мерзімді кредиттер мен қарыздар бойынша өтеу мерзімі 12 айдан аспайды. Ұзақ мерзімді несиелер бойынша өтеу мерзімі 12 айдан асады.

Қарыз жағдайына байланысты несиелер:

- Жедел – несие бойынша өтеу мерзімі әлі келмеген немесе ұзартылған кезде;
- Мерзімі өткен – бұл өтеу мерзімі аяқталған, бірақ қарыздың өзі төленбеген қарыз.

Несиені қамтамасыз етуге байланысты қамтамасыз етілген және қамтамасыз етілмеген болуы болуы мүмкін. Қамтамасыз ету ретінде қарыз алушының мүлкі, басқа тұлғаның кепілгерлігі (мысалы, басқа ұйымның) не сақтандыру төлемдері бола алады.

Өтеу шарттарына байланысты банк несиелері болуы мүмкін:

- Барлық міндеттемелер бойынша бірден бір төлеммен төленетін;
- Несие бойынша міндеттемені бөліктермен өтеу. Несиенің осы түрі бойынша төлеу

кестесі шартта жазылады.

Алу мақсаттарына байланысты несиелер болуы мүмкін:

- Өнеркәсіптік (өндірісті қаржыландыру);
- Бюджеттік (мемлекеттік шығыстарды жабу);
- Инвестициялық (бизнесті дамытуға).

Пайыздық мөлшерлемеге байланысты несиелер:

- Белгіленген пайыздық несиелер;
- Өзгермелі пайыздық мөлшерлеменен несиелер. Соңғысы қарыз алушыға тиімсіз

болуы мүмкін, өйткені пайыздық мөлшерлеменің жоғарылау ықтималдығы жоғары.

Беру тәсіліне қарай несиелер келесідей бөлінеді: өтемақы - несие клиенттің ағымдағы шотына аударылған кезде; төлем – клиентке несие картасын берген кезде.

Өтеу тәсіліне қарай несиелер мерзімді, талап еткенге дейін, мерзімі өткен және кейінге қалдырылған болып бөлінеді.

Мерзімді. Нақты көрсетілген мерзімге берілетін банктік кредиттің түрі.

Талап еткенге дейін. Мұндай несиелердің мерзімі жоқ. Олар бірінші кезекте банктің талабы бойынша не егер тараптан талап туындамаса, қарыз алушының қалауы бойынша төленеді.

Мерзімі өткен. Мерзімінде төленбеген несиелер.

Кейінге қалдырылған (мерзімі ұзартылған кредиттер). Несие беруші мен қарыз алушының өзара келісімі бойынша мерзімі ұзартылған несиелер. Әдетте, бұл жағдай қарыз алушыда қаржылық қиындықтар туындаған кезде пайда болады.

Несие алу үшін қарыз алушы банкке қажетті құжаттарды ұсынады:

- Өтініш;
- Құрылтай құжаттарының көшірмелері;
- Бизнес жоспар;
- Несиеге қажеттіліктің техникалық-экономикалық негіздемесі;
- Кәсіпорынның есептік шоттарындағы айналымдар туралы мәліметтер;
- Кәсіпорынның қаржылық есептілігі.

Алынған құжаттар мұқият талданады. Банк кәсіпорынның несиелік қабілеттілігі мен төлем қабілеттілігін, сатудан түскен түсім есебінен несиені қайтарудың шынайылығын бағалайды. Қолайлы нәтижеден кейін банк пен ұйым арасында шарт жасалады. Бұл келісімде несиенің мақсаты, мөлшері және мерзімі, құжаттар тізімі және олардың банкке ұсынылу мерзімділігі, кредиттің мақсатты пайдаланылуын және қамсыздандырылуын тексеру нысандары, несие бойынша қарыздарды өтеудің есебіне кепілге салынған

мүліктерді өткізудің рәсімдері, қамсыздандыруды тексеру үшін банкке ұсынылатын ақпараттардың мазмұны көзделді.

Қарыздар бойынша шығындарды есепке алу үшін кәсіпорын қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарын (КЕХС 23), кәсіпорын шоттарының үлгілік жоспарын басшылыққа алады.

Бастапқы тану кезінде алынған қарыздар әділ құн бойынша көрсетіледі.

Қарыздар сатып алудың бастапқы құны бойынша танылады, ол мәміле бойынша шығыстарды шегергенде алынған қаражаттың әділ құнына сәйкес келеді.

Шетел валютасында көрсетілген қарыздардың құны қаражатты алу күніне қалыптасқан нарықтық бағам бойынша қайта есептеуде нақты алынған қаражат негізге алына отырып қалыптастырылады.

Алынған қаражаттың әділ құны ұқсас құралдар бойынша нарықтық пайыздық ставкаларды пайдалана отырып, олар алынған қарыз бойынша пайыздық ставкадан айтарлықтай өзгеше болған жағдайда айқындалады.

Кейінгі кезеңдерде қарыздар пайыздың тиімді ставкасы әдісін пайдалана отырып, амортизацияланған құны бойынша көрсетіледі.

Қаржы активінің немесе қаржылық міндеттеменің амортизациялық құны - борыштың негізгі сомасын өтеуге арналған төлемдерді шегере отырып, бастапқы құн мен өтеу сомасы арасындағы айырма амортизациясы пайызының тиімді ставкасының әдісін пайдалана отырып жинақталған сомаға азайтылған немесе ұлғайтылған, сондай-ақ құнсыздануға немесе үмітсіз берешекке азайту сомасын (тікелей немесе бағалау резервінің шотын пайдалану арқылы) шегере отырып, қаржы активтері немесе міндеттемелер бастапқы тану кезінде бағаланатын шама.

Пайыздың тиімді ставкасының әдісі – қаржы активінің немесе міндеттеменің амортизацияланған құнын есептеу, сондай-ақ пайыздық шығысты немесе пайыздық шығысты бөлу әдісі.

12 айдан аз мерзімге алынған қарыздар дисконтталмайды, өйткені дисконттау әсері елеусіз болып табылады.

Алынған қаражаттың әділ құны (мәміле бойынша шығыстарды шегергенде) мен өтелетін сома арасындағы айырма қарыз берілген мерзім ішінде төлеуге пайыздар ретінде көрсетіледі.

Өтеу мерзімі есепті күннен кейін 12 айға дейін болған кезде қарыздар қысқа мерзімді ретінде, өтеу мерзімі есепті күннен кейін 12 айдан астам болған кезде ұзақ мерзімді қарыздар ретінде жіктеледі.

Несиелеу қарыз капиталының қозғалысы болып табылады – ол пайыз түрінде үстеме төлем қайтару шартымен қарызға берілген капиталдың қозғалысы.

Алынған қарыздардың талдамалық есебі әрбір қарыз бойынша жеке жүргізіледі. Кәсіпорынның кредиторлық берешегін есепке алу үшін үшінші және төртінші бөлімдердің шоттары арналған. Үшінші бөлімде бір жылдан кем кредиторлық берешек, ал төртінші бөлімде тиісінше бір жылдан астам кредиторлық берешек ескеріледі.

Қысқа мерзімді несиелер мен қарыздардың есебі 3010 «Қысқа мерзімді банк қарыздары», 3020 «Алынған қысқа мерзімді қарыздар» шоттарда, ұзақ мерзімді кредиттер мен қарыздар 4010 «Ұзақ мерзімді банктік қарыздар», 4020 «Ұзақ мерзімді алынған қарыздар» шоттарында жүргізіледі. Бұл шоттардың кредиті бойынша банк және басқа мекемелер алдындағы несиелер бойынша қарыздардың қалдығы және алынған несиелер сомалары, ал дебеті бойынша несиелердің қайтарылуы, яғни қарыздардың азайтылуы көрсетіледі.

Несиелер мен қарыздарды есепке алу бухгалтерлік есепте келесідей талдау бойынша бөлінеді:

- Түскен қаражат түрлері бойынша;
- Қаражат көздері бойынша;
- Негізгі және қосымша шығындар бойынша.

Компания қарыздарды қайта сыныптауды мынадай талаптар бір мезгілде орындалған жағдайда жүргізбейді:

- 1) несиені алынған не қарыз 12 айдан асқан бастапқы мерзім;
- 2) Қарыз шартын ұзарту не жаңа қарыз алу болжанады, мысалы, компания алдыңғы несиені өтеу үшін несиені алған кезде, осылайша жаңа несиелік шарт бойынша өтеу мерзімі 12 айдан асады;
- 3) ұзарту мүмкіндігі ұзарту шартымен расталады.

Кесте 1 – Несиелер есебі бойынша шоттардың үлгілік корреспонденциялары

Операциялар мазмұны	Дебет	Кредит
Банктен несиені алынды	1010, 1030	3010, 4010
Ұзақ мерзімді несиенің ағымдағы бөлігін осы есепті кезеңде төлеуге бөлу	4010	3040
Несие қаражаты тікелей жабдықтаушыларға кредиторлық берешекті өтеуге жұмсалады	3310	3010, 4010
Несие есебінен сатып алынған шикізат пен материалдар	1310	3010, 4010
Несие есебінен сатып алынған негізгі құралдар	2410	3010, 4010
Қалған ұзақ мерзімді кредиторлық берешекті қысқа мерзімдіге аудару	4010	3010
Қысқа мерзімді несиенің мерзімін ұзарту	3010	4010
Банкке несиені қайтару	3010, 4010	1010, 1030

Несиелер мен қарыздар бойынша мерзімі өткен берешекті есепке алу үшін тиісті шоттар бойынша "Мерзімі өткен берешек" қосалқы шоты ашылады.

Егер компанияда несиелер мен қарыздар болса, онда ол өзінің жылдық қаржылық есептілігінде түсіндірме жазбада осы несиелер туралы ақпаратты көрсетуі керек, атап айтқанда:

- Несиелер мен қарыздарды өтеу мерзімі;
- Негізгі несиелер бойынша берешектің өзгеруі;
- Операциялық шығыстарға енгізілген несиелер мен қарыздар бойынша шығындар сомасы;
- Несиелер, қарыздар және басқа да міндеттемелер бойынша пайыздың орташа өлшемді мөлшерлемесі.

Қарыздардың әр санаты үшін ұйымдар мыналарды ашуы тиіс:

- есепке алу саясаты, оның ішінде танудың қолданылатын критерийлері және өлшеу базасы (әділ құнды айқындау кезінде пайдаланылған әдістер мен жол берулер);
- алынған қарыздардың мөлшері, сипаты және шарттары туралы ақпарат.

Әдебиеттер

1. Назарова В.Л. Бухгалтерский учет. Учебное пособие. Алматы: Экономика, 2011
2. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 23 «Затраты по заимствованиям» Анищенко, Ф.В. Кредиты и займы: учет и налоги / Ф.В. Анищенко. – М.: Налог-Инфо, 2014. – 248 с.

А.Е. Аяпбекова, Д.Е. Ерденов
Университет «Туран-Астана», г. Нур-Султан, alya1960@list.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФОРМ И МЕТОДОВ ВЕДЕНИЯ РАБОТЫ ТУРОПЕРАТОРА «KAZUNION» В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО КРИЗИСА

IMPROVING THE FORMS AND METHODS OF CONDUCTING THE WORK OF THE TOUR OPERATOR "KAZUNION" IN THE CONDITIONS OF THE CURRENT CRISIS

Значительную долю мирового валового национального продукта занимает сектор туризма, который в современном мире является самой популярной услугой. Индустрия туризма стремительно развивается и становится важнейшим сектором мирового экономического сообщества.

Наличие огромного количества разнообразных туристских услуг, различающихся по направлениям, по содержанию затрудняет выбор потенциальному туристу. Особенно, сейчас, учитывая ситуацию с пандемией covid-19, туристам приходится выбирать тур как бы «заочно», при этом находясь далеко от места отдыха. В этой ситуации туристам помогают уже сформированные туры от туроператоров. Эти туристские предприятия создают комплексные туристские пакеты, которые состоят из определенного набора услуг. Также, существуют различные каналы продаж турпакетов туристам, которые предназначены помочь потенциальному клиенту выбрать подходящий тур среди разнообразного спектра туристских продуктов.

Туристские предприятия, используя различные методы продвижения турпродуктов, стараются сделать конкурентоспособным свою услугу, при этом учитывая интересы, как компании, так и клиентов. В состав туристского пакета входят услуги тех предприятий, которые непосредственно обслуживают туристов во время путешествий. К таким предприятиям можно отнести различные категорий мест проживания, мест питания, культурные учреждения, предприятия досуга и развлечений, транспортные компаний и туристские предприятия. Перечисленные предприятия оказывают все необходимые услуги для полноценного отдыха туристов.

В свою очередь, в обязанности туроператоров входит формированием набора услуг под названием «тур» из различных компонентов [1]. Туроператор, учитывая потребности и пожелания туристов, формирует туристский продукт, соответствующий всем стандартам.

Индустрия туризма приняла на себя основную тяжесть пандемии, и инновации во всех точках контакта с использованием данных и аналитики станут ключом к привлечению клиентов в эпоху после коронавируса.

Существуют значительные различия между случаями дестабилизации бизнеса, вызванными природными, техногенными, технологическими или эксплуатационными сбоями, и ситуациями, возникающими в результате распространения пандемии. Эти различия связаны с тяжестью и продолжительностью пандемии, что вынуждает организации выходить за рамки традиционных стратегий планирования устойчивой деятельности. Туристические предприятия должны учитывать факторы планирования пандемии в своей деятельности по управлению устойчивостью, чтобы обеспечить всестороннее реагирование и сохранение своих флагманских продуктов и услуг.

Кроме того, компаниям следует подумать о разработке политик и процедур, связанных с пандемией, возможностях взаимодействия сотрудников, реализации дистанционного общения и предоставлении отпусков, чтобы свести вероятность возникновения дестабилизации бизнеса к минимуму.

И при всех негативных последствиях нынешнего кризиса важно отметить следующий важный момент: современная индустрия туризма уже давно находится на пороге больших

перемен. Ситуация, вызванная пандемией коронавируса, вероятно, ускорит грядущие изменения. Например, тенденция активного внедрения цифровых технологий станет более актуальной.

Быстро активизируется использование инновационных цифровых технологий в туристском секторе, который будет способствовать созданию спроса и заработает, в то время когда будут сняты все ограничения на туристские поездки. Стоит отметить, что в последние годы значение использования современных информационных систем и платформ на рынке туристских услуг значительно повысилось. Тенденция применения цифровых технологий на туристских предприятиях предполагает переориентацию участников рынка туризма в онлайн режим. Соответственно происходит переориентация финансовых потоков и создание предпосылок для повышения прибыльности туристской сферы. Следовательно, в настоящее время разработка и продвижение инновационных турпродуктов для традиционных, и новых туристских направлений рассматривается как перспективное направление.

Одним из первых шагов по применению цифровых технологий сделала Европейская комиссия по туризму (ETC). Они разместили информацию о продвижении креативных городов Европы в мае 2021 года. Так, среди европейских городов они выбрали города Бельгии, Польши и Германии [2]. Также, Всемирная туристская организация (UNWTO) совместно с одним из испанских университетов запустила программу дистанционного обучения в сфере туризма.

Бесспорным приоритетом организации во время пандемии должна быть безопасность и благополучие ее персонала. Чтобы организовать своевременную двустороннюю связь, отслеживать состояние сотрудников, а также передавать им критически важную информацию, компании должны обеспечить наличие и регулярное тестирование систем оповещения о чрезвычайных ситуациях. Для этого могут использоваться альтернативные каналы связи, например, социальные сети, особенно если пропускная способность сети связи ограничена. Кроме того, компании должны проводить обучение на тему того, как правильно действовать в случае пандемии, чтобы подготовить сотрудников и ответить на любые возникающие у них вопросы.

Хотя большинство людей не могли путешествовать большую часть 2020 года и в 2021 году, это не мешало им заглядывать в будущее, когда они могли. Многие туроператоры и другие представители туристической индустрии обратились к социальным сетям, чтобы оставаться на связи со своими клиентами и помогать мечтать о лучших днях в будущем. Компании, которые использовали социальные сети во время ограничений на поездки, выиграют больше, чем те, которые отказались или никогда не прекращали свою деятельность в социальных сетях.

Так, например, туроператор «Kazunion» активно ведет рабочие страницы в таких социальных сетях как Instagram, Facebook. На рисунке 1 показан профиль страницы в Instagram, который имеет достаточно большую аудиторию и активно ведет страницу.

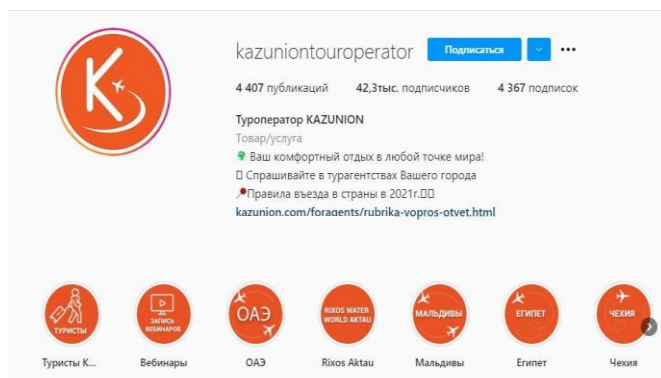

Рисунок 1 – Профиль туроператора «Kazunion» в социальной сети Instagram [3]

Для того чтобы своевременно общаться с клиентами, следить за здоровьем сотрудников и передавать им важную информацию, компания должна обеспечить, чтобы система могла передавать актуальную информацию и регулярно обновлялась. Для этой цели пропускная способность сети связи ограничена, особенно могут использоваться альтернативные каналы связи, такие как социальные сети. Кроме того, компания проводит обучение по борьбе с коронавирусом, чтобы подготовить сотрудников дать ответ на любые вопросы туристов. Для того чтобы быть конкурентоспособным предприятием в сфере туризма мы предлагаем меры, позволяющие туроператору «Kazunion» предлагать актуальные туристские продукты.

2020 год был тяжелым временем для семей и друзей, которым приходилось оставаться врозь надолго. Когда ситуация начала открываться, возникла одна тенденция в индустрии туризма - желание семей и групп друзей совершить незабываемое путешествие вместе, чтобы наверстать упущенное. Одно из преимуществ в 2021 году, когда пандемия все еще существует, заключается в том, что создается своего рода «пузырь путешествий», который позволяет группе наслаждаться отпуском, сводя к минимуму контакты с другими. На высшем уровне «путешествие для частных групп» может включать в себя аренду целого отеля или даже частного острова. Для среднего туриста могут быть представлены бизнес возможности, так, например, продать частный групповой отдых на любой бюджет - от предложения аренды всего дома до организации велосипедного или другого тура, ориентированного на туристскую деятельность.

Опыт канадского туроператора G Adventures, который организывает частные групповые туры «Book your Bubble» и туроператора США On the Go Tours, предлагающий разнообразные туры для частных групп показывают успешность данной стратегий [4].

Хотя стоит отметить, что не у всех есть команда, с которой можно путешествовать. Исследования индустрии туризма показывают, что путешествия в одиночку сейчас популярны как никогда. Исследование показало, что путешествие в одиночку является вторым по популярности вариантом путешествия после групповых путешествий. Самостоятельная поездка больше не подвергается стигматизации, и многие туристские компании обслуживают именно этот рынок, предлагая индивидуальным путешественникам возможность путешествовать одному. На рынке индивидуальных путешественников может быть много разных ниш – от туров только для женщин до пожилых людей, ищущих попутчиков, до молодых людей, ищущих партнеров.

Ранее наблюдалась тенденция к более спонтанному путешествию, в то время как люди по-прежнему опасаются бронировать билеты заранее. Оптимизируя свое мобильное присутствие, что означает адаптивный бизнес- сайт и удобную систему бронирования, работающую на любом мобильном устройстве, туроператоры могут воспользоваться преимуществами этих срочных или импульсных бронирований. Туристы, вероятно, будут изучать и даже бронировать поездки в любое время дня или ночи и где бы они ни находились – на детской площадке с детьми, в автобусе и в других местах.

Сейчас, большинство туристов хотят быть в курсе новостей, изменений, происходящих на рынке туризма в разных уголках мира. Для этого необходимо вовремя загружать актуальную информацию на сайт и социальные сети. Чтобы потенциальным туристам было удобно искать и просматривать самую свежую информацию мы предлагаем добавить раздел с актуальными новостями в главной странице сайта «Kazunion» (рисунок 2).

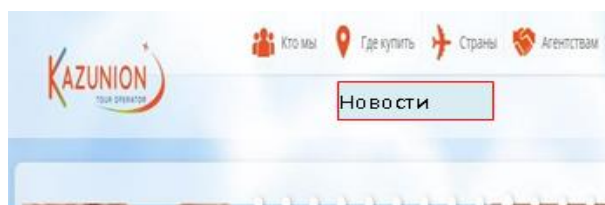

Рисунок 2 – Обновленный сайт «Kazunion» с добавлением раздела с актуальными новостями

Обобщая все выше сказанное, можно сказать, что в современном рынке туроператоры должны всесторонне развивать интернет-технологий и уметь правильно использовать имеющиеся ресурсы. Для совершенствования работы туроператора «Kazunion» в условиях пандемии covid-19 мы предлагаем следующие меры:

- разработать туристские пакеты для развития внутреннего туризма;
- по опыту зарубежных стран сформировать частные групповые и индивидуальные туры для туристов;
- активно вести социальные сети, где можно привлечь потенциальных клиентов;
- улучшить работу сайта, добавив раздел о состоянии индустрии туризма во время пандемии в реальном режиме;

При правильной организации сфера туризма может стать сектором, обеспечивающим, наряду с другими отраслями экономики, значительную часть поступлений в бюджет страны, а также может способствовать улучшению качества жизни людей. Следует уделять больше внимания изучению особенностей функционирования туристских предприятий, так как спрос на туристские услуги во многом растет за счет качественной организации деятельности туристской организации. Казахстан имеет все предпосылки для развития туристского рынка, выхода туристских организаций на международный уровень.

Литература

1. Крайнова О.С, Суханова О.А. Технология туроператорской и турагентской деятельности: учебное пособие / О.С. Крайнова, О.А. Суханова. – М.: изд. «МУ им. С.Ю. Витте», 2015. – 5-10 с.
2. Логунцова И.В. Индустрия туризма в условиях пандемии коронавируса: вызовы и перспективы // Электронный вестник. Факультет государственного управления МГУ имени М.В.Ломоносова, – 2020. – № 80. – 49 с.
3. Instagram – страница туроператора «Kazunion» [Электронный ресурс]: 4 апреля 2021 г. – Режим доступа: <https://www.instagram.com/kazuniontouropoperator>
4. Лау, А. Новые технологии, использованные в COVID-19 для выживания бизнеса: выводы из гостиничного сектора Китая // Инфтехнол туризм. – 2020, – С.497-504.

МРНТИ: 83.33.35

А.Ө. Әлиева

«Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті» КеАҚ, Ақтөбе қ., ardaknurbai@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ПАНДЕМИЯНЫҢ ӨЛІМ-ЖІТІМГЕ ЖӘНЕ ТУУ КӨРСЕТКІШТЕРІНЕ ӘСЕРІН СТАТИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

STATISTICAL ANALYSIS OF THE IMPACT OF THE PANDEMIC ON MORTALITY AND BIRTH RATES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Пандемия Қазақстанда өлім мен бала тууға қалай әсер етті? Және бұл мүлдем әсер етті ме?

COVID-19 пандемиясы – SARS-CoV-2 коронавирусының таралуынан туындаған қазіргі індет. Микробтардың өршуі алғаш рет Қытайдың Ухань қаласында 2019 жылдың желтоқсанында тіркелді. 2020 жылғы 30 қаңтарда жаһандық денсаулық сақтау ұйымы бұл індетті халықаралық маңызы бар әлеуметтік Денсаулық сақтау саласындағы төтенше тарихпен, ал 11 наурызда пандемиямен жариялады [1].

2021 жылғы 14 қарашадағы жағдай бойынша бүкіл әлем бойынша 253 миллионнан астам ауру оқиғасы тіркелді, аурудың 5,0 миллионнан астам өлімі дәлелденді. Бұл пандемия тарихтағы ең жойқын оқиғалардың біріне айналды дегенді білдіреді. Сондықтан, бірінші кезекте, мен туу мен өлім сияқты статистикалық маңызды деректерге назар аудардым.

Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты қоғамдық қорғау министрлігінің "Еңбек ресурстарын дамыту орталығы" АҚ-да карантиннің бала тууға әсері туралы еларалық зерттеу жүргізілді.

Мемлекеттік статистикалық деректерді талдау іс жүзінде қарастырылған елдердің көпшілігінде карантин туу көрсеткіштеріне теріс әсер еткенін көрсетті.

Зерттеу барысында мамандар 2020 жылдың қарашасынан бастап 2021 жылдың соңғы кезеңіне дейінгі кезең үшін әртүрлі мемлекеттер бойынша туу туралы нақты деректерді салыстырды.

Мысалы, Португалияда туу деңгейі 9%, Румынияда 12% және Чилиде 19% өзгеруінен төмен болды. АҚШ пен Швейцарияда төмендеу 4-5% құрайды. Бельгия, Италия, Словения, Испания, Англия, Жапония, Сингапур, Францияда туу көрсеткіші 1,3-2,5% - ға төмендеді (трендпен салыстырғанда) [1-2].

Алайда, кейбір мемлекеттерде карантин және онымен байланысты шаралар туу көрсеткіштеріне оң әсер етті. Мысалы, Тайваньда, Нидерландыда, Корея Республикасында нақты туу көрсеткіші тренд мәнінен 3,1-5,6% - ға асты.

Ең қызығы, 2019 жылы Нидерланды мен Корея Республикасында жұмыстың болмау деңгейі өте төмен болды және 3,4% және 3,8% құрады, ал 2021 жылдың шілдесінде ол әлі де төмендеді – 3,1% және 3,3% сәйкесінше, Нидерланды мен Корея Республикасы пандемия кезінде өте төмен жұмыссыздық одан да төмен болған мемлекеттердің құлдырауын сәтті жеңе білді.

Бұл, мүмкін, белгіленген мемлекеттердің тұрғындарына оптимистік әсер етеді және тууға ықпал етеді.

Трендтік мәні Украинада (7,3% - ға) және Ресей Федерациясында (8,8% - ға) асып түсті. Алайда, бұл Ресей Федерациясы мен Украинада туу көрсеткіштері карантинге дейінгі уақытпен салыстырғанда артты дегенді білдірмейді. Мәселен, соңғы жылдары Украинада туудың төмендеу ниеті байқалды: бұрынғы динамиканы сақтай отырып, 2020 жылдың қарашасынан 2021 жылдың маусымына дейін туылғандардың саны 166,6 мың болуы мүмкін, бірақ бұл жерде тіпті карантиннің арқасында туудың төмендеу қарқыны баяулады және 178,8 мың жаңа туған нәресте тіркелді деп айтуға болады.

Қазақстанда бала туудың күрт өсуі 2020 жылдың III тоқсанынан бастап байқалады – туылғандар саны 116,7 мыңға тең, бұл 2019 жылдың III тоқсанынан 8,4% - ға артық. 2020 жылғы IV тоқсанда өсім 2019 жылғы IV тоқсанға қарағанда 9,5% - ды құрады. 2021 жылғы I-II тоқсандарда өсім 8,4(296,5 мың адам) және 2020 жылғы қолайлы тоқсандарға 10,7% - ды құрады.

2020 жылдың III тоқсанында туылған нәрестелер 2019 жылдың IV тоқсанында басталды, сол кезде жаңа жұқпалы коронавирус туралы, оның ішінде Ухань жұртшылығы да хабардар болмады. Қазақстанда 2020 жылдың IV тоқсанында дүниеге келген сәбилердің тек кішкене бөлігінде ғана карантин кезінде жүкті болу мүмкіндігі болды, мысалы, 1-ші карантиндік лимиттеу 2020 жылдың наурыз айының ортасында енгізілді.

Қазақстанда 2020 жылы туу көрсеткішін арттырудың неғұрлым ықтимал алғышарты 2020 жылдың I қаңтарынан бастап кәметке толғанға дейін бірге тұратын 4 және одан да көп баласы бар отбасыларға немесе күндізгі бөлімде оқитын студенттерге ай сайынғы жаңа жәрдемақыны енгізу болып табылады. 23 жаста, табысқа тәуелділіктен тыс. Сонымен бірге, жәрдемақыны енгізу туралы 2019 жылдың қазан-желтоқсан айларында жарияланған болатын. Бірақ тағы да, ақпарат даулы, өйткені Ресей Федерациясында 3 баласы бар отбасыларға жәрдемақы төленеді, бірақ ол жерде осыған байланысты туу деңгейі соншалықты жоғары емес. Сондай-ақ, жағдай муниципалды органдардың ақпараттық жүйелерінде туу прецеденттерін кеш тіркеуде болуы мүмкін.

Осылайша, 2020 жылы бала туудың да, өлімнің де рекорды жаңарды. «Адам ресурстарын дамыту орталығы» АҚ болжау департаментінің директоры Дмитрий Шүмекөв індетті ескермегенде, 2020 жыл жаңа туған нәрестелер саны бойынша рекордтық жыл болып, яғни 425,6 мың адамды құрайтынын айтты. Мәселен, 2020 жылы бір жыл

бұрынғыдан 22 561 адам пайда болды, бұл өсімнің 63%-ға жуығы тек 4 облысқа – Түркістанға (24%), Алматыға (16%) және Қызылордаға (10%), сондай-ақ Шымкентке (13%)).

Ең қызығы, бұл көрсеткіш бойынша 1987 жылғы рекорд жаңарған болатын, ол кезде 417,1 мың.

Бірақ, екіншіше орай, барлық танымал оқиғаларға байланысты өлім деңгейі де өсті. Қайтыс болғандар саны 2019 жылмен салыстырғанда 22%-ға өсіп, 162,6 мыңға жетті.

Мәселен, егер наурыз айында 2019 жылдың наурыз айымен салыстырғанда қайтыс болғандар саны 20%-ға, ал бірінші тоқсанда барлығы 8%-ға азайса, сәуірде әркім өз үйінде отырған кезде өлім көрсеткіші 62%-ға төмендеді қаңтар-сәуірде – 21%-ға. Бірақ қазірдің өзінде мамыр айында көрсеткіш 2019 жылдың сәйкес айымен салыстырғанда 27%-ға, маусымда – 51%-ға, шілдеде – 127%-ға өсті. Кейіннен тамыздағы 70%-дан қазандағы 7%-ға дейін төмендеген мөлшерлеме регрессияға түсті [3].

Қазақстандықтардың өлімінде қан айналымы жүйесінің аурулары (23%) рөл атқарды. Тыныс алу органдары ауруларынан болатын өлім 43%-ға өсті.

Денсаулық сақтау министрлігі туралы айтатын болсақ, Алексей Цой 2020 жылы Қазақстанда бала туу көрсеткішінің өсетінін де атап өтті. «...Сонымен, 2020 жыл бала туу көрсеткішінің 4,7%-ға күрт өсуімен сипатталады, дәл осындай шың 1987 жылы қорытындысында байқалды», – деді Цой.

Оның мәтініне сәйкес, ең жоғары туу көрсеткіші аясында, пандемия критерийлеріндегі қауіптерге және денсаулық сақтау жүйесін шамадан тыс жүктеуге назар аудармау, нәресте өлімінің көрсеткішін 7,1%-ға төмендетуге мүмкіндік берді. Сәби өлімі 12,1%-ға төмендеді. Аурулар мен даму бұзылыстарын нақты анықтау үшін профилактикалық тексерулермен 4,4 млн бала қамтылды; скринингтер – 900 мыңнан астам жас балалар. Алдын алу мақсатында 12 жұқпалы вакцинамен басқарылатын ауруларға қарсы иммундау балалар халқының 90,7%-ын қамтиды.

2017 жылғы 1 тамызда Қазақстанның халық саны 18 млн 054,0 мың адамды құрады, оның ішінде қалалықтар – 10 млн 351,7 мың (57,3%), ауылдықтар – 7 млн 702,3 мың адамды (42,7%). 2016 жылғы 1 тамызбен салыстырғанда халық саны 235,4 мың адамға немесе 1,32% өсті. Бұл туралы ҚР Ұлттық экономика министрлігінің баспасөз қызметі хабарлады.

Азаматтардың хал актілерін тіркеу органдары ұсынған азаматтық хал актілері жазбаларындағы мәліметтерді өңдеу нәтижесінде, 2017 жылғы қаңтар-шілдеде туғандар саны 222,8 мың адамды құрады, бұл 2016 жылғы қаңтар-шілдеге қарағанда 6,5% аз. 2017 жылғы қаңтар-шілдеде республика халқының табиғи өсімі 2016 жылғы қаңтар-шілдемен салыстырғанда 15,3 мың адамға немесе 9,5% кеміп, 145,5 мың адам болды. Табиғи өсімнің жалпы коэффициенті – 1000 адамға шаққанда 13,89 адам. Қарастырылып отырған кезеңде қайтыс болғандар саны 77,3 мың адамды құрады, бұл 2016 жылғы қаңтар-шілдеге қарағанда 0,4% аз. 2017 жылғы қаңтар-шілдеде республикада 1 жасқа дейінгі 1876 нәресте өлімі тіркелді. 2016 жылғы қаңтар-шілдемен салыстырғанда 1 жасқа дейінгі шетінеген нәресте саны 15,2% азайды.

Нәресте өлім-жітімінің негізгі себебі – перинаталдық кезеңде пайда болатын жағдайлар, бұдан 2017 жылғы қаңтар-шілдеде 949 нәресте қайтыс болып, нәрестелер арасындағы жалпы өлім санының 50,6% құрады. Туа біткен ауытқулардан 435 немесе 23,2%, тыныс органдары ауруларынан – 117 немесе 6,2% және жазатайым жағдайдан, уланудан және жарақаттан – 100 немесе 5,3% нәресте қайтыс болды [3-4].

2017 жылғы қаңтар-шілдеде нәресте өлім-жітімінің коэффициенті 1000 туғандарға шаққанда 8,42 құрады.

Осылайша, мен пандемия, әрине, адам өліміне қатты әсер етті, бірақ фертильді емес екенін атап өткім келеді. Әрине, Цой атап өткендей, жаңа туған нәрестелер өмірлерін сақтау үшін көмек алды. Бірақ, менің ойымша, 2020 жыл және сол сияқты балалар тууы бойынша және пандемиясыз рекорд болады. Және, бәлкім, өлім деңгейінің өзі болмаса, ел халқының саны бұдан да көбейер еді. Әрине, сіз бұл тақырыпта ұзақ сөйлесе аласыз және әртүрлі

дәлелдер келтіре аласыз. Бірақ жалғыз қорытынды - бұл пандемия белгілі бір мағынада өлім-жітім мен бала тууға әсер етті.

Әдебиеттер

1. Статистика: Учебное пособие для студентов экономических специальностей. / Сост. А. Хасанова. – Павлодар: Кереку, 2015 г., – с.110-112
2. Жарылкасынова, А.К. Статистика: Электронный учебник. – Караганда: КарГТУ, 2016 г., с.58
3. <http://www.stat.kzt.c.c>
4. <http://www.edu.ru>

МРНТИ: 06.35.31

А.Р. Байбуринов, А.Ж. Зейнуллина

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», abaiburinov@mail.ru

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТА ДОЛГОСРОЧНЫХ АКТИВОВ

PROCEDURE FOR AUDITING LONG-TERM ASSETS

Аудиторская проверка – это сбор, оценка и независимый анализ данных о ведении бухгалтерии и финансовом состоянии компании. Проведение аудиторской проверки дает владельцу бизнеса представление о том, насколько точна бухгалтерия, соответствует ли финансовая отчетность реальному положению дел и нет ли у предприятия проблем с налогами.

В каких случаях может быть назначена процедура.

Аудиторская проверка может быть как обязательной, так и добровольной. Обязательную аудиторскую проверку компания должна проводить ежегодно. Проведение аудита нематериальных активов складывается из нескольких этапов. Аудитору необходимо выяснить сразу по прибытии на предприятие следующее:

- ознакомиться с учетной политикой предприятия, в части организации учета нематериальных активов в проверяемом отчетном периоде, ее изменениями по сравнению с предшествующим;

- выяснить дату проведения последней инвентаризации нематериальных активов, ее результаты;

- установить, в какой мере бухгалтерия организации обеспечена действующими нормативными документами, определяющими правила ведения учета нематериальных активов.

Проведение аудита основных средств также, как и нематериальных активов, складывается из нескольких этапов. Прежде всего аудитору необходимо выяснить по прибытии на предприятие следующее:

- ознакомиться с учетной политикой предприятия в части организации учета основных средств в проверяемом отчетном периоде, ее изменениями по сравнению с предшествующим;

- выяснить дату проведения последней инвентаризации основных средств, ее результаты;

- ознакомиться с материалами последней переоценки основных средств и ее отражением в учете;

- проверить наличие приказов о создании на предприятии постоянно действующей комиссии по списанию основных средств; о лицах, ответственных за сохранность основных средств в местах эксплуатации, а также выяснить, заключены ли с ними договоры о полной

индивидуальной ответственности; ознакомиться с договорами на аренду основных средств, заключенными с юридическими лицами;

– убедиться, что бухгалтерия ведет картотеку основных средств и инвентарные списки формы по конкретным материально-ответственным лицам, получить информацию об уволившихся материально-ответственных лицах;

– установить, в какой мере бухгалтерия организации обеспечена действующими нормативными документами, определяющими правила ведения учета основных средств.

Полученная таким образом информация в начале проверки позволит аудитору получить общее представление об организации учета основных средств на данном предприятии и поможет определить вопросы, требующие при проверке, особого внимания.

Следует установить соответствие остатков по синтетическим счетам по учету основных средств, износа, незавершенного строительства, отраженным в главной книге, аналогично данным аналитического учета и бухгалтерского баланса. Они должны совпадать по всем позициям: сальдо на начало месяца, обороты за месяц, сальдо на конец месяца. Если установлены расхождения, нужно выяснить причины и рекомендовать предприятию провести инвентаризацию основных средств; оборудования, требующего монтажа; капитальных вложений; обязательств по заключенным договорам аренды.

Выборочно аудитором проверяется ведомость начисления износа. Для этого выбирается из главной книги по счетам учета износа основных средств месяц, в котором имеются наибольшие отклонения в сумме начисленного износа. Аудитором проверяется ее обоснованность[1].

По долгосрочным активам аудитору следует проверить:

1) существование:

– долгосрочные активы, отраженные в учете существуют, являются собственностью предприятия и используются в производстве;

– остатки долгосрочных активов подтверждены результатами проведенных инвентаризаций;

2) полнота:

– все долгосрочные активы являются собственностью предприятия и отражены в учете в соответствии с принципами бухгалтерского учета;

– все операции по поступлению и выбытию долгосрочных активов отражены на счетах бухгалтерского учета;

– обороты и сальдо по счетам синтетического учета долгосрочных активов совпадают с оборотами и сальдо по счетам аналитического учета, правильно перенесены в главную книгу и в финансовую отчетность;

3) оценка:

– в стоимость приобретенных долгосрочных активов включены цена приобретения, установка, монтаж, транспортировка;

– переоценка основных средств производится согласно нормативным документам;

– амортизация рассчитана правильно в соответствии с принятыми методами;

4) точность:

– операции зафиксированы в первичных учетных документах, регистрах бухгалтерского учета и точно перенесены в финансовую отчетность;

– ни одна статья, подлежащая капитализации, не списывается на затраты;

5) права и обязательства:

– предприятие имеет законное право владения на имущество;

– имущество не заложено в качестве обеспечения;

6) представление и раскрытие:

– долгосрочные активы классифицированы и правильно включены в финансовую отчетность;

– информация о долгосрочных активах раскрыта в соответствии с принятыми стандартами бухгалтерского учета.

Тестирование контроля хозяйственных операций, связанных с долгосрочными активами, используется только тогда, когда операции многочисленны и риск неэффективности контроля может считаться высоким. Слабые стороны контроля, выявленные в процессе проверки, должен оценить руководитель аудиторов, чтобы понять, требуются ли углубленные аудиторские процедуры.

Возможные искажения в бухгалтерском учете долгосрочных активов:

- несвоевременное оприходование основных средств;
- неправильное определение первоначальной стоимости объектов основных средств;
- начисление износа по полностью амортизированным объектам основных средств;
- отсутствие дефектных актов и смет на проведение капитального ремонта;
- переоценка объектов основных средств без наличия документов, подтверждающих реальность рыночных цен;
- списание долгосрочных активов в целях присвоения;
- в основу расчетов положено неправильное значение срока эксплуатации;
- отсутствие первичных документов или их неполное оформление;
- ненадлежащее ведение учета;
- формальное проведение инвентаризации долгосрочных активов.

Взаимосвязь счетов цикла инвестирования и направления аудиторского контроля.

Долгосрочные инвестиции связаны с:

- осуществлением капитального строительства в форме нового строительства, а также реконструкции, расширения технического перевооружения действующих предприятий и объектов непромышленной сферы;
- приобретением зданий, сооружений, оборудования, транспортных средств и других отдельных объектов основных средств;
- приобретением земельных участков и объектов природопользования;
- приобретением и созданием активов нематериального характера (патента лицензий, программных продуктов, прав пользования земельными участками, природными ресурсами).

«Годовая инвестиционная программа – основной документ компании, по которому она ведет свою инвестиционную деятельность. Как правило, ее подготовка начинается одновременно с подготовкой бюджета компании на следующий год»

Как в первом, так и во втором случаях в программе приводятся:

- данные о предстоящих затратах;
- перечень необходимого оборудования, работ, услуг;
- ответственные лица за отдельные мероприятия [2].

Для того чтобы принять решение об утверждении инвестиционной программы, руководству предприятия необходимо оценить ее эффективность, определить за какой срок вложенные средства будут возвращены. Все это требует хорошо налаженной системы бухгалтерского учета, оперативного контроля со стороны руководства предприятия. При проведении аудита в первую очередь рассматривается наличие инвестиционной программы и контроль за ее выполнением со стороны администрации предприятия. Следует также учесть, что два фактора обычно связаны с процессом инвестирования – время и риск. Отдавать деньги приходится сейчас и в определенном количестве. Вознаграждение поступает позже, если поступает вообще, и его величина заранее неизвестна. В некоторых случаях важнейшим фактором будет время (например, для государственных облигаций). В других ситуациях главным выступает риск (в частности, для опционов на покупку обыкновенных акций). В ряде случаев существенными являются сразу два фактора - время и риск. Оценивая проект, руководители предприятий решают вопрос, соответствует ли он цели и задачам предприятия, насколько велик риск потерять вложенные средства. В этом они не всегда могут прийти к согласию, поскольку каждый из них имеет собственное представление о доходах, риске, сроках внедрения инвестиций и соответствии его цели и

задачам предприятия, а часто и о ее возможностях. Это связано с тем, что многие предприятия не имеют стратегических планов, инвестиционных программ [3].

Стратегический план предприятия должен отвечать на такие вопросы:

- какая минимальная величина дохода и какой доход на вложенный капитал от проекта приемлем для предприятия?
- каков максимально допустимый объем инвестиций?
- срок реализации проекта, который является оптимальным?
- какая часть ресурсов будет направлена на кратко- и долгосрочные проекты?
- каким будет имидж предприятия от внедрения конкретного проекта?
- какой риск можно считать высоким?
- проекты какого типа и масштаба соответствуют организационным и финансовым возможностям предприятия?

Аудитор вместе с глубоким финансовым анализом проекта, содержащим перечисленные факторы, проводит по данным бизнес-плана анализ риска, где необходимо изложить ключевые факторы риска с анализом возможных путей и методов их предупреждения. Анализ риска важен еще и потому, что отечественные и иностранные инвесторы должны находиться в одинаковых информационных условиях и осознанно принимать на себя долю общего риска. Главной целью аудиторской проверки учета финансовых вложений является подтверждение законности операций по инвестициям, правильности их оценки и бухгалтерского учета.

При проведении аудита цикла инвестиций устанавливается соответствие применяемой на предприятии методики учета операций по вложению средств, действующим в Республике Казахстан нормативно-правовым документам для выявления, имеющих место несоответствий и степени их влияния на достоверность финансовой отчетности. При проведении аудита необходимо осуществить проверку законности и правильности отражения в бухгалтерском учете операций по выпуску, размещению и обращению ценных бумаг, а также их производных.

Аудитор должен знать, что при приобретении финансовые инвестиции оцениваются по покупной стоимости. Покупная стоимость состоит из фактических затрат, включая все связанные с приобретением расходы. К расходам по приобретению относятся: комиссионные услуги фондовой биржи;

комиссионные услуги брокера или дилера, в том числе банковские услуги (при условии, если банк выступает брокером или дилером).

Приобретение финансовых инвестиций по стоимости, содержащей вознаграждения, дивиденды, начисленные за период до момента приобретения, в учете отражается по покупной стоимости, уменьшенной на величину оплаченного покупателем продавцу вознаграждения.

Организации имеют в учете право выбора в методах оценки по краткосрочным финансовым инвестициям и в своей учетной политике должны определить: какой из методов оценки ими выбран. Выбранный метод оценки должен быть последовательным от одного отчетного периода к другому и оговорен в учетной политике предприятия. Не рекомендуется один год работать, применяя одни методы оценки, а в следующий год – другие. Если такая ситуация наблюдается, то не будет сопоставимости данных в финансовой отчетности. В целях сопоставимости показатели за предыдущий отчетный период должны быть пересмотрены.

Литература

1. Ержанов М.С., Даулетбаков Г.Б., Ержанова А.М., Байдиқов А.М./ под ред. д.э.н. М.С.Ержанова М.С./ Аудит – 1: Учебник – Алматы: Издательство «Бастау», – 2015г.
2. Кеулимжаев К.К. Теория и основы бухгалтерского учета: Учебное пособие.-Алматы: Экономика, 2014г.
3. Васильева Л.С. Бухгалтерский управленческий учет: учебное пособие. – М.: Эксмо, 2013 г.

А.О. Байбусинова

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», aidana642@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛЬСКОЙ ДИАСПОРЫ В ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ В 1930-1950 ГГ.

FORMATION OF THE POLISH DIASPORA IN EAST KAZAKHSTAN IN 1930-1950

Вопросы процессов депортации различных этносов, а также их сложившаяся судьба в качестве социальных этносов подвергнувшихся репрессиям по настоящее время являются очень актуальными для исторической науки.

Польское население стало формироваться на территории многонационального населения Казахстана к середине XIX века. Здесь следует обратить внимание на политических ссыльных, деятелей национально-освободительных движений в самой Польше в середине XIX века, которые и были сосланы на территорию Восточного Казахстана.

Актуальностью проблемы исследования также может выступить углубленное исследование и сопоставление аналитических данных с помощью определения методологических основ развития польской диаспоры в национальной политике республики. Кроме того основополагающим является исследование и анализ широчайшего спектра архивных материалов и документов, которые содержат в себя ценную информацию касательно темы исследования.

В период времени тоталитарного режима существовал строгий контроль касательно всех аспектов частной и общественной жизнедеятельности, а в случае появления каких-либо оппозиционных действий, государство сразу же их пресекало. На современном этапе исследователи расширяют историю депортации этносов в Восточный Казахстан. Происходит всесторонний и основательный пересмотр страниц прошлого периода времени. Возобновление в исторической памяти народа страниц прошлого, освещение проблем их судеб, выступают в качестве основных элементов обретения независимости страны. С учётом факторов её исследования образуется возможность анализа исторических событий в республики в целом, и в социально-политической, культурной, экономической системе депортированных этносов. Объективный и обобщённый анализ истории депортированных этносов в Казахстан заключается в определении вопросов, которые связаны с депортацией поляков в регионы Казахстана, рассмотрением последствий, которые заключались в некой деформации общественного пути развития этноса. Следует отметить тот факт, что в течение долго периода времени трагичное существование депортированных этносов, в Советском Союзе находилось в области умалчивания, архивные материалы по данной проблеме вовсе являлись недоступными исследователям.

Ведь когда исследователи решались изучить данный вопрос, они просто напросто сталкивались с недоступностью архивных данных, первичных материалов, на основании которых возникало переселение народов. Следовательно, лишь к концу восьмидесятых, к началу девяностых годов в СССР, так и в Казахстане начался процесс развития демократии, в связи, с чем было образовано раскрытие материалов, которые были непосредственно связаны с репрессиями тех этносов, которые были подвергнуты вынужденной ссылке. Тем самым в свет стали выпускаться работы, которые сумели частью раскрыть историю и последствия депортации этносов, как в предвоенный, так и в военный период времени. Однако существовала негативная сторона работ. Например, в работах часто не упоминалось о вынужденной депортации этносов, рассматривалось только количество прибывших в Казахстан человек [1]. Теперь стало ясно, что вопрос депортации этносов на территорию Казахстана в казахстанской историографии начал исследоваться с конца именно

восьмидесятых годов, с этапа опубликования архивных материалов в научный оборот. Первые работы стали публиковаться к началу 1980-1990-х годов российскими исследователями, такими как Л.Н. Дьяченко, Николай Бугай, В.М. Земсков, П.М. Полян, Э. Зарифов и мн. другие. Постепенно к 1996-1997 годам публикации уже стали выпускаться в самом Казахстане, ставшей родиной для многих депортированных народов.

Рассматривая издания и публикации по проблемам истории депортации этносов на территорию Казахстана можно выделить сборники статей, монографии и многие другие работы. Например, Ж.Б. Абылхожина в своей работе под названием: «История Казахстана: белые пятна», рассматривает сложный политико-экономический процесс, возникший в условиях тоталитарного режима в 1930 и 1940 годы. Ещё можно отметить работу, выпущенную к 1998 году, таких деятелей как М.К. Козыбаева и Ж.Б. Абылхожина, К.С. Алдажуманова, М.Т. Баймаханова, которые содержат теоретико-методологические основы в исследовании истории уже репрессии массового характера отражённые в их работе под названием: «Депортированные в Казахстан народы, время и судьбы», именно данная работа сумела отразить основной труд в отечественной историографии по вопросам строгих указании тоталитарного режима, касательно депортации и репрессий народов в 1930-1940-х годов в Казахстан.

Кроме того такие деятели как Ж.Б. Абылхожин, Н.Э. Масанов, И.В. Ерофеева, А.Н. Алексеенко и Г.С. Баратова, в работе под названием «История Казахстана, народы и культуры», рассмотрели актуальные проблемы депортации. В данной публикации широко раскрыты основные параметры и ситуации культурно-исторического развития различных народов проживающих в Казахстане на основе эмпирического метода исследования опираясь именно на процесс наблюдения.

Исследуя процессы депортации необходимо выделить широко известную монографию известного польского историка Р. Бадовски, под названием: «Польские певцы Казахстана», которая содержит в себе сведения о таких деятелях как Адам Янкушевич, Северин Гросс, Томаш Зан, а также многих других польских ссыльных, которые отбывали свою ссылку на территории Казахстана, сумевших внести громадный вклад в развитие науки и литературы дореволюционного Казахстана. Работа была выпущена на русском и польском языках.

Автор М. Калыбекова в своей работе выпущенной в Алматы в 2005 году под названием: «Казахстан как объект переселения депортированных народов (1937-1956гг)», исследовала Восточный Казахстан в качестве определённого объекта переселения депортированных этносов в 1937-1956 годы. М. Калыбекова сумела описать повседневную жизнедеятельность народов в период депортации, о том, как различные этносы сумели обрести поддержку среди казахского населения в период тяжелейших событий. Научный характер в описании исторических данных в книгах содержит сведения, что присутствует устойчивое, всестороннее исследование учёными сложной и с одной стороны благородной истории польского этноса, который был вынужден переселиться на территорию Казахстана.

С территории Западной Украины на территорию Восточного Казахстана к 1936 году было сослано порядка 15000 семей не только уже польской, но и немецкой национальности. Репрессии по якобы «национальному характеру» к 1937-1938 годам сумели привести к обвинениям порядка 1399 836 человек польской национальности в действиях шпионажа. Приговоренные были вынуждены отбывать своё наказание в лагерях исправительного характера ГУЛАГА, а именно на территории Казахстана. К большому сожалению, в связи с особенной засекреченностью органами НКВД, сумели сохраниться только части информации касательно судьбы каждого репрессированного [2-4].

На фоне событий жестокой второй мировой войны польское население пережило трагичное время, содержащее отрезок времени, когда польское население существовало в качестве статуса спецпереселенцев, данные события сопровождались тяжёлыми массовыми неорганизованными переездами, голодом и различного рода эпидемиями. Следуя этапам можно столкнуться с тем фактом, что в послевоенный период времени возникали вопросы

добровольного переселения поляков с Украины и других территорий СССР именно в Восточный Казахстан. Это обозначается тем, что поляки желали воссоединиться с семьями, которые проживали в то время непосредственно на территории Восточного Казахстана. Далее к 1954 году в период освоения Советским Союзом целины существовали процессы миграции массового характера, которые были в интересах, во всяком случае, Советского Союза для помощи в освоении целины, различными этносами областей и регионов. Необходимо отметить, что некое снижение и ослабление требовательности по отношению к польскому этносу и не только, сумело настичь только к 1956 году. Когда огромная часть граждан польского населения сумели вернуться на свою историческую родину. Однако часть польского населения решила остаться на территории Восточного Казахстана, на постоянное местожительство уже опираясь на свою субъективную причину [3].

Кроме того можно выделить работу Н. Степаненко выпущенную в 2013 году под названием: «Формирование польской диаспоры в Казахстане (1930-50-е годы XX века)». Автор детально акцентирует своё внимание именно на поляках, которые проживали в то время на территории Восточного Казахстана в качестве переселенцев. Н.Степаненко описала жизнь поляков как одну из тяжёлых событий бытия, которое начинало свой путь в качестве депортированных, затем заканчивая статусом репрессированного населения СССР.

В своих работах авторы в основном придерживаются методологической основы исследования проблемы, содержащие формационно-цивилизационный подход. В структурах методологических способов учёные часто придерживаются концепции систематического и рационального порядка, которые опираются на историзм, объективность, системность, а также саму альтернативность.

В качестве основополагающего часть исследователей стремятся к использованию общеисторических методов включающих сам процесс проблемно-хронологического, сравнительно-исторического построения. Включающий систематизацию архивных материалов, которые позволяют в определённом случае исследовать вопрос не в ограниченно региональном, краеведческом аспекте, а, наоборот, в глубоком всестороннем историческом и территориальном аспекте. Благодаря поддержке местного населения спецпереселенцы после пережитых лишений втягивались в трудовую деятельность и адаптировались к условиям повседневной жизнедеятельности Казахстана [4].

К 2015 году произошло весьма многозначное событие, когда лидер нации Нурсултан Абишевич Назарбаев предложил каждый год отмечать в день формирования Ассамблеи народа Казахстана «День благодарности». Ведь в период тоталитарного режима многие народности сумели обрести родину в регионах Казахстана. Можно отметить и то, что Республика Казахстан известна всему миру своим межэтническим согласием, готовностью к активному диалогу и своей толерантностью. Таким образом «День благодарности» с каждым годом получает всё большее почтение и значение, становясь наиболее важным днём. Можно отметить поздравление Главы государства Касыма-Жомарта Токаева от 1 марта 2021 года. Глава государства назвал особую символику этого дня обратив внимание народа на ценности, которые представляют крепкие традиции взаимопомощи и несокрушимое единство нашего народа.

В подведении выводов необходимо выделить тот факт, что отечественная историческая наука в исследовании многих проблем ключевого характера касательно истории многонационального государства Казахстана придерживается объективной точки зрения. Ведь как одна из всех остальных народностей поляков сумела остаться на постоянное место жительства в Казахстане, сумев с одной стороны пополнить численность диаспоры в целом. В результате проведённого научного исследования можно получить следующие основательные заключения:

На пути образования польской диаспоры на территории Казахстана, следует обозначить четыре огромных этапов. Первый этап датируется концом XVIII века, второй этап датируется XIX веком, а третий этап датируется XX веком, узнаваемый трагичными событиями, такими как раздел Польши, национально-освободительные события,

Отечественная война, Столыпинская аграрная политика и сам процесс депортации. Тем самым переступив на современный этап развития, следует отметить тот факт, что современный этап взаимоотношений между Польшей и Казахстаном развивается с двух сторон на позитивной волне, что способствует формированию стремлений на глубокое содействие в областях как культуры, так и науки всецело. Посвященные истории депортации поляков работы как казахстанскими, так и зарубежными учёными расширили знания в исторической науке. Кроме того, казахстанские исследователи с другой стороны также сумели внести огромный вклад в обогащение дружеских взаимоотношений многонациональной страны Казахстана с Польшей.

Литература

1. Эрика Фатланд: Советистан. Одиссея по Центральной Азии Автор: Переводчик: Кларк Н. // Рипол-Классик, 2019 г, С. 528. ISBN: 978-5-386-13350-4
2. Атантаева Б.Ж. Депортационная повседневность: источники и материалы (на примере Восточного Казахстана) // Вестник ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, 2020, № 4 (133). – С. 42-62.
3. Экономика зарубежных стран. Авторы: Юрий Козак, Светлана Лебедева, Мария Тимошенко, Виктор Ковалевский // ЛитРес апр. 2021 г, С. 670. ISBN: 978-985-06-2242-6
4. Атантаева Б.Ж., Камалджанова Т.А. Влияние миграций на формирование этнических диаспор Восточного Казахстана в 1937-2005 гг. (социально-демографический и культурный аспект). – Семей, 2014.

МРНТИ: 06.81.12

С.Т. Бейсембаев

БМ «ALIKHAN BOKEIKHAN UNIVERSITY», Семей қаласы, st_beisen@mail.ru

ҚАРЖЫЛЫҚ ЖОСПАРЛАУ КӘСІПОРЫН ҚЫЗМЕТІН ТИІМДІ БАСҚАРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

FINANCIAL PLANNING AS A FACTOR OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF THE COMPANY'S ACTIVITIES

Нарықтық жағдай корпорацияда жоспарлау белгілі бір мақсатты бағыт пен сипатқа ие болуын талап етеді. Компанияға әсер ететін сыртқы факторларды (бәсекелестер, өткізу нарықтары, тұтынушылар және т.б.) уақтылы ескеру қажет. сондай-ақ алдағы ғылыми-техникалық, әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық, экологиялық, саяси және басқа да өзгерістердің әсерін айқындауға тырысуға тиіс [1].

Болашақ жоспар стратегиялық мақсаттарды көрсететін және ірі өнеркәсіп кәсіпорындарының негізгі қызметі болып табылатын ағымдағы жоспарлаудың негізгі бағыты болады. Өз кезегінде, ағымдағы қызметтің жылдық нәтижесі экономикалық жағдайлардың өзгеруін ескере отырып, болашақ жоспарды түзету үшін пайдаланылады. Басқаша айтқанда, құбылмалы жоспарлау принципі қолданылады.

Мемлекеттік органдардың бұрынғы мүмкіндіктері кәсіпорынға тікелей беріледі: кәсіпорын деңгейінде автономды жылжытудың ұзақ мерзімді рәсімін құру қажет. Бұл өнеркәсіп кәсіпорындарының стандарттары мен түрлерін өзгертеді. Форвардтық ұйымның қажеттілігін білдіретін ағымдағы жоспарлау шеңбері зерттелетін болады. Ұзақ мерзімді аранжировка соңында негізгі мақсаттарды көрсететін және үлкен механикалық күштің ең үлкен қозғалысы болып табылатын ағымдағы аранжировкаға бағытталатын болады. Өз кезегінде, ағымдағы оқу-жаттығулардың жылдық нәтижелері қаржы шарттарының өзгеруін ескере отырып, болашақ жоспарларға өзгерістер енгізу үшін пайдаланылады [2].

Бұл кез келген сайлау қызметін таңдаумен байланысты, өйткені барлық әкімшілік

мүмкіндіктер ішінде ұйымдастыру негізгі болып табылады. Аранжировкаға компанияны басқарудың ең үлкен әлеуеттерінің бірі ғана емес, сонымен қатар төрт бөлінген әлеует (ұйымдастырушылық, кадрлық, әкімшілік, әкімшілік және әкімшілік) кіреді. Осылайша, бастық жұмысты ұйымдастырады, жұмыс істейді, қызметкерлермен жұмысты үйлестіреді және үйлестіреді, сондай-ақ бастықтың келісімі бойынша қойылған міндеттердің орындалуын бақылайды.

Бұл ұмтылыс әрдайым ортақ жарнаманың шағын бөлігі болып табылатындықтан, ел экономикасын нақты ұйымдастыру үшін неғұрлым нақты мәліметтер жинау маңызды. Егер венчурлік кәсіпорынды жақсарту нақты елдегі міндетті жалпы қаржылық жақсарту болып табылмаса, витрин көрсеткіші-бұл венчурлік кәсіпорынды құру туралы бастапқы ақпарат. Егер кәсіпорын үлкен болса, онда оны әдетте шоу ретінде ұйымдастыру оңай болады. Қалай болса да, шағын компаниялардағы кейбір айнаымалылар ірі компанияларға қарағанда директорлар үшін айқын болды.

Себебі, компанияда аранжировканы қалыптастыру үшін жеткілікті деректер жоқ, ал олардың кейбіреулері мүлдем түсініксіз, аранжировканы ұйымдастыратын шағын ақпаратқа деген қажеттілік айтарлықтай дәрежеде өкілдердің өз бизнесін қаншалықты жақсы білетіндігіне байланысты.

Бұл ретте аранжировка толық пайдаланылады және аранжировка түзетіледі және аранжировканы өзгерту бойынша жеңілдетіледі. Сондықтан ұйым қаражатты үнемдеуді назарға алады. Құрама Штаттар шегіндегі малшы-жұмысшы өз қызметін аграрлық кезеңде ауылдық заттардың қоймалық құнына, көлік құралдарының құнына және климаттық жағдайларға байланысты жүзеге асырады (қандай дақылдар, қандай көлемде, қандай көлемде, кімге және шамамен қандай заттар жасалуы мүмкін) [3].

Бұл ретте аранжировка толық пайдаланылады және аранжировка түзетіледі және аранжировканы өзгерту бойынша жеңілдетіледі. Сондықтан ұйым қаражатты үнемдеуді назарға алады. Құрама Штаттар шегіндегі малшы-жұмысшы өз қызметін аграрлық кезеңде ауылдық заттардың қоймалық құнына, көлік құралдарының құнына және климаттық жағдайларға байланысты жүзеге асырады (қандай дақылдар, қандай көлемде, қандай көлемде, кімге және шамамен қандай заттар жасалуы мүмкін.)

Басшылық қандай кәсіпорында өткізетініне қарамастан, жаттығулардың белгілі бір түрлері мен өлшемдерін білуі тиіс. Жеке компаниялардың жаттығуларымен айналысатын адамдар тобы оларды жұмыс нәтижелеріне негізделген белгілі бір ең аз қажеттіліктерге мәжбүр етеді. Кез келген жағдайда қызметтің белгілі бір түрлерін ұйымдастыру кезінде экономикалық активтер қойылған міндеттерді орындауға қабілетті болуы тиіс. Әдетте, кейс үшін капиталды ұйымдастыру үшін алыпсатарлық шараларды ұйымдастыру және анықтау (кредит алу, жарғылық капитал шеңберінде Даму) қолданылады.

Ақшамен байланысты активтердің жекелеген аймақтарын сипаттай отырып, ол алынған және белгіленген шығындар деңгейіндегі айырманы назарға ала отырып, жоғары кірістілікке кепілдік беруі тиіс [4].

Жыл бойы болып жатқан қаржы процестері жалақы мен кәсіпорынға арналған шығындарды түзетуде көрсетіледі. Ол компания қызметінің ақшалай көріністегі барлық аспектілерін (өндіріс, сату, венчурлық, Әлеуметтік және т.б.) көрсетеді. Алынған жалақы және резервтік қорлар, шығыстар. бұл кәсіпорынның бюджеттік-қаржылық қызметінің барлық өңірлерінде жұмысты дұрыс ұйымдастыру үшін маңызды шарт болуы мүмкін. түзету парағының ақпаратын пайдалана отырып таза пайда кәсіпорынды, ақша активтерін және оларды пайдалану бағыттарын үйлестіріп беру сәтінде қалған қаржы қызметінің жинақталған резервтерінің (тәуекел ресурстарының) сомасынан барлық ақшалай нәтижені (жазатайым оқиғаны) есептейді.

Осы мақсатқа жету үшін жабдықтауды ұйымдастыру үшін біз ұйымның компанияның барлық дағдарысты аймақтарын қамтитынын тағы бір рет атап өтеміз. Бұл барлық кәсіпорындарға қатысты.

Аранжировкаларды ұйымдастыру сәті компания бағыттарын генерациялаудың нақты

диапазондары үшін аранжировкаларды жүргізу болып табылады. Оған ақшалай да, сандық де сипатталатын тапсырма беріледі. Бұл ұйымның осалдығын, басқаша айтқанда, қабылданатын күш-жігердің маневрлігін шектейтін кәсіпорындардың осалдығын және демек, сауданың даму ықтималдығын қамтымауы тиіс.

Бюджеттің кіріс және шығыс бөліктерін түзету (ресурстар мен міндеттемелердің сомасы) бюджет құрамына енгізіледі, яғни бұл компанияның өтімділік орталығы болуы мүмкін-оның өтімділігін қолдау. Әдетте, адам жоспарлары сандық маркерлер үшін жасалады, ал ақшалай көрсеткіштер олардың өзара байланысынан кейін есептеледі.

Батыс венчурлік компаниялардың әлсіз фокустары мәмілелер шеңбері болып табылады, сондықтан сауда мен басқарудың барлық негізгі аймақтарындағы мәмілелердің өткізу қабілеті мен көлемін айқындау үлкен рөл атқарады [5].

Ұйымға байланысты кез келген ақша қаражатының нақты құны мәмілелердің дұрыстығын бағалаумен, заттардың көлемімен немесе мәміледен түскен пайда көлемінің көрсеткішімен байланысты. Осы себепті витрина сыйымдылығын және мәмілелер көлемін бағалау демонстрациялар мен мәмілелерде ғана емес, сонымен қатар басқа да қозғалыс аймақтарында да негізгі фактор бола алады.

Мысалы, өндірістік секторда-өндіруші қуаттарды ұйымдастыру кезінде, аппараттық секторда-шикізат материалдарына қажеттілік кезінде, ал бюджеттік секторда-ақша ағындары мен күрделі салымдарды ұйымдастыру кезінде.

Ұйымның жылжыту және мәмілелер саласындағы негізгі бағыттарының бірі келесі көрсеткіштерді анықтау болып табылады:

– қысқа мерзімді: тауарлардың әртүрлі түрлері бойынша мәмілелер (көлемі мен бажы), топографиялық айдарлар бойынша мәмілелер (көлемі мен бажы), бәсекелестердің шығындары, қызметкерлер құрамын мәмілелер туралы мақсатты хабардар ету, қорлардың деңгейі;

– орта мерзімді: тауарлар санаттары бойынша мәмілелер жиынтығы, шығындар, жалпы қаржылық шарттар, тауарларды витринаға тасымалдаудың негізгі сәттері, қазіргі заманғы өнімнің тұсаукесері;

– ұзақ мерзімді: тауарлар санаттары бойынша мәмілелерді қосу, жарнамадағы тауарлар қорын толықтыру, қазіргі заманғы тауарларды таныстыру, тауарларды жарнамаға беру, зерттеулерді жылжытудың негізгі өмірлік маңызды сәттері және т.б. Копорацияның қаржылық жоспарлар жүйесі 1 суретте көрсетілген.

Сонымен қатар, ұйымдастыру тәртібі және көрсету нысандары бар. Тапсырысты ұйымдастыру оны орындайтын офис үшін міндетті болып табылады. Тапсырыстарды ұйымдастыру ашық ұйымда және бизнесте, мысалы, қарым-қатынасты жарнамалау үшін факультатив ретінде қолданылады. Тән аранжировка үнемі ауқымды деңгейде қолданылады.

Арнайы аранжировканы тапсыру қажет емес. Олар жүргізіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық саясат шеңберінде мемлекеттік басқару органдарын дамыту және орналастыру нәтижесінде айқындалатын ел экономикасын жетілдірудің бағыттары мен бағдарларын сипаттайды [6].

Орта мерзімді аранжировка бір-бірінен беске дейін ұзақ уақыт бойы жүзеге асырылады. Ағымдағы ұйым бір жылға дейінгі кезең ішінде жүзеге асырылады және жарты жылдық, тоқсан сайынғы, ай сайынғы, апта сайынғы және күн сайынғы ұйымды қамтиды. Жекелеген кәсіпорындардың ағымдағы: бастапқы жыл ағымдағы аранжирлеу деңгейіне дейін нақтыланатын бес жылдық (үш жылдық) аранжировкаға орта мерзімді аранжировкасы бар. Біріккен мемлекеттер шегінде күш-жігерді ұйымдастыру бір жылдан үш жылға дейін көп. Жапонияда жоспар 5-тен 15 жасқа дейінгі ұйымдарда бұрыннан тұрғызылады.

Жылдық жоспарлар жиі бақыланып отырды, әсіресе соңғы уақытта экономика витринасына көшу болды. Осылайша, тоқсандық және айлық жоспарлар сайып келгенде компанияның ағымдағы оқу-жаттығуларын ұйымдастыру үшін алғышартқа айналды. Қазіргі уақытта тоқсан сайынғы және айлық жоспарлар кәсіпорынның ағымдағы жаттығуларын ұйымдастыру үшін "тірі" мекен-жайы бар бастамалардың алғышарттары болып табылады.

Сурет 1 – Компанияның қаржылық жоспарлар жүйесі

Әдебиеттер

1. Илиясов Қ.Қ., Құлпыбаев С. Қаржы: Оқулық. – Алматы: 2005. – 552 бет.
2. Тургулова А.К., Амирканова Р., Ахинов А.Б. Қаржылық менеджмент. Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2014. – 330 бет.
3. Мадиярова Э.С., Сүйеубаева С.Н. Қаржылық менеджмент: Оқу құралы – Алматы: Экономика, 2009. – 262 бет.
4. Грибов В.Д. Основы бизнеса: учеб. Пособие. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 336 с.
5. Сапарова Б.С. Қаржы менеджменті: Оқулық. – Алматы: Экономика, 2011. – 632 бет.
6. Жарковская Е.П. Антикризисное управление: учебник / Бродский Б.Е., Жарковская Е.П. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Омега Л, 2006.

МРНТИ: 82.13.37

Б.С. Берденов

Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан,
г. Нур-Султан, Berdenov92@bk.ru

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИМУЩЕСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ИМУЩЕСТВЕННЫЙ НАЕМ

STATE PROPERTY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: PROPERTY HIRING

В Республике Казахстан взаимоотношения в области государственного имущества регулируются на основании Конституции Республики Казахстан, Гражданского кодекса Республики Казахстан, Закона «О государственном имуществе» и др. В Конституции описаны полномочия государственных органов касательно принятия законов регулирующих использование государственного имущества. В связи с чем, Правительством в лице центральных исполнительных органов принимаются подзаконные акты, регулирующие приватизацию, сдача в имущественный наем, правила конфискации и прочее. В нормативно-

правовой базе Республике Казахстан четко регламентирован порядок и условия взаимоотношений в части использования государственного имущества. Так в правилах передачи государственного имущества в имущественный наем описаны тарифы и порядок заключения договоров аренды. Комитет государственного имущества и приватизации Республики Казахстан, как центральный исполнительный орган осуществляет мониторинг и координирует работу территориальных и местных исполнительных органов касательно использования государственного имущества.

Однако на сегодняшний день в действующих нормотворческих документах не хватает новаторских решений для реализации плана по вступлению в число развитых стран мира. Подзаконные акты требуют дополнения в части доступности и инклюзивности для населения. Основным инструментом взаимодействия государства с населением остается единый оператор в сфере учета государственного имущества (информационно-учетный центр). Однако учитывая современные технологии и анализ крупных исследовательских центров мира, на сегодняшний день, количество людей, пользующихся смартфонами во много раз превышает количество пользователей стационарных компьютеров и ноутбуков. В связи с чем, считаю необходимым адаптировать работу информационно-учетного центра для смартфонов или разработать приложение с возможностью считывания ключа ЭЦП. В случае принятия таких изменений считаю необходимым проработать вопрос создания нормативно-правового документа регулирующего взаимодействия государства и населения в сфере использования смартфонов.

Передача в имущественный наем (аренду) в Республике Казахстан регулируется правилами передачи государственного имущества в имущественный наем (аренду) от 17 марта 2015 года № 212 утвержденными Приказом министра национальной экономики Республики Казахстан (далее – Правила). В Правилах отображен четкий порядок действий при передаче государственного имущества в аренду. Информация изложена доступно для граждан и государственных служащих, однако имеются отдельные пункты, требующие дополнительного разъяснения. Так не совсем понятны в отдельных случаях коэффициенты расчета арендных платежей при передаче в аренду без проведения тендера. Учитывая особенности региона требуются дополнительные запросы в адрес разработчиков Правил для разъяснения ситуации (метрополитен г. Алматы).

Процедура передачи государственного имущества в имущественный наем (аренду):

1. Балансодержатель направляет информацию о наличии свободного и неиспользуемого объекта в адрес наймодателя (уполномоченный орган по государственному имуществу или местный исполнительный орган)

2. Наймодатель размещает на веб-портале информацию о способе передачи имущества.

2.1. Путем проведения тендера (свыше 100 кв.м)

2.2. Без проведения тендера (меньше 100 кв.м.)

3. Потенциальные наниматели подают заявку на веб-портале.

В случае проведения тендера, победителем признается лицо предложившее наибольшую цену за арендную плату. Для объектов, не превышающих площадь больше 100 кв.м. размещается объявление где потенциальные наниматели могут подать заявку на данное объявление, однако в случае поступления 2-х и более заявок, передача объекта будет проведена на тендерной основе. При заключении договора без проведения тендера коэффициенты для подсчета арендной платы установлены в Правилах.

Договор заключается на срок не более трех лет с правом продления срока действия договора при надлежащем выполнении условий договора. После заключения договора имущественного найма, наниматель просматривает всю информацию о договоре на веб-портале (акт сверки, срок и т.д.). Продление срока действия договора осуществляется путем заключения дополнительного соглашения к основному договору и на срок не более трех лет с правом последующего продления. Расторжение договора проводится путем подачи заявки нанимателем на веб-портале.

Заключение. Эффективное использование государственного имущества осуществляет ключевую роль в экономическо-правовой жизни граждан Республики Казахстан и является приоритетным элементом роста экономики государства. Взаимодействие государства с населением путем передачи государственного имущества в имущественный наем или приватизацию государственного имущества несет в себе пользу как государству, так и населению. Государственное имущество, переданное на праве пользования МСБ позволит обеспечить занятость населения путем создания новых рабочих мест, а также пополнить бюджет в случае продажи или аренды государственного имущества.

Литература

1. Ширяева Р.И. Деформации управления государственной собственностью // Экономические науки. 2013. – № 3.
2. Грибанова О.М. Концепция управления государственным имуществом: оценка и перспективы развития // Вестник Института экономики Российской академии наук. 2017. – № 4.
3. Звягинцев П.С. Роль государственной собственности в инновационном развитии экономики страны // Менеджмент и бизнес-администрирование. 2019. – № 2.
4. Hauster F. EU Quality of Public Administration. A Toolbox for Practitioners. Abridged version /Ed. by F. Hauster. 2017 ed. European Union, 2017.
5. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ.
6. Закон Республики Казахстан от 1 марта 2011 года № 413-ІV. «О государственном имуществе»
7. Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 17 марта 2015 года № 212. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 17 марта 2015 года № 10467. «Об утверждении Правил передачи государственного имущества в имущественный наем (аренду)».

МРНТИ: 52.47.19

Н.К. Буланова

Западно-Казахстанский университет им. М. Утемисова, г. Орал,
nadya.bulanova.const@mail.ru

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ КАЗАХСТАНА В КОНТЕКСТЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE OIL AND GAS INDUSTRY KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF THE STATE MANAGEMENT

На мировом рынке углеводородов стремительный процесс глобализации, в котором основной движущей силой выступают транснациональные корпорации, которые сегодня функционируют по всему миру, в роли инвесторов, недропользователей, продавцов инновационных технологий и разработок в области геологоразведки и добычи нефти и природного газа. Многие ученые и практики в сфере мировой экономики подчеркивают, что экономическое будущее мира находится в руках крупных корпорации, которые реализуют стратегию глобализации мира. Основная цель стратегического управления любой нефтегазовой компании заключается в обеспечении поступательного развития и обеспечения конкурентоспособности позиции в системе единой организации мира под эгидой транснациональных корпораций.

В целом, необходимо тщательное изучение закономерностей, связанных с особенностями стратегического и оперативного менеджмента в нефтегазовых компаниях с целью устранения проблемных участков. В частности, менеджерам корпораций недропользователей углеводородного сырья осуществляющих свою деятельность на территории Казахстана необходимо своевременно позаботиться о выработке стратегии дальнейшего развития. Решить задачу возможно только на основе характеристики состояния нефтегазовой отрасли Казахстана, и проблем функционирования компаний отрасли осуществляющих геологоразведку, добычу, переработку и логистику по транспортной сети страны углеводородов за период исследования 2017-2019 годы.

Республика Казахстан – это нефтегазодобывающая страна, с 3% мирового запаса углеводородного сырья имеющая около 250 месторождений нефти и газа, с общим объемом запасов около 12 млрд. тонн. Согласно данным Комитета по статистике Министерства Национальной экономики Республики Казахстан по итогам 2019 года доля нефтегазовой отрасли в ВВП республики составила 21,3 % [1].

В целом, нефтегазовая отрасль оказывает влияние и на процесс формирования доходной части консолидированного бюджета Республики Казахстан и социально-экономическое развитие ее административно-территориальных образований. К примеру, социально-экономическое развитие Западно-Казахстанской области тесно связано с деятельностью транснациональных компаний в нефтегазовом секторе региона по следующим параметрам: уровень жизни населения региона, уровень развития сфер услуг и строительства в регионе, состояния социальной инфраструктуры посредством финансирования строительства значимых объектов по программе развития области.

Таким образом, нефтегазовая отрасль Казахстана имеет огромное социально-экономическое значение и выявление проблем при характеристике особенностей стратегического управления необходимо рассматривать не только позиции объекта исследования, но и используя отраслевую характеристику стратегического развития нефтегазовой отрасли Казахстана в целом.

Стратегическое управление нефтегазовой отрасли на уровне законодательного и исполнительного звена государственного управления реализуется согласно стратегии долгосрочного развития с количественными целями с упором на экономический рост за счет диверсификации национальной экономики. Согласно Стратегии «Казахстан – 2050» были разработаны комплексные программы развития, в которых выделены ресурсы в объеме 79 034 млн. долл. США для финансирования из Национального Фонда приоритетных проектов необходимых для развития нефтегазовой отрасли:

- во-первых, финансирование индустрии по переработке углеводородов внутри страны,
- во-вторых, участие национальных компаний в строительстве единой транспортной системы поставок углеводород для внутреннего потребления,
- в-третьих, участие в финансирование строительства целого ряда трубопроводных сетей для поставок углеводородов на экспорт.

Казахстан ежегодно добывает до 90 млн. тонн нефти и более 55 млрд. куб. м. природного газа, 60% из них обеспечивается месторождениями Кашаган, Карчаганак и Тенгиз Каспийского региона [2]. На эти три месторождения на северо-западе страны приходится преимущественная часть национальных запасов и добычи углеводородов, поэтому за последние три десятилетия Казахстан смог привлечь больше прямых иностранных инвестиции на постсоветском пространстве. При этом интеграционные процессы в системе внешнеэкономических отношений Казахстана объективно зависят от деятельности транснациональных корпораций внутри страны и объемов их инвестиции в развитие нефтегазовой отрасли страны.

Более 20 лет находятся в эксплуатации скважины на месторождениях Тенгиз и Карчаганак – это потребовало от компаний недропользователей реализовать ряд крупнейших проектов направленных на увеличение добычи жидких углеводородов по мере выработки. Также после эффективного технического обслуживания в 2017 году в полном

объеме возобновлено функционирование недропользователей и организация освоения и добычи на месторождении Кашаган. Поэтому в 2019 году уровень добычи углеводородов на этих трех крупнейших месторождениях достиг рекордных значений.

Об этом свидетельствуют данные Министерства национальной экономики Казахстана за период исследования 2017-2019 годы и первое полугодие 2020 года: объем добычи сырой нефти, включая газовый конденсат, по итогам 2019 года составлял 90,55 млн. тонн, что на 5 % больше по сравнению с 2017 годом. Объем добычи нефти, включая газовый конденсат за первое полугодие 2020 года – 47,2 млн. тонн. Добыча природного газа по итогам 2019 года была осуществлена в объеме 56,7 млрд. куб. м., что на 7,2 % больше по сравнению с 2017 годом. Данные по объемам добычи сырой нефти и природного газа за исследуемый период приведено на рисунке 2.

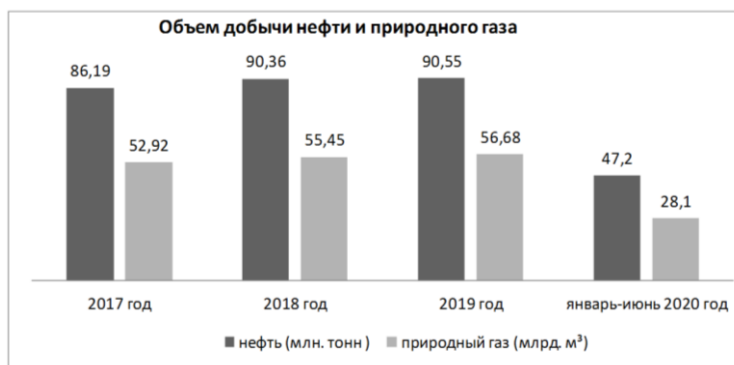

Рисунок 2 – Объем добычи нефти и природного газа

Кроме Казахстана работу по добыче в Каспийском регионе и поставкам на мировые рынки нефти осуществляются Азербайджаном, природного газа Туркменистаном и Узбекистаном. Важно отметить сотрудничество стран Каспийского региона при реализации совместных проектов логистики и добыче углеводородов обоснованного в Конвенции о правовом статусе Каспийского моря подписанного только 2018 году, то есть спустя 27 лет после распада СССР [3]. Данные Министерства национальной экономики РК за 2018 годы свидетельствуют об первой позиции Казахстана среди вышеперечисленных конкурентов по общему объему добычи рассчитанных миллионах тонн нефтяного эквивалента, приведено на рисунке 3.

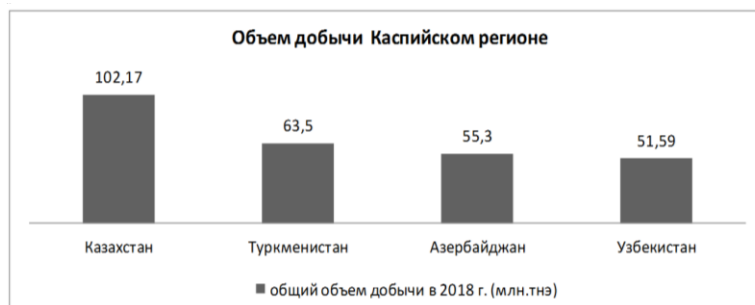

Рисунок 3 – Объем добычи в Каспийском регионе

Выживание в конкурентной среде требует решений на уровне законодательного и исполнительного республиканского звена государственного управления в организации эффективной логистики и создания выгодных инвестиционных условий субъектам финансирующим развитие транспортной сети внутри страны и за ее пределами по доставке углеводородов на мировые рынки.

Казахстанская транспортная инфраструктура не имеет выход к мировому океану, поэтому представлена сетью трубопроводов и железных дорог. Трубопроводный экспорт осуществляется через Российскую Федерацию по трубопроводу Атырау – Самара, в КНР по трубопроводу Атасу – Алашанькоу и в Турцию по сети трубопроводов Баку-Тбилиси –

Джейхан [4]. Железнодорожная доставка углеводородов на экспорт осуществляется по широкой сети железных дорог постсоветского пространства и дальнего зарубежья.

Правительство Республики Казахстан ввиду высокой значимости логистики в нефтегазовой отрасли создало благоприятный инвестиционный климат, поэтому многие компании недропользователи участвуют в инвестировании или самостоятельно реализуют проекты развития транспортной сети трубопроводного типа. К примеру, компания Nostrum на севере западе Казахстана финансировало строительство эффективной логической цепочкой транспортировки добытых и переработанных компанией жидких углеводородов (нефти и стабилизированного конденсата) с построенными на инвестиции компании трубопроводу протяженностью 120 км и железнодорожный наливной терминал [5].

Стратегическое управление на государственном уровне направлено на создание полного технологического цикла по глубокой переработке углеводородного сырья и развитие импортозамещающих высокотехнологичных производств газоперерабатывающей, нефтеперерабатывающей и нефтехимической промышленности страны. С 2014 года и по настоящее время осуществляется реализация проектов согласно Концепции развития Топливо-энергетического Комплекса Казахстана до 2030 года.

Таким образом, теоретические и практические аспекты стратегического и оперативного управления в нефтегазовой отрасли Казахстана:

- страна обладает огромными запасами нефти и природного газа, достигнутые в 2019 году результаты доказали возможность нефтегазодобычи в Казахстане полностью обеспечить внутренние потребности в углеводородном сырье, поэтому импорт в 2019 году составил 5,9% от общего объема.

- эффективно функционирует нефтепереработка, так в 2019 году потреблено 202,3 млн. тонн нефти, из них 24,3% углеводородного сырья ушло на преобразование в другие виды энергии, а 43,8% израсходовано на производственно-технологические нужды.

- нефтегазовая отрасль Казахстана продолжает иметь экспортно-сырьевую направленность. Весь комплекс государственных ориентиров направлен на развитие национальной программы индустриально-инновационного развития и создание широкого ассортимента продукции нефтехимии и переработке углеводородного сырья.

- очень незначительно развита нефтегазохимия в отрасли смежной и стратегически важной для развития национальной экономике.

- наличие зависимости Казахстана от сопредельных государства при реализации нефти и газа на мировые рынки через сеть трубопроводов и железнодорожным сообщением.

Литература

1. Официальная статистика по отраслям РК по внешнеэкономической деятельности [Электронный ресурс]. – <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> (дата обращения 02.11 2021 г.)
2. Официальная статистика по отраслям РК [Электронный ресурс]. – <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> (дата обращения 02.11 2021 г.)
3. Закон РК «О ратификации Конвенции о правовом статусе Каспийского моря» от 08.02.2019 г. № 222- VI. [Электронный ресурс]. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33142384 (дата обращения 02.11 2021 г.)
4. Егоров О.И., Чигаркина О.А. Диверсификация нефтегазовых транспортных систем Казахстана [Электронный ресурс]. – / Егоров О.И.// – М: Экспозиция Нефть Газ. № 6 (79). 2020. <https://cyberleninka.ru/article/n/diversifikatsiya-neftegazovyh-transportnyh-sistem-kazahstana> (дата обращения 05.11 2021 г.)
5. Корпоративная стратегия корпорации Nostrum Oil& Gas PLC [Электронный ресурс]. – <https://www.nostrumoilandgas.com> (дата обращения 14.11 2021 г.)
6. Концепция развития ТЭК до 2030 года [Электронный ресурс]. – <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055> (дата обращения 02.11 2021г.)

Л.Б. Габдуллина, Л.А. Готман

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті»ЖеАҚ, lazzat_0610@list.ru

АЙМАҚТЫҚ КӨЛІК-ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕНІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МЕН ДАМУЫ ФАКТОРЛАРЫ

FACTORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE REGIONAL TRANSPORT AND LOGISTICS SYSTEM

Көлік экономиканың күретаымыры іспеттес, бұл көбінесе елдің экономиялық даму қарқынын анықтайды. Қазақстанда көлік секторына дәстүрлі түрде үлкен көңіл бөлінеді, бұл мемлекеттік бағдарламалық құжаттарда көрініс тапқан. Атап айтсақ, ҚР индустриалды-инновациялық дамуының 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында: "өнеркәсіпті дамыту көліктік-логистикалық инфрақұрылымды озық дамытуды талап етеді" деп айқындалса [1], 2020-2025 жылдарға арналған "Нұрлы Жол" инфрақұрылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасында "тиімді және бәсекеге қабілетті көлік инфрақұрылымын құру, транзит пен көлік қызметтерін дамыту, технологиялық және институционалдық ортаны жетілдіру арқылы экономикалық өсуге және ел халқының өмір сүру деңгейін арттыруға жәрдемдесу деп нақты оның мақсаты көрсетілген [2].

Ел өңірлері экономикасының дамуы көліктік-логистикалық жүйелермен (КЛЖ) тығыз байланысты. Көліктің тұрақты жұмыс істеуі аймақтың экономикалық жүйесінде тауарлардың тиімді алмасуын қамтамасыз етеді, адамдардың, тауарлардың, қызметтердің қозғалысына жағдай жасайды, тік-көлденең салааралық және аумақтық байланыстардың жандануына ықпал етеді. Аймақтық экономикада көліктік-логистикалық жүйелер мен көліктік қызметтерді дамытудың өзектілігі көптеген ғылыми еңбектерде көрініс тапқан. Аумақтардың стратегиялық дамуындағы, интеграциялық үдерістерді нығайтудағы, қолданбалы міндеттерді шешудегі, өнеркәсіптік кешендер қызметін оңтайландырумен, шығындарды төмендетумен және баға теңгерімін орнатумен байланысты көліктің рөлі кеңінен қарастырылуда [3]

Көліктік-логистикалық жүйелер жұмысының аймақтық аспектілері аймақтық және салалық дамудың жалпы стратегиясымен, аумақтық жағдайлардың ерекшелігімен, оның ішінде басқарушылық және өндірістік үдерістерді ақпараттық қамтамасыз етумен өзара байланыста талданады. Көптеген авторлар аймақтың сыртқы экономикалық байланыстарына назар аударады, олардың тиімділігі жоғары ұйымдастырылған көлік-логистикалық жүйелерсіз және тарату орталықтарының мүмкін емес. Аймақтық деңгейде көлік-логистикалық жүйелердің тиімді жұмыс істеуінің маңызды көрсеткіштері ретінде инфрақұрылымның сапасы мен жолдардың жай-күйі, экономикалық шығындардың төмендеуі, залалдың әртүрлі түрлерінің болуы, инвестициялық әлеует, көлікті дамыту стратегиясы, оны іске асыруға кластерлік және желілік тәсілдер атап көрсетіледі. Көлік-логистикалық жүйелерді оңтайландыру бұл сыртқы факторларға ғана емес, сонымен бірге бизнес-үдерістерді құруға да байланысты, олардың әрқайсысы әлеуетті анықтауға және сала мен қоршаған ортаға зиян келтіру тәуекелдерінің болуын анықтауға мүмкіндік береді. Көлік қызметі дегеніміз жүктер мен жолаушыларды уақыт пен кеңістікте тасымалдау үдерісімен байланысты және осыған қатысты туындайтын көліктік қызмет көрсету әдістерін ұсынатын қызмет түрі [4]. Көлік-логистика қызметінің дамуына әсер ететін факторлар тұрғындар және бизнес-орта тарапынан болады және келесідей бөлінеді: 1. Макро орта факторлары: кірістер мен төлем қабілеттілігі; жұмыссыздық деңгейі; кәсіби және тұлғалық әлеуетті жүзеге асыру жағдайлары; қажеттіліктердің өсуі мен дамуы; қолайлы бизнес-климат; мемлекеттік қолдау деңгейі; экономика салаларының қаржы-экономикалық жағдайы; инновацияларды енгізу мүмкіндіктері. 2. Аймақтық факторлар: негізгі қызметтердің сапасы; денсаулық жағдайы

және өмір сапасы;еңбек және демалыс шарттары;баға мен жалақы деңгейі;инфрақұрылым;институционалдық орта;аймақтық нарықтардағы жағдайлар;даму үшін кедергілер. 3. Жергілікті факторлар:жеке қажеттіліктер мен талғамдар;салт-дәстүр;өмір салты мен әдеттер;корпоративтік мәдениет және жауапкершілік басқару жүйелерінің тиімділігі;даму стратегиясының болуы [3].

Ел өңірлерінде көлік-логистикалық жүйелерді қалыптастыру инфрақұрылымдық, инновациялық және қаржылық шектеулерді еңсерумен байланысты.Көлік логистикасын дамытудың маңызды мәселесі компанияның әр бөлімшесінің қызметтерін дәл сипаттайтын сауатты және білікті бизнес-жобалардың болмауы болды. Міндеттердің нақты бөлінбеуі бір қызметкердің, осы салада кәсіби маман болмай-ақ, әр түрлі жұмыс түрлерін орындауына әкеледі.

Қазақстанның көлік жүйесін дамыту экономиканы одан әрі құрылымдық қайта құрудың, отандық тауарлар мен қызметтердің әлемдік нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігін арттырудың және елдің қарқынды өзгеретін халықаралық қатынастар жүйесіне кірігуінің қажетті шарттарының бірі болып табылады.Соңғы жылдары мемлекеттік басқару органдары, көлік бизнесінің мамандары мен өкілдері тарапынан отандық көлік жүйесін дамытуға логистикалық тәсілдерді іс жүзінде пайдалану, сыртқы сауда қызметін жүзеге асыру үшін қолайлы орта құру, көлік нарығы тұлғаларының бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселелеріне қызығушылықтың артуымен сипатталады. Бүгінде кәсіпкерліктің жекелеген салалары, өңірлер мен тұтастай ел деңгейінде көлік-логистикалық жүйелерді қалыптастырумен дамытудың қажеттілігі айқын болып отыр. Шығыс Қазақстан облысының орталық аймақтың және тұтастай Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуындағы рөлі мен орнын ескере отырып, осы аймақтың көлік-логистикалық жүйесін қалыптастыру мен дамыту мәселесі ерекше өзекті болып табылады.

Аймақтағы көліктік-логистикалық жүйенің қалыптасып дамуына ықпал ететін басты факторлардың бірі тиімді көліктік-географиялық жағдай болып табылады. Шығыс Қазақстан облысының көліктік-географиялық жағдайы ерекше. Облыс-республиканың Павлодар, Қарағанды, Алматы облыстарымен шектесетін ең ірі өңірдің бірі ғана емес, сонымен бірге Ресей Федерациясы мен Қытай Халық Республикасымен шекаралас аймақ. Ресей және Қытаймен өзара іс-қимыл облыстың шекаралас аудандарының дамуын ынталандырады. Шығыс Қазақстан облысы елдің дамыған индустриялық-аграрлық өңірі болып табылады және (Павлодар және Қарағанды облыстарымен бірге) орталығы Өскемен хаб-қаласында орналасқан Орталық-Шығыс макроөңірінің құрамына кіреді.

Облыста мынадай негізгі көлік тораптарын бөліп көрсетуге болады: Өскемен, Семей, Аягөз және Шар.Шығыс Қазақстан облысының аумағы арқылы өтетін негізгі транзиттік дәліз "Омбы-Майқапшағай" М-38 Республикалық маңызы бар автомобиль жолы болып табылады, 2 – ші трансевропалық дәлізге (оның ішінде ҚХР-ға) шығатын жол, жолдың жалпы ұзындығы 1099 км құрайды.Шығыс Қазақстан облысы Алматы, Қарағанды, Павлодар облыстарымен Республикалық маңызы бар "Алматы – Өскемен", "Қарағанды-Аягөз – Богас", "Омбы – Майқапшағай"автомобиль жолдарымен байланысты. Бұдан басқа, облыс ҚХР – мен "Таскескен-Бақты" автожолымен және РФ – мен "Өскемен – Шемонаиха-РФ шекарасы"автожолымен байланысты. Облыста 4 әуежай жұмыс істейді, оның ішінде: 2-халықаралық авиарейстерге қызмет көрсетуге рұқсат етілген (Өскемен, Семей), 2 – жергілікті әуе желілеріне қызмет көрсетеді (Зайсан, Үржар). Шығыс Қазақстан облысы ішкі су жолдарының бас кеме қатынасы магистралі-Қытай Халық Республикасының шекарасынан Ресей Федерациясының шекарасына дейін ағатын Ертіс өзені. Қазақстан Республикасының аумағы бойынша өзеннің ұзақтығы - 1698 км, оның ішінде облыс аумағы бойынша – 1116 км [5].

Аймақ экономикасының айналымы саласында белгілі бір логистикалық қызметтерді орындайтын логистикалық делдал кәсіпорындардың үлкен тобы жұмыс істейді.Облыстың экономикалық кеңістігі арқылы өтетін жүк ағындарының бірнеше түрі бар екенін атап өткен жөн: елден тыс жерде пайда болатын, содан кейін оның аумағы арқылы өтетін, әр түрлі

қызмет көрсету немесе физикалық тарату операцияларын орындайтын аймақтық КЛЖ жеке бөліктері арқылы өтетін транзиттік жүк ағындары; аймақтан тыс жерде қалыптасатын және содан кейін оның аумағы арқылы өтетін транзиттік аймақаралық жүк ағындары; аймақаралық жүк ағындары; аймақ ішінде қалыптасатын жүк ағындары.

Көлік инфрақұрылымы, қойма желісі және аймақ экономикасының әртүрлі салаларындағы кәсіпорындармен қатар, қазіргі заманғы КЛЖ құру үшін қажетті іргетасты құрайды. Аймақтың ыңғайлы көлік артерияларының арқасында біріккен жүк ағындарының орталығын құру арқылы қызмет көрсету аймағын едәуір кеңейтуге болады. Сонымен қатар, көлік жүйесінің жеткіліксіз дамуы облысы экономикасының өсуін айтарлықтай шектейтінін атап өткен жөн. Көліктің, әсіресе оның инфрақұрылымының бүгінгі көлемдік және сапалық сипаттамалары дамушы экономиканың міндеттерін тиімді және толық көлемде шешуге мүмкіндік бермейді. Мұның бәрі облыстың қолданыстағы көлік жүйесін айтарлықтай қайта құруды талап етеді. Қазақстан аумағында ХҚД дамытудың мақсаты сыртқы сауда тасымалдарының сенімділігі мен тиімділігін арттыру үшін жағдайларды қамтамасыз ету, көлік коммуникацияларына қосымша транзиттік жүк ағындарын тарту, ХҚД трассаларына тартылу аймағында орналасқан жекелеген аймақтарды жедел дамыту үшін жағдайлар жасау және т. б. болып табылады. ХҚД әр аймақ үшін үлкен маңызға ие. ХҚД -нің тікелей базалық қызметтері экспорттық-импорттық тасымалдарға қызмет көрсету, сондай-ақ халықаралық транзитті қамтамасыз ету болып табылады. Транзиттік әлеуетті пайдалану көлікті техникалық жаңартуды және көлік инфрақұрылымын дамытуды, шетелдік инвестициялардың келуін, транзиттік өңірлердің бюджеттерін толықтыруды және жаңа жұмыс орындарын құруды ынталандырады. Халықаралық транзитке қызмет көрсету беретін экономикалық пайдаға сүйене отырып, көптеген аймақтар ХҚД-нің өз аумақтары бойынша өтуі үшін күресуде. Сонымен қатар, жақын болашақта тиісті жобаларды іске асыру баламалы дәліздерді қалыптастыру және транзит үшін бәсекелестікті күшейту жағдайында жүргізілетін болады. Облыстың тиімді көліктік-географиялық жағдайы көліктік қызметтер экспортынан, оның ішінде өз коммуникациялары бойынша транзиттік тасымалдарды жүзеге асырудан едәуір кіріс алуға мүмкіндік береді. ШҚО қазіргі заманғы көлік-логистикалық жүйесінің болмауы оның дамуы мен елдің дамуына кедергі келтіреді, бұл оның көлік-географиялық орналасу әлеуетін толық пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Көлік логистика жүйесінің басымды дамуына келесі факторлар теріс әсер етеді: өнім өндірушіден тұтынушыға дейін өнімді жеткізу бағыттарын тиімсіз пайдалану; көлік инфрақұрылымының нашар дамуы, әсіресе автомобиль жолдары саласында; жүк терминалдары санының жеткіліксіздігі, сондай-ақ олардың технологиялық деңгейінің төмендігі; көліктің барлық дерлік түрлері бойынша халықаралық стандарттарға сай келетін қазіргі заманғы көлік құралдарының болмауы; меншікті және жалдамалы жылжымалы құрамды тиімсіз пайдалану; көлік құралын тиеу немесе түсіру кезінде бос тұрып қалу шығындары; тиімсіз жұмыстан болатын шығындар (ұрлық, жасырын рейстер, көлік цехының өнімділігінің төмендігі, ынталандыру жүйесінің әлсіздігі және қызметкерлердің біліктілігінің төмендігі және т.б.) Бұл мәселелер аймақтың, елдің жалпы экономикалық өсуінің баяулауына, оның әлемдік нарықтағы позициясының әлсіреуіне қауіп төндіреді және жеке көлік кәсіпорындарының дамуын қиындатады. Бүгінгі таңда тасымалдау көлемін ұлғайту, көптеген отандық жүк және жолаушылар тасымалдаушылары мен экспедиторлардың экономикалық тиімділігін арттыру мәселелері өзекті. Қойылған міндеттерді шешу үшін: 1) көлік нарығына дұрыс және уақтылы талдау жүргізу; 2) Даму мүмкіндіктері мен жағдайларын шынайы бағалау; 3) даму жолын дәлірек анықтау. Логистикалық операцияларды шешуде қажетті көлік логистикасының бірқатар нақты міндеттері бар, олар: – көлік түрін таңдау (автомобиль, су, теміржол, әуе және т. б.); – тасымалдау түрін таңдау (жеткізу тәсілі); – тасымалдаушыны және басқа логистикалық серіктестерді таңдау; – жеткізудің ұтымды бағыттарын анықтау; – көлік-қойма үдерісінің технологиялық бірлігін қамтамасыз ету; – көлік үдерісінің көрсеткіштерін оңтайландыру (тасымалдау жылдамдығын арттыру)

Қазіргі уақытта тағы бір фактор ақпараттық технологияларды пайдаланбай көлік логистикалық жүйенің қызметін жүргізу мүмкін емес. Көлік үдерісіне қатысушы тараптардың арасында жедел ақпарат алмасудың болмаса, көлік нарығының қажеттіліктерін жылдам қамтамасыз ету мүмкіндіктердің болмаса жүктерді жеткізу тізбектерін қалыптастыру тиімсіз жүзеге асырылатын болады. Қазіргі уақытта ақпарат алмасу жылдамдығы өте жоғары, сондықтан заманауи өндірістік және басқарушылық технологияларды пайдалануға байланысты ақпараттық байланыстар дамуда. Әлемдік көлік корпорациялары технологиялық ақпараттық процестерді пайдалануға мүдделі. Инновациялық технологиялар тапсырыс берушіге өнім туралы толық ақпарат, береді, оның ішінде бастысы, тауардың дәл қазіргі орналасқан жерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл арнайы бағдарламалармен қамтамасыз етіледі, мысалы:

– GPS жүйесі-көлік құралының ендік және бойлық орналасуын анықтауға арналған автоматтандырылған ғаламдық спутниктік жүйе.

– ГЛОНАСС жүйесі жер үсті, теңіз, әуе және ғарыш базаларын пайдаланушылардың шектеусіз санын жедел навигациялық және Уақытша қамтамасыз етуге арналған.

– Espace Sat жүйесі-бұл ақпаратты үш өлшемді графиктер түрінде қалыптастыра отырып, тасымалданатын жүктердің параметрлері және оларды көлік құралының шанағында орналастыру схемасы туралы пайдаланушыны хабардар етеді.[3].

Көлік логистикасының міндеттері: көлік түрін, сондай-ақ оның типін анықтау, қойма және көлік үдерістерін бірлесіп жоспарлауды қоса алғанда, көлік қызметтерін жеткізушіні таңдау, сондай-ақ тиеу мен тасымалдауды үйлестіру, тауарларды жеткізудің неғұрлым оңтайлы бағыттарын айқындау және көлік қызметтерін жүзеге асыруға арналған шығындарды айқындау. Көлік-логистикалық жүйелердің дамуы мен қалыптасу тиімділігін талдау келесі мәселелер мен шектеулерді анықтауға мүмкіндік береді: – көлік-логистикалық қызметтер көрсететін кәсіпорындардың өңірлік инфрақұрылымдық жобаларына қатысуға қолдау алу және қол жеткізу үшін қажетті шарттарды, қауіпсіздікті, баға деңгейін нормативтік құқықтық реттеудің жеткіліксіздігі; – көліктің көптеген түрлерінде жолаушыларға қызмет көрсету үдерістерінің техникалық қамтамасыз етілуінің төмендігі, тұтынушы үшін бірінші дәрежелі маңызы бар қауіпсіздік, қол жетімділік, жайлылық сияқты негізгі сипаттамалар сапасының жеткіліксіздігі: – тіршілікті қамтамасыз етудің логистикалық жүйелері аудитінің рәсімдері мен мерзімдерінің реттелмеуі-шығындардың жоғары деңгейі және сұраныстың маусымдылығы.

Саладағы негізгі мәселелерді шешу үшін инфрақұрылымды одан әрі жаңғырту үшін мемлекеттік көлік саясаты шеңберінде аймақтың көлік қызметтерін инновациялық дамытудың тиімді және дәйекті бағдарламасын жасау қажет. Сондай-ақ көлік саласында технологияларды әзірлеумен және енгізумен айналысатын әртүрлі ғылыми-техникалық және зерттеу ұйымдарының жұмысын қолдау және ынталандыру керек. Көлік ұйымдарының тиімділігін, олардың бәсекеге қабілеттілігінің өсуі үшін жағдайларды қамтамасыз ету қажет.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы № 1050 қаулысымен бекітілген ҚР индустриалды-инновациялық дамуының 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы № 1055 қаулысымен бекітілген «Нұрлы жол» ҚР-ның инфрақұрылымдық дамудың мемлекеттік бағдарламасы
3. Оборин М.С. Тенденции развития транспортно-логистических систем региона. Сервис в России и в зарубежом Т. 13, No. 4 (86) 2019. DOI: 10.24411/1995-042X-2019-10417
4. Азрилиян А.Н., Азрилиян О.М., Калашникова Е.В. Новый экономический словарь. М., Омега – Л, 2017. – С. 968.
5. Madiyarova E.S., Gabdullina L.B., Zeynullina A.Zh. Current State of the East Kazakhstan Transportation and Logistics Complex Қарағанды университетінің Хабаршысы, Экономика сериясы № 4(100)/2020 – 30.12.2020

Ш.Д. Жайлаубаева, А.М. Манарбекова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, economicifanance@mail.ru

COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫНАН KEЙІНГІ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ДАМУЫ

DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN'S ECONOMY AFTER THE COVID-19 PANDEMIC

Covid-19 пандемиясы Қазақстан экономикасына едәуір әсерін тигізді. Оның салдарынан елімізде мыңдаған кәсіпкерлік субъектісі өз қызметін тоқтатты. Шамамен 1,6 млн адам ақысыз демалысқа жіберілді. 42 500 теңге жәрдемақыны 4,5 млн адам алды. Елімізде 1 миллион субъект пандемиядан зардап шекті. Банктерден несие алған 14 мың субъект кредитті қайтару мерзімін кейінге шегеруді сұрады. Мемлекетіміз мұндай жағдайда түрлі қолдау шараларын іске асыруда. Бұл шаралар шағын және орта бизнесті несиелендіруге, несиелік төлемдерді тоқтата тұруға, валюталық интервенциялар, агроөнеркәсіптік кешенді қолдауға, ШОБ салық төлемдерін кейінге қалдыруға бағытталған.

Экономистердің айтуынша, кейінгі 5-6 жылда еліміздегі жұмыссыздық деңгейі 4,8-5% мөлшерінде сақталып отыр. Сонымен қатар статистика комитеті жуырда жариялаған еңбек нарығындағы ахуалға қатысты сан деректерге жүгінсек, уақытша жұмыс істейтін азаматтардың саны 160 есе өскен. Яғни, 2000 адамнан 380 000 адамға жеткен. Бұл еңбек нарығының карантинге жауабы.

Экономикасының құрылымы бойынша Чили Қазақстанға өте ұқсас. Егер Қазақстан мұнай экспорттаса, Чили мыс экспорттайды. 2010 жылы ондағылар еңбек өнімділігі бойынша арнайы комиссия құрып, құрылымдық реформаларды ұсынды.

Орталық Азиядағы экономикасы ең ауқымды ел саналатын Қазақстан қазір пандемияның зардабын тартуда. Орта мерзімді экономикалық саясат айқындалып, мемлекеттік бастамаларды реттеу үшін 2025 жылға дейінгі дамудың Ұлттық жоспары және Мемлекеттік жоспарлаудың жаңа жүйесін қабылданды. Ұлттық жобалар бекітілді. Ел Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев халыққа жолдаған жолдауларында жаңа бағдарламаларды ұсынды.

– Стратегиялық мақсатымыз – Орталық Азиядағы көшбасшылық рөлімізді күшейту және әлемдік экономикадағы орнымызды нығайту, деп атап айтып кетті.

Экономикамызға тікелей инвестиция тарту ісін жалғастырудың жаңа тәсілі ретінде Стратегиялық инвестициялық келісім ұғымы енгізілді. Квазимемлекеттік секторды оңтайландыру үшін нақты шараларды қолға алынып «Бәйтерек» және «ҚазАгро» холдингтері біріктірілді. Еншілес компаниялар екі есе азайды, олардың штат санын бір жарым есе қысқарды. Жаңа, қуатты даму институтын құрылды. Пандемия кезінде мемлекет азаматтарға және кәсіпкерлерге ауқымды әрі жедел қолдау көрсетті.

«Қарапайым заттар экономикасы» бағдарламасы өзінің тиімділігін дәлелдеді. Оны жүзеге асыру барысында 3,5 мыңнан астам жоба іске қосылды. Сондай-ақ, 70 мың жұмыс орны ашылды. Өндірілген өнім мен көрсетілген қызметтің жалпы құны 3,5 триллион теңге болды.

«Бизнестің жол картасы» бағдарламасының арқасында 66 мың жоба мемлекет тарапынан қолдау тапты. Бұл 150 мыңнан астам жұмыс орнын ашуға және сақтап қалуға септігін тигізді.

Зейнетақы жинақтарын мерзімінен бұрын пайдалану туралы бастама экономикаға айтарлықтай әсер етті. Ең бастысы, оның әлеуметтік ықпалы айрықша болды. Осы шараның арқасында миллионнан астам азамат тұрғын-үй жағдайын жақсартты. Кейбірі ипотекалық қарызын азайтты. Жалпы экономикалық дамуымызда оң үрдіс бар екені сөзсіз. Алайда,

бүгінгі ахуалдың әлі де күрделі екенін ашық айтуымыз керек. «Қарапайым заттар экономикасы» және «Бизнестің жол картасы» бағдарламаларының мерзімін 2022 жылға дейін ұзартылды. Бұл мақсатқа бөлінетін қаржының жалпы көлемі кемінде бір триллион теңге болады.

Қазақстан мемлекеттік қарызы аздығының және едәуір қоры болғанының арқасында індет салдарын біршама тиімді еңсеруде. Бұл – біздің елеулі бәсекелік артықшылығымыз. Соңғы кезде бюджеттің шығыс бөлігіндегі міндеттемелерді орындау үшін бюджет тапшылығы ұлғайып, Ұлттық қордан алынатын трансферттер көбеюде.

2020 жылдың қорытындысы бойынша, индустрияландыру жүзеге асырылып жатқан 10 жыл ішінде тұңғыш рет өңдеу өнеркәсібінің экономиканы дамытуға қосқан үлесі тау-кен өндірісі саласынан асып түсті.

Орта мерзімдегі мақсатымыз – 2025 жылға қарай өңдеу өнеркәсібінің экспортын 1,5 есеге көбейтіп, 24 миллиард долларға жеткізу. Ал, еңбек өнімділігін 30 пайызға арттыру.

Стресті активтер деңгейін төмендету жұмысы да айрықша маңызға ие.

Мемлекет банкирлерге көмектеспеуге тиіс деген шешім қабылдады. Сонымен бірге, шектеу қойылып, бұғатталған активтерді экономикалық айналымға қайтару керек. Алайда, мұны тек қана нарықтық негізде жүзеге асырған жөн.

Бұған заңнамалық негіз болуы қажет. Үкімет Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігімен бірлесіп, жылдың соңына дейін тиісті заң жобасын Парламентке енгізетінін хабарлады.

Енді инфляцияның монетарлық емес тұстарына тоқталайық. Оның ең бастысы – азық-түлік бағасы. Қазақстанның ауыл шаруашылығының әлеуеті орасан зор екені көп айтылады. Бірақ, агроөнеркәсіп кешені саласында қордаланған проблемалар да аз емес. Ең алдымен, бұл – азық-түлік тауарларының бағасын белгілеудің және оны бөліп-таратудың тиімсіз жүргізілуі. Өнім өндірушіден тұтынушыға дейінгі аралықтағы бағаның бәріне бірыңғай бақылау жасау қажет. Қазір осы жұмысқа бірнеше мекеме жауапты. Ел экономикасының қарқынды дамуы тиімді қабылданған бағдарламалар мен халыққа тікелей қатысты. Сол себепті, мемлекетіміздің жарқын болашағы, білімді ұрпақ ретінде әрқайсысымыз еліміздің дамуына өз көмегімізді тигізуіміз қажет.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2021 жылғы халыққа жолдауынан
2. ҚР министрліктерінің ресми сайттарынан

МРНТИ: 06.75.71

Д. Жөнсхан, А.Т.Кенжегузинова

«С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті» КеАҚ, Нұр-Сұлтан қ.,
azan_tanat@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНДАҒЫ ЕҢБЕКАҚЫ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ОНЫ НЫҒАЙТУДЫҢ БАСЫМ БАҒЫТТАРЫ

THE STATE OF WAGES IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF KAZAKHSTAN AND PRIORITY DIRECTIONS OF ITS STRENGTHENING

Қазақстанның ауыл шаруашылығы елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы жетекші салалардың бірі. Бұл саланың тұрақты экономикалық дамуы, өндірістің тиімділігін арттыру арқылы қолдау табады, ал ол өз кезегінде еңбек өнімділігі мен оның ынталандырушы құралдарын арттыруға негізделген. Еңбек өнімділігі АӨК саласындағы маңызды экономикалық көрсеткіштердің бірі болып табылады. Сонымен қатар, ауылшаруашылық қызметкерлерінің еңбек өнімділігінің өсуіне

оны тиімді ынталандырусыз қол жеткізу мүмкін емес екендігі белгілі. Себебі әр қызметкер өз еңбегінің өнімділігін арттыруға мүдделі болуы керек. Сондықтан еңбекті ресурстарын өнім бірлігін өндіруге жұмсалатын жұмыс күшінің шығыны ретінде қарастыру дұрыс емес. Әрине, еңбек ресурстарын ғана емес, сонымен қатар материалдық, қаржылық, энергетикалық және ақпараттық ресурстарды жақсы пайдалану өндіріс тиімділігінің өсуіне әкелуі мүмкін, бірақ өндіріс процессінде өндіріс факторларының біреуін ғана көруге болмайды [1].

Нарықтық қатынастар жағдайында өндірістің табыс деңгейі мен еңбек өнімділігін арттыру үшін әрбір ауыл шаруашылығы кәсіпорны еңбекақы төлеу жүйесін әзірлеуге тиіс. Кәсіпорындағы әртүрлі жұмыстардағы еңбекті нормалауға және қызметкерлердің барлық санаттарына ақы төлеуге байланысты проблемалар мен мәселелерді бірыңғай әлеуметтік-экономикалық және өндірістік жүйе ретінде қарастыру қажет. Тек осы жағдайда ғана жұмыс қабілеттілігі мен еңбек қарқындылығының өзгеруін, ауысымдық тапсырмаларды орындауды және орындаушылардың психофизиологиялық жағдайын, жұмысшылардың біліктілігі мен еңбек мазмұнын, жалақы деңгейі мен қанағаттанушылықты біріктіруге болады [2].

Қызметкерлердің ынталандыру тетіктерін күшейту және еңбекақы төлеуді жетілдіру ауыл шаруашылығының тиімділігі мен тұрақты дамуын арттырудың маңызды факторы болып табылады.

Ауыл шаруашылығы қызметкерінің жалақысы-өндірісі табиғи климаттық сипаттағы елеулі тәуекелдерімен өндірілген, бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімінің көлемі мен сапасына байланысты еңбек үшін төленетін сыйақы.

Дамудың негізгі көрсеткіштерінің оң серпініне қарамастан, ауыл шаруашылығындағы жалақы деңгейі ел экономикасының басқа салаларымен салыстырғанда ең төмен болып калуда (1 сурет). Осыған байланысты қазіргі кездегі аграрлық саясаттың негізгі міндеті ауыл шаруашылығындағы жалақыны жұмыс күшін кеңейтілген деңгейге дейін молайту және ауылдағы кедейлікті еңсеру үшін қажетті деңгейге дейін арттыру болып табылады [3].

ҚР-ның ҰЭМ Статистика комитетінің мәліметтерін негізге алатын болсақ, экономиканың басқа қызмет түрлерімен салыстырғанда ауыл шаруашылығы саласының мамандары алатын еңбекақы сумен жабдықтау мамандарынан кейінгі ең төменгі қатарында тұр (1 сурет). 2019 жылы экономикалық қызмет түрлері бойынша орташа жалақы 185487 теңге көлемінде болса, 2020 жылы 147666 теңге [4].

Сурет 1 – Экономикалық қызмет түрлері бойынша орташа айлық жалақы, теңге (2020 жыл)

Республика бойынша 2020 жылы орташа жалақы мөлшері 203,9 мың теңгені құрады. Ал ауыл шаруашылығы мамандарының жалақысы орташа жалақыдан 27,6% төмен. Себебі ауылдық аумақтарда бизнес дамымаған. Сондықтан табиғи ресурстық потенциалды барынша толық пайдаланған жөн.

2021 жылдың екінші тоқсанында ауыл, орман және балық шаруашылығы қызметкерлерінің атаулы жалақысы 145,6 мың теңгені құрады – бұл бір жыл бұрынғыға қарағанда 14,4%-ға артық. Жалақының нақты өсімі небәрі 6,5%-ды құрады.

Кесте 1 – Ауыл, орман және балық шаруашылығы қызметкерлерінің атаулы жалақысы, 2021 жылғы 2 тоқсан, мың тг.

Шаруашылық түрлері	2020 ж.	2021 ж.	Бір жылдағы ауытқу, %
Өсімдік шаруашылығы және мал шаруашылығы, аң аулау және осы салаларда қызмет көрсету	128,1	146,8	14,6
Орман шаруашылығы және ағаш дайындау	116,3	129,9	11,6
балық аулау және акваөдениет	78,4	91,1	16,2
Барлығы	127,3	145,6	14,4
Ескерту: ҚР-ның ҰЭМ Статистика комитеті			

Өңірлер бойынша қарастыратын болсақ, ең көп жалақы Ақмола облысының қызметкерлерінде байқалады: 178,2 мың теңге, оған қоса 25,6%. Екінші және үшінші қатарда – Шығыс Қазақстан облысы (164 мың теңге) және Астана (159,8 мың теңге).

Ең төменгі жалақы Маңғыстау облысындағы АӨК қызметкерлерінде: ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасынан сәл жоғары немесе бар болғаны 42,5 мың теңге – бір жыл бұрынғыға қарағанда бірден 28,7%-ға төмен. Бұл ҚР бойынша сектордағы жалақының ең елеулі төмендеуі. Қызылорда облысында АӨК қызметкерлерінің жалақысы 8,1%-ға, 100,5 мың теңгеге дейін қысқарды.

Жалпы алғанда еліміз бойынша 17 өңірінің тек 7-інде ғана ауыл шаруашылығы саласындағы жалақы орташа деңгейден асып отыр.

Сонымен қатар, 2021 жылдың екінші тоқсанында ҚР бойынша орташа атаулы жалақы 251,5 мың теңгені құрады. Осылайша, Агроөнеркәсіптік кешендегі жалақы елдегі орташа жалақыдан 42,1%-ға аз, бұл дегеніміз аграрлық сектордағы еңбек ресурстарындағы өте ауыр жағдайды көрсетеді.

Өсімдік шаруашылығы және мал шаруашылығы, аң аулау және осы салаларда қызмет көрсету секторындағы жалақы 146,8 мың теңгені; орман шаруашылығы және ағаш дайындау саласында – 129,8 мың теңгені; балық аулау және акваөсіру саласында – 91,1 мың теңгені құрады.

Ауыл шаруашылығы саласындағы төмен жалақы сала мамандарының кетуіне ықпал етеді. Мәселен, 2021 жылдың екінші тоқсанында аграрлық секторда жұмыспен қамтылғандар саны 1,2 млн адамды құрады, бұл 2020 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 1,2%-ға азайған. Соңғы онжылдықта жұмыспен қамту жылдан-жылға төмендеп келеді.

Тиісті кезеңде жұмыспен қамтылғандар санының күрт төмендеуі, мысалы, 2015 жылы (бірден жылына минус 19,6%), сондай-ақ 2016 жылы (минус 12,8%) байқалды [5].

2021 жылы аграрлық секторда жұмыспен қамтылғандардың көпшілігі аграрлық Алматы облысында болды: 200,1 мың адам, бұл 2020 жылға қарағанда 2,3%-ға аз. Келіміз бойынша аграрлық сектор бойынша жұмыспен қамтылғандардың санына келетін болсақ, көшбасшы үштікке Алматы, Түркістан және Жамбыл облыстары кірді.

Ауыл шаруашылығы қызметкеріне жалақы төлеудегі ерекшелік оның жұмыс кезеңінің өндіріс уақытымен сәйкес келмеуі, жұмсалған жұмыс нәтижелері еңбек процесінің аяқталуынан әлдеқайда кешірек анықталатындығымен түсіндіріледі. Ауыл шаруашылығы қызметкерлеріне еңбекақы төлеу барысындағы мұндай ерекшеліктер жалақы мәселесіне әсер етпей қоймайды. Ол жалақыны қалыптастыру мен еңбекақы төлеу қорына міндетті түрде әсер етеді. Өсімдіктер мен жануарлардың даму биологиясынан туындаған ауылшаруашылық жұмыстарының циклдік және маусымдық сипаты белгілі бір кезеңдерде еңбек қарқындылығының күрт артуына әкеледі. Бұл осындай кезеңдерде жоғары сапалы және уақтылы ауылшаруашылық жұмыстары мен мал өсіруді ынталандыратын арнайы төлем жүйелері мен нысандарын қолдануды қажет етеді.

Келтірілген мәліметтерден төмендегідей қорытындылай келе ауыл шаруашылығы саласындағы еңбек ресурстарының еңбекақысын арттыру үшін келесі бағыттар бойынша жұмыстар жасауға болады:

Біріншіден, ауылдағы жұмыссыздық мәселесін төмендету үшін қосымша жұмыс орындарын ашуға мемлекет тарапынан қолдаулар көрсету. Ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамытудың механизмдерін нығайту. Ауылшаруашылық кәсіпорны көбінесе жергілікті халықтың еңбегін қолданудың жалғыз орны болғандықтан, бұл шараны іске асыру кезінде еңбек ресурстарының жыныстық және жас құрылымы ескерілуі тиіс.

Екіншіден, ауыл тұрғындарын жұмыспен қамтуды арттыру үшін ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында қосымша жұмыс орындарын ашу мүмкіндігінің шектеулі болуына байланысты өндірістердің жалпы көлемінде еңбекті көп қажет ететін өндірістердің (мал шаруашылығы, топырақтағы көкөніс шаруашылығы, жүзім шаруашылығы) үлесін ұлғайту;

Үшіншіден, еңбек ресурстарын жоспарлау саясатын белсенді пайдалану. Бос еңбек ресурстарын мүмкіндігінше тиімді пайдалану арқылы өндіріс көлемін ұлғайту. Ауылдық территорияларда үнемі бастамашылық іс-шараларды жүзеге асыру. Білікті кадрлар арасында тұрақсыздық проблемасының өткірлігін төмендету үшін кәсіпорын шеңберінде ішкі орын ауыстыру мүмкіндігін белсенді пайдалану.

Бұл шаралар жұмыс орындарының өндірістік мүмкіндіктерін арттыруға, кәсіпорындағы қызметкерлердің ұтымды санына қол жеткізу үшін жағдай жасауға, жұмыс уақытын жоғалтуды азайтуға, кадрлардың тұрақтамауын азайтуға мүмкіндік береді. Осылайша ауылдық территорияларда еңбек ресурстарын тиімді пайдалана отырып олардың еңбекақысын арттыруға әсер туге болады.

Әдебиеттер

1. Свечникова Т.М. «Направления совершенствования системы нормирования и оплаты труда в сельском хозяйстве» Московский экономический журнал № 8 – 2019. С.600-607.
2. В подготовке пособия принимали участие В.Н. Кузьмин, И.Т. Гареев, А.П. Королькова, В.Д. Митракова О-61 Оплата труда в сельскохозяйственных организациях: справ. пособ. – М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2010. – 204 с.
3. Заработная плата работников сельского хозяйства не дотягивает до средней по РК сразу на 42%. https://forbes.kz/news/2021/09/13/newsid_258663.
4. Д.Женсхан; Ш.Е. Альпеисова «Ауылдық елді мекендердің әлеуметтік-экономикалық жағдайын нығайту жолдары» Вестник Туран (серия экономическая). №1(89).-Алматы.-2021. Б.39-46.
5. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері [Электрондық ресурс]. — URL: <http://stat.gov.kz>. (дата обращения:20.11.2021 г.

МРНТИ: 06.73.21

А.К. Ибраева

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КЕАҚ, ZEretai@mail.ru

БИЗНЕС ТЕХНОЛОГИЯНЫ ЖЕТІЛДІРУ КӘСІПОРЫНДА БИЗНЕС-ЖОСПАРЛАУ ТИІМДІЛІГІНІҢ НЕГІЗІ

IMPROVING BUSINESS TECHNOLOGY IS THE BASIS FOR THE EFFECTIVENESS OF BUSINESS PLANNING AT THE ENTERPRISE

Технологиялар бизнес-жоспарлауды жеңілдетеді, экономикалық процестерді модельдеуге және осылайша белгілі бір жобаларды жүзеге асырудың ықтимал салдарын болжауға мүмкіндік береді.

Бизнес жүргізуді жеңілдететін маңызды технологиялардың бірі «бұлтты» технология – бұлтты есептеулер, яғни деректерді қашықтан сақтау және өңдеу. Бұлттық есептеулер барлық бағдарламаларды немесе қолданбаларды қашықтағы «бұлтты» серверге

тасымалдауды қамтамасыз етеді. Бұл бұлтқа қол жеткізу үшін пайдаланушыға тек Интернетке кіру, логин және пароль қажет. Мұндай технологиялар ақшаны айтарлықтай үнемдей алады, өйткені бизнес иесіне өз мүмкіндіктерін пайдаланудың қажеті жоқ.

Мұндай технологиялардың артықшылықтары өте көп:

Қол жеткізудің қарапайымдылығы. Менеджер тек компьютері (тіпті смартфон) және интернет-телекоммуникациялық желісіне қол жеткізе отырып, әлемнің кез келген нүктесінен барлық процестерді басқара алады.

Ақпаратты сақтау. Қызмет провайдерінде ақпаратты қорғау үшін әлдеқайда көп мүмкіндіктер бар (қаржылық, технологиялық және зияткерлік), өйткені бұл оның қызметінің құрамдас бөліктерінің бірі және ол осыған маманданған.

Экономикалық әсер және қызмет көрсетудің жоғары сапасы. Кәсіпорында инфрақұрылымды орналастыру бұлттық технологияны пайдаланудан әлдеқайда қымбат. Сонымен қатар, осы саладағы бәсекелестік жүйенің сапасын арттыруды ынталандырады, өйткені клиент үшін оны алу ғана емес, сонымен бірге сақтау маңызды.

- Топтық жұмысты қамтамасыз ету. Кәсіпорын көптеген контрагенттермен бір ортада жұмыс істейді және мұндай жүйе ақпарат алмасуды жеңілдетеді, үлкен көлемдегі мәліметтерді сақтауға және қажет болған жағдайда оларды жедел алмасуға мүмкіндік береді.

- Бизнесі рейдерлік басып алудың мүмкін еместігі. Қажет болса, оны тез құлатуға немесе жылжытуға болады – жабдықты кеңседен алып тастау жеткілікті.

Шағын және орта бизнес бұлтқа негізделген ең кең таралған нысан болып табылады, өйткені олар үшін үнемдеу және ақпараттық қауіпсіздік маңызды. Ірі кәсіпорындар тек өздерінің ішкі желілерін құруға бейім. Сарапшылардың пікірінше, бұлтқа көшу шығындарды 20%-ға төмендетуі мүмкін.

Кейбір авторлар бір тапсырманы орындау үшін ортақ ақпараттық кеңістікте жұмыс істейтін кәсіпорындар тобы болып табылатын виртуалды кәсіпорындар деп аталатындарды құру туралы айтады (кейде бұл жеке тапсырыс берушінің тапсырысын орындау), бірақ сонымен бірге олар әртүрлі қалаларда, елдерде немесе континенттерде болуы. БІнтымақтастықтың мұндай жүйесі өнімнің немесе қызметтің әрбір нақты тұтынушысының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін кез келген дерлік тапсырысты орындау мүмкіндігін тудырады, өйткені компания проблемаға тап болған кезде де ол әрқашан өнімді жасаудың белгілі бір кезеңін бере алады немесе серіктеске қызмет көрсету. Ақпараттық жүйелердің дамуы мердігерді жылдам табуға, техникалық тапсырманы беруге және барлық ұйымдастырушылық мәселелерді шешуге мүмкіндік береді, ал логистикалық желілерді дамыту өнімнің дайын бөлігін келесі кезеңге жылдам өткізуге мүмкіндік береді.

Кәсіпорындар тобының ішінде әрқашан жоба талаптарын қалыптастырумен, орындаушыларды таңдаумен, оларды бағалаумен және іріктеумен, орындаушыларды бөлумен, орындаушылар мен жоба ресурстарын қадағалаумен және қайта бөлумен айналысатын үйлестіруші кәсіпорын болады.

Кәсіпорын қызметінің барлық кезеңдеріне (оның ішінде оны құру) ақпараттық технологиялардың енуінің жарқын мысалы бизнес-жоспар құруға арналған бағдарламалық қамтамасыз ету болып табылады. Мұндай бағдарламалар маңызды көрсеткіштерді есептеп қана қоймай, тіпті жобаны сипаттайтын есептерді де жасай алады. Бұл әсіресе шағын бизнеске қатысты, өйткені өз бетінше талдау жүргізу және шығындарды, пайдаларды және кірістілік пен инвестициялық тартымдылық көрсеткіштерін дұрыс есептеу үшін барлығында жеткілікті білім мен ақпарат жоқ, ал мамандандырылған компаниялардан бизнес-жоспарларды құру қызметтеріне тапсырыс беру өте қымбат.

Мұндай бағдарламаларды тарату өз бизнесін құрудың ұйымдастырушылық процестерін айтарлықтай жеңілдетеді, бұл Қазақстан үшін өте маңызды, өйткені қазіргі жағдайда шағын және орта бизнесті қолдау және олардың дамуына үлес қосу ерекше маңызды.

Мұндай бағдарламаларды пайдалану өз қызмет аясын кеңейтуді, жаңа нарықтарға шығуды, өз қызметінің бағытын өзгертуді қалайтын жұмыс істеп тұрған кәсіпорындарға да мүмкін болады, әсіресе дағдарыс жағдайында, меншік иелерінің қосымша зерттеулер жүргізуге қаражаты болмаған кезде, бірақ сонымен бірге өз қызметін толығымен тоқтатқысы келмейді.

Оның үстіне бүгінгі таңда ақпараттық технологиялар жаңа сыртқы мүмкіндіктерді ғана емес, сонымен қатар ішкі мүмкіндіктерді де қалыптастырады. Бұл жағдайда әңгіме компания ішінде ақпарат алмасуды жеделдету туралы ғана емес, сонымен қатар корпоративтік мәдениетті қалыптастыру немесе қолдау, серіктестермен (жеткізушілермен, мердігерлермен немесе тіпті тапсырыс берушілермен) байланыс мүмкіндігін кеңейту туралы болып отыр. Бұл жаңа трендтердің – корпоративтік порталдың және корпоративтік әлеуметтік желілердің таралуының арқасында мүмкін болып отыр.

Корпоративтік портал, мамандардың анықтамасы бойынша, интернет немесе мобильді қосымша арқылы қол жеткізуге болатын компанияның барлық ақпараттық ресурстары. Бұл, шын мәнінде, барлық қызметкерлер (бірінші кезекте) және оларға қол жеткізе алатын серіктестер пайдаланатын жинақталған білімнің (ресми және бейресми) үлкен базасы. Ол білім беру материалдарын (вебинарлардың, конференциялардың жазбалары, бірлескен жобалар туралы ақпарат, тапсырыс берушілер немесе жеткізушілер базалары, белгілі бір зерттеулер немесе сынақтардың нәтижелері) қамтуы мүмкін, белгілі бір жобаға қатысушылар арасындағы байланыс платформасын құра алады немесе онлайн келіссөздер немесе ми шабуыл сессиялары. Мұндай жүйе қажетті ақпаратқа жылдам қол жеткізу мүмкіндігі тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар компанияның тиімділігін арттырады. Демек, кез келген қызметкер санаулы минуттың ішінде жалпы мәліметтер базасынан қажетті ақпаратты таба алады және тиісті бөлімге сұрау салуға уақытын жоғалтпайды. Корпоративтік әлеуметтік желі ақпарат алмасудың формальды емес құралы болып табылады, бірақ белгілі бір кәсіпорын шеңберінде ол, ең алдымен, бұл жағдайда да топтастырылған және достық команда құруға мүмкіндік береді. Егер компанияның дүние жүзінде көптеген кеңселері болса. Шын мәнінде, бұл әлеуметтік желілердің аналогы, мысалы, Facebook сияқты, тек компания қызметкерлері үшін.

Ақпараттық технологиялар бүгінде тек ақпаратқа ғана емес, сонымен қатар кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігінің басқа да құрамдас бөліктеріне әсер етеді.

Құрамдас бөліктер бойынша ақпараттық технологияның кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігіне әсері төмендегі кестеде берілген.

Осы кестеден қазіргі заманғы технологиялардың бизнеске ену дәрежесі соншалықты терең, ол тек ақпаратпен ғана шектеліп қоймайды, сонымен қатар кәсіпорынның басқа элементтеріне де әсер етеді, жалпы кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі мен тұрақтылығына әсер етеді. тұтас. Сондықтан менеджерлердің алдында ағымдағы тенденцияларды ескере отырып, экономикалық қауіпсіздік деңгейін бақылау бойынша қосымша міндеттер тұр.

Ақпараттық технологиялар мен жүйелердің дамуы бүгінгі күні компанияның жұмысы мен басқаруын жеңілдетіп қана қоймай, жалпы кәсіпорынның қызметін жақсартуға, жаңа мүмкіндіктер жасауға, әрбір жеке қызметкер мен персонал жұмысының тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. жалпы. Ақпараттық технологияның әсері кәсіпорын қызметінің барлық кезеңдерінде – бизнес-жоспарлаудан бастап қызмет бағытын өзгертуге дейін болады. Оның үстіне ақпараттық технологиялар кейде өз нарығы орналасқан елде жоқ немесе жалпы интернет кеңістігінде ғана өмір сүре алатын онлайн-бизнесстерді құруға мүмкіндік берді. Ақпараттық технологиялардың ықпалы мүмкіндіктерді де, жаңа тәуекелдерді де әкеледі деп айта аламыз, оларды қазіргі заманғы көшбасшы бағалап, ескеруі керек.

1 кесте – Ақпараттық технологияның кәсіпорынның экономикалық тұрақтылығына әсері

Құрамдас	Оң әсер ету	Жаман әсер
Қаржылық	Шығындарды үнемдеу: жабдықты сатып алуға, персоналды іздеуге, бизнесті орналастыруға, бизнес-жоспарды қалыптастыруға, кеңсені жалға алуға (бұлтты технологиялар арқылы жұмыс істеген жағдайда), өндіріске (онлайн аутсорсингті пайдалану).	Бәсекелестердің қайталауының қарапайымдылығы арқылы онлайн бәсекелестіктің шиеленісуінен, белгілі бір бәсекелестік артықшылықтарды жоғалтудан (мысалы, арнайы дизайн) қаржылық шығындарға ұшырау мүмкіндігі.
Зияткерлік	Тестілеу бағдарламаларын пайдаланып әлеуетті қызметкерлерді жылдам бағалаңыз. Онлайн оқыту (вебинарлар), қызметкерлердің онлайн білім базасын және тәжірибесін қалыптастыру мүмкіндігі.	Кадр саясаты жетілмеген жағдайда, компания туралы пікірлердің ашықтығы үшін жоғары білікті қызметкерді жалдау мүмкіндігін жоғалту; бар корпоративтік ақпаратты ашу тәуекелдері интранет.
Персонал	Жоғары білікті кадрларды оңай іздеу, қажет болған жағдайда фрилансерлермен жылдам ынтымақтасу мүмкіндігі.	Бәсекелестердің азғыруы үшін қызметкерлерді жоғалту мүмкіндігі.
Құрамдас	Оң әсер ету	Жаман әсер
Технологиялық	Жаңа технологияларға қол жеткізуді немесе алмасуды жеңілдету; технологиялық процестерді серіктестерге беру мүмкіндігі және дайын өнім мен құрамдас бөліктерді жедел қабылдау.	Технологияның нарықтың басқа қатысушыларына тез таралуына байланысты пайданы жоғалту.
ақпарат	Ақпаратта қолжетімділік, күрнекті жаттықтырушылар, жаттықтырушылар, талдаушылар тәжірибелері; statisticians ақпараттың болуы; компания барлық Қызметкерлері арасында зерттеу нтижелермен жылдам алмасу; саяхаттауға уақытты жоғалтпастан, мемлекеттік органдарға онлайн сұрау салу мүмкіндігі; клиент немесе seriktes туралы ақпаратты алу мүмкіндігі – carrying тарихынан sot talkylauyna deyin.	Ақпаратты «сүзу» және жылдам талдау қажеттілігі кәсіпорындарға үнемі келіп түседі; тексерілмеген немесе сенімсіз ақпаратты пайдалану тәуекелі.
Нарық	Жаңа нарықтарға, оның ішінде шетелдік нарықтарға физикалық қатысусыз шығу.	Бәсекеге қабілетті позицияларды жоғалту Интернеттегі бәсекелестердің басып кіруіне байланысты нарықты «меншіктеңіз».
Интерфейс	Мердігерлермен ақпарат алмасу жылдамдығы.	Ақпаратты жоғалту, кездейсоқ қате жіберу қаупі.
Қуат	Қажет болған жағдайда барлық контрагенттерді әртүрлі дерекқорлар арқылы тексеру мүмкіндігі (мысалы, компаниялардың «Қара тізімдері») серіктестер, несие рейтингін тексеру және т.б.).	Кәсіпорын үшін қысым көздерін кеңейту.
Заңды	Бұлтты технологияларды қолдану арқылы ақпараттық қауіпсіздік.	Жосықсыз компания немесе оның жекелеген қызметкерлерінің әрекеттері туралы ақпаратты жылдам тарату, в оның ішінде – әрқашан шыншыл емес.

Әдебиеттер

1. Леонтьев С.В., Курзанов А.Д., Радыгин Р.В. Современные системы автоматизации предприятий по производству ячеистого бетона // Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2018. – Т. 22. – №. 3 (134).
2. Волков А. Инвестиционные проекты: от моделирования до реализации. – Litres, 2019.
3. Link, David F., et al. "Management techniques for non-traditional network and information system topologies". U.S. Patent No. 9,537,731. 3 Jan. 2017.
4. Shameli-Sendi, Alireza, Rouzbeh Aghababaei-Barzegar, and Mohamed Cheriet. "Taxonomy of information security risk assessment (ISRA) ". Computers & security 57 (2016): 14–30.
5. Голубев А.А. Исследование бизнес-процессов управления заказами для предприятий малого бизнеса: дис. – Сибирский федеральный университет, 2018.
6. Singh, Ashish, and Kakali Chatterjee. "Cloud security issues and challenges: A survey". Journal of Network and Computer Applications 79 (2017): 88-115.

Э.Б. Икматова

«С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті» КеАҚ, Нұр-Сұлтан қ.,
elmira3155@mail.ru

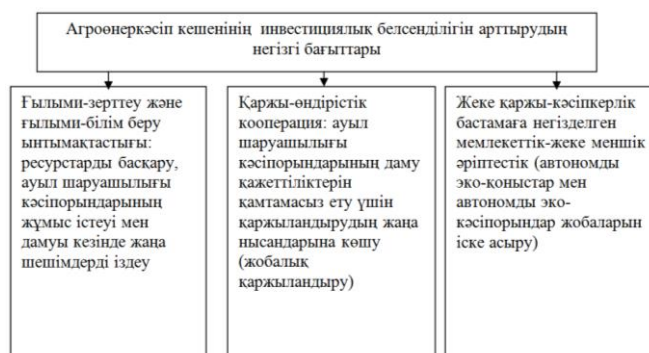
**АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІНІҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ
ҰСЫНЫСТАРЫ МЕН ТИІМДІЛІГІ**

**RECOMMENDATIONS AND EFFECTIVENESS OF INCREASING THE INVESTMENT
ACTIVITY OF ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Заманауи экономика жағдайында агроөнеркәсіптік кешен өндірісінің тиімділігін арттыру үшін әр уақытта өзекті болып келген ауыл шаруашылығы саласының инвестициялық белсенділігін арттыру мәселесі күн тәртібінен түсер емес. Сонымен қатар әлемдегі орын алып отырған пандемияның ықпалынан Қазақстанда тікелей инвестицияның жалпы ағынының төмендеуі байқалды.

Осы орайда келесі шараларға көңіл бөлу қажеттігі туындап отыр, мысалы еліміздің инвестициялық әлеуеті қалай өзгеруде, сонымен қатар әрдайым инвестициялық белсенділікті арттыру бағыттарын уақыт талабына байланысты сараптаудан өткізу нәтижесінде орын алатын ұсыныстарды талдап отыру.

Ғалымдар мен тәжірибелік мамандардың зерттеулерінде орын алған агроөнеркәсіп кешенінің инвестициялық белсенділігін арттырудың жолдары ретінде (сурет 1) бұл мәселе үш бағытта қарастырылуда.

Сурет 1 – Агроөнеркәсіп кешенінің инвестициялық белсенділігін арттыру бағыттары [1]

Соның ішінде бірінші бағытқа аса көңіл бөлетін болсақ – бұл ғылыми-зерттеу және білім беру-өндірістік коллаборация, оның шеңберінде венчурлық (және басқа) инвесторлардың, университеттердің (ҒЗИ мен ЖОО), ауыл шаруашылығы кәсіпкерлігінің мүдделері интеграциялануы мүмкін. Бұл бағыттың негізгі мақсаты – ресурстарды басқару, ауылшаруашылық кәсіпорындарының жұмыс істеуі және дамуы кезінде жаңа шешімдерді іздеу. Бұл бағытта үш маңызды міндет шешілуде:

– материалдық-техникалық және технологиялық базаны жаңарту (жабдықтар мен өндірістік қуаттарды жаңғырту, агроөнеркәсіптік өндіріс технологияларын жаңарту) бойынша шешімдер әзірленуде және енгізілуде;

– ауыл шаруашылығы үшін кадрларды оқыту, дамыту және қайта даярлау қамтамасыз етіледі (мұнда негізгі назар ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының жұмыс істеп тұрған персоналына аударылады);

– кәсіпкерлер кәсіпорындарды және агроөнеркәсіптік сектордың өзге де шаруашылық жүргізуші субъектілерін (шаруа/фермер қожалықтары, ұжымдық шаруашылықтар және т.б.) басқару үшін жаңа құзыреттер (білім, біліктілік, дағды, өзге де қабілеттер) алады.

Осы мәселелерді шешуде Ақмола облысына қатысты деректерге сүйене келе, теориялық тұрғыдан АӨК инвестициялық тартымдылығын бағалау әдісін қолдана отырып Ақмола облысының инвестициялық белсенділігін анықтауды екі кезеңде қарастырайық [2].

Бірінші кезең – облыстың АӨК-нің инвестициялық тартымдылығына әсер ететін факторларды талдау және әрбір фактордың үлес салмағын есептеу (Кесте 1).

Екінші кезең – облыстың АӨК-нің рейтингтік бағалау.

Ақмола облысының АӨК-нің рейтингін 14 көрсеткіш бойынша анықтайтын болсақ, әрбір көрсеткіш облыстың инвестициялық тартымдылық деңгейіне әсер ететін фактор ретінде қарастырылады және баллдық-проценттік шкала бойынша бағаланады.

Ақмола облысының инвестициялық белсенділігінің максималды рейтингін аталмыш әдіс бойынша мына формуламен есептейік:

$$R_{\max} = (4x_1 + 4x_2 + \dots + 4x_{14}) / 2n; \quad (1)$$

мұндағы, R_{\max} - инвестициялық белсенділіктің максималды рейтингі;

x_1, x_2, \dots, x_{14} – инвестициялық тартымдылықтың әрбір факторының үлес салмағы;

n - сараптама саны.

Ал облыстың АӨК-нің инвестициялық белсенділік рейтингі төмендегі формуламен анықталады:

$$R_{\text{өңір}} = (\Sigma \Pi_1 x_1) + (\Sigma \Pi_2 x_2) + \dots + (\Sigma \Pi_{14} x_{14}) / n; \quad (2)$$

мұндағы, $R_{\text{өңір}}$ – облыстың АӨК-нің инвестициялық белсенділік рейтингі;

$\Sigma \Pi_1, \Sigma \Pi_2, \dots, \Sigma \Pi_{14}$ - әрбір көрсеткіш бойынша сараптамалық бағаның орташа баллы [4].

Төменде (Кесте 1) инвестициялық тартымдылықтың баллдық бағалау көрсеткіштері келтірілген.

Кесте 1 – Ақмола облысының АӨК-нің инвестициялық тартымдылығын баллдық бағалау әдісі бойынша бағалау

№ к/н	Факторлар	Фактордың үлес салмағы, %
1	Ауыл шаруашылығы аумағын игеру дәрежесі, облысты су ресурстарымен қамтамасыз ету, экономикалық маңызды өңірлермен шекаралас болуы	8
2	АӨК өнімінің өндіріс көлемінің өсу қарқыны	9
3	Облыстың экономикалық қызметінің барлық түрінен түскен түсімнің жалпы көлеміндегі АӨК өнімін сатудан түскен түсімнің үлесі	7
4	Облыстың АӨК-нің негізгі капиталына салынған инвестиция көлемі	9
5	Облыстың АӨК-нің негізгі капиталына салынған шетел инвестицияның көлемі	6
6	Облыстағы тіркелген жұмыссыздық деңгейі	5
7	Облыстағы қылмыстың деңгейі	3
8	Халықтың ақшалай кірісінің орташа айлық деңгейі	8
9	Облыстың АӨК-нің жұмыскерлерінің еңбекақысының орташа айлық деңгейі	9
10	Облыстың АӨК-де істейтін жұмысшылар саны	8
11	Облыстағы жолдың жағдайы, ауылдық жердегі элеуметтік және инженерлік инфрақұрылымды дамыту деңгейі	8
12	Облыс әкімшілігінің саяси белсенділік деңгейі	5
13	Инвесторларға арналған салық жүйесінің жеңілдіктері	8
14	Облыстың инвестициялық заңдылық базасын дамыту деңгейі	7
Ескерту – [3] материал негізінде автормен өңделген		

Жүргізілген есептеулер көрсеткендей, $R_{\max} = 14$. Ақмола облысының АӨК-нің инвестициялық тартымдылық деңгейі 7 құрады. Бұл аталмыш облыстың инвестициялық тартымдылық деңгейі салыстырмалы түрде төмен екендігін көрсетеді.

Екінші бағыт – қаржы-өндірістік кооперация. Жоғарыда көрсетілгендей, ауылшаруашылық кәсіпорындары үнемі айналым қаражаттарының жетіспеушілігін сезінеді, бұл олардың операциялық және қаржылық циклды оңтайландыруға мүмкіндік бермейді, сондықтан кәсіпорынның дамуына инвестициялануы мүмкін қаржылық ресурстардың резервтерін азайтады. Сондықтан, бұл жағдайда жобалық қаржыландыруды пайдалану ең жақсы шешім болады. Жобаны қаржыландырудың ерекшелігі – инвесторлар алдындағы

міндеттемелерді жобаның өзі жасаған ақша ағындары есебінен жабылуы. Ауыл шаруашылығы саласында ақша ағындарының тұрақтылығын қамтамасыз ету әрдайым мүмкін емес екенін ескере отырып, мынаны негізге алу керек:

а) қаржыландыру инвесторларға (мысалы, несиелік ұйымдарға) ауыл шаруашылығы кәсіпкерлігін дамытуды қолдаудың мемлекеттік және жеке қорларынан қосымша кепілдіктері болған кезде ауыл шаруашылығы кәсіпорнына тәуекелдің ішінара (толық емес) регресімен жүзеге асырылуға тиіс. Бұл мүдделердің тепе-теңдігін қамтамасыз етуге, сондай-ақ инвестордың да, қарыз алушының да жоба мақсаттарына жоспарлы түрде қол жеткізуге ұмтылысын ынталандыруға мүмкіндік береді;

б) жобалық қаржыландыруды алуда ғылыми-зерттеу және білім беру ынтымақтастығына қатысатын ауыл шаруашылығы кәсіпорындары барынша басымдыққа ие болуға тиіс. Мұндай кәсіпорындар бәсекеге қабілетті болады, демек олар жоба бойынша ақша ағындарының салыстырмалы түрде жоғары тұрақтылығын қамтамасыз ете алады [4]. Осылайша, екінші бағыттың негізгі мақсаты – агроөнеркәсіптік өндірісті дамытудың шағын және орта жобаларына бөлінген қаржылық қолдауды қамтамасыз ету.

Қазіргі күнде облыста жылдық өндірістік қуаттылығы 132,6 мың тоннаны құрайтын 14 сүтті қайта өңдеу, жылдық өндірістік қуаттылығы 19,0 мың тоннаны құрайтын 15 етті қайта өңдеу кәсіпорындары мен цехтары жұмыс істейді. Қайта өңделген еттің көлемін ұлғайту мақсатында 2015 жылы жылдық өндірістік қуаттылығы 5 мың тоннаны құрайтын «МППЗ Бижан» ЖШС етті қайта өңдеу кәсіпорны іске қосылды. Астықты қайта өңдеу Ұн өндірісі бойынша 55 кәсіпорын жұмыс істейді, олардың жылдық өндірістік қуаттылығы 1 миллион тонна шамасын құрайды. Сонымен қатар 6 кәсіпорын өсімдік майын өндірумен айналысуда.

Аталған кәсіпорындар мен шаңырақ көтеріп келе жатқан жаңа кәсіпорындардың да нарық талабына сай өндірісті жетілдіру, жаңғырту, дамыту мәселелері тұрақты орын алуда. Яғни, мемлекет тарабынан болсын, аймақ және міндетті түрде кәсіпорын басшысы тарабынан болсын инвестициялық белсенділік деңгейін арттыру іс-шаралары көзден таса болмау қажет.

Аталған ауқымды өндіріс орындарына қажетті инвестицияны тартуда келесі бағыттарға ұстаным жасау керек екендігі мәлім. Аса маңызды бағыттарды атап өтейік:

– мемлекеттік инвестициялық бағдарламаларды қалыптастырудың ұйымдастырушылық-экономикалық тетігін оңтайландыру;

– мемлекет тарапынан қор нарығын дамытуға және жинақтарды инвестицияларға трансформациялаудың тиімді жүйесін құруға жәрдемдесу;

– ел өңірлерінің экономикасында ұдайы өндіріс процестерін қалпына келтіру мақсатында инвестициялық қызметтің басым бағыттарын айқындау қажет;

– өндіріс саласына бағытталатын инвестицияларға кепілдік берудің тиімді жүйесін құру;

– кәсіпорындардың меншікті қаражатын инвестициялық салымдарға ұлғайту үшін амортизацияның жеделдетілген әдістерін пайдалану т.б.

Өкінішке орай Қазақстан экономикасындағы агроөнеркәсіп кешенінің жұмыс істеуі мен дамуы тұрақтылық пен, экономикалық өсудің тепе-теңдігімен сипатталмайтынын атап өткен жөн. Бұл сонымен бірге агроөнеркәсіптік кешенінің жеткіліксіз инвестициялық белсенділігінің себебі мен салдары болып табылады.

Өте маңызды және заман талабына қарай орын алып отырған мәселенің бірі саланың ақпараттық-технологиялық деңгейін арттырып, инвестиция көлемін ұлғайту үшін «Агроөнеркәсіптік кешеннің цифрлық жүйесі» қорын құру маңызды. Цифрлы технология фермерлерге озық әдістерді үйренуге, өндірістің бірыңғай стандарттарын қадағалауға қолайлы жағдай туғызатынына сенімдіміз.

Әдебиеттер

1. Алибеков, А. Сельскохозяйственное производство: формы Государственной поддержки. / – Алматы: Саясат, 2018. – № 3. – С. 49-54.
2. Есполов, Т.И. Эффективность агропродовольственного комплекса/ Казахстана. – Алматы: НИЦ «Ғылым», 2018. – 233 с.
3. Наролина, Ю.В. Методические подходы к оценке инвестиционной привлекательности АПК региона / Ю.В. Наролина / – Научные ведомости Белгородского государственного университета – 2015 – № 2 – С. 4-6.
4. Ахметов, К.Г., Қазамбаева А.М. Агроөнеркәсіптік кешенді басқару мәселесі және оны шешу жолы. / – Алматы: Жаршы. – 2017. – №3. – Б. 5-6.

МРНТИ: 06.81.30

Д.С. Илиясов

БМ «ALIKHAN BOKEIKHAN UNIVERSITY», Семей қ., dsilias@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТӘЖІРИБЕСІНДЕ КӘСІПОРЫННЫҢ КІРІСТЕРІ МЕН ШЫҒЫСТАРЫН БАСҚАРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF ENTERPRISE INCOME AND EXPENSE MANAGEMENT IN THE PRACTICE OF KAZAKHSTAN

Бизнес тұрғысынан активтер-бұл табыс табуға қабілетті мүлік. Кәсіпорында бұлар: ғимараттар, жабдықтар, қоймалардағы шикізат, шоттардағы ақша, автокөлік және тағы басқалар. Компанияның бухгалтерлік балансында олардың құны активте көрсетіледі. Осылайша, активтер – бұл табыс әкелетін нәрсе [1].

Кірістер-бұл құндық мәнде өлшеуге болатын болашақ экономикалық пайданың ұлғаюы кезінде есепті кезеңдегі активтердің ұлғаюы немесе міндеттемелердің азаюы. Табысты тану критерийлерінің бірі-сатушыдан сатып алушыға тауарды иеленумен байланысты елеулі тәуекелдер мен пайданы беру.

Табыс акционерлердің жарналары немесе құрылтайшылардың салымдары есебінен өзгеше капиталдың өсуіне әкелетін компанияның әдеттегі қызметі барысында экономикалық пайданың жалпы түсімі ретінде анықталады.

Табысты айқындау негізгі (операциялық) қызметтен алынатын табысты да, өзге де кірістерді де қамтиды. Негізгі қызметтен түсетін кіріс кәсіпорынның әдеттегі қызметі процесінде пайда болады және әртүрлі терминдер деп аталады, соның ішінде тауарларды сату, жұмыстарды орындау, қызметтер, сыйақылар, пайыздар, дивидендтер, роялти, жалдау ақысы.

Негізгі қызметтен түсетін бұл кіріс төлем уақытына қарамастан, есептеу әдісі бойынша алынған немесе алынуға тиісті сату құны бойынша айқындалады. Сату құны-бұл мәміле тараптары арасындағы міндеттеме қосылған құн салығынсыз төленетін сома [2].

Сату құны деп сатып алушы актив үшін төлейтін сома немесе мәмілеге дайын тәуелсіз тараптар арасындағы айырбастау құны түсініледі. Іске асыру құны сонымен қатар Келісім Тараптары есептеу, шынайы және бейтарап ұсыну, сақтық және т.б. сияқты бухгалтерлік есеп принциптерін ескереді деп болжайды.

Сату кезінде кіріс сатып алушы тауарды алған кезде танылады және қажет болған жағдайда оны орнату жұмыстары аяқталды. Бұл сатып алушыдан сатушыға тауарларды иеленудің Елеулі тәуекелдері мен артықшылықтарына көшу жүзеге асырылатын тауарларды сату күніндегі сатудан түсетін табыс. Бұл талап тауарға меншік құқығының ауысуымен

туындайды. Табысты анықтаудың бұл әдісі сату моменті әдісі деп аталады. Егер сатушы меншік иесінің құқықтары мен міндеттерін сақтаса, мәміле өткізу болып табылмайды және кіріс деп танылмайды. Егер тауарларды өткізу құны келесі қызметтердің белгіленген сомасын, мысалы, кепілдікті қызмет көрсетуді қамтыса, мұндай сома кейінге қалдырылады және қызмет көрсетілген кезеңнің табысы болып танылады.

Жоспарлау, талдау және реттеу процестері бухгалтерлік процестер болып табылады, сондықтан басқарудың бірыңғай жүйесінде жүретін және өндірістік-экономикалық ақпараттың әртүрлі аспектілерін көрсететін процестер ретінде бірге қарастырылуы керек. Өндірістік жүйелерді басқарудың негізі ақпараттық процесс болып табылады, ал жоспарлау, талдау және реттеу шығындарды басқарудың мәнін көрсететін өзара байланысты функционалды блоктар жүйесі түрінде ұсынылады.

Интеграцияланған ақпараттық жүйені құрудың ұйымдық басқару құрылымымен байланысы белгілі бір мәселелер бойынша шешім қабылдау құқығын беру керек деңгейлерді анықтаған кезде оңтайлы шешім қабылдау үшін қажетті ақпаратты алу үшін қандай деңгейде жақсы жағдайлар бар екенін ескерген жөн [3].

Кәсіпкерлік қызметте басқарушылық шешімдерді әзірлеу және жүзеге асыру жоспарлы, нормативтік, технологиялық, есептік және талдамалық ақпаратқа негізделеді.

Басқару тиімділігіне жоспарлау тәртібінің өзгеруі айтарлықтай әсер етеді, бұл басқару модельдерінің жиынтығын қолданумен қамтамасыз етіледі. Дәстүрлі әдістерді қолдану нақты нәтижелерден айтарлықтай ерекшеленетін жуық нәтижелерге әкеледі. Шығындар, әдетте, ақша қаражаттары, қорлар, жылжымайтын мүлік, құрылыстар мен жабдықтар сияқты активтерді пайдалану немесе пайдалану түрінде болады. Осылайша, тиісті шығындарды жүзеге асырмай, әдетте, қалаған кірісті алу мүмкін емес. Табыс таппай, өз кезегінде кәсіпорынның дамуын жүзеге асыру және әлеуметтік мәселелерді сәтті шешу мүмкін емес. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, тезистің таңдалған тақырыбының өзектілігі туралы қорытынды жасауға болады [4].

Табыс алу мүмкіндігі жеткіліксіз болған кезде, мұндай кіріс белгісіздік жойылғанға дейін кешіктіріледі – бөліп сату әдісі – бұл сату кезінде емес, ақша алу кезінде кірістерді тану әдісі. Бұл нақты әдіс шектеулі қолданылады және алдын-ала төлем төмен болған кезде және ақшаның түпкілікті жеткізілуіне кепілдік берілмеген кезде жылжымайтын мүлікті сату есебін жүргізу үшін қолданылады.

Қызмет көрсету, жұмыстарды орындау кезінде, егер түпкілікті кіріс және кіріс алуға байланысты шығыстар сенімді өлшенуі мүмкін болса, кіріс мәміленің аяқталу дәрежесіне қарай танылады. Егер мәміленің түпкілікті нәтижесін сенімді бағалау мүмкін болмаса, онда түсім танылған және өтелетін шығындар мөлшерінде танылады.

Бірнеше есептік кезең ішінде кіріс алған кезде, мысалы, ұзақ өндіріс, құрылыс кезінде, кіріс объектіні кезең-кезеңімен орындалған жұмыс актілері бойынша сатып алушыға бергенге дейін танылады.

Орындалу пайызы әдісі бойынша кірістер мен шығыстар әрбір есепті кезеңде жұмыстардың аяқталу пайызын бағалау негізінде, яғни жұмыстың барлық түрлері аяқталғанға дейін танылады. Бұл әдіс ұзақ мерзімді құрылыс келісімшарттарында қолданылады. Қызметтер көрсетуден түскен кірістерді тану кезінде бірнеше кезең ішінде қызметтер көрсету процесі аяқталғаннан кейін нақты орындау әдістері, қызметтерді қабылдау-беру актісі негізінде аяқталған орындау әдісі қолданылады [5].

Пайыздар, дивидендтер түрінде кіріс алу кезінде кірісті тану экономикалық пайда алу мүмкіндігі болған кезде пайда болады, оны бағалауға және өлшеуге болады. Пайыздар бойынша түсім ай, тоқсан, жыл бөлінісінде танылады, ал дивидендтер нысанындағы түсім оларды алу құқығы белгіленген кезде танылады.

Тауарларды өткізуден, қызметтерді көрсетуден, орындалатын жұмыстардан түсетін табыс алынған аванстар немесе алдын ала төлем негізінде танылмайды.

Басқа кірістер негізгі емес қызметтен, мысалы, негізгі құралдарды, артық және қажет емес материалдарды сатудан туындайды.

Міндеттеме осы мүлікті қалыптастыру көздерін қамтиды: банк несиелері, жарғылық капитал, қарыз алу және т.б. Міндеттемелер-бұл кәсіпорынның жұмысын қамтамасыз ететін шығындар.

Шығыстар-бұл активтерді жұмсау немесе азайту немесе шаруашылық жүргізуші бірліктің кіріс алу жөніндегі әдеттегі қызметі нәтижесінде міндеттемелердің пайда болуы салдарынан экономикалық ресурстардың азаюы.

Шығындарды келесідей жіктеуге болады:

1. Тікелей шығыстар-кіріске сәйкес сатылған тауарлардың өзіндік құны. Мұндай шығыстар сол операцияларды немесе оқиғаларды жүргізу нәтижесінде тікелей және бірлесіп туындайтын кірістерді тану бойынша танылады.

2. Кезең шығыстары-іске асыру процесіне байланысты шығыстар және жалпы әкімшілік шығыстар. Бұл шығыстар олар туындаған кезең ішінде танылады.

3. Бөлінген шығындар-бұл амортизация және сақтандыру сияқты шығындар. Бұл шығындар тиісті активтер пайда әкеледі деп күтілетін кезеңдерге біркелкі бөлінеді.

Өнімді сатуға тікелей қатысты шығыстар. Кезең ішінде өнімді сатумен тікелей байланысты шығындар әдетте мыналарды қамтиды:

– есепті кезең ішінде өткізілетін өндіріске пайдаланылатын материалдар мен еңбектің өзіндік құны немесе тауарлар, шикізат қорларын сатып алуға арналған шығыстар (өткізілген тауарлардың өзіндік құны);

– сату жөніндегі комиссия, жалақы, жалға алу, жүк тасымалдау жөніндегі шығындар сияқты өткізу процесіне байланысты шығыстар;

– сатылған өнімнің кепілдік міндеттемелері бойынша шығындар.

Сәйкестік қағидаты бойынша өнімді сатуға тікелей қатысты шығыстарды сатуға қатысты кірістер танылатын есепті кезең ішіндегі шығыстар ретінде тану керек. Талдау мақсатында кейбір шығындарды сатудан түскен кірістерге сәйкес келтіру қиын. Мысалы, жарнама, зерттеу және даму шығындары кез-келген компанияның өнімдерін тез сату мүмкіндігін кеңейту үшін жасалады. Алайда, осы шығындар мен нақты кірістер арасында тікелей байланыс орнату қиын, сондықтан мұндай шығындар олар пайда болған кезде шығындар болып саналады [6].

Қызметтерді іске асыруға тікелей қатысты шығыстар. Қызметтерді іске асыруға тікелей қатысты шығыстарды былайша жіктеуге болады:

– Бастапқы тікелей шығындар-бұл келіссөздер мен қызмет көрсету операцияларын жүзеге асыруға тікелей байланысты шығындар. Мұндай шығыстарға заңгерлік қызметтер үшін комиссиялық алымдар, комиссиядан басқа сауда агенттеріне өтемақылар, сатуға қатыспайтын персоналға келіссөздер жүргізуге және қызметтер көрсету жөніндегі операцияларды жүзеге асыруға қатысты өтемақылар кіреді.

– Қосымша тікелей шығындар-бұл қызметтерді сатуға байланысты шығындар. Мысалы, қосалқы бөлшектердің құны, сондай-ақ Қызмет көрсету жөніндегі келісімшартқа енгізілмеген қызметтер бойынша еңбек.

Барлық тікелей шығындарды қызметтер көрсетуден тиісті кіріс кірістер мен шығыстардың сәйкестігі қағидаты бойынша танылатын кезеңдегі шығыстар ретінде тану керек. Осылайша, бастапқы тікелей шығындар және Қызметтерді орындаудан түскен кіріс танылғанға дейін пайда болатын кез келген қосымша тікелей шығындар алдын-ала төлем ретінде кейінге қалдырылуы керек және тиісті қызметтер кірісі танылған кезде шығыстар болып саналады.

Шығыстардың тиімділігін арттыруда экономикалық талдау арқылы, ведомстволық, қаржылық, банктік және аудиторлық бақылау органдары жүзеге асыратын құжаттық тексерулер мен тексерулер арқылы талдау деректері бойынша жүргізілетін кейінгі бақылау маңызды рөл атқарады. Материалдық, еңбек және қаржы ресурстарын ұтымсыз пайдалану және иесіз қалу, өнімсіз шығындар фактілерін уақтылы анықтау – кәсіпорындар кезеңі шығыстарының тиімділігін арттыру ісіндегі талдаудың негізгі міндеттерінің бірі. Кәсіпорынның жұмысындағы кемшіліктер мен кемшіліктерді "білдіретін" қаржылық талдау

шығындардың жеке түрлерінің резервтерін анықтауға көмектесетін экономикалық талдау үшін құнды ақпарат береді [5].

Қаржылық-шаруашылық операциялардың заңдылығын, кәсіпорын қызметінің барысы мен нәтижелерін білетін жалпылама экономикалық көрсеткіштерді көрсететін талдау ақпараты кәсіпорындардың қаржылық-шаруашылық қызметінің тиімділігін арттыруға әсер етудің маңызды құралы, бақылауы және құралы болып табылады.

Ел нарықтық экономикаға көшетін қазіргі экономикалық жағдайдағы талдаудың рөлін экономикалық операцияларды және басқа ішкі және сыртқы пайдаланушылар үшін кәсіпорындар мен экономикалық ақпаратты жеткізушілердің қаржылық-экономикалық қызметінің көрсеткіштерін қарапайым тіркеу функцияларына ғана азайтуға болмайды. Қаржылық талдау қолда бар артық шығыстарды, қаражатты ұтымсыз пайдалану фактілерін анықтауға белсенді қатысуға және оларды ескертіп, кәсіпорындардың қаржы-шаруашылық қызметінің тиімділігін арттыру мақсатында материалдық, еңбек және қаржы ресурстарын тиімді пайдалану бойынша қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді сипаттағы пәрменді экономикалық (басқарушылық) шешімдерді субъектілер әкімшілігінің қабылдауына ықпал етуге тиіс [6].

Талдаудың осы және басқа да міндеттерін табысты орындау үшін материалдық, еңбек және қаржы ресурстарын пайдалану жөніндегі шаруашылық операцияларын ресімдеу, оларды есепке алу тіркелімдерінде жүйелеу және әртүрлі есептілікті жинақтап қорыту жөніндегі бастапқы құжаттаманы жетілдіру, сондай-ақ меншік нысанына және ведомстволық бағыныстылығына қарамастан кәсіпорындардың кезең шығыстарының жекелеген түрлерін (баптардың белгіленген есепке алу номенклатурасына сәйкес) талдаудың бірыңғай ғылыми-негізделген әдіснамасын қолдану қажет. Мұның бәрі шығыстардың тиімділігін арттыруға, жұмсалған шығындардың өзін-өзі өтеуін қамтамасыз етуге және кәсіпорындардың шаруашылық қызметін қаржыландыруға және шығарылатын өнімнің одан әрі дамуы мен сапасын жақсартуға қажетті кіріс алуға ықпал етуі тиіс.

Осылайша, шығыстар-бұл активтерді азайту немесе басқа жұмсау, не берешектердің пайда болуы немесе өнімді жеткізу немесе өндіру, қызмет көрсету немесе басқа қызмет түрлерін жүзеге асыру салдарынан екеуінің үйлесуі.

Шығыстар – бұл кәсіпорынның кіріс алу үшін жұмсаған шығындарының бөлігі, яғни есепті кезең ішінде кәсіпорын қызметінің нәтижесі ретінде активтер сомасының азаюы. Өзінің экономикалық мазмұны бойынша шығыстар сатылған өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) өзіндік құнын сипаттайды. Демек, кіріс шығындары негізгі қызмет барысында пайда болатын шығындар мен шығындардан тұрады. Шығындарды тану төменде қаралды.

Әдебиеттер

1. Сапарова Б.С. Қаржы менеджменті: Оқулық. – Алматы: Экономика, 2011. – 632 бет.
2. Илиясов Қ.Қ., Құлпыбаев С. Қаржы: Оқулық. – Алматы: 2005. – 552 бет.
3. Тургулова А.К., Амирканова Р., Ахинов А.Б. Қаржылық менеджмент. Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2014. – 330 бет.
4. Мадиярова Э.С., Сүйеубаева С.Н. Қаржылық менеджмент: Оқу құралы – Алматы: Экономика, 2009. – 262 бет.
5. Грибов В.Д. Основы бизнеса: учеб. Пособие. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 336 с.
6. Жарковская Е.П. Антикризисное управление: учебник / Бродский Б.Е., Жарковская Е.П. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Омега Л, 2006.

З.О. Иманбаева, Ж.М. Минайдаров
Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫМ АПК

IMPROVEMENT OF THE MANAGEMENT ORGANIZATION OF THE REGIONAL AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

За последние два года в Актюбинской области произошло снижение производства и переработки сельскохозяйственной продукции (что связано не только с влиянием пандемии, но и природных явлений), но в последние годы наметились положительные тенденции благодаря активным действиям государства по поддержке агропромышленного производства. Несмотря на это – область пока не достигла дореформенного уровня производства валовой продукции. Все это обуславливает необходимость совершенствования системы управления АПК с учетом изменений, которые произошли в целях, задачах, функциях, организационной структуре, а также в сферах информационного, кадрового, правового обеспечения, разработки рациональной модели организации управления агропромышленным производством и поиск новых оптимальных форм управления.

Актуальность проблемы заключается в том, что само по себе развитие системы управления, кроме приобретения технических средств управления и обучения кадров, не требует значительных дополнительных финансовых и материальных ресурсов. В то же время развитие системы управления АПК конкретного региона является сейчас сложным организационно-правовым и трудовым процессом. Поэтому научно обоснованное развитие системы управления региональным и муниципальным АПК является важной и актуальной научной проблемой и имеет большое практическое значение в условиях кризиса пандемии [1].

Дальнейшее развитие агропромышленного производства в связи с пандемией, будет происходить в более жестких, принципиально новых экономических условиях, что существенно обострит внутренние проблемы, что не позволит отечественным сельскохозяйственным товаропроизводителям без принятия необходимых компенсационных мер конкурировать на мировом рынке. В этой связи ключевыми задачами остаются обеспечение продовольственной безопасности страны, поддержание достаточного уровня доходности и инвестиционной привлекательности сельского хозяйства, а также комплексного развития социальной сферы села. Наряду с этим приоритетным направлением должна стать модернизация системы управления АПК [2].

Сложившаяся в ходе рыночных реформ система управления с точки зрения ее влияния на социально-экономическую эффективность агропромышленного производства, на его структурную перестройку позволяет говорить о том, что нынешние кризисные явления в АПК во многом являются следствием потери управляемости: распалась организационная структура агропромышленного комплекса, а следовательно, и система управления им как единым объектом, многие функции государственного управления АПК необоснованно утрачены и рассредоточены между различными министерствами и ведомствами, нарушен принцип соответствия функций, полномочий и ответственности органов государственного управления; неподготовленность значительной части управленческих кадров для работы в условиях рыночной экономики сдерживает формирование адекватных ее управленческих структур.

Все это обуславливает необходимость совершенствования системы управления АПК с учетом изменений, которые произошли в целях, задачах, функциях, организационной структуре, а также в сферах информационного, кадрового, правового обеспечения, разработки рациональной модели организации управления агропромышленным

производством и поиск новых оптимальных форм управления, соответствующих рыночным отношениям.

Основной целью государственного управления АПК в современных условиях является реализация региональной аграрной политики, стабилизации продовольственных рынков и их дальнейшее развитие в интересах удовлетворения потребности населения в продовольствии, а промышленности в сырье, социальных задач в сельской местности, организация механизмов стимулирования освоения научно-технических достижений АПК [3].

В связи с обозначенной целью основными задачами государственного управления АПК должны стать:

- обеспечение научно-технического прогресса посредством разработки и реализации комплексных целевых и региональных программ, организации научных исследований, изучения и распространения науки и передовой практики, организации подготовки и переподготовки

- кадров; и повышения квалификации работников агропромышленного комплекса;

- государственная управление собственностью в АПК, осуществление государственного контроля в отношении качества продукции и экологии, защиты растений, ветеринарного надзора, организация сортоиспытания сельскохозяйственных культур, семеноводства и племенного дела;

- проведение аграрных и земельных преобразований, содействие в формировании рыночных отношений и развитии предпринимательства, сельскохозяйственной кооперации, агропромышленной интеграции продовольственных и материально-технических рынков;

- государственное регулирование агропромышленного производства на основе выделяемых бюджетных средств, дотаций, субсидий, кредитных ресурсов, квот и технологических требований, осуществление мероприятий по поддержанию ценового паритета между сельским хозяйством и другими отраслями, проведение эффективной инвестиционной и институциональной политики, формирование региональных продовольственных фондов, развитие производственной и социальной инфраструктуры, а также маркетингового и консультативно-информационного обслуживания сельскохозяйственных товаропроизводителей, предприятий и организациях в сферах переработки сельскохозяйственной продукции и материально-технического обеспечения.

Исходя из основных задач, стоящих перед областным АПК, на наш взгляд, в департаменте сельского хозяйства Актюбинской области следует выделить 5 блоков структурных подразделений по его управлению, выполняющие следующие группы функций (рис. 1):

- стратегия развития АПК и формирование региональной политики по его комплексному развитию;

- государственная научно-техническая политика в проведении аграрной реформы и государственное регулирование агропромышленного производства;

- структурная перестройка агропромышленного производства и развитие малого предпринимательства;

- создание интеграции науки, образования и производства;

- продовольственное обеспечение населения области.

В целях коренного улучшения управляемости агропромышленным производством необходимо, прежде всего, четко определить состав АПК, как единого территориального органа государственного управления и регулирования. В настоящее время отдельные функции координируются в аппарате правительства области.

В целях эффективного взаимодействия с функциональными исполнителями органами власти (департамент финансов, департамент экономического развития, управление государственными закупками и др.), оперативного рассмотрения вопросов и принятия согласованных решений при департаменте сельского хозяйства области целесообразно иметь совещательный орган - Совет АПК области.

В соответствии с новой структурой управления и стоящих задач департамент сельского хозяйства призван стать не столько органом управления текущими экономическими процессами или местом, где делят государственные субсидии АПК, сколько центром разработки и реализации основной стратегии и тактики АПК.

При этом важнейшим условием эффективного функционирования агропромышленного комплекса является кадровое обеспечение системы управления. Работники системы управления должны обладать специальными знаниями, позволяющими применять на практике современные методы управления, информационные технологии для выполнения объективно необходимых функций управления.

В этой связи требуется перераспределение полномочий между областными органами государственной власти и муниципальным самоуправлением с передачей части государственных функций органам местного самоуправления, которые формируются исключительно по территориальным признакам.

Местное государственное управление сельского хозяйства должно являться территориальным органом власти по государственному регулированию и инспектированию, консультированию и информационному обеспечению агропромышленного комплекса района. Часть сотрудников управления должны иметь совмещенную должность государственного инспектора и консультанта АПК района по профилю своей деятельности.

Исходя из основных задач районных управлений сельского хозяйства мы предлагаем качественное улучшение структуры районных органов АПК и штатной численности, которые заключаются в следующем.

На уровне администрации района целесообразно ввести должность - заместителя акима района по развитию АПК и взаимодействию с органами местного управления (образование, здравоохранение и другие структуры).

При совершенствовании структуры районных органов аппарат управления АПК и штатной численности важно, прежде всего, исходить из отраслевого принципа: агроном, зоотехник, инженер, бухгалтер, экономист. В районных органах управления АПК в свое время были сокращены начальники (специалисты) отдела кадров. В результате в подавляющем количестве районов области кадровая работа полностью запущена: существует дефицит в высококлассных механизаторах, работников животноводства, специалистов среднего и высшего звена. Не проводится работа по моральному и материальному стимулированию работников сельского хозяйства. В связи с этим требуется введение в имеющиеся структуры управления АПК дополнительной единицы по работе с кадрами, чтобы активизировать в районах области проведение кадровой политики.

Значительная нагрузка на органы управления АПК ложится по оформлению договоров, правовому решению хозяйственных и спорных вопросов, в работе с жалобами граждан. Поэтому в структуре управления требуется единица юриста.

Исходя из оценки функционирования районных органов управления АПК у начальника управления для решения социальных вопросов может быть заместитель по социальному развитию села.

Многие районные управления АПК слабо оснащены технически, не хватает автомобилей для элементарной работы с сельскохозяйственными товаропроизводителями, отсутствуют диспетчеры.

Важная роль должна отводиться Координационному совету по реализации целевых программ, который позволяет контролировать ход выполнения программ и принимать эффективные организационно-экономические меры по их реализации.

Основой агропромышленного производства области являются административные районы, потому что здесь, как правило, кроме сельскохозяйственных товаропроизводителей расположены предприятия агросервиса, переработки и реализации продукции. В административных районах управленческие структуры в непосредственном контакте со всеми хозяйственными субъектами агропромышленного комплекса могут эффективно экономическими методами воздействовать на механизм хозяйствования с учетом решения

актуальных проблем села. Именно сельскохозяйственные товаропроизводители районного уровня в первую очередь нуждаются в рыночной инфраструктуре, способной функционировать в их интересах и способствовать расширению производства продовольственных товаров.

Управление сельского хозяйства района должно быть в необходимой мере фондодержателем, то есть располагать определенными материально-техническими и финансовыми ресурсами, чтобы иметь возможность практического воздействия на производственно-экономическую деятельность сельскохозяйственных организаций. В этих целях государство через соответствующие структуры в районах, на компенсационной и безвозмездной основе, включая целевые программы, должно предоставлять районному управленческому звену соответствующие ресурсы.

Литература

1. Зюкин Д.В. COVID-19 или рестарт экономики // Наука и практика регионов. – 2020. – № 11 – (18). – С. 74-80.
2. Шагинян Т.В. Социально-экономические последствия пандемии COVID-19 // Сборник статей Международной научно-практической конференции «Новые экономические исследования». Пенза: Наука и просвещение. – 2020. – С. 73-75.
3. Основы управления / Под ред. проф. Б.М. Генкина. – М.: Высшая школа, 2019. – 360 с.

МРНТИ: 06.35.35

М.С. Искакова, А.Ж. Зейнуллина

НАО «Университет имен Шакарима города Семей», mis0508@mail.ru

ОРГАНИЗАЦИЯ БЮДЖЕТИРОВАНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИИ

ORGANIZATION OF BUDGETING FOR ENTERPRISES

Важно на этапе бюджетирования соотнести показатели текущей деятельности с теми, что получены в предыдущем периоде. Так можно судить об эффективности деятельности компании.

Если осуществлять сверку по коротким периодам в течение одного года, можно своевременно производить корректировку данных, что позволит избежать многих ошибок.

Базовые задачи организации бюджетирования на предприятии:

- оптимизация затрат;
- согласование работы всех отделов компании;
- выявление подразделений, благодаря которым организация получает самый серьезный доход – они должны развиваться;
- поиск подразделений, не приносящих прибыли, – такие необходимо закрыть;
- анализ финансовой деятельности в целом;
- финансовое прогнозирование.

Бюджетным периодом считается время действия определенного бюджета, обычно в качестве такого отрезка выбирается год. Обязательными составляющими качественного бюджетирования считаются финансовое планирование и менеджмент [1].

Организационная структура бюджетирования делится на субъекты и объекты планирования:

- Субъекты планирования бюджетирования. Это отделы, занимающиеся подготовкой документа, то есть управленческий аппарат. В их задачи входят изучение, корректировка, подготовка к утверждению бюджетных показателей. Речь идет о планово-

экономических, финансово-экономических, планово-аналитических службах, отделе труда и зарплаты, управлении маркетинга и сбыта, пр.

- Объекты планирования бюджетирования. Это отделы компании, для которых подготавливается сводный бюджет, то есть их основная обязанность – выполнение плана. Сюда относятся цехи, занимающиеся производством, отделы сбыта, снабжения, складские службы, пр.

Но данные субъекты не существуют сами по себе, ведь каждый отдел отвечает за определенное бюджетное задание. Поясним на примере планово-экономической службы: она подготавливает бюджетные сметы затрат функциональных служб и в то же время отвечает за свою бюджетную смету затрат.

Есть две схемы организации работ по составлению бюджетов:

1. По методу break-down (сверху – вниз): работа над бюджетом инициируется «сверху» – цели, задачи, планируемый уровень прибыли определяются руководством. Далее все показатели детализируются и становятся основой для планов подразделений.

2. По методу build-up (снизу – вверх). Расчет показателей происходит в отдельных сбытовых подразделениях, чьи руководители сводят все данные в единый документ. Получившийся бюджет может стать составляющей общего бюджета фирмы.

Реализация бюджетного задания оказывается невозможна, если не установить персональную ответственность менеджеров подразделений за достижение показателей. Распределение ответственности зависит от организационной структуры и системы управления, иными словами, от:

- распределения функционала в сфере обеспечения хозяйственной деятельности организации по отдельным стадиям финансового цикла, производственных линий, пр.;
- регламента соподчиненности и координации отделов предприятия, закрепленным внутренними нормативными документами: должностными инструкциями управленцев, положениями о подразделениях, о планировании, пр.

Центр ответственности – сегмент, руководитель которого отвечает за определенный объем работ.

Учет ответственности – обязательный для всех стадий бюджетного процесса элемент внутрифирменного бюджетирования. Сюда входит подготовка сводного бюджета, контроль, анализ исполнения.

Рисунок 1 – Центры ответственности

Примечание: Составлено автором на основе изученных материалов

Центры ответственности за организацию бюджетирования на предприятии:

Центр затрат – меньший сегмент ответственности, где учитываются любые траты организации. Его руководитель отвечает за качество, количество предложений, издержки. В роли центра затрат выступают занимающиеся производством цехи, конструкторское бюро. Нередко центры затрат включаются в более крупные центры ответственности любого типа.

Также они могут быть разбиты на центры регулируемых, произвольных, то есть частично регулируемых и мало регулируемых затрат.

Центр выручки (дохода) – подразделение, чей руководитель отвечает за выручку, но не за затраты. Подобным центром может считаться отдел сбыта. Дело в том, что практически отсутствует взаимосвязь между затратами на функционирование такого центра и значением выручки, а значит, главным отслеживаемым показателем становится выручка и определяющие ее характеристики. К последним относятся объем сбыта в натуральном выражении, цены, структура продаж, то есть соотношение между различными видами продаваемого товара.

Центр прибыли – центр ответственности, где оценивается деятельность применительно к отделению, ассортиментной группе или географическому региону. Его руководитель отвечает за затраты и прибыли, это может быть, допустим, предприятие в составе крупного объединения. Менеджер контролирует цены, объемы производства, продаж, затраты, то есть два главных показателя: чистую, маржинальную прибыль.

Такое управление позволяет вести операционный бюджет, имеющий схожую форму с отчетом о прибылях и убытках и отчетом об исполнении бюджета. Центр прибыли нередко включает в себя несколько центров затрат: входящее в состав объединения предприятие состоит из цехов и других подразделений.

Центр инвестиций – подразделение, чей руководитель отвечает за выручку, затраты и капиталовложения. В качестве примера такого центра можно привести дочернее предприятие, наделенное правом инвестировать собственную прибыль. Цель данного центра состоит в получении максимальной прибыли аналогично с центром прибыли, а также в достижении максимальных показателей рентабельности вложенного капитала, доходности инвестиций, повышении стоимости акционерного капитала. Для управления центром инвестиций используются операционный бюджет, отчет об исполнении, баланс, отчет о денежных потоках [2].

Традиционно под бюджетом понимали финансовый план, имеющий форму балансовой таблицы, в которой затраты согласованы с доходами. Однако в системе бюджетирования предприятия эта категория приобрела более широкое смысловое наполнение. Часто под бюджетом понимается любой документ, отражающий какой-либо аспект деятельности в процессе выполнения миссии предприятия. Бюджет задает направления деятельности. Он также отражает фактические результаты этой деятельности. Основная идея, реализуемая системой бюджетирования, заключается в сочетании централизованного стратегического управления на уровне предприятия и децентрализации оперативного управления на уровне его подразделений.

Децентрализация управления предприятием при использовании системы бюджетирования означает: делегирование управленческих полномочий (соответственно и ответственности) звеньям низшего уровня, повышение хозяйственной самостоятельности этих звеньев, наделение звеньев определенным имуществом, необходимым для решения стоящих перед ними задач, закрепление за звеньями затрат, связанных с их деятельностью. <Закрепление> означает предоставление возможности в широких пределах управлять этими затратами, закрепление за подразделениями части получаемого ими дохода, отчуждение части дохода, получаемого каждым подразделением для финансирования деятельности подразделений, не имеющих возможности получать такой доход извне, главенство миссии предприятия над целями отдельных подразделений.

Степень, возможности вмешательства вышестоящих звеньев в деятельность нижестоящих определяет уровень централизации управления. Он может изменяться от высшего (все решает и за все отвечает директор и исполнительная дирекция) до низшего (каждое подразделение – юридически самостоятельное лицо).

Основными элементами системы бюджетирования предприятия являются доходы, затраты, финансовый результат (дефицит или профицит), принципы построения бюджетной системы.

Система бюджетов предприятия основана на следующих принципах:

- единства бюджетной системы;
- разграничения доходов и расходов между уровнями бюджетной системы;
- самостоятельности бюджетов;
- полноты отражения доходов и расходов бюджетов;
- сбалансированности бюджета;
- бездефицитности бюджета;
- эффективности и экономности использования бюджет-ных средств;
- общего (совокупного) покрытия расходов бюджетов;
- достоверности бюджета.

Литература

1. Гасанов, Г.И. Бюджетирование как инструмент финансового планирования на предприятии // Молодой ученый. – 2019. – № 11. – С. 1828-1833.
2. Иванов, О.К. Бюджетирование как элемент управления финансовыми ресурсами / Молодежь и наука. 2017. – № 4.3. – С. 77.

МРНТИ: 06.75.02

Н.Б.Кабдолданов

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», economicifinance@mail.ru

МЕХАНИЗМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И БИЗНЕСА НА ОСНОВЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

MECHANISM OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND BUSINESS ON THE BASIS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

В условиях реализации стратегической задачи инновационного развития экономики Казахстана все более актуальным становится формирование концепции эффективного государственного управления. При этом основным элементом организации эффективного управления является налаживание взаимодействия органов государственной власти и частного бизнеса и, как следствие, использование механизма государственно-частного партнерства (ГЧП).

Взаимодействие государства и частного сектора для решения общественно значимых задач имеет давнюю историю. Однако наиболее актуальным ГЧП стало в последние десятилетия. С одной стороны, усложнение социально-экономической жизни затрудняет выполнение государством общественно значимых функций. С другой стороны, бизнес заинтересован в новых объектах для инвестирования. ГЧП представляет собой альтернативу приватизации жизненно важных, имеющих стратегическое значение объектов государственной собственности.

Следует отметить, что в научной литературе встречаются разные термины, обозначающие рассматриваемую форму взаимодействия государства и бизнеса: «государственно-частное партнерство», «публично частное партнерство», «общественно-частное партнерство» [1].

В целом государственно-частное партнерство (ГЧП) – это совокупность форм средне- и долгосрочного взаимодействия государства и бизнеса для решения общественно значимых задач на взаимовыгодных условиях.

Взаимодействие государства и бизнеса в рамках государственно частного партнерства может быть реализовано через разнообразные схемы, в зависимости от выбранных моделей, форм, участников – субъектов ГЧП, видов финансирования, экономической ситуации в

стране и сложившихся институциональных условий (формальных и неформальных) для государственно-частного партнерства. Под механизмом государственно-частного партнерства будем понимать систему, определяющую порядок взаимодействия субъектов ГЧП в отношении объекта ГЧП в условиях сложившейся институциональной среды [2].

Механизм ГЧП включает в себя следующие элементы.

1. Юридический компонент, который представляет собой правовое структурирование проекта на основе анализа применяемого законодательства и структурирование проекта на основе заключения соглашения о ГЧП, концессионного или инвестиционного договоров. В Республике Казахстан В рамках реализации Стратегии «Казахстан-2050» и Плана нации «100 конкретных шагов» принят Закон РК от 31 октября 2015 года № 379-V ЗРК О государственно-частном партнерстве. Создавший правовое поле закон о ГЧП открыл возможность реализации ГЧП во всех сферах экономики.

2. Финансовый компонент, который предполагает организацию финансовых отношений в проекте ГЧП и формирование финансовых ресурсов и включает в себя проведение оценки возможного объема государственного финансирования, описание денежных потоков по проекту, составление финансовой модели проекта и др

3. Управленческий компонент представляет собой совокупность процессов и инструментов управления ресурсами, направленных на достижение поставленных целей.

Центром развития ГЧП является АО «Казахстанский центр государственно-частного партнерства» который проводит исследование и выработку рекомендаций по вопросам ГЧП, оценивает реализацию проектов ГЧП, обучает специалистов в области ГЧП.

В январе 2021 года в стране было зарегистрировано 672 предприятия с государственным участием – на 2,5% меньше, чем годом ранее. Из них 86,3%, или 580 компаний, – действующие предприятия, минус 1,4% за год. В прошлом году в аналогичном периоде работало 588 предприятий – на 11,3% меньше, чем годом ранее [3].

Рисунок 1 – Действующие юридические лица с участием государства за 2014-2020 гг., ед

По данным Казахстанского центра государственно-частного партнерства, на февраль 2021 года в стране насчитывалось 1,3 тыс. проектов. В том числе на стадии конкурса находятся 275 проектов, реализуются 864 проекта, расторгнуты 38 договоров. В разрезе регионов больше всего проектов пришлось на Туркестанскую область (266). Следом идут Восточно-Казахстанская (256 проектов) и Жамбылская (93) области. Общий объем привлеченных и планируемых инвестиций составил 1,1 трлн тенге. Стоит отметить, что по инвестициям среди регионов лидирует Алматинская область (289,5 млрд тенге) [4].

ГЧП наиболее развивается в сфере образования. В Республике Казахстан существует проект по строительству и эксплуатации детских садов в г. Усть-Каменогорске на основе концессионного соглашения. Проектом предусмотрено строительство 6 детских садов на 1640 мест в г. Усть-Каменогорске и 5 детских садов на 1290 мест в г. Семей. Частному партнеру предоставляется право ведения образовательной деятельности и оказания дополнительных услуг [5].

Поэтому в новой Государственной программе развития образования и науки РК на 2020-2025 гг. обозначено дальнейшее расширение сети дошкольных организаций и школ за счет механизма ГЧП и подушевого финансирования.

Механизм управления системой взаимодействия субъектов в регионе представляет собой совокупность методов, средств, инструментов и рычагов воздействия. Структура механизма взаимодействия субъектов в регионе включает: цель управления; принципы; факторы управления; инструменты по достижению целей; оценку уровня эффективности взаимодействия субъектов; модели взаимодействия субъектов и риски, влияющие на эффективность данного взаимодействия.

В 2010 году акиматом Восточно-Казахстанской области был создан Акционерное Общество «Региональный центр государственно-частного партнерства Восточно-Казахстанской области» (Постановление №602 от 28 октября 2010 года). Представителем учредителя является ГУ «Управление экономики и бюджетного планирования Восточно-Казахстанской области».

Цель создания Центра привлечение частных инвестиций для реализации инвестиционных проектов Восточно-Казахстанской области с применением принципов и механизмов государственно-частного партнерства.

В Восточно-Казахстанской области предусмотрены проекты в различной сфере отраслей национального хозяйства. В сфере образования 105 проекта – строительство 5 детских садов на сумму 3,3 млрд. тенге, реконструкция школы под детский оздоровительный лагерь на сумму 82 млн. тенге, реконструкция детского сада «Тополек» на 220 млн. тенге, передача в доверительное управление 11 детских садов в г. Риддер, а также 87 детских садов, инициированных потенциальными частными проектами. В сфере здравоохранения 5 проектов – строительство двух больниц (многопрофильной больницы на 300 коек в г. Усть-Каменогорск и городской детской больницы на 200 коек в г. Семей) на сумму 41,4 млрд. тенге, а также передача 3 объектов здравоохранения в доверительное управление [6].

Как показывает мировая практика, ГЧП как средство совершенствования производственной инфраструктуры является наиболее эффективным.

В целом, взаимодействие государства и бизнеса на современном этапе рассматривается как эффективный инструмент управления региональной экономикой, способствующий эффективному использованию инновационного и инвестиционного потенциала частного сектора в определенных государством и регионом стратегических направлениях. К одним из таких направлений в регионе относятся повышение качества жизни населения, экономического роста, инновационного развития и конкурентоспособности.

Литература

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/mirovoy-opyt-formirovaniya-effektivnyh-mehanizmov-vzaimodeystviya-gosudarstva-i-biznesa-v-sovremennyh-usloviyah>
2. Е.В. Тулейко. Механизм государственно-частного партнерства в сфере образования республики беларусь (на примере пилотного проекта «строительство детских дошкольных учреждений в регионах минской области»)// <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/216489/1/83-95.pdf>
3. <https://stat.gov.kz/>
4. <https://primeminister.kz/ru/news/interviews/intervyu-o-razvitie-gchp-v-kazahstane-sostoyanie-tendencii-i-perspektivy-1053646>
5. Concession projects of the East Kazakhstan center of public-private partnership in education [Internet] [cited 2018 Jule 1]. Available from: <http://www.ppp-vko.kz/rus/news/59>. Russian.
6. <http://ppp-vko.kz/rus>

**Ж.Х. Кажиева, М. Қанатқызы, Е.У. Кабиров, Е.С. Токенова,
Д. Муслимова, С.Е. Алпаров**

НАО «Университет имен Шакарима города Семей», zhaniya.kazhieva@mail.ru

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЛИЧНОЙ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

ENSURING PERSONAL FINANCIAL SECURITY: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Финансовая грамотность главный навык современного члена общества. Умение рассчитывать свои доходы и расходы, вести личный и семейный бюджет, принятие правильных решений, связанных с минимизацией рисков способствует повышению финансовой безопасности. [1]

В тоже время, как показывает статистика количество правонарушений, связанных с финансовым мошенничеством ежегодно увеличивается. Финансовая безграмотность граждан создает благоприятные условия для мошенничества, приводит к росту долгов, просроченных кредитов и социальным проблемам. В этой связи образовательные организации в своей деятельности должны быть нацелены на содействие повышению уровня финансовой грамотности населения и развитию финансового образования в стране [2].

Целью исследования является выявление основных проблем, связанных с обеспечением личной финансовой безопасности, а также предложить мероприятия по формированию навыков правильного использования доступных финансовых инструментов жителями города Семей.

Перед нами стояли задачи, связанные с определением уровня финансовой грамотности, а также основных видов мошенничества, с которыми сталкиваются жители города; проведение анализа данных по объему финансовых займов физических лиц региона, определения уровня задолженности по просроченным кредитам; предложить мероприятия по формированию у жителей города базовых представлений в области финансов, определить виды финансового мошенничества и способах противодействия им.

В работе использовались различные методы исследования. Так в описании проблемы финансовой грамотности применены абстрактно-логический, монографический методы. Статистико-экономическим, балансовым методами проведены анализ и оценка уровня финансовой задолженности физических лиц региона по просроченным кредитам.

В исследованиях уровня финансовой грамотности, а также основных видов мошенничества, с которыми сталкиваются жители города использовались методы анкетирования с использованием сервиса Google forms и социологического опроса.

Моделирование в целях подтверждения или опровержения теоретических положений, приведенных выше, было проведено путем онлайн анкетирования, в котором участвовало 78 человек. Респондентам были предложены вопросы, связанные с самыми распространенными видами финансового мошенничества. Анкетирование было анонимным, предлагалось только указать возраст опрашиваемого респондента. В анкете было предложено ответить на пять вопросов, направленных на выявление основных видов мошенничества, с которыми сталкиваются жители города, а также пять вопросов на определение уровня финансовой грамотности горожан.

Согласно опроса 88% жителей владеют хотя бы одной банковской картой: чаще всего это карты для получения заработной платы (31%), реже – дебетовые (28%) и социальные карты (29%), а также кредитные карты (12%) (рис. 1).

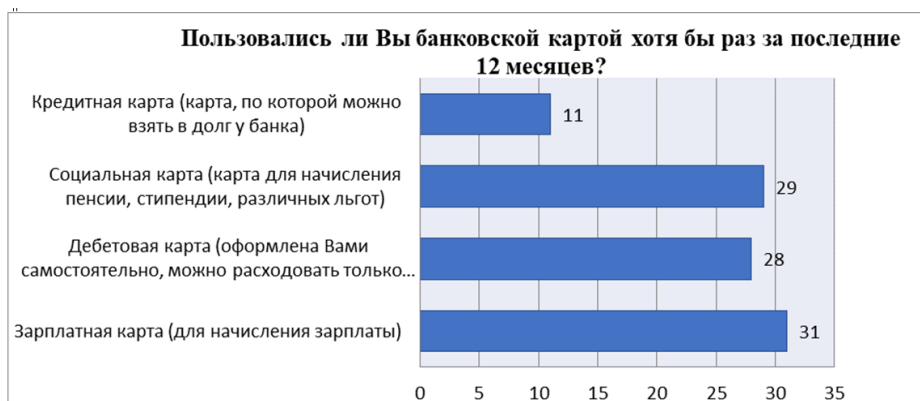

Рисунок 1 – Вопросы анкетирования

С фактами и попытками мошенничества столкнулось 34,6% владельцев карт, такими как: попытка выяснить по телефону конфиденциальные данные карты, а также предоставить сведения для денежного перевода (например, для ложной помощи знакомым или оформления несуществующего выигрыша). Наряду с этим, направлялись сообщения, письма с вирусами или вредоносными ссылками, с подтверждением либо отменой операций по карте, которые они не совершали и другое (рис. 2).

подавляющее большинство держателей карт (88,5%) отметили, что в результате попыток мошенничества в отношении своих банковских карт не понесли финансовых потерь.

Рисунок 2 – Вопросы анкетирования

Способность распознать мошенничество свидетельствует о высоком уровне финансовой грамотности человека. Часть данных карты безопасно сообщать, например, сотруднику банка: это шестнадцатизначный номер карты, имя и фамилия держателя карты. Срок действия карты, а также трехзначный код с обратной стороны карты передавать никому нельзя.

Только 13% опрошенных, имеющих банковские карты, дали верные ответы на вопрос о том, какие данные карты можно сообщать сотруднику банка (номер карты, имя и фамилия держателя). Большинство жителей города (53%) не готовы передавать никакие данные карт по телефону. Треть граждан (37%) находятся в «группе риска»: они могут стать жертвами мошенников, поскольку готовы сообщить сотруднику банка по телефону данные карт, которые сообщать нельзя (срок действия, трехзначный код безопасности с обратной стороны, код из смс-сообщения).

По данным Национального банка на 1 сентября 2021 года, общая сумма просрочки (свыше одного года) по всем займам составила 642,3 млрд тенге. [3] Тогда как на аналогичную дату 2020 года она находилась на уровне 1,02 трлн тенге (-37% или 386,3 млрд тенге). Из них на физлица (включая ИП) пришлось 305,4 млрд тенге (-13,6%), на юрлица – 336,9 млрд тенге (-50%). Основная доля ссуд была оформлена в национальной валюте – задолженность по ним составила почти 579 млрд тенге. [4]

Таблица 1 – Динамика изменения общей суммы просрочки (свыше одного года) по всем займам в РК за 2020-2021 годы

№	Показатели	01.09.2020	01.09.2021	в % 2021 год к 2020 году
1	Общая сумма просрочки (свыше одного года) по всем займам, всего по РК, млрд. тенге из них на	1 020	642,3	63
2	Физические лица (включая ИП)	353,5	305,4	86,4
3	Юридические лица	666,5	336,9	49,5

Составлено по данным Национального банка РК

Во втором квартале 2021 года в республике средний уровень долговой нагрузки на одну семью составил 4,9%, который был рассчитан на основе выборочного исследования доходов и расходов домохозяйств специалистами Бюро национальной статистики РК.[5] В корзине прихода учитывались оплата за наемный труд, прибыль от аренды собственности, самозанятости, пенсии, пособия и т.д. Доля платежей по кредитам в общей корзине доходов среднестатистической семьи Восточно-Казахстанской области составила 5,6%, данный показатель лежит в среднем диапазоне (4,1-6,9%). Тем не менее ВКО относится к регионам с наибольшим объемом долга, о чем свидетельствуют данные рисунка 3.

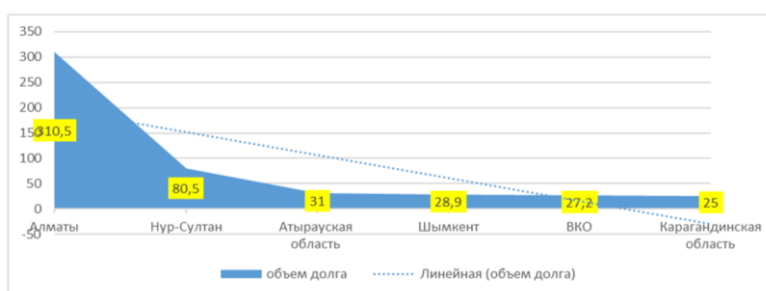

Рисунок 3 – Наибольший объем долга в разрезе регионов Республики Казахстан на 1.09.2021 года, млрд.тенге.

В разрезе регионов из 642,3 млрд тенге наибольший объем долга зафиксирован по-прежнему в Алматы– 310,5 млрд тенге, далее следуют Нур-Султан – 80,5 млрд тенге и Атырауская область – почти 31 млрд тенге. В Шымкенте – 28,9 млрд тенге, ВКО – 27,2 млрд тенге, Карагандинская – свыше 25 млрд тенге и Костанайская области – 22 млрд тенге.[6]

Многие держатели банковских карт города Семей сталкивались с «карточным» мошенничеством: чаще всего злоумышленники пытались по телефону узнать конфиденциальные данные карт (21,8%). Также часто неизвестные просили перевести деньги (12,8%) помимо этого горожане получали сообщения или электронные письма, содержащие вирусы или вредоносные ссылки (12,8%).

При этом следует отметить, что большинство опрошенных не понесли финансовых потерь в результате попыток мошенничества, однако каждый третий (37%) находится в группе риска: они готовы сообщить посторонним те данные банковских карт, которые сообщать нельзя. Таковы результаты нашего исследования.

Следует отметить, что в вопросах противостояния карточному мошенничеству молодежь 18-24 лет грамотнее: 16% знают, какие данные карт можно сообщать (в среднем по возрастным группам – 10%). Однако молодежь одновременно и доверчивее: 34% готовы сообщить конфиденциальные данные (против 27% в среднем). Безопасность старшей возрастной группы обеспечивается их закрытостью: наибольшая доля тех, кто считает, что никакие данные карт передавать нельзя, достигает 72% в группе старше 60 лет (в среднем по другим возрастным группам – 63%).

Анализ данных по объему финансовых займов физических и юридических лиц региона показал, что Восточно-Казахстанская область на 1.09.2021 года занимает пятое место в рейтинге регионов, где зафиксирован наибольший объем просроченной задолженности по займам, который составил 27,2 млрд.тенге, что свидетельствует о низком уровне финансовых знаний среди местного населения.

Выводы

Вопросы анкетирования, позволили выявить долю жителей Семей держателей карт, которые находятся в группе риска и готовы сообщить конфиденциальные данные своих карт, свидетельствует о недостаточном уровне просветительской работы, которая ведется банками, выпускающими карты. То, какие данные карты можно передавать, например, для денежного перевода, а какие – нет, очевидно: банки редко сопровождают вновь выданные карты памятками с деталями.

Анализ данных по объему финансовых займов физических и юридических лиц региона показал, что Восточно-Казахстанская область на 1.09.2021 года занимает пятое место в рейтинге регионов, где зафиксирован наибольший объем просроченной задолженности по займам, который составил 27,2 млрд.тенге, что свидетельствует о низком уровне финансовых знаний среди местного населения.

На основе проведенного исследования необходимо повысить правовую и финансовую грамотность населения, повысить уровень просветительской работы банками, выпускающими карты, обеспечить и предоставлять инструкции и памятки по соблюдению правил безопасности использования карт.

Для достижения поставленных задач мы предлагаем создать «Центр финансовой грамотности» в городе Семей, в котором на бесплатной основе будут проводиться обучение и консультация всех желающих повысить уровень своей финансовой грамотности.

Литература

1. Об утверждении Концепции повышения финансовой грамотности на 2020 – 2024 годы <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000338>
2. Какой уровень финансовой грамотности в Казахстане <https://www.nur.kz/nurfin/economy/1864674-kakoj-uroven-finansovoj-gramotnosti-v-kazahstane/>
3. Обзор финансового сектора Республики Казахстан за июль 2021 года г. Нур-Султан, Казахстан С.32
4. Обзор финансового рынка IV квартал 2020 года г. Нур-Султан, Казахстан С.31
5. Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан <https://nationalbank.kz/ru/page/publikacii-i-issledovaniya>
6. Названы регионы-лидеры по высокой долговой нагрузке населения в РК. <https://kursiv.kz/news/ekonomika/2021-09/nazvany-regiony-lidery-po-vysokoy-dolgovoy-nagruzke-naseleniya-v-r>

МРНТИ: 06.81.65

Г.Н. Каримгажы

БМ «ALIKHAN BOKEIKHAN UNIVERSITY», Семей қ., guin.karim@mail.ru

ҰЙЫМДАҒЫ ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ КАДР САЯСАТЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF PERSONNEL POLICY AS THE BASIS OF PERSONNEL MANAGEMENT IN AN ORGANIZATION

Әр түрлі ғалымдардың еңбектерінде кадр саясатының мәні әр түрлі түсіндіріледі, ол 1 кестеде келтірілген.

Әр түрлі дереккөздерді талдау бір-біріне қайшы келмейтін, бірақ кадрлық саясаттың мәнін Функционалды және мазмұнды түрде ажырататын екі тәсілді анықтауға мүмкіндік берді. Мазмұнды тәсілге сәйкес кадр саясаты "нарықтың үнемі өзгеріп отыратын талаптарына уақтылы жауап бере алатын кадрлық әлеуетті сақтау, нығайту және дамыту принциптерінің, функциялары мен әдістерінің жиынтығы" болып табылады [8].

1 кесте – "Кадр саясаты" ұғымын айқындау тәсілдері

Авторлар	Анықтамалар
А.А. Семенов	Кадр саясаты-бұл: әрбір жеке жұмысшының оған барынша қол жетімді өнімділік пен барынша әл-ауқатқа дейін дамуы; жұмысшыларды іріктеу, оқыту және ең көп пайда әкелетін жұмыс орындары мен тапсырмаларға орналастыру және т. б. [1].
О.Ю. Ломакина	Кадрлық саясат-басқару функциясының негізгі элементтерінің бірі, оның қағидаларына "персонал құрамының тұрақтылығы" жатады [2].
Л.И. Сланченко, М.А. Рыбальская	Кадр саясаты-бұл партия мен үкіметтің ұзақ мерзімді немесе жеке кезеңге арналған шешімдерінде көрсетілген маңызды, қағидатты ережелердің жиынтығымен анықталатын кадр жұмысындағы басты бағыт [3].
О.А. Варшецкая	Ұйымның саясаты, әдетте, ұйымға кіретін адамдар әрекет ететін ережелер жүйесін білдіреді. Ұйымның стратегиялық бағдарланған саясатының маңызды құрамдас бөлігі-бұл адами ресурстарға қатысты басшылық жүзеге асыратын философия мен қағидаларды анықтайтын оның кадрлық саясаты [4].
Н.В. Дмитриева	Ұйымның кадрлық саясаты-персоналды басқару стратегиясын қалыптастыру негізі [5].
О.А. Тойшева	Кадрлық саясат-бұл кәсіпорынның маркетингтік және инвестициялық саясатының қисынды және табиғи жалғасы [6].
Е.В. Зверева, Е.О. Тибанова	Кадр саясаты-бұл ұйымның персоналға қатысты саясатының әртүрлі аспектілерін және жұмыс күшін пайдалану жоспарлары мен жоспарларын біріктіретін жалпы кадрлық стратегия. Ол ұйымның жақын болашақта болжанатын технологиялар мен нарықтық талаптардың өзгеруіне бейімделу қабілетін арттыруы керек" [7].

Сүйене отырып, функционалдық тәсілді кадр саясаты ретінде анықталады стратегия және тактика кадрлармен жұмыс әрбір субъектінің басқару қызметінің өзіндік бағдарламалық қызметін айқындайтын бас желіні және принциптік орнату персоналмен жұмыс перспективаға.

Қазіргі жағдайда ұғымға енгізілген мазмұн "кадрлық саясат", байытылды.

Бірқатар зерттеушілердің пікірінше, кадр саясаты – бұл ұзақ мерзімді немесе жеке кезеңге арналған үкімет шешімдерінде көрініс тапқан аса маңызды, қағидатты ережелердің жиынтығымен анықталатын кадрлық жұмыстағы басты бағыт. Олар сондай-ақ "Кадрлық жұмыс" ұғымын, оның ішінде кадрларды даярлау, іріктеу, орналастыру, пайдалану, қайта даярлау, білім беру, шығармашылық өсуді ұйымдастыру, кадрлар резервін құру, кадрлар қозғалысын жоспарлау, оларды қайта аттестаттауды қамтиды [9].

Осылайша, терминнің кең және тар түсіндірмесін ажыратуға болады "кадр саясаты".

Кең мағынада-бұл адами ресурстарды кәсіпорынның ұзақ мерзімді стратегиясына сәйкес келтіретін саналы және белгілі бір түрде тұжырымдалған және бекітілген ережелер мен нормалар жүйесі [10].

Көбінесе кадрлық саясатты кеңінен түсіну арқылы билік пен көшбасшылық стилін жүзеге асырудың ерекшеліктеріне назар аудару қажет. Жанама түрде, бұл ұйым философиясында, ұжымдық шартта және ішкі тәртіп ережелерінде көрініс табады.

Бұдан шығатыны, кадрлармен жұмыс жөніндегі барлық іс – шаралар – іріктеу, штат кестесін құру, сертификаттау, оқыту, жылжыту-алдын-ала жоспарлануы және ұйымның стратегиялық мақсаттары мен ағымдағы міндеттерімен келісілуі мүмкін.

Тар мағынада-бұл қызметкерлер арасындағы тікелей өзара іс-қимыл процесінде де, қызметкерлер мен тұтастай ұйым арасындағы қарым-қатынаста да іске асырылатын нақты ережелер, тілектер мен шектеулер (көбінесе бейсаналық) жиынтығы [11].

Кәсіпорынның кадрлық саясатының мәні-кәсіпорынның даму стратегиясына қатаң сәйкестікте мақсаттар мен міндеттер мен қағидаттарды уақтылы тұжырымдауды жүзеге асыру, қойылған мақсаттарға жетудің тиімді жолдарын табу, қызметкерлердің мүдделерін кәсіпорынның бәсекелестік қабілетін арттыруға ықпал ететін кәсіпорынның басымдықтарымен үйлестіре алатын еңбек ұжымын қалыптастыру [12].

Кадрлық саясат-персоналмен жұмыс істеудің негізгі бағыттарын, оның формалары мен әдістерін анықтайтын теориялық көзқарастар, идеялар, принциптер жүйесі. Оны кәсіпорынның иелері, жоғары басшылық, кадр қызметтері кадрлармен жұмыс істеудің жалпы бағыты мен принциптерін, оларға қойылатын жалпы және нақты талаптарды анықтау үшін әзірлейді.

Бұл-адами факторды жандандырумен, экономикалық, саяси және әлеуметтік бағдарламаларды іске асырумен тікелей байланысты жалпы мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық саясаттың негізгі салаларының бірі. Кадрлық саясат арқылы персоналды басқарудың мақсаттары мен міндеттері жүзеге асырылады, сондықтан персоналды басқару жүйесінің өзегі болып саналады.

Кадр саясаты-қызметкерлермен жұмыс бағыты мен мазмұнын анықтайтын ережелер мен нормалардың, мақсаттар мен идеялардың жиынтығы.

Кадрлық саясат арқылы персоналды басқарудың мақсаттары мен міндеттері жүзеге асырылады, сондықтан ол персоналды басқару жүйесінің өзегі болып саналады. Кадр саясаты-бұл кәсіпорын мен оның қызметкерлерінің мақсаттары мен басымдықтарын біріктіруге жақсы ықпал ететін еңбек ұжымын құру жөніндегі мақсатты қызмет, бұл адамдар мен кәсіпорын арасындағы қарым-қатынас ережелері.

Кадр саясатын таңдау кезінде кәсіпорынның сыртқы және ішкі ортасының факторларын ескеру қажет:

- кәсіпорын стратегиясы;
- кәсіпорынның қаржылық мүмкіндіктері;
- жұмыс істейтін персоналдың сипаттамасы (сандық және сапалық);
- еңбек нарығындағы жағдай;
- бәсекелестер тарапынан жұмыс күшіне сұраныс.

Қазіргі жағдайда кадр саясатын таңдау кезінде бірқатар талаптарды ескеру қажет [13]:

1. Кадр саясаты кәсіпорынның стратегиясымен байланысты болуы керек.
2. Кадрлық саясат тұрақтылыққа, динамизмге ие болуы керек кәсіпорынның тактикасы, өндірістік және экономикалық жағдай өзгеруі мүмкін
3. Кадр саясаты кәсіпорынның нақты қаржылық жағдайына негізделуі керек.
4. Кадр саясаты әр қызметкерге деген көзқарасын дараландыруы керек.

Кадр саясатының проблемалары адамдарды басқаруға, оларды дайындауға, бөлуге және пайдалануға қатысты, бірақ бүкіл кадр саясаты осы проблемаларға байланысты емес. Кең мағынада ол идеологияны, экономиканы, мәдениетті, әлеуметтік саланы қамтиды.

Кадр проблемаларын шешу үшін оның орталығында қажеттіліктері, мүдделері мен ұмтылыстары бар адам орналасқан күшті әлеуметтік саясат маңызды болып табылады.

Кадрлық саясаттың мазмұны кәсіпорынның даму тұжырымдамасына сәйкес қызметкерлермен жұмыс болып табылады. Кадр саясаты-бұл кәсіпорынның стратегиялық бағдарланған саясатының құрамдас бөлігі.

Кадр саясатының мақсаты кәсіпорынның қажеттіліктеріне сәйкес оның дамуындағы кадрлардың сандық және сапалық құрамын жаңарту және сақтау процестерінің оңтайлы тепе-теңдігін қамтамасыз ету болып табылады. Ол қолданыстағы еңбек заңнамасының және өңірдегі еңбек нарығының жай-күйінің талаптарына жауап беруі тиіс [14].

Кәсіпорынның кадрлық саясатының негізгі міндеттері:

- кәсіпорынды даму стратегиясына сәйкес белгілі бір сапа мен санның персоналымен уақтылы қамтамасыз ету;
- еңбек заңнамасында көзделген азаматтардың құқықтары мен міндеттерін іске асыру үшін жағдайлар жасау;
- персоналды ұтымды пайдалану;
- кәсіпорынның тиімді жұмысын қалыптастыру және қолдау.

Себебі кәсіпорынның кадрлық саясатының негізгі буыны қызметкерлер, содан кейін көшбасшылық стилі кәсіпорынның стратегиясында ішкі тәртіп ережелері ретінде, ұжымдық шартта және алдын-ала жоспарланған және кәсіпорынның барлық философиясымен, даму тұжырымдамасымен байланысты іріктеумен, оқытумен, сертификаттаумен байланысты қызметкерлермен жұмыс жасаудың барлық шараларында байқалады. Кадрларды басқарудың бүкіл жүйесі басқа кәсіпорындардың ғылымы мен тәжірибесінің жетістіктерін қолдана отырып, қызметкерлермен өзара әрекеттесу әдістерін үнемі жетілдіріп отыруы

керек.

Кадр саясатының міндеті-кәсіпорынның қажеттіліктеріне, еңбек нарығының жағдайына, қолданыстағы заңнаманың талаптарына сәйкес кадрлардың ауысуы мен сандық құрамды сақтау мен оның сапалық деңгейі арасындағы белгілі бір тепе-теңдікке қол жеткізу. Кадр саясаты динамика мен тұрақтылықты біріктіріп, икемді болуы керек.

Қызметкерлер үшін тұрақтылық өте маңызды, ал қызметкерлердің мүдделері мен үміттерін ескеру қажет. Қызметкерлердің сенімдері мен олардың құндылықтарымен бөлісетін, ұжым ішіндегі мінез-құлық нормаларын белгілейтін ұйымдастырушылық мәдениет те тұрақты болуы керек. Динамизм – өзгермелі нарықтық әлемдегі кәсіпорын басшылығының тактикалық әдістері.

Жоғары білікті қызметкерлерден тұратын еңбек ұжымын құру шығындарды талап ететіндіктен, оның экономикалық негіздемесі кадр саясатының маңызды факторына айналады. Техникалық, қаржылық, материалдық сияқты экономикалық ресурстарды жоспарлаумен қатар, барлық кәсіпорындардың еңбек ресурстарын жоспарлау тәжірибесі жоқ.

Кәсіпорынның кадр саясатында әлеуметтік нәтижеге қол жеткізуге арналған әр адамға сараланған, жеке көзқарас маңызды. Кадр саясатына жұмыс күшін көбейту мәселелеріндегі мемлекеттік саясат әсер ететіндіктен, үкіметтің шешімдері мен қолданыстағы заңнаманы сақтау, әр қызметкерді әлеуметтік қорғауды жүзеге асыруға бағытталған барлық талаптарды орындау маңызды.

Құқықтық қатынастардан, сондай-ақ ұйымдастырушылық-экономикалық қатынастардан басқа, әлеуметтік-психологиялық қатынастарды орнату және корпоративтік мәдениетті енгізу өте маңызды.

Кадр саясатын қалыптастыру тетігі-адам ресурстарын басқару жүйесін дамытуға және оның әлеуетті мүмкіндіктерін қалыптастыруға бағытталған субъектілердің іс-әрекеттерінің жиынтығы.

Кәсіпорынның кадрлық саясатын қалыптастырудың негізгі принциптері:

- ғылым-максималды экономикалық және әлеуметтік әсерді қамтамасыз ете алатын осы саладағы барлық заманауи ғылыми әзірлемелерді қолдануды қамтиды;
- кешенділік-кадр қызметінің барлық салалары қашан қамтылуы тиіс;
- жүйелілік – яғни осы жұмыстың жекелеген компоненттерінің өзара тәуелділігі мен өзара байланысын ескеру;
- құрамдас нәтижелерді есепке алу-қандай да бір іс-шараның түпкі нәтижеге оң да, теріс те әсерін экономикалық та, әлеуметтік те әсерді есепке алу;
- тиімділік – осы саладағы іс-шараларға жұмсалатын кез келген шығындар шаруашылық қызмет нәтижелері арқылы өтелуге тиіс.

Кәсіпорынның кадрлық саясатын қалыптастыру принциптері, оңтайлы жүйелер мен процедуралар маңызды рөл атқарады, бірақ басқарудың жаңа әдістеріне тән барлық мүмкіндіктерді іске асыру нақты адамдарға, олардың біліміне, құзыреттілігіне, біліктілігіне, тәртібіне, уәждемесіне, мәселелерді шешу қабілетіне, құлақ асуға байланысты.

Кәсіпорынның тиімді жұмыс істеуі көбінесе оның қызметкерлерінің даму деңгейімен анықталады.

Кәсіпорынның өз қызметкерлерінің кәсіби деңгейін үнемі жоғарылату қабілеті оның қазіргі заманғы нарықта бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің, тауарларды өндірудің немесе қызметтерді ұсынудың жаңаруы мен өсуінің маңызды факторларының бірі болып табылады.

Кәсіпорынның кадрларына деген қажеттілік қызметкерлерді жалдау және қызметкерлердің резервін құру процесінде қанағаттандырылады, содан кейін сіз компанияға ең қолайлы адамдарды таңдай аласыз.

Қызметкерлерді дамыту кез-келген кәсіпорынның жетістігінің маңызды шарттарының бірі болып табылады.

Бұл, әсіресе, ғылыми – техникалық прогресті жеделдете отырып, кәсіби білім мен

дағдылар бұрынғыдан да тез ескіретін біздің күндерімізге қатысты. Қызметкерлердің біліктілігінің кәсіпорынның қажеттіліктеріне сәйкес келмеуі оның қызметінің нәтижелеріне теріс әсер етеді.

Осылайша, бүгінде көптеген менеджерлер кәсіпорынның бәсекелестік артықшылығы, ең алдымен, осы кәсіпорын қызметкерлерінің басқаларға қарағанда артықшылығын анықтайтындығын мойындайды.

Нарық пен қоғам дамуының қазіргі кезеңінде адам капиталының сапасы – бәсекелестік күрестегі басты құндылық пен артықшылық. Кәсіпорын қызметкерлердің дамуына ықпал етуі керек, өйткені қызметкерлердің дамуы оның дамуын қамтамасыз етеді. Кәсіпорынның бәсекелестерінен тезірек үйрену және даму қабілеті оның әлеуметтік, стратегиялық және экономикалық артықшылықтарының қайнар көзі болып табылады.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру көбінесе кәсіпорынның кадрлық саясатына, оған салынған инвестицияларға байланысты. Кәсіпорын қызметін тиімді басқару Адам ресурстарын Құзыретті басқаруға, жиынтықта кәсіпорынның кадр саясатын білдіретін құралдар жиынтығын, әдістер мен қағидаттарды пайдалануға байланысты.

Әдебиеттер

1. Семенов, А.А. Кадровая политика организации в условиях кризиса / А.А. Семенова, И.А. Бушуева // Первый шаг в науку. 2015. № 9-10 (9-10). – С. 36-40.
2. Ломакина, О.Ю. Кадровая политика как инструмент эффективного управления персоналом предприятия / О.Ю. Ломакина // Studium. – 2016. – № 1(38). – С. 2.
3. Сланченко, Л.И. Кадровая политика в организациях сферы услуг в современных условиях / Л.И. Сланченко, М.А. Рыбальская // Экономика устойчивого развития. – 2016. – № 3(27). – С. 352-356.
4. Варшецкая, О.А. Кадровая политика организаций в условиях переходной экономики/ О.А. Варшецкая // В сборнике: Уральская горная школа – регионам сборник докладов международной научно-практической конференции. – 2016. – С. 703-704.
5. Дмитриева, Н.В. Кадровая политика организации в условиях кризиса/ Н.В. Дмитриева // Экономика и предпринимательство. – 2015. – № 11-2 (64-2). – С. 896-899.
6. Тойшева, О.А. Кадровая политика малых и средних предприятий / О.А. Тойшева // Научно-методический электронный журнал Концепт. – 2016. – Т. 15. – С. 251-255.
7. Зверева, Е.В. Кадровая политика предприятия в условиях рынка / Е.В. Зверева, Е.О. Тибанова // Новая наука: Теоретический и практический взгляд. – 2016. – № 6-1 (87). – С. 118-126.
8. Биктяков, К.С. Кадровая политика в современных организациях/ К.С. Биктяков // Машиностроитель. – 2015. – № 9. – С. 2-4.
9. Варшецкая, О.А. Кадровая политика организации в условиях переходной экономики/ О.А. Варшецкая, С.М. Абрамов // Наука вчера, сегодня, завтра. – 2016. – № 7(29). – С. 152-157.
10. Семина, Н.Н. Кадровая политика организации/ Н.Н. Семина // Экономическая среда. – 2016. – № 2(16). – С. 181-183.
11. Ерастова, А.В. Кадровая политика как основа конкурентоспособности организации/ А.В. Ерастова, О.А. Межевова // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. – 2016. – № 8-1(20). – С. 143-147.
12. Лапшенкова, И.Р. Специфика кадровой политики в малом предпринимательстве / И.Р. Лапшенкова // NovaInfo.Ru. – 2016. – Т. 2. – № 42. – С. 122-126.
13. Казаков, С.П. Кадровая политика как стратегия развития организации / С.П. Казаков, И.В. Кулешов // Альманах мировой науки. – 2016. – № 2-1 (5). – С. 58-59.
14. Анастасова, А.С. Кадровая политика предприятия как фактор повышения конкурентоспособности/ А.С. Анастасова, А.Н. Никушина, А.С. Павлова, А.Д. Сарафанов // Теория и практика современной науки. – 2016. № 10(16). – С. 18-21.

А.Б. Кенесбаев

БМ «ALIKHAN BOKEIKHAN UNIVERSITY», Семей қ., kenesbaev@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ӨНДІРІСТІК ҚОРЛАРЫН БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

THEORETICAL ASPECTS OF MANAGEMENT OF PRODUCTION FUNDS OF ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Нарық жағдайында қорларды басқару әдістерін қорларды құруды басқару және қорларды ұстауды басқару деп бөлу керек. Қорлар қоймаларда, тауар өндірушінің қоймаларында ұсталады.

Қорлар-бұл материалдық ағынның қажетті құрамдас бөлігі (тауарлық-материалдық қорлар). Олар өндірістік немесе жеке тұтынуды күтеді.

Әр жылдары экономист ғалымдар фирмалар мен ұйымдардың өндірістік қызметінде қолданылатын "материалдар қоры" ұғымын екіұштылықпен түсіндірді. Логистика мамандары оны "материалдық ағындар" деп атайды.

Шетелдік әдеби дереккөздерді зерттеу бұл мәселе бойынша нақты анықтама бермейді: кейбір авторлар қорларды тауарлар деп атайды, ал басқалары материалдық қорлар деп атайды [1].

С.А. Щенки былай деп жазады: "өндірістің материалдық жағдайларының бірі-еңбек объектілері. Жоспарлау және есепке алу тәжірибесінде оларды материалдар деп атайды".

Сол сияқты, тауар бөлігін қоспағанда, барлық материалдық құндылықтар еңбек объектілері деп санайтын Г.И. Гринманның пікірі. Еңбек объектілері-өндірістің қажетті шарттарының бірі.

Н.П. Кондраков өндіріс процесінде еңбек объектілері ретінде қолданылатын өндірістің әртүрлі материалдық элементтерін қорлар деп түсінеді.

Е.П. Козлова осы мәселе бойынша: "өндірістік қорлар еңбек объектілері бола отырып, еңбек құралдарымен және жұмыс күшімен бірге олар бір рет пайдаланылатын кәсіпорынның өндірістік процесін қамтамасыз етеді" деп санайды.

И.Е. Тишков былай деп жазады: "материалдық ресурстар (шикізат, материалдар, сатып алынған жартылай фабрикаттар, компоненттер, құрылымдар, бөлшектер, Отын және т.б.) – бұл дайын өнімді алу үшін адам еңбегі бағытталған заттар".

Қазіргі жағдайда "Материалдық ресурстар" ұғымы материалдарға, отынға, контейнерлерге, қосалқы бөлшектерге, түгендеуге, жұмыс киімдеріне қатысты сәтті емес, сонымен бірге "Материалдық ресурстар" анықтамасы да дұрыс емес. Ресурстарға газ, су, оттегі, Сығылған ауа, жылу, бу, электр энергиясы және т.б. кіреді және оларды өндірістік деп санайды.

Бұл ресурстар сақталмайды, оларды тұтыну бірден ағынмен жүреді.

Негізінен өнім шығаратын көптеген ұйымдардың өндіріс технологиясы өз қызметі үшін материалдық қорларды ғана емес, сонымен қатар өндірістік ресурстарды да пайдаланады [2].

Ресейлік бухгалтерлік есеп пен есептілікті халықаралық стандарттарға аударуға келетін болсақ, В.М. Волкова мен Е. В. Лахова: "Бухгалтерлік есепте қорлар шикізат, негізгі және көмекші материалдар, отын, сатып алынған жартылай фабрикаттар және басқа да материалдық ресурстар болып табылады. Олар есепке алу мен есептілікте олардың нақты өзіндік құны бойынша көрсетіледі және айналым қаражатының құрамына енгізілген".

Бұл мәселе бойынша ағылшын ғалымдары Б. Нидлз мен Х. Андерсонның пікірі: "материалдық қорлар, тауарлық қорлар (merchandise inventory) фирманың иелігіндегі және сатуға арналған барлық тауарларды, соның ішінде жолдағы тауарларды да қамтиды".

Ең сәтті анықтаманы В.К. Радостовец "тауарлық-материалдық қорлар – бұл

активтер"берді.

"Материалдар", "өндірістік қорлар", "Еңбек заттары", "айналым қаражаты" – осы анықтамалардың барлығы анық емес, нарықтық инфрақұрылым талаптарына жауап бермейді.

Қорларды жіктеу мәселелерін ашу Қордың функциясын анықтау, материалдық ағынды зерттеу объектісін нақтылау үшін ұсынылады. Сонымен қатар, бұл қорларды басқару қажет. Шикізат-бұл әлі өнеркәсіптік өндеуден өтпеген еңбек заттары [3].

Материалдар-бұл өнеркәсіпте алғашқы өндеуден өткен Еңбек заттары. Негізгі және көмекші материалдарды ажыратыңыз. Негізгі материалдарға жаңа өнімнің негізгі заттық құрамын құрайтын материалдар (машина жасау зауытындағы металл) жатады. Олар өнімнің өзіндік құнында үлкен үлес алады. Көмекші материалдарға өнімнің сыртқы түрін немесе белгілі бір қасиеттерін (лак, бояу) беру үшін немесе жабдықтың қалыпты жұмысын қамтамасыз ету үшін қажет материалдар (Майлау және сүрту материалдары) жатады.

Аяқталмаған өндіріс-бұл өндірістік цехтарда, дайындық деңгейі әртүрлі қоймаларда өндеу процесінде болатын Еңбек заттары.

Оларға материалдар, электр энергиясы, жалақы жұмсалды, бірақ оларды қазіргі уақытта іске асыру мүмкін емес. Осылайша, аяқталмаған өндіріс-бұл өндірістік процестің әртүрлі сатыларында орналасқан барлық аяқталмаған өндіріс өнімі болып табылатын кәсіпорынның артта қалуының ақшалай көрінісі.

Осылайша, өндірістік қорлар-орталық қоймалардағы немесе қойма цехтарындағы қорлар; тұтынушыға келіп түскен, бірақ әлі пайдаланылмаған немесе қайта өндеуге ұшырамаған өндіріс қорлары.

Тауарлық қорлар-қоймалардағы қорлар, олардың өндірісті жабдықтауға емес, сатуға арналған бөлігі. Сатуға бағытталған шеберханалар шығарған өнімдерді тауарлық қорларға жатқызуға болады.

Немесе сатуға арналған қорлар тауарлық қорлар болады. Акциялар сату үшін сатып алынған тауарлардың өздері де болады.

Ағымдағы қорлар-материалдық ағындардың үздіксіз болуын қамтамасыз ететін тұрақты жабдықтау негізінде өзгертіндер. Ұйымдарда ағымдағы қорлар негізгі өндірістік бөлікті құрайды. Кәсіпкерлікте жеткізушілер үнемі толықтырып отыратын ағымдағы қорлар осы қорлардың басты бөлігі болып табылады.

Дайындық қорлары-орталық қоймаларда өндеуге немесе тұтынуға бөлінген болса, цехтарға жіберу үшін бөлінген, сондай-ақ өндіріс цехына берілетін қорлар.

Кепілдік берілген қорлар-күтпеген жағдайларға, жеткізілімнің кешігу жағдайларына немесе дүлей зілзалалар жағдайына және т.б. арналған сақтандыру қорлары (жеткізілімдер партиялары), кепілдік берілген қорлар орталық қоймаларда құрылады. Қоймалардың әр деңгейі үшін кепілдендірілген Қор-тұрақты мән. Әйтпесе, оларды жаңа толықтыруға дейін қол сұғылмайтын қорлар деп атайды [4].

Маусымдық қорлар жұмыстардың жазғы немесе қысқы сипатындағы жағдайларда құрылады, мысалы, қыста мұз қорын жасау; жазда құм дайындау; қысқы тығыздыққа сүйене отырып, қысқы кезеңге отын (дизель отыны, солярка) қажеттілігі немесе астық, көкөніс және т. б. түсімін шығарумен байланысты күзгі кезеңге солярка мен дизель отыны қорының ұлғаюы.

Ауыспалы қорлар-жылдың соңындағы, тоқсандағы, айдағы, онкүндіктегі, тәуліктік қорлар. Уақытты бөлу ауысым тұрғысынан да болуы мүмкін-ауыспалы қорлар, күнделікті. Ауыспалы қорлар есепті кезеңнің соңында немесе материалдық жауапты тұлға ауысқан кезде түгендеумен расталады. Өнімді өндіру көлемін немесе орындалған жұмыстарды, кез келген жүйедегі Қордың экономикалық тұрғыдан орынды көлемінің шамасынан есептелген тапсырысты есептеу кезінде бағдар ретінде барынша қалаулы қор орын алуы мүмкін (мысалы, цехтарда пайдаланылатын техниканы толтыру үшін қажетті дизель отынының тәулігіне ең қалаулы қоры).

Қордың шекті деңгейі-оны пайдаланғаннан кейін Қордың келесі деңгейі шығарылған

кездегі тапсырыс мөлшері. Ол күтпеген жағдайларға сүйене отырып, Қордың, жабдықтаудың кепілдік немесе қалаулы деңгейімен анықталуы мүмкін.

Өтімді емес қорлар-белгілі бір кезең ішінде әртүрлі мән-жайлар бойынша пайдаланылмайтын қорлар (материал ескірген немесе алмастырғыштар бар немесе жеткізуші қоймаға қате жіберген немесе сапасы төмен, сондықтан ол өндірісте пайдаланылмайды және т.б.). Өтімсіз қорларды сату керек, егер мүмкін болса, тұтынушыға тегін беру немесе есептен шығару керек, басқаша айтқанда, олардан құтылу керек.

Көлік қоры-кәсіпорын есеп айырысу құжаттарын төлегеннен кейін жүктің жолда болу уақыты. Ол төлем талаптары материалдық құндылықтарға қарағанда ертерек келгенде пайда болады. Көлік қорының уақыты жүктің қалыпты жүру уақыты мен қалыпты жұмыс уақыты арасындағы айырмашылыққа тең (банктердегі құжаттарды өңдеу, құжаттарды жеткізу, қабылдау уақыты және т.б.). Мысалы, кесте бойынша жүктің жүру уақыты-12 күн, жұмыс уақыты - 7 күн. Орташа көлік қоры 5 күн (12-7), яғни. компания өз қаражатын жолда болған кезде 5 күн ішінде материалдық құндылықтарға салуы керек.

Түсіру және сақтау әдетте көп уақытты қажет етпейді және оны түсіру нормалары бойынша (вагонға, автомобильге) немесе өлшеу және орташа мәндерді есептеу арқылы анықтайды.

Шикізатты түпкілікті өнімге айналдыру және осы өнімді соңғы тұтынушыға жылжыту жолында қорлардың екі негізгі түрі жасалады:

- өндірістік қорлар-материалдық өндіріс саласының барлық салаларының кәсіпорындарындағы өндірістік тұтынуға арналған қорлар. Өндірістік қорларды құрудың мақсаты-өндірістік процестің үздіксіздігін қамтамасыз ету;

- тауарлық қорлар-өндіруші кәсіпорындардағы дайын өнімнің қорлары, сондай-ақ тауарды жеткізушіден тұтынушыға жеткізу жолындағы қорлар, яғни көтерме, ұсақ көтерме және бөлшек сауда кәсіпорындарындағы, дайындаушы ұйымдардағы қорлар және жолдағы қорлар [5].

Тауарлық қорлар өз кезегінде өндіріс құралдары мен тұтыну заттарының қорына бөлінеді. Ағымдағы уақыт кезеңіне (ай, тоқсан) тапсырыс негізінде өнім өндіру жағдайында өндірістік қорларды басқару ерекше маңызға ие болады, соның салдарынан біз осы жұмыста өндірістік қорларды басқару проблемаларын жан-жақты зерттеуге назар аударамыз.

Өндірістік және тауарлық қорлар ағымдағы, сақтандыру және маусымдық болып бөлінеді. Ағымдағы қорлар-өндірістік және тауарлық қорлардың негізгі бөлігі. Олар келесі жеткізілімдер арасындағы өндірістік және сауда процесінің үздіксіздігін қамтамасыз етеді.

Сақтандыру қорлары-әртүрлі күтпеген жағдайлар болған жағдайда, мысалы, өндірістік немесе сауда процесін материалдармен немесе тауарлармен үздіксіз қамтамасыз етуге арналған:

- жеткізу партияларының кезеңділігі мен шамасындағы шартта көзделгендерден ауытқулар;

- жеткізушілерден жеткізу кезінде материалдар мен тауарлардың жолдағы ықтимал кідірістері;

- сұраныстың күтпеген өсуі.

Маусымдық қорлар-өндірістің, тұтынудың немесе тасымалдаудың маусымдық сипатында қалыптасады. Өндірістің маусымдық сипатына мысал ретінде ауылшаруашылық өнімдерін өндіру жатады. Егін жинау науқаны кезінде бензинді тұтыну маусымдық сипатқа ие. Тасымалдаудың маусымдық сипаты, әдетте, тұрақты жұмыс істейтін жолдардың болмауына байланысты.

Осылайша, қазіргі уақытта экономикалық әдебиеттерде қорлар категориясы толығымен және егжей-тегжейлі сипатталған деп қорытынды жасауға болады. Алайда, кәсіпорын үшін қорлардың қаншалықты қажет екенін анықтау керек, сонымен қатар қорлардың құрамына байланысты шығындардың түрлерін анықтау қажет [6].

Қорларды қалыптастырудың объективті қажеттілігі өндіріс пен көбею процестерінің сипатына байланысты. Қорлардың пайда болуының негізгі себебі-материалдық ресурстарды

өндіру мен тұтыну кезінде кеңістік пен уақыттың сәйкес келмеуі.

Қорларды қалыптастыру қажеттілігі еңбек бөлінісінің үздіксіз тереңдеуіне байланысты ерекше маңызды. Еңбек өнімділігінің артуы мамандандыру мен кооперация процестерінің кеңеюі мен тереңдеуіне байланысты, нәтижесінде кәсіпорындардың саны артып келеді. Олардың арасында өндіріс құралдарын жылжыту қажеттілігі көлемі бойынша да, номенклатура бойынша да қорлардың көбеюіне әкеледі.

Әдебиеттер

1. Илиясов Қ.Қ., Құлпыбаев С. Қаржы: Оқулық. – Алматы: 2005. – 552 бет.
2. Тургулова А.К., Амирканова Р., Ахинов А.Б. Қаржылық менеджмент. Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2014. – 330 бет.
3. Мадиярова Э.С., Сүйеубаева С.Н. Қаржылық менеджмент: Оқу құралы – Алматы: Экономика, 2009. – 262 бет.
4. Грибов В.Д. Основы бизнеса: учеб. Пособие. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 336 с.
5. Сапарова Б.С. Қаржы менеджменті: Оқулық. – Алматы: Экономика, 2011. – 632 бет.
6. Жарковская Е.П. Антикризисное управление: учебник / Бродский Б.Е., Жарковская Е.П. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Омега Л, 2006.

МРНТИ: 06.35.31

А. Килакен, З.М. Сакенова

Университет «Туран-Астана», г. Нур-Султан, aidanakilaken@gmail.com

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТА В БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ

FEATURES OF AUDITING IN ACCOUNTING

Практика организации аудиторской проверки является довольно трудоемкой задачей, так как, с одной стороны, требуется в короткие сроки осуществить все аудиторские процедуры, установленные законодательно, а с другой стороны, необходимо оправдать ожидания клиента, желающего получить качественные итоги оценки своей деятельности и пояснения по наиболее важным (специфичным, а зачастую и неоднозначным) вопросам, сопряженных с проблемными участками бухгалтерского учета. Следует отметить, что в условиях современной законодательной регламентации аудиторской деятельности, установить компромисс между двумя главными противоречиями бывает довольно сложно.

В связи с вышеизложенным, проблема поиска наиболее эффективной организации осуществления аудиторских проверок по разделам и счетам бухгалтерского учета представляется крайне актуальной.

Существенное исследование современной теории и практики аудита внесли казахстанские специалисты М.С. Ержанова, А.А. Нурумова, Л.В. Назаровой, И.М. Байтенова, российские специалисты В.А. Андреев, Н.П. Барышников, С.М. Бычкова, Г.С. Клычкова, Л.Г. Макарова, М.В. Мельник, В.Ф. Палий, В.И. Подольский, Я.В. Соколов, Ф.И. Харисова и др. Из зарубежных специалистов наиболее известны работы А. Аренс, Р. Адамс, Р. Додж, Дж. Робертсон, Дж. Лоббек и др. Согласно аудиту происходит формирование выводов о целесообразности использования директорами допущения изменений в деятельности. Аудит в системе функционирования экономических субъектов дает понимание внутреннего контроля, имеющего отношение к целям аудита, чтобы определить надлежащие аудиторские процедуры в данных обстоятельствах, а не высказывать мнение об эффективности внутреннего контроля компании.

Более значимую роль в современных условиях хозяйственно-финансовой деятельности играет грамотная оценка финансовой отчетности:

- укрепить доверие общественности к честности и открытости деятельности компании;
- принимать оптимальные решения от акционеров, участников, владельцев компаний;
- улучшить управление бизнесом;
- укрепить отношения с клиентами, кредитными организациями и потенциальными инвесторами компании.

Несмотря на большое количество трудов в области аудита, вопросы формирования общепризнанных методов, процедур остаются дискуссионными.

Организация проведения аудита состоит из следующих факторов:

- Проведение аудита прилагаемой финансовой отчетности компании, составленной из бухгалтерского баланса по состоянию на конец года;
- отчета о прибылях и убытках;
- отчета о движении денежных средств за год, закончившийся на эту дату;
- пояснительной записки.

Действительно, финансовая отчетность при проведении аудита в системе функционирования экономических субъектов, обеспечивает правильное представление баланса компании и ее финансового положения по состоянию на конец года, экономического результата и потоков денежных средств за год, закончившийся на эту дату, в соответствии с правилами в РК, которые регулируют критерии составления.

Элементы, лежащие в основе суждения - аудит в соответствии с международными стандартами и обязанности в соответствии с этими принципами более подробно описаны в Законах Республики Казахстан [1]. Обязательный аудит – аудит, который выполняется в соответствии с законом Республики Казахстан от 5 мая 2006 года № 139-III Об аудиторской деятельности (с изменениями и дополнениями на 01.01.2019г.).

До того, как начать изучать процедуры контроля, аудитору необходимо знать информацию, на основе которой он будет осуществлять проверки. Все операции, отраженные в учете, должны быть соответствующим образом оформлены документами.

Последовательность проведения аудита, а также сроки проведения отдельных процедур отражаются в программе аудиторской проверки, которая предварительно составляется аудиторами и при необходимости согласовывается с руководством предприятия, где проводится аудиторская проверка.

Последовательность проведения аудиторской проверки состоит из оценки системы внутреннего контроля, определения методов проверки, разработки плана и программы аудиторских процедур.

От оценки аудитором состояния учета и внутреннего контроля на экономическом субъекте будут зависеть все его последующие действия: проводить аудиторские процедуры выборочно или проводить сплошную проверку. Разумеется, сплошная проверка очень трудоемка, но согласно нормам профессиональной этики, аудитор должен либо полностью убедиться в достоверности (или недостоверности) финансовой отчетности клиента, либо отказаться от выражения мнения о ней [2].

При выборе методов сбора аудиторских доказательств внимание следует обратить на аналитические процедуры. Аналитические процедуры - это анализ важных коэффициентов и тенденций, исходящее из него исследование изменений и взаимосвязей, которые не последовательны другой релевантной информации или отличаются от прогнозируемых сумм. Главная цель использования аналитических процедур - выявление наличия необычных фактов и результатов хозяйственной деятельности, позволяющих определить потенциальные риски.

Конкретные методы и приемы, применяемые в процессе аудиторской проверки, должны быть отражены в рабочих документах аудитора.

Сплошная проверка предполагает детальное исследование всего комплекса первичной бухгалтерской документации, регистров синтетического и аналитического учета, содержания бухгалтерской отчетности.

Выборочная проверка способствует получению достаточно точных данных о проверяемой совокупности по её относительно маленькой части.

Комбинированная проверка – предполагает сочетание методов сплошной и выборочной проверок.

Документальная (камеральная) проверка – проверка, которая ограничена исследованием документов бухгалтерского учета (первичных и сводных) и бухгалтерской или налоговой отчетности организации.

Фактическая проверка производится с выходом в аудируемую организацию или на проверяемый объект.

Аудитор для получения более глубоких доказательств должен использовать процедуру прослеживания: он отбирает первичные документы и следует вперед по системам учета, чтобы удостовериться в том, что в бухгалтерском учете хозяйственные операции отражены должным образом.

Методы аудиторской проверки отражены на рисунке 1.

Рисунок 1 – Методы аудиторской проверки [2]

Таким образом, аудиторская проверка должна осуществляться по определенной схеме. Могут быть применены сплошная, выборочная или комбинированная аудиторская проверки. Требуется уточнение и законодательное закрепление некоторых дефиниций, входящих в понятийный аппарат аудита, обеспечивающих большее соответствие сущности отражаемых ими явлений.

Аудиторы несут ответственность за надзор, в установленные законом сроки, за процессом подготовки финансовой отчетности компании.

Существует ответственность аудитора за аудит финансовой отчетности. Цели при аудите – получить разумную уверенность в том, что финансовая отчетность в целом не содержит существенных ошибок, связанных с мошенничеством или непреднамеренным поведением или событиями, и выпустить отчет о проверке, который включает правильную сверку. Разумная защита означает высокий уровень безопасности, который, однако, не дает гарантии, что аудит, проведенный в соответствии со стандартами, всегда обнаружит существенную ошибку, если таковая имеется. Ошибки могут быть вызваны мошенничеством или непреднамеренным поведением или событиями, и считаются тем существенней, чем можно ожидать. Однако они могут по отдельности или в целом влиять на экономические решения, принимаемые управленцами на основе финансовой отчетности и аудита.

Основными задачами аудита в системе функционирования экономических субъектов является [3]:

- Выявляют и оценивают риски существенных ошибок в финансовой отчетности в результате мошенничества или непреднамеренного поведения или событий;
- Проверяют аудиторские процедуры в ответ на эти риски;

– Достаточные и надлежащие аудиторские доказательства, на которых можно основывать свое суждение. Возможность обнаружить существенную ошибку из-за мошенничества, выявить существенную ошибку в результате непреднамеренного поведения или событий. Поскольку мошенничество может подразумевать существование сговора, фальсификации, преднамеренного упущения, вводящего в заблуждение представления или форсирование внутреннего контроля;

– Данные о правильности использованных принципов бухгалтерского учета, а также обоснованность оценок, сделанных директорами, включая соответствующее раскрытие информации;

– В рамках аудита, проведенного в соответствии со стандартами аудита оценивается представление, структура и содержание финансовой отчетности в целом, включая информацию, и то, представляют ли финансовые отчеты основные операции и события, чтобы обеспечить правильное представление;

– Среди прочих аспектов, объема и сроков, запланированных для аудита, и о существенных результатах, которые были выявлены, включая любые существенные недостатки внутреннего контроля, выявленные заносятся в аудиторский отчет.[2].

Аудит в системе функционирования экономических субъектов – это проверка финансовой отчетности, требуемая законом. Роль обязательного аудита заключается в сертификации финансовой отчетности компаний или государственных органов. Обзор предоставляет заинтересованным сторонам, таким как инвесторы и акционеры, мнение относительно точности счетов компании. В результате обязательные аудиторские проверки способствуют нормальному функционированию рынков, повышая уверенность в правильности финансовой отчетности.

В области аудита улучшающими целями со стороны государства являются: повысить независимость аудиторов и аудиторских фирм от проверяемого лица усилить информационную ценность для инвесторов аудиторских отчетов содействовать предоставлению государственных аудиторских услуг способствовать большей динамичности рынка аудита в ЕАЭС усилить надзор за аудиторской деятельностью содействие сближению и сотрудничеству со странами ЕАЭС.

Правила по аудиту фирм были приняты с целью улучшения обязательных аудитов, путем усиления независимости аудиторов и их профессионального критического отношения к руководству проверяемой компании [4].

Например, в случае организаций, представляющих общественный интерес, аудиторы будут регулярно меняться, и им больше не будет разрешено предоставлять услуги, помимо аудита, своим клиентам. Организациями по проверке фирм являются зарегистрированные в списке компании. Также сами аудиторские компании сдают отчеты на соответствие.

Сегодня в Казахстане профессиональные организации (с элементами СРО) самостоятельно осуществляют контроль качества своих членов. Однако например, в Великобритании создан FRC – независимый надзорный орган, в котором работают не практикующие аудиторы с большим опытом работы. Во избежание конфликта интересов они проверяют финансовую отчетность и дают заключения по контролю качества.

В соответствии с международными стандартами контроля качества (п. 25 МСКК 1) аудиторская организация должна внедрять политику, снижающую угрозу близкого знакомства, когда в течение длительного времени привлекаются одни и те же сотрудники аудиторской организации. В целом в Казахстане в настоящее время работают более 700 аудиторов, пять СРО включают 200 аудиторских организаций, которые обслуживают порядка 7 тыс. компаний публичного интереса [5].

Таким образом, рассматриваемая тема имеет важное значение для формирования достоверной и своевременной учетной информации, необходимой для принятия, обоснования и подготовки эффективных управленческих решений. Документооборот и движение средств зависят от сущности аудита и его итогов. Согласно аудиту происходит формирование выводов о целесообразности использования директорами допущения

изменений в деятельности и, основываясь на полученных аудиторских доказательствах, о возможном существовании значительной неопределенности в отношении событий или обстоятельств, которые могут вызвать сомнения в способности компании, чтобы продолжить работать в качестве операционного лица. При наличии значительной неопределенности, несоответствий, нужно обратить внимание на аудиторский отчет по соответствующей информации финансовой отчетности или, если эта информация неадекватна, отразить обстоятельство при формулировании аудиторского отчета. Выводы основываются на аудиторских доказательствах, полученных на дату составления отчета. Тем не менее, не реагирование на несоответствия и последующие события или обстоятельства могут привести к тому, что компания перестанет действовать в качестве операционной организации.

Литература

1. Закон РК «Об аудиторской деятельности» № 139-III ЗРК от 05.05.2006г. (с изменениями и дополнениями на 01.01.2019г.)
2. Смирнов Э.А. Управленческие технологии как объект функционального аудита // Менеджмент за рубежом. – 2016. – № 5. – С. 240
3. Селезнева Н.Н., Ионова А.Ф. Анализ финансовой отчетности организации: Учеб. пособие для студентов вузов по специальности «Бухгалтерский учет, анализ и аудит, по переподготовке бухгалтеров и аудиторов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2016. – 583 с.
4. Тулешова Г. К. Финансовый учет и отчетность в соответствии с международными стандартами. В 2 томах. – Алматы : Экономика, 2015. – 256 с.
5. Финансовый учет на предприятии / Под ред. Р. М. Рахимбековой – Алматы : Центраудит, 2017. – 420 с.

МРНТИ: 06.71.03

Б. Қуантқан, А.К. Омарова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КЕАҚ, economicfinance@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУ – ЭКОНОМИКАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ ТЕТІГІ РЕТІНДЕ

PUBLIC PROCUREMENT – STATE PROCUREMENT AS A REGULATORY MECHANISM

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты дәстүрлі Халыққа жолдауында «Бюджет үдерістерін жеңілдетіп, бюрократияны барынша азайтқан жөн. Сондай-ақ, бюджетті жоспарлау мен орындау кезінде цифрлық тәсілдерді қолдануды кеңейту керек» деп атап өткен болатын [1].

Қазіргі таңдағы пандемиядан кейінгі кезеңдегі экономикалық даму жағдайында ұлттық экономиканы мемлекеттік реттеу стратегиясы мен тактикасына жаңа талаптар қойып отыр. Мұндай жағдайда мемлекеттік қызметтерді іске асыру құралдарын, соның ішінде мемлекеттік сатып алу жүйесінің тетіктерін сапалық тұрғыдан өзгерту қажеттілігі туындайды.

Мемлекеттік және жергілікті қажеттіліктер үшін тауарлар, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді сатып алу бәсекеге қабілетті жеткізушілерді таңдауға негізделген әлемдік тәжірибеде танымал жүйе болып табылады. Мемлекеттік сатып алудың рөлі нарықтық тетіктің элементін құраушы жүйе ретінде экономиканың әртүрлі секторларына

қаржы ағындарын бөлуден тұрады. Бұл өз кезегінде мемлекеттік сектор жұмысының тиімділігіне және мемлекеттік шығыстарды үнемдеуге әсер етеді.

Бүгінгі экономикалық ғылымда және мемлекеттік басқару тәжірибесінде қоғамдық қажеттіліктердің негізгі құрамдас бөліктері ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру, халықаралық міндеттемелерді орындау және өзге де мемлекеттік қызметтерді іске асыру үшін тауарлар, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерге қажеттіліктерді қамтиды [2].

Мемлекеттік сатып алулар бюджеттік жоспарлаумен қатар ел экономикасын басқарудың нақты құралы болып табылады. Осыған байланысты мемлекеттік тапсырыс жүйесінің тиімділігін жоғарылату жолдарын зерттеу ерекше маңызды міндеттер санатына жатқызылуы тиіс. Себебі, мемлекет алдында тұрған басым міндеттерді шешу мен экономиканың қызмет етуінің ұтымды параметрлеріне жету үшін бюджет қаражаттарын жұмсауды дұрыс ұйымдастыру мен тиімді пайдалану қажет. Бұл орайда мемлекеттің цифрландыру саласында қолға алған жұмыстарының нәтижесінде мемлекеттік сатып алу толық электронды форматқа көшірілді.

Осылайша, мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыруға кешенді қағидаттық көзқарас ең алдымен олардың заңдылығын, ашықтығын, тиімділігін қамтамасыз етуі, сондай-ақ елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын іске асыруға бағдарлануы тиіс.

Мемлекеттік сатып алу жүйесі өзара байланысты мемлекеттік және аймақтық деңгейлерде экономикалық жүйені ынталандыруға бағытталған бірқатар маңызды қызметтерді орындайды. Ең алдымен, мемлекеттік сатып алу тетігі экономикалық саясат құралы ретінде реттеу қызметіне ие: бюджет қаражатын орналастыру арқылы мемлекеттің шығыстарын реттеуге, бюджет ақшасын тиімсіз пайдалануды анықтауға, сондай-ақ сыбайлас жемқорлықты азайтуға болады. Мемлекеттік сатып алудың ынталандырушы қызметі ерікті кәсіпкерлердің (оның ішінде отандық өндірушілер мен шағын бизнестің) бизнесін кеңейтуге ықпал етеді, олардың өз өнімдерін мемлекет сияқты ірі тапсырыс берушіге сату мүмкіндігін теңестіреді және осылайша ұлттық мәселелерді шешеді. Саудасаттық қаржы құралы ретінде мемлекеттік сатып алу нарығына ғана емес, жалпы ел экономикасына да оң әсер ете отырып, салауатты бәсекелестікке және неғұрлым перспективалы кәсіпорындарды қолдауға ықпал етеді. Бюджет қаражатының шығыстарын оңтайландыру қызметі статистикалық талдау негізінде үнемдеу мүмкіндіктерін анықтауға, бюджеттің болашақ шығыстарын түзетуді болжауға және қолда бар ресурстарды мемлекеттік-жекеменшік серіктестік мүддесінде тиімді пайдалануды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Мемлекеттік сатып алу шығыстарын оңтайландыру мәселесі мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыратын және бюджет қаражатынан ақша алатындардың барлығына қатысты болады [3].

Елімізде мемлекеттік сатып алу нарығының қалыптасуының негізгі кезеңдерін төмендегі суреттен көруге болады (сурет 1).

Сурет 1 – Мемлекеттік сатып алу нарығының қалыптасу және даму кезеңдері

1996-1998 жылдарында Үкіметтің «Қазақтан Республикасында тауарларды, жұмыстарды (қызметтерді) мемлекеттік сатып алу туралы», «Өңірлердің қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін тауарларды, жұмыстарды (қызметтерді) мемлекеттік сатып алу тәртібі бойынша типтік ережені бекіту туралы» қаулылардың қабылдануымен тарихта қалды.

1998-2007жж. алғашқы Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік сатып алу туралы» заңын қабылдаумен ерекшеленді.

Ал 2007-2008 жылдары «Мемлекеттік сатып алу туралы» жаңа заңға қол қойылды.

2008 жылдан бастап Қазақстандағы мемлекеттік сатып алу жүйесін жетілдіру мақсатында электронды нысанға ауысумен сипатталды [4].

Қолданыстағы заң аясында мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру келесі қағидаттар сақталуын көздейді:

- мемлекеттік сатып алу үшін пайдаланылатын ақшаны оңтайлы және тиімді жұмсау;
- әлеуетті өнім берушілерге мемлекеттік сатып алуды өткізу рәсіміне қатысу үшін тең мүмкіндіктер беру;

- отандық тауар өндірушілерге қолдау көрсету;

- мемлекеттік сатып алуға қатысушылардың жауапкершілігі;

- инновациялық және жоғары технологиялық тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алу;

- сатып алынатын тауарлар құрамындағы зияткерлік меншік объектілеріне құқықтарды сақтау қағидаттарына негізделеді [5].

Жалпы мемлекеттік сатып алу жүйесінің жетілмеуі бюджеттік қаражаттарды пайдалану тиімділігінің және мемлекеттік басқару механизмінің нәтижелілігінің төмен болуының басты себебі болып табылады. Мемлекеттік сатып алудың тиімділігін жоғарылату мемлекеттің бюджет қаражаттарының тиімді жұмсалыуына септігін тигізеді хақ. Осы орайда елдегі мемлекеттік сатып алу жүйесін жетілдіруде келесі шараларды қолдану қажет:

- бюджеттік қаражаттардың тиімді пайдаланылуын бақылау;

- жемқорлықпен күресті күшейту;

- бәсекені дамыту;

- мемлекеттік сатып алу туралы семинарларды белсенді өткізу;

- шағын және орта бизнес субъектілерін қолдау шараларын жетілдіру.

Әдебиеттер

1. Тоқаев Қ.К. «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» Қазақстан халқына Жолдауы. – 01 қыркүйек 2021ж.
2. Шувалов С.С. Контрактная система как механизм государственного регулирования экономики: Монография. – М.: ИЭ РАН, 2017. – 224 с.
3. Шешукова Т.Г. Развитие анализа системы государственных закупок в национальных исследовательских университетах / Т.Г. Шешукова, А.А. Морозова; Западно-Уральский ин-т экономики и права; Перм. гос. нац. исслед. ун-т. – Пермь, 2016. – 171 с.
4. Елшібаев Р.Қ., Кожабаяева С.А., Бейсегалиев Б.Т. Қазақстан Республикасының мемлекеттік сатып алу нарығының тиімділігін арттыру жолдары // Central Asian Economic Review. – 2021. – № 3, 77-89 б.
5. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік сатып алу туралы заңы [Электронды ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2015. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000434>

Н.М. Кузаипов, А.М. Балкибаева

Қазақ Технология және бизнес университеті, Нур-Султан к., kuzaipov@list.ru

**«БАЛДӘУРЕН» РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ОҚУ-САУЫҚТЫРУ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ
ҰЙЫМДЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ДАМУ ЖОЛДАРЫНА ҰСЫНЫСТАР**

**ORGANIZATIONAL STRUCTURE AND RECOMMENDATIONS FOR THE
DEVELOPMENT OF THE REPUBLICAN EDUCATIONAL AND HEALTH CENTER
"BALDAUREN"**

«Балдәурен» Республикалық оқу-сауықтыру орталығы Республика аумағындағы балалар демалысы мен сауықтыру бренді болып табылады. Орталықтың негізгі мақсаты ауысым қатысушыларына сапалы білім беру және сауықтыру болып табылады. Осыған байланысты кәсіпорынның негізгі қызмет бағыттары келесі құрылымдық бөлімшелердің басшыларына берілді: білім беру, тәрбие, медициналық, спорттық-туристік кешендер, ғылыми-әдістемелік бөлім. Республикалық және халықаралық деңгейдегі әдістемелік іс-шараларды ұйымдастыру, үйлестіру, ауысымдарды өткізуде талдау жөніндегі осы кешендердің қызметіне жалпы басшылықты ғылыми-әдістемелік бөлім жүзеге асырады. Осылайша, «Балдәуреннің» ұйымдық құрылымы Бас директор, Бас директордың орынбасарлары, құрылымдық бөлімшелер және олардың қызметкерлері арасында тік және көлденең өзара байланыстарды қамтамасыз етеді [1].

Күтілетін өзгерістер динамикасы басшының басқарушылық құзыреттілігіне, өзімен бірдей ойлайтын командасын құру және мекемені инновациялық даму режиміндегі жұмысқа ауыстыру қабілетіне байланысты. Бұл жағдайда қызметкерлерді ынталандыру процесі маңызды рөл атқарады. Персоналды мотивациялау процесі қызметкерлерді ынталандыруға және көтермелеуге, олардың жұмысының тиімділігін арттыруға, еңбегіне қанағаттануына, әлеуетін ашуына, ұйымның құндылықтарына адалдығын күшейтуге бағыттау [2].

Орталық еңбек ресурстарының сапасы мен тиімділігін арттыру және басқарудың жаңа жүйесін енгізу, сондай-ақ ұйымдық бірліктердің жиынтығын сәйкестендіру, басқарушылық міндеттерді бөлу және бөлімшелердің өзара байланысын белгілеу мақсатында орталық пен оның филиалдарының штат санын оңтайландыруды жүргізуді ұсынады:

1. Негізгі үш бағытты айқындау жолымен Орталық бөлімшелерін қайта құрылымдауды жүргізу:

- қаржы және әкімшілік басқару (экономика, бухгалтерлік есеп, мемлекеттік сатып алулар, құқықтық, кадрлық, құжат айналымы және құжаттандыру бойынша және т. б.);
- оқыту/тәрбиелеу/ сауықтыру (әдістемелік, білім беру, тәрбие, сауықтыру);
- шаруашылық-техникалық қызмет көрсету (тамақтану, тұрмыстық және техникалық қамтамасыз ету, қауіпсіздік).

2. Жаңа функционалдық міндеттер мен құзыреттерді айқындай отырып, лауазымдар бойынша оңтайландыруды жүргізу [3].

«Балдаурен» республикалық оқу-сауықтыру орталығының жұмысшылары қызметіне байланысты әртүрлі бөлімшелерден тұрады. Сол себепті ай сайын бөлімшелер арасында бөлімше қызметкерлерінің жасаған жұмысы бойынша жалпы ұпайы есептеліп «Үздік бөлімін» тағайындау. «Үздік бөлім» атауын алған қызметкерлерін лайықты қосымша жалақысымен марапаттау [4].

Бұл қызметкерлердің өзінара бәсекелестігін тудырады және жұмыстың уақытылы орындауын орнықтырады [5].

Кесте 1 – «Үздік бөлім» атауын марапаттау тәсілі

Реттік сан	Бөлімше атауы	Атқарылған жұмыс, %- көрсеткішінде	Тағайындалған марапаттау
1	Білім беру	97	Жалақының 10 %-ын сыйақы ретінде қосу
2	Тәрбие	95,5	Мадақтау қағазы
3	Медициналық	90	Мадақтау қағазы
4	Спорттық-туристік	89	
5	Аспаздық	88,6	
6	Ғылыми-әдістемелік бөлім	80	

Ескерту – Дереккөз: өзіндік зерттеулер

«Балдаурен» республикалық оқу-сауықтыру орталығындағы шығармашылық қызметкерлері үшін материалдық емес ынталандыру өзекті. Ол қызметкер үшін орталық еңбегінің көпшілікке танымал болуы, ұжымда арнайы мәртебесі болуы керек. Бейстандарттық бонустар әр түрлі кейіпте болуы мүмкін. Оларды айта кетсек:

- Белгілі бір уақытқа ауыспалы атақ (мысалы, апта ері);
- Мақтау қағазы, озаттық белгісі;
- Құрмет тақтасына суретті ілу;
- Киноға, театрға, концертке билеттермен марапаттау;
- Басшыларға арналған ақылы күзетілетін автотұраққа автокөлігін қоюға ақша төлеу;
- Демалыс үйінде бөлме ақысын төлеу;
- Кәсіпорын басшылығымен бірге түстік ішу;
- Атаулы кресло, тапсырыспен жасалған жиһаз;
- Атаулы кеңсе жарақтары (қағаз, папкалар, файлдар және т.б.);
- Компания буклетіне қызметкер суретін орналастыру;
- Қоғамдық көлікте жүруді төлеу;
- Спорт клубына жылдық абонементті төлеу;
- Ортақ ұжымдық шаралар (спорт және демалыс).

Орталықтың мұғалім-жетекшілері жас қызметкерлер, материалды ынталандырудан гөрі материалды емес ынталандыруда мұқтаж. Жас қызметкерлерді ынталандыру жиелігіне байланысты олар да жаңа идеялар, оқытуда жаңа бағыттарды іздестіру және демалуға немесе емделуге келген балаларға ұмытылмас уақыт өткізу жолдарын іздестіреді[6].

«Балдаурен» республикалық оқу-сауықтыру орталығына тағы бір ұсынысым бұл міндетті медициналық әлеуметтік сақтандыру аясын толық жетілдіру. Орталықтың медицина саласы жақсы деңгейде, техниканың сапасы жоғары және үздік медицина мамандары болғанымен міндетті медициналық әлеуметтік сақтандыру аясын іске қосып қызметкерлердің сақтандыруын қамтамасыз етуді жөн.

Кесте 2 – Міндетті медициналық әлеуметтік сақтандыру бойынша ескерту

Төлем өткізу уақыты	Кім төлейді?	Қанша төлеу керек?		Қалай?
2021 жылдың 1 қаңтарынан бастап ай сайын шарттың қолданылу мерзімі ішінде	Сіздің кірістен алынатын жарналарды қызмет алушы (салық агенті) ұстап қалады және аударады.	2021 жыл	Шарт бойынша алынатын табыстың 1%	Көрсетілетін қызметті алушы сізді МӘМС-да жүзеге асырылған жарналар туралы хабардар етуі тиіс; Білу маңызды: 1) Егер есеп беру кезеңінде басқа көздерден жарна енгізілсе және есептеу объектісі 10 ЕТЖ құраса, шарт бойынша МӘМС жарнасын төлемейсіз. 2) Сіз 2021 жылдың 1 қаңтарынан бастап МӘМС жүйесінде медициналық көмек ала аласыз.
		2022 жыл	2%	

Ескерту – Дереккөз: өзіндік зерттеулер

Орталық филиалдарының кеңейтілуіне және ашылуына байланысты кәсіпорынды қажетті материалдық ресурстармен қамтамасыз ету мақсатында қажетті активтерді сатып алу бойынша 2020-2025 жылға арналған жоспары жасалды:

- 3 автобус;
- жеңіл автокөлік;
- 16 интербелсенді тақта;
- 3 мультимедиялық кабинет;
- 2 өндірістік кір жуғыш машина;
- 2 пароконвектоматы;
- LED экраны сыртқы;
- үтіктеу пресі;
- белсенді савбуфер;
- панорамалық лифт;
- жолаушылар лифті;
- мүгедектерге арналған көтергіш және т.б.

«Балдәурен» республикалық оқу-сауықтыру орталығы қызметкерінің профессионалды, адал, тиянақты және жұмыстың уақытылы орындалуы үшін барлық ынталандыру жолдарын қолдануда және басқару жолдары үздіксіз өзгеруде. Дәл осы себептен ұжымның жұмысты «бір отбасыдай» орындалуын, әрбір қызметкердің әріптестерімен, көшбасшысымен жақсы қарым-қатынаста екендігін байқауға болады. Егер орталық алдыда даму жолдарын өзгертіп және қызметкерлердің талаптарын орындаса үлкен жетістіктерге жетеді.

Пандемияға байланысты «Балдәурен» республикалық оқу-сауықтыру орталығы сияқты ұйымдарда медициналық сауықтыру қызметтеріне сұраныс өсуде. Сондықтан көрсетілетін қызметтер арасында балаларға арналған оңалту-қалпына келтіру рәсімдеріне ерекше назар аударылуға тиіс.

Әдебиеттер

1. Дүйсенбаев К.Ш., Төлегенов Э.Т., Жұмағалиев Ж.Г. “Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау” / оқу құралы – Алматы: Экономика 2015
2. Бисенғазиев М.Б. Хамитов А.Ш. «Кәсіпкерлік негіздері» Алматы қаласы, 2010
3. Ахметов К. Ф. Менеджмент негіздері, Ақтөбе-Орал 2005 ж.
4. Бердалиев К. Менеджмент; лекциялық жинақ – Алматы, 2005 ж.
5. Попова Л.Ф. Тиімді ұйымдық құрылым заманауи басқару жүйесін құрудың жағдайы ретінде// Ғылым және қоғам. 2015ж. № 2 (21). 40-47 бб.
6. Фатхутдинов Р.А. Өндірістік құрылым: Оқу құралы / Р.А. Фатхутдинов. – М.: ИНФРА-М, 2013 ж. – 544 бет.
7. Сабытханова М.Ж. Кәсіпорынды басқарудың ұйымдық құрылымын қалыптастыру процесі Алматы қаласы, 2010 ж.№

МРНТИ: 87.51

Р. Кыдырбеков, А.М. Балкибаева

Академия Государственного Управления при Президенте РК, г Нур-Султан,
rustem_k96@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЛАСТИ РАЗВИТИЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ

IMPROVEMENT OF THE STATE POLICY IN THE FIELD OF ALTERNATIVE ENERGY DEVELOPMENT

Казахстан – сырьевое государство, экономика которого зависит от экспорта энергоресурсов. Внедрение ВИЭ (возобновляемых источников энергии) в сырьевое государство, которое использует традиционные источники энергии должно учитывать все аспекты и нюансы, специфику страны как Казахстан. В последнее время, очень

актуализировалось изучение ВИЭ в Казахстане. В нашей стране в первую очередь, необходимо скорректировать пробелы и коллизии в законодательной базе [1]. Имея прочную и конкретную законодательную базу можно принимать реформы и развивать промышленность. Поэтому, одним из главных событий стало поручение Президента Токаева (2021 г.) о принятии закона об альтернативной энергетике. Как отметил, Президент Токаев, нам нельзя медлить в вопросах развития альтернативной энергетике, иначе мы безнадежно можем отстать от мирового прогресса.

Принятие изменений в законодательные акты в сфере развития ВИЭ позволило достичь целевого показателя – 3% доли ВИЭ. Согласно, изменениям и дополнениям у нас принимается механизм аукционных торгов для отбора проектов в области ВИЭ механизм аукциона позволил сделать прозрачным и понятным процесс отбора проектов и инвесторов. Эти новые подходы позволили внести существенные изменения в ценообразовании и стимулировали дальнейшее развитие ВИЭ в Казахстане [2].

Актуальность и необходимость развития ВИЭ, также объясняется ресурсным потенциалом нашей территории. Территория Казахстана характеризуется высокой концентрацией источников энергии, огромной площадью при низкой плотности населения, благоприятные климатические условия также положительно могут влиять на ВИЭ. Использование ВИЭ может сэкономить экономике Казахстана десятки миллиардов долларов и устранить зависимость от импорта электроэнергии, и снизить проблемы экологического характера [3]. Важными моментами считаются проблемы технического характера, такие как дисбаланс в энергосистеме, который может привести к низкой инерции или увеличение потока мощности на критическом участке сети. Но экономисты и критики в основном делают акцент на дороговизне ВИЭ [4]. Безусловно, огромные затраты на строительство и обслуживание, установки оборудования и адаптации к местным условиям требуют средств. Но необходимо отметить, что с учетом роста всемирной экономики, потребности населения растут, а ресурсы уменьшаются. Поэтому, если сейчас не принять меры, то в будущем это будет стоить значительно дороже.

Министерством энергетики РК поставлена задача достичь 50% доли ВИЭ к 2050 году. Задача непростая, но с потенциалом Казахстана достижимая. И на наш взгляд, Правительству необходимо оказать поддержку молодым ученым. Ведь именно политическая воля может решить проблемы развития экономики. В любой современной и развитой стране, роль государства формирует гарантии правил игр на финансовом и энергетическом рынках, снижает риски [5]. Поэтому государственная поддержка необходима для привлечения инвесторов. А государству необходимо, принять правильный энергетический курс. Только тогда, мы выработаем правильную государственную энергетическую политику.

Необходимо отметить, что Казахстан имеет огромный потенциал в ветряной энергетике (при большой территории, очень маленькая плотность населения). История развития ВИЭ в Германии началось в конце 90-х. В 2000 году ФРГ приняла закон о ВИЭ. Закон предусматривал финансовую поддержку тем, кто производил электроэнергию из ВИЭ. Они продавали свою электроэнергию в общую сеть, за что получали специальную составляющую тарифа. Но при этом, тариф увеличился, поэтому были и критики. Но государство поняло, что инвестиции и расходы в будущем окупятся. И как результат мы видим, что половина электрогенерации обеспечивается ВИЭ. Тенденция развития «зеленой экономики» все больше приобретает значимость. С учетом роста населения планеты и экономики, мы видим, что атмосфера ухудшается. И поэтому расширение использования ВИЭ также имеет экономические последствия. Германия демонстрирует успешные экономические показатели, его большой внутренний рынок ведет к развитию отрасли ВИЭ [6].

Также в пятерку стран по инвестициям в ВИЭ входит США. Администрацией президента Буша была принята Национальная энергетическая политика, которая предусматривает стимулы по увеличению использования возобновляемых источников в

этой стране. Рост инвестиции в этот сектор, объясняется предоставлением государством федеральных налоговых льгот на приобретение оборудования ВИЭ, выделение различных субсидии, кредитов на поощрение рынка и бизнесменов. Некоторые штаты, предоставляют налоговые льготы для поощрения использования ВИЭ в данной административной территории [7].

Казахстану, как стране экономика, которая зависит от экспорта нефтегазопродуктов, следует присмотреться на действия Саудовской Аравии – самой крупной нефтедобывающей стране в мире. Солнечная энергетика в этой стране растет с 1960 года [8]. В 2021 году власти страны запустили национальную стратегию в области транспорта и логистики. И что показательно, инвесторы из других стран начали инвестировать в этот проект. Одним из национальных целей Министерства энергетики, промышленности и минеральных ресурсов является генерирование более 40 ГВт электроэнергии из возобновляемых источников энергии к 2030 году [9].

История развития ВИЭ в нашей стране относительно небольшая. Доля ВИЭ в энергетическом секторе страны составляет 3%. Нужно отметить, что эти три процента были одной из поставленных задач нашего Правительства. Согласно отчету Министерства энергетики в 2020 году ВИЭ достигла более 3% и через пять лет мы должны будем достичь 6%. В 2025 году нашей стране будет 34 года как мы обрели независимость. За 35 лет существования государства 6% это на наш взгляд не впечатляющие показатели. Мы живем в 21 веке, Казахстан является страной с огромными возможностями и большим потенциалом. Страна является членом во многих международных энергетических организациях (МАГАТЭ, ОПЕК+, IRENA). Как часть прогрессивного мира, нашей стране под силам достичь за пять лет 6%. Учитывая развитие ВИЭ, цены на обслуживания, покупку, производство оборудования безусловно будут меняться, это все приведет к росту конкуренций, что является плюсом для наших предпринимателей. Но нужно признать, что отношение к ВИЭ в стране не является приоритетной. В стране с огромными запасами угля, нефти и газа особо не придают внимание развитию этого сектора. И это является проблемой. Наша задача в будущем – поменять отношение чиновников, людей. Правительству необходимо принимать конкретные шаги, чтобы привлекать бизнесменов строить объекты ВИЭ. Первым делом, необходимо совершенствовать и упорядочить наше законодательство. Президент страны дал поручение принять Закон об альтернативной энергетике. Этот Закон должен придать импульс развитию альтернативной энергетике в нашей стране. Концепция зеленой экономики должна стать одной из основных документов страны.

Развитые страны начали использовать и внедрять ВИЭ в 70-х годах 20 века. Казахстан только в начальной стадии развития ВИЭ. На мой взгляд, Правительству необходимо рассматривать создание специальных исследовательских программ. Выделение грантов и средств на научные исследования в рамках правительственных программ, безусловно, должно способствовать к увеличению интересующихся предпринимателей в этой области заняться строительством ВИЭ. При полном освоении технологий ВИЭ, мы можем грамотно и эффективно использовать ВИЭ в разных целях. Грамотная коммерциализация нетрадиционных энергетических источников (солнце, ветер, биомасса, вода, водород) приведет к уменьшению доли традиционных источников энергии. С экономической точки зрения финансирование и государственная поддержка может быть разной, об этом мы напишем позже и отдельно. Но наша политика по развитию ВИЭ должна стать конкретной задачей. И для этого необходимо стимулировать предпринимателей создавать и строить объекты ВИЭ. Использование ВИЭ позволит решить многие экологические проблемы. Проблемы экологического загрязнения в Казахстане была всегда высокой. Крупные города и промышленные регионы страдают от небезопасной экологии. Очевидно, что через 10-15 лет автомобили, которые работают на электричестве все больше будут популярны, потому что люди будут вынуждены их использовать. И ВИЭ может заменить топливо. Но проблемой для нашей страны являются низкие темпы интегрирования ВИЭ в нашу энергетическую отрасль.

Ситуация с коронавирусной инфекцией показала, что страны уязвимы. Мы не можем предполагать, что может быть с нашей экономикой в будущем. Рост числа населения планеты тревожит государства. Спрос может быть разной на электричество. Например, в США проживают около 5 процентов населения планеты, а потребление энергии составляет около четверти [10]. Традиционные источники исчерпываются, а спрос растет. Мы должны грамотно использовать нашу географическую расположенность и природные потенциалы. Неизбежен рост цен на традиционные источники энергии и обороты перехода ВИЭ в нашу жизнь будет только расти. И нашей стране пора об этом думать и принимать конкретные шаги. Например, в России существует национальная компания Роснано, которая занимается развитием новых технологий. Почему в нашей стране нет аналогичной компании?! В мире все больше инвестируют в генерацию ВИЭ, издержки от ветряной и солнечной энергетики снижаются, тарифы растут, при этом существуют различные барьеры. Поэтому, для защиты и стимулирования предпринимателей необходимо создать национальную компанию по альтернативной энергетике.

Многие исследования ученых, показали, что Казахстан имеет полную способность развивать ВИЭ. Но недостаточность нормативного регулирования и различные барьеры препятствуют инвесторам проявлять большой интерес к проектам ВИЭ. Но ключевым трендом в мире является повышение внимания к вопросам экологии и охраны окружающей среды. Поэтому борьба с глобальным изменением климата будет только расти, и мы будем вынуждены принимать меры. Но если создавать условия для развития энергетического рынка, наша страна должна понимать и использовать экономическую привлекательность возобновляемых источников энергии.

Литература

1. Teleuyev, G.B. (2017). Problems of legal regulation for use and development of renewable energy sources in the republic of Kazakhstan.
2. Tasmaganbetov, A.B., Kunurkulzhayeva, G.T., Imanbayeva, Z.O., Ataniyazov, Z., & Shaikin, D. N. (2020). Future development of price instruments of state support for the use of renewable energy sources in Kazakhstan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(1), 140.
3. Дмитриев, П.С., Шаймерденова, А.Ж., & Айтенов, Т.К. (2018, February). Возможности использования альтернативной энергии в Казахстане. In *Материалы VI международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы науки и образования в области естественных и сельскохозяйственных наук» (Vol. 2)*. Северо-Казахстанский государственный университет им. М. Козыбаева.
4. Байтанаева, Б.А., Шайхутдинова, А.К., & Бисултанова, Н.С. (2019). Проблемы и перспективы использования возобновляемых источников энергии: отечественный и зарубежный опыт. *Вестник университета «Туран»*, (3), 180-184.
5. Новожилов, Т.А., Новожилов, А.Н., & Потапенко, А.О. (2017). Определение периода электрического сигнала в электроэнергетике для его спектрального анализа. *Омский научный вестник*, (1 (151)).
6. Lehr, U., Lutz, C., & Edler, D. (2012). Green jobs? Economic impacts of renewable energy in Germany. *Energy Policy*, 47, 358-364.
7. Sanderson, M. (1994). Word sense disambiguation and information retrieval. In *SIGIR'94* (pp. 142-151). Springer, London.
8. Klass, D. L. (2003). A critical assessment of renewable energy usage in the USA. *Energy Policy*, 31(4), 353-367.
9. Said, S. A. M., El-Amin, I. M., & Al-Shehri, A. M. (2004, April). Renewable energy potentials in Saudi Arabia. In *Beirut regional Collaboration Workshop on energy efficiency and renewable energy technology*, American University of Beirut (pp. 76-82).
10. Barhoumi, E. M., Okonkwo, P. C., Zghaibeh, M., Belgacem, I. B., Alkanhal, T. A., Abo-Khalil, A. G., & Tlili, I. (2020). Renewable energy resources and workforce case study Saudi Arabia: review and recommendations. *Journal of Thermal Analysis and Calorimetry*, 141(1), 221-230

Б.Б. Мажитова¹, Р.К. Берстембаева²

¹Евразийский гуманитарный институт, г. Нур-Султан, mbb7777@mail.ru

²Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г.Нур-Султан, rberstembraeva@gmail.com

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКИХ ИННОВАЦИЙ В КАЗАХСТАНЕ

PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF BANKING INNOVATIONS IN KAZAKHSTAN

Необходимость углубления и усложнения банковской деятельности в рамках инновационного направления не вызывает сомнений. Рынку требуются качественно новые методы взаимодействия с пользователями финансовых услуг и усовершенствованные в соответствии с требованиями цифровой эпохи технологии, а также иные форматы функционирования кредитной организации в целом. Подвергаться изменениям может любой элемент банковской работы, главное, чтобы это способствовало достижению ключевых целей запуска инновационной модернизации. При этом действующая отечественная банковская практика говорит о том, что если инновации и проводятся, то основная их масса представлена в форме нововведений процессного характера: банки пытаются упростить каналы общения с клиентами и сделать механизмы взаимодействия максимально комфортными. Так, в свое время российские представители банковского бизнеса сперва начали применять интернет-банкинг, а затем и предложили пользователям мобильные приложения.

Мировой опыт банковского дела сигнализирует о ряде тенденций, актуальных и востребованных в нынешнее время. Все они в той или иной форме отражают тесную связь банковского сегмента с иными отраслями общественной жизни, вынуждая кредитные организации быть более клиентоориентированными, естественным образом встраивая свои услуги в повседневную жизнь граждан и организаций. При этом предпочтение все больше отдается физическим лицам как наименее задействованному и по этой причине наиболее потенциальному сегменту рынка. По мнению банковского сообщества, именно выстроенная на человеческих потребностях и ожиданиях модель поведения финансовых институтов станет наиболее выигрышной в ближайшем будущем [1]. Как уже озвучивалось в предыдущей главе, банки столкнулись с финтех-компаниями, способными к более быстрому и целевому предоставлению услуг финансового характера, что первостепенно в условиях современности. Возникшее соперничество, оголившее недостатки банковской системы (в частности, ее статичность, высокий уровень контроля, низкая инновационная активность), делало их конкурентов потенциальными победителями в борьбе за клиента. Тем не менее, с течением времени стали очевидны тонкие места в работе и молодых компаний, в числе которых недостаток капитала и, что важно, доверия со стороны взрослых пользователей, сторонников традиционного банковского обслуживания и проверенной модели взаимоотношений с институтом, которые пока формируют основу клиентской базы. Продукты и услуги с технологическими разработками обладают высоким потенциалом роста, что подтверждается исследованием E&Y (рис. 1).

Текущий факт, а также условия функционирования конкурирующих сторон, приводят к определению логичного направления развития: выстраиванию партнерских отношений между банками и финтех-компаниями, нивелирующих слабые стороны друг друга. В нынешних условиях данное решение можно рассматривать в качестве одной из перспективных тенденций рынка, приводящей к совершенствованию сегмента инновационной банковской деятельности. В результате сотрудничества в качестве основного преимущества банки получают более комфортную среду для реализации собственного инновационного направления, а также сопутствующие этому снижение

операционных затрат, совершенствование персонализированного подхода при реализации продуктов и услуг и совокупное повышение качества обслуживания клиентов, что особенно выигрышно со стратегической точки зрения.

Примечание: составлено на основе источника [2]

Рисунок 1 – Потенциал роста использования финтех-услуг

Наиболее выгодным форматом заключения партнерства выступает создание финтех акселераторов, направленных на снабжение недостающими ресурсами зарождающиеся финтех-стартапы. Молодые компании способны получить от банка финансовую или технологическую помощь, а позже самостоятельно найти клиентов из числа участников банковского рынка.

С учетом развития цифрового банкинга и возрастания роли компьютеризированных процессов, остро встает вопрос защиты от кибератак, последствия которых способны стать для организации крайне болезненными [3]. Усиление информационной безопасности – еще одно необходимое направление инновационного совершенствования, возникающее в банковской сфере. Банки всегда были привлекательными объектами для хакерских нападений, однако последовательное приведение кредитных организаций к цифровому типу, а также профессиональный рост самих мошенников демонстрируют потребность в защите более явную, чем когда-либо.

Ожидается, что рынок кибербезопасности вырастет в 1,65 раза к 2021 г. в сравнении с данными 2018 г. (122,4 млрд.долл. США в 2016 г. и 202,3 млрд. долл. США в 2021 г.). Защита от кибератак актуальна и с позиции инновационного направления банковской работы.

Применение новейших разработок, их первичные испытания и присутствующие недоработки несут в себе большую угрозу безопасности банка и его внутренних данных (в т.ч. конфиденциальных клиентских сведений), а также деловой репутации как таковой. Это требует от него увеличения инвестиций в информационную безопасность, создание многоуровневых систем проверки и даже использование процесса биометрической аутентификации. Последний становится особенно удобным в условиях распространения мобильных устройств, наделенных системой сканирования отпечатков пальцев и т.п., дающих пользователям доступ к банковским счетам и иным видам персональной информации. В общем же виде, вариантов аутентификации существенно больше [4].

Актуальным для рынка выглядит тренд применения биометрической аутентификации. Тренд вызван потребностью в дополнительной, повышенной безопасности, при этом не лишен проблем. Главная из них – стоимость технологии, которая пока не позволяет банкам использовать программу на абсолютно всех устройствах, имеющих связь с банковскими данными. Тем не менее, присутствие технологии на ряде мобильных девайсов помогает банкам ускорить процесс повсеместного ее внедрения и, повышая качество работы, избежать потери доверия со стороны клиентов, часть из которых все активнее акцентирует свое внимание на рисковом составляющей взаимодействия с банками.

В настоящий момент примеры биометрической аутентификации активно

прослеживаются в зарубежных банках. Один из них – Bank of America и технология Fingerprint and Touch ID Sign-In, запрашивающая у клиента сканер отпечатка пальца для входа в мобильное приложение. А вот Citibank использует менее распространенную технологию Voice Biometrics Authentication, предоставляющую пользователю доступ к сервисам после сопоставления его голоса с имеющимся в базе банка. Российский же сегмент банковского рынка может уже сейчас приступать к перенятию опыта зарубежных коллег, поскольку тенденция использования биометрических показателей лишь набирает актуальность и может стать ведущей в вопросах информационной безопасности финансового сектора всего через несколько лет. Совсем недавно перспективным для рынка банковских услуг стал рассматриваться вариант использования виртуальной (VR – virtual reality) и дополненной реальности (AR – augmented reality). Это решение стало одним из самых новаторских и высокорисковых, однако оно призвано существенно усилить конкурентные преимущества тех, кто его применяет. Сфера развлечений, одна из первых применившая инструменты AR/VR, дала дорогу и другим отраслям: волна массового любопытства по отношению к «новинке» и первого знакомства со стороны населения прошла, теперь виртуальная реальность рассматривается бизнесом в качестве необходимости [5].

Причиной тому во многом служит позитивная динамика роста и внедрения виртуальной и дополненной реальностей, которая намерена продолжаться во всеобъемлющих масштабах: Goldman Sachs прогнозирует достижение технологией уровня дохода в 80 млрд. долл. США суммарно по всем отраслям к 2025 г., а в случае «ускоренного развития» – все 182 млрд. долл. США. Вовлечение AR/VR в банковскую работу проводится постепенно. Основная преследуемая цель внедрения – потребность в улучшении визуальной составляющей взаимодействия банка и пользователя, поскольку графическая привлекательность стала оцениваться клиентами существенно высоко после массового введения в эксплуатацию соответствующих приложений и сервисов. Кроме того, за счет способности интегрировать цифровую реальность в физическую (т.е. имеющую место на самом деле), эта инновационная технология позволяет финансовым организациям становиться полноценным участником повседневной жизни клиентов, за счет чего достигается желанный эффект «постоянного присутствия» [5].

Обзор зарубежной практики позволит выявить ряд примеров активного использования рассматриваемого тренда. Так, австралийский представитель банковского сектора Westpac запустил AR-приложение, позволяющее проверять баланс карты, производить платежи и без труда находить расположенные поблизости отделения банка. Похожие модели сервисов представлены в линейке Citibank (Microsoft HoloLens), Standard Chartered China (Breeze Living), Commonwealth Bank of Australia.

Отечественные банки сдержаны в применении подобной технологии: для основной массы участников отрасли столь новаторская разработка служит пока лишь ориентиром и стимулом к столь необходимому в нынешних условиях инновационному развитию. В то же время некоторые кредитные организации уже сейчас пытаются удивить рынок. Банк «Открытие» пошел несколько дальше своих зарубежных коллег и решил применить преимущества AR для разработки виртуального риелтора, увеличив тем самым объем выдаваемых ипотечных кредитов.

Технология пока находится на стадии разработки, но признается банковским сообществом перспективной. В основе программы – виртуальный риелтор-представитель банка, снабжающий потенциальных покупателей интересующей информацией и осуществляющий виртуальную экскурсию по жилищному объекту. Преимущества идеи при грамотной ее реализации: снижение временных и финансовых затрат на первичное знакомство с объектом недвижимости, а также востребованный индивидуальный подход к клиенту (в частности, предоставление им возможности ознакомления с квартирами застройщиков из других городов и регионов без реального выезда на место). Помимо серьезных денежных вливаний, технология требует от банка наличия высокого уровня

доверия со стороны его клиентов, о чем способна сигнализировать их готовность заключение ипотечного договора по итогам одного лишь виртуального осмотра.

Однако, в случае добросовестности и ответственности банка, тренд может способствовать серьезному развитию инновационного потенциала, как самого банка, так и отечественного банковского сектора в целом.

Потенциалом применения AR/VR технологии также способен выступить полный перевод классических банковских отделений в виртуальную форму. Наряду с экономией средств и времени обеих сторон совершаемой операции, он позволит совершить качественно новый скачок в представлении банковской модели, подтвердив бытующее в финансовых кругах мнение о том, что «банк – это уже не институт, а набор функций, которые он способен выполнять». В то же время, необходимо тщательно изучить возможные негативные последствия такой радикальной инновации, которые пока не озвучиваются.

Банковской среде важно продолжать работу в направлении использования автоматизированных процессов и искусственного интеллекта, глубина потенциала реализации которого велика. В то же время, кредитными организациями демонстрируется смещение курса: фокусировка внимания производится на введении инновации в эксплуатацию с целью модернизации внутрибанковских процессов, а не прямого воздействия на клиентов.

Многие банки Казахстана также используют биометрические технологии в своих операциях, такие как распознавание голоса или сканирование лица на основе фотографии. Например, крупнейший банк Казахстана, Народный банк имеет платформу «myNalyk» может отображать пользовательские кредиты, платежные карты, а также осуществлять денежные переводы между счетами и другими, платежные услуги, выписки по счетам и обмен валюты между тенге и основными валютами. Тем не менее, Kaspi Bank, ForteBank и Сбербанк предоставляют одни из самых привлекательных онлайн-банковских услуг для населения.

Для обеспечения безопасности и быстрых платежей Сбербанк и ForteBank запустили онлайн-покупку ApplePay (Сбербанк; ForteBank).

В то же время Kaspi Bank предлагает клиентам рассрочку покупки большого количества продуктов без каких-либо дополнительных затрат и комиссий среди магазинов-партнеров Банка. При этом количество безналичных транзакций на 1 декабря 2020 выросло более чем в 2 раза до 2 506,9 млн. операций на 30,6 трлн. тенге. Держателями платежных карточек на 01.12.2020 года было проведено 271,3 млн. операций по снятию наличных денег на сумму 14 869,4 млрд. тенге.

Наблюдается уменьшение количества операций по снятию наличных денег в сравнении с 2019 года на 21,2%. При этом, объем операций по снятию наличных денег вырос на 0,5%. Основная доля безналичных операций в Казахстане совершена посредством интернета и мобильного банкинга (58,5% и 81,5% от общего количества и объема безналичных платежей и переводов денег) и POS-терминалов (41,3% и 18,1% от общего количества и объема безналичных платежей и переводов денег). Операции по выдаче наличных денег в основном совершались посредством банкоматов (98,8% и 91,8% от общего количества и объема операций по выдаче наличных денег).

Таким образом, максимально заботясь о потребителях, ориентируясь на их нужды, банки способны достигать собственных целей, при этом, несмотря на объем производимых ресурсных затрат, делать это более мягко, успешно и на долгосрочную перспективу. В связи с переориентацией мирового банковского сообщества и все более уверенным движением в этом направлении отечественных представителей отрасли, ведение инновационной деятельности с учетом ее социальной составляющей следует считать наиболее перспективным решением в рамках банковской работы.

Любые, даже самые затратные нововведения, способны окупаться при своевременном внедрении и умелом управлении, но следует учитывать, что финансовая

отдача постепенно уступает позицию конкурентоспособности. И именно передовые разработки и технологии способны обеспечить достижение этой амбициозной цели. Особенно в банковском секторе, который первым вынужден сталкиваться с последствиями экономических спадов.

Литература

1. Citibank voice biometrics.URL: <https://www.citibank.com.hk/english/ways-to-bank/voice-biometrics.htm>. (дата обращения: 11.03.2019 г.)
2. Virtual & Augmented Reality, Goldman Sachs Report. 2019. P.4. URL: <http://www.goldmansachs.com/our-thinking/pages/technology-driving-innovation-folder/virtual-and-augmented-reality/report.pdf>.(дата обращения: 11.03.2019 г.)
3. Обзор банковского рынка 2019 года // Официальный сайт Национального банка РК // <http://www.nationalbank.kz>
4. Фоминских О. 8 мировых банкиров-визионеров // Капитал. 2019. №15 (571). С. 6
5. The Gamification of Retail Banking Services. URL: <https://thefinancialbrand.com/25728/gamification-in-retail-banking/>. (дата обращения: 10.10.2019 г.)

МРНТИ: 82.15.09

Ж.А.Майкин, С.Т. Омарбаева, Е.Б. Абеуханова

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», saida.omarbaeva@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

PROBLEMS OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AT THE ENTERPRISE

Приоритетной задачей современной экономической политики является обеспечение устойчивого экономического роста. Центральной фигурой для решения данного вопроса является человек, потому что конкурентные преимущества организационно-экономических систем во многом обеспечиваются за счет знаний, информации, инноваций. Система управления человеческими ресурсами заключается в формировании целостных представлений о планировании и разработке оперативных направлений кадровой работы, проведения маркетинга персонала, определении кадрового потенциала и потребности организации в персонале, а также определении ведущих тенденций развития в целом [1]. Основным средством формирования человеческих ресурсов организации является отбор кадров. Он является одной из центральных функций управления, так как именно люди обеспечивают эффективное использование ресурсов, находящихся в распоряжении предприятия. От того, насколько эффективно поставлена работа по отбору персонала, в значительной степени зависит качество человеческих ресурсов, их вклад в достижение целей организации и качество производимой продукции или предоставляемых услуг [2].

Для того, чтобы подобрать рабочий персонал, организации необходимо решить следующие задачи:

- определить потребности в персонале с учетом основных целей организации;
- получить точную информацию о том, какие требования к работнику предъявляются на вакантной должности;
- установить квалификационные требования, необходимые для успешного выполнения работы;
- определить требуемые личностные и деловые качества, необходимых для эффективного выполнения данной работы, которые могут рассматриваться в качестве критериев при оценке кандидатов;

- обеспечить оптимальные условия для адаптации новых работников в коллективе организации;
- выявить каким образом можно привлечь нужных и сократить излишних работников без серьезных социальных издержек [3].

Важнейшими особенностями современного процесса совершенствования внутрифирменного управления являются:

- расширение полномочий исполнителей на местах и изменение формы контроля;
- совместное принятие хозяйственных решений и создание атмосферы доверия в фирме;
- развитие механизмов планирования карьеры и «пожизненной занятости» для ключевых работников;
- широкое видение проблем и целостный подход к человеческим ресурсам в увязке со стратегическими установками фирмы;
- создание корпоративной культуры инновационного типа.

Проблема системы управления человеческими ресурсами всегда будет актуальна, поскольку последняя обусловлена сочетанием определенных факторов, связанных с различными аспектами лидерства. Деятельность по управлению в первую очередь направлена на принятие важных решений, а также на разработку и реализацию организационных планов. Функции управленческой деятельности состоят в подборе сотрудников, их развитии через обучение и повышение квалификации, мониторинг показателей эффективности, а также материальное и нематериальное стимулирование персонала организации [4].

Анализируя трудовые ресурсы, руководители предприятий должны оценить, сколько людей нужно в компании. Какими квалификациями, знаниями и профессиональными навыками они должны обладать – все это должно быть известно уже на первом этапе формирования рабочей силы. После определения необходимого количества сотрудников, руководителям необходимо решить, как выбрать специалистов и работников, из каких источников.

Чтобы трудовые ресурсы предприятия были источником его дохода, ими необходимо эффективно управлять, следовательно анализ трудовых ресурсов должен быть направлен на повышение эффективного использования персонала организации, и как следствие – экономии затрат и ресурсов на единицу выпускаемой продукции.

Если не создать соответствующие предпосылки привлечения и удержания необходимого количества трудовых ресурсов для реализации своих потребностей, то это в конечном итоге приведет к изменению бизнес-процессов. Немного другая ситуация с той частью рынка труда, где его представители обладают недостаточно высокими профессиональными знаниями в нужной области, недостаточно опытны, образованы и т.д. В этом случае уже работодатель выбирает наиболее подходящего кандидата с целью его обучить, повысить его профессиональный и образовательный уровень [5].

Поэтому все современные концепции управления персоналом должны основываться на принципах и методах административного управления, а также на использовании экономических рычагов, стимулов, то есть на принципах и методах концепции комплексного личностного развития работников. К сожалению, многие организации в своей деятельности разрабатывают только текущие планы по отдельным направлениям работы с персоналом. Отсутствие единой системы управления персоналом приводит к недостаткам в подборе этого персонала, найму непрофессионального персонала, что в конечном итоге приводит к сокращению использования трудовых ресурсов и, как правило, к снижению эффективности функционирования компании. Между тем, чтобы получить устойчивое конкурентное преимущество на рынке предприятия, необходимо создать систему формирования, развития и развития навыков и профессионализма каждого работника.

Компания, которая стремится к долгосрочному успеху на рынке, выигрывает конкуренцию и удовлетворяет потребности клиентов, должна не только планировать количество сотрудников, но и определять ориентацию в своем личном развитии, приобретение сотрудниками новых знаний, квалификация, профессиональные навыки, а также формирование у работников возможностей и желаний повысить производительность труда, креативность, предпринимательскую активность и развить потенциал персонала компании в целом [6]. Руководители предприятий должны помнить, что наиболее негативным последствием нестабильности для компании является изменение социально-психологического состояния работников. Вот почему очень важно подготовить и адаптировать программы развития персонала в кризисных ситуациях к быстро меняющимся социально-экономическим условиям. В противном случае «человеческие ресурсы», как основной источник эффективной работы, будут действовать против компании, создавая внутренние конфликты и разрушая их изнутри. Таким образом, анализ управления трудовыми ресурсами предприятия – один из важнейших экономических анализов, поскольку без соответствующих трудовых ресурсов не возможен ни эффективный производственный процесс, ни эффективный маркетинг, ни стопроцентное качество продукции и услуг.

В заключение хочется сказать, что сегодня не существует универсальной программы управления человеческими ресурсами. С каждым годом выделяются все новые парадигмы управления людьми. Любая политика управления формирует определенные методы управления человеческими ресурсами и способы воплощения кадровой и социальной политики фирмы. Ведущая политика контролирует то, как организация выполняет социальные обязательства перед своими работниками и как относится к ним. Эти аспекты выражаются в таких понятиях, как равенство, уважение, условия труда, результативность деятельности. Нельзя забывать никогда о том, что у организации всегда есть обязательства перед коллективом рабочих. Кадровая политика в этом случае используется при найме, профессиональном обучении и продвижении по службе работников, а социальная политика организации должна разрабатываться по целому ряду направлений: трудовой занятости; развитию работников; вовлеченности и участия в деятельности фирмы; мотивации персонала; новых технологий; политике охраны труда и безопасности.

Литература

1. Пугачев В.П. Руководство персоналом организации. Учеб. для вузов по спец. «Менеджмент». – М.: Аспект Пресс, – 2006. – С. 22.
2. Кузнецов С.А. Анализ уровня заработной платы – важнейшего стимулирующего фактора инновационной деятельности // Современная экономика: проблемы, тенденции, перспективы. 2011. – С. 13. 280
3. Управление человеческими ресурсами. Библиографический научно вспомогательный аннотированный указатель. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://nwapa.spb.ru> (дата обращения 22.11.2021).
4. Баринова Е.А. Современные проблемы в управлении человеческими ресурсами // Студенческий: электрон. научн. журн. 2019. № 18(62). URL: <https://sibac.info/journal/student/62/140604> (дата обращения: 22.11.2021).
5. Васильев Д.И. Новые объяснения понятий человеческие ресурсы, управление человеческими ресурсами и стратегическое управление персоналом // Экономика и менеджмент инновационных технологий. – 2017. – № 12. – С. 215-219.
6. Жумалиева, А.К. Проблемы эффективного управления трудовыми ресурсами в современных рыночных условиях / А.К. Жумалиева. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2020. – № 2(292). – С. 261-263. – URL: <https://moluch.ru/archive/292/66064/> (дата обращения: 23.11.2021).

К.Х. Мухамедьярова

БМ «ALIKHAN BOKEIKHAN UNIVERSITY», Семей қ., kanagat@mail.ru

**ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ КӘСІПОРЫННЫҢ КАДРЛЫҚ ТӘУЕКЕЛ
ДЕҢГЕЙІНЕ ӘСЕРІН БАҒАЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ**

**THEORETICAL BASIS FOR ASSESSING THE IMPACT OF THE PERSONNEL
MANAGEMENT SYSTEM ON THE LEVEL OF PERSONNEL RISK OF THE
ENTERPRISE**

Компанияның экономикалық қауіпсіздігі оның дамуының негізі болып табылады. Сарапшылардың бағалауы бойынша кадрлық тәуекелдер бизнес үшін қауіпті барлық әлеуетті және жағымсыз жағдайлардың 65-тен 80% - на дейін құрайды. HR тәуекелдері біртіндеп жүреді, бірақ методологтар мен тәжірибешілердің санасында маңызды.

Мұның себебі өркениеттің келесі даму циклінде өмір сүретін дағдарыстың Тарихи жүйесінде жатыр. Нәтиже өндірістік қатынастардағы қайшылықтардың күшеюі ғана емес, сонымен бірге қауіпті мотивациялық теңгерімсіздіктердің өсуі болып табылады [1].

Компания жеңіс пен орындалған миссия болып табылатын кез-келген мақсатты шешімдер мен әрекеттер сияқты өте үлкен міндет ретінде ұсынылуы мүмкін. Адамдар, демек сіз шешетін негізгі мәселелер қызметкерлермен байланысты бақылауға негізделген. Сондықтан компанияның ішкі тәуекелдерінің көптеген себептері қызметкерлерге байланысты деп болжауға болады [2].

Экономикалық теорияда тәуекел деп тауарларды, қызметтерді өндірумен, оларды сатумен, қаржылық, тауар-ақша операцияларымен және саудамен байланысты белгілі бір өндіріс пен қаржылық қызмет нәтижесінде компания кірісінің ықтималдығы (тәуекелі) түсініледі. Кәсіпкерлік-тәуекелдің инновациялық қызметі.

Мысалы, кәсіпкерлік тәуекел қалай анықталады-бұл тауарларды, қызметтерді, тауар-ақша және қаржылық операцияларды, сауданы өндіруге, сатуға байланысты қызмет барысында пайда болатын ресурстардың ықтимал шығындары.

Белгісіздіктің негізі және туындайтын тәуекелдер:

- білмеу (қоршаған орта туралы толық емес немесе жеткіліксіз білім);
- кездейсоқтық (бірдей және ұқсас жағдайларда әр түрлі болады);
- кедергісі.

Тәуекелді басқару және тиімді шешімдер қабылдау үшін:

- 1) кәсіпорын үшін тәуекелдің негізгі түрлерін анықтау;
- 2) ұйымға тәуекелдің әсер ету дәрежесін жою немесе азайту тәсілдерін әзірлеуге міндетті.

Тәуекелдерді екі топқа бөлуге болады (кесте 1):

1 кесте – Тәуекелдер тобы

Ішкі	Сыртқы
Ішкі қауіп факторларына мыналар жатады: а) персонал; б) пайда; в) шығыстар; г) жеткізушілер; д) тұтынушылар; е) бәсекелестер және т. б.	Сыртқы қауіп факторларына мыналар жатады: а) экономикалық; б) саяси; в) табиғи-климаттық және географиялық; г) экологиялық; д) әлеуметтік-демографиялық; е) техникалық-технологиялық.

Тәуекел функциялары. Экономикалық әдебиеттерде мұндай қауіп функциялары бөлінеді:

- инновациялар тәуекелі;

- реттеу тәуекелдері;
- қорғаныс тәуекелдері;
- аналитикалық тәуекелдер.

Инновациялық тәуекелдердің функциялары кәсіпкерлік тәуекелмен жүзеге асырылады және кәсіпкер проблемаларының дәстүрлі емес шешімдерін іздеуді ынталандырады.

Реттеу функциясы қарама-қайшы және 2 нысаны бар: конструктивті және деструктивті. Кәсіпкерлік тәуекел әдетте дәстүрлі емес әдістер арқылы айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған. Осылайша сіз консерватизмді, догматизмді, скептицизмді, перспективалық инновацияға психологиялық кедергілерді жеңе аласыз.

Тәуекелдің реттеуші функциясының конструктивті нысаны-тәуекел ету мүмкіндігі – табысты кәсіпкерлік қызмет мүмкіндіктерінің бірі.

Тәуекелдерден қорғау функциясы қоршаған орта кәсіпкерге қауіп төндірген кезде ақауларға төзімділік болып табылады. Кәсіпкерлік қызмет әлеуметтік қорғауды, құқықтық, саяси және экономикалық кепілдіктерді қажет етеді.

Іскерлік тәуекелдің аналитикалық функциясы мүмкін шешімдердің біреуін таңдау қажеттілігін қамтығандықтан, кәсіпкер осыған байланысты барлық ықтимал баламаларды талдайды және шешім қабылдау процесінде ең тиімді және ең аз тәуекелді таңдайды.

Кәсіпкерлік тәуекелдің де әлеуметтік функциясы бар. Әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру, халықтың әл-ауқатын арттыру және тұрақты өндірістің тиімділігін арттыру үшін нақты материалдық негіз жасайды. Халықты жұмыспен қамту компаниялардың, компаниялар мен олардың бірлестіктерінің тұрақты жұмысы кезінде тұрақтандырылады.

Кадрлық тәуекелдер-шешім қабылдау нәтижесінде адами қауіптерді іске асыру нәтижесінде туындайтын қолайсыз оқиғалардың ықтималдығы. Мұндай қауіптер күрделі және антропогендік деп аталады. Жағымсыз оқиғалар маңызды құпия ақпараттың жоғалуынан, коммерциялық тәуекелдерге ұшыраудан, пайдадан, компанияның имиджі мен беделінен айырылудан көрінеді [3].

XXI ғасырда ақпарат бәсекелестіктің маңызды факторына айналды, сондықтан жоғалту, ұрлау және ақпаратты қасақана бұрмалау тәуекелдерінің себептері қызметкерлердің тәуекелдерімен тікелей байланысты.

Бұл тәуекелдер келесі ақпараттық қауіптердің көзі болып табылады:

- Бағдарламалық жасақтама мен мәліметтер базасына қасақана зақым келтіру.
- Коммерциялық құпия болып табылатын деректер массивіне рұқсатсыз кіру.
- Құпиялылықты бұзу және ақпаратты ұрлау.
- Компанияның ақпараттық жүйесіне қасақана зақым келтіру.

Тәуекелдерді жіктеу ең алдымен компанияны басқарудың тиісті бөлімінде жүзеге асырылатын персоналды басқару функцияларына негізделген. Осы өлшемнен басқа, шығындар түрлері, әртараптандыру мүмкіндігі, ұзақтығы, болжамдылығы және төзімділік сияқты тәуекелдерді бөлу критерийлері де бар.

Тәуекелдерді басқару персоналды басқарудың ішкі жүйесі және қауіпсіздік компоненті ретінде әмбебап режимде жүзеге асырылады және мыналарды ұсынады.

1. Тәуекелді абсолютті жою емес, қауіптен төмен деңгейге дейін төмендетуді көздейтін қолайлы тәуекел тұжырымдамасын сақтау.

2. Іс-шаралардың нысаналы бірлігін іске асыру: тәуекелдерді төмендету бағдарламаларын анықтау, бағалау, әзірлеу және іске асыру, тәуекелдерден туындаған залалды өтеу бойынша өтемақы шараларын қолдану.

3. Тақырыптар мен тәуекелдерді басқару объектілерінің өзара іс-қимылын реттеу. Мемлекеттің заң шығарушы және атқарушы билік тақырыптары, компанияны жалпы басқару, кадрлық қызмет. Менеджмент нақты объектіге - компанияның жеке тәуекелінің факторлары мен көздеріне назар аударады.

4. Адамның мінез-құлқының белгісіздігі мен болжанбауы жағдайында жақсы нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік беретін нақты принциптерді, функцияларды, бағалау және

басқару әдістерін енгізу [4].

Тәуекелдерді басқаруды ұйымдастырудың негізгі кезеңі тәуекелдердің мақсаты мен тәуекелдерді инвестициялау мақсатын анықтау болып табылады.

Тәуекелге байланысты әрбір әрекет әрқашан мақсатты болуы керек, мақсаттар нақты, нақты және тәуекел мен капиталмен салыстырылуы керек.

Келесі қадам-іс-әрекеттің пайдасына шешім қабылдау үшін қажетті экологиялық ақпарат алу.

Тәуекелдің мақсатын ескере отырып, осындай ақпаратты талдау негізінде:

– оқиғаның ықтималдығын дұрыс анықтаңыз;

– тәуекел дәрежесін анықтау;

– оның құндылығын бағалаңыз.

Тәуекелдерді басқару дегеніміз-адамдарға, мүлікке және бизнесті жүргізудің қаржылық нәтижелеріне біртіндеп қауіп төндіретін тәуекел деңгейін дұрыс түсіну.

Тәуекел құны деп кәсіпкердің нақты шығындарын, осы шығындарды азайтуға жұмсалатын шығындарды немесе осы шығындар мен олардың салдарын өтеуге жұмсалатын шығындарды түсіну керек [5].

Кәсіпорынның қоршаған ортасы, ықтималдығы, дәрежесі және тәуекел дәрежесі туралы қолда бар ақпаратқа сүйене отырып, негізгі капиталға инвестиция салудың жаңа тәсілдері жасалады және олардың орындалуы күтілетін кірістілік пен тәуекелді салыстыру арқылы бағаланады. Бұл тәуекелдерді басқарудың дұрыс стратегиялары мен тәсілдерін, сондай-ақ оларды жеңілдету тәсілдерін таңдауға мүмкіндік береді. Бұл кезеңде басты рөл менеджерге, менеджерге және сіздің психологиялық қасиеттеріңізге тиесілі.

Әдебиеттер

1. Алавердов А.Р. Управление кадровой безопасностью организации. / А. Алавердов. – М.: Маркет ДС, 2016.
2. Ардальянова Е. Опасные кадры. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zrpress.ru/>.
3. Астраханцев С. Репутационная стоимость – формула эффективности / С. Астраханцев // Управление персоналом. – 2011. – № 7. – С. 19-38.
4. Бахарев А. Контрольный звонок: стоит ли проверять рекомендации / А. Бахарев // Кадровик. – 2015. – № 3. – С. 14-19.
5. Бородина, О.Н. Экономическая эффективность кадровой политики развития персонала [Текст] / О.Н. Бородина // Вестник Омского Университета. – 2014. № 6. – С.132-135.

МРНТИ: 06.61.33

Қ.Т. Нұралина

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, nuralina73@mail.ru

ШҚО ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ЗЕРТТЕУ: БАҒЫТТАРЫ, МӘСЕЛЕЛЕРІ, БАСЫМДЫҚТАРЫ

Кіріспе. Әлемнің барлық елдерінде – аймақтар географиялық жағдайының, табиғи-климаттық жағдайларының, демографиялық ахуалдың, даму тарихының және басқа да факторлардың айырмашылығына байланысты әлеуметтік-экономикалық дамудың әртүрлі деңгейіне ие. Бұл көптеген маңызды әлеуметтік-экономикалық проблемаларды тудырады. Сондықтан әрбір мемлекет артта қалған аймақтарда өмір сүру деңгейін жақсартуға, яғни жағдайларды теңестіруге және олардың даму деңгейін арттыруға бағытталған аймақтық саясатты жүргізуге ұмтылады.

Мақалада Шығыс Қазақстан облысының экономикалық дамуының қазіргі жағдайы зерттеледі, бағыттары, басымдықтары анықталады.

Зерттеу әдістері. Қойылған мақсаттарды шешу үшін зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздерін анықтау және мәселені зерттеу мақсатында электронды әдеби көздер мен құжаттарды талдау; жіктеу және жүйелеу, рейтингтік және салыстырмалы зерттеу әдістері қолданылды. Зерттеу агенттіктерінің электрондық деректер базасындағы ғылыми жарияланымдар мен статистикалық мәліметтер негізінде жүзеге асырылды.

Негізгі бөлім. Экономиканың негізгі басым салалары – өнеркәсіп, машина жасау, энергетика, орман және аң шаруашылығы, ауыл шаруашылығы, туризм, құрылыс. Өнеркәсіп ішіндегі басым сала – түсті металлургия.

Шығыс Қазақстан облысының аумағында аймақтың минералдық-шикізат ресурстарына қажеттілігін қамтамасыз ететін қорлары бар пайдалы қазбалар ретінде барланған кен орындарының үлкен саны белгілі.

Түсті металдар – (Риддер-Сокольный, Тишинский, Малеевский, Николаевский, Артемьев, Орловский және т. б.), алтын – (Бақыршық, Суздаль, Мезек, Күршім өзені және т. б.), сирек металдар – (Бакенный, Белая Гора, Юбилейный, Ахметкино), көмір және жанғыш тақтатастар – (Қаражыра, Кендірлік, Бобровск-Белокаменский), кенді емес шикізат – (отқа төзімді шикізат, керамзит және бетонит саздары, әктастар, кірпіш және цемент саздары, шыны шикізаты және құрылыс материалдары), сондай-ақ жерасты минералды және ауыз сулары – (Өскемен, Лениногор, Богатырев, Құлжа).

Шығыс Қазақстан – республикадағы қорғасын, мырыш, концентраттардағы мыс, тазартылған алтын және күміс өндірушілердің негізгісі және АЭС үшін отын өндіруші титан, магний, тантал бірегейі. Тау-кен өнеркәсібінің негізінің құрамын мыс, қорғасын, мырыш, алтын, күміс бар полиметалл кенін өндіру құрайды.

Аймақта пайдалы қазбалардың 283 кен орны барланған. Инвесторлар үшін қолжетімді 233.

Осы саладағы жетекші кәсіпорындар «Қазцинк» ЖШС, «Өскемен Титан-магний комбинаты» АҚ, «Үлбі металлургия зауыты» АҚ болып табылады.

Шығыс Қазақстан облысының экономикалық дамуының негізгі мәселесі өңдеу өнеркәсібі өнімінің үлес салмағының өсуі болып табылады. Экономика құрылымында өңдеуші өнеркәсіптегі өнімнің төмен бөлінісіне маманданған тау металлургиялық кешені салаларының басым болуы облыста қосылған құнның төмен көлемін тудырады, өйткені тау металлургиялық кешенімен түсті металлургияның үлесіне өнеркәсіптік өндіріс көлемінің шамамен 60% - ы келеді.

Тау металлургиялық кешені басым салаларында ірі өндірушілердің, оның ішінде шетелдік қатысуы бар корпорациялардың жоғары шоғырлануы тағы бір маңызды мәселе болып табылады.

Шығыс Қазақстан облысы өнеркәсібін әртараптандырудың төмен деңгейін сипаттайтын салалық бөліністегі өндіріс көлемінің құрылымы: металлургиялық өнеркәсіп – 50%, тау кен өнеркәсібі – 8%, машина құрастыру – 14%, азық түлік өнеркәсібі – 9%, электрмен қамтамасыз ету – 6%, құрылыс материалдарын өндіру – 5%, химия өнеркәсібі – 2%, су өндірісі – 1%, басқа салалар – 5%.

Осы құрылымдық сәйкессіздіктердің салдарынан Шығыс Қазақстан облысының қалған өнеркәсіп салаларының көп бөлігінде қосылған құны жоғары емес, өзара бір бірімен әлсіз байланысқан және ірі корпорациялармен кластерлік желілерге интеграцияланбаған өндірістер басым.

Шығыс Қазақстан облысында машина жасау кешені аймақтағы жылдам дамып жатқан кешендердің бірі болып табылады. Бұл салада 158 кәсіпорын, оның ішінде 12 ірі, 9 орта және 137 шағын кәсіпорындар жұмыс істейді.

Кәсіпорындардың барлық түрлерінің өнеркәсіптік өндіріс құрылымының ең үлкен меншікті үлесін ірі және орта кәсіпорындар алады, олардың машина жасау көлеміндегі үлесі 80%-дан асады.

«Азия Авто» АҚ, «Казцинкмаш» ЖШС, «Өскемен арматуралық зауыты» АҚ, «Востокмашзавод» АҚ, «Өскемен конденсаторлық зауыты» ЖШС, «КЭМОНТ» АҚ,

«Семмашзавод» АҚ, «Семей инжиниринг» АҚ, «Гидросталь» ЖШС, «Казэлектромаш» ЖШС, «СемАз» ЖШС, «Машзавод» ЖШС және басқалары жетекші кәсіпорындар болып табылады.

Машина жасау кәсіпорындары мұнай кәсіпшілігі, тау-кен – шахталық және металлургия жабдықтары, жеңіл және жүк автомобилдері, автобустар, дөңгелекті тракторлар, конденсаторлар және басқа электротехникалық өнім, барлық мүмкін түрленімді сорғылар, кабель және басқа өнім шығарумен айналысады.

«БИПЭК АВТО-Азия Авто» компаниялар тобына кіретін «АЗИЯ АВТО» АҚ аймақтың және Қазақстандағы ең ірі машина жасау кәсіпорындарының бірі болып табылады.

Шығыс Қазақстан облысында электр энергиясын өндіруді әр түрлі меншік нысанындағы 8 энергия өндіруші ұйым іске асырады, олардың құрамына 9 электр станциясы кіреді. Электр станцияларының жалпы белгіленген қуаттылығы 2118 МВт құрайды. Электр станциялары ұлттық және аймақтық маңызды электр станцияларына бөлінеді.

Ұлттық маңызы бар электр станцияларына қосымша және ҚР БЭЖ жүктеме кестесін реттеу үшін пайдаланылатын, қуаттылығы үлкен су электр станциялары жатады: Бұқтырма СЭК «Казцинк» АҚ; Өскемен СЭС; Шүлбі ГЭС.

Облыс аумағының шамамен 30% ормандар алуда, оларда майқарағай, балқарағай, шырша, самырсын, көктерек және қайың тәрізді ағаш түрлері өсуде, мұнда Қазақстанның ағаш сүрегінің 70% жуығы жиналған. Соңғы уақытта бір кезде қатты дамыған ағаш өңдеу саласы бүгінде әлсіреген және қалпына келтіруді қажет етеді.

Облыстың Мемлекеттік орман қорының жалпы ауданы 3,6 миллион гектарды құрайды. Шығыс Қазақстанда бүкіл Қазақстанның ағаштың пайдаланушылық қорының 44% шоғырланған. Облыстың орманы 6,96% құрайды. Негізгі орман түзуші түрлері – қарағай, майқарағай, шырша, самырсын және балқарағай, көктерек, қайың, терек.

Орман шаруашылығын жүргізу үшін облыста ҚР Орман шаруашылығы және жануарлар әлемі комитетіне бағынышты 5 ерекше қорғалатын табиғи аумақ және Шығыс Қазақстан облысының әкімдігіне бағынатын 13 коммуналдық мемлекеттік орман шаруашылығы мекемесі қызмет етеді, олардың негізгі міндеттері ормандарды өрттен және өз еркімен кесуден қорғау, орманды қалпына келтіру, орман қорғау шаралары болып табылады.

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар ауданы 1544,76 мың га құрайды. 41,8%, оның ішінде орманмен жабылған аумақ 722,3 мың га. ШҚО ағаш өңдеу бойынша өндірістерді дамыту үшін жақсы қор әлеуетіне ие және шетелдік инвесторларды тарту мүмкіндігі бар.

Облыстың табиғи-климаттық әлеуеті агроөнеркәсіптік кешеннің дамуына түрткі болады. Облыс аудандары мал шаруашылығы мен өсімдік шаруашылығы өнімдерін шығаруға маманданған.

Шығыс Қазақстан облысының агроөнеркәсіп кешенінің инвестициялық тартымдылығы келесі аспектілермен сипатталады:

1. Жер қорлары: Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің жалпы ауданы 10,3 млн.га, оның ішінде егіндік – 1,4 млн.га, жайылым – 8,4 млн.га, шабындық – 441 мың га. – Қор жерлері – 10,6 млн.га, оның ішінде 8,9 млн.га – ауыл шаруашылығына пайдаланылатын жер.

2. Суарылатын жерлер аудандарын кеңейту және суарылатын егіншілікті дамыту: Шығыс Қазақстанның суарылатын егіншілік үшін үлкен жер (200,7 мың гектардан артық) және су қорлары бар, олардың ішінде мемлекеттік жер қорында 66,7 мың га (33%).

3. Мал шаруашылығында инвестиция салу үшін болашағы бар бағыттар:

- сүтті және етті мал шаруашылығын дамыту;
- етті құс шаруашылығын дамыту;
- ет өңдеу кешендерін салу;
- марал өсіру және омарташылықты дамыту [2].

Ауыл шаруашылығының негізгі бағыты – мал шаруашылығы, оның үлесіне жалпы өнімнің бүкіл көлемінің 60% артық бөлігі келеді. Бүгінгі күні шаруашылықтардың барлық санаттарында МІҚМ 1044,9 мың басы, 3,7 млн. қой және ешкі, 74,1 мың шошқа, 347,3 мың

жылқы, 4,4 млн. құс, 9,6 мыңнан артық марал және бұғы, сонымен қатар, 77,4 мың ара отбасы саналады. Облыс бірегей ауыл шаруашылық қорларына ие, ал географиялық орналасуы жан-жақты, өзара тиімді ынтымақтастықты дамытуға мүмкіндік береді.

Ауыл шаруашылығы Қазақстандағы майлы дақылдардың барлық көлемінің 20%-ын өндіреді.

Егіс алаңы 10 жыл ішінде 23,5% өсті.

Мал шаруашылығының көп салалы сипатты: сүтті және етті мал шаруашылығы, биязы жүнді және қылшық жүнді қой, шошқа, жылқы, құс, марал және бұғы, омарта, түйе шаруашылықтары.

Республикада сүт өндіру бойынша, күнбағыс, бал және мүйізді майлы тұқымдар (1 орын), ет және картоп өндірісі бойынша – 3 орын[3].

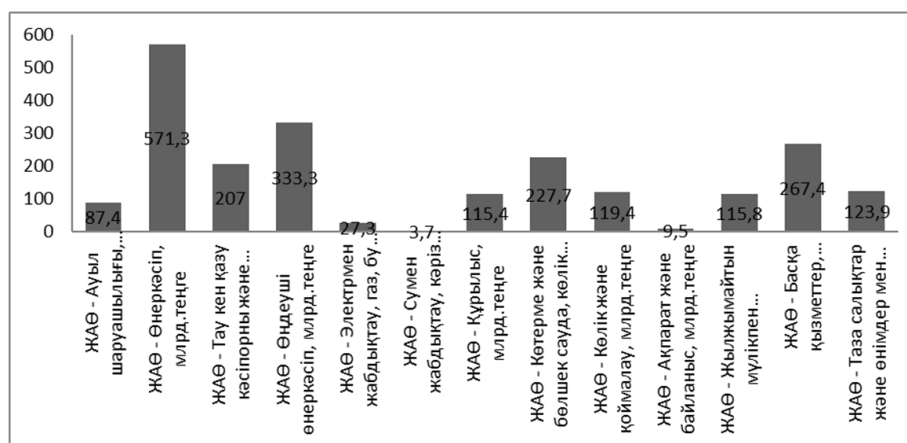
Облыс бірегей туристік әлеуетке ие. Туризмді дамыту аймағының негізгі басымдықтары айқындалды, оған сәйкес облыс аймақтары:

- 1) жағажай туризмі – Алтай, Үржар, Күршім, Ұлан аудандары;
- 2) тау шаңғысы, спорттық және жаяу туризм – Риддер қ., Глубокое және Алтай аудандары;
- 3) сакралды, мәдени-танымдық туризм – Өскемен қ., Семей қ., Абай, Тарбағатай, Ұлан, Катонқарағай, Зайсан аудандары;
- 4) аңшылық туризм – Күршім, Ұлан, Көкпекті, Тарбағатай аудандары;
- 5) ауылдық туризм – Риддер қаласы, Күршім, Катонқарағай аудандары;
- 6) экологиялық туризм – Семей қаласы, Риддер, Глубокое, Катонқарағай, Күршім, Көкпекті, Ұлан, Шемонайха аудандары;
- 7) емдеу – сауықтыру, медициналық туризм – Семей қаласы, Риддер, Глубокое, Катонқарағай, Күршім, Көкпекті, Ұлан, Шемонайха аудандары; Катонқарағай, Үржар аудандары, Өскемен қаласы;
- 8) техногендік туризм – Курчатова қаласы.

Медициналық туризмді дамыту мүмкіндігі – 18 пантамен емдеу орталығы. Киелі туризмді дамыту үшін облыстың қасиетті орындары бойынша 23 маршрут әзірленді, жұмыс істейді. Облыста 600-ден астам тарих және археология ескерткіштері бар.

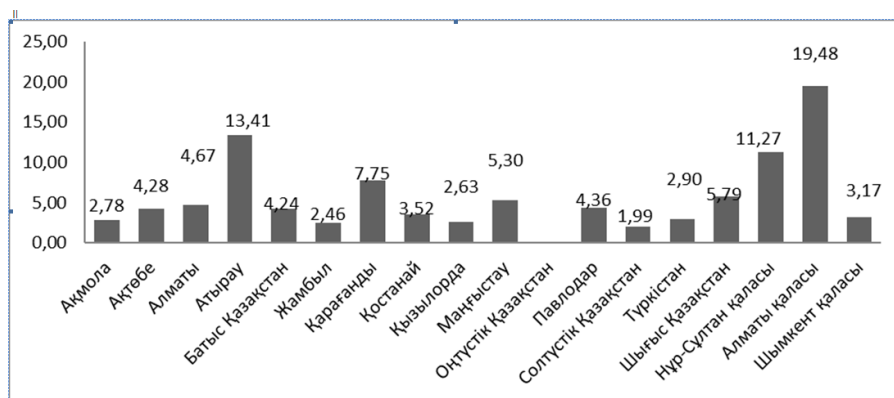
Аймақта құрылыс материалдарының өндірісі дамыған – цемент, қыш, силикат және шлак кірпіштері, асбоцемент бұйымдары, шифер, тауарлық бетон, бетоннан жасалған құрама құрылыс конструкциялары, қыш бұйымдары, тастан жасалған бұйымдар.

Төмендегі суретте 2019 жылғы жалпы аймақтық өнім өндіру көлемі көрсетілген.

Сурет 1 – Жалпы аймақтық өнім өндіру көлемі, млрд. теңге

2019 жылы Шығыс Қазақстан облысының ЖӨӨ 1637,7 млрд.теңгені құрады (ҚР ЖӨӨ-дегі облыстың ЖӨӨ үлесі 5,79% құрады). Қазақстан өңірлері арасында жан басына шаққандағы ЖӨӨ көлемі бойынша Шығыс Қазақстан облысы 9-шы орында тұр[4].

Сурет 2 – Жалпы өңірлік өнімдегі өңірлердің үлес салмағы, пайызбен

Қорытынды. Аймақтың өндірістік әлеуетін дамытуды шектейтін аталған мәселелерімен бірге Шығыс Қазақстан облысының экономикасында бірқатар артықшылықтар бар, оларға сүйену аймақтың экономикасын нығайтып қана қоймай, болашақта нақты экономикалық мақсаттарға қол жеткізуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Мұндай артықшылықтарға, біріншіден, өндірісті тез бастауға мүмкіндік беретін бос өндірістік қуаттардың едәуір ауқымының болуын айтуға болады. Атап айтқанда, сүт, ет және май өңдеу, ағаш материалдарын, құрылыс материалдарын, күміс және алтын, металл конструкцияларын, машина жасау кәсіпорындарының өнімдерін өндіру қуаттылықтарының үштен бір бөлігі ғана жүктелген. Екіншіден, салыстырмалы түрде жоғары біліктілік деңгейі бар қол жетімді жұмыс күшінің болуы. Үшіншіден, облыс қалаларында шоғырланған қазіргі заманғы және жаңа технологиялық құрылымдардың бірқатар бағыттары бойынша салыстырмалы түрде дамыған ғылыми-техникалық әлеует пен артта қалушылықтардың болуы. Шығыс Қазақстан облысында көрсетілген қолайлы экономикалық және әлеуметтік факторлардан басқа табысты табиғи-географиялық артықшылықтар – экономикалық қызметтің алуан түрлілігін қамтамасыз ететін үлкен аумақ, тиімді геостратегиялық жағдай және бай минералдық – шикізат пен табиғи ресурстарды бар[5].

Шығыс Қазақстан облысының экономикалық дамуының негізгі көрсеткіштерін зерттей келе, қорытындылайтын болсақ, экономиканың нақты секторларында жаңа орта және жоғары технологиялық өндірістерді дамыту, ауыл халқының әл-ауқатын арттыру үшін ауыл шаруашылығын тұрақты дамыту, бәсекеге қабілетті туристік өнімді құру, т.б арқылы аймақтың экономикалық әлеуетін нығайту қажет.

Әдебиеттер

1. <https://ekr.invest.gov.kz/ru/about/info/>
2. <http://invest.e-vko.kz>
3. <http://government.kz/ru/news/reviews/borba-s-bezraboticey-i-blagoustroystvo-opornyh-sel-v-kakom-napravlenii-segodnya-razvivaetsya-vostochno-kazahstanskaya-oblast-1644839>
4. <https://www.stat.gov.kz/region/264990>
5. Алимбаев.А; Притворова Т; Кенжебеков Н; Улыбышев Д; Гелашвили Н; Бектлеева Д; Пестунова Г; Джусупов Х; Жайлауов Е. Экономический потенциал Восточно-Казахстанской области в контексте перспектив размещения производительных сил и расселения населения на период до 2030 года, 2013

Ж.Қ. Оразғалиева

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, jan-saya.99.kz@mail.ru

ӨНДІРІС ЗИЯНСЫЗДЫҒЫН ТАЛДАУ ӘДІСТЕМЕСІ

METHODOLOGY OF ANALYSIS OF THE HARMLESSNESS OF PRODUCTION

Табыс және шығынды зерттеген кезде ретроспективтік және перспективтік талдау жүргізуге болады. Перспективтік талдау экономикалық құбылыстарды және үдерістерді болашақ жайғасымнан байқайды, яғни алдағы уақытта мүмкін болатын даму жағдайларын қарастырады. Табыс есебі негізінде талдау жүргізудің негізгі мақсаттары келесідегідей болады: кәсіпорынның басқару ұйымдарын болашақта шаруашылық қызметтің нақты қорытындыларына жетудің мүмкін болатын тәсілдері туралы ақпаратпен қамтамасыз ету, шаруашылық үдерістердің дамуының объективті барыстарын анықтау, жоспарлық шешімдердің нақты болуын және экономика дамуының ішкі логикасына сәйкес келуі туралы ақпаратпен қамтамасыз ету; бұны ұзақ мерзімді басқарудың қызметі ретінде қарастыруға болады. Шаруашылық қызметтің қорытындыларына және шаруашылық үдерістерге қатынасты алдын ала экономикалық талдауы болып табылады, шаруашылық үдерістердің іске асырылуына дейін өткізуге болады.

Табыс негізінде жүргізілетін алдын ала талдау кәсіпорын қызметінің ұзақ мерзімді болашақ уақытқа жоспарларды негіздендіру және алдағы мақсаттарда орындауға бағытталған күтілетін қорытындыларды бағалау үшін пайдаланады. Нарық экономика жағдайларында кәсіпорынның экономикалық өзіндігі жоғарылайды; осыған байланысты табыс негізінде тактикалық және стратегиялық шешімдерді қабылдау мен алдағы ұзақ уақытқа тиімділігі жоғары қызметтерді таңдау мүмкіншілігі іске асырылады.

Кәсіпорындар өз өнімінде халықтың жылдан жылға өсіп отырған қажеттіліктерін қанағаттандыруға тиісті. Анықталған қажеттіліктерді нақты дәлдікпен ұзақ алдағы уақытқа есептеу керек. Осы мақсатпен кәсіпорындарда өнім сұранысы серпінінің тұрақты есебін және талдауын жүргізу және өз уақытында мүмкін болатын өзгерістерді бейнелеу қажет. Табыс есебі негізінде өткен уақытқа және алдағы кезеңге талдау жүргізуге болады, оның өзара қатынастарын байқап көрейік. Біріншіден, талдау объектісі ретінде жоспардың негіздендірілуі табылған жағдайда, нақты іске асырылған есептегі кезең жоспарының негіздендірілгенін ретроспективтік талдау анықтайтын болса, онда алдағы уақытқа өңделіп отырған жоспардың нұсқаларына алдын ала талдау жүргізілуге тиісті. Екіншіден, іс жүзінде болған бір жақты, кәсіпорынның жұмысында кездескен «тар орындарды» ретроспективтік талдау анықтайтын болса, онда алдағы уақытқа шараларды өңдеу арқылы жоғарыда айтылған жағдайлардың пайда болуынан алдын ала талдау жүргізу сақтандырады. Үшіншіден, талдаудың бірінші нұсқасы өндірістің экономикалық тиімділігі жайғасымынан іс жүзіндегі қорытындыларды бағалайтын болса, екінші нұсқасы байқау объектісі ретінде өндірістің экономикалық қорытындыларына алдағы уақыттарда жоғары нәтижелерге жету үшін нақты шаралар мен жолдарды белгілеуге бағытталған. Төртіншіден, есептегі кезең қорытындыларына қандай себептер, қалай әсер еткені өткен уақытқа талдау жүргізу арқылы белгіленетін болса, алдын ала жүргізілетін талдау болашақта экономикалық қорытындылардың жоғарылауын қамтамасыз ететін өндірістік себептерді анықтауға мақсатталған. Бесіншіден, ретроспективтік талдау арқылы өтіп кеткен кезеңдерге пайдаланылмаған өндірістік резервтер белгіленетін болса, маржиналдық табыс бойынша перспективтік талдау жүргізу негізінде өндірістік резервтерді іске асыруға байланысты нақты шаралар өңделеді және оларды пайдалану жолдары анықталады. Зерттеу объектісі кәсіпорынның шаруашылық қызметі болғандықтан, барлық шаруашылық операцияларды, үдерістерді және оларға байланысты кәсіпорын қаржыларының қозғалысы мен қызметінің қорытындыларын құжаттарда көрсету негізінде осыған сәйкес бухгалтерлік есептің пәні

болып шаруашылық қызмет үдерісіндегі капитал айналымы табылады. Талдау шаруашылық қызметтің технологиялық немесе ұйымдастыру үдерісі сияқты емес, экономикалық үдерістің қорытындысы ретінде шаруашылықтың қаржы-экономикалық қорытындыларын зерттейді; осы себептен талдау пәнінің мәселелерін зерттейтін ғалымдар талдау пәні ретінде шаруашылық қызмет негізінде іске асырылып отырған экономикалық үдерістерді қарастырады [1].

Кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық қызметі және ондағы іске асырылатын үдерістер байқау объектісі болып есептеледі. Оған қатынасы бар объектіні анықтау үшін шаруашылық қызмет үдерісінен шығу керек. Үрдіс дегеніміз мақсатқа немесе қорытындыға сәйкес объект жағдайының, құбылыстар ауысымының себептік – шарттық ағымы. Нәтиже ретіндегі экономикалық үдерістердің қорытындылары сәйкес көрсеткіштерде алдағы уақытқа жоспарланып болжауланады, іс жүзіндегі қалыптасу жағдайы бойынша есепке алынып сонан кейін талданады. Үрдістер нәтижесі ретіндегі қорытындылар талдаудың пәні емес, объектілері болып табылады, ал талдаудың пәні болып шаруашылық қызмет қорытындыларының қалыптасу және өзгеру себептері табылады. Кәсіпорынның шаруашылық қызметінің себептік – қорытындылық байланыстарын білу экономикалық құбылыстардың мәнін ашуға және осының негізінде жеткен қорытындыларға дұрыс баға беру, өндіріс тиімділігінің жоғарылату резервтерін анықтау, сонымен қатар жоспарлар мен басқарушылық шешімдерді негіздендіру маржиналдық табыс есебі арқылы іске асырылады. Ең бастапқы және негіздендірілген әдістемелік сұрақ болып себептік-қорытындылық байланыстарды жіктеу, жүйелеу, үлгілеу және өлшеу табылады. Кәсіпорынның әр түрлі қызметтерінің себептік-қорытындылық байланыстарын ашып, факторлар әсерінен шаруашылық қызметтің қорытындылары қалай өзгертінін жылдам белгілеуге және басқарушылық шешімді негіздендіруге, сонымен қатар өндірістің жағдайы өзгерген кезде өнім бірлігінің өзіндік құны, қаржылық тұрақтылықтың қоры, өткізулердің зиянсыздық көлемі, табыстың сомасы қалай өзгертінін есептеуге болады. Табыс қызметтері оның мазмұнын ашады десек артық болмайды. Осы себептен кейбір осыған байланысты сұрақтарға тоқтайық. Біріншіден, кәсіпорынның нақты жағдайларындағы экономикалық құбылыстар мен үдерістердің тенденцияларын анықтау; осыған сәйкес әрбір жеке кәсіпорында және бүкіл мемлекеттің экономикасында еңбек өнімділігінің төлемақы деңгейімен салыстырғанда біріншінің өсу қарқыны жоғары болуға тиісті. Резервтерді іздестіргенде осыны ескеру керек екендігі анық. Табысты талдаудың келесі қызметі болып ағымдағы және алдағы жоспардың ғылыми негіздендірілуі табылады. Терең талдауды жүргізбей өткен жылдардың қорытындылары бойынша алдағы уақытқа бағытталған негіздендірілген болжауларсыз, кәсіпорын экономикасының дамуын зерттеусіз, кемшіліктерді анықтаусыз, қателерді белгілеусіз ғылыми негіздендірілген жоспарды және басқарушылық шешімнің оңтайлы нұсқасын таңдау мүмкін емес. Жұмыс барысында жоспардың орындалуына, басқарушылық шешімдердің іс жүзіне асырылуына, ресурстардың тиімді пайдаланылуына бақылау жүргізу қажет. Талдау кезінде қорытындылар ғана бағаланбайды, сонымен қатар қателер және кемшіліктер анықталады, бұның нәтижесінде өндіріс үдерісіне оперативті әсер ету іске асырылады; осыған байланысты талдаудың оперативтілігін жоғарылату қажет болып отыр [2].

Орталықтандырылған негізгі қызметтің бірі болып озат тәжірибесін және ғылымның зерттеуін жүргізу негізінде өндірістің тиімділігін жоғарылату резервтерін іздестіру табылады. Табысты есептеу барысында жоспарларды орындау бойынша экономика дамуының деңгейіне сәйкес барлық мүмкіншіліктерді пайдалануға байланысты кәсіпорын қызметінің нәтижелері бағаланады; осы қызметтің маңызы зор, себебі кәсіпорынның жұмысын объективті бағалау өндірістің тиімділігін жоғарылатуды ынталандырады. Кәсіпорынның қаржылық – шаруашылық қызмет үдерісінде анықталған резервтерді пайдалануға байланысты шараларды өңдеу жоғарыда көрсетілген қызметтерден шығып отыр. Табыс есебі негізінде басқарушылық шешімдерді қабылдау мақсатымен төмендегі есептер шешілуге тиісті:

- өндірістік жоспарларды және алдыңғы кезеңнің бағдарламаларын өңдеу үшін негіздендірілген көрсеткіштерді анықтау;
- жоспарлар мен нормативтердің ғылыми-экономикалық негіздендірілуін жоғарылату;
- бекітілген жоспарлардың орындалуын және өнім сапасы, құрылымы, көлемі бойынша нормативтердің сақталуын объективті және жан-жақты зерттеу;
- қаржы, еңбек, материалдар пайдаланудың экономикалық тиімділігін анықтау;
- шаруашылық қызметтің қорытындыларын болжау;
- оңтайлы басқарушылық шешімдерді таңдауға байланысты талдамалық материалдарды дайындау.

Айтылған мақсаттарға сәйкес кәсіпорынның қаржылық – шаруашылық қызметін талдау элементтерінің мазмұны ашылады, олар кәсіпорын жұмысының ерекшеліктерімен анықталады. Нақты мақсаттарды анықтау, себептік- қорытындылық байланыстарды белгілеу, бағалау, сонымен бірге әдістерін бейнелеу, қорытындыға әсер ететін факторларды зерттеу маржиналдық табысты талдаудың элементтері болып табылады.

Кесте 1 – Табыс пен шығынды талдаудың негізгі қағидалары

Қағида	Қағиданың мазмұны
Нақтылық	Нақты мәліметтер негізінде талдау жүргізіледі және оның қорытындылары нақты көлемде көрсетіледі.
Кешендік	Объективті бағалау үшін экономикалық құбылыс жан-жақты зерттеледі.
Жүйелік	Экономикалық құбылыстар өзара байланыста зерттеледі, бір-бірінен жеке қарастырылмайды.
Тұрақтылық	Тұрақты алдын ала анықталған уақыт аралығында талдау жүргізу керек.
Объективтілік	Экономикалық құбылыстарды зерттеп, негізделген қорытындыларды шығару.
Өтімділік	Талдау қорытындыларын тәжірибелік мақсаттарда қолдану және кәсіпорын қызметінің нәтижелігін жоғарылату үшін пайдалану.
Тиімділік	Талдауды жүргізуге байланысты шығындар нәтижеде түсетін экономикалық тиімділіктен төмен болуға тиісті.
Салыстыру	Талдау қорытындылары мен мәліметтері бір бірімен салыстырмалы болуға тиісті.
Ғылыми	Талдау кезінде ғылыми негіздендірілген әдістемелерді қолдану керек.

Талдау барысында үш саланы қарастыруға болады: «ресурстар - өндірістік үдеріс - қаржылық нәтижелер».

Әдебиеттер

1. Толымгожинова М.Қ., Зейнуллина А.Ж., Паримбекова Л.З., Слямова З.А. Контроллинг. Оқу құралы. 2015ж
2. Зейнуллина А.Ж. Басқару есебінің негіздері: оқулық. – Алматы: «Халықаралық жазылым агенттігі» ЖШС, 2013.

МРНТИ: 82.33.13

А.М. Орынбасар, А.А. Ниязбаева

НАО «Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова», ponka2003@mail.ru

ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

IMPROVING COMPETITIVENESS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Казахстан является второй по величине республикой бывшего Советского Союза после России и девятой по величине страной в мире по территории. Страна обладает богатыми природными ресурсами, включая нефть, газ, уголь, уран и другие месторождения полезных ископаемых, и использует эти ресурсы для создания ведущей экономики Центральной Азии. Казахстан также превращается в крупный транспортно-логистический узел в регионе, связывающий крупные и быстрорастущие рынки Китая и Южной Азии с рынками России и Западной Европы автомобильным, железнодорожным транспортом и

портом на Каспийском море. Казахстан представляет собой торговые ворота на рынок, насчитывающий около 150 миллионов потребителей в странах Каспийского моря, 50 миллионов в Центральной Азии и 300 миллионов в Западном Китае. Кроме того, Казахстан обладает значительным сельскохозяйственным потенциалом как для производства зерна, так и для животноводства, и американские компании имеют хорошие возможности для того, чтобы помочь Казахстану диверсифицировать этот сегмент экономики. Благодаря растущему среднему классу Казахстан открывает торговые и инвестиционные перспективы для американских фирм, ищущих новые возможности на этом растущем, развивающемся рынке.

С момента обретения независимости в 1991 году Казахстан неуклонно работает над улучшением своего делового и инвестиционного климата. Правительство Казахстана осознает необходимость проведения трансформационных экономических реформ для повышения производительности и роста.

В области внешней политики Казахстан добился выдающихся успехов за 30 лет своей независимости. Следует отметить, что страна с самого начала проводила конструктивную политику, основанную на многовекторном принципе, что стало ключом к налаживанию успешного диалога с соседями на таких форумах, как Конференция по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА), Шанхайская организация сотрудничества (ШОС), Содружество Независимых Государств (СНГ), Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) и других форумах [1]. Становление Казахстана как независимого государства с рыночной экономикой было обусловлено радикальным изменением образа жизни, мышления и действий. Политика Елбасы была направлена на развитие страны в соответствии с основополагающим принципом «сначала экономика, потом политика» [2].

В то же время одним из ключевых достижений в области внешней политики является интеграция Казахстана в международные процессы, вступление страны в крупные международные объединения, а также тот факт, что Казахстан в настоящее время является признанным локомотивом региональной интеграции в Евразии. За годы независимости в Казахстан было привлечено 350 миллиардов долларов прямых иностранных инвестиций, что составляет 70% от общего притока инвестиций в Центральноазиатский регион. Это стало показателем успеха проводимой политики открытости и доверия, осуществляемой правительством, подкрепленной стабильностью и согласием в казахстанском обществе.

После спада экономики из-за пандемии, внешняя среда в целом улучшилась и увеличила стоимость казахстанского экспорта примерно на 5,8 процента в первом квартале (1 квартал) 2021 года по сравнению с четвертым кварталом (4 квартал) 2020 года.

Смягченная квота ОПЕК Плюс на добычу и постепенное восстановление мирового спроса увеличили добычу нефти в Республике на 6 процентов в 1 квартале 2021 года по сравнению с самым низким уровнем добычи в 3 квартале прошлого года.

Краткосрочные экономические показатели также свидетельствуют о улучшении внутренней экономической деятельности, в том числе в секторе услуг. Сокращение объемов розничной торговли и перевозок грузов постепенно ослабевает. Строительная деятельность демонстрирует устойчивый рост, поддерживаемый политикой, позволяющей пенсионерам частично снимать свои сбережения, и государственной программой, способствующей инвестициям в жилье.

Ожидается, что деловая активность будет постепенно улучшаться. Прогнозируется умеренный рост экономики примерно на 3,2 процента в 2021 году, что ниже темпов роста до пандемии в 2017-19 годах [3].

Реальный ВВП в первом квартале 2021 года умеренно вырос на 1,9 процента с учетом сезонных колебаний по сравнению с четвертым кварталом прошлого года, хотя по-прежнему наблюдалось сокращение на 1,6 процента в годовом исчислении. Ожидается, что рост ускорится в остальных кварталах этого года при поддержке частного потребления и умеренной инфляции, что поможет ослабить бюджетные ограничения потребителей.

Казахстан также взял на себя важное обязательство в рамках глобальных усилий по решению проблемы изменения климата: достичь углеродной нейтральности к 2060 году.

Практическая реализация этих инициатив требует более тесной координации политики, улучшения государственного управления, повышения эффективности и результативности государственного бюджета, уменьшения искажений рынка и создания равных условий для частного сектора - все это является главнейшими целями реформ в РК. Власти могли бы рассмотреть возможность координации политики по повышению роста производительности за счет обеспечения конкуренции на товарном рынке, снижения барьеров для входа государственных предприятий, повышения эффективности инвестиционной политики и продвижения, а также повышения способности фирм к инновациям. Расширение отраслей сферы услуг, таких как розничная торговля, финансы, образование и гостиничный бизнес, способствуют увеличению доходов, позволяя потребителям тратить больше на товары и услуги первой необходимости.

Поскольку розничным торговцам и компаниям, производящим потребительские товары, больше не приходится зависеть от физических магазинов, чтобы охватить конечных потребителей, электронная коммерция возглавит революцию в сфере услуг. Например, компания по производству напитков Starbucks подписала соглашение о партнерстве с китайским гигантом электронной коммерции Alibaba в 2020 году, чтобы расширить свои услуги доставки до 2000 магазинов в 30 городах по всему Китаю. Потребители, вероятно, продолжают отдавать предпочтение электронной торговле после пандемии. Поэтому нужно не отставать от других стран и начать создавать свои собственные электронные онлайн площадки, которые будут котируются в мировом бизнесе наряду с Amazon и Taobao. А также существующему крупному бизнесу следуют реконструировать системы лояльности в CRM системах, чтобы люди больше доверяли и ценили отечественного производителя.

Улучшение и создание новых программ лояльностей поспособствуют удержанию платежеспособной аудитории и входу на рынок новых потенциальных потребителей. Большой скачок в рынке электронной торговли произошел в период пандемии, так как в 2020 году ее доля выросла почти на 9 процентов. Ограничительные меры привели к росту использования цифровых элементов коммуникации и дистанционного потребления. В первую очередь торговля в интернете поспособствует увеличению и развитию объемов внутренней и внешней торговли, а также сокращению издержек бизнеса. Безналичный расчет позитивно повлияет на минимизацию теневого оборота.

Литература

1. Алесин В. /Послания Президента Казахстана народу как стратегия ответа государства на вызовы глобализации // Журн. междунар. права и междунар. отношений – 2005 – N1 – с. 63-66.
2. Межэтническое согласие — одно из ключевых достижений 30-ти лет Независимости – эксперт. Url: <https://365info.kz/2021/03/mezhetnicheskoe-soglasie-odno-iz-klyuchevyhdostizhenij-30-ti-let-nezavisimosti-ekspert> (дата обращения: 15 ноября 2021 г.)
3. Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2015 – 2019 годы. Url: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs (дата обращения: 15 ноября 2021 г.)

А.А. Орынбасарова, А.Г. Асимова
УО «ALIKHAN BOKEIKHAN UNIVERSITY», г. Семей, oryn_a@mail.ru

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННО-СБЫТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

WAYS TO INCREASE THE SUSTAINABILITY OF THE COMPANY'S PRODUCTION AND SALES ACTIVITIES

В условиях рыночной экономики первостепенное значение имеет изучение финансовой устойчивости предприятия. Недостаточная финансовая устойчивость может привести к неплатежеспособности предприятия, к нехватке средств для успешной текущей и инвестиционной деятельности и даже к банкротству, а наличие избыточных ресурсов препятствует развитию, приводит к образованию излишних запасов и резервов, замедлению оборачиваемости капитала и уменьшению прибыли или даже к убыткам. Поэтому при помощи анализа предприятие имеет возможность устанавливать границы финансовой устойчивости [1].

Дальнейшее увеличение доли заемных средств в источниках образования активов предприятия приведет к снижению финансовой устойчивости предприятия, повышению степени его финансовых рисков.

Для анализа финансовой устойчивости организации, т.е. стабильности ее деятельности с позиции долгосрочной перспективы, также используется целая система показателей, которые можно разделить на три группы:

- коэффициенты, характеризующие состояние оборотных средств;
- коэффициенты, характеризующие состояние основных средств;
- коэффициенты, характеризующие финансовую независимость.

Проведен анализ системы показателей финансовой устойчивости ТОО «Profi KZ» за 2019-2020 гг., результат представлен в таблице 1.

Таблица 1 – Система показателей финансовой устойчивости ТОО «Profi KZ» за 2019-2020 гг.

Показатели	Норматив	01.01. 2019	01.01. 2020	Отклонение (+,-)	Темп роста, %
Коэффициент обеспеченности оборотных активов собственными оборотными средствами	0,10	0,04	0,15	0,11	375,00
Коэффициент обеспеченности материальных запасов собственными оборотными средствами	0,50-0,80	0,10	0,43	0,33	430,00
Коэффициент маневренности собственного капитала	0,50	0,04	0,20	0,16	500,00

Данные таблицы свидетельствуют о том, что к концу 2020г. наблюдается повышение всех коэффициентов, однако только 15% оборотных активов формируется за счет собственных источников. В 2019г. материальные запасы покрывались собственными оборотными средствами на 10%, но коэффициент обеспеченности материальных запасов собственными оборотными средствами в 2020г. вырос до 0,4 и поэтому материальные запасы покрываются в 2020 г. собственными оборотными средствами на 40%.

Коэффициент маневренности значительно меньше норматива, к концу 2020г. он показывает, что только 20% собственного капитала является мобильным, т.е. используется для финансирования текущей деятельности. Это свидетельствует о неэффективном использовании собственного капитала, так как оборотный капитал имеет ускоренную оборачиваемость и обычно приносит наибольший эффект. Низкий уровень коэффициента

маневренности собственных средств обусловлен большой долей долгосрочных активов в имуществе и добавочного капитала в источниках, что свидетельствует об ухудшении финансового состояния, а также убеждает в том, что управляющие организацией не обращают должного внимания на достаточную гибкость в использовании собственных средств. Состояние основных средств исследуется при помощи коэффициентов, представленных в таблице 2.

Таблица 2. Коэффициенты, характеризующие состояние основных средств ТОО «Profi KZ» за 2019-2020 гг.

Показатели	Норматив	01.01.2019	01.01.2020	Отклонение (+,-)	Темп роста, %
Коэффициент постоянного актива (внеоборотные активы/ собственный капитал)	-	0,97	0,78	-0,19	-20,00
Коэффициент реальной стоимости имущества производственного назначения ((основные средства+запасы и затраты/общая стоимость имущества)	0,50	0,55	0,55	0,00	0,00

Коэффициент постоянного актива отражает, на сколько внеоборотные активы сформированы за счет собственных средств. На 01.01.2020г. в ТОО «Profi KZ» коэффициент постоянного актива составил 0,78 это говорит о том, что на 78% внеоборотные активы сформированы за счет собственных средств. Коэффициент реальной стоимости имущества производственного назначения показывает, что в общей стоимости имущества организации средства производственного назначения в 2019г. составляли 55% и в 2020г. -55%.

Для оценки финансовой независимости произведем расчет специальных показателей – финансовых коэффициентов и представим его в таблице 3.

Таблица 3 – Оценка финансовой независимости ТОО «Profi KZ» за 2019-2020 гг.

Показатели	Рекомендуемое значение	01.01.2019	01.01.2020	Отклонение (+,-)	Темп роста, %
Коэффициент финансовой независимости (СК/ВБ)	0,50	0,28	0,37	0,08	129
Коэффициент долга (ДК+КК+КЗ+ЗУ/ВБ)	0,05	0,49	0,49	0,00	0,00
Коэффициент соотношения заемных и собственных средств (ДК+КК+КЗ+ЗУ/СК)	0,10	1,70	1,30	-0,40	-24
Коэффициент финансирования (СК/ДК+КК+КЗ)	0,10	0,60	0,80	0,20	133
Коэффициент финансовой устойчивости (СК+ДК/ВБ)	0,50	0,40	0,40	0,00	0,00
Коэффициент финансового риска (левериджа) (ЗК/СК)	1,00	2,50	1,70	-0,80	-32
Коэффициент прогноза банкротства (ОА-КК-КЗ-ВБ)	0,0	-0,10	0,12	0,22	120

Из данных таблицы следует, что не все значения коэффициентов соответствуют оптимальному значению. Но на 01.01.2020г. наблюдается улучшение состояния предприятия. Так, коэффициент финансовой независимости на 01.01.2020г. составил 0,4, т.е. доля собственного капитала в общей величине источников средств на конец года составила 40% (на начало – 30%).

Коэффициент долга является обратным коэффициенту финансовой независимости и его состояние говорит о доли заемных средств в финансировании анализируемого предприятия. При этом значение этого показателя существенно превышает норматив, что является отрицательной тенденцией.

Коэффициент соотношения заемных и собственных средств означает, что на каждый тенге собственных средств, вложенных в активы организации, приходится 1,7 заемных средств на начало 2019г. и 1,3 на конец 2019 г. снижение показателя на 32% свидетельствует

об ослаблении зависимости от внешних источников, т.е. о некотором повышении финансовой устойчивости.

Коэффициент финансирования определяет долю заемных средств, покрываемых за счет собственного капитала. Значение данного коэффициента на начало и на конец отчетного периода ниже единицы, что говорит о том, что на 1 тг. заемных средств приходится соответственно 0,6 и 0,8 тг. собственного капитала. Коэффициент финансовой устойчивости к 01.01.2020 г. остался неизменным. Таким образом, доля собственного капитала и долгосрочного капитала в общей величине источников средств на конец 2019 г. осталась неизменной и составила 40%. Коэффициент финансового риска показывает, сколько заемных средств привлекло предприятие на 1 тг. собственных средств, вложенных в активы. На 01.01.2020 г. коэффициент финансового риска составил 1,7, т.е. на 1 тг. собственных средств приходится 1,7 тг. заемных средств. Исходя из коэффициентов видно, что предприятие испытывает финансовые затруднения.

На основании расчетов, можно сделать следующие выводы: оборотных средств достаточно для покрытия краткосрочных обязательств, величина коэффициента быстрой и абсолютной ликвидности находится на допустимом уровне; у ТОО «Profi KZ» наблюдается достаточное количество собственных средств, что хорошо выражено в оптимальном значении коэффициента капитализации и коэффициента финансовой устойчивости.

Для того чтобы решить проблему, связанную с финансовой устойчивостью организации, необходимо увеличить размер собственного капитала или уменьшить объем заемного, увеличение наличных денежных средств путем сокращения дебиторской задолженности. Главным источником прироста собственного капитала предприятия является чистая прибыль [2].

Кроме того, увеличить собственный капитал организации возможно в результате следующих операций: переоценка основных средств в сторону увеличения их балансовой (остаточной) стоимости; сведения об уровне цен, имеющиеся у органов государственной статистики, торговых инспекций и организаций; сведения об уровне цен, опубликованные в средствах массовой информации и специальной литературе; оценка бюро технической инвентаризации; экспертные заключения о текущей (восстановительной) стоимости объектов основных средств. При принятии решения о переоценке по таким основным средствам следует учитывать, что в последующем они переоцениваются регулярно. Переоценка производится на первое число отчетного года, и её результаты появятся в балансе только в отчетном году (а не на конец предыдущего года). Кроме того, нужно учесть, что увеличение остаточной стоимости основных средств ведет к увеличению налога на имущество организаций, но не включается в базу по налогу на прибыль; увеличение уставного капитала; взнос учредителей в имущество общества (без изменения уставного капитала). Этот вариант не предполагает возвратности вложенных средств (как, например, займ).

Согласно ст. 251 Налогового кодекса РК средства, внесенные участником или акционером для увеличения чистых активов, не облагаются налогом на прибыль. В качестве взноса лучше использовать деньги, а не имущество, чтобы у передающей стороны (если это организация, а не физическое лицо) не возникла база по НДС с безвозмездной передачи имущества.

Для повышения текущей ликвидности организации, существует два способа решения проблемы [3]:

- уменьшить долю краткосрочных обязательств в пассивах организации. Это подразумевает перевод части краткосрочной задолженности в долгосрочную (т.е. привлечение долгосрочных кредитов и займов взамен краткосрочных);

- увеличить долю ликвидных (оборотных) активов за счет снижения доли долгосрочных активов. Кроме того, повысить ликвидность (платежеспособность) организации можно через ускорение оборачиваемости активов.

Оборачиваемость активов во многом зависит от производственного цикла. Сокращение цикла позволяет менее ликвидным активам (запасам) быстрее превращаться в высоколиквидные активы (дебиторскую задолженность, денежные средства). Это повышает способность организации рассчитываться по своим обязательствам. Повысить оборачиваемость позволяет не только ускорение самого производственного процесса (или процесса выполнения работ и оказания услуг), но и ужесточение платежной дисциплины покупателей – снижение периода взыскания дебиторской задолженности.

Литература

1. Басовский, Л.Е. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности [Текст]: учебное пособие / Л.Е. Басовский, Е.Н. Басовская и др. – М.: Инфра-М, 2018. – 544 с.
2. Голубева, Т.М. Анализ финансово-хозяйственной деятельности [Текст]: учебное пособие / Т.М. Голубева. – М.: Академия, 2019. – 320 с.
3. Республика Казахстан. Законы. Налоговый Кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс] от 24.06. 2021 – № 53-VII.

МРНТИ: 06.52

Қ.Р Рақымбекова, А.М. Балкибаева

Казахский Университет технологии и бизнеса, г. Нур-Султан, leewg@mail.ru

ГОСУДАРСТВЕННОЕ АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ПОСТПАНДЕМИИ

STATE ANTI-CRISIS MANAGEMENT IN POST-PANDEMIC CONDITIONS

В данной статье отражены современные проблемы экономики Казахстана и меры предпринимаемые государством в связи с охватившей мир пандемии COVID-19. На данный момент главным успехом в борьбе с опасным вирусом является то, что пандемия в Казахстане не растёт в геометрической прогрессии. Действия осуществляемые Правительством Казахстана получили положительные отзывы Всемирной организации здравоохранения, а также международных экспертов. Поддержка со стороны государства в столь сложное время очень важна для всех граждан. Министерство индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан разработало механизм по помощи гражданам регионов, где был введен карантин. В период действия чрезвычайного положения государство начало осуществлять ежемесячные выплаты лицам, лишившимся доходов, в связи с введением чрезвычайного положения, а также были введены различные льготы субъектам малого и среднего бизнеса, которые описаны в данной статье. Эффективный малый и средний бизнес-это прочная основа для развития городов и сел. Предпринимательство может снизить безработицу, создать налоговую базу и укрепить местные бюджеты. Как известно нестабильная внештатная ситуация отражается на экономике, а конкретно на ее одних из главных участников, как объекты малого бизнеса. Перед бизнесом стоит 2 основных вызова: недопущение сокращения рабочей силы (персонала) и проблема разорения (сокращение денежных потоков). Пандемия позволяет перейти к новому миру, к новому информационному обществу без разрушений, путем социально-экономических реформ.

Сейчас, когда весь мир охвачен пандемией коронавируса, и в Казахстане сложилась сложная ситуация, экономика страны и здоровье населения страны подверглось серьезной опасности. Президент страны подчеркнул, что с такой ситуацией казахстанцы не сталкивались даже в девяностые, в самом начале независимости. На данный момент Казахстан погружен в «искусственную» экономическую кому.

Сегодня малый и средний бизнес напрямую влияет на экономическое благосостояние государства, так как от него во многом зависит решение проблем занятости населения,

наполнение внутреннего рынка отечественными товарами и формирование конкурентной среды. Нестабильная внештатная ситуация отражается на экономике всей страны, и на ее главных участниках – объектах малого и среднего бизнеса. Весь мир переживает непростое время, и бизнес в том числе. Ситуация с коронавирусом серьезно затронула деятельность предприятий всех отраслей экономики. Эффективный малый и средний бизнес, это крепкая основа развития городов и сел. Благодаря предпринимательству снижается безработица, создается налоговая база и укрепляются местные бюджеты [1].

В новых жизненных реалиях Казахстан живёт с 16 марта 2020 г, когда была приостановлена работа общественного транспорта, а большинство организаций и учреждений перешло на дистанционный режим работы. Главный успех в борьбе с опасным вирусом в том, что пандемия в Казахстане не растёт в геометрической прогрессии. Действия Казахстана получили положительные отзывы Всемирной организации здравоохранения и международных экспертов. Государства в столь сложное время не оставило своих граждан наедине с новой неподдающейся лечению болезнью, а всеми способами оказывает поддержку различным группам населения и различным областям экономики.

В период действия чрезвычайного положения государство начало осуществлять ежемесячные выплаты лицам, лишившимся доходов в связи с закрытием предприятий и переводом их на удаленный или дистанционный режим работы. Финансовую поддержку от государства в виде выплат 42 500 тг. получило 4.5 млн. человек. За период пандемии по данным на 11 мая 2020 г. выплаты составили 1трл.912млрд.500млн.тг. [2]. Важно и то, что дополнительные социальные выплаты в размере одной минимальной зарплаты (42 500 тенге или около 7000 рублей) получают не только те, кто ранее имел официальную работу, но и само занятые граждане и те, кто трудился неофициально. Для этого им предложено формализовать свой статус, чтобы затем на весь период ЧП они могли получать ежемесячную социальную выплату от государства. Кроме того, официально зарегистрированные безработные были включены в расширенный перечень категорий граждан, которым будут предоставляться бесплатные продуктово-бытовые наборы, наряду с инвалидами 1-й, 2-й, 3-й групп и детьми-инвалидами. Эта мера охватила более 800 тысяч человек и, что интересно, она совмещена с поддержкой малого и среднего бизнеса, который будет задействован для производства продуктово - бытовых наборов и их доставки. Министерство индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан разработало механизм по помощи в оплате коммунальных услуг в регионах, где введен карантин. На данный вид помощи населению было выделено 49,3 миллиарда тенге. Определено 7 категорий социально уязвимых слоев населения:

- инвалиды 1, 2, 3-х групп;
- семьи, воспитывающие детей-инвалидов;
- многодетные семьи;
- инвалиды и участники Великой Отечественной войны и лица, приравненные к инвалидам и участникам Великой Отечественной войны;
- семьи лиц, погибших при исполнении государственных или общественных обязанностей, воинской службы, при подготовке или осуществлении полета в космическое пространство, при спасании человеческой жизни, при охране правопорядка;
- пенсионеры с минимальной пенсией и менее;
- граждане, получающие адресную социальную помощь, в том числе одинокие пенсионеры.

В эти категории в Казахстане попало 1,6 миллиона человек[3]. Выплаты за коммунальные услуги осуществили с 1 апреля по 30 апреля, а так же вторую выплату местные исполнительные органы начали осуществлять в период с 1 мая по 30 апреля. В зоне повышенного риска оказались субъекты МСБ в сферах торговли, туризма и общественного питания. В этих секторах занято свыше 1,6 миллионов работников. Введение карантина вызвало отток молодежи в регионы. Это студенты, работники рынков, организаций сферы услуг, торговли. Свыше 11,5 тысяч субъектов малого и среднего бизнеса получили отсрочку

по выплатам займов и кредитов на общую сумму более 360 миллиардов тенге (это примерно 62 миллиарда рублей). 200 миллиардов тенге (примерно 35 млрд. руб.) направлены на финансирование весенне-полевых работ. В целом объём средств, направленных на поддержку граждан и бизнеса, достиг 6 триллионов тенге (около 1 триллиона рублей). Перед бизнесом была поставлена сложная задача по сохранению рабочих мест за работниками, которые временно не могут выполнять свои обязанности. Было критически важно для людей понимание того, что у тебя есть рабочее место. Это помогло нашим гражданам стойко перенести тяготы текущего момента. Тем не менее количество зарегистрированных индивидуальных предпринимателей в РК на конец первого квартала 2020 года составило 970,6 тыс. – на 4,8% меньше, чем на конец первого квартала 2019 года. Из них более четверти приходится на два мегаполиса – Алматы и Нур-Султан. В Алматы их количество за год сократилось на 2,8%, до 157,1 тыс. индивидуальных предпринимателей, а в Нур-Султане, наоборот, увеличилось на 1,9%, до 97,8 тыс.

Экономические последствия COVID-19 стали крупнейшими для экономики Казахстана за последние почти два десятилетия и уже оказывают существенное негативное влияние на ее рост. Падение цен на нефть в 2009 и 2015 годах резко сократило совокупный спрос и пошатнуло стабильность финансового сектора [4]. В этот раз шоки сильно ударили по предложению в экономике в результате изоляционных мер, что являлось необходимой стратегией по сдерживанию пандемии. Такие меры особенно влияют на бизнес, в котором необходимо физическое присутствие и непосредственный контакт с клиентом.

Правительство Казахстана на раннем этапе приняло меры по сдерживанию распространения COVID-19. После объявления чрезвычайного положения была создана государственная комиссия для координации деятельности по борьбе с пандемией, введения карантинного контроля и оказания поддержки людям, на источники дохода которых повлиял коронавирус или ограничения, связанные с чрезвычайным положением.

Правительство приняло пакет фискальных мер, чтобы поддержать бизнес и домохозяйства, пострадавшие от кризиса. Необходимо продолжить и усилить этот эффективный подход к сдерживанию пандемии и повышению доступа к услугам здравоохранения. Однако для преодоления кризиса Казахстану также необходимо максимально задействовать имеющиеся ресурсы и продолжить структурные реформы.

Вероятно, Правительству стоит провести перераспределение ресурсов из некоторых государственных программ в пользу мер по повышению доступа к образованию и здравоохранению и их качества, а также временной поддержки работников и работодателей. Наличие среднесрочной программы реформирования также может способствовать привлечению ресурсов частного сектора, что позволит ему лучше адаптироваться и реагировать на новые возможности.

Влияние фискальных и монетарных мер стимулирования на восстановление будет испытано затяжной пандемией и длительным спадом в мировой экономике. Нарушения в цепочках поставок и неурегулированные трения в мировой торговле могут еще более усложнить поиск источников ресурсов.

Литература

1. О развитии МСБ в Казахстане. <https://kapital.kz/experts/10812/o-razvitii-msb-v-kazakhstane.html>
2. Удаленный режим работы в условиях пандемии COVID-19: руководство для работодателей. Женева Международное бюро труда, май 2020. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---act_emp/documents/publication/wcms_749872.pdf
3. Казахстан в новых жизненных реалиях в период пандемии коронавируса. Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования, №3, 2020, стр 13-19
4. Доклад об экономике Казахстана, лето 2020: Преодолевая кризис, 22 июля 2020. <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/kazakhstan/publication/economic-update-summer-2020>

Д.А. Сағынов, С.Ч. Примбетова

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті КЕАҚ, Орал қ.

ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУ CORPORATE GOVERNANCE IN THE CONTEXT OF A PANDEMIC

COVID-19 пандемиясы бизнес пен әлемдік инвестициялық қоғамдастыққа үлкен әсер етті. Бұл пандемияның алдыңғы пандемиялардан ерешкелігі мол болды, өйткені ол цифрландыру ғасырында орын алды; бүкіл әлемдегі эпидемиологиялық жағдай күн сайын тіркеледі, бұл оқиғаларды дамытудың жаңа модельдерін дәл құруға мүмкіндік береді; көптеген компаниялардың жұмысын тоқтатпау мүмкіндігін берді. Алайда, жойқын факторлардың бірі – пандемия жаһандық жеткізілім тізбегін, өндірісті бұзады және компаниялардың кірістерін едәуір жоғалтуға және әлемдік экономикаға теріс әсер етуі мүмкін екенін әбден растады. Бұл жағдайда бейімделу мүмкіндігі, сондай - ақ осы процестің жылдамдығы компаниялардың өмір сүруінің маңызды факторлары болып табылатындығын атап өту керек. Бұл процесте корпоративтік басқару маңызды рөл атқарады. Бұл мақалада пандемия жағдайында корпоративтік басқаруды ұйымдастырудың негізгі тенденциялары сипатталған.

COVID-19 пандемиясы корпоративтік басқарудың маңыздылығы артып келе жатқан кезде басталды. Дағдарыс көптеген жағдайларда экологиялық, әлеуметтік және басқару факторларын шешімдер қабылдау процесіне біріктіру тенденциясын күшейтті, бұл бизнестің кең әлеуметтік мәселелерді шешудегі рөліне де, күшті корпоративтік басқарудың қажеттілігіне де назар аударғызды.

"Корпоративтік басқару" термині директорлар кеңесінің құрылымы, дивидендтер, басшылардың сыйақысы, сондай-ақ қаржылық және салықтық стратегия сияқты тақырыптарды қоса алғанда, заңды және қаржылық құрылымдарды болжайды [1]. Алайда, COVID-19 дағдарысы қоғамның ең осал топтары үшін айтарлықтай қауіп-қатерлерді тез анықтап, пандемияның азшылықтар мен табысы аз адамдарға пропорционалды емес әсері мүқият назарда болғандықтан, бұл проблемаларды жұмысшылармен қарым-қатынас, еңбек жағдайлары, әртүрлілік және қоғаммен өзара әрекеттесу сияқты "әлеуметтік" факторлардан ажырату қиындай түсуде.

Көптеген директорлар кеңестері дағдарыс кезінде менеджментке шебер бейімделді және жаһандық пандемия кезінде өз бизнестерін жұмыс жағдайында ұстауға байланысты басқарудың шұғыл мәселелеріне назар аудара отырып, корпоративті басқаруға деген көзқарасын жетілдіруді жалғастырды. Қазіргі уақытта директорлар кеңесі алдағы жолға назар аударады және олардың саласы қандай болатындығы және корпоративтік басқару оларды қалпына келтіруді қолдау үшін қалай қолданылатындығы туралы алдын-ала ойланады. Басшылық пен атқарушы топ қысқа мерзімде күресетін болса да, басқарма шешімдердің ұзақ мерзім салдарына нақты назар аударып, басшылыққа дағдарыс аяқталғаннан кейін бизнестің өркендеуіне мүмкіндік беретін стратегияларды бейімдеуге және дамытуға көмектесуі керек. Жалғасып жатқан белгісіздікті ескере отырып, жұмыс орындарын жоғалту және қайта құрылымдау туралы ерекше күрделі шешімдер қабылдануы мүмкін.

Корпоративтік басқарудың қалыптасып келе жатқан ортасы мүдделі тараптардың әр түрлі топтары тарапынан қойылатын талаптар мен талаптардың барған сайын күрделі жиынтығымен, болашаққа қатысты белгісіздікпен ұштастыра отырып, әлеуметтік және экологиялық факторлармен өзара іс-қимылдың жоғары күтілімдерімен сипатталады. Бұл факторлар Директорлар кеңесінің шешім қабылдауын қиындатады және директорлар кеңесі осы уақытқа дейін басқарған дәстүрлі басқару модельдеріне қарсы тұрады [2].

COVID-19 пандемиясы бұрын-соңды болмаған қарқын мен ауқымда экономиканың бұзылуын тудырды. Төтенше жағдай және карантиндік шектеу шаралары кезеңінде 4,6 миллион адам табысынан айырылғаны үшін жалпы сомасы 476,1 миллиард теңгеге өтемақы алды. Сонымен қатар, Қазақстанның жалпы ішкі өнімі, жедел деректерге сәйкес, 2020 жылдың желтоқсан айында 70,1 трлн теңгені құрады, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 2,6%-ға аз [3]. Осының аясында әртүрлі елдердегі аурушаңдық пен макроэкономикалық көрсеткіштер бойынша ресми статистиканың салыстырмалы түрде баяу жаңартылуы саясаткерлерге дағдарыстың экономикалық әсерін азайтуға күш салуда қиындықтар туғызады.

Вирустың таралуының географиялық шекараларына байланысты жаһандық экономикаға әсері артуы мүмкін. Дегенмен, пандемия жалпы әлемдік экономикаға кері әсерін тигізді деп айтуға болады. Пандемия нәтижесінде дамып келе жатқан экономикалық дағдарыстың ерекшелігі оның ұзақтығы мен болжауға болмайтындығы болып табылады. Пандемия кезінде белгілі бір тауарлар мен қызметтерге сұраныстың төмендеуі жағдайы жасанды және мәжбүрлі, сондықтан арнайы әсер ету шараларын қажет етеді. Ұйымдар белгіленген жоспарлау стратегияларынан шығып, пандемиядан туындаған белгісіздікке жауап беруі керек. Барлық дерлік ірі компаниялар үшін COVID-19 бірегей және өте терең проблемаларды тудырды. Корпорацияның қысқа және ұзақ мерзімді денсаулығын және оның бизнес болашағын қадағалауға жауапты директорлар кеңесі үшін COVID-19 дағдарысын басқару бұрын-соңды болмаған жағдайларда бірқатар мәселелерді мұқият қарастыруды талап етеді. Компаниялардың басшылығы пандемияға байланысты құқықтық тәжірибелер мен рәсімдерді әзірлейді, қызметкерлердің тұрақты өзара әрекеттесу мүмкіндіктерін, қашықтан бейресми байланысты жүзеге асыруды бағалайды және бизнестің бұзылуы ықтималдығын барынша азайту мақсатында демалыс беру мүмкіндіктерін анықтайды [4].

Жұмысшылардың қашықтан жұмыс форматына көшуінің маңызды аспектілерінің бірі қызметкердің тиімділігін бағалау және оның еңбегінің құнын есептеу болып табылады. Кейбір ірі жаһандық компаниялар (мысалы, Facebook, Twitter) қазіргі жағдайда барлық қызметкерлерін шектеусіз мерзімге қашықтан жұмысқа ауыстыру туралы шешім қабылдады, өйткені бұл оқшаулау кезінде жұмыс сапасына әсер етпеді. Дегенмен, сарапшылар қызметкерлердің бұл режимде тиімділігін жоғалтпай ұзақ уақыт жұмыс істей алатынын әлі бағалай алмады. Пандемия жағдайында қашықтан жұмыс істеуге көшудің қиындықтары тек техникалық аспектілермен ғана емес, сонымен қатар оқшаулануға байланысты психологиялық аспектілермен де байланысты болды. Психологтардың пікірінше, қызметкерлер оқшауланудың 4-5-ші аптасында депрессияға түсе бастайды, сондықтан корпоративтік басқарудың маңызды міндеті қызметкерлерді ынталандыру бойынша қосымша шараларды ұйымдастыру және оларды жұмыс процестеріне белсенді тарту болып табылады. Қытайлық пандемиядан алынған зерттеулер қашықтан жұмыс істеуге бейімделу және тиімділікке оралу үшін алты-жеті апта қажет екенін көрсетеді. Шамамен бірдей уақыт қызметкерлерге қашықтан жұмысты кеңсеге қалдырған кезде жұмыс ырғағына оралу үшін қажет [5].

Айта кетерлігі, өндірістік секторда қашықтан жұмыс істеуді енгізу қосымша шараларды қажет етеді, мысалы, мұнай өндіру станциялары операторларының жұмысы қашықтан мүмкін болса да, төтенше жағдай орын алу мүмкіндігіне байланысты қосымша бақылауды қажет етеді. Төтенше жағдайларда жұмыс істегенде, психикалық стресстің үш түрі бар. Белгісіздік, алаңдаушылық, қорқыныш, жазатайым оқиғадан қорқу, өмірге қауіп төндіретін және басқа да жағымсыз эмоциялар тәжірибесін тудыратын эмоционалды факторлардың әсерінен дамиды (аффективті) шиеленіс. Шиеленістің бұл түрі жағдайдың объективті маңыздылығы мен оның субъективті бағалануы мен қимыл-қозғалыс және психикалық функциялардағы байланысты жағымсыз өзгерістердің пайда болуы арасындағы динамикалық сәйкессіздікте көрінеді.

Операциялық шиеленіс адамның психикалық ресурстары мен қозғалыс аппаратына қойылатын талаптардың жоғарылауын анықтайтын және қауіппен немесе басқа ауыр зардаптармен байланысты емес жағдайларда дамиды, бұл туралы ойлар адамды алдын ала алаңдатады. Күрделі жұмыс нәтижесінде бірге-бірге өсіп, күйіп қалуды тудыруы мүмкін. Кез келген іс-әрекет түрі эмоциялармен байланысты болғандықтан, белгілі бір жағдайларда операциялық шиеленіс эмоционалдыға айналуы мүмкін. Сондықтан шиеленістің жалпы құрылымындағы эмоционалды құрамдас бөліктің әртүрлі үлесімен сипатталатын және экстремалды жағдайларда әртүрлі әрекет түрлеріне ең тән аралас шиеленіс ең көп таралған.

Айта кетейік, коронавирусқа байланысты қашықтан корпоративтік басқаруға жедел көшу болады. COVID-19 пандемиясының алғашқы айларындағы оқиғаларды қайталамау үшін індет қайталанған жағдайда жыл сайынғы отырыстарды электронды түрде өткізудің жақсырақ, оңтайландырылған тетіктері әзірленетін болады. Электронды бюллетеньдерді толтыру арқылы дауыс беру үрдісі бар. Мұның бәрі электронды құжат айналымының болуын талап етеді, егер ол жоқ болса, сізге сәйкес бағдарламалық өнімді сатып алу қажет. Компания ішінде қашықтан өзара әрекеттесуге көшу ақпараттың сақталуына байланысты белгілі бір тәуекелдерді тудырады. Қолданыстағы қауіпсіздік жүйесін қайта қарау, құпиялылық туралы келісімдерді өзгерту, киберқауіпсіздік шараларын қолдану қажет болады, алаяқтық әрекеттерге қарсы тұра алатын сәйкестік бағдарламаларының рөлі артады. Қысқа мерзімде сәйкестік компанияларды 100% қамтиды [6].

Осылайша, пандемия "ұйықтайтын" технологиялардың дамуына әкелуі керек. Перспективалы инвестициялау үшін осындай жобаларды іріктеу және бағалау, жоғарыда айтқанымыздай, жасыл қаржыландыру қағидаттарын іске қосуды талап етеді. Жасыл қаржыландыруды дамыту ҚР Үкіметі дайындаған дағдарысқа қарсы жоспарға енгізілген.

Жалпы алғанда, пандемия жаһандық қауіп-қатерлерге қарсы проблемаларды шешуге нарықтық тәсілдердің шектеулі екенін көрсетті. Жолды таңдауды тек компаниялардың топ-менеджменті ғана емес, сонымен қатар басқа да стейкхолдерлер анықтайды, олардың пікірін компаниялар тыңдауы керек – мұндай жағдайда персонал директорларының міндеті өз командаларымен бірге техникалық тұрғыдан және басқарушылық рефлексия деңгейін дамыту тұрғысынан жалғасып жатқан трансформацияға дайындалу.

Әдебиеттер

1. Корпоративное управление деловой активностью в неравновесных условиях: монография / Под ред. Анискина Ю.П. – М.: Омега – Л, 2018. – 80 с.
2. Розанова, Н.М. Корпоративное управление: Учебник для бакалавриата и магистратуры / Н.М. Розанова. - Люберцы: Юрайт, 2016. – 339 с.
3. <http://ranking.kz>
4. Казахстан уступает лидерство в регионе по росту ВВП // Капитал.kz. 23.04.2021. [Электрондық ресурс]. <https://kapital.kz/economic/95133/kazakhstan-ustupayet-liderstvo-v-regione-po-rostu-vvp.html>
5. Остапенко Г. Катастрофа искусственная, экономика восстановится к концу года – эксклюзивное интервью с Иноземцевым // Обозреватель. 04.04.2020. [Электрондық ресурс]. -<https://news.obozrevatel.com/abroad/zapad-mozhet-izolirovat-kitaj-iz-za-sokryitiya-masshtabov-epidemii-inozemtsev.htm>
6. Троценко Р. Посткризисное управление: как пандемия изменит мир, государство и бизнес // РБК. 06.04.2020. [Электрондық ресурс]. — <https://www.rbc.ru/opinions/business/06/04/2020/5e8ad3e19a79474519df924d>.

Г.Т. Самиева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ.,
gulmirasamievakabdinova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨЛІК-ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІ ДАМУЫНЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

CONCEPT OF DEVELOPMENT OF THE TRANSPORT AND LOGISTICS SYSTEM OF KAZAKHSTAN

Қазақстан аумағы жағынан әлемдегі тоғызыншы мемлекет екені белгілі. Еуразия құрлығының қақ ортасында Еуропа мен Азия шекарасының түйіскен тұсында орналасқан біздің еліміз жоғары транзиттік әлеуетке ие.

Көлік жүйесі Қазақстан инфрақұрылымының негізгі құрамдас бөлігі болып табылады және ел экономикасының даму деңгейіне елеулі әсер етеді. Осылайша, тиімді көлік-логистикалық желілер ел ішіндегі өнеркәсіптік орталықтарды жақындастыру есебінен ҚР индустрияландыруды жеделдетіп қана қоймай, өңірлік орталық Азия және Еуразиялық экономикалық ынтымақтастықты тереңдету және Қазақстанның әлемдік экономикаға одан әрі интеграциялануы үшін база құруға қабілетті. Бұдан басқа, Қазақстанның стратегиялық тиімді географиялық жағдайы транзиттік мүмкіндіктерді белсенді іске асыру есебінен елеулі табыс көзін алуға мүмкіндік береді [1].

Әлемдік дағдарыс салдарын еңсеру кезеңінде Қытайдың ірі өндірушісі мен Еуропаның елеулі тұтынушысы арасындағы жүк ағыны көлемінің өсуін ескере отырып, Қазақстанның көлік саясатының негізгі мақсаты Еуразиялық трансқұрлықтық көпірді одан әрі құру болып қала береді.

Автомобиль және темір жол желілерінің кешенін, әуе трассаларын, сондай-ақ Ақтау қаласындағы Каспий теңізіндегі стратегиялық маңызды портты иелене отырып, Қазақстан Еуразиялық көлік қатынасын толассыз қамтамасыз ету үшін қолда бар ұлттық транзиттік ресурсты іске асыруға қабілетті.

Қазақстанның тауар қозғалысының логистикалық жүйесін құрудың негізгі мақсаттары:

– көліктік-логистикалық қызметтер нарығын талдау, реттеу және мониторингінің тиімді жүйесін қалыптастыру, көліктік-логистикалық қызметтерді тұтынушыларға қызмет көрсету сапасын арттыру;

– көліктік-логистикалық процестердің барынша тиімділігіне қол жеткізу және ішкі транзиттік және экспорттық-импорттық қатынаста түпкі өнім құнындағы көліктік құрамдауышты төмендету, отандық экспорттың бәсекеге қабілеттілігін арттыру;

– Қазақстанның көлік жүйесін әлемдік көлік жүйесіне интеграциялау;

– көлік инфрақұрылымында әлемдік стандарттарға қол жеткізу және логистика мен экология саласындағы нормативтік базалар мен бақылау жүйелерін халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру;

– Бірыңғай экономикалық кеңістікті нығайту және өңіраралық байланыстарды дамыту;

– интермодальдық тасымалдар КЛО құру жолымен транзиттік әлеуетті дамыту және тиімді пайдалану;

– көлік-логистикалық сервис саласында бірыңғай инвестициялық және экономикалық саясат жүргізу, елдің және жеке өңірдің көлік жүйесінің инфрақұрылымын дамыту.

Қазіргі уақытта елімізде көлік кешенін реформалау және республиканың көлік-логистикалық жүйесін құру бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде. Мемлекет басшысының «Қазақстан – 2050 Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты

Қазақстан халқына Жолдауында 2020 жылға қарай Қазақстан арқылы транзиттік тасымалды екі есе және 2050 жылға қарай 10 есе ұлғайту міндеті қойылды. 2020 жылға дейінгі көлік инфрақұрылымын дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарлама да осы түйінді міндеттерді іс жүзінде іске асыруға бағытталып, жүзеге асырылды [2].

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы № 1055 қаулысымен қабылданған Инфрақұрылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған "Нұрлы жол" мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылуда.

Бағдарламаның негізгі мақсаты тиімді және бәсекеге қабілетті көлік инфрақұрылымын құру, транзитті және көлік қызметтерін дамыту, технологиялық және институционалдық ортаны жетілдіру арқылы экономикалық өсуге және ел халқының өмір сүру деңгейін арттыруға жәрдемдесу.

Өзірленген құжат сапаның ұлттық стандарттарын енгізуді көздейді, оған сәйкес жолаушылар тасымалы қызметтері көрсетіліп қана қоймай, жаңа автобөкөттер, автожайлар, теміржол вокзалдары, әуеайлақтар салынады, сондай-ақ жұмыс істеп тұрғандарын қайта жаңартады. Бағдарламаны іске асыру нәтижесінде мынадай нысаналы индикаторларға қол жеткізу жоспарлануда: 2025 жылы «Көлік және қоймаға орналастыру» ЖҚҚ-ның 2019 жылмен салыстырғанда 21,9%-ға өсуін қамтамасыз ету, 2025 жылы «Көлік және қоймаға орналастыру» еңбек өнімділігінің 2016 жылғы деңгейге қарағанда 39,9% - ға өсуін қамтамасыз ету, 2025 жылы «Көлік және қоймаға орналастыру» саласында негізгі капиталға инвестициялардың 2016 жылғы деңгейіне қарағанда 308 %-ға өсуін қамтамасыз ету, 2020 - 2025 жылдар ішінде көлік саласында 550,7 мың жұмыс орны, оның ішінде 48,5 мың тұрақты және 502,2 мың уақытша жұмыс орны құрылатын болады, 2025 жылы жақсы және қанағаттанарлық жағдайдағы республикалық маңызы бар автомобиль жолдарының үлесі 100 %-ға дейін, облыстық және аудандық маңызы бар автомобиль жолдарының үлесі 95% - ға дейін жеткізілетін болады, «Инфрақұрылым» көрсеткіші бойынша ДЭФ Жаһандық бәсекеге қабілеттілік рейтингіндегі Қазақстанның орны 18 позицияға жақсартады, Дүниежүзілік банк рейтингіндегі «Логистиканың тиімділігі» (LPI) көрсеткіші бойынша Қазақстанның орны 21 позицияға жақсартады [3].

Қазақстан Халықаралық дәліздердің тоғысында Еуропа мен Азияны жалғастыратын негізгі логистикалық буынға айналуға барлық алғышарттарға ие. Мультимодальдық компанияның құрамына Ақтау теңіз порты, «Қорғас-Шығыс қақпасы» АЭА, әуежайлар, Қазақстанның терминалдық желісі кіреді.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының логистикалық қызметтер нарығы жас деп айтуға болады. Қазақстан Республикасында логистикалық компаниялардың қалыптасуына кедергі келтіретін негізгі факторлардың бірі қазіргі заманғы қойма терминалдарының жетіспеушілігі болып табылады.

Көптеген елдердің үкіметтері экономикалық дамуды ынталандырудың негізгі факторы болып табылатын логистиканы дамытуға сүйенеді. Қазіргі жағдайда логистика елдің индустриялық дамуы үшін негізгі рөлге ие, өйткені Қазақстандағы барлық жүк тасымалы мен Қазақстаннан жеткізілетін тауарлар дұрыс логистикалық схемаларға байланысты.

Әсіресе, табысты экономикалық дамудың ажырамас құрамдас бөлігі болып ішкі компонент – Қазақстанның логистикалық картасын іс жүзінде іске асыру табылады. Бүкіл көлік-логистикалық жүйені жоспарлаудың бұл құралы көптеген өнеркәсіптік кәсіпорындарға ұзақ мерзімді негізде кірістер мен шығыстарды болжауға, ұзақ мерзімді маркетингтік саясатты жүзеге асыруға және барлық оң факторларды қаржылық тұрғыдан тұрақты ескеруге мүмкіндік береді. Оның құрылымы жалпы бизнес үшін де, жекелеген компаниялар мен мемлекеттік құрылымдар үшін де жарамды болуы керек. Қазақстандық транзитке бағытталған «Қазақстан – Жаңа Жібек жолы» жобасын іске асыру маңызды сыртқы құрал болуы тиіс. Қазақстанның мұнда бірден бірнеше артықшылығы болады, олардың негізгілері: жеткізу мерзімдері, қаржы мен уақытты тоқтату; негізінен Қытай аумағы арқылы өтетін

маршрут, сондай – ақ жасыл дәліз-сауда – көлік хабының құрылысы және маңызды фактор ол жібек жолының тарихи бағыты.

Қазақстан аумағы арқылы өтетін транзиттік дәліздердің басты артықшылығы-қашықтықтардың айтарлықтай қысқаруы. Еуропа мен Қытай арасындағы Қазақстан арқылы қатынасты жүзеге асыру кезінде тасымалдау қашықтығы теңіз жолымен салыстырғанда екі есеге және Ресей аумағы бойынша транзитпен салыстырғанда мың километрге дейін азаяды. Алайда, Қазақстанның кейбір көлік дәліздерінің қолайлы географиялық жағдайы үшінші елдерден жүк ағындарын қайта бағдарлау үшін жеткілікті жағдай жасай алмайды, өйткені уақыт, қызмет көрсету сапасы, шығындар, тарифтер және қозғалыс еркіндігі критерийлері көрші елдер ұсынатын балама нұсқаларда ұсынылады.

Транзиттік әлеуетті елдің экономикалық өсу нүктесі ретінде қарау керек деп нық сеніммен айтуға болады. Осы мақсатта ТМД-да тартымдылықты арттыруды және ең заманауи тиімді көлік-логистика жүйесін құруды, қызметтердің кең спектрін ұсынуды ескере отырып, көліктің кез келген түрінде көлік-логистика операцияларын жетілдіруді, бәсекеге қабілетті тарифтер ұсынуды, транзиттік жүк ағындары үшін тұрақты, желілік негізде дәліздерді одан әрі жетілдіруді қамтамасыз ету қажет, онда осы дәліздердің өту мерзімдері, құны және оларды жүйелі пайдалану анық айқындалатын болады, кіріс және шығыс жүк ағындары үшін оңтайлы жағдайлар мен инфрақұрылымды ұйымдастыру және әзірлеу. Айта кету керек, бұл Қазақстанның транзиттік әлеуетін барынша пайдалану үшін орындалуы қажет міндеттердің толық тізімі емес. Егер бұл орындалса, Қазақстан көлік логистикасының экономикалық дамуға қосқан үлесінен айтарлықтай пайда көреді [4].

Әрине, пандемия бүкіл әлемдегі көлік-логистика тізбегінің жұмысын өзгертті және қиындатты. Орталық Азия өңірі де қалыс қалған жоқ, ал Еуропа, Оңтүстік және Шығыс Азия арасындағы жүк ағындарын жылжытуда өңірдің маңыздылығын назарға ала отырып, Қазақстанның алдында барлық өңірлік және жаһандық көлік тізбектеріне тиімді ықпалдасу тапсырмасы тұр. Соңғы жылдары қол жеткізілген прогреске қарамастан, көлік шығындарының жоғары деңгейі, көлік қатынасының төмен деңгейі, логистика мәселелері және мемлекеттік шекараларды кесіп өту түріндегі проблемалар әлі де өзекті болып отыр. Бүгінде еліміздің транзиттік әлеуетін дамыту Қазақстанның трансконтиненталдық көлік дәліздерін ажырамас элементке айналдыра отырып, жаңа деңгейге шығуға тиіс. Пандемиядан кейінгі кезеңде, бүкіл әлемдік экономика күйзелістерден қалпына келген кезде, көлік дәліздері қайтадан экономикалық тиімді бола бастайды, аралас өндірістер дамиды, бұл елге туристік және инвестициялық тартымдылықты арттырады.

Айта кету керек, пандемия көлік логистикасындағы цифрлық технологиялардың дамуын да жеделдетті. Логистикалық процестердің сипаты мен тізбектерінің архитектурасын өзгертетін жаңа IT-шешімдерді енгізу көлік қызметтерінің өнімділігін, сапасы мен қауіпсіздігін арттырып қана қоймай, экономикалық тұрғыдан да орынды.

Әдебиеттер

- 1.Т.Б. Сулейменов.,М.И. Арпабеков., Ж.М. Куанышбаев. Транспортная логистика (1часть). Учебное пособие. – Алматы: Эверо, 2015. – 352 с.
2. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауы. 2012 жыл 14 желтоқсан
3. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы № 1055 қаулысымен қабылданған Инфрақұрылымды дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған "Нұрлы жол" мемлекеттік бағдарламасы
4. <https://kursiv.kz/news/issledovaniya/2019-04/kak-razvivaetsya-transportnaya-otrasl-kazakhstana>

Н.К. Сапарбек

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы, usibalieva@mail.ru

ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

FACTORS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION

Современный и общеизвестный перевод термина «sustainable development» – «устойчивое развитие», однако у него существуют и другие значения – самоподдерживающееся, длительное, подкрепляемое, поддерживаемое, непрерывное, сбалансированное развитие [1]. Понятие «устойчивое развитие» исторически увязано с экологической сферой. Канадская комиссия по охране окружающей среды выдвинуло одно из первых определений понятия устойчивого развития в 1915 г. По мнению данной комиссии, каждое поколение может пользоваться определенной частью природных ресурсов и естественного капитала, но важно понимать, что основная доля данных ресурсов должна остаться нетронутой и передана следующим поколениям [2]. По результатам многолетних исследований проблем окружающей среды и человеческого развития группой общественных деятелей и ученых из разных стран под руководством премьер-министра Норвегии Гру Харлем Брунтланд был подготовлен доклад «Наше общее будущее». В данном докладе впервые была предложена концепция устойчивого развития в социальном, экономическом и экологическом равновесии. В докладе «Наше общее будущее» устойчивое развитие было определено как «развитие, которое удовлетворяет потребности настоящего времени, но не ставит под угрозу способность будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности» [3].

Идеология устойчивого развития охватывает все стороны общественного развития: социальные, экономические, экологические, межнациональные. Реализация устойчивого развития в регионе сильно связана с повышением эффективности использования экономического потенциала [4]. Устойчивость регионального развития определяет способность региона сохранять и развивать значение необходимых параметров качества жизни населения в пределах порога безопасности или выше него при колебаниях внешних и внутренних воздействий (общественно-политического, социально-экономического, техногенного, природно-климатического и другого характера), грозящих падением качества жизни населения.

Понятие устойчивого развития региона приобретает наибольшую актуальность в современных экономических условиях. Для устойчивого развития региона также существует множество определений, как у зарубежных, так и отечественных, наших ученых. Н.К. Нурланова рассматривает на уровне регионов устойчивое развитие означает «переход от распределения и использование ресурсов к системе их устойчивого воспроизводства, при этом ведущим звеном в устойчивом развитии становится не отдельные предприятие или отрасль, а территория» [5]. Так, факторы роста эффективности используемых ресурсов приводят к важным качественным изменениям. Научно-производственные факторы помогают добиться роста эффективности используемых природных ресурсов. Трудовые факторы, в свою очередь, дают возможность достижения роста эффективности производства [6]. А финансовые факторы влияют на повышение эффективности в использовании природных ресурсов, активизируя трудового потенциала [7]. На региональном уровне меры, направленные на снижение негативного воздействия на окружающую среду или дифференциации населения по уровню жизни, могут рассматриваться как способствующие устойчивому развитию только в том случае, если в процессе принятия решения учтены все аспекты и последствия их реализации в комплексе.

Чтобы успешно решить задачу достижения устойчивого развития в регионе, необходимо выделить ключевые факторы и обязательные условия их применения.

Ключевые факторы характеризуют возможности социально-экономического развития региона, включая: наличие и положение фактора трудовых ресурсов; совокупность факторов природных ресурсов (которые 21 также содержат оцененные и используемые в хозяйственной деятельности ресурсы, не вовлечённые и не оцененные ресурсы); совокупность факторов производственных ресурсов и другие [6].

Формирование устойчивой социально-экономической системы должно базироваться на принципах устойчивого развития, основными из которых являются [1]:

- улучшение качества жизни;
- гарантированное здоровье людей;
- удовлетворение основных жизненных потребностей как современного населения, так и будущих поколений;
- борьба с бедностью;
- рациональные структуры производства и потребления;
- рациональное природопользование;
- сохранение экосистем, защита климата и озонового слоя;
- обеспечение экологической безопасности;
- устранение всех форм насилия над человеком и природой (предупреждение войн, терроризма и экоцида).

Таким образом, все эти группы факторов оказывают влияние на формирование социально-экономической политики, и никак нельзя не принимать их во внимание.

Тем не менее непосредственное использование и реализация ключевых факторов в необходимый результат сильно зависит от определенных условий, к которым можно отнести политическую стабильность, законодательную и нормативно-правовую базу, криминализацию экономики, уровень бюрократических и административных барьеров в хозяйственной деятельности, стабильность банковской и финансовой системы, развитость налоговой системы, конкурентоспособность производителей и т.д.

Основным принципом устойчивого развития регионов, является интеграция экологических, социальных и экономических проблем во все аспекты принятия решений. Все остальные принципы в рамках УР имеют в своей основе комплексное принятие решений. Именно эта глубоко укоренившаяся концепция интеграции отличает устойчивость от других форм политики [8].

Поэтому устойчивое развитие требует устранения фрагментации; то есть экологические, социальные и экономические проблемы должны быть интегрированы во все процессы принятия решений, чтобы двигаться в направлении развития, которое является действительно устойчивым [9].

Факторы, оказывающие влияние на возможность перехода регионов к устойчивому развитию, важны при разработке стратегии такого перехода, а выбор показателей устойчивого развития позволяет определить успешность реализации разработанной стратегии и проводить мониторинг отдельных программ, включенных в стратегию.

Таким образом, для продвижения Казахстана к устойчивому развитию необходима разработка и реализация последовательной и эффективной экономической, инвестиционной, экологической и региональной политики. Идеи устойчивого развития соответствуют современным объективным требованиям и способны оказать решающее воздействие на будущее развитие стран по всему миру. Стремление к устойчивости имеет большое значение при определении путей дальнейшего реформирования страны, установлении государственных и региональных приоритетов, формировании стратегии социально-экономического развития. На практике устойчивое развитие требует интеграции экономических, экологических и социальных целей в различных секторах, территориях и поколениях.

Литература

1. Факторы устойчивого развития регионов России: монография /В.В. Виноцына, О.С. Гайфутдинова, и др. /Под общ.ред. С.С. Чернова. – Книга 6. – Новосибирск: ЦРНС, 2009. – 326 с.
2. Иванов В.А. Методологические основы устойчивого развития региональных социально-эколого-экономических систем //Экономические и социальные перемены: факты, тенденции и прогноз. – 2012. – № 2. – С. 50-59.
3. Наше общее будущее //Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). – М.: Прогресс, 1989.
4. Региональная экономика и управление: Учебное пособие /Орешин В.П., – 2-е изд. – М.:ИЦ РИОР, НИЦ ИНФРА-М, 2017. – 200 с.
5. Савченко В.В. Человеческий капитал как цель региональной социально-экономической политики //Народонаселение. – 2013. – № 1. – С. 93-101.
6. Региональная экономика. Природно-ресурсные и экологические основы /под ред. В. Глушковой, Ю. Симагина. – М.: КноРус, 2012. – 320 с.
7. Развитие российских регионов: новые теоретические и методологические подходы /Институт проблем региональной экономики РАН; отв. Ред. Е.Б. Костяновская. – СПб.: Наука, 2013. – 618 с.
8. Dernbach, J.C. Achieving sustainable development: The Centrality and multiple facets of integrated decisionmaking //Indiana Journal of Global Legal Studies. – 2003. – P. 247-285.
9. Stoddart H. A Pocket guide to sustainable development governance. Stakeholder Forum. – 201).

FTAХР: 06.35.31

А.А. Сарсенбаева, Д.З. Ахунова
«Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті» КеАҚ,
ai_sar72@mail.ru, di727272@mail.ru

ҰЙЫМНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ЖАҒДАЙЛАР

CONDITIONS THAT AFFECT THE FINANCIAL STABILITY OF THE ORGANIZATION

Нарықтық қатынастары жағдайында кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалаудың маңызы өте зор. Бұл кәсіпорындардың тәуелсіздікке ие болуымен, сондай-ақ олардың меншік иелері, жұмысшылар, коммерциялық серіктестер және де басқа контрагенттер алдында өзінің өндірістік-кәсіпкерлік қызметінің нәтижелері үшін толық жауапкершілікте болуымен байланысты.

Кәсіпорынның қаржы жағдайы осы кәсіпорынның белгілі бір кезеңдегі қаржылық тұрақтылығын және оны өз шаруашылық қызметін үздіксіз жүргізуі мен өзінің қарыз міндеттемелерін уақтылы өтеуі үшін қаржы ресурстарымен қамтамасыз етілуін көрсетеді.

«Кәсіпорын» сөзінің мағынасы әр түрлі ақпарат көздерінде әр қилы беріледі, бірақ олардың барлығында ұқсастықтары бар. Кәсіпорын – бұл тауар шығару, қызмет көрсету кезінде бір не бірнеше функциялар атқаратын жекелеген мекеме.

Қаржылық тұрақтылық жекелеген кәсіпорынның даму көрсеткіші. Ол басқа кәсіпорынның дамуына сәйкес келмеуі мүмкін.Себебі, әрбір кәсіпорын өзінің жекелеген даму жолы, жағдайына ие болады.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының жағдайына көптеген факторлар әсер етеді: сыртқы, ішкі, локальдік және жалпы.

Кәсіпорын қызметін жүзеге асыратын экономикалық жағдай сыртқы фактор болып табылады. Экономикадағы өзгерістер кәсіпорындағы өзгерістерге әкелуі мүмкін. Егер экономика дағдарыстық жағдайда болса, онда кәсіпорынға да әсерін тигізеді. Бірақ, маңызды ролді кәсіпорынның қызмет түрі, масштабы, потенциалы да ойнайды. Ол сыртқы дағдарыстық жағдайларға төтеп бере алуы мүмкін.

Әрбір кәсіпорын үшін өзінің сыртқы және ішкі қаржылық тұрақтылық факторлар арақатысы бар. Құрылымы және ұйымдастыру жағынан ұқсас кәсіпорындар қаржылық тұрақсыздық жағдайында әр түрлі әрекет жасауы мүмкін. Біреулері ұзақ уақыт бойы төтеп беруге тырысады, екіншілері – банкроттыққа душар болады, ал үшіншілері – одан пайда алуға тырысады. Себебі неде? Олар көп болуы мүмкін: мүмкін потенциал, стратегия, басқару деңгейінің жоғары болуы және басқа жағдайлардың салдары. Бұл барлығы сыртқы факторларға қарсы тұратын ішкі факторлар.

Кәсіпорын өзгеріске дайын емес болған кез-келген жағдайды дағдарыстық деп атауға болады. Бұл жағдайды болдырмау үшін кәсіпорын экономикасының дағдарысының себептерін уақытында анықтап, қиындықтар (қаржылық қиындықтар) сыртқы ортада көрінгенге дейін оларға қарсы шаралар қолдану керек.

Қазіргі уақытта нарықта өмір сүру үшін және бәсекеқабілеттілігін сақтау үшін барлық кәсіпорындар өздерінің шаруашылық қызметіне өзгерістер енгізіп отыруы қажет. Дағдарысқа қарсы басқару стратегиясы кәсіпорын сыртқы орта өзгерістеріне (алдын-ала белгісіз, ретсіз және жиі пайда болатын өзгерістер) қалай қарсы тұратындығын, қандай алдын-алу шаралары арқылы өзінің өмір сүру қабілеттілігін сақтауға болатындығын және белгіленген мақсаттарға жету жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

Кәсіпорындағы қаржылық тұрақсыздық – келешек болашағына әсер ететін ең қауіпті дағдарыс түрі. Қаржылық тұрақсыздық дағдарысқа әкелетін бастапқы қадам болып табылады: техникалық, психологиялық, абырой дағдарысы және т.б. Сондықтан, әсіресе қаржылық тұрақтылық терең зерттеуді қажет етеді.

Қаржылық тұрақтылықтың ішкі келесі белгілермен танылады: ақшалай ресурстардың жеткіліксіздігі, өндірістің қысқаруы, несиелік берешектің артуы, қызметкерлердің көңіл толмауы және басқа да факторлар.

Жедел түрде басқаруға деген талаптар күшейтіледі. Қаржылық тұрақтылықтың ішкі факторларының кері әсері кәсіпорынның жабылуы, не әр түрлі шараларды қолдану арқылы қалпына келуі мүмкін. Мысалы – қайта ұйымдастыру [1].

Қаржылық тұрақтылықтың ішкі факторлары жағдайдың тереңдігіне байланысты кәсіпорынның қаржылық жағдайының келесі 3 типі бар:

1) кәсіпорынның төлем қабілеттілік аймағы. Кәсіпорын ағымдық міндеттемелерді өтеуге қажетті қаражатқа ие. Бірақ, дағдарыстық құбылыстың бастапқы белгілері бар жағымсыз тенденциялар болады. Кәсіпорында қаржылық тұрақтылықтың нашарлауына әкелетін бірінші фазасына сәйкес келетін белгілер пайда болады – рентабельділік пен өндіріс көлемінің қысқаруы. Қалған негізгі көрсеткіштер ұйғарында нормада болады, бірақ ұзақ мерзімге созылған негативті тенденциялар байқала бастайды;

2) қаржылық тұрақтылықтың дағдарыстық қаржылық көрсеткіштер аймағы. Кәсіпорынның рентабельділігі қосымша қаржы көздерін қажет ететін оңды не теріс шамаға ие болады. Есептік периодта өтелмеген шығынның пайда болуы мүмкін. Айта кететін жайт, бұл тип көбінесе дағдарыстан шығып жатқан кәсіпорындарға тән. Баланс құрылымында көрсеткіштер жалпы қанағаттанарлықсыз болғанымен, қаржылық көрсеткіштер оңды динамикаға ие болады. Бірақ, бұл оңды нәтижелер кәсіпорынның төлем қабілеттігін қамтамасыз ете алмайды [1].

3) төлем қабілетсіз кәсіпорындар аймағы. Кәсіпорынның қызметі залалды, тіпті шығындар әр түрлі мөлшерде болады.

Қаржылық дағдарыс жағдайында кәсіпорын нақты нысаналы басқару саясатын қажет етеді. Ол шығындарды азайтатын, қарыздарды өтейтін және сату көлемін ұлғайтатын шараларға ие болғаны жөн. Әдетте, түбегейлі жаңа басқару әдісін пайдалануға тура келеді.

Қаржылық дағдарыс кезінде жедел түрде ақша қаражаттары қажет болады. Олар ішкі экономикада жетіспеуі мүмкін. Қарыздық құралдарға қажеттілік пайда болады. Бірақ, дағдарыстың өте үлкен масштабында несиелік берушілер мәміле құрудан бас тартуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандарды есекере келгенде, қаржылық тұрақтылыққа жету үшін мынандай шараларды қолдану керек:

- шығындарды максималды қысқарту;
- кәсіпорын үшін ақша қаражаттарын іздестіру;
- несиелік берешектің қайта құрылымдауын жасау;
- кәсіпорын стратегиясын анықтау не қайта анықтау;
- кәсіпорынды қайта ұйымдастыру не қайта құрылымдау.

Шығындарды қысқарту – қаржылық тұрақтылықтың маңызды шаралардың бірі [2].

Шығындарды қысқарту әдістері: шығындарды бақылау, олардың динамикасын зерттеу, шығын көздерін талдау, шығындарды қысқарту бойынша шаралар қолдану, алынған нәтижелерді бағалау.

Шығындарды қысқарту шаралары: қызметкерлердің еңбек ақысын қысқарту, материалдық және шикізат ресурстарының арзанырағын пайдалану, ресурстарды сақтайтын технологиялар пайдалану, жөндеу, қызмет көрсету және маркетингтік шығындарды қысқарту.

Кәсіпорынға ақша құралдарын тарту, жоғарыда айтылып кеткендей, қаржылық тұрақтылығына тікелей әсер етеді. Дегенмен, кейбір шаралар ықпалды болып табылады. Мысалы, жалға беру немесе кәсіпорын активтерін сату, сатуды оңтайландыру, несиелік саясатты өзгерту.

Кәсіпорын иелігіндегі кез келген актив (ғимараттар, құрылыстар, көліктер, жабдықтар, акциялар, облигациялар) қарызды жабуға пайдалануы мүмкін.

Сатуды оңтайландыру келесі шараларды ұйымдастыруды талап етеді: бағалық реттеу, жаңа тапсырыс берушіні тарту, тұтынушы үшін жеңілдік енгізу.

Несиелік саясаттың өзгеруі дебиторлық берешек айналымының үдетуінен болады. Несиелік берешектің негізгі топтары – бюджет, бюджеттен тыс қорлар, банктер, жабдықтаушыларға қарыздар. Дебиторлық берешек тапсырыс берушілер, контрагенттер, еншілес ұйымдармен жұмыс нәтижесінде пайда болады.

Кәсіпорынды қайта құрылымдау. Дағдарысқа қарсы менеджменттің көптеген кәсіпорында зерттеу жұмыстарының нәтижесіне сәйкес, бірде – бір дағдарысқа қарсы бағдарлама қайта құрылымдаусыз оң нәтижеге жете алмайды.

Кәсіпорынды қайта құрылымдау – кәсіпорынның құрылымын, активін және пассивін өзгерту процесі. Қайта құрылымдаудың мақсаты – кәсіпорынның функционалдық тиімділігін арттыру, бәсекеге қабілетін, төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және қаржылық тұрақтылығын сақтау.

Қайта құрылымдаудың негізгі 2 формасын ажыратады:

1. Оперативті қайта құрылымдау – қысқа уақыт ішінде қаржылық және экономикалық сипаттағы шешімдерді қабылдауға бағытталған. Жедел қайта құрылымдауды сәтті өткізген жағдайда, табысқа қатысты тұрақты күйде болатын тиімді жұмыс істеу және даму жағдайлары қалыптасады.

2. Стратегиялық қайта құрылымдау – шешімдерді қабылдау ұзақ мерзімге бағытталған. Ол жедел қайта құрылымдауға қарағанда тереңірек құрылымға ие және келесіні қамтиды:

- кәсіпорын қызметін талдау,
- кәсіпорынның қызметі және дамуына бағытталған стратегияға қосымшалар енгізу,
- маркетингтік жұмыстардың бағытын анықтау,
- таңдалған стратегия негізінде жұмыс істеуді жоспарлау.

Егер кәсіпорынның тиімділік және бәсекеге қабілеттілігі артып, меншікті капитал және болашақ табыстың бағасы көтерілсе, стратегиялық қайта құрылымдау сәтті жүргізілді деп айтуға болады.

Бірақ, қайта құрылымдау бағдарламасы сәтті өту үшін уақыт факторы да маңызды рөл атқарады. Егер бағдарлама дер кезінде, яғни терең қаржылық дағдарыс кезінде емес жасалса, онда оң нәтиже – минималді шығын болуы мүмкін [2].

Егер кәсіпорын басқармасы дер кезінде қаржылық тұрақсыздықтың белгілері мен нышандарын байқамаса, онда шығындар айтарлықтай көп болады.

Әдебиеттер

1. Толпаков Ж.С. Қаржылық есеп 1. – Караганда, 2013.
2. Нурсейтов Э.О, Нурсейтов Д.Э. Международные стандарты финансовой отчетности: теория и практика – Алматы: LEM, 2015.

FTAХР: 06.01.11

Ә.Б. Сартбаева

Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан Мемлекеттік Университеті, assem_sartbayeva@mail.ru

ПАНДЕМИЯНЫҢ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ

IMPACT OF THE PANDEMIC ON THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

Дүниежүзілік банк сарапшылары 2020 жылды соңғы екі онжылдықта Қазақстан экономикасы үшін ең қиын жыл деп атады. COVID-19 пандемиясының салдары 2008 және 2015 жылдардағы дағдарыстарға қарағанда экономика үшін ауыр болды. Пандемияның таралуы 2020 жылдың екінші тоқсанында жаһандық белсенділікті тоқтатып, Қазақстанның негізгі экспорттық тауары болып табылатын әлемдік сұраныс пен мұнай бағасының құлдырауына алып келді. Пандемия сонымен бірге ішкі экономикалық белсенділікті едәуір төмендетті.

Экономиканың құлдырауы халықтың ең осал топтарына қатты соққы бергені айтпаса да түсінікті. Пандемия бөлшек сауда, қонақ үй бизнесі, көтерме сауда және көлік салаларына қатты әсер етті. Бұл қалалардағы жұмыспен қамтудың шамамен 30%-ын құрайды. Алайда, ауыл халқы да қатты күйзелісті бастан кешуде. Бағалау бойынша Қазақстандағы кедейлік деңгейі 2020 жылы дағдарысқа дейінгі деңгейден 6%-ға дейін 12-14%-ға дейін өсуі мүмкін, дейді сарапшылар [1].

Қазақстан экономиканы инклюзивті қалпына келтіру және өнімділікті арттыру үшін реформалар жүргізуге, сондай-ақ мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін қамтамасыз етуге бұрынғыдан да көбірек назар аударуы қажет.

Қазақстан билігі экономиканы қолдау бойынша уақтылы шаралар қабылдады. Бизнеске салықтар мен басқа да міндеттемелерді төлеуді кейінге қалдыру ұсынылды, аз қамтылған және карантиндік шаралардан зардап шеккен азаматтарды тікелей қаржылық қолдаумен қатар қарыздарды субсидиялау арқылы қолдау бағдарламалары кеңейтілді. Билік шығындарды азайту және жеткізушілерге жалақы мен төлемдер бойынша міндеттемелердің үздіксіз орындалуын сақтау үшін айналым капиталын толықтыруға арналған несие ресурстарына шағын және орта бизнестің қол жетімділігін кеңейтті. Төтенше жағдай жарияланғаннан кейін бір айдан аз уақыт өткен соң, мемлекет тікелей ақшалай көмек бағдарламасын қабылдады, оның аясында шамамен 4,6 миллион азамат (халықтың 24 пайызы) төлемдерді қашықтан алды [2].

2021 жылы әлемдік экономика перспективаларының жақсаруы, экспортқа сұраныстың артуы, ішкі экономикалық белсенділіктің жаңаруы және қолда бар кірістің ұлғаюы нәтижесінде экономика 2,5 пайызға өседі деп болжануда. Covid-19 вакцинациясын сәтті жүргізу 2021 жылы нарықтардың сенімділігін арттырады және экономикалық

белсенділікті қалпына келтіреді және 2022 жылы жоғары өсу қарқынын қолдайды, дейді мамандар.

Дегенмен, ұзаққа созылған пандемия салдарынан әлемдік экономиканың біркелкі қалпына келмеуі және әлемдік қаржы нарығындағы берешек тәуекелдерінің өсуі экономикалық өсу үшін қосымша тәуекелдер болып табылады. Мұнайдың әлемдік бағасы қалпына келе бастағанына қарамастан, әлемдік нарықтардағы мол мұнай қоры және ОПЕК+ өндіруді қысқарту бойынша міндеттемелері Қазақстанның мұнайдан экспорттық кірісін шектеуі мүмкін. Сонымен қатар, ішкі банк секторы жұмыс істемейтін кредиттердің өсіп келе жатқан көлеміне байланысты белгілі бір тәуекелдерге ұшырайды, олар қолдау шараларын тоқтатқан жағдайда күшеюі мүмкін.

Сонымен қатар, жаңа сын-қатерлер туындап жатыр. Мысалы, қазбалы отынға әлемдік сұраныстың төмендеуі, инвестициялар үшін өңірлік бәсекелестіктің күшеюі, қаржы секторындағы тұрақсыздық тәуекелдерінің ұлғаюы, есеп беретін және ашық басқару қажеттілігінің артуы.

Қазір барлық қазақстандық компаниялар өздерінің айналым қаражатын оңтайландырады, дағдарысқа қарсы іс-қимыл жоспарын әзірлейді және енгізеді: не ақшаны қажетсінетін инвестициялық жобаларды кейінге қалдырады не оларды іске асырудың шығыны аз нұсқаларын қарастыра отырып, қайта қарайды.

Сонымен, көптеген кәсіпорындар жаңа шындыққа тез жауап берді және өз қызметкерлерінің көп бөлігін қашықтан жұмыс істеуге ауыстырды. Бөлшек сауда секторы мен азық-түлік өндірушілері сатып алу қабілетінің төмендеуіне байланысты ассортиментті қысқартуға және бағаның төменгі сегментіне назар аударады.

Әуежайлар өздерінің коммерциялық алаңдарын басқару стратегияларын қайта қарастырады (шағын және орта бизнеске емес, ірі ойыншыларға басымдық берді), сонымен қатар жүк тасымалына көбірек көңіл бөлу мүмкіндігін зерттеді.

Сауда және ойын-сауық орталықтарын басқаратын риэлторлық компаниялар әлеуметтік алыстау мен қауіпсіздікке баса назар аудару үшін өздерінің маркетингтік стратегияларын қайта қарастырды.

Ең маңызды стратегиялардың бірі – сату арналарын жедел цифрландыруға және клиенттермен өзара әрекеттесуге баса назар аудару.

COVID–19 сандық әлеуметтік медиа маркетинг сияқты сандық сату арналары біздің болашағымыз ғана емес, бүгінгі де екенін тағы бір рет растады. Пандемияның қанша уақытқа созылатынын және инвесторлардың әдеттері қалай өзгеретінін ешкім білмейді, бірақ бір нәрсе анық: онлайн әлем офлайннан басым бола бастады. Бәрі қашықтықтан (үйден) жұмыс істеуге көшті.

Тағы бір ақпаратқа назар салсақ. Азия Даму Банкі (АДБ) жақында Қазақстанның өз халқын қолдау, оның ішінде осал топтарға көмек көрсету жөніндегі күш-жігерін жоғары бағалады. Локдаун кезеңінде Қазақстан пандемияның алғашқы бірнеше айында халықтың осал топтарына 42 500 теңге (шамамен \$100) төлей отырып, өз азаматтарына әлеуметтік көмек көрсеткен Орталық Азиядағы жалғыз ел болды [3].

Елдің ЖІӨ-нің 9%-ын құрайтын Қазақстан Үкіметінің бюджеттік ынталандыру пакеті экономикалық құлдырауды жеңілдетеді деп күтілуде. АДБ аурудың таралуын азайту және пандемияның теріс әсерін жеңілдету үшін Қазақстанның \$1 млрд мөлшеріндегі бюджеттік қолдау кредитін мақұлдады; елдің денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау және жұмыспен қамту саласындағы күш-жігерін қолдау; Үкіметтің пандемиядан кейін экономиканы қалпына келтіруге бағытталған стратегиясын қолдау.

Үкіметтің экономикалық пакетіне кепілдік берілген несиелер арқылы жергілікті компанияларға өтімді қаражат беру, салық төлемдерін кейінге қалдыру және шағын және орта бизнес үшін басқа да салықтық ынталандыру кіреді – олардың кем дегенде 42%-ы әйелдер мен туризм сияқты локдаунға қатты әсер ететін секторларда жұмыс істейді.

Алайда, мәңгілік дағдарыстар болмайды. Яғни, құлдырау әрдайым өсуде. Сарапшылар 2021 жылы экономиканың қалпына келуін болжап, өсім 5,2% жетеді деп

болжайды. Сонымен бірге, әрине, вирустың жаңа толқынын қоса алғанда, айтарлықтай қауіптер сақталады [4].

2008 жылғы қаржылық дағдарыс көрсеткендей, дағдарыс кезінде бизнес-мектептерге деген қызығушылықтың өсуі кездейсоқ емес. Мәселен, MBA дипломы еңбек нарығында біршама артықшылықтар береді. Бұл цифрлармен де расталады. Пандемия басталғаннан бері Назарбаев Университетінің жоғары бизнес мектебіне MBA бағдарламасына өткен жылмен салыстырғанда 29%-ға көп өтініш түсті.

Білім беру әрқашан ең жақсы инвестиция екені сөзсіз. Ал дағдарыс жаңа білім, дағдылар, көшбасшылық және басқарушылық құзыреттерді алуға мол мүмкіндік берді.

Экономиканы қалпына келтіруді нығайту және өнімділікті арттыру үшін Қазақстан құрылымдық реформалардың қарқынын жеделдетуі қажет. Қазақстандағы ЖІӨ-нің орташа өсуі төмен өнімділік пен экономиканың әлсіз әртараптандырылуына байланысты әрбір экономикалық дағдарыстан кейін төмендеу үрдісін көрсетеді. Президент өзінің жыл сайынғы Жолдауында "Жаңа шындыққа" қарсы тұру үшін саясаттағы түбегейлі өзгерістердің қажеттілігін атап өтіп, реформаларға бастамашылық етті.

Биліктің өнімділіктің өсуіне кедергі келтіретін ұзақ мерзімді мәселелерді шешуге және экономиканы қалпына келтірудің берік негізін құруға деген адалдығын көрсетуі маңызды.

Әдебиеттер

1. Қазақстан экономикасының негізгі секторларына covid-19 әсері – Алматы. 2020ж. – 196 бет
2. Азия Даму Банкі Қазақстанға COVID-19 пандемиясымен күресу үшін 1 миллиард доллар береді – ИНФРА-М, 2015г. – 77 бет
3. Қазақстан: Covid-19 бойынша көмекті кеңейту, кеңейту - Алматы. 2021ж. – 10 бет
4. ХВҚ үкіметтерді Covid-19 салдарымен күресу үшін қаражат алуға шақырады – Нұр-Сұлтан. – 2021ж. – 114 бет

FTAХР: 06.75.03

З.М. Турдиева

БМ «ALIKHAN BOKEIKHAN UNIVERSITY», Семей қ., kalibaeva.z@mail.ru

ҚР ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ШИКІЗАТТЫҚ ЕМЕС СЕКТОРЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БЮДЖЕТТІҢ РӨЛІН ТАЛДАУ

ANALYSIS OF THE ROLE OF THE STATE BUDGET IN FINANCING THE NON- RESOURCE SECTOR OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Ел экономикасының шикізаттық емес тауарлар экспортына және халықаралық тауар нарықтарында олардың бағасының ауытқуына тәуелділігі жоғары болып отырған жағдайларда қазақстандық өнім экспортының көлемін ұлғайту және географиясын кеңейту үшін экономиканың шикізаттық емес секторындағы жұмыс істеп тұрған және әлеуетті отандық экспорттаушы-кәсіпорындарға кешенді қолдау көрсету қажет.

1-кестеде көріп отырғанымыздай, бекітілген бюджетпен 5 773,6 млрд. теңге мен салыстырғанда 433,5 млрд. теңгеге өсіммен нақтыланды.

Салық мөлшерлемелердің қазіргі деңгейде сақталғанына қарай үш жылда республикалық бюджетке барлық салық түсімдердің абсолюттік және салыстырмалы шаманың өсуі мақсатталған, бұл мемлекет экономиканың нақты секторының деңгейінің жоғарылатуымен түсіндіріледі.

1 кесте – 2018-2020 жылдарға негізделген республикалық бюджетті негізгі параметрлері

Атауы	2018 жыл		Ауытқу	Бекітілген бюджет	
	Бекітілген бюджет	Нақтыланған бюджет		2019 жыл	2020 жыл
Түсімдер	5 773,6	6 206,1	433,5	6 229,6	6 873,4
Кіріс	5 698,1	6 129,8	431,7	6 133,9	6 822,6
Салықтық түсімдер	3 938,4	4 273,8	335,4	4 487,6	5 121,7
Корпоративтік табыс салығы	1 337,5	1 222,2	-115,3	1 539,8	1 755,6
ҚҚС	1 352,2	1 480,1	127,9	1 623,3	1 995,6
Кедендік төлемдер	945,7	1 251,9	309,2	982,4	990,3
Салықтық емес түсімдер	75,1	79,9	4,8	63,8	66,5
Негізгі капиталды сатудан т.т.	16,0	7,5	-8,5	20,8	20,9
Трансферттер түсімі	1 668,6	1 768,6	100,0	1 561,7	1 613,7
Бюджеттік кредиттерді өтеу	74,4	75,1	0,7	94,5	49,6
Мемлекеттің қаржылық активтерін сатудан т.т.	1,3	1,3	0,0	1,2	1,2
Шығыстар	6 716,1	7 124,8	408,7	7 207,2	7 836,9
Тапшылық	-942,4	-918,6	23,8	-977,7	-963,5
ЖІӨ көлемі	38 624,4	39 623,7	999,3	44 439,4	50 511,8

Ақпарат көзі: ҚР Қаржы министрлігі

Қаржы министрлігінің негізгі қызметі бюджеттің оңтайлы жұмыс істеуін қамтамасыз ету, сол жағдайдан осы стратегиялық бағыт кіріс бөлігінің, бюджет қаржысын жұмсау тиімділігін қамтамасыз ету, республикалық бюджет тапшылығын қаржылық көмек көрсету және мемлекеттік борышты қауіпті емес деңгейде ұстауды қамтамасыз ету, бюджетті атқаруға және мемлекеттік мекемедегі шоттардың қазынашылық қызмет көрсету сапасын көбейту, мемлекеттік сатып алу процесінің тиімділігін жоғарылату және мемлекеттік бюджет қаржысын пайдалану кезінде қаржылық бұзушылықтарға жол бермеу, мемлекеттік меншікті басқаруды жетілдіру туралы мақсаттарын қамтиды. Салықтық түсімдерде көлемді ауқымда корпоративтік табыс салығына, қосылған құн салығына, халықаралық сауда, табиғи және басқа да ресурстарды пайдаланған үшін түсімдерге салынатын салықтар орын алады.

Сурет 1 – Салықтық түсімдердегі салықтардың және басқа да міндетті төлемдердің үлесі

Ескерту – Мәліметтер www.minfin.gov.kz сайтынан алынды

Салықтық емес түсімдер кірістерде 2018 жылы – 1,9%, 2019 жылы – 1,5%, 2020 жылы – 1,4% пайызбен болды.

Салықтық емес түсімдердегі негізгі қорын мемлекеттік меншіктен түсетін кірістер, айыппұлдар, басқа да салықтық емес түсімдер құрайды.

Негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер кірістерде 2018 жылы - 0,3%, 2019 жылы – 0,5%, 2020 жылы – 0,5 % өлшемді алды.

Негізгі капиталдарды сатудан түскен түсімдердің ішіне мемлекеттік ресурстардың астық сатудан, материалдық құндылықтарды өткізуден және республикалық бюджеттен қаржыландырылатын мемлекеттік мекемелерге негізделген мемлекеттік мүлікті сатудан түсетін түсімдер жатады.

Сурет 2 – Салықтық емес түсімдердің құрылымы
Ескерту – Мәліметтер www.minfin.gov.kz сайтынан алынды

2018 жылға негізделген республикалық бюджет кірістері 6 128,9 млрд. теңге құрады, 2019 жылға 6 134,8 млрд. теңге қаржысында, 2020 жылға 6 823,5 млрд. теңге қаржысында айқындалды.

Үш жылдық кезеңге негізделген түсімдердің ішіндегі кірістер болжамы корпоративтік табыс салығының (бұдан әрі - КТС) мөлшерлемесін сақтай отырып, 20% мөлшерінде нақтыланды.

Салықтық, салықтық емес түсімдер мен негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдердің өсуі мынадай факторлардың есебінен:

- экономиканың даму қарқынының өсуіне;
- салықтық әкімшілендіруді жақсартуға;

– шикі мұнайға экспорттық-кедендік баж (ЭКБ) мөлшерлемесінің тоннасына 42 АҚШ долларынан 62 АҚШ долларына дейін артуына (2018 жылғы 1 сәуірден бастап республикалық бюджетті нақтылау кезінде ЭКБ мөлшерлемесі тоннасына 81 АҚШ долларына дейін артты);

– алкогольдік өнімдер мен темекі бұйымдарына салынатын акциздер мөлшерлемесін ұлғайтуға;

– басқа да факторлар (АЕК өзгерісі, салықтық емес түсімдер бойынша теңгенің бағамдық айырмасы, есептеулерді нақтылау және т.б.).

Доллар бағамының 184 теңгеге дейін жоғарылауына қарай 2018 жылға бекітілген Ұлттық қордан трансферттердің кепілденген сомасы бюджетті нақтылау кезінде 100 млрд. теңгеге өсе отырып 1 482 млрд. теңгені құрады.

Экспортты қолдау ЕАЭО шеңберінде және ДСҰ-ға кіру қарсаңында іскерлік байланыстарды орнатып, өзіміздің бәсекеге қабілеттігімізді арттыру тұрғысынан да маңызды.

Отандық тауарлардың экспортын жүзеге асыратын орта және ірі кәсіпкерлік субъектілері мен Қазақстан Республикасының аумағында шығарылатын өнімді импорттауды жүзеге асыратын резидент еместер қолдаудың нысаналы тобы болады [1].

Экспорттаушыларды қолдау мынадай негізгі шарттармен:

1) кредиттеу/лизинг мерзімі – мәміле құрылымына қарай, бірақ 20 жылдан аспайды;

2) кредиттеу/лизингтеу валютасы – теңге немесе мәміленің шарттарына қарай басқа валютада болған жағдайларда Ұлттық қор есебінен «ҚДБ» АҚ және/немесе «ҚДБ-Лизинг» АҚ талаптарына сәйкес экспортталды және экспорттық кредиттеу жолымен, оның ішінде Қазақстан Республикасының аумағында шығарылатын өнімді импорттаушы қаржылық институттарды/ұйымдарды (резидент еместі) кредиттеу арқылы жүзеге асырылатын болады. Отандық өндірушілер мен экспорттаушылардың жобаларын қаржыландыру шарттарын Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын болады.

Экспортшыларды қолдау қосылған құны жоғарғы өнімге баса назар аудара отырып, шикізаттық емес экспортты одан әрі дамытуды қамтамасыз етуге, өңделген өнімді экспорттау үшін жаңа перспективалы тауашаларға шығуға мүмкіндік береді.

Өңдеу өнеркәсібінің өсуі және шикізаттық емес экспорттың ЖІӨ-дегі үлесі әлемдік практикаға сәйкес экономиканың әртараптандырылу деңгейі туралы айғақтайды.

Соңғы 5 жылда өңдеу өнеркәсібіндегі жалпы қосымша құнның өсімі 2015 жылғы деңгеймен салыстырғанда 16 %, тау-кен өндіру өнеркәсібінде 2,4 % құрады.

Өңдеу өнеркәсібі 2015–2020 жылдары жыл сайын орта есеппен 3,0 %-ға озыңқы қарқынмен өскенде, тау-кен өндіру өнеркәсібіндегі өсу орта есеппен 0,5 %-ды құрады, ЖІӨ-дегі өңдеу секторының үлесі 2015 жылғы 11,8 %-дан 2020 жылы 10,1 %-ға дейін қысқарды.

Ел экспортында шикізаттық емес өнімнің үлес салмағы алты жылда 24 %-дан 35,1 %-ға дейін артты. Өңдеу өнеркәсібі көрсеткіштерінің төмендеуіне байланысты оның өсуін жекелеген секторларының өніміне сұраныс тудыру арқылы ынталандыру қажет [2].

2020 жылдың қорытындылары бойынша Қазақстанда машина жасау өнімі өндірісінің көлемі 0,5 %-ға төмендеді. Бұл ретте жеңіл автокөліктер шығару 0,8 %-ға, жүк теміржол вагондарын – 5,2 %-ға, жолаушылар вагондарын – 55 %-ға, дизельді локомотивтер шығару – 44 %-ға азайғаны байқалады [3].

Бизнестің жол картасы – 2020 шеңберіндегі жобаларды іске асыру кезінде жетіспейтін инфрақұрылымды жүргізу жаңа өндірістер құруға, қолданыстағы өндірістерді жаңғыртуға және кеңейтуге бағытталған жобалар үшін жүзеге асырылатын болады. Бұл ретте жетіспейтін инфрақұрылым жүргізілгеннен кейін оларды іске қосу мұндай жобаларды қаржыландырудың міндетті шарты болып табылады [4].

Жобаларды қаржыландыру жергілікті бюджет қаражатынан міндетті қоса қаржыландыра отырып жүзеге асырылатын болады.

Жетіспейтін инфрақұрылымды жүргізу үшін кәсіпкерлік субъектілеріне мемлекеттік қолдау көрсетуге Ұлттық қордан қаражат бөлінетін болады.

Бұл кәсіпкерлік субъектілерінің неғұрлым ауқымды тобын қажетті инфрақұрылыммен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Жекелеген жобалар бойынша кәсіпкерлік қызметтің әртүрлі салаларына жататын жекеше кәсіпкерлік субъектілерінің 40-тан астам объектісін іске қосуға мүмкіндік беретін жетіспейтін инфрақұрылымды жүргізу қамтамасыз етілетін болады [5].

Қаражат кейіннен инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландыру үшін нысаналы трансферттермен жергілікті бюджеттерге жіберіледі. Әрбір жоба бойынша нысаналы көрсеткіштер тиісті бюджеттік бағдарламалар әкімшілері арасында жасалатын бюджетаралық келісімдерде көрсетіледі.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының индустриалды-инновациялық дамуының 2003-2015 жылдарға арналған стратегиясының ережесі
2. Қазақстан Республикасын индустриалды-инновациялық дамытудың 2015-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 1 тамыздағы № 874 Жарлығы
3. Қазақстан Республикасының қаржы секторын дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 27 тамыздағы № 954 Қаулысы
4. Марченко Г., Мачульская О. Рейтинг инвестиционной привлекательности Казахстана // Эксперт, – 2014
5. Дейнеко А.В. Привлечение иностранных инвестиций в экономику Казахстана: состояние и развитие процесса // Капитал, инвестиции, технологии. – 2013 – № 1

А.К. Хасенова, Ж.А. Абылкасимова, Д.С. Касенов
КЕАҰ «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті»

ҚАЛДЫҚТАРДЫ ҚАЙТА ӨНДЕУДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ

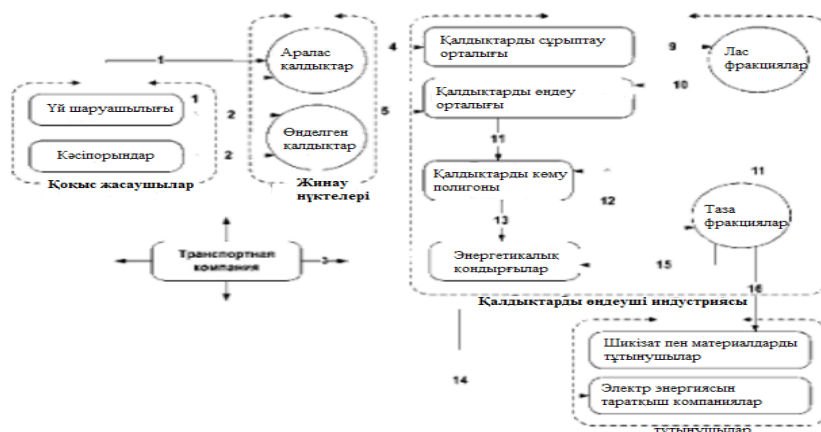
ECONOMIC EFFICIENCY OF WASTE RECYCLING

Қалдықтарды кәдеге жаратудың «қарапайым» экономикалық моделі жинақтау нүктесі (контейнер), тасымалдау және көму үшін қоқыс жасаушының (бұдан әрі – ҚЖ) төлемі негізінде құрылады. Қазақстандағы қалдықтармен жұмыс істеуді басқару процесі бүгінгі күні осылай көрінеді – қалдықтардың тек 15% - ы (Финляндиядағы 45% - ға қарсы) қайта өңделеді, қалғаны полигондарда көміледі. Бұл тәсілді іске асыру экологияға, аумақтарға, табиғи ресурстарға экономикалық тұрғыдан объективті зиян келтіреді. Қайта өңделмеген қоқыстарды полигондарда көму табиғатты бұзады. Полигондар аумақтардың тиімді дамуына ықпал етеді. «Көмілген» қалдықтардың құрамында жаңартылмайтын шикізат пен материалдар бар. Қазіргі уақытта ТКШ мен өнеркәсіптің қайта өңделген қалдықтары көлемінің өсуін қамтамасыз ететін қалдықтармен жұмыс істеу саласында экономикалық тиімді ұлттық доктрина құру өзекті болып отыр. Доктринаның мақсаты-өнеркәсіптің жаңа, инновациялық сегментін құру. Жаңа сегменттің экономикалық қызығушылығының басты бағыты тұрғын үй қорының, өнеркәсіптік өндіріс пен құрылыстың қалдықтарын қайта өңдеуден түсетін пайда болуы керек. Қалдықтармен жұмыс істеу саласында «сатып алушылар» мен «сатушылар» тепе-теңдікте болатын «мінсіз бәсекелестіктің» өзін-өзі реттейтін нарығын құру мүмкін емес. Оны «қалдықтарды өңдеуді басқару» мемлекеттік реттеуші Доктринасынан тыс құру әрекеттері сөзсіз "қарапайым" модель деңгейіне дейін азаяды.

Прототип ретінде ЕО елдерінде өзінің тиімділігін дәлелдеген «қалдықтарды басқару жөніндегі жұмыс директивасы» (2008/98/ЕС) қарастырылуы мүмкін. Оның принциптері ашық және «4R ережесінде» (ағылш. reduce, reuse, recycle, recovery): азайту (үнемдеу), қайта пайдалану, қайта өңдеу және қалпына келтіру. Бірінші қағидат өнеркәсіптік өндірісте және ТКШ-да қалдықтардың пайда болуының алдын алуды көздейді. Егер бұл мүмкін болмаса, қалдықтар қайта пайдалану үшін шикізатқа қайта өңделуі керек. Егер қайта өңдеу мүмкін болмаса, қалдықтар технологиялық мүмкіндік пайда болғанға дейін жағылуы немесе уақытша сақталуы мүмкін. Полигонға шығару-соңғы және ең аз қолданылатын нұсқа. Бұл принциптер Финляндияда тиімді жүзеге асырылады. Финляндияда қалдықтармен жұмыс істеуді басқарудың ұйымдастырушылық және экономикалық қағидаттарын зерттеу ұлттық индустрияның перспективалы экономикалық моделін ұсынуға мүмкіндік берді.

Қалдықтар, табиғи ресурстардан айырмашылығы, бұл «лас» шикізат, оны өңдеу технологиялық тұрғыдан күрделі және тек аралас қаржыландыруға негізделуі мүмкін. Қаржыландыру көздері логикадан туындаған және қалдықтармен жұмыс істеуді басқару доктринасында заң жүзінде бекітілген: 1) ҚЖ – үй шаруашылықтары мен кәсіпорындардың төлемдері; 2) пайдаланудан шығарылған өнімді кәдеге жаратқаны үшін өндірушілердің төлемдері; 3) одан әрі өндірістік циклдарда пайдаланылуы мүмкін бөлінген фракцияларды (шикізаттық және энергетикалық) сатудан түскен кірістер. Олардың комбинаторикасы өнеркәсіптің жаңа экономикалық тиімді, инвестициялық тартымды сегментін – қалдықтарды өңдеуді құруды қамтамасыз етеді. Қалдықтарды қайта өңдеу индустриясының ұсынылған логистикалық схемасы суретте көрсетілген. 1. Индустрияны қалыптастырудағы алғашқы қадам-одан әрі өңдеу және көму үшін «қалдықтарды сұрыптау» операциясын төлеушіні анықтау. Аралас қалдықтарды шығару үшін («1», сурет. 1) тариф сұрыпталғанға қарағанда едәуір жоғары болады (қайта өңдеуге бөлінген фракциялар). Егер үй шаруашылықтары немесе кәсіпорындар әкету және қайта өңдеу үшін аз төлегісі келсе, онда олар құрастыру

нүктесінде әртүрлі фракцияларға арналған бірнеше контейнер орнатады (оңтайлы: қағаз, органикалық қалдықтар, металл, пластик, шыны). Бұл тәжірибе «бөлек жинау» («2») деп аталады. Егер ҚЖ сұрыптауды басқа субъектіге тапсырса, онда тарифке сұрыптау ақысы кіреді. Финляндияда жылына 3 миллион тоннаға жуық жеке жиналған қалдықтар шығарылады, бұл 1 тұрғынға 0,55 тоннаны құрайды. Орташа көрсеткіш ретінде осы шама қалдықтар морфологиясының (құрамының) ұқсастығына байланысты Қазақстан үшін де қабылдануы мүмкін. Өнеркәсіптік кәсіпорындардың негізгі бөлігі үшін өндірістік циклдің қалдықтары сұрыпталған, бірақ «лас» деп қабылдауға болады, мысалы, майлармен және техникалық сұйықтықтармен қоспадағы металл өңдеу чиптері. Құрылыс индустриясының қалдықтары негізінен аралас.

Сурет 1 – Қалдықтарды қайта өңдеу индустриясының логистикалық схемасы. Контекстегі белгілер.

Осылайша, сұрыптау қалдықтарды басқарудың экономикалық тізбегіндегі алғашқы логистикалық қадам болып табылады. Сұрыптауды ҚЖ төлейді және «лас» шикізатқа объективті нарықтық сұранысқа байланысты рентабельді кәсіпкерлік қызмет болып табылады («9-10»). ҚЖ қалдықтарды көлік компаниялары (бұдан әрі – КК) ұсынатын, жүрістерді басқарудағы дәстүрлі базалық элементті («3») білдіретін алаңдарда (жинау орындарында) контейнерлерге жинайды. Финляндияда айналым құрылымында қалдықтарды жинау және тасымалдау айналымы (2013- 2019) 50-75% - ды құрайды. Төменгі шекара үздіксіз төмендейді – индустрияның өңдеу сегментінің дамуына пропорционалды. Финляндияның қоқыс өңдеу индустриясында КК полигондармен және сұрыптаушы компаниялармен холдингтерге біріктірілген. Логистикалық модельдің негізгі элементтері: КК барлық аралас қалдықтары алдын ала сұрыпталады («9») және кейіннен материалдық және энергетикалық ресурстарға қайта өңделеді («10»). Қалдықтарды сұрыптау және қайта өңдеу-бұл өнеркәсіптің экономикалық тиімді инновациялық сегменті («қалдықтарды қайта өңдеу», сур. 1).

Қалдықтарды сұрыптау және қайта өңдеу-әртүрлі технологиялық операциялар. Біріншісі лас фракцияларды шығарады, екіншісі оларды шикізатқа, өнімдерге және энергия ресурстарына өңдейді. Іс жүзінде Финляндияда бұл операциялар қайта өңдеу зауытының бірыңғай технологиялық цикліне енгізілуі немесе мамандануы бойынша әртүрлі кәсіпорындармен орындалуы мүмкін. Екінші жағдайда шикізат партиясына немесе қалдықтарды кәдеге жаратуға – ұзақ мерзімді жергілікті (биржалық) келісімшарт жасалады. Қалдықтармен жұмыс істеуді басқару доктринасының маңызды тармағы өндірушінің табиғи ескірген өнімдерді кәдеге жаратуға жауапкершілігі болып табылады. Финляндия заңнамасында өнімнің бірнеше түрлері бар, оларды жоюға өндіруші жауапты: шиналар, автомобильдер, электр жабдықтары және электронды жабдықтар (WEEE 2002/96/ЕС директивасы), батареялар мен батареялар, қағаз және қаптама. Финляндия заңнамасында жеке иесінің жеке жауапкершілігі де бекітілген. Атап айтқанда, автокөлік иесі «ресми жою сертификатын» алғанға дейін ол салық және сақтандыру төлемдерін төлеуді жалғастырады.

Осылайша, өндіруші үшін де, тұтынушы үшін де экономикалық негізделген кәдеге жарату жүйесі қалыптасады. Заңға сәйкес өндіруші өңдеу зауытымен өңделген өнімді кәдеге жаратуға (жинауды және тасымалдауды қоса алғанда) ұзақ мерзімді келісімшарт жасасады. Қайта өңдеу зауытының табысы өндірушінің қалдықтардан бөлінген лас немесе таза фракцияларды кәдеге жаратқаны және сатқаны үшін баж төлеуге негізделген.

Өнеркәсіптің қайта өңдеу сегментінің экономикалық тартымдылығының мысалы ретінде «Kuusakoski Oy» – жылдық айналымы 751,4 млн еуро болатын қайта өңдеу бойынша толық циклді компанияны қарастыруға болады. «Kuusakoski Oy» металл сынықтарын қайта өңдейтін скандинавиялық жетекші өнеркәсіптік компания: Қара металдар; тот баспайтын болат; мыс; жез; мырыш; қорғасын және аккумулятор батареялары; қола; ауыр металдар; қымбат металдар; пластик қалдықтары; алюминий. Қайта өңдеу бағыттарының бірі-көлік құралдары. Әрине, «Kuusakoski Oy» негізгі кірісі болатты қайта өңдеуден алынады, бірақ барлық басқа фракциялар экономикалық тұрғыдан тиімді, әр мамандандыру үшін қайта өңдеуден (кәсіпорын менеджменті) операциялық пайда бар. Атап айтқанда, компания тапсырыс берушілер белгілеген қасиеттері бар алюминий қорытпаларының кең спектрін ұсынады. Сонымен қатар, алюминий құю кезінде қоспалардың 80% -ы қалдықтардан бөлінеді.

Қазіргі уақытта Финляндияда қалдықтардың 45%-ы қайта өңделеді және қалдықтардың 54% -ы электр және жылу энергиясын өндіретін қоқыс жағатын зауыттарға жіберіледі. Бірақ қазіргі заманғы технологиялар фракциялардың бір бөлігін бөлуге және өңдеуге мүмкіндік бермейді және олар полигондарда көміледі («11»). Бұл функцияны қалдықтарды қайта өңдеу индустриясының бөлігі ретінде қарастырылатын «қалдықтарды көму жөніндегі операторлар» субъектілері жүзеге асырады. Полигонға шығарылатын қалдықтар құндылығының төмен деңгейіне қарамастан, операторлар кәдеге жаратудан қосымша табыс тарта алады. Финляндия операторлары полигонға әкелінетін аралас қалдықтарды кәдеге жарату бажын алумен қатар, екі бағытты игерді: биогаздан электр энергиясын өндіру және компосттан тыңайтқыштар өндіру. Қазіргі уақытта қоршаған ортаға органикалық қалдықтардың негізгі қауіпі полигондарда ыдыраудан метанның пайда болуынан тұрады, бұл барлық парниктік газдар шығарындыларының шамамен 3% құрайды. Сондықтан Финляндияның полигондарында органикалық қалдықтар жабық қоймаларға орналастырылады, компост жасалады және ыдырау кезінде бөлінетін биогаз жиналады (жер асты суларына да, атмосфераға да енбейді). Ауыл шаруашылығында қолданылатын тыңайтқыштар компосттан жасалады. Биогаз электр энергетикалық қондырғыда («13»), полигонның өзінің энергетикалық қажеттіліктері үшін (жылу, электр энергиясы) қуатты пайдалана отырып жағылуы немесе тарату желілеріне («14») сатылуы мүмкін. Сондай-ақ, биогазды сұйылту және көлікке арналған отын ретінде пайдалану жоспарлануда («16»). 2025 жылға қарай көліктегі жаңартылатын энергия бойынша ЕО жоспарланған көлемінің шамамен 30% - ын органикалық қалдықтардан өндірілген биогаздан алу болжанып отыр.

Қалдықтарды өңдеудің логистикалық схемасын қорытындылау (сурет 1) өнеркәсіптің объективті белгілерін бөліп көрсетуге болады: шикізатты қайта өңдеудің инновациялық технологиялық процесі және өңдеуші сектордың түпкілікті өнімдері: биогаз және таза фракциялар – шикізат. Заңды сұрақ: қалдықтарды өңдеу өнеркәсібінің инновациялық сегменті инвестициялық, кәсіпкерлік тартымдылыққа ие бола ма?

Айналымның көлемі бойынша металдарды және пластикті қайта өңдеу бойынша өндірістер көш бастап тұр. Ал шиналарды қайта өңдейтін кәсіпорындардың орташа айналымы көму полигондарының кірістерімен салыстыруға болады. Доктрина қалдықтарды терең өңдеу бойынша неғұрлым тартымды өндіріс ретінде айқындай отырып, саланың нарықтық өзін-өзі ұйымдастыру тетігін қалыптастырады. Бұл «пайдалы қазбаларды өндіруге» қарағанда төмен технологиялық сектор ретінде өнеркәсіптің осы сегментін орташа технологиялық деп анықтауға мүмкіндік береді. Ал электрониканы қайта өңдеу (қымбат және сирек металдардың фракцияларын бөліп шығару) сияқты жекелеген мамандандырулар жоғары технологиялық секторға объективті түрде жатады. Біз мамандықтар мен

индустрияның орташа экономикалық көрсеткіштері кәсіпкерлік қызығушылықты бағалаудың оң аймағында екенін көріп отырмыз. Тұжырымдалған доктрина шеңберінде (нормативтік өріспен бекітілген) өнеркәсіптің жаңа сегментінде – қалдықтарды қайта өңдеуде тиімді инвестициялық жобалар іске асырылуы мүмкін. Сонымен қатар, Финляндия тәжірибесін талдау өнеркәсіптің жаңа сегментін құрудың мультипликативті әсерінің болуын көрсетеді.

1. Жаңартылатын табиғи ресурстарды айтарлықтай үнемдеу. Мысалы, ЕРА статистикасына сәйкес (Қоршаған ортаны қорғау қауымдастығы) металл қалдықтарын терең өңдеу кезінде энергия ресурстарының 75 %-ын үнемдеу, шикізаттың 90 %-ын үнемдеу, ауаның ластануының 86 %-ын қысқарту, пайдаланылатын судың 40 %-ын қысқарту, судың ластануының 76 %-ын төмендету және тау-кен өнеркәсібі қалдықтарының 97%-ын қысқарту мүмкін. Атап айтқанда, Финляндияның полигондарында орналастырылатын материалдардың құнын (бүгінгі күні фракциялар бөлінбеген) сарапшылар жылына 5,25 млрд еуро бағалайды.

2. Технологиялық даму. Қайта өңдеу индустриясын құру өнеркәсіптің орта технологиялық секторын қалыптастыруға мүмкіндік береді, өңірдің технологиялық жаңғырту деңгейіне елеулі әсер етеді. «Сұрыптау» сегментіндегі фин индустриясының тиімді кәсіпорындары айына бір қызметкерге 535 тонна өңдейді. Бұл көбінесе өңдеу өндірістерінің жоғары технологиялық деңгейімен, олардың инвестициялық тартымдылығымен түсіндіріледі.

3. Жұмыспен қамтуды ұлғайту. 10 000 тонна қалдықтарды полигонға тастау 6 жұмыс орнын құратыны анықталды, ал қалдықтардың осы көлемін қайта өңдеу 36 жұмыс орнын құрады

4. Экологиялық әсерлер. Ескі полигондардан қалдықтарды «қайта өңдеу», жаңа полигондар алаңдарын қысқарту, парниктік газдар шығарындыларын және топырақтың улануын азайту-қайта өңдеу индустриясын енгізуден өңірдің экологиялық әсерінің толық емес тізбесі;

5. Шағын және орта бизнесті дамыту. Өңдеуші кәсіпорындардың 80%-ында 1-ден 8-ге дейін қызметкер бар, әсіресе өңдеудің тар мамандандыруларында. Мысалы, «Kymenlaaksolaista jatehuoltoa» экопаркі сұрыптау алаңында ұйымдастырылған. Оны дамытудың негізгі тұжырымдамасы-жекелеген фракцияларды бөлуге және өңдеуге мамандандырылған шағын инновациялық кәсіпорындарға алаңдарды жалға беру. Жаңа индустриялық сегменттің дамуы өнеркәсіп пен әлеуметтік саланың экономикалық дамуының маңызды факторы болуы мүмкін. Финляндияда қалдықтарды кәдеге жарату саласының жылдық айналымы 1,5 млрд еуроны (45% өңдеу кезінде), яғни бір тұрғынға 333 еуроны құрайды. Тиісінше, өнеркәсіптің инновациялық орта технологиялық сегментін – «қалдықтарды қайта өңдеуді» қалыптастыру кезінде жалпы аймақтық өнімнің өсуін бағалау оңай.

Жұмыста көрсетілген өнеркәсіптің инновациялық сегментін құрудың инвестициялық тартымдылығы қалдықтармен жұмыс істеуді басқарудың ұлттық Доктринасын құрудың, оны бекітетін заңнаманы әзірлеудің экономикалық платформасы бола алады.

Әдебиеттер

1. Berninger K., Heikkila L., Kolev Z., Orjala M., Teravainen T. Waste management and recycling in Finland. Conference Presentation, 2010.
2. EPA, Environmental Protection Agency. Statistics, 2013.
3. Global and Regional FDI Trends in 2010. Global Investment Trends Monitor, UNCTAD, 2011.
4. International Yearbook of Industrial Statistics, 2012. Vienna: UNIDO, 2012.
5. Research report "Overview of control mechanism for waste management in Finland". ENPI project (SE500). Mikkeli University of Applied Sciences, Department of Energy and Environmental Technology. Finland, 2014.

6. Suomen Autokierratys. Nain kierratat autosi oikein. URL: http://www.autokierratys.fi/Kuluttajille/Kulut_tajille.aspx, 2013.
7. Study of modern high performance processing technologies and their industrial application possibilities in the waste management of Saint-Petersburg, Research report. Poyry, 2012.
8. The Director-General Guidance on the interpretation of key provisions of Directive 2008/98/EC on waste. Europe an commission directorate-general environment. DG Environment, 2012.
9. Brown L. State of the world 1988, A Worldwatch inst. Rep. on progress toward a sustainable soc. N.Y., L., 1988.83.Energy digest, 1984
10. BurnsWestonandDavidBollier. (2013). The Human Right to a Clean and Healthy Environment. In: Green Governance. pp. 27-49. [Online]. Cambridge: Cambridge University Press. // <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139540582.004>.
11. Bundesrepublik Deutschland. Kreislaufwirtschaftsgesetz (Gesetz zur Forderung der Kreislaufwirtschaft und Sicherung der umweltvertriiglichen Bewirtschaftung von Abfallen). Artikel 1 des Gesetzes vom 24.02.2012 (BGBl. I S.212), in Kraft getreten am 01.03.2012 bzw. 01.06.2012 <https://dejure.org/gesetze/KrWG>

МРНТИ: 06.71.01

А.К. Шамша, А.М. Балкибаева

Казахский Университет Технологии и бизнеса, г. Нур-Султан, akutb@mail.ru

ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ СФЕРЫ УСЛУГ

Управление эффективностью деятельности организации – это набор управленческих процессов (планирования, организации выполнения, контроля и анализа), которые позволяют бизнесу определить стратегические цели и затем оценивать и управлять деятельностью по достижению поставленных целей при оптимальном использовании имеющихся ресурсов. Это система управления, построенная на принципах управления стоимостью бизнеса.

Управление эффективностью деятельности охватывает весь спектр задач в области стратегического, финансового, маркетингового и операционного управления компанией и включает в себя применение таких управленческих технологий, как моделирование стратегии, карты сбалансированных показателей, процессно-ориентированное планирование и функционально-стоимостной анализ, бюджетирование и бизнес-моделирование, консолидированная управленческая отчетность и анализ, мониторинг ключевых показателей деятельности (key performance indicators), связанных со стратегией [1].

Управление эффективностью деятельности включает три основных вида деятельности (во всех без исключения областях управления):

1. постановка целей;
2. анализ значений показателей, характеризующих достижение организацией поставленных целей;
3. управляющие воздействия менеджеров по результатам анализа, направленные на улучшение будущей деятельности организации по достижению поставленных целей.

Управление предприятиями сферы услуг и решаемые ими задачи управления весьма трудоёмкие, что приводит к повышению ответственности за принимаемые управленческие решения. Система является многоаспектной социально-экономической системой с большим количеством участников. Одна из проблем существования таких систем состоит в управлении с учётом числа всех механизмов и структур. Осознание управленческой деятельности в последние годы как особого вида деятельности, необходимого в условиях рыночной экономики, с этой деятельности особое место отводится системе управления, в частности определения и роста ее эффективности. Анализ и оценка эффективности системы

управления предприятия является важным элементом разработки проектных и плановых управленческих решений, позволяющим определить уровень прогрессивности действующего современного менеджмента, проектов или плановых мероприятий, которые разрабатываются на предприятии. Эффективность функционирования предприятия сферы услуг вследствие возрастающей сложности, комплексности и усиления взаимосвязей в большей мере зависит от качества использования существующей системы управления. Повышение качества системы управления предприятия может быть достигнуто при проведении исследования всех сторон внешней и внутренней деятельности организации, проведения общей диагностики системы управления предприятием, что подтверждает актуальность выбранной темы выпускной квалификационной работы [2].

При управлении организациями сферы услуг часто возникают вопросы либо совершенствования уже отработанной системы управления, либо ее реорганизации под другие задачи функционирования. В этом случае приходится исследовать систему управления и определить проблемы, требующие решения для улучшения деятельности фирмы. Система управления – это группа взаимосвязанных и целенаправленно взаимодействующих элементов, каждый из которых, вносит определённый вклад в характеристики целого.

Управление – самостоятельный вид профессионально осуществляемой деятельности, направленной на достижение намеченных целей в рыночных условиях путем рационального использования материальных и трудовых ресурсов с применением функций и методов экономического механизма управления.

Организация – процесс деятельности по упорядочению элементов того или иного объекта в пространстве и времени

Система управления – целостный комплекс взаимосвязанных компонентов, имеющий особое единство с внешней средой и представляющий собой подсистему системы более высокого порядка (глобальной системы)

Система управления – совокупность связей по поводу воздействия, согласующего деятельность людей в социально-экономической системе

Эффективность системы управления предприятием можно оценивать на стадии проектирования предприятия, при исследовании систем управления действующих предприятий и для планирования и осуществления мероприятий по совершенствованию управления.

Эффективность системы управления предприятием сферы услуг оценивается по ряду компонентов:

- механизм управления;
- структура управления;
- процесс управления;
- механизм развития;
- искусство управления.

На эффективность системы управления предприятием сферы услуг оказывают влияние различные виды ресурсов, факторы:

- психологический климат в коллективе;
- управленческая политика руководства предприятий;
- профессионализм управленческой команды;
- система работы с персоналом (системы поощрения и взыскания);
- стиль управления.

Таким образом, эффективность системы управления предприятием сферы услуг играет важнейшую роль ввиду того, что является основным из критериев эффективности общей управленческой деятельности, выявляет отдачу труда у административно-управленческого персонала, выявляет, насколько эффективны в системе такие компоненты, как: механизм, структура, процесс и т.д.

Выход на новый уровень эффективности системы управления предприятиями сферы услуг будет связан с внедрением комплексных корпоративных информационных систем, применением современных методов анализа и оценки эффективности. Системная организация управления предприятием распространяется на все виды деятельности организации и в современных условиях XXI в. использует в первую очередь концепцию рыночного управления, а также следующие направления к построению управления: научного управления; административного управления (классическая теория управления); управления с позиции психологии и человеческих отношений; концепции адаптации или стратегии приспособления; концепции глобальной стратегии; концепции целевой ориентации; управления с позиций науки о поведении; системный и ситуационный, т.е. подходы к управлению как к процессу.

Выделяют следующие критерии оценки эффективности системы управления:

- сложность организационной структуры и обоснование целесообразности функционирования каждого из ее звеньев;
- скорость реагирования на вновь возникающие ситуации и принятия соответствующих управленческих решений;
- стратегия, в соответствии с которой осуществляется руководство организацией в целом и каждой из отдельных ее подсистем;
- издержки, которые приходится на содержание управленческого аппарата, а также их соотношение с полученными результатами;
- результаты непрерывного мониторинга деятельности менеджмента высшего звена;
- оценка воздействия управленческого аппарата на конечный результат деятельности предприятия;
- численный и качественный состав руководящего звена, а также соотношение с общим количеством работников.

Таким образом, результаты деятельности организации зависят не только от эффективности работы персонала, но также и от того, насколько грамотно и функционально выстроена организационная структура предприятия. Для этого проводится периодическая проверка с целью выявления несоответствия, а также приведения параметров к современным требованиям и нормам [3,4].

Кризис, независимо от его формы, потенциально может угрожать успеху бизнеса и отрицательно сказаться на его финансах. Следовательно, необходимы эффективные стратегии, позволяющие предприятиям выжить во время кризиса. Антикризисное управление представляет собой процесс подготовки и управления любыми чрезвычайными или неожиданными ситуациями, которые влияют на бизнес, заинтересованные стороны, сотрудников, клиентов и доходы. Это важнейший компонент общей стратегии корпоративного менеджмента. Антикризисное управление немного отличается от управления рисками, которое требует оценки потенциальных угроз и поиска наилучшего способа их избежать. В антикризисном управлении угроза уже возникла, и с ней предприятию нужно бороться. Однако кризисы не всегда вредны для бизнеса, поскольку могут мотивировать компании к успешной деятельности в ближайшей перспективе. Например, многие предприятия инвестируют в цифровую трансформацию, внедряя веб-приложения для облегчения совместной работы в команде и повышения безопасности данных при удаленной работе из дома.

Антикризисное управление традиционно включает в себя три этапа.

1. Докризисный этап. Первый этап антикризисного управления предотвращение возможных кризисов. Этот процесс включает в себя:

- стратегическое планирование;
- набор и обучение команды антикризисного управления;
- проведение моделирования для реализации стратегического плана.

2. Кризисный этап. Второй шаг реагирование на него и реализация плана управления кризисом, который был создан в докризисный период. Любые действия, которые

предпринимаются на данном этапе, должны быть выполнены оперативно. Например, в период пандемии многими предприятиями была реализована политика удаленной работы из дома, чтобы снизить риск передачи коронавируса, как того требовало правительство. Очевидно, что заранее никому не было известно, как долго придется применять эту политику, поэтому в целях антикризисного управления на втором этапе у компании уже должно быть приложение, поддерживающее эффективность и бесперебойность удаленной работы.

3. Посткризисный этап. Заключительный этап наступает, когда кризис проходит или уже прошел. Однако процесс антикризисного управления еще продолжается. На этом этапе целесообразно оценить примененные стратегии выхода из кризиса, были ли они эффективными или их нужно улучшать. Это поможет предприятию лучше подготовиться к новому кризису в будущем.

Итак, действия, предпринимаемые для управления кризисом, должны быть эффективными и применимыми немедленно, а план антикризисного управления необходим для того, чтобы компания могла уменьшить влияние кризиса.

Литература

1. Система управления эффективностью (СРМ, ЕРМ, ВРМ). https://www.m-bo.ru/as_volgasoft/sistemy-upravleniya-effektivnostyu-crm-erp-bpm.php
2. Сафина Д.М. Управление ключевыми показателями эффективности: учебное пособие /Д.М. Сафина. – Казань: Казан. ун-т, 2018. – 123 с.
3. Составители: Пегов А.А., Пьяных Е.Г. Использование современных информационных и коммуникационных технологий в учебном процессе (Краткий курс лекций). – 2010. – 71 с.
4. Назмутдинов В.Я., Яруллин И.Ф. Управленческая деятельность и менеджмент в системе образования личности. – Казань: ТРИ «Школа», 2013. – 360 с

ГТАХР: 06.81.23

З.Ю. Янтурсина

М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал қ., yan.zulfara@mail.ru

ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ АХУАЛЫ ЖӘНЕ ОНЫ ҚОЛДАУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

THE SITUATION OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN THE CONTEXT OF A PANDEMIC AND WAYS TO SUPPORT IT

Коронавирус әлем елдерін әлекке салды. Вируспен және індеттің салдарымен күресуде ауыртпашылықтарды басынан өткеріп жатыр. Covid-19 вирусының таралуы жалпы Қазақстан экономикасына да айтарлықтай теріс әсер етті. Пандемиядан туындаған қазіргі экономикалық дағдарыс экономиканың көптеген салаларына әсерін тигізді. Мұнайдың әлемдік бағасының төмендеуі мемлекет кірісі мен экономиканың одан әрі құлдырауына әкелу қаупін туғызды. Қатаң локдаун тұсында авиакомпаниялар шығынға батып, кәсіпорындар банкротқа ұшыраудың алдында тұрды. Елде жұмыссыздар саны артып, халық табысынан қағылды. Теңге құнсыздануы тұрғындардың төлем қабілетінің төмендеуіне әкелді.

Пандемияның салдары сонымен қатар шағын және орта бизнес секторына да ауыр соққы болып тиді. Әсіресе қызмет көрсету, сауда, тамақтану, көлік және ойын-сауық салалары қатты зардап шекті (1 сурет). Пандемия кезінде шағын және орта бизнес карантиндік шектеулер жағдайында жұмыс істеді. Пандемияның жағымсыз әсерін миллионға жуық кәсіпкер сезінген.

1 сурет – Пандемиядан зардап шеккен шағын және орта бизнес салалары

Карантиндік шектеулерге байланысты еліміздегі 430 мыңнан астам кәсіпкер жұмысын тоқтатуға мәжбүр болған. 2020 жылғы наурыз бен қараша аралығында жалпы саны 57 000 шағын және орта бизнес субъектісі жабылып қалған. Басым бөлігі шағын кәсіпкерлікпен айналысатындар екен. Осылайша ел экономикасы жалпы 1,8 пайызға төмендеді. Белгілі сарапшылардың пайымдауынша Қазақстан экономикасының пандемияға дейінгі деңгейіне қалпына келуі үшін 2-3 жыл уақыт кетеді.

Кез-келген мемлекеттің міндеті экономикалық өсуді ынталандыру болып табылады. Қазақстанда төтенше жағдай режимі енгізілген сәттен бастап дағдарысқа қарсы шаралар қабылданды. Табысынан қағылған азаматтарға сәуір, мамыр, шілде, тамыз айларында 42 500 теңге көлемінде әлеуметтік көмек көрсетілді. Тұрмысы төмен отбасыларға азық-түлік қоржындары таратылды. Халықтың несие төлемдері кейінге шегерілді.

Тұрақты экономикалық өсу ел экономикасындағы шағын және орта бизнеске тікелей байланысты. Шағын және орта бизнеске келтірілген залалды азайту үшін мемлекет тарапынан қолдау көрсетілді. Наурыз айынан бастап қазанға дейін шағын және орта бизнес субъектілері үшін міндетті төлемдер мен салық төлеу кейінге қалдырылды. "Бизнестің жол картасы – 2025" бағдарламасы бойынша шағын және орта бизнеске арналған несие мөлшері 7 млрд теңгеге дейін өсіп, 5 жыл мерзімге субсидияланатын болды [2].

Бизнесті қолдау мақсатында салық заңнамасына бірқатар өзгерістер енгізілді. Осыған сәйкес жеке кәсіпкерлер жеке табыс салығынан, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірумен айналысатындар ауыл шаруашылығы мақсатында пайдаланатын жерлеріне төлейтін жер салығынан босатылды.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйекте халқына арнаған кезекті «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты жолдауында пандемияның зардабы шағын және орта бизнес саласына ауыр тигенін айтты. Күрделі жағдайды еңсеру үшін 700 мыңнан астам кәсіпкерге салықтық жеңілдіктер беріп, несие төлемдерін 6% дейінгі мөлшерлеменен субсидиялауды тапсырды. Сонымен қатар ҚР Президентінің тапсырмасы бойынша 2020 жылғы 1 қаңтарынан бастап арнаулы салық режимін қолданатын шағын бизнес субъектілері табысқа салынатын салықтардан үш жылға босатылды [3].

Сондай-ақ осы тұста Президент бизнестің дамуына жасалатын кедергіні мемлекетке қарсы жасалған қылмыс ретінде қарастыруды және оны заңмен бекіту туралы бастама көтерді.

Соңғы жылдары Қазақстанда бизнесті жүргізу үшін жағдай жасалып, кәсіпкерлерді қолдаудың түрлі мемлекеттік тетіктері қалыптасуда. Мемлекет кәсіпкерлердің бизнесін цифрландыруға ықпал етуі қажет. Бұл операциялық қызметтерді оңтайландыруға, өндіріс пен өткізу шығындарын қысқартуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар шағын және орта бизнестің жаһандық нарық пен желілерге шығуына мүмкіндік туғызады.

Дамыған шағын және орта бизнес елдегі экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Сыртқы ортаның сын-қатеріне тез бейімделуіне байланысты шағын және орта бизнес көбінесе экономикалық өсу қарқынын айқындайды. Шағын және орта бизнес қызметін қолдай отырып, ынталандыра отырып мемлекет жаңа жұмыс орындарының ашылып, тиісінше халықтың бір бөлігін жұмыспен қамтитыны сияқты артықшылықтарға қол жеткізеді.

Бүгінгі таңда Қазақстан экономикасындағы шағын және орта бизнестің үлесі ЖІӨ-нің 30,8% құрап, экономикалық белсенді 3,3 млн адамды жұмыспен қамтып отыр. Осы саланы

қолдау Қазақстандағы дағдарысқа қарсы шаралардың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Осыған байланысты елімізде шағын және орта бизнесті қолдауға бағытталған бірқатар мемлекеттік және өңірлік бағдарламалар іске асырылуда. Қазіргі уақытта Қазақстанда 1,3 млн шағын және орта бизнес субъектілері жұмыс жасап тұр (2 сурет) [4].

2 сурет – Шағын және орта бизнесте жұмыс істеп тұрған субъектілер саны

Пандемия жағдайында шағын және орта бизнесті қолдаудағы Қазақстанның әрекетін бағалау үшін Ресей, АҚШ пен Қытай сияқты елдердегі мемлекет тарапынан көрсетілген шағын бизнесті қолдау шараларын қарастырайық.

Пандемия басталған кезеңде жағдайды тұрақтандыру үшін Ресей шағын кәсіпкерлікті қолдаудың бірқатар шараларын ұсынған. Несие алған бизнес субъектілері пандемия салдарынан 30% астам кірісін жоғалтқан болса, жарты жылға дейін несиелік демалыс алуға мүмкіндік алған. Банктер шағын және орта бизнесті төмендетілген мөлшерлеменен несиелеген. Бизнес субъектілері үшін қосылған құн салығынан басқа барлық салықтар мен сақтандыру төлемдерін төлеу 6 айға кейінге шегерілген.

АҚШ-та шағын кәсіпкерлікті қолдау үшін жүзеге асырылған шаралар бірі төтенше жағдайдың енгізілуі болды. Бұл үкіметке көмек ретінде 50 миллиард доллар бөлуге, салық төлеу мерзімдерін ұзартуға және жұмысшыларының саны 500-ден аспайтын шағын кәсіпорындарды 10 миллион долларға дейін несиелеу арқылы қолдауға мүмкіндік берді.

Қытайда мемлекет тарапынан жүзеге асырылған шараларын қарастырайық. Өйткені Covid-19 вирусының алғашқы жағдайы Қытайды тіркелген еді. Пандемияға байланысты шағын және орта кәсіпорындарға көмек көрсетуге бағытталған саясатты іске асыру мемлекеттік қолдаудың негізгі міндеттерінің біріне айналды. Өйткені шағын және орта бизнес секторы Қытайдың мемлекеттік саясатының басым бағыттарының бірі саналады. Осыған байланысты Қытай үкіметі бірқатар шараларды жүзеге асырды (3 сурет).

Қытай бұған дейін пандемияның салдарымен күресті 2003 жылы жүргізген. Айта кететін жайт, бұл тәжірибе 2020 жылы Қытай билігінің мінез-құлқына айтарлықтай әсер еткен. Қазіргі уақытта Қытай экономикасы пандемияның теріс әсерінен сәтті қалпына келіп жатыр [5].

Қорытындылай келе, коронавирустық пандемия әлемдік экономика үшін де, Қазақстан экономикасы үшін де ауыр соққы болып тиді. Мәжбүрлі локдаун шағын және орта бизнес субъектілерін табыстан қақты. Халықтың нақты табыс деңгейі мен сатып алу қабілетін төмендетті. Өндіріс орындарының қаржылық жағдайдың нашарлауына байланысты жұмыстары тұралап қалды. Әсіресе шағын бизнес саласындағы кәсіпорындар банкроттықтың алдында тұрды. Дағдарыс жағдайында қаржыландырудың жетіспеушілігі мен несие алуда қиындықтарға тап болды.

3 сурет – Қытай үкіметі қабылдаған шаралар

Осыған байланысты шағын бизнестің экономикалық даму үшін маңыздылығын ескере отырып, мемлекет шағын кәсіпкерлікке көмек көрсетудің бірқатар шараларын әзірлеп, қабылдады. Көптеген қазақстандық шағын және орта бизнес кәсіпорындары мемлекеттің қолдауын көрді.

Шетелдегі шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдауды талдай отырып, негізінен шағын бизнеске көмек көрсету үшін салықтық жеңілдіктер, жеңілдетілген несие беру, несиені кейінге қалдыру, сондай-ақ қызметкерлерге жалақы төлеу үшін шағын бизнесті субсидиялау сияқты шаралар жүзеге асырылғанын айтуға болады.

Сонымен қатар пандемия уақытында бизнесті қолдауға бағыттылған ерекше шара ретінде Қытайдың жедел желісін көрсетуге болады. Жедел желі кәсіпкерлерге мемлекеттік көмекті алу үшін қайда жүгіну қажет екені және қандай көмек ала алатыны туралы сенімді ақпаратты уақтылы алуға көмектесті.

Шағын және орта бизнес секторы экономика үшін маңызды. Өйткені оған халықты жұмыспен қамтамасыз етіп отырған жұмыс орындарының негізгі бөлігі тиесілі. Шағын және орта бизнесті аман алып қалу мен дамыту Қазақстан экономикасының басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Пандемия басталғаннан бері мемлекет шағын кәсіпкерлікке көмек көрсетті деп қорытынды жасауға болады. Бұл олардың көпшілігіне дағдарыс жағдайында өмір сүруге және банкроттықтан аман қалуға мүмкіндік берді. Бірақ пандемияға дейінгі іскерлік белсенділік деңгейіне оралу туралы айтуға әлі ерте деп есептейміз.

Шағын бизнес өзінің қаржылық жағдайын тұрақтандыру үшін әлі де мемлекеттің қолдауына мұқтаж. Отандық кәсіпкерлік жаңа экономикалық бағыттың қозғаушы күші болғандықтан оның дамуына үлкен назар аударылуы тиіс.

Әдебиеттер

1. Досалиев Ө.К., Уразбаева Г.Ж., Абишова А.У., Досболова А. «Шағын және орта бизнес: пандемияның ықпал етуі және экономикалық дағдарыста шығудың жолдары» «Жаһандық пандемия сын-қатерлері жағдайындағы ұлттық экономикалардың қазіргі тенденциялары мен даму перспективалары» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2020
2. «Бизнестің жол картасы-2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 25 тамыздағы № 522 қаулысы. <http://adilet.zan.kz/>
3. Тоқаев Қ.К. Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі атты халыққа Жолдауы 1.09.2020 <https://www.akorda.kz/kz/>
4. www.stat.kz
5. https://forbes.kz/life/opinion/koronavirus_yitaydyi_ekonomikalyi_damuyina_ker_ser_ete_me/

Л.В. Кузьмина, Л.З. Паримбекова, К.Е. Хасенова
НАО «Университет имени Шакарима города Семей», delta509@mail.ru,
lyazzat-p@mail.ru, klarita_khassenova@mail.ru

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ

Современный этап развития экономики характеризуется быстрыми технологическими изменениями, коротким жизненным циклом товаров, повышенным риском ведения бизнеса, высоким уровнем непредсказуемости предпринимательских решений. Появление новых возможностей для развития деятельности наблюдается параллельно с появлением новых угроз, связанных с быстрыми изменениями условий ведения бизнеса, возникновением принципиально новых технологий, цифровизацией экономических процессов. Формируется новый подход к ведению бизнеса, основанный на использовании нетрадиционных бизнес-моделей, применении новаторских решений, определяющих возможности компаний в области укрепления конкурентоспособности и выхода на новые рынки. Доля компаний, которых можно отнести к инновационным, в отдельных отраслях достигает 10–20 %. Инновации становятся решающим фактором для повышения устойчивости и активного развития, как отдельных компаний, так и экономики страны в целом [1].

Сегодня понимание инновационного развития имеет несколько разноплановый характер. По мнению Заболотько А.А., «инновационное развитие» – системный и структурный подход, определяющий развитие экономики, ко всему объему инновационных процессов и их взаимодействию, в основе которых выступают инновации, инновационные продукты (инновационные производства) и инновационная форма услуг (управление, продвижение и использование инновационного продукта) [2].

Й. Шумпетером изложены некоторые инновационные формы развития, что является его несомненной заслугой. Он указал, что возможно «изготовление нового, т.е. еще неизвестного потребителям, блага», т.е. инновационного продукта, или «внедрение нового» метода производства, инновационной технологии, все это является проявлением инновационного развития [3].

Инновационное развитие со всем его многообразием научным сообществом рассматривается как область исследования, объектом которой является сектор экономики, а предметом изучения – вся совокупность организационных, управленческих и экономических отношений, возникающих в процессе формирования и развития инновационного сектора экономики.

Сектор инновационной экономики появился во время первой научно-технической революции. Развиться же ему позволила свободная конкуренция, стимулировавшая изобретать новые продукты и технологии, которые помогали удержаться на рынке и даже увеличить прибыль.

Инновационный сектор экономики – это один из воспроизводственных секторов экономики, обладающий общими характеристиками, экономическими целями, функциями и поведением, что позволяет отделить его от других секторов экономики в теоретических или практических целях, в котором развивается и фиксируется инновационная деятельность, состоящий из трех подсекторов: первый, процесс инновационный, как результат – инновации (включая инновационные технологии); второй, процесс инновационного производства, как результат – инновационный продукт (товар, услуга) (включая промежуточный инновационный продукт); третий, процесс инновационного менеджмента, инновационного маркетинга и инновационного сопровождения инновационного продукта, как результат – инновационная форма услуг управления, продвижения и использования инновационного продукта, т.е. три определяющих последовательных инновационных процесса в

инновационной деятельности с формированием состава и структуры трех уровней инновационной формы рынка в инновационном развитии экономики.

В инновационном секторе экономики происходят все инновационные действия и процессы. Поскольку, если в других формах экономики такие действия и процессы выявлены, то они автоматически относятся к инновационному сектору экономики. Например, если на предприятии разработана инновация (инновационную технологию), то к инновационному сектору экономики относится и ее освоение и ее внедрение. Предприятие может использовать в производстве такую инновацию, сформировав инновационное производство и получить инновационный продукт, став инновационным предприятием. Инновационный сектор может являться составной частью самых различных отраслей экономики, проявляя при этом свою самодостаточность и системность в обеспечении логической последовательности инновационных процессов [2].

Формирование инновационной экономики – это сложная и многоплановая задача, предполагающая долгосрочную совместную работу множества субъектов, каждый из которых включается в решение задачи на своём уровне.

Государственные органы власти создают соответствующие институты, инфраструктуру, стандарты; мотивируют и поддерживают инноваторов; содействуют адаптации работников, высвобождающихся в результате структурных сдвигов.

Власти субъектов Российской Федерации и органы управления местного уровня работают над созданием привлекательных для людей условий жизни и деятельности на вверенной им территории, предоставляют преференции бизнесу.

Граждане – по мере роста своего благосостояния – расширяют спрос и повышают требования к товарам, услугам, состоянию окружающей среды, условиям и качеству жизни, стимулируя тем самым производителей осуществлять полезные обществу нововведения [4].

Одной из основных задач государства по содействию развитию национальных инновационных систем (НИС) является создание эффективного законодательства, а также контроль за исполнением законов. Наличие развитой системы законов является основой успешной реализации инновационной политики. Она предотвращает развитие монополизации, способствует государственной поддержке стратегически важных областей научной деятельности и может вносить ряд других улучшений в экономику страны.

Законодательство Российской Федерации в сфере инноваций складывается из нормативных правовых документов, действующих на федеральном уровне, уровне субъектов Федерации и муниципалитетов. Данная система представляет собой иерархию, в которой исполнение решений вышестоящего законодательного органа обязательно для нижестоящих.

В 2005 году были утверждены Основные направления политики Российской Федерации в области развития инновационной системы на период до 2010 года, в 2006 году - Стратегия развития науки и инноваций в Российской Федерации на период до 2015 года. В рамках реализации мероприятий, определенных указанными документами, заложены основы национальной инновационной системы, предприняты меры по развитию сектора исследований и разработок, формированию инновационной инфраструктуры, а также по модернизации экономики на основе технологических инноваций.

Правительством Российской Федерации 8 декабря 2011 г. была принята Стратегия инновационного развития страны до 2020 г. В ней можно выделить ряд приоритетных направлений. Это развитие человеческого капитала, повышение инновационной активности бизнеса и продвижение инноваций в государственном секторе [5].

Финансирование инновационной деятельности РФ регулируется бюджетным законодательством, предусматривающим предоставление субсидий регионам и муниципалитетам, в том числе и на развитие приоритетных направлений науки и техники. Помимо субсидий разрешается создание государственных и муниципальных внебюджетных фондов для финансирования определенных направлений научной деятельности.

Инструментарий политики инновационного развития не может ограничиваться только обеспечением финансовой стабилизации. Он должен создавать условия: для нового качества

жизни, качественно нового устойчивого экономического роста, выхода на мировые рынки передовых технологий; для диверсификации структуры экономики и экспортного потенциала и формирования национальной инновационной системы.

Литература

1. Соколова А.П., Бондарева Д.В. Инновации в современном мире как источник развития экономики [Электронный ресурс]. Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2019. – № 8-2. – С. 182-190; Режим доступа: <https://vael.ru/ru/article/view?id=686>
2. Заболотько А.А. Инновационное развитие экономики: понятие, проблемы и пути решения [Электронный ресурс]. Режим доступа: [file:///C:/Users/delta/Downloads/innovatsionnoe-razvitiiekonomiki-ponyatie-problemy-i-puti-resheniya%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/delta/Downloads/innovatsionnoe-razvitiiekonomiki-ponyatie-problemy-i-puti-resheniya%20(1).pdf)
3. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: Прогресс. 1982. – С. 159, 154.
4. Абдикеев Н.М. и др. (2014) Инновационное развитие: проблемы и решения [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://elib.fa.ru/fbook/gosteva.pdf/download/gosteva.pdf>
5. Стратегия инновационного развития страны до 2020 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ac.gov.ru/files/attachment/4843.pdf>

МРНТИ: 06.52.13

Л.В. Кузьмина, Л.З. Паримбекова, К.Е. Хасенова
НАО «Университет имени Шакарима города Семей», delta509@mail.ru,
lyazzat-p@mail.ru, klarita_khassenova@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЭКОНОМИКИ

Экологические проблемы экономики – серьезная угроза развитию и безопасности отдельных стран, а также существованию человечества. Среди них особенно остро стоят истощение земельных и водных ресурсов, загрязнение окружающей среды, демографический кризис.

К видам экологических проблем относят: кризис земельных ресурсов; сокращение энергетических запасов; вырубка лесов; загрязнение воздушной среды; загрязнение водоемов и сокращение запасов пресной воды; демографическая проблема.

К началу 1990-х гг. население Земли, по мнению ряда ученых, уже производило максимально допустимую нагрузку на окружающую среду. Как показывают исследования, возможности природы справляться с последствиями человеческой деятельности уже превышены на 25-30%, а экологический долг человечества оценивается в 4 трлн. долл. Учитывая тот факт, что большинство экологических проблем возникают намного позже вызвавших их причин, даже в случае незамедлительного принятия всех необходимых мер качество окружающей среды будет ухудшаться еще долгие годы [2].

Сельское хозяйство - отрасль экономики, обеспечивающая человека продовольствием. Земля дает людям необходимое для жизни, но используется она крайне интенсивно и нерационально. Площадь земельных ресурсов на сегодня составляет около 140 млн. кв. км., из них 23% относятся к деградирующим, а 15% потеряли свои свойства полностью. Вследствие растущей урбанизации сельскохозяйственные угодья все больше используются для добычи воды и хранения отходов.

Интенсивное экономическое развитие влечет за собой повышенное потребление энергии. Постоянно открываются новые месторождения нефти, газа и угля, но многие страны продолжают испытывать острую нехватку этих ресурсов. К 2050 году прогнозируется тотальный дефицит энергоресурсов, поэтому рост их добычи должен продолжаться.

Проблема обезлесения остро стоит во всем мире, так как негативно влияет на экологию, климатические условия, социально-экономическую составляющую жизни людей и ее качество. Из 6 млрд. га леса на сегодняшний день сохранилось лишь 4. США потеряли более трети своих массивов, а в Европе их уже практически не осталось. Половина тропических лесов вырублена, оставшиеся деградируют и интенсивно разрабатываются. Этот процесс провоцирует глобальное потепление и усиление парникового эффекта. Вредные выбросы в атмосферу ведут к повышению концентрации в ней токсических веществ и изменению качественного состава воздуха.

Особую опасность представляют продукты сгорания топлива и загрязнение в результате строительных, земляных и горнодобывающих работ. Все эти вещества оказывают влияние на развитие парникового эффекта. Отсутствие мер по снижению вредных выбросов приведет к повышению температуры воздуха на 4,5°C уже к 2100 году.

Вода ежедневно необходима человеку для поддержания жизнедеятельности и удовлетворения санитарно-гигиенических потребностей. Из всех мировых запасов пресная вода составляет всего 2,5%, причем $\frac{2}{3}$ ее - ледники. Использование воды входит в процессы продовольственного и промышленного производства. Отраслями, потребляющими больше всего воды, являются энергетическая, бумажная, химическая и металлургическая. Проблема загрязнения воды давно приобрела глобальный характер. Во многих регионах люди вынуждены использовать воду, не соответствующую санитарным нормам.

Рост численности мирового населения влечет повышенное потребление всех ресурсов. В 21 веке число людей на планете увеличилось в 4 раза, а ВВП – в 20 раз. Потребность в природных ресурсах возросла на 2000%, а их использование дошло до таких объемов, что самопроизвольное восстановление уже невозможно. Помимо истощения природы, остро стоят проблемы ее загрязнения отходами, нехватки продовольствия и питьевой воды, локальной урбанизации.

Экономические последствия агрессивного воздействия на окружающую среду. Оптимальные для выживания человечества условия колеблются в узких пределах значений химического и физического состава природной среды обитания. Изменение показателей значительно влияет на характеристики уровня жизни человека и возможности экономического развития общества.

Влияние экологических проблем на экономику:

- 1) Сокращение земельных ресурсов и снижение их качества отражается на производстве продовольствия.
- 2) Проблема несоответствия между спросом и предложением энергоресурсов приобрела глобальный характер во второй половине 20 века, особенно затронув страны со слабо развитой экономикой.
- 3) Уменьшение лесных площадей влечет за собой сокращение запасов еды, ресурсов энергии и других продуктов лесного хозяйства, которое отражается на экономике многих государств.
- 4) Восстановление и охрана лесов – один из важнейших аспектов экологической деятельности во всем мире. Ежегодно на эти нужды тратятся миллионы долларов, но на 11 млн. га лесных потерь восстанавливается всего 1 млн. га. Убытки от исчезновения лесов каждый год насчитывают до 5 трлн. долларов.
- 5) Сокращение загрязнения воздуха относится к материально затратным мероприятиям. Они включают в себя разработку и внедрение высокотехнологичных процессов по снижению количества выбросов и переход населения на использование низкоэмиссионных товаров и услуг. Стоимость этих мер колеблется от 1 до 3,5% мирового ВВП, однако при успешном их внедрении в дальнейшем ВВП вырастет.
- 6) Рост экономики неразрывно связан с ростом промышленного потребления воды. 40% населения планеты уже испытывают в ней недостаток. Если не будут приняты меры по рациональному использованию, защите и очищению водных источников, то эта цифра скоро

вырастет до 65%. Сложность решения данной проблемы заключается в высокой затратности и слабой экономической рентабельности.

7) Около 80% жителей планеты – жители развивающихся стран, 1/3 из них регулярно голодает. Дальнейший рост населения в ближайшие 10 лет на 90% будет обусловлен ростом жителей в этих странах. Чтобы приблизить уровень их жизни к стандартам в развитых странах, необходимо увеличить производство энергии и товаров в 5 и 10 раз соответственно.

Экономические проблемы как результат экологического кризиса характерны для всех стран, независимо от уровня их развития. Основой деятельности по сохранению природных ресурсов и защите окружающей среды должно быть бережное отношение к природе. Важно не только устранять последствия загрязнений и разрушений, но и изначально использовать технологии, которые не окажут такого пагубного воздействия на природу.

В заключение необходимо добавить, что в последнее время важной тенденцией является повышение интереса к вопросам охраны окружающей среды у быстро развивающихся экономик, поскольку развитие их хозяйства сопровождается, как правило, ухудшением состояния экологии. В условиях кризиса они активизировали экологическую политику. Например, Китай в 2009 г. объявил о планах инвестировать в защиту окружающей среды в ближайшие 5 лет 454 млрд. долл. В ближайшем будущем такие инвестиции должны превысить показатели США и Японии. В Республике Корея в 2009 г. принят пакет мероприятий, предусматривающий выделение 38 млн. долл. на осуществление «зеленых» проектов.

Необходимость решения вопросов энергетической безопасности, глобального изменения климата, повышения национальной конкурентоспособности за счет снижения энергоемкости производства привела к резкой активизации в начале XXI века развития рынков экологических энергоэффективных товаров и технологий. Они в настоящее время по темпам развития начинают опережать традиционные экологические отрасли (текущие оценки современного рынка экологических товаров и услуг колеблются в пределах 900 млрд. – 2 трлн. долл., противоречия в методах подсчета не позволяют оперировать на экологическом рынке точными статистическими данными). По оценке экспертов консалтинговой компании Roland Berger, экологические технологии станут лидирующими в развитии мирового хозяйства в XXI веке. Прогнозируется, что объемы экологического рынка к 2021 г. удвоятся по сравнению с нынешним показателем и составят 3,1 трлн. евро.[2].

Литература

1. Как экономика и экология влияют друг на друга?[Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://musorish.ru/kak-ekonomika-i-ekologiya-vliyayut-drug-na-druga/>
2. Пискулова Н.А. Влияние экологического фактора на мировое экономическое развитие?[Электронный ресурс]. Режим доступа: <file:///C:/Users/delta/Downloads/vliyanie-ekologicheskogo-faktora-na-mirovye-ekonomicheskoe-razvitie.pdf>

МРНТИ: 06.91

К.Е. Хасенова, Ж.М. Орынканова, Н.М. Анарбеков, Д. Исмаилов
НАО «Университет имени Шакарима города Семей», klarita_khasenova@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ НА ЭКОНОМИКУ КАЗАХСТАНА

В мире в связи с пандемией COVID-2019 проблема устойчивого развития производства продовольствия имеет очень важное значение в любой стране. В связи с этим производство, потребление, продажа товаров питания являются составляющими агропродовольственной политики каждого государства. Основные причины обострения продовольственного обеспечения в миреследующие:

– сокращение посевных площадей вследствие выбытия их на сельскохозяйственныенужды;

– рост народонаселения. По прогнозу Организации Объединённых Наций, население Земли к 2050 г. увеличится на 2,0 млрд человек и достигнет 9,1 млрд [1]. При этом аграрное производство необходимо будет увеличить на 70%;

– уменьшение орошаемых земель, обмеление рек;

– сокращение поголовья пастбищного животноводства, в результате чего темпы прироста объёмов мяса оказываются ниже темпов роста населения.

Для Казахстана обеспечение продовольственной безопасности имеет большое значение. Чтобы отказаться от иностранных товаров, нужно обеспечить достаточный объём продуктов питания, что требует проведения специальной экономической политики государства в этом направлении. В целях защиты рынка от иностранных товаров в Казахстане следует производить отечественные конкурентоспособные товары, качественные продукты питания. Для этого сельское хозяйство Казахстана должно быть наукоемким, продуктивным. Таким образом можно обеспечить рост доли национальных товаров во внутреннем потреблении и на внешнем рынке.

Повышение производительности в отрасли опирается на научные достижения в сельском хозяйстве и передовой мировой опыт. Казахстанские природно-климатические условия позволяют существенно увеличить производство сельскохозяйственной продукции для внутреннего и внешнего рынков [2]. Внедрение инновационно-научно обоснованная стратегия его развития основа продовольственной стабильности каждого государства. Большую актуальность приобретает разработка экономико-математических моделей. Они дают возможность прогнозировать потребность продовольственного обеспечения.

Когда объём внутреннего продовольственного рынка 80-85% составляют отечественные товары, то уровень продовольственной безопасности считается оптимальным; если этот показатель 60–80%, то уровень недостаточный и критический, если страна обеспечивается только 60% товаров собственного производства, наступает зависимость от импорта. Значит, государство напрямую зависит от импорта. Государство, имеющее запасной объём продовольствия на 90 дней, или 17% годового объёма потребления, обеспечено продовольствием в полной мере. Большинство стран в мире в той или иной мере зависят от импорта продовольствия. Только 7 государств на 100 % самообеспечены продовольствием, 70-80% составляет обеспеченность продовольствием в 75 странах, на 50-60% – в 50 странах с населением более 1 млрд. человек [3]. Учитывая данные по ЕС, самообеспеченность по зерну составляет 122%, по сахару – 127, сливочному маслу – 127, мясу – 107% [4].

Задача обеспечения продовольственной безопасности как основной составляющей национальной безопасности страны отражена в Законе РК «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 6 января 2012 г. Отечественные землеугодья для сельского хозяйства занимают 80% общей площади, равные площади всей Западной Европы. Такие масштабные земли, если их использовать наукоемко, способствуют повышению эффективности сельского хозяйства, дадут нам желаемые результаты по обеспечению продовольственной безопасности.

Республика Казахстан обладает большими возможностями по обеспечению не только регионального масштаба продовольственной безопасности. Казахстан по количеству пахотной земли на душу населения (1,5 га) занимает второе место в мире. С такими показателями страна может уверенно войти в лидеры мировых экспортёров продовольствия. На сегодняшний день отечественная экономика зависит от цен на нефть и сырьё. Чтобы эффективность экономики Казахстана показывала устойчивый рост, надо развивать сельское хозяйство. Если продуктивность сектора увеличится, страна может выйти на мировые продовольственные рынки. В свою очередь, это даёт возможность диверсификации её экспорта.

Проблема обеспечения продовольственной безопасности является одной из важнейших задач современного этапа развития Республики Казахстан. Для обеспечения продовольственной стабильности страны необходимо привлекать инвестиции в сельское

хозяйство и пищевую промышленность [5]. Если эффективность сельского хозяйства даёт рост прибыли отечественного производства, то такой темп роста сохранится до 2025 г. Около 80% внутреннего рынка продовольственных товаров должны составлять отечественные продукты [6].

К 2020 г., по данным ЕАЭС, был рост валового производства в сельской отрасли, в долларовом соотношении составивший 118,6 млрд., объем валового производства повысился на 3,7%. По сравнению с 2017г. в 2020 г.в целом по ЕАЭС было небольшое увеличение посевных площадей для выращивания сельскохозяйственных товаров на 615,3 тыс. га (0,6%), до 110,0 млн га, за счёт роста площадей кормовых культур на 962,3 тыс.га (14,9%), масличных культур на 1,9 млн. га (12,31), и картофеля на 42,3 тыс. га (2,2 %). Посевные площади бахчевых и зерновых культур в отчётном периоде сохранились практически на уровне 2017 г. В то же время в ЕАЭС наблюдалось сокращение посадочных площадей винограда (на 9,4 %), а также сахарной свёклы (на 3,3), зерновых и зернобобовых культур (на 1,1%) (табл. 1).

Традиционно наибольшая доля (порядка 60%) посевных площадей в ЕАЭС отводится под зерновые и зернобобовые культуры. При этом в отчётном периоде в Казахстане отмечено сокращение площадей под эти культуры на 7,0% по сравнению с 2017 г. В 2020 г. в сельскохозяйственной отрасли Казахстана сохранилась стабильная ситуация, несмотря на кризис.

Таблица 1 – Производство продукции сельского хозяйства ЕАЭС, млрд. долл. США

Страна/Регион	2017 г.	2018г.	2019г.	2020 г.
ЕАЭС	114,4	109,0	115,4	118,6
Армения	1,9	1,8	1,9	1,9
Белоруссия	9,3	9,3	10,3	11,2
Казахстан	12,5	13,0	13,8	15,0
Киргизия	3,0	3,0	3,1	3,2
Россия	87,6	81,9	86,3	87,3

Примечание: Составлено на основе источника [7].

По итогам 2020 г. объем валовой продукции в сельской отрасли увеличился на 2,2 %, а производство продуктов питания выросло на 2,3%. Правительство РК выделило дополнительно 60 млрд. тенге для поддержки отечественных товаропроизводителей, занятых сельским хозяйством, на субсидирование инвестиционных вложений, ставок вознаграждения при кредитовании и лизинге сельхозтехники, субсидирование в рамках гарантирования и страхования займов субъектов АПК, развитие животноводства и поддержку растениеводства. Для пополнения оборотных средств фермеров Министерством сельского хозяйства РК приняты меры по доступному финансированию. По программе Министерства сельского хозяйства РК «Кен дала» около 2,5 тыс. фермеров получили на весенне-полевые работы 70 млрд.тенге. Для устойчивого производства в АПК был кредитован проект «Экономика простых вещей».

В 2020 г. было дополнительно выделено из бюджета Республики Казахстан 400 млрд. тенге, из них 100 млрдю тенге в связи с введением режима пандемии переданы аграриям для проведения посевных работ. В 2020 г. для выполнения плана по форвардному закупу сельскохозяйственной продукции (пшеницы, ячменя, масличных культур и гречихи) выделены средства в объеме 24,5 млрд. тенге.

В условиях пандемии в 2020 г. Казахстан исполнил все экспортные обязательства по зерну. Экспорт зерновых культур составил 8 млн.т. Если учитывать, что объем экспорта зерна и муки за последние 10 лет в среднем составляет 8,5 млн т, можно констатировать тот факт, что введенные весной меры по ограничению вывоза зерна и муки практически не сказались на объемах экспорта.

Таким образом, перспективные направления при пандемии для обеспечения продовольственной стабильности в Казахстане:

- льготное микрокредитование сельхозпроизводителей следует осуществлять по ставке 4-5% годовых для обеспечения доступности финансирования;
- необходимо повысить эффективность сельского хозяйства, включая продовольственную систему обеспечения населения качественными продуктами питания;
- одна из основных задач отечественного производства – рост конкурентоспособности и проведение политики импортозамещения;
- следует увеличить эффективность внешне торговой деятельности переходом от узкоориентированного экспорта к диверсификации товаров.

Литература

1. Сатыбалдин А.А. Стратегия экономической безопасности и социальной стабильности Казахстана: коллективная монография. – Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2019. – 740с.
2. Акимбекова Г.У. Снижение себестоимости зерна и продуктов его переработки: отраслевые и региональные особенности / Г.У. Акимбекова, А.Б. Баймуханов, У.Р. Қасқабает // Проблемы агрорынка. – 2020. – № 2. – С.11–19.
3. Филимонова Е.А. Проблемы методологии экономической безопасности в условиях экономического кризиса / Е.А. Филимонова // Российское предпринимательство. – 2015. – № 16(13). – С.1949-1964.
4. Барышева Г.А. Российское сельское хозяйство: 150 лет перманентных реформ и их последствия / Г.А. Барышева, Ю.С. Нехорошев // Материалы к публичным лекциям. – 2003. – № 35. – С. 34–39.
5. Зинченко А.П. Аграрная политика / А.П. Зинченко, В.И. Назаренко, В.В. Шайкин. – М.: Колос, 2015. – 243 с.
6. Жолмуханова А.Ж. Продовольственная безопасность Казахстана: состояние, проблемы, пути решения / А.Ж. Жолмуханова, А.Ж. Койтанова // Проблемы агрорынка. – 2018. – № 3. – С.23–29.
7. Экономические индикаторы. Статистика Евразийского экономического союза. – 2020 [Электронный ресурс]. - URL: / http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Pages/statpub.aspx.

МРНТИ 06.81.12

Д.А. Амирбаева

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», aliya_kattabaeva@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ФОРМ И МЕТОДОВ ФИНАНСОВОГО МЕХАНИЗМА В АПК

Рыночные преобразования, проводимые в агропромышленном комплексе, обусловили определенные актуальные проблемы, от решения которых зависит разработка экономического механизма, обеспечивающего сбалансированное и стабильное развитие отраслей, формирующих аграрный сектор.

Многообразие сложных взаимосвязей общественного производства обусловлено денежными (стоимостными) отношениями.

В процессе создания, распределения и использования совокупного общественного продукта деньги обособливаются от обращения товаров и совершают относительно самостоятельное движение, образуя денежное обращение и фонды денежных средств хозяйствующих звеньев, населения и государства.

Финансы связаны с возникающими экономическими отношениями, с движением денег, формированием, распределением и использованием денежных доходов и накоплений.

Экономические отношения сводятся к финансовым, выступают одной из сторон финансово-денежных отношений; устойчивое экономическое развитие сопровождается макроэкономическим регулированием. Полная экономическая самостоятельность хозяйствующих субъектов базируется на кругообороте капитала в денежной форме. Поэтому государственное регулирование должно быть направлено в основном на контроль за сферой обращения финансовых (денежных) ресурсов, а через них непосредственно и за сферой производства.

Понятие «финансы» охватывает обширную область экономических отношений, связанных с распределением общественного продукта в денежной форме.

Внешнее проявление финансов в экономической жизни происходит путем движения у разных участников общественного производства, которое представляет передачу денежных сумм от одного владельца к другому в виде безналичных или наличных расчетов. Эта особенность проявилась в происхождении термина «финансы» от лат. «gr̄ncu» – «конец», «финиш», «окончание платежа», расчет между субъектами экономических отношений как совокупность доходов и расходов государства, хозяйственных единиц, их комплексов.

Последовательность соподчинения отношений в общественной системе включает: общественные отношения в целом – «производственные отношения - денежные отношения - финансовые отношения» (налоговые, бюджетные, государственно-кредитные, внутривладельческие, межхозяйственные, домашние хозяйства, внешнеэкономические).

Функция применительно к финансам означает круг деятельности присущей экономической категории, проявление сущности в действии. Финансы являются сложной, специфической экономической категорией, производной от категории денег, с глубоким проникновением во все сферы общественно-политической и экономической жизни. В настоящее время наибольшее признание получили 2 основные концепции финансов – распределительная и воспроизводственная. Понятие «финансовая система» охватывает совокупность отношений, на основе которых образуются и используются составляющие фонды денежных средств, а также органов, организующих эти отношения. В соответствии с этим финансовая система состоит из трех частей: совокупности финансовых отношений, фондов денежных средств, финансового управления. Финансовая система включает следующие подсистемы: базовые (налоговая, бюджетная, внешнеэкономических отношений); обеспечивающие (финансовых планов, учета, статистики, нормативно-законодательного обеспечения, финансового контроля, автоматизированного управления, кадрового обеспечения).

Финансовые ресурсы являются денежными накоплениями и денежными фондами при распределении и перераспределении валового общественного продукта и национального дохода.

Финансовые ресурсы – источники денежных средств, возможности субъектов хозяйствования в их образовании: средства, которые находятся в фондах. Следовательно, финансовыми ресурсами являются денежные накопления и денежные фонды при распределении валового общественного продукта и национального дохода.

Следует отметить, что финансовый фонд (накопление запас) – целевые денежные средства, сформированные финансовыми методами, используемыми на удовлетворение определенных потребностей.

Финансовые ресурсы представляют источники денежных средств, возможности в их образовании, а также связанные с фондами.

Основными источниками финансирования могут быть: собственные средства (прибыль, амортизационные отчисления), государственный бюджет, смешанные инвестиции (государственные – частные), населения, отечественных и зарубежных компаний, коммерческих банков.

Финансовые ресурсы – краткосрочные, долгосрочные кредиты банков, средства других предприятий, облигационные займы, источником возврата которых являются финансовые ресурсы. Заемные финансовые ресурсы – это ресурсы, мобилизационные на

финансовом рынке: банковский кредит, ссуды других кредиторов и иные долговые обязательства и денежные средства, полученные от размещения облигационных займов, доходы от эмиссии ценных бумаг.

По материальному содержанию финансы – это целевые фонды денежных средств, в совокупности представляющие собой финансовые ресурсы предприятий.

Финансовый рынок представляет совокупность денежного рынка (валютного и дисконтного) рынка капиталов (ценных бумаг и кредитов). Он является специфической сферой денежных отношений, где объектом сделки являются свободные денежные средства населения субъектов, хозяйствования и государственных структур, представляемых пользователям под ценные бумаги и ссуды.

Ценные бумаги состоят: из акций акционерных обществ, государственных долговых обязательств (облигации различных органов управления, казначейские обязательства); производных ценных бумаг (сертификаты акций, опционные акции на льготных условиях); векселей (безусловное письменное долговое денежное обязательство, в том числе коммерческие бумаги – краткосрочные финансовые простые векселя банков (нетоварные операции) для привлечения денег в оборот эмитента); акций предприятий (средство мобилизации дополнительных ресурсов); депозитарные сертификаты банков (обязательства по выплате размещенных депозитов).

Финансовая система (механизм) представляет совокупность денежных отношений, формирование имущества предприятия, получение доходов, привлечение заемных источников финансирования хозяйственной деятельности, распределение доходов.

Финансовый механизм включает следующие подсистемы: финансовые, планирование (прогнозирование), финансовые рычаги и стимулы; организационная структура и правовой режим. Эти подсистемы состоят из финансовых прогнозов и показателей, норм и нормативов, нормативов распределения, организации управления, законодательных и нормативных актов. К элементам финансового механизма относятся формы финансовых ресурсов, методы их формирования, система законодательных норм и нормативов, которые используются при определении доходов и расходов государства, организации бюджетной системы, финансов хозяйствующих субъектов и рынка ценных бумаг.

Методы финансового механизма управления включают: финансовые рычаги, правовые и нормативное обеспечение, инвестирование, кредитование, страхование и т.д. (рисунки 3).

Финансовый механизм подразделяется на: регулирующий и директивный. Регулирующий механизм характерен для организации внутривозрастных финансовых отношений на частных предприятиях. В этом случае государство устанавливает общий порядок использования финансовых ресурсов, остающихся на предприятии после уплаты налогов и других обязательных платежей, и самостоятельно разрабатывает формы и виды денежных фондов, направления их использования.

Директивный финансовый механизм, как правило, разрабатывается для, финансовых отношений, в которых непосредственно участвует государство. В его сферу включаются налоги, государственный кредит, бюджетное финансирование, организация бюджетного устройства и бюджетного процесса.

Функция применительно к финансам означает круг деятельности, присущей данной экономической категории, проявления сущности в действии, специфические способы выражения присущие категории свойств. В ней раскрывается её экономическая природа. Наибольшее признание получили 3 основные функции: производственная, распределительная и контрольная.

Производственная функция выражается в образовании целевых фондов денежных средств и их совокупности финансовых ресурсов, т.е. осуществляется поиск различных доходных источников.

Распределительная функция – процесс формирования и использования денежных средств, поддержания определенной структуры капитала.

Контрольная функция – это обеспечение эффективности действия первых функций финансов- воспроизводственной и распределительной.

Необходимость контроля за финансово-хозяйственной деятельностью хозяйствующего субъекта обусловлена сущностью финансов в качестве денежных отношений и связана с формированием и расходованием денежных средств и затрагивает интересы государства и работников.

Контроль проявляется через анализ финансовых показателей деятельности предприятия и меры воздействия различного содержания (например, анализ финансового состояния на предприятии с целью его улучшения, контроль за уплатой налогов в бюджет, применение штрафных санкций, контроль за целевым расходованием представленных ресурсов и т.д.).

Центральным звеном финансовой системы является бюджет – основной денежный фонд государства, инструмент воздействия на развитие экономики и социальной сферы. С его помощью государство, осуществляя перераспределение национального дохода, изменяет структуру общественного производства, влияет на результаты хозяйствования, выполняет социальные преобразования.

Налоговое регулирование остается приоритетным направлением, так как в результате происходит огосударствление части национального дохода.

Проводя налоговую политику, государство руководствуется критериями доходности, с учетом общественных интересов и потребностей:

- различные приоритеты налоговой системы весьма подвижны и зависят от экономической конъюнктуры;
- налоговая система, являясь ведущим звеном экономического механизма функционирует в государственной системе и в частном предпринимательстве;
- налогообложение носит противоречивый характер: чем активнее государство стремится с помощью налогов вмешаться в стихийный распределительный процесс, тем упорнее ему противодействуют социальные силы.

Налогообложение рассматривается как комплексная система, состоящая из взаимосвязанных элементов – отдельных видов налогов, которые, имея свои характерные особенности. В то же время воздействуют на систему в целом, определяют в совокупности целевую направленность налоговой системы. Эта система формируется в зависимости от характера государственного и, соответственно, бюджетного устройства, принципов формирования и задач бюджета, характера и методов государственного вмешательства в экономику, активности осуществляемых через бюджет перераспределительных процессов. Следовательно, выделяются условно три сферы деятельности людей, подлежащих налогообложению: природопользование, превращение ресурсов в продукцию, экология.

Однако многообразие осуществляемых в экономической литературе вопросов воздействия налоговых механизмов на финансовое обеспечение государства в целом в условиях быстроменяющейся ситуации остаются недостаточно изученными.

Основные направления и теоретическое обоснование налогообложения содержится в первоисточниках экономической науки. Все налоги и всяких оснований на них доход получают из трех первоначальных источников дохода и выплачиваются непосредственно из заработной платы, прибыли с капитала, ренты земли.

Государственное регулирование здесь охватывает практически все стороны жизни общества и обеспечивается путем сочетания экономической эффективности с социальной ориентацией при всех формах собственности. Надо отметить, что принятая государством та или иная экономическая модель имеет определенную основу, учитывает хозяйственно-социальные задачи, на базе которых строится соответствующая политика.

Налоги, как особый механизм регулирования экономики и финансового обеспечения общества является своеобразным кровеносным сосудом всего бюджетно-финансового механизма.

Следует отметить, что разработка налогового регулирования АПК и единой методики оценки инвестиционной привлекательности сельского хозяйства как отрасли в целом, так и отдельных регионов, сельскохозяйственных предприятий, в новых экономических условиях должно находить отражение в новых научных исследованиях.

Литература

1. Адамбекова А. А. Взаимодействие секторов финансового рынка Казахстана и их регулирование: учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2012. – 494 с
2. Искаков Н., Есекина Б. Предпосылки перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию. //Транзитная экономика, 2005 – № 2 – с. 5
3. Нурманов А. Государственное регулирование экономики в АПК в условиях рынка.//Транзитная экономика, 2006 – № 5-6. – с.72
4. OECD Development Pathways: Multy-dimentional Review of Kazakhstan. – URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264246768-en> (дата обращения 20.04.2018).
5. Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года. – URL: <http://www.nationalbank.kz/?docid=382&switch=russian> (дата обращения: 15.01.2020).
6. Бахтиярова А.Ж. Основные проблемы и текущая ситуация в сельскохозяйственном секторе Республики Казахстан // Доклады НАН РК. – 2017. – № 3. – С. 164-168.

МРНТИ 06.81.12

Д.А. Амирбаева, К.Е. Хасенова

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», aliya_kattabaeva@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ АПК

Развитие агропромышленного комплекса страны в своей основе опирается на инвестиционную деятельность субъектов хозяйствования, поскольку экономическая аксиома – добиться устойчивого роста в какой-либо отрасли без масштабных инвестиционных вложений невозможно. Инвестиционная привлекательность предприятий агропромышленного комплекса Казахстана еще не оценена в полной мере, и прежде всего его перерабатывающих отраслей, поскольку именно в этой сфере концентрируется в современных условиях основная часть денежного оборота продовольственного рынка.

Для устойчивого функционирования сельского хозяйства в условиях рыночной среды особую значимость приобретают вопросы адаптации к рискам сельскохозяйственного производства, во многом связанные с различиями природных, социально-экономических условий, определяющих функционирование и развитие агропродовольственной сферы [93].

Наряду с большой разновидностью рисков, характерных для сельскохозяйственного производства, наиболее важным является экономический риск, возникающий в процессе осуществления хозяйственной деятельности и связанный с опасностью потенциально возможных потерь ресурсов, а также недополучением доходов. Неблагоприятные погодные условия являются источником риска сельскохозяйственного производства, проявляющегося прежде всего в колебаниях урожайности культур и объемов сельскохозяйственной продукции. При этом погодный риск накладывается на экономический, что затрудняет его выявление и анализ. В сельском хозяйстве присутствуют и специфические риски, связанные с функционированием сельскохозяйственных угодий, жизнедеятельностью растений и животных как основных объектов труда. Вместе они влияют на специализацию хозяйств, соотношение затрат ресурсов и средств производств.

В растениеводстве снижение риска достигается биологическими способами защиты, т.е. использованием сельскохозяйственных культур, устойчивых к засухам, заморозкам и т.п. Селекция позволяет создать позднеспелые сорта, что защищает сельхозкультуры от весенних заморозков, а также снижает потери за счет применения агротехнических приемов, рассчитанных на определенные колебания погодных условий, орошение, боронование, внесение удобрений по научно обоснованной схеме, снегозадержание, борьбу с сорняками и вредителями растений.

Выявление эффективных способов снижения сельскохозяйственных рисков осуществляется на основе разработки научно обоснованных рекомендаций и требует знания структуры и источников финансовой поддержки, обеспеченных техникой, средствами защиты в растениеводстве, финансовыми гарантиями страховой защиты. Воздействие на риск методом страхования означает, что другие способы не в полной мере компенсируют возможный ущерб и убытки от различных рисков.

Наиболее важными элементами, положенными в основу классификации рисков, являются:

- время возникновения;
- основные факторы возникновения; характер учета;
- характер последствий; сфера возникновения и.д.т.

Финансовый риск связан с возможностью невыполнения фирмой своих, финансовых обязательств. Основными причинами финансового риска является обесценивание инвестиционно-финансового портфеля вследствие изменения валютных курсов, неосуществления платежей.

Рыночные риски характеризуют нестабильность экономической конъюнктуры – финансовых потерь вследствие изменения цены товара, снижения спроса на продукцию транзакционный валютный риск, потери, ликвидность. Кредитные риски, не выполняются обязательства у банков (не возврата кредита) и предприятий, имеющих дебиторскую задолженность и действующих на рынке ценных бумаг.

Развитие аграрного производства обуславливается прежде всего природно-климатическими рисками, влияющими на изменение качественных и количественных характеристик произведенной продукции, а именно снижение урожайности и валового сбора зерновых культур, атаки насекомых, падеж скота; экологическими, т.е. ухудшение состава почв, загрязнение вод и т.д.; финансовыми, связанными невыполнением предприятием финансовых обязательств вследствие неосуществления платежей, изменения валютных курсов; ценовыми - в результате неустойчивого характера цен реализации сельхозпродукции, приобретаемых ресурсов, их трудно прогнозируемого характера; производственными - снижение предполагаемых объемов производства, росте материальных затрат, уплата повышенных платежей и налогов, несвоевременные поставки и т.д.; экономическими последствием которых являются уменьшение прибыли сельхоз товаропроизводителей, потеря ценовой конкурентоспособности в сравнении с зарубежными производителями-экспортерами.

Мировой опыт показывает, что высокие риски не останавливают инвесторов, если они учтены при разработке проектов и они достаточно эффективны. Однако большинство этих исследований ориентировано на проблемы эффективности капитальных вложений в АПК, общие вопросы современной методики анализа проектов рисков в других отраслях. При этом важные вопросы рисков инвестиций в сельское хозяйство остаются неисследованными.

Существует целый ряд методов анализа рисков инвестиционных проектов. Для получения достоверных результатов при применении этих методов необходимо иметь соответствующую входную информацию. Проблема информационного обеспечения анализа рисков в сельском хозяйстве изучена недостаточно полно.

Изучение рисков инвестиций в сельском хозяйстве и всесторонний анализ инвестиционных проектов призваны обоснованно обеспечивать снижение рисков

инвестиций и повышение эффективности проектов, создавать условия для привлечения необходимых финансовых ресурсов в развитие сельскохозяйственного производства.

Целью анализа инвестиционных проектов является изучение эффективности и возможности осуществления проекта, на основе которых формируется решение о его принятии или отклонении. Эффективность отражает отношение полученного, результата к произведенным издержкам, а осуществимость характеризует возможность реализации проекта.

Системный подход к проектному анализу требует проведения его в следующих основных аспектах: коммерческом, техническом, институциональном, социальном, экологическом, финансовом, включая анализ коммерческой и бюджетной эффективности, анализ с позиций национальной экономики, а также всестороннего исследования рисков (на данном этапе под риском следует понимать, во-первых, невозможность реализации проекта, во-вторых, возможность потери эффективности проекта; более полное и точное определение риска будет рассмотрено ниже). Все эти направления анализа тесно связаны между собой.

Системный анализ оценивает проект с точки зрения обеспечения его сырьем, материалами, комплектующими, с одной стороны, и с точки зрения продажи производимой продукции и услуг проекта на рынке, с другой стороны.

Финансовый анализ объединяет в той или иной степени все аспекты анализа инвестиционного проекта в стоимостном выражении. Этот вид анализа включает исследование различных финансовых показателей, большинство из которых тесно связаны с рисками проекта. Это, с одной стороны, характеристика участников проекта (оценка их финансовой устойчивости), с другой – оценка эффективности самого проекта и его финансовых последствий для участников.

Рассматривая инвестирование как процесс развития сельскохозяйственного производства в современных условиях, можно отметить, что инвестиционное решение в этой сфере приобретает стратегическую направленность, если его реализация связана с предупреждением воздействий окружающей среды (возможности и угрозы) и с учетом специфики организации (сильные и слабые стороны). В этой связи можно выделить ряд характеристик экономических интересов, наличие которых позволяет рассматривать инвестиционные решения как стратегические. К ним следует отнести: инновационный характер; необратимость последствий; направленность на перспективные цели предприятия, на возможности, а не на задачи, на будущее, а не настоящее; неопределенность множества альтернатив и важная самостоятельная роль процедуры их формирования; субъективность по своей природе. Ускорение и усложнение изменений во внешней среде, обуславливающие формирование стратегической направленности инвестиционных решений, заставляют искать пути повышения обоснованности принимаемых управленческих решений. Для стратегических и инвестиционных решений это означает решение проблемы учета фактора риска как возможности нежелательного развития событий. Возникновение риска в обоих случаях связано с тем, что в момент принятия решений практически невозможно получить точные и полные знания об отдаленной во времени среде реализации решений, обо всех действующих или потенциальных внутренних и внешних факторах. Все это суть выражения неопределенности как объективной формы существования окружающего нас мира. Объективно существующая и принципиально неустранимая неопределенность, имеющая место при принятии перспективных (стратегических и инвестиционных) решений, приводит к тому, что риск таких решений никогда не бывает нулевым. Это обуславливает необходимость применения стратегического подхода к разработке и обоснованию инвестиционного решения в АПК с учетом фактора риска.

По поводу поставленной проблемы существуют две точки зрения. С одной стороны, предлагается стратегические решения с финансовых позиций рассматривать как инвестиционные, соответственно для их обоснования использовать методы инвестиционного анализа, адаптированные для учета воздействий внешней среды. С другой стороны, считается, что поскольку сходство между двумя типами решений чисто внешнее, а различия

настолько значительны, то для обоснования стратегических инвестиционных решений необходимо разрабатывать новые концепции и методологию, в основе которых:

- предприниматели (инициаторы инвестиционных проектов);
- инвестиционные проекты, потенциал (финансовый, материально-технический, интеллектуальный, информационный, управленческий);
- инвестиции для реализации инвестиционных проектов и прибыль;
- объем инвестиций, сроки и условия получения инвестиций, прогнозируемая прибыль, инвестиционные риски проектов.

Поиск потенциальных инвесторов, контакты с консалтинговыми фирмами, органами регионального и государственного управления, а также с другими субъектами инвестиционной деятельности. В процессе обоснования стратегического инвестиционного решения не следует смешивать его стратегическую и инвестиционную составляющие. Это предполагает, что в современных условиях ведения аграрного производства обоснование стратегического аспекта перспективного управленческого решения играет определяющую роль при принятии решения реализации.

Инвестиционный аспект обоснования решения в данном случае должен выполнять роль стоимостного выражения целесообразности реализации решения. Это означает, что первым требованием, которому должно удовлетворять принимаемое решение, является соответствие решения стратегии предприятия комплексу взаимосогласованных решений, обеспечивающих его выживание в долгосрочной перспективе. Однако не стоит принимать решение, реализация которого приведет к значительным убыткам вследствие действия фактора риска. Сущность понятия «стратегическое инвестиционное решение» заключается в использовании стратегического подхода к обоснованию инвестиционного решения, обусловленного современными условиями ведения сельскохозяйственного производства.

Экономическая составляющая позволяет исследовать природу стратегического инвестиционного решения в АПК как результата процесса взаимодействия различных компонентов системы предприятия. Ее использование в данном случае в качестве инструмента описания и исследования необходимо, поскольку раскрывает эволюцию системы, предполагающей образование потенциала в ходе взаимодействия ее компонентов. Такой подход особенно актуален для организации аграрного производства, в котором осуществляется процесс разработки и реализации стратегических инвестиционных решений, имеющий своей целью качественное изменение организации на основе её сильных сторон с учетом взаимодействия с внешним окружением. Более того, вероятностные процессы, предполагающие нелинейные связи, спонтанность, в определенной степени характеризуют сущность стратегического управления в АПК, предполагающего его адаптацию к неожиданно возникающим угрозам при ведении аграрного бизнеса

Для создания финансового механизма в аграрном секторе экономики необходимы:

- последовательная децентрализация инвестиционного процесса, увеличение доли собственных средств предприятий в общем объеме капитальных вложений, повышение роли амортизационных отчислений;
- размещение государственных инвестиций на производственные цели на конкурсной основе;
- осуществление возвратности централизованных вложений;
- расширение практики совместного государственно-коммерческого финансирования проектов;
- усиление государственного контроля за целевым расходованием государственного бюджета, направленного на инвестиции;
- расширение практики страхования и гарантирования поддерживаемых государством инвестиционных проектов;
- стимулирование иностранных инвестиций.

Таким образом, хозяйствующие субъекты должны привлекать внешние источники инвестирования путем прямых инвестиций, коммерческого кредитования венчурных (рисковые) операций государственного финансирования.

Инвестиционный механизм представляет собой целенаправленно созданную, взаимодействующую совокупность методов и форм, источников инвестиций, инструментов и рычагов воздействия на воспроизводственный процесс на макро- и микроуровне в интересах расширения действующего производства или авансирования вновь создаваемого производства и включает в себя: мотивационный блок, ресурсное обеспечение, правовое и методическое обеспечение, организационное обеспечение.

Литература

1. Адамбекова А. А. Взаимодействие секторов финансового рынка Казахстана и их регулирование: учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2012. – 494 с.
2. Исаков Н., Есекина Б. Предпосылки перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию. //Транзитная экономика, 2005 – № 2 – С. 5
3. Нурманов А. Государственное регулирование экономики в АПК в условиях рынка./Транзитная экономика, 2006 – № 5-6. – С. 72
4. OECD Development Pathways: Multy-dimentional Review of Kazakhstan. – URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264246768-en> (дата обращения 20.04.2018).
5. Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года. – URL: <http://www.nationalbank.kz/?docid=382&switch=russian> (дата обращения: 15.01.2020).
6. Бахтиярова А.Ж. Основные проблемы и текущая ситуация в сельскохозяйственном секторе Республики Казахстан // Доклады НАН РК. – 2017. – № 3. – С. 164-168.

МРНТИ: 06.81.12

Д.К. Каттебаев

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», aliya_kattabaeva@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Анализ финансовой устойчивости предпринимательства особенно актуальна в условиях кризисной экономики не только страны, но и мира в целом. Обеспечение выживаемости организации в современных условиях – это важнейшая функция управленческого персонала, которому необходимо подлинно расценивать финансовое состояние предприятия. Знание состояния финансовой устойчивости своей организации служит основой для принятия правильных финансовых решений.

Фиксирование пределов финансовой устойчивости потенциальных клиентов и конкурентов, предполагает успешную финансово-хозяйственную деятельность. В не простых рыночных отношениях, предварительный анализ финансового состояния бизнес-партнера, является залогом заключения успешных коммерческих сделок. Знание финансового состояния конкурентов, может помочь в планировании стратегии выживания и в экономической безопасности организации.

Организациям необходимо определять оптимальные нижние и верхние пределы финансовой устойчивости, так как низкая устойчивость грозит недостатком финансовых средств для последующего развития, а слишком большая устойчивость предполагает отягощение излишними резервами и запасами. При рыночных условиях организации полностью несут ответственность за результаты своей финансово-хозяйственной деятельности. Непрерывное выполнение анализа финансовой устойчивости организации предполагает также разработку мер, сориентированных на повышение финансового

состояния организации. Следует отметить, что нормальная финансовая устойчивость является гарантией организации от неожиданных изменений рыночной ситуации и риска оказаться банкротом.

Понятие финансовой устойчивости является многосторонним, глубоким и обширным представлением. В национальных и всемирных источниках авторы не согласились с однозначным определением такого понятия. Во многих научных исследованиях, финансовую устойчивость представляют как платежеспособность, финансовая независимость, ликвидность, прибыльность, т.е. как совокупность каких-то показателей.

Таким образом, сущность финансовой устойчивости также имеет несколько подходов (табл.1).

Таблица 1 – Подходы к сущности финансовой устойчивости

Экономико-математический подход	Кибернетический подход
Устойчивость связывается с идеей инвариантности, согласно которой многие качества системы остаются без изменений, даже в случае изменения системы	Устойчивость определяется условиями, которые обеспечивают состояниеравновесия

Сущность финансовой устойчивости предпринимательства в литературе, научной периодике трактуется неоднозначно. Однако, она всегда выражается в оптимальном создании, распределении и применении финансовых ресурсов организации.

Показатель платежеспособности является своего рода индикатором финансовой устойчивости организации.

Более того, уровень платежеспособности и финансовой устойчивости следует оценивать как взаимозависимые показатели финансового состояния организации. Связанность эта проявляется тогда, когда платежеспособная организация погашает свои срочные обязательства за счет чистых активов, но при изменении финансовой устойчивости суммы чистых активов будет недостаточно для уплаты краткосрочных обязательств.

Классификация финансовой устойчивости представлена в таблице 2.

Таблица 2 – Классификация финансовой устойчивости

По характеру возникновения			
Абсолютная – предполагает устойчивость, реально полученную в текущем периоде при отсутствии прочих условий.		Нормативная – то есть, заложенную в финансовом плане организации на год	
По способам управления			
Консервативная – Свойственная организациям с осторожной финансовой политикой	Прогрессивная – характерна организациям активно использующей заемный капитал	Активная устойчивость – направленная на повышение финансовых результатов деятельности организации и выполнение задач долгосрочного развития	Пассивная устойчивость – характерна при решении общих задач, не рассматривающая значительного вмешательства в процесс производства

Таким образом, обобщив сведения, изложенные в литературе по финансовому менеджменту и анализу финансовой отчетности, можно сделать выводы о том, что финансовая устойчивость это не только прочная деятельность организации в текущий момент, проявляющееся в возможности организации реализовывать основные и прочие виды деятельности, функционировать и развиваться. Но и стабильная работа в будущем, когда организации свойственны оптимальные вложения в активы, обеспеченность финансовыми ресурсами и инвестиционная привлекательность.

Также финансовая устойчивость это обеспеченность источниками финансирования и вероятность организации отвечать по своим обязательствам по определенным срокам.

На современном этапе развития теории и практики экономики в целом, нет однозначного методического подхода к анализу финансовой устойчивости, не существует единого списка показателей и методики их расчета и трактовки.

Методология экономического анализа делится на типовую, включающую комплекс приемов анализа, используемых при расчете любых финансово-хозяйственных процессов и отраслевую, являющейся частью типовой методики применительно к различным хозяйственным процессам и их особенностям.

Да данный момент, ведущими экономистами разработано очень много методик финансового анализа. Многие из них чем-то схожи, но имеют место и методики, отличающиеся принципиально.

Различные законодательно-правовые акты регламентируют всевозможные системы показателей для проведения анализа финансовой устойчивости, что приводит к невозможности сравнения результатов анализов. Также, непрерывные изменения в формах бухгалтерской отчетности оказывают влияние на нормативные значения показателей. Коэффициентный метод достаточно популярен, за счет того, что данные для проведения анализа доступны, а также за счет простоты расчета значений показателей.

Недостатками коэффициентного метода являются, прежде всего, терминологическая неопределенность. То есть когда один и тот же показатель может не только по - разному называться, но и рассчитываться. Также к минусам данного метода можно отнести то, что количественная оценка значений коэффициентов, превышение пределов которых расценивается как уменьшение финансовой устойчивости. Для расчета нормативных показателей применяются нормы, сложившиеся в мировой практике. При этом, следует учесть, что отчетность, сформированная по казахстанским стандартам и отчетность, составленная по Международным стандартам финансовой отчетности будет иметь разные значения одних и тех же показателей. Это связано со спецификой методологии формирования величины активов и источников их финансирования в формате каждой из систем.

По содержанию процесса различают такие методы как: прогнозный, оперативный, текущий.

Прогнозный или перспективный анализ предусматривает исследование показателей финансово-хозяйственной деятельности организации для определения их значений в перспективе. Прогнозный анализ дает возможность предполагать будущее, что в свою очередь, предполагает постановку решение задач, направленных на достижение поставленных целей. В теории и практике прогнозного анализа задачи анализа делятся на объекты анализа, по показателям деятельности и по оптимальным обоснованиям планов.

Оперативный анализ предполагает каждодневное изучение исполнения заданий для своевременного реагирования на нежелательные явления в деятельности организации. При проведении оперативного анализа исследуются натуральные показатели, что может приводить к неточности расчетов, что вполне допустимо, так как процесс не завершен. Уникальностью оперативного анализа является его приближенность к времени операции. Основой анализа в данном случае выступают данные первичного учета и статистики.

Текущий анализ основывается на данных бухгалтерской и статистической отчетности. Посредством данного метода характеризуется финансово-хозяйственная деятельность организации за месяц, квартал и год нарастающим итогом. Текущий анализ наиболее оптимален в конце отчетного периода, поскольку именно тогда есть возможность оперативно и правдиво оценить конечные показатели.

Плюсом текущего анализа является возможность сопоставления фактических показателей с плановыми и данными за предшествующие периоды. Минусом анализа выступает отсутствие возможности применения обнаруженных резервов, так как они является результатом прошлых периодов.

Следовательно, методика финансовой устойчивости представляется в виде приемов и методов, набор которых раскрыт в теории и определяется аналитиком, проводящим анализ.

Исследовав национальную экономическую литературу по финансовому анализу, можно сделать вывод о том, что на данный момент имеется достаточно большое количество методов и способов анализа финансовой устойчивости.

Литература

1. Бобылева А.С. Теоретико-методологические аспекты сущности финансовой устойчивости предприятия и критерии ее оценки //Экономические науки: финансы, денежное обращение и кредит. – 2010. – № 1 (62). – С. 374-377.
2. Богатко А. Н. Основы экономического анализа хозяйствующего субъекта.– М.: Финансы и статистика, 2010.
3. Кучукова Н.К. Пути финансовой модернизации казахстанской экономики в условиях глобализации. International Journal of Experimental Education. ISSN -1996-3947. Импакт-фактор РИНЦ – 0,532. Междун.журнал эксперим. образования, г. Москва, № 5, 2015 г., С.113-118, Материалы Международной конференции «Актуальные 27 вопросы науки и образования», посвященной 20-летию РАЕ, г.Москва, 19-23 мая 2015 года.
4. Кучукова Н.К. Финансовые аспекты третьей модернизации казахстанской экономики. Сборник трудов Международной научной конференции молодых ученых «Ускорение диверсификации и повышение конкурентоспособности нац. экономики Казахстана на основе потенциальных возможностей» под эгидой Х АЭФ. – Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Часть II, 15 июня 2017. – С. 239-244.
5. Essays, UK. 2018. The Modernization Theory Of Economic Development Economics Essay. - <https://www.ukessays.com/essays/economics/themodernization-theory-of-economic-development-economicsessay.php?vref=1> (дата обращения: 03.02.2019 г.)].
6. Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на 2020-2024 годы . Одобрен на заседании Правительства РК (протокол 31) от «27 августа 2019 года) с учетом изменений от 2 апреля 2020 года (протокол №9), С. 6.
7. Альжанова Н.Ш., Сабитулы А. Инновационная активность, как движущий фактор предпринимательской деятельности Казахстана //Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2013. № 6.

МРНТИ 06.81.12

Д.К. Каттебаев, К.Е. Хасенова

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», aliya_kattabaeva@mail.ru

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ И ТИПЫ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Отечественная практика анализа финансовой устойчивости предпринимательства склонна применять коэффициентный метод, основанный на расчете абсолютных и относительных показателей.

Абсолютными являются те, которые отражают положение финансов организации и источников их создания. Показатели характеризуют отношение доходов и расходов, уровень свободного лавирования денежных средств и оптимального их применения.

Источники создания запасов определяются тремя главными показателями, называемыми критериальными, так как на их основе ставятся критерии определения качества финансового состояния организации:

- величина собственных оборотных средств (СОС);
- величина собственных и долгосрочных заемных источников определения запасов и затрат (СД);
- общая величина основных источников образования запасов и затрат (ОИ).

Собственные оборотные средства являются частичкой оборотных активов организации, оплачиваемая из собственных средств, а также долгосрочных источников. Величина СОС дает возможность оценить потенциал организации для погашения своих краткосрочных обязательств, продав все свои оборотные активы.

Теоретической и законодательно закрепленной формулы расчета СОС нет. Однако, в практике наиболее востребованной считается следующая формула:

$$\text{СОС} = \text{ПЗ} + \text{П4} - \text{А1}, \quad (1)$$

Где ПЗ – капитал и резервы, П4 – долгосрочные обязательства, А1 – краткосрочные обязательства.

Существует еще одна часто применяемая формула расчета, заключающаяся в определении разности между оборотными активами и краткосрочными обязательствами.

Чистый оборотный капитал (ЧОК) является частичкой собственного капитала и долгосрочных источников, определенная для финансирования текущей деятельности.

$$\text{ЧОК} = \text{собственный капитал} + \text{долгосрочные обязательства} - \text{внеоборотные активы}.$$

Абсолютный указатель обеспеченности собственных и долгосрочных заемных источников формирования запасов и затрат (СД) рассчитывается по формуле:

$$\text{СД} = \text{СЩС} + \text{ДП}, \quad (2)$$

где ДП – долгосрочные пассивы.

Общая величина главных источников формирования запасов и затрат (ОИ), являясь абсолютным показателем, определяет тип финансовой устойчивости организации .

$$\text{ОИ} = \text{СД} + \text{КЗС}, \quad (3)$$

Где КЗС – краткосрочные заемные средства.

Представленным показателям подходят три показателя обеспеченности запасов источниками их составления. Вычисление показателей обеспеченности запасов источниками их составления позволяет определить излишки или недостатки источников средств для покрытия запасов и затрат, а также направлены на определение типа финансовой устойчивости.

Существует четыре вида финансовой устойчивости организации:

- абсолютная финансовая устойчивость;
- нормальная финансовая устойчивость;
- неустойчивое финансовое состояние;
- кризисное финансовое состояние.

Абсолютная финансовая устойчивость предполагает совершенно полное обеспечение запасов и затрат организации только собственными оборотными средствами, при условии, что затраты и запасы меньше собственных оборотных средств. Организации с абсолютной финансовой устойчивостью не зависят от внешних показателей, внешних займов и так далее, его собственные ресурсы покрывают запасы и затраты. Необходимо отметить, что организации с абсолютной финансовой устойчивостью практически не встречаются в практике. Абсолютная устойчивость финансового состояния предусматривает выполнение условий:

- СОС больше или равны нулю;
- СД больше или равны нулю;
- ОИ больше или равны нулю.

ОИ – главные источники формирования запасов и затрат.

Нормальная финансовая устойчивость организации предполагает обеспечение запасов и затрат собственными оборотными средствами и долгосрочными заемными источниками. Организация с нормальной финансовой устойчивостью, как правило, платежеспособно. Формула выглядит следующим образом:

$$\text{З} = \text{СОС} + \text{ЗС}, \quad (4)$$

ЗС – заемные средства.

Условия нормальной финансовой устойчивости:

- СОС больше нуля;
- СД больше или равно нулю;

– ОИ больше или равно нулю.

Неустойчивое финансовое состояние организации предполагает затруднения в платежеспособности, сохраняя при этом вероятность восстановления платежеспособности за счет увеличения источников собственных средств.

Неустойчивое финансовое состояние выражается формулой:

$$З = СОС + ЗС + ИО, \quad (5)$$

где ИО – элемент собственных средств, определенных для погашения прочих краткосрочных обязательств.

Неустойчивое финансовое состояние отвечает условиям:

- СОС меньше нуля;
- СД меньше нуля;
- ОИ больше или равно нулю.

Кризисное финансовое состояние характерно организациям, в которых запасы и затраты не покрыты источниками их формирования. Таким организациям, как правило, грозит банкротство. Кризисная неустойчивость определяется по формуле:

$$З < ОС + ЗД \quad (6)$$

и должна отвечать условиям:

- СОС меньше нуля;
- СД меньше нуля;
- ОИ меньше нуля.

Расчет относительных показателей в анализе финансовой устойчивости занимает огромное место, так как сглаживает влияние инфляции, оказывающее искажающее влияние.

Относительные показатели при анализе финансовой устойчивости являются своего рода, механизмом определения проблемных зон в балансе организации. Существование значительной доли обязательств, приводит к потребности обязательного анализа структуры собственного и заемного капиталов, анализа движения денежных средств с позиции генерирования денежных потоков с целью покрытия долгов, анализа рентабельности и так далее.

Классификация относительных коэффициентов представлена в таблице 1.

Таблица 1 – Классификация относительных коэффициентов

Виды относительных коэффициентов		
Определяющие состояние оборотных средств	Характеризующие состояние основных средств	Характеризующие степень финансовой независимости
– коэффициент обеспеченности собственными оборотными средствами; – коэффициент обеспеченности материальных запасов собственными средствами; – коэффициент маневренности собственного капитала; – прочие.	– коэффициент реальной стоимости имущества; – коэффициент имущества производственного назначения; – прочие.	– коэффициент автономии; – коэффициент соотношения заемных и собственных средств; – прочие.

Согласно нормативно-законодательной базе и прочих научных источников, приводятся рекомендуемые или нормативные значения рассмотренных показателей. Так как значения показателей напрямую зависят многих факторов: отраслевой принадлежности, особенностей видов деятельности, условий кредитования, структуры источников средств и так далее.

Рассмотренный нами перечень показателей анализа финансовой устойчивости не являются закрытым, его можно продолжить и рассчитать долю заемного капитала в итоге

баланса, величину собственных средств в расчете на тенге заемных и так далее. Применение тех или иных показателей при анализе финансовой устойчивости зависит от цели анализа и возможностями аналитика.

Мнения многих ученых и аналитиков сходятся в одном, при анализе необходимо применять не один обобщающий показатель, а целую систему показателей.

Финансовые коэффициенты широко применяются в анализе финансовой устойчивости, несмотря на ряд недостатков.

Недостатками коэффициентного метода являются:

1. отсутствие единого подхода и единых формул для расчета многих показателей.;

2. величины коэффициентов и рекомендуемые границы изменений не являются бесспорными;

3. определение коэффициентов на начало и конец отчетного периода, выявление их динамики и отклонений от нормативных значений не показывает всего механизма достижения этих нормативных значений;

4. исследование финансово-хозяйственного состояния организации на начало и конец отчетного периода не дает возможности сформировать полное мнение о работе организации в течении периода.

Однако, наряду с недостатками, коэффициентный метод обладает рядом преимуществ:

– значения коэффициентов понятны для всех категорий пользователей;

– дает возможность выявить тенденции в динамике финансового положения организации;

– коэффициенты избавляют от действия инфляционных процессов;

– применение коэффициентного метода дает возможность оценить финансовое состояние организации и сравнить с аналогичными организациями.

Рассмотрение коэффициентов финансовой устойчивости показало, что многие коэффициенты направлены на оценку структуры источников финансирования. Таким образом, основной задачей анализа финансовой устойчивости считается обозначение степени зависимости деятельности организации от заемных источников и достаточности собственного капитала с учетом структуры актива. Также было выявлено, что показатели взаимосвязаны и размер одного влияет на значение другого. Кроме того, некоторые коэффициенты, рассчитываются разными способами, но представляют в итоге одну и ту же информацию.

Таким образом, при анализе финансовой устойчивости уместно определение ключевых показателей, дающих возможность принятия конкретных оправданных решений, связанных с финансовой устойчивостью организации.

Литература

1. Бобылева А. С. Теоретико-методологические аспекты сущности финансовой устойчивости предприятия и критерии ее оценки //Экономические науки: финансы, денежное обращение и кредит. – 2010. – № 1 (62). – С. 374-377.
2. Богатко А. Н. Основы экономического анализа хозяйствующего субъекта.– М.: Финансы и статистика, 2010.
3. Кучукова Н.К. Пути финансовой модернизации казахстанской экономики в условиях глобализации. International Journal of Experimental Education. ISSN -1996-3947. Импакт-фактор РИНЦ – 0,532. Междун.журнал эксперим. образования, г. Москва, № 5, 2015 г., С.113-118, Материалы Международной конференции «Актуальные 27 вопросы науки и образования», посвященной 20-летию РАЕ, г.Москва, 19-23 мая 2015 года.
4. Кучукова Н.К. Финансовые аспекты третьей модернизации казахстанской экономики. Сборник трудов Международной научной конференции молодых ученых «Ускорение

диверсификации и повышение конкурентоспособности нац. экономики Казахстана на основе потенциальных возможностей» под эгидой Х АЭФ. – Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Часть II, 15 июня 2017. – С. 239-244.

5. Essays, UK. 2018. The Modernization Theory Of Economic Development Economics Essay. – <https://www.ukessays.com/essays/economics/themodernization-theory-of-economic-development-economicsessay.php?vref=1> (дата обращения: 03.02.2019 г.).

6. Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на 2020-2024 годы . Одобрено на заседании Правительства РК (протокол 31) от «27 августа 2019 года) с учетом изменений от 2 апреля 2020 года (протокол №9), с 6.

7. Альжанова Н.Ш., Сабитулы А. Инновационная активность, как движущий фактор предпринимательской деятельности Казахстана // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2013. № 6.

4 СЕКЦИЯ: ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

СЕКЦИЯ 4: ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА: МИРОВОЙ ОПЫТ И ВОЗМОЖНОСТИ КАЗАХСТАНА

FTAХР: 06.71.07

Ж.А. Абылкасимова, А. Садвакасов
НАО «Университет имени Шакарима города Семей»
Казахстан, г.Семей, madina_9811@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУ МҮМКІНДІКТЕРІҢ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

POSSIBILITIES AND PROBLEMS OF DIGITALIZATION IN KAZAKHSTAN

Бүгінгі таңда әлемде цифрлы технологиялар мемлекеттер экономикасының дамуында маңызды рөлге ие болып отыр. Оның тек мемлекет үшін ғана емес, халық үшін де бірқатар артықшылығы бар. Мәселен, мемлекеттік қызметтерге қолжетімділік, жедел ақпарат алмасу, бизнесті жүргізудің жаңа мүмкіндіктерінің пайда болуы, жаңа цифрлық өнімдер құру және т.б. "Цифрлық Қазақстан" адамдар үшін де, бизнес үшін де қолайлы жағдай жасай отырып, қуантуды жалғастыруда. Онлайн операцияларды жүзеге асыру мүмкіндігі-бұл біз үйреніп қалған және онсыз біздің жұмысымызды елестету мүмкін емес болып отыр. Қазіргі уақытта цифрлық экономиканың мүмкіндіктері шектеусіз және тез өсуді жалғастыруда. Цифрлық және коммуникациялық технологиялар барлық экономикалық, әлеуметтік және саяси салаларды қамтиды. Қазіргі халықаралық корпорациялар цифрландырудың дамуын өз қызметі шеңберінде ғана емес, жалпы әлемдік экономика үшін әлеуметтік-экономикалық табыстың маңызды көрсеткіші ретінде көрсетеді.

Қазақстан Республикасы қазіргі кезеңде байланыс желілерінің дамуы мен сапасы бойынша белсенді жұмыс жүргізуде. Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев үкімет отырысында: «Егер қазір біз жұмыстың, оның ішінде экономиканы цифрландырудың баяулауына жол берсек, біз бұл маңызды мәселе туралы айтатын боламыз, біз артта қаламыз», - деді. Ел өзінің жеке цифрлық нарығын құрудың стратегиясын әзірлеп жатыр және әлі ашылмаған әлеуеті бар аймақ болып қала береді. Сонымен қатар, қазіргі уақытта әлемдік экономикада болып жатқан өзгерістер, бір жағынан, күрделі сынақ болса, екінші жағынан, жаһандық цифрлық ортада Қазақстанның мамандануын іздеудің жаңа мүмкіндіктері және осының негізінде дәстүрлі экономиканы жаңғырту үшін бағыттарды қалыптастырады.

Цифрлық экономика тұжырымдамасы біздің өмірімізге күн сайын сенімді түрде еніп келеді. Көптеген адамдар қазірдің өзінде қолма-қол ақшасыз есеп айырысу мен интернет арқылы сатып алуды үйреніп алған. Экономиканың бұл түрі әдетте белгілі бір дәрежеде жұмыс істеп тұрған модельдің түрі ретінде қарастырылады. Осылайша, цифрлық экономиканы өндірістік кешеннің орнына, адамдардың өмірі мен жайлылығын қамтамасыз ететін өнімдер мен қызметтерді құратын өндірістік жүйе емес, халық белгілі бір киберфизикалық жүйе деп атауға болады.

Ақпараттық технологиялардың көмегімен экономиканың көптеген секторларында шығындарды төмендетуге және сонымен бірге еңбек тиімділігі мен өнімділігін арттыруға осындай мүмкіндік бар. Сонымен қатар, цифрлық экономиканы ескере отырып, нарықтағы компаниялардың позициясы күн өткен сайын күрделене түсуде. Стратегиялық шешімдер қабылдау кезінде тәуекелдер мен белгісіздік деңгейі жоғарылайды. Бұл жағдай

технологиялық деңгейдегі динамикалық өзгерістерге, бәсекелестіктің артуына, мемлекеттің экономикаға әсер етуіне байланысты өте тұрақты емес нарықтық жағдаймен байланысты.

2016 жылдан бастап Ұлттық палата Atameken Services жобасын іске қосты. CSP шеңберінде инфрақұрылым құрылды және 76 қызмет автоматтандырылды. Пилоттық онлайн режимінде 18 мыңнан астам қызмет көрсетілді. Қызметтерді дамытудың келесі қадамы «Атамекен» АЭС алаңында «Бизнеске арналған үкімет» жобасын жүзеге асыру болмақ.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы елдегі желілік сауданың дамуына кедергілерді жоюға бағытталған кеңейтілген шаралар кешенін жүзеге асырады және бәсекеге қабілеттілікті арттырады. Ұсынылған шараларға тоқталайық. Олар электрондық сауданы реттеуге, электронды төлемдерді қабылдауға, халық пен кәсіпкерлердің цифрлық және қаржылық сауаттылығын арттыруға бағытталған. Бұған қоса, олар инфрақұрылым мен логистиканы дамытуға мүмкіндік береді.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының негізгі мақсаты – тұрақты экономикалық өсуге қол жеткізу, экономика мен ұлттың бәсекеге қабілеттілігін арттыру және халықтың өмір сүру сапасын жақсарту үшін цифрлық экожүйені үдемелі дамыту. Цифрлық технологиялар бірқатар артықшылықтар берді: халық пен бизнестің мемлекеттік қызметтерге қолжетімділігін жеңілдету, ақпарат алмасуды жеделдету, жаңа бизнес мүмкіндіктерінің пайда болуы, жаңа цифрлық өнімдерді құру. Қазақстан үшін күтілетін цифрлық дивидендтер мемлекеттің стратегиялық мақсаттарына сәйкес анықталады және көрсетіледі.

Жақында тіпті халықаралық ұйымдар экономиканы роботтандырудың өзімен бірге әкелетін тәуекелдерді түсінді, өйткені роботтар адамдарды іс жүзінде ығыстырады. Болжам бойынша, алдағы онжылдықта үшінші әлем елдері халықтың үштен екісі жұмыссыз қалады. Проблеманың бұл елдерге әсер етуі кездейсоқ емес, өйткені мұнда роботтандыруға жататын материалдық өндіріс басым.

Батыс елдерінде роботтандыру жаңа кезеңге өтуде. Қазіргі уақытта материалдық өндірісті роботтандыру аяқталғаннан кейін қызмет көрсету секторын роботтандыру басталады. Мұндағы тұрғындардың көпшілігі қызмет көрсету саласында жұмыс істейтінін бәрі біледі. Бұл процесс банк, көлік және сауда секторларында көрінетін болады. Уақыт өте келе адамдарды машиналар, роботтар алмастырады.

Экономистер цифрлық экономиканы жеке категория ретінде ХХ ғасырдың 90-шы жылдарынан бастап жіктей бастады. «Цифрлық экономика» терминін 1995 жылы бизнес – талдаушы Дон Тапскот (кейбір дереккөздерде – Терскот) енгізді. Ол цифрлық экономиканы желілік интеллект арқылы анықталатын және виртуалды технологияларға тікелей тәуелді экономикалық қызмет ретінде түсіндіреді.

Соңғы жылдары цифрлық экономикаға бірнеше синонимдер қолданылды, атап айтқанда: Интернет -экономика, жаңа экономика, веб -экономика және цифрландыру экономикасы. Жалпы алғанда, цифрлық экономика компьютерлік желілерді қолдана отырып, тауарлар мен қызметтерді өндіруді, сатуды және жеткізуді білдіреді.

Цифрлық экономика – бұл экономикалық жүйенің субъектілері үшін бір түрі, экономикалық процестердің бір, бірнеше немесе барлық кезеңдері ақпараттық – коммуникациялық технологиялардың (АКТ) көмегімен жүзеге асады; экономикалық бостандықтың, инновацияның және қазіргі экономиканың даму деңгейінің бір көрінісі.

Соңғы жылдары Қазақстан әлемдік аренадағы халықаралық бәсекеге қабілеттілік деңгейін жоғарылатуға және дамыған елдер үшін лайықты сауда серіктесі болуға ұмтылатын елдегі цифрландыруды дамытуға жеткілікті көлемде қаржылық және адами ресурстарды инвестициялауда.

Қазіргі уақытта жеке кәсіпкерлердің көпшілігі цифрлық технологияларды қолдануға басымдық береді. Бұл технологияларды қолданудан бонустар әкелетіндігімен байланысты: кәсіпкер туралы ақпаратты іздеуді серіктестері тез табады, олар компанияның «ашық» болуына байланысты сенім деңгейін жоғарылатады.

Екінші жағынан, шағын және орта бизнес болашақ шыныда цифрлық технологиялармен байланысты екенін түсінеді және түсінуі керек. Неғұрлым белсенді кәсіпкерлер Интернеттен қанша серіктестер мен қаржы институттары мәлімет алатынын біле отырып, бұл мүмкіндікті пайдалануға дайын.

Электронды цифрлық қолтаңбамен жұмыс істеу, электронды құжаттармен жұмыс істеу, кәсіпкерлерге онлайн қолдау көрсету жүйесімен жұмыс істеу бизнесті тиімді құруға ғана емес, оған деген сенімділікті арттыруға да көмектеседі.

Қазақстан Республикасында цифрландыру мәселесі Елбасының Қазақстан халқына жыл сайынғы жолдауынан кейін туындады – енді бұл республиканы Үшінші жаңғыртудың бір бағыты. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасының өзі елдің технологиялық серпілісінің негізгі жолы және 2050 жылға қарай Қазақстанның әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына енуіне мүмкіндік беретін факторлардың біріне айналуы тиіс.

Бағдарламаның екі бағыты бар - цифрландыру үдерісінің тұрақтылығы үшін ұзақ мерзімді инновациялық даму институттарын құру және нақты сектордағы нақты жобалардан тұратын бағдарламаның прагматикалық басталуын қамтамасыз ету. Егер тереңірек қарасаңыз, ел экономиканың тоғыз негізгі секторын цифрландыруды жеделдетуді жоспарлап отыр. Бұл ретте негізгі назар: энергетика мен шикізатқа, агроөнеркәсіптік кешенге, өнеркәсіпке, логистикаға және ақпараттық технологиялар секторына аударылады.

«Цифрлық Қазақстан» бағдарламасының мазмұны төрт тірекке негізделген өзгерістердің кең экожүйесін құруды болжайды: экономиканың базалық секторларын цифрландыру, мобильді мемлекеттің дамуы, шығармашылық қоғамды қалыптастыру және елдің цифрлық трансформациясына қажет жаңа инфрақұрылым құру.

Бағдарламаның басымдықтары Интернетке барлық жерде қол жетімді болуды қамтамасыз ету – бұл цифрлық экономиканың инфрақұрылымдық негізі. Бүкіл әлем Интернетпен 100% қамтылуға ұмтылған заманда бұл өте өзекті.

Бүгінде Қазақстанның ересек тұрғындарының 77%-ы қарапайым цифрлық сауаттылыққа және Интернетке қол жеткізуге ие. Және бұл көрсеткіш тек өседі. Сондықтан елге цифрлық экономика секторларын, ең алдымен: қашықтықтан білім беруді, медицинадағы телемедицина мен жасанды интеллекті, электронды коммерцияны дамыту үшін Интернетке кең қол жеткізуді қамтамасыз ету маңызды.

Сонымен қатар, бағдарламаның басымдықтары-шағын және орта бизнесті дамытуда цифрлық қызметтерді кеңінен енгізу.

Цифрлық экономикада кәсіпкерлік пен өзін-өзі жұмыспен қамтудың жаңа мүмкіндіктері тез дамуда. Тиісті мемлекеттік саясатпен ынталандырылған цифрлық экономикадағы инвестициялық белсенділікті күшейту сонымен қатар компаниялардың бизнес -процестерін одан әрі цифрландыруды талап етеді, бұл тиімділікті арттыруға, уақыт пен шығындарды төмендетуге әкеледі. Жалпы, мұндай шаралардың жүзеге асырылуы біздің еліміздің әлемдік экономикадағы жоғары бәсекеге қабілетті позицияда болуға мүмкіндік берері сөзсіз.

Сандарды және электронды сауданы өмірге енгізудің бірқатар кемшін тұстары да жоқ емес. Атап айтсақ, олардың арасында жеке деректерді қорғау проблемасымен байланысты киберқауіптердің пайда болуы. «Цифрлы құлдық» – бұл адамдардың мінез-құлқын бақылау арқылы миллиондаған адамдар туралы деректерді пайдалану. Сонымен қоса, еңбек нарығындағы жұмыссыздықтың өсуі, өйткені кейбір мамандықтардың, тіпті өндірістердің жойылып кету қаупі артады. Бұдан бөлек адамдардың цифрлы білімнің әртүрлілігі, яғни цифрлы білім берудегі алшақтық, цифрлы қызметтер мен өнімдерге қолжетімділік, нәтижесінде, бір елдегі немесе әртүрлі елдердегі адамдардың әл-ауқат деңгейіндегі алшақтық пайда болмақ.

Қорыта келе, экономиканы цифрландыру бүкіл жаһандану барысы мен цифрлық технологиялардың дамуына байланысты объективті процесс екені анық. Цифрлық технологияларды жасаудан кешіккен елдер әлемдік өркениеттің шегінде қалып қою қаупі бар. Заманауи цифрлық экономиканы құру саласындағы шетелдік тәжірибе осы жолға енді

қадам басқан Қазақстан үшін өте пайдалы болуы мүмкін. Біз үшін басқа елдердің тәжірибесінен пайдалы сабақ алу ғана емес, сонымен қатар олардың қателіктері мен қате есептеулерін қайталамау маңызды.

Әдебиеттер

1. Рост экономики Казахстана невозможен без цифровизации ключевых отраслей – исследование <https://digitalkz.kz/napravleniya-programmy/>
2. Развитие цифровой экономики Казахстана, Олег Г. Карпович и др. Проблемы постсоветского пространства, 2020; 7(4):485-494.
3. Отчет по отрасли информационно-коммуникационных технологий в Республике Казахстан / АО «Национальный инфокоммуникационный холдинг «Зерде», КPMG в Казахстане и Центральной Азии / 2017, С. 48.
4. Итоги реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» за 2019 год / <https://finance.kz/articles/god-1482>.

МРНТИ: 06.81.30

Ж.А. Абылкасимова¹, Ж.Д. Дәулетханова²

¹НАО «Университет имени Шакарима города Семей», zhibekmm@mail.ru

²Евразийский гуманитарный институт, г. Нур-Султан, zhanar021@mail.ru

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СЕГМЕНТАХ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА КАЗАХСТАНА

DEVELOPMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE SEGMENTS OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN KAZAKHSTAN

Введение. Пандемия дала мощный толчок к цифровизации бизнеса. В сложной эпидемиологической ситуации и перехода многих компаний на удаленную работу уровень цифровизации компаний особенно актуален. Среди предпринимателей есть понимание того, что цифровые технологии сегодня – залог жизнеспособности и успешности бизнеса. Однако не все представители бизнеса смогли оперативно перестроить свои бизнес-процессы на удаленный формат работы: те, кто не успел это сделать, сегодня терпят убытки. Переход компаний на цифровизацию бизнес-процессов в ближайшие годы прогнозируется всей казахстанской экономикой, этот процесс не обойдет стороной и малый бизнес страны. В ближайшее время это приведет к изменению бизнес-модели, повышению производительности труда и снижению банкротства малого бизнеса. В Казахстане на данный момент есть хорошая базовая инфраструктура доступа для дальнейшего развития цифровизации экономики. Также довольно высок уровень вовлеченности населения: 54% являются пользователями Интернета. По данным рейтинга BCG e-intensity index (отслеживает развитие цифровой составляющей глобальной экономики в 85 странах мира), среднегодовой темп роста для Казахстана в 2020 году составило 23%. Данный показатель считается позитивным. Однако Казахстан все же отстает от среднего показателя по странам БРИКС (Бразилия, Россия, Индия, Китай и Южная Африка), где темп роста составляет 27%. Основная задача в ближайшие годы – усиление темпов роста цифровизации. При этом, цифровизация должна стать частью стратегической повестки не только госорганов, но также нацкомпаний и частного бизнеса. Для этого есть основные условия. Во-первых, относительно благоприятная макроэкономическая ситуация. Во-вторых, внимание к этому вопросу со стороны государства: например, такие инициативы, как реализация государственной программы «Цифровой Казахстан», создание Международного

финансового центра «Астана», создание хаба для стартапов и развития передовых технологий – международного технопарка IT-стартапов AstanaHub [1].

Цель исследования. Определить основные проблемы цифровизации малого и среднего бизнеса в современных условиях и определить направления их решения.

Новые бизнес-модели (freemium, on-demand, crowdsourcing, crowdfunding) позволяют частным предпринимателям, малым и средним компаниям осуществлять хозяйственную деятельность без собственной ИТ-инфраструктуры и программного обеспечения («облачный» бизнес, интернет вещей), без складского хозяйства (dropshipping), а также, не имея в распоряжении по факту материальных активов (co-sharing). Также возможно рассмотреть опыт внедрения пилотных цифровых проектов, реализуемых с учетом отраслевой специфики. Основной задачей таких проектов является выявление наиболее эффективных подходов к внедрению цифровых технологий в компаниях малого и среднего бизнеса, получение оперативной обратной связи от компаний и их клиентов. Автоматизация определенных операций с целью создания удобного сервиса для клиентов может быть осуществлена на начальном этапе практически без затрат. Инструменты цифровизации малого и среднего бизнеса можно разделить на три группы наиболее распространенных и успешных решений: системы для управления отношениями с клиентами (Customer relationship management или CRM); системы для управления ресурсами, финансами, кадрами предприятия (enterprise resource planning или ERP) финансовых, кадровых и товарно-материальных потоков в компании; сервис облачных технологий. Наиболее используемыми в странах Европы, таких, как Германия, Голландия, Бельгия, являются CRM-системы. ERP-системы используются в странах неравномерно. Развитая промышленная кооперация в стране выступает индикатором привлекательности использования подобных сервисов, в то время как государства, в большей степени ориентированные на финансовые сервисы (Великобритания), используют ERP-системы менее часто. Облачные технологии в компаниях малого бизнеса наиболее развиты в скандинавских странах, что связано с внедрением экосистемы стартапов, а также производством значительного объема программного обеспечения. Мировые исследования развития цифровых технологий демонстрируют хороший цифровой потенциал компаний Казахстана, в частности, малого и среднего бизнеса [2]. Рассмотрим перспективы развития малого и среднего бизнеса в условиях цифровизации экономики Казахстана (табл. 1).

Таблица 1 – Направления развития цифровизации малого и среднего бизнеса Казахстана

Сферы развития	Цель применения цифровых технологии
1. Стратегическое видение, разработка «Дорожной карты»	деятельностью на цифровых платформах (маркетплейсах), которые обеспечивают непосредственные коммуникации между производителями и потребителями
2. Руководство	поиск источников реализации процесса цифровизации. уменьшением транзакционных издержек при одновременном повышении производительности труда
3. Продукты (разработка бизнес-модели, поиск инновационных возможностей)	глобальные присутствие благодаря выходу на электронные рынки и активизации глобальной гиперконкуренции
4. Операции (детализация бизнес-процессов)	повышение потребительской ценности товаров и услуг вследствие их персонализации
5. Культура	соблюдение правил цифровой корпоративной ответственности
6. Персонал	оценка персонала на предмет наличия возможностей внедрения цифровых технологии
7. Управление	разработка средств коммуникации, показателей оценки эффективности деятельности. сокращением жизненного цикла инноваций и продуктов
8. Технологии	программные средства, облачные, ИКТ- инфраструктура, результаты Индустрии 4.0
<i>Примечание: составлено на основе источника [2]</i>	

Новые возможности цифровой экономики, которые открываются для малых и средних предприятий, связаны с ростом рисков и повышенным уровнем неопределенности при принятии стратегических решений в результате динамических изменений технологий и конъюнктуры рынков. Однако эти угрозы не уменьшают стремление предприятий апробировать новые цифровые возможности и из года в год малый и средний бизнес наращивает инвестиции в современные ИТ-решения.

Результаты. Теоретическая значимость работы состоит в том, что авторами предложена классификация субъектов предпринимательства по уровню внедрения в их деятельность цифровых технологий. Практическая значимость проведенного исследования состоит в том, что его результаты в части использования процедуры перехода к цифровизации могут быть использованы любым субъектом малого и среднего предпринимательства. Приняв решение о необходимости внедрения цифровых технологий в свою деятельность, субъект МСП должен учитывать, что при отсутствии четко обозначенных целей, задач, подробного анализа внешней и внутренней среды – стратегического управления деятельностью – не представляется возможным разработать актуальную, действенную стратегию цифровизации бизнес-процессов. Высший менеджмент организации должен понимать, что эффект от внедрения цифровых технологий будет более значимым, если предварительно деятельность организации будет разложена на бизнес-процессы. Для каждого из бизнес-процессов целесообразно определить «узкие» места. По результатам такого анализа рекомендуется расставить приоритеты, в какой последовательности должна быть оцифрованы имеющиеся бизнес-процессы. Рассмотрим особенности реализации намеченных целей развития субъектов МСБ через призму оцифровки их бизнес-процессов с использованием современных информационных технологий и digital-инструментов (табл. 2).

Таблица 2 – Группы бизнес-процессов МСБ и цифровые технологии (системы, инструменты, программы) для их трансформации

Задачи	Группы бизнес-процессов	Цифровые инструменты
1. Установление более тесных отношений с поставщиками и заказчиками	Взаимодействие с поставщиками	Системы SCM (Supply Chain Management)
	Взаимодействие с заказчиками (потребителями)	Системы CRM (Customer Relationships Management)
2. Повышение уровня собственной операционной эффективности	Управление ресурсами	ERP (Enterprise Resources Planning)
	Управление бизнес-процессами	BPM-системы (Business process management)
	Управление аналитической составляющей (анализ данных)	Технологии Big Data, Data mining, OLAP-cube, облачные вычисления, Google Analytics, др.
	Обеспечение современными технологиями сотрудников компании, с целью эффективного выполнения ежедневных задач	Office 365 Google doc, использование CRM системы, дашборды для оценки ключевых показателей
3. Повышение конкурентоспособности и выпускаемой продукции	Управление продукцией (контроль, хранение и предоставление необходимой информации)	Системы PLM (Product Lifecycle Management) и PDM (Product Data Management), цифровые датчики, GIS-технологии и др.
	Маркетинговая-деятельность, в т.ч.: цифровые инструменты интернет-маркетинга	Использование инструментов Google Analytics, Google Adwords; SEO и SMM
<i>Примечание: составлено на основе источника [3]</i>		

Для реализации заданий, представленных в таблице 2, востребованность цифровых технологий растет в мире, за прошедший 2020 год увеличилось доля компаний МСБ, использующих технологии интернета-вещей, технологии, основанные на искусственном интеллекте и 3D-печать. С одной стороны, это обусловлено развитием цифровой

грамотности и технологической подкованности предпринимателей, с другой – ростом доступности самих технологий.

Заключение. Цифровая революция изменила нашу жизнь и общество с беспрецедентной скоростью и масштабом, предоставив огромные возможности, а также устрашающие вызовы. Новые технологии могут внести значительный вклад в достижение экономики Казахстана. Решающее значение для среднесрочного успеха Казахстана имеют повышение прозрачности ее бизнес-среды, инвестиции в цифровые навыки, внедрение новых технологий в ключевых областях конкурентоспособности и укрепление связей между всеми ключевыми заинтересованными сторонами цифровой экосистемы, включая государственный сектор, частный сектор и научное сообщество.

В целях ускорения цифровизации бизнеса в условиях пандемии, на наш взгляд, необходимо:

– повышать уровень знаний и навыков в цифровой среде персонала и руководителей организаций;

– усилить государственную поддержку в виде выделения бюджетных средств на цифровизацию бизнеса;

– повышать уровень информационной безопасности на предприятиях различных размеров и форм собственности.

Работа по цифровизации в нашей стране только началась. Промежуточные результаты выявляют необходимость доработки нормативно-правовой базы, выработки действенного алгоритма внедрения процессов цифровизации в практическую деятельность организаций. По мере развития данного процесса данное исследование будет углубляться с учетом тенденций изменения внешней среды и внутренних возможностей отечественных предпринимателей.

Литература

1. Лукьянова А.В. Тенденции и возможности цифровизации малого и среднего бизнеса // Сборник научных работ 59й Международной научной конференции Евразийского Научного Объединения (г. Москва, январь 2020). – Москва : ЕНО, 2020. – 468 с.
2. Обзор сектора малого и среднего предпринимательства (МСП) <https://halykfinance.kz/download/files/analytics/sme2020.pdf>
3. Полянин А. В., Соболева Ю. П., Тарновский В. В. Цифровизация процессов малого и среднего предпринимательства // Управленческое консультирование. 2020. – № 4. – С. 80–96.

МРНТИ: 06.71.07

Ж.А. Абылкасимова, М.С. Тулеубаева

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», madina_9811@mail.ru

ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ АПК

DIGITALIZATION IS A KEY FACTOR OF AIC DEVELOPMENT

До сегодняшнего дня сельское хозяйство не только в Казахстане, но и во всем мире, не являлось наиболее привлекательным сектором экономики, в первую очередь из-за высоких рисков, связанных с трудностями прогнозирования, длительностью циклов производства, низкой добавленной стоимости продукции. Однако с развитием технологий и появлением новых возможностей для оцифровки и анализа данных аграрного сектора растет и уровень выявления закономерностей для более точного, а значит – эффективного прогнозирования.

В настоящее время приоритетным направлением развития экономики сельского хозяйства является внедрение инновационных технологий и цифровизации. Цифровизация в

сельском хозяйстве региона, а также в государстве в целом является необходимостью для повышения эффективности и стабильности его функционирования. Это возможно с помощью существенных изменений в характеристиках управления технологическими процессами в АПК и процессами принятия решений на всех уровнях иерархии, основанными на передовых методах производства, а также последующего применения информации о состоянии и прогнозировании вероятных изменений управляемых элементов и подсистем, финансовых критериев в сельском хозяйстве [1].

Цифровизация в сельском хозяйстве включает в себя технологии робототехники, анализа больших данных, внедрение искусственного интеллекта, электронную коммерцию, интернет вещей. Цифровизация может способствовать упрощению взаимоотношения сельхозтоваропроизводителей с государством (облегчение документооборота, получения льготного кредитования, получение доступа к цифровым платформам), улучшению ситуации в надзоре и сертификации агропродукции, экологическом контроле. Обратная сторона медали – потенциальная безработица, вызванная внедрением умных технологий. Она может создать дополнительные предпосылки для расслоения в обществе, повысить социальную напряженность, а также привести к сокращению платежеспособного спроса. Тем не менее, компании, которые не будут заниматься цифровизацией, останутся за бортом. Уже сейчас цифровые решения помогают улучшить качество посева, снизить различные потери, например, сократить случаи хищения и нецелевого использования материальных средств. Также внедрение цифровых продуктов позволяет упорядочить процессы в крупных компаниях, увеличить прозрачность бизнеса и обеспечить оперативность принятия управленческих решений [2].

Факторы, оказывающие существенное влияние на цифровизацию сельского хозяйства, следующие:

– особенности сельских образований (размеры территории, численность и структура населения, экономический потенциал, производственные возможности региона, состояние инженерной инфраструктуры, уровень развития социальной сферы);

– организация труда;

– используемые управленческие технологии;

– степень автоматизации системы управления;

– профессиональные личные качества работников сельского хозяйства;

– уровень заинтересованности персонала в результатах деятельности фермерского хозяйства [3].

Элементы цифровой экономики могут применяться для мониторинга земель, посевов, оптимизации расчетов между производителем и покупателем, рационализации системы инвестирования и кредитования, социального страхования. Цифровизация предусматривает активное использование маркетинговых приемов, противостояние монополизму, создание условий для электронного взаимодействия между всеми участниками экономики.

Возможный экономический эффект от цифровизации АПК:

• Увеличение объема потребления продукции сельского хозяйства в Казахстане в денежном выражении в 1,5 раза, что соответствует сумме прироста рынка на 4 трлн. тенге

• Повышение производительности труда в 3-5 раз в сельском хозяйстве и, как следствие, кратное снижение себестоимости единицы производимой продукции, что позволяет повысить маржинальность бизнеса сельхозпроизводителей

• Реализация модели предиктивного управления всей цепочкой создания добавленной стоимости: от производства семян, удобрений, сельхозтехники, до производства сельхозпродукции и ее сбыта, когда все участники цепочки с достаточной вероятностью (уже доказана возможность 85% точности прогноза интегрированной цепочки поставок на горизонте нескольких месяцев) смогут предсказывать спрос на свою продукцию

• Существенно снизить риски кредитования сельхозпроизводителей, и, таким образом, снизить ставки по банковским кредитам, значительно влияющие на себестоимость продукции.

Таким образом, учитывая приведенные данные, анализируя применение систем цифровизации сельского хозяйства в различных точках мира, можно сделать выводы, что цифровизация в аграрной сфере позволит:

- 1) снизить возможные риски благодаря прогнозированию, основанному на цифровых технологиях;
- 2) подстроиться под изменение климата путем внедрения точечного земледелия;
- 3) увеличить урожайность агрокультуры на основе использования сельскохозяйственных роботов;
- 4) уменьшить затраты на производство сельхозпродукции за счет оптимизации производства;
- 5) повысить качество и конкурентоспособность производимой продукции.

Учитывая текущую ситуацию в экономике и внешних продовольственных рынках и ряд некоторых политических событий, уже сегодня перед аграриями стоит важнейшая задача производить больше продовольствия с минимальными затратами и без потери качества, поэтому необходим существенный прорыв в технологиях производства сельскохозяйственной продукции [4].

Литература

1. Козубенко, И.С. «Интернет вещей» в управлении агропромышленным комплексом / Козубенко И.С., Балабанов И.В.// Техника и оборудование для села. 2017. – № 8. – С. 46-48.
2. Маркетплейсы для банков: первые шаги // Инвест-Форсайт: Лучшие инвестиционные и финансовые кейсы /под ред. А. С. Генкина, С. С. Никулина, К. Г. Фрумкинна. — Москва: Издательские решения,2017. – С. 118-120
3. Геолайн технологии. Умное фермерство, обзор ведущих производителей и технологий. [Электронный ресурс]. URL: <https://geoline-tech.com/smartfarm/> (дата обращения 20.11.2021 г).
4. Уотермен Р. Фактор обновления: как сохраняют конкурентоспособность лучшие компании/ Пер. с англ./ Под. ред. В.Т. Рысина. – М.: Прогресс, 1988. – С. 163.

В.Т. Алпысбаева

Элихан Бөкейхан университеті, г.Семей, alpysbayevav@mail.ru

ЦИФРОВОЙ КАЗАХСТАН- НОВЫЙ ТРЕНД В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

DIGITAL KAZAKHSTAN IS A NEW TREND IN ECONOMIC DEVELOPMENT

Сегодня цифровизация стала одним из основных трендов развития экономики. Развитие цифровых технологий называется в качестве приоритета всего евразийского экономического пространства.

В Казахстане разработана программа «Цифровой Казахстан», которая должна стать основой быстрого роста технологий в республике и переориентации на электронный формат оказания услуг.

Как отмечают разработчики концепции, целями государственной программы «Цифровой Казахстан» являются ускорение темпов развития экономики и улучшение качества жизни населения за счет использования цифровых технологий в среднесрочной перспективе, а также создание условий для перехода экономики на принципиально новую траекторию развития, обеспечивающую создание цифровой экономики будущего в долгосрочной перспективе.

Цифровая индустрия будущего

Основное движение предполагается по двум направлениям: движение по двум векторам развития – цифровизация существующей экономики, то есть обеспечение

прагматичного старта, состоящего из конкретных проектов в реальном секторе, запуск проектов по цифровизации и технологическому перевооружению существующих отраслей экономики, государственных структур и развитие цифровой инфраструктуры.

Второе направление – это создание цифровой индустрии будущего – обеспечение долгосрочной устойчивости, запуск цифровой трансформации страны за счет повышения уровня развития человеческого капитала, построения институтов инновационного развития и в целом прогрессивного развития цифровой экосистемы.

Пять ключевых направлений

В основе этой концепции пять основных направлений, а именно цифровизация отраслей экономики – преобразование традиционных отраслей экономики с использованием прорывных технологий и возможностей, которые повысят производительность труда и приведут к росту капитализации.

Развитие электронных услуг.

Переход на цифровое государство – направление преобразования функций государства как инфраструктуры предоставления услуг населению и бизнесу, предвосхищая его потребности.

Реализация цифрового Шелкового пути – то есть развитие высокоскоростной и защищенной инфраструктуры передачи, хранения и обработки данных.

Развитие человеческого капитала – направление преобразований, охватывающее создание так называемого креативного общества для обеспечения перехода к новым реалиям – экономике знаний.

Государство как катализатор

Создание инновационной экосистемы – это создание условий для развития технологического предпринимательства и инноваций с устойчивыми горизонтальными связями между бизнесом, научной сферой и государством. Государство выступит в роли катализатора экосистемы, способного генерировать, адаптировать и внедрять в производство инновации.

Реализация программы предполагает привлечение финансирования в объеме 141 млрд тенге из средств республиканского бюджета. Также ожидается привлечение более 169 млрд тенге средств субъектов квазигосударственного сектора.

Задействуют все население

Бенефициарами программы станут все население, бизнес и государственные органы, так как она затрагивает все сферы жизнедеятельности; предполагается, что к 2022 году будет создано 300 тыс. рабочих мест за счет цифровизации.

В ключевом мировом рейтинге развития ИКТ, рассчитываемом под эгидой ООН – ICT Development Index, – Казахстан, например, в 2016 году занимал 52-ю строчку из 175. Предполагается, что в результате реализации программы и других стратегических направлений страна поднимется в рейтинге до 30-го места к 2022 году, 25-го места к 2025 году и до 15-го места к 2050 году. Казахстан также является догоняющей страной и в рейтинге e-intensity международной консалтинговой компании The Boston Consulting Group с точки зрения текущего уровня цифровизации.

Что уже сделано

Согласно госпрограмме «Цифровой Казахстан», республика все же не начинает свой путь с нуля в создании новых технологий. Так, еще в 90-е годы стартовала государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию, инициирована программа международного образования «Болашак», в 2005 году начато формирование «электронного правительства».

Также в Казахстане уже создан ряд элементов инновационной экосистемы, функционируют СЭЗ «ПИТ «Алатау», АОО «Назарбаев университет», запущен международный технопарк Astana hub. 3/4 взрослого населения страны имеет базовый уровень цифровой грамотности, более 3/4 имеют доступ в интернет.

Построение цифровой экономики

Авторы госпрограммы отмечают, что без современной доступной телекоммуникационной инфраструктуры невозможно закрепление Казахстана в мировом экономическом и информационном пространстве. Доступность ИКТ является фундаментом для построения цифровой экономики.

Для обеспечения населения и бизнеса широкополосным доступом к Сети в городах и областях создана телекоммуникационная инфраструктура; однако на сегодняшний день она не удовлетворяет потребности сельских жителей. В целях снижения цифрового неравенства необходимо более качественно и всеохватно обеспечить сетями широкополосного доступа сельские населенные пункты.

Интернет в село

Насущной первоочередной задачей является обеспечение доступа к интернету в сельских населенных пунктах Республики Казахстан на базе ВОЛС, а также спутниковых технологий.

Для этих целей планируется к реализации один из приоритетных проектов – строительство волоконно-оптических линий связи в более 1200 сельских населенных пунктах по схеме государственно-частного партнерства.

Покрытие ВОЛС сельских населенных пунктов обеспечит современными высокоскоростными услугами связи государственные органы и бюджетные учреждения, более 2,1 млн человек будут иметь техническую возможность подключения к высокоскоростной сети Интернет.

В рамках программы также планируется развитие мобильной инфраструктуры нового поколения во всех районных центрах Казахстана – 5G-стандарт предполагает широкополосный доступ к мобильному интернету и соответствующее увеличение скорости передачи данных.

Технологии больших данных

Расширение доступа к интернету может стать более привлекательным для операторов связи по мере развития технологии больших данных. Сбор и анализ массивов данных от подключенных пользователей позволит, среди прочего, детально понимать предпочтения и возможности пользователей, как частных лиц, так и компаний, а также рыночную динамику, жизненный цикл абонента и влияние внешних условий.

Запущены космические системы связи «KazSat 2» и «KazSat 3» с общей пропускной способностью 2 160 МГц. 16 операторов связи через 7 тыс. земных станций предоставляют услуги спутниковой и сотовой связи.

В 2019 году на Всемирной конференции радиосвязи ожидается принятие стандартов нового поколения мобильной связи 5G. В зависимости от принятых стандартов уполномоченным органом будет проводиться работа по внедрению технологий 5G в Казахстане.

Создание благоприятной экосистемы

Согласно концепции «Цифровой Казахстан», для формирования конкурентоспособной отрасли ИКТ усилия государства будут направлены на создание благоприятной экосистемы предпринимательства в этой отрасли. Это стимулирование спроса на ИКТ в приоритетных и других отраслях экономики, снятие барьеров на пути экспорта товаров и услуг информационных технологий, а также формирование и развитие ряда квалифицированных ИКТ-компаний. Будет разработана и утверждена «дорожная карта» по развитию ИКТ-отрасли.

Международный опыт

Сингапур – город-государство представляет собой ведущий мировой деловой центр с открытой экономикой, логистический и торговый хаб Азиатско-Тихоокеанского региона, расположенный на пересечении основных морских торговых путей Востока и Запада. Некоторые факты и цифры: Сингапур 2-я страна в мире по простоте ведения бизнеса; 3-е место в мире по доходам населения (Forbes); 1-е место в десятке наиболее

глобализированных экономик мира (McKinsey, 2016); Сингапур оценивается как наиболее политически стабильная страна в Азии; 1-е место по качеству рабочей силы в мире и 1-е место в Азии по качеству жизни; Сингапур самый умный город планеты по данным Juniper Research за 2015 год; 1-е место среди стран по развитию информационных технологий; 6-е место в мире по развитию инновационной экономики; одна из сильнейших правовых систем по защите интеллектуальных прав.

Сингапур возглавляет список умных городов мира. Цифровой грамотности в стране обучают с детского сада, а среднее образование считается лучшим во всей Азии. Прогнозируется, что к 2050 году Сингапур будет обеспечен электротранспортом на 50%. Сингапур стремится увеличивать опыт в цифровых технологиях и планирует его экспорт в будущем. Правительство выделяет в ближайшие 4 года 2,4 млрд. сингапурских долларов (\$1,68 млрд.) на цифровую трансформацию экономики и обеспечение ее будущего конкурентного преимущества. На расширение цифровых возможностей малого и среднего бизнеса властями запланировано \$56,43 млн. Государственные агентства и технопарки окажут поддержку фирмам консультациями на каждом этапе их развития. Компании, готовые принять участие в тестировании инфокоммуникационных технологий, получают дополнительное финансирование.

Из опыта ведущих стран в области развития цифровых услуг следует, что:

- развивая цифровые услуги все страны делают акцент на человеческий капитал. В своих стратегических направлениях все страны выделяют развитие цифровых навыков у населения;

- в развитии цифровых услуг Великобритания делает упор на науку о данных (datascience). В перспективе Правительство Великобритании не исключает возможность ее коммерциализации. Кроме того, фокус направлен на развитие национальной инфраструктуры реестров и кросс-канальное представление услуг;

- Сингапур широко использует возможности, которые дает государственно-частное партнерство, тем самым, привлекая инвестиции в развитие электронного правительства и цифровых услуг;

- США рассматривают разработки новых услуг, в том числе цифровых, как стартап проекты;

- в целом, все страны в стремлении избежать излишней бюрократии, переходят на электронный документооборот, создавая специальные программные обеспечения в облаке (cloud based software). При этом все страны учитывают риск кибер атаки и создают соответствующие программы по защите данных либо специальные ведомства по кибербезопасности;

- широкий спектр цифровых услуг зарубежных стран свидетельствует о наличии достаточного количества ниш в нашей стране, которые требуют цифровизации оказываемых услуг;

- необходимо изучить возможности Казахстана Электронной миграционной системы, системы электронных выборов и переписи населения;

- требуется создание единого портала образовательных учреждений, портала по доступу к ОСМС;

- надо дальше совершенствовать портал ezbek.kz в части электронной подачи заявок о приеме на работу;

- для успешной реализации процесса цифровизации необходимы подготовленные кадры, разработанная система поощрений и соответствующая нормативная база.

Возможности Казахстана

По предварительным подсчетам прямой эффект от цифровизации экономики Казахстана к 2025 году позволит создать добавочную стоимость на 1,7-2,2 трлн. тг, таким образом обеспечив возврат от инвестиций в 4,8-6,4 раза к 2025 году к общим объемам инвестиций с учетом частных инвестиций. Наиболее значимые эффекты с точки зрения ВВП придутся на 12 ключевых проектов:

- создание международного технопарка ИТ-стартапов (Astana Hub);
- внедрение технологий Индустрии 4.0, в том числе реализация проектов «Интеллектуальное месторождение», создание модельных фабрик;
- внедрение принципа «Paper Free»;
- создание интеллектуальной транспортной системы;
- развитие электронной торговли;
- создание цифровой платформы для МСБ (единое окно);
- развитие информационной системы маркировки товаров для сокращения теневого оборота;
- реализация комплекса мер по развитию безналичных платежей;
- развитие открытых платформ (Open API), Big Data и искусственный интеллект;
- развитие телекоммуникационной инфраструктуры, в том числе проведение широкополосного доступа в интернет;
- совершенствование таможенного и налогового администрирования и переход на электронное декларирование;
- реализация компонентов Smart City.

Помимо достижения экономического эффекта и роста конкурентоспособности, цифровизация окажет положительное влияние на социальные сферы. Эффект от качественного развития образования, здравоохранения и инвестиционной среды будет заметен в долгосрочной перспективе и позволит сократить разрыв в социально-экономическом плане с развитыми странами.

МРНТИ: 06.54.31

Е.Е. Ахметбек

Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан,
г. Нур-Султан, buerlan@mail.ru

ПОДХОДЫ ПО ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙН

APPROACHES FOR ASSESSING THE EFFICIENCY OF USING BLOCKCHAIN TECHNOLOGY

Введение

Как известно цифровые технологии в современном мире являются основой развития общества и в целом государства, и её влияние на различные сферы жизнедеятельности человека с каждым годом стремительно возрастает. Одной из такой инновации является технология «Блокчейн», которая стремительно набирает свою популярность и наряду с Интернетом становится ярким феноменом в современном мире цифровых технологий. Блокчейн активно проникает во все сферы жизнедеятельности человека, особенно она проявила себя в финансовой и экономической сферах. Однако сфера применения данной технологии не ограничивается одним финансовым направлением, также имеются примеры применения её в и промышленности и государственном секторе. Правительства наиболее развитых зарубежных стран также заинтересовались качественными характеристиками данной технологии. Её свойства, позволяющие обеспечивать сохранность и неизменяемость данных как никогда являются необходимыми в настоящее время, так как до сих пор обеспечение достоверности и защиты данных являются актуальными для государственных органов. Особенно остро данная проблема стоит в государственном управлении. Несмотря на принимаемые меры со стороны государства, в Казахстане, правоохранительными

органами все ещё выявляются факты подделок и служебных подлогов официальных документов.

Одним из действенных инструментов по мнению экспертов, с помощью которого возможно будет минимизировать вышеуказанные проблемы является технология «блокчейн», основным преимуществом которого является невозможность внесения незаконных изменений в базы данных и обеспечение их сохранности [1]. Кроме того, при блокчейне исключаются какие-либо посредники и все операции производятся напрямую между участниками системы, что делает её более экономически эффективной [2].

Однако для установления перспектив и целесообразности использования технологии «блокчейн» необходимо рассмотреть подходы по оценке эффективности использования данной технологии в той или иной сфере, в том числе и в государственном управлении. Ведь не во всех сферах данная технология нуждается во внедрении, необходимо четко знать где и как более эффективным будет её использование.

В связи с чем основной целью данного исследования является изучение и основных методологических подходов и определение ключевых индикаторов оценки эффективности использования технологии «Блокчейн» для принятия управленческих решений.

Основная часть исследования

Подходы и модели оценки эффективности технологии «Блокчейн»

Несмотря на имеющийся положительный потенциал технологии «блокчейн», на данный момент до сих пор отсутствуют системные подходы по оценке эффективности использования технологии «Блокчейн». Не определены оценочные индексы или критерии для адекватной оценки особенностей технологии «Блокчейн» и сравнения их с существующими системами. Отсутствует четкий алгоритм по определению эффективности применения данной технологии в той или иной отрасли, так как не во всех сферах блокчейн можно и нужно использовать. Причинами такого положения могут служить различные факторы, но основным является небольшое количество реализованных проектов на блокчейне, результаты которых можно было бы проанализировать и дать объективную оценку ее эффективности. Кроме того, данная технология по мировым меркам является сравнительно молодой, наиболее серьезное внимание к ней стало проявляться только в последнее десятилетие, но для понимания целесообразности и эффективности применения данной технологии необходимо иметь соответствующую методику оценки её полезности и результативности.

Экспертами предлагаются различные методики оценивания эффективности данной технологии, однако в них отсутствуют единые стандартизированные решения. В этой связи полагаем необходимым изучить существующие основные методики оценки, провести их сравнительный анализ, выявить ключевые критерии и попытаться их систематизировать.

Отталкиваясь от вышеуказанных требований рассмотрим наиболее применяемые подходы по оценке эффективности технологии «блокчейн».

Интересную трактовку подходов к оценке эффективности цифровых технологий описали в своей работе группа российских ученых под руководством Добролюбовой Е.И. [3], которые в своей работе в качестве оценочных индексов по оценке эффективности цифровых технологий в том числе технологии «блокчейн» использовали следующие критерии целесообразности внедрения тех или иных цифровых технологий в государственном управлении.

1. Результативность – применение цифровых технологий должно повысить качество оказываемых государственных услуг, (путем создания удобства для граждан, снижения сроков оказания госуслуг, уменьшения вреда и создания дополнительных благ для общества).

2. Экономическая эффективность – применение цифровых технологий должно способствовать снижению государственных затрат и расходов граждан и организаций.

3. Конкурентоспособность – способность цифровых технологий обеспечивать выживаемость и постоянное развитие.

Можно считать, что это базовые критерии, посредством которых можно оценивать все цифровые технологии, вместе с тем здесь не указаны отдельные технические параметры, которые имеют существенную роль при имплементации цифровых технологий на практике.

Наиболее расширенный перечень критериев имеется в методике оценки эффективности используется японскими специалистами в области блокчейн-технологий [4]. Так в данной методике для оценки эффективности и целесообразности применяются следующие показатели:

– Производительность	– Мобильность
– Масштабируемость	– Совместимость
– Эксплуатация/ Обслуживание	– Стоимость

Как видно из перечня японские эксперты в своем подходе к оценке эффективности технологии уделяют внимание многочисленным техническим и экономическим параметрам. Однако следует отметить, что в части оценки экономической эффективности здесь также отсутствует критерий о его экономической выгоде, так как этот критерий покажет насколько выгоден и экономичен данный проект с блокчейном по сравнению с традиционными информационными системами.

Если взять опыт США, то там крупные консалтинговые компании проводят прогнозный экономический анализ перспективы технологии. Так, например, консалтинговая компания IBM для проведения исследования о перспективах технологии «Блокчейн» разработала методику Total Economic Impact (TEI – Совокупный экономический эффект) [5]. Данная методика предоставляет возможность выяснить какой будет прогнозный возврат инвестиций от блокчейн – проектов. В целом данная методика делит предмет исследования на следующие категории:

1) выгоды, создающие новые возможности; 2) выгоды, решающие существующие проблемы; 3) экономия на затратах; 4) производительность; 5) гибкость; 6) риски.

Данная методика успешно применяется в основном в крупном бизнесе и в различных стартап-проектах. Вместе с тем отдельные элементы данной методики такие показатели как «выгоды создающие новые возможности» и «выгоды, решающие существующие проблемы» были бы полезны при использовании оценки эффективности блокчейн-проектов и определении перспективности использования её в государственном управлении.

Также экспертами для оценки эффективности использования технологии «Блокчейн» предлагается применять некоторые элементы теории принятия решений, в частности математическое линейное программирование [6].

Данный метод позволяет определить эффективность подхода путем математических целевых функций, используя входные данные и имеющиеся ограничения. При этом целевая функция затрат от внедрения технологии должна стремиться к минимуму, а эффективность к максимуму, и вычисляется по следующей формуле: $W = \sum x_3 + x_4 + x_5 + x_6 \rightarrow \min$, где W – эффективность, x – зависимые переменные.

Определившись с подходами по оценке эффективности технологии «блокчейн» необходимо установить конкретные индикаторы эффективности, отражающие состояние тех или иных её параметров. Данные показатели должны предоставлять информацию о том, как изменится ситуация при внедрении технологии «блокчейн» в определенной сфере. Следует отметить, что научных работ, посвященных изучению и определению индикаторов оценки эффективности технологии «блокчейн» в настоящее время не так много, как хотелось бы. Вместе с тем, заслуживает интерес работа российских ученых Ключковой Е.Н. и Овешниковой Л.В. в которой приведены отдельные индикаторы, с помощью которых можно оценивать эффективность технологии «блокчейн» [7]. Приведём наиболее значимые из них:

1. Финансовый индикатор, определяющий стоимость проводимых транзакций.
2. Индикатор скорости проведения транзакций.
3. Индикатор неизменности данных.
4. Индикатор информационной безопасности.

5. Индикатор объема рынка технологии «Блокчейн».

Однако в предлагаемой методике отсутствуют элементы, которые также играют немаловажную роль при принятии решений о целесообразности внедрения данной технологии – это индикаторы совершенствования процедуры, отвечающие за сокращение документооборота и исключение содействующих посредников.

Таким образом на основе проведенного анализа попытаемся определить ключевые индикаторы эффективности технологии «блокчейн», и сгруппировать их по отдельным блокам (табл. 2).

Таблица 2 – Индикаторы эффективности технологии «блокчейн» (составлено автором)

Экономический блок	– индикатор экономической выгоды (затрат), – индикатор стоимости проводимых транзакций. – индикатор производительности транзакций
Технический блок	– индикатор скорости транзакций; – индикатор неизменяемости данных; – индикатор информационной безопасности. – индикатор децентрализации системы
Правовой блок	– индикатор наличия правового регулирования; – индикатор наличия стандартов и протоколов;

Заключение

Таким образом по результатам проведенного исследования можно сделать определенные выводы, которые заключаются в следующем. Безусловно, технология «Блокчейн» обладает уникальными свойствами, которые могут повысить эффективность той или иной отрасли, в том числе и в государственном управлении. В ходе проведения исследования на основе анализа исследования были предложены свои авторские подходы и индикаторы оценки эффективности использования технологии «Блокчейн».

Вместе с тем, несмотря на имеющийся потенциал технологии «Блокчейн», исследование показало, что на данный момент до сих пор отсутствуют единые подходы и индикаторы по оценке эффективности её использования в той или иной отрасли.

Учитывая вышеизложенное можно резюмировать, что в настоящее время методы оценки эффективности использования технологии «Блокчейн» как и сама технология требуют дополнительной проработки и изучения.

Литература

1. Клечиков А.В., Пряников М.М., & Чугунов А.В. (2017). Блокчейн-технологии и их использование в государственной сфере. *International Journal of Open Information Technologies*, 5 (12), 123-129.
2. Савельев И.Е. Технология blockchain и ее применение // Прикладная информатика. 2016. № 6 (66). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-blockchain-i-ee-primenenie> https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/blockchainrev18_e.pdf
3. Добролюбова Е.И. и др. Цифровое будущее государственного управления по результатам. – 2019.
4. Document Titled “Evaluation Forms for Blockchain-based Systems ver. 1.0” Released. [Electronic source] URL: https://www.meti.go.jp/english/press/2017/0329_004.html
5. Прогнозный анализ перспективной технологии: Применение методики Total Economic Impact™ (Совокупный экономический эффект) для анализа IBM Blockchain. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.ibm.com/downloads/cas/GB6BQWM8>
6. Бодров В.И. Математические методы принятия решений. – 2004.
7. Ключкова Е.Н., Овешникова Л.В. Оценка эффективности использования технологий распределенного реестра в условиях цифровой экономики // Статистика и экономика. 2019. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-effektivnosti-ispolzovaniya-tehnologiy-raspredeleennogo-reestra-v-usloviyah-tsifrovoy-ekonomiki> (дата обращения: 01.11.2020).

К.Е. Байканова, Г.Ж. Есенова

Учреждение «Университет Туран-Астана», г. Нур-Султан, kamibaikanova@icloud.com

ЦИФРОВИЗАЦИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В КАЗАХСТАНЕ

BANK SERVICES DIGITALIZATION IN KAZAKHSTAN

Банк стал одной из основных частей деятельности коммерческого банка и одним из основных показателей внедрения инновационных продуктов и услуг в развитии финансовых институтов. В настоящее время клиентов банка не удивляет широкий спектр услуг, но есть инновации, поскольку они более заинтересованы в использовании различных продуктов и услуг, поэтому необходимо их привлекать, а также внедрять новые сложные технологии, которые также растут день ото дня в условиях рынка конкуренции среди банков второго уровня.

Успешное и устойчивое экономическое развитие сегодня является залогом инновационного банка. Технологии развиваются в геометрической прогрессии, то есть развиваются цифровые технологии и развивается промышленная отрасль. Устойчивое развитие банковской системы зачастую один из важнейших механизмов устойчивого развития и жесткой конкуренции на современном этапе развития. Инновации для развития банка является важным элементом экономической политики. Банк инноваций, ориентированный на индивидуальный подход к клиенту, имеет основные тенденции развития, скорость продвижения и качество сервиса и обслуживания, которые отражаются в первую очередь в качественных характеристиках. Главный катализатор инновационного развития является банк-клиент. Этот инструмент учитывает потребности и требования наших клиентов, а также создается для инновационных продуктов и услуг.

Также необходимо вводить инновационные банковские продукты, которые еще не является банковским, но, как правило, идти на внедрение инноваций, которые в то же время уже имеются в некоторых банках и в мировой практике [1].

Упрощенно, клиенту банка всегда нужны аргументы, банки всегда должны быть готовы к тому, чтобы их услуги и инновационные продукты используются. Так клиенты выбирают новый поиск банка и постоянно разрабатывать новые идеи, продукт. Это в основном, реализация всех вопросов и предложений, в дальнейшем их можно использовать и для банка.

В отличие от современного оборудования интерактивного и управления сервисом, оперативность и оперативность в большом количестве места, поскольку сегодня клиенты заинтересованы в экстерриториальности и непрерывности системы.

В геометрической прогрессии ежедневно растет число пользователей и пользователей мобильного банкинга, которое позволяет проводить все больше и больше финансовых операций с точки зрения удобства клиентов. С одной стороны, постоянно уменьшаться количество ведущих отделений банка в стране. К примеру, каждый девятый из десяти банков США считает, что их филиальные сети начнут сокращаться, как минимум на 10% в ближайшие пять лет. Наличные деньги, как правило, существуют в небольших странах, и если бы они были большими, они не перетекли бы в банковские деньги. Сегодня это система для жителей большого мегаполиса, что ежедневно используют бесконтактные карты.

В то же время результаты исследования показали, что связанные с внедрением новых технологий автоматизации бизнес-процессов и деятельности электронных каналов приходят в цифровые офисы. Следовательно, для удовлетворения внутренних потребностей в обслуживании клиентов необходимо повысить высокую эффективность всего процесса обработки.

Банк переосмысливает глобальное отношение в отрасли предоставления услуг и переходит в цифровой каналный способ обслуживания клиентов, что означает реальность того, что каждый из банков уже занимается хранением своих денег и обеспечивает свою безопасность во всем мире.

Высокий показатель удовлетворенности услугами электронного банковского обслуживания, нежели мобильного банкинга. Это обусловлено тем, что интернет-банкинг ориентирован на развитие рынка и встает на более раннем этапе, чтобы создать более продвинутый продукт. Тем не менее по просьбе жителей страны он показал более высокие результаты удовлетворенности 70%: для Казахстана это показатель 74,5% категории "Мобильный банкинг" и 81,5% категории "Интернет-банкинг".

Население России и Казахстана составляет 60 процентов потребителей услуг колл-центр. Таким образом, сегодня необходимость многоканальная – создание банка в этой зоне требует, чтобы клиенты имели возможность подключиться к этому дополнительному каналу связи с использованием удобного времени для своих клиентов.

Банки второго уровня в Казахстане стараются не отставать от современных трендов, постоянно быть на короткой ноге с технологиями.

Мобильный банкинг идет вперед в виртуальном секторе. Достаточно одного раза, чтобы стать новым поколением клиентов банка, для этого необходимо прийти в банк и подписать все документы, а в некоторых случаях не выходя из дома, как пользователь. Сегодня удаленный банковский счет для своих клиентов может быть открыт в онлайн-режиме. Однако в большинстве стран законодательство этих процедур требует проведения "знай своего клиента ". При встрече сотрудник банка должен быть уверенным, что человек действительно хочет стать клиентом банка. Вот почему вам нужна встреча.

К примеру, АО «AltynBank», первый казахстанский банк, который осуществил трансформацию и запустил цифровую платформу «Altyn-i», предлагает клиенту открывать счета онлайн, не выходя из дома или офиса, посредством видео интервью [2].

На сегодняшний день цифровое обслуживание клиентов в сфере предоставления банковских услуг вышли на новый уровень, так как у клиентов есть возможность не выходя из дома открыть текущий счет, открыть и пополнить депозит, оформить кредит и даже оформить ипотеку. Оформление цифровой ипотеки стало новшеством на рынке банковских услуг, которое было внедрено совсем недавно. Такую возможность предоставляет банк АО "Банк Фридом Финанс Казахстан". Данный банк специализируется на предоставлении финансовых услуг населению и малым предприятиям. Цель банка – стать одним из лидеров в своем сегменте, а именно в предоставлении финансовых услуг широкому кругу населения и малому бизнесу [3].

В настоящее время одним ведущих по внедрению цифровых технологий на рынок Казахстана является АО «Kaspi bank». Kaspi.kz признано вторым крупнейшим по величине на Лондонской фондовой бирже и четвертым во всей Европе в 2020 году. В декабре 2019 года Kaspi.kz вошёл в список 35 национальных ИТ-чемпионов и попал в топ-7 компаний в сфере «Электронная коммерция и финансы», согласно рейтингу проведённому Министерством цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан. В 2020 году сайт Kaspi.kz возглавил рейтинг самых безопасных веб-ресурсов среди банков Казахстана. Миссия Kaspi.kz – создавать инновационные продукты и сервисы, которые улучшают жизнь своим клиентам [4].

Дистанционное банковское обслуживание дает огромные преимущества, что способствует снижению себестоимости услуг в отделениях. Спрос на традиционные каналы обслуживания падает все меньше, и сегодня для поддержания высокого уровня сервиса необходимо, конечно же, использовать специализированное оборудование. Клиентам банка предоставляются такие услуги, позволяют проводить время ожидания и предоставлять необходимые инструменты для анализа предложений.

Литература

1. Журавлева Ю. А. Финансовые инновации в международном банковском бизнесе // Вестник Академии. – 2016. – № 2. – С. 18–27.
2. Анализ интернет банков БВУ. Сентябрь 2016. – <http://ranking.kz/ru/a/reviews>
3. <https://bankffin.kz/ru/page/about>
4. https://ru.wikipedia.org/wiki/Kaspi_Bank

О. Болатхан

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы,
bolatkhan.olzhas@gmail.com

ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАЗАХСТАНА

DIGITALIZATION OF KAZAKHSTAN

Currently, the possibilities of the digital economy are almost unlimited and continue to grow rapidly. Digital and communication technologies cover all economic, social and political spheres. Modern international corporations highlight the development of digitalization as the most important indicator of socio-economic success not only within the framework of their activities, but also in the world economy as a whole [1].

The Republic of Kazakhstan at the present stage is actively working on the development and quality of communication networks. The President of Kazakhstan, Kassym-Jomart Tokayev, said at a government meeting: "If now we allow a slowdown in work, including on the digitalization of the economy, we will talk about this important problem, we will simply lag behind" [2]. The country is only developing strategies for creating its own digital market and remains an area with as yet undiscovered potential. Meanwhile, the changes taking place in the global economy at present – this is, on the one hand, a serious challenge, and on the other, new opportunities for finding Kazakhstan's specialization in the global digital environment and forming, on this basis, directions for modernizing the traditional economy.

Thus, a comprehensive study of the aspects of the development of the digital economy and the processes of its formation in the Republic of Kazakhstan is, of course, an urgent scientific and practical task.

In recent years, Kazakhstan has been investing a fairly large amount of financial and human resources in the development of digitalization in the country, which seeks to increase its level of international competitiveness in the world arena and become a worthy trading partner for developed countries [3].

However, Kazakhstan is still lagging behind in the innovative development of priority sectors of the economy, which affects its competitiveness. For example, according to the World Economic Forum (WEF).

Kazakhstan ranks 87th in terms of "innovative opportunities" and 74th - in the index of the World Intellectual Property Organization [4].

In 2018, the country's position improved in terms of the International Telecommunication Union's Global Cybersecurity Index. According to a report by the International Telecommunication Union, Kazakhstan ranked 40th in the Global Cybersecurity Index for 2018/2019, up 42 points from last year's ranking (82nd place).

Kazakhstan is introducing the Digital Kazakhstan program. This initiative was proposed by the government of the country. The program should be implemented in four key areas. First, on the creation of the "Digital Silk Road", which will support the development of digital infrastructure. Second, in raising awareness of business and other sectors to increase competitiveness. Third, to create digital government through advanced electronic and mobile government systems. This should make the government more open and transparent. Much attention is paid to the provision of public services. Fourth, the program aims to provide an opportunity to create a society that will be receptive to new emerging trends and challenges; at the same time, the necessary skills for the digital economy are developed, therefore, digital literacy and learning at all levels of society are increasing [5].

Another step towards innovation is free vocational training and education for young people. In Kazakhstan, this is considered as an investment in human capital. Thus, Kazakhstan expects to create a quality basis for the future development of the country.

In Kazakhstan, harnessing innovation is key to growth across all sectors, especially social services and industrial development. Kazakhstan strives to become a leader in the region, which can only be realized through an innovative and strong sectoral economy and the optimal use of existing qualified human resources. Minister of Information and Communications of Kazakhstan, Abaev D. A. noted: “Most of the projects of the state program will be implemented within the framework of public-private partnership, which, in turn, will save the state budget. In general, by 2020 it is planned: to expand the share of Internet coverage to 78%, mainly in regions and villages, to cover 95% of the population with digital broadcasting, to increase the digital literacy of the population to 80%, to provide development of information and communication technologies and the country's GDP up to 4.7% ” [6].

In recent years, 117 cities and 3324 villages of the country with a population of more than 250 thousand people have been provided with broadband Internet access. Over the past two years, 481 villages have been connected to broadband Internet. This project will be continued in the coming years [7].

In addition, 5G pilot projects were implemented in the cities of Nur-Sultan, Almaty and Shymkent. Also at the end of 2019, the construction of the Kazakh-Azerbaijani project TransCaspian Fiber Optic began. In 2020, it was planned to connect 880 villages to broadband Internet and bring the level of Internet connection of the home network is up to 84%. In general, 32.8 billion tenge was spent from the budget of Kazakhstan for digitalization over two years. The economic effect of the work carried out amounted to 803 billion tenge [8]. In addition, 32.8 billion tenge was attracted to the innovation ecosystem. Taking into account related industries, 120 thousand jobs have been created. 78 thousand of them appeared in 2019 [8].

In 2019, memorandums of cooperation were signed with 25 international organizations in the framework of the development of innovative cooperation. These measures made it possible to create favorable conditions for the development of a startup culture and attract more than 18 billion tenge in 2019 to domestic start-up projects. The total volume of attracted investments in the information technology market of Kazakhstan over the past 2 years amounted to about 32.4 billion tenge [8].

Thus, in Kazakhstan, there is an increase in the so-called "digital divide" due to the lag in the development of digital technologies from this indicator of the developed countries of the world. According to the WEF, only 25 countries in the world are ready for the fourth industrial revolution, which is based on digital technologies. These countries already account for 75% of the value added of global manufacturing. Each of these leading countries has its own competitive advantages. Japan owns sophisticated industries, the United States has a powerful sales market, China has a gigantic scale of enterprises, Germany has highly qualified specialists and the speed of innovation, Korea has huge contributions to the development of technologies, and Singapore has openness and access to investment.

Within the framework of the fourth industrial revolution, it is necessary to unite the efforts of the state and society to create opportunities for the development of Kazakhstan in accordance with national interests by correctly predicting the direction of digital evolution.

It is extremely important for Kazakhstan to increase its involvement in digitalization issues and develop unique opportunities that will make its economy more attractive in the course of the development of global production processes. A country's readiness for the future is determined by the scale and structure of production, as well as strong driving forces that can accelerate the transformation process.

According to the WEF, in 2019 Kazakhstan is in the 55th place in the new GIK 4.0 rating, having improved its position by 4 points (2018 – 59th place).

According to the data WEF, these countries will join forces that will form connections and allow, at the initial stages of the industrial revolution, to set the course for the process of global digital transformation of the economy. Analysts at the WEF classified Kazakhstan, together with Russia, Moldova and Georgia, to the Eurasia group, which has a certain industrial base, but the engines for the development of production and innovations are weak.

The conducted research allows us to conclude that the role of advanced technologies and innovations in the development of the national economy is actively increasing in modern Kazakhstan. Traditional approaches and methods of work are transforming as the latest technologies penetrate new industries and areas of human activity. The economy of Kazakhstan is actively moving to a new level of digitalization.

President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev in October 2019 at a meeting of the Supreme Eurasian Economic Council in Yerevan called on the EAEU member states to focus on digitalizing their economies. "It is proposed to pay special attention to the creation of attractive conditions for the development of advanced technologies. The backbone of successful economies is knowledge-based technologies that facilitate the development of advanced production methods and competitive products. Therefore, the priority area should be the digitalization of the economies of our countries" [9].

Further digital integration will be critical for the country. Without this, it will be difficult for Kazakhstan to enter the list of the 30 most competitive economies in the world and improve the welfare of the population.

References

1. Akhunbaev A. Industry 4.0-the guarantor of competitiveness of the MMC of Kazakhstan. Mining and metallurgical industry. 2017;12(114):48-50. (In Russ.)
2. Tuleubekova A. Tokaev on digitization: if we swing the problem, we simply fall behind. 2020. January 24. URL: <https://www.zakon.kz/5004191-tokaev-o-tsifrovizatsii-esli-budem.html> [Accessed 14.05.2020] (In Russ.).
3. In two years of implementing the state program "Digital Kazakhstan". 32.8 billion tenge attracted to innovation ecosystem. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0582:FIN:EN:PDF> [Accessed:21.07.2020].
4. Nazarbayev N. Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness: Message of the President of the Republic of Kazakhstan dated 31.01.2017. Astana. 2017. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700002017> [Accessed:14.05.2020] (In Russ.).
5. Detailed report on the competitiveness rating (WEF GIC) 2019. URL: <https://csi.kz/news/09102019> [Accessed: 14.05.2020] (In Russ.).
6. Zhumagaliyev A. On the implementation of the program "Digital Kazakhstan", 04.02.2020. The Inclusive Development Index 2018 Summary and Data Highlights. URL: <https://www.zakon.kz/5005749-za-dva-goda-realizatsii-gosprogrammy.html> [Accessed: 14.05.2020] (In Russ.).
7. Tokaev K-Zh. Digitalization of economies should be a priority for the EAEC. 01.10.2019. URL: <https://inbusiness.kz/ru/last/dlya-eaes-prioritetnym-napravleniem-dolzna-stat-cifrovizaciya-ekonomik-kasym-zhomart-tokaev> [Accessed:14.05.2020] (In Russ.).
8. Shcherbatenko A. Artificial intelligence, e-document management and online tenders in retail: what will be discussed at RDBSURL: <https://rau.ua/ru/newsrdb/aleksej-shherbatenko-smart-tender/> [Accessed 15.08.2020] (In Russ.).
9. Elyubaeva A. The economic effect of digitalization amounted to 803 billion tenge. 04.02.2020. URL: <https://kapital.kz/tehnology/84469/ekonomicheskij-effekt-ot-tsifrovizatsii-sostavil-803-mlrd-tenge.html> (accessed 21.12.2020) [Accessed: 21.07.2020] (In Russ.).

Л.Б.Габдуллина, Е.Б.Абеуханова
«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті»КеАҚ
Қазақстан, Семей қаласы, lazzat_0610@list.ru

КӨЛІК-ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕНІ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

FEATURES OF DIGITALIZATION OF THE TRANSPORT AND LOGISTICS SYSTEM

Көлік-логистика жүйесі экономиканың түрлі салаларымен өзара байланысты болғандықтан, дәл осы сапалы логистикалық қызметтер көрсету есебінен елдің бүкіл экономикалық жүйесінің тиімді жұмыс істеуі мүмкін болады. Көлік-логистика жүйесін цифрлық трансформациялау-цифрлық экономиканы қалыптастыру элементтерінің бірі болып табылады. Көлік-логистика жүйесі ұйымдарының қызметіне цифрлық технологияларды енгізу үдерісі олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ғана емес, жалпы ел экономикасын цифрландыруға алып келеді [1].

Бұрын көлік қызметтерін тұтынушыларға жүкті уақытында жіберіп, толық және қауіпсіз түрде алу жеткілікті болды, ал қазір олар жүктің қандай күйде және қайда тұрғанын, қайда кідіріп тұрғанын және не себепті тоқтап тұрғанын, сақталуын қалай қамтамасыз ететінін білгісі келеді және осы ақпаратты ескере отырып, логистикалық үдерістерді оңтайландыруды қалайды. Мұның бәріне тек цифрландыру арқылы ғана қол жеткізуге болады.

Цифрландыру – бұл бизнес үлгілерді құру және /немесе өзгерту мен құндылық тудыратын жаңа кірістерді және мүмкіндіктерді алу үшін цифрлық технологияларды қолдану. Цифрлық экономика, термин ретінде, жақында пайда болды және оны 1995 жылы Массачусетс университетінің американдық ғалымы Николас Негропonte ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуына байланысты жаңа экономиканың артықшылықтарын түсіндіру үшін қолданды.

Цифрлық экономика – өндірісті оңтайландыру, бөлу, алмастыру, қолдану және мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін арттыру мақсатында электрондық технологияларды, электрондық инфрақұрылымды және қызметтерді, үлкен көлемді деректерді талдау технологиясын пайдалану кезінде қалыптасқан қоғамдық қатынастардың жиынтығы [2].

Көлік-логистика саласын цифрлық трансформациялау үдерісіне әсер ететін нарықтық факторларға осы қызметтерді тұтынушылар санының артуы, интернет-сауда нарығының өсуі, сондай-ақ жекелеген елдер мен олардың бірлестіктері шеңберіндегі саяси және экономикалық бастамалар жатады.

Технологиялық факторлардың әсері көлік-логистика саласын цифрлық трансформациялаудың негізгі аспектісі болып табылады: Заттар интернеті, блокчейн, роботтандырылған техника, пилотсыз дрондар және т.б. сияқты цифрлық технологиялар кеңінен таралуда [1]. Цифрлық технологияларды белсенді пайдалану осы саланың экономикалық тиімділігін арттырудың ең басымды тәсілі болып көрінеді.

Көлік қажеттіліктері үшін сандық технологияларды қолданудың ең танымал келесі бағыттарын бөліп көрсетуге болады [4]:

Қазақстан Республикасында көлік-логистикалық жүйені цифрландыру ҚР Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысымен бекітілген "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасына, ҚР Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы № 1055 қаулысымен бекітілген «Нұрлы жол» ҚР-ның инфрақұрылымдық дамудың мемлекеттік бағдарламасы және «ЕАЭО цифрлық көлік дәліздерінің экожүйесін қалыптастыру» туралы ЕА үкіметаралық кеңестің 2020 жылғы 31 қаңтардағы № 4 өкімі негізінде жүзеге

асырылады. Көлік-логистикалық саланы цифрландыруды шешуге арналған негізгі міндет – транзиттік жүктерді тасымалдау көлемін ұлғайту.

Кесте 1 – Көлік-логистика жүйесінде қолданылатын сандық технологиялардың негізгі бағыттары

Атауы	Сипаттамасы
Электрондық құжат айналымы	Электронды билеттерді енгізу, жол жүру құжаттарын қашықтықтан рәсімдеу; "виртуалды кеңселер" құру, клиенттерге жеке байланыссыз қызмет көрсету
3D-баспа	Қосымша өндіріс өндіріс үдерісн кеңейтеді. Тапсырыс бойынша өнімдерді "басып шығару" және дайын өнім қорларын азайту арқылы жеткізілім тізбегін қысқарту. Дайын өнімнің орнына логистикалық компаниялардың шикізат жеткізуі. Жеткізу орындарында 3D басып шығару.
Қашықтықтан байланыс	Қашықтан байланыс үшін сандық байланыс технологияларын қолдану
Төлем жүргізу	Мобильді төлем, бірыңғай жол жүру құжаттары, көлік қызметтерін алу үшін мобильді қосымшаларды пайдалану
Бұлтты технологиялар	Деректерді сапалы жаңа деңгейде өңдеу: көлік ағындары туралы деректерді жинау және талдау, "bigdata" технологияларын пайдалану
Толықтырылған шындық (Augmented reality, AR)	Логистикалық оператормен сыртқы ортамен егжей-тегжейлі танысу (жүк туралы толық ақпарат алу).
Көлікті басқарудың интеграцияланған жүйелері	Көлікті басқару жүйесін қайта ұйымдастыру, оларды автоматтандыру; Клиентті жүкті басқару және бақылау үдерісне тарту
Зияткерлік көлік жүйелері	Көлік ағындарын бақылауды автоматтандыру және роботтандыру, көлік жағдайын болжау, автопилот жүйелерін қолдау
Логистикалық қызмет көрсету платформалары	Логистикалық қызметтер көрсетуге, соның ішінде билеттерді брондау мен тапсырыс беруге, жүктер үшін тасымалдаушыны іздеуге, оңтайлы маршрутты анықтауға бағытталған цифрлық платформалар құру

Негізгі әсер электрондық құжат айналымына, оның ішінде әуе тасымалы саласында көшу есебінен, сондай-ақ зияткерлік көліктік жүйені енгізу арқасында алынатын болады, бұл Қазақстанның өңірлері мен халықаралық байланыс арасында сапалы және қауіпсіз жол инфрақұрылымын қамтамасыз ету есебінен автокөлікпен жүк тасымалының көлемін арттыруға мүмкіндік береді. Зияткерлік көлік жүйесі бейнебақылау, жол қозғалысын басқаруды, жүргізушілерге ауа райы жағдайлары туралы ескертуді және көлік қызметтеріне электрондық төлем қызметтерін біріктіреді [2],[3].

Зияткерлік көлік жүйелері (ЗКЖ) саланың технологиялық дамуының негізгі тренді болып табылады. Екінші жағдайда көлік саласын цифрландыру өндірістің техникалық-экономикалық негіздерінің өзгеруін білдіреді. Қазіргі уақытта көлік-логистикалық жүйені цифрландыру үдеріснің төрт негізгі бағыты бар: 1) көлік инфрақұрылымы мен логистикалық тізбектерді цифрландыру (оның ішінде қойма шаруашылығы мен сервистік орталықтар); 2) өндірістік үдерістерді роботтандыру; 3) ауқымды автоматтандыру, оның ішінде басқару процестері; 4) автопилот жүйелерін енгізу. Осы үдерістерді толығырақ қарастырайық:

1) көлік инфрақұрылымын цифрландыру логистикалық тізбектегі әрбір кезең, сондай-ақ көлік құралы цифрлық салаға тартылуы тиіс, яғни Интернетте жеке сәйкестендірілуі, сондай-ақ бағдарламалық қамтамасыз етудің бақылауында болуы тиіс дегенді білдіреді. Бұл нақты уақыт режимінде бүкіл көлік ағынын басқаруға, шығындарды, қосымша шығындарды азайтуға, сондай-ақ көлік саласын болжауға мүмкіндік береді. Мұндай цифрландырудың мысалы темір жолдағы барлық жүк контейнерлерін чиптермен жабдықтау, әрбір контейнердің қозғалысын бақылау болып табылады;

2) көлік саласындағы өндірістік үдерістерді роботтандыру қазірдің өзінде өте жылдам қарқынмен жүруде. Алайда, шаруашылықтың көп еңбекті қажет ететін құрамдас бөліктері

(әсіресе жүкті буып-түю және жинақтау), көлік құралдарына қызмет көрсету әлі де қол еңбегін кеңінен тартуды талап етеді;

3) ұзақ уақыттан бері басқару үдерістерін автоматтандыру жүзеге асырылып келеді. Шын мәнінде, дәл осы көлік саласы басқару үдерістері автоматтандырыла бастаған алғашқы салалардың бірі болды. Қазіргі заманғы көлік ағындарының жылдамдығының жоғарылығы сондай, адам қатесіз сауатты, ойластырылған шешімдер қабылдай алмайды, сондықтан автоматтандыру тиімді

4) автопилот жүйелерін технологиялық тұрғыдан енгізуге де біршама уақыт болды: бірінші кезекте, бұл азаматтық ұшақтарға, теңіз жүк тасымалдарына арналған автопилотқа қатысты. Көптеген елдерде осы технологияларды жаппай енгізу заңнамалық тұрғыдан шектеліп отыр. Қазір кейбір қоғамдық көліктерде тек тәжірибелік жобалар бар (мысалы, жүргізушісіз автобустар). Логистикада электрондық сауданың, әсіресе пандемия әсерінен, жылдам өсуі жабдықтау және жеткізу тізбектерін, соның ішінде дрондарды ("ақылды қойма") пайдалана отырып, толассыз цифрландыру қарқынының жеделдеуіне алып келді [4].

Сонымен қатар, таратылған тізілімдердің технологиялары, оның ішінде жүк тасымалдарын мәмілелерге және ресімдеуге арналған блокчейн, жүктердің қозғалысын бақылауға арналған заттар интернеті, қорларды басқаруға арналған аналитика және жөндеу мен техникалық қызмет көрсетуді жоспарлауға арналған болжамды аналитика негізінде Цифрлық платформаларға сұраныстың өсуі байқалады.

Көлік-логистикалық жүйені цифрландырудың артықшылықтары : жаңа өнімді әзірлеу, көбірек инновациялар енгізу; жаңа табыс көздерін табу; динамикалық, қауіпсіз және интерактивті жеткізу тізбегін ұйымдастыру; нақты уақыттағы деректер мен ақпаратқа қол жеткізуді жақсарту; ең оңтайлы шешім қабылдау; икемді және тиімді үдерістер мен операцияларды ұйымдастыру; бақылау, көріну және ынтымақтастықтың жоғары деңгейіне өту; нарықтық жағдайларға жедел және жоғары деңгейде бейімделу; жоспарлау мен орындауды жеделдету мүмкіндіктері; нарыққа шығу уақытын қысқарту; тұтынушыларға жақсы қызмет көрсету және қанағаттануын арттыру; өнімділікті арттыру, шығындарды азайту жалпы алғанда, көлік-логистикалық жүйенің тиімділігін арттыру, барлық қатысушылары арасындағы өзара іс-қимылды жақсарту, адами қателіктерден болатын тәуекелдерді жою.

Жалпы, көлік-логистикалық салаға, оның ішінде Қазақстанда, цифрлық технологиялардың белсенді енгізілуін тежейтін негізгі факторлардың қатарына мыналарды жатқызуға болады: транзиттік және импорттық жүктерді бақылаудың төмендігі; шешімдер қабылдау үшін тасымалдардың барлық түрлеріне мониторинг, талдау және болжау жүргізу мүмкіндіктерінің болмауы; қатысушылар арасындағы өзара іс-қимылды дамыту деңгейінің төмендігі; ұйымдарды цифрландырудың деңгейінің әртүрлілігі; инфрақұрылымды (цифрлық та, көліктік-логистикалық та) дамыту қарқынының төмендігі; білікті кадрлардың тапшылығы және ақылды инфрақұрылым нысандарын құру стандарттарының жетіспеушілігі; мемлекеттік деңгейде цифрландыру стратегиясының болмауы; инфрақұрылымның орталықтандырылған мониторингінің болмауы; көлік дәліздерінің транзакциялық жүктемесінің жоғары болуы; бірыңғай ахуалдық орталықтың болмауы; көлікте ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бірыңғай тәсілдің болмауы (мысалы, осы уақытқа дейін шетелде деректерді сақтау үшін әртүрлі платформаларды пайдалануға жол беріледі), тасымалдаушылардың пандемиямен байланысты кірістерінің төмендігі және т.с.с.

Көлік саласында цифрландырудың дамуын келесі шараларды жүзеге асыру арқылы ынталандыруға болады: көлік магистральдарын 5G желілерімен қамту, жол инфрақұрылымын жаңғырту; цифрлық сервистер стандарттарын және деректерді қауіпсіз беру хаттамаларын әзірлеу; пилотсыз көлікті пайдалану саласында нормативтік база құру; отандық цифрлық шешімдерді көбейту үшін шағын және орта кәсіпорындарға жеңілдікті несиелер беру; салалық деректерді пайдалану мүмкіндіктерін кеңейту және кадрларды даярлаудың салалық орталықтарын құру.

Жалпы алғанда, көлік саласында цифрлық технологияларды тиімді пайдалану компанияның бәсекеге қабілеттілік деңгейін анықтайды және заманауи өзгерістерді қабылдамаған тұлғалар нарықтан кетуге мәжбүр болады. Көптеген басқа салалар сияқты, көлік және логистика жүйесі қазіргі уақытта компаниялардың өсуіне мүмкіндік беретін, сондай – ақ көптеген қауіптер мен тәуекелдер әкелетін түбегейлі өзгерістерге: жаңа технологиялардың, нарықтың жаңа қатысушыларының, клиенттердің жаңа үміттері мен жаңа бизнес-үлгілердің пайда болуына тап болып отыр.

Әдебиеттер

1. А.В. Марусин, Т.Х. Аблязов Особенности цифровой трансформации транспортно-логистической сферы <http://www.publishing-vak.ru/file/archive-economy-2019-3/7-marusin-ablyazov.pdf>
2. ҚР Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысымен бекітілген "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасы.
3. ҚР Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы № 1055 қаулысымен бекітілген «Нұрлы жол» ҚР-ның инфрақұрылымдық дамудың мемлекеттік бағдарламасы .
4. Н.А. Машкина, А.Е. Велиев Влияние цифровой экономики на развитие транспортной отрасли в мире <http://doi.org/10.15350/24097616.2020.1.27>

МРНТИ: 11.15.25

М.Б. Жумашева

Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан,
г. Нур-Султан, m.zhumasheva@apa.kz

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ: ОПЫТ ЭСТОНИИ И ЕГО ПРИМЕНИМОСТЬ В КАЗАХСТАНЕ

DIGITALIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION: CASE OF ESTONIA AND ITS APPLICATION IN KAZAKHSTAN

Введение. В современном мире цифровизация не является трендом, она стала необходимостью и одним из этапов развития человечества. Цифровизация вошла во все сферы жизнедеятельности человека: здравоохранение, образование, торговлю, промышленность, экологию, государственное управление и т.д. Ни одно государство не в силах развивать экономику без применения информационно-коммуникационных технологий. Мир разделился на два лагеря: государства, которые десятки лет назад осознали значимость цифровизации и стали внедрять ее повсеместно, и государства, которые сегодня находятся на этапе своего цифрового формирования.

Казахстан одно из стремительно развивающихся цифровых государств в постсоветском пространстве. Необходимое осознание пришло в начале 90-х годов, когда в стране поэтапно стали внедряться компьютерные технологии. В 1997 году с принятием «Государственной программы Президента Республики Казахстан информатизации системы среднего образования Республики Казахстан» были заложены основы для формирования сферы информационно-коммуникационных технологий в стране [1]. В современном Казахстане качество государственных услуг вынесено на самый высокий уровень значимости. Так, о важности цифровизации государственных услуг говорится в послании Главы государства народу от 1 сентября 2021 года [2]. За последние двадцать лет Казахстан прошел несколько этапов своего цифрового развития, в ходе которого были приняты ключевые программные документы, законодательные акты, разработаны платформы, которые стали фундаментом сегодняшнего цифрового государства.

Основная часть. Сегодня цифровизация является приоритетным направлением деятельности государства. Планово развивается платформа для оказания государственных услуг «e-gov», которая является одной из успешных в постсоветском пространстве. Широко развиты бытовые и платежные сервисы, которые делают повседневную жизнь граждан комфортной. В современном государстве значимость государственных услуг высока, поскольку они являются одним из важных инструментов государственного управления. Получение государственных услуг с одной стороны является необходимостью или желанием ее получателя, с другой стороны требованием государства. Качество государственных услуг напрямую влияет на качество жизни населения и уровень его удовлетворенности. Именно поэтому недавно был принят национальный проект «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций», который направлен на дальнейшую цифровизацию отраслей экономики и оказание качественных электронных государственных услуг с акцентом на мобильное правительство [3]. За пять лет реализации проекта ожидается большой скачок в экономическом развитии страны. Казахстан не стоит на месте, стараясь изучать и имплементировать лучший опыт в области цифровизации государственного управления.

Мировая практика показала, что не только экономические гиганты успешно внедряют цифровизацию, но и малочисленные развивающиеся государства. По итогам рейтинга, составленного ООН в 2020 году, в пятерку лидеров по развитию электронного правительства входят Дания, Южная Корея, Эстония, Финляндия, Австралия [4]. Особый интерес в этом топе вызывает Эстония, государство с населением чуть более 1,3 миллиона человек. При этом, по данным исследования Эстония зарегистрировала самый значительный рост EGDИ по итогам 2020 года. Согласно результатам ежегодного исследования Европейской Комиссии в 2021 году по индексу DESI Эстония занимает 7-е место в Европе [5]. В частности, государство лидирует в сфере оказания электронных государственных услуг и развитию человеческих ресурсов.

Основной целью правительства Эстонии всегда было обеспечить доверие населения через предоставление качественных и быстрых государственных услуг. На сегодняшний день все сферы жизнедеятельности человека охвачены платформой «e-Estonia» и максимальное количество услуг оказывается через смартфоны [6]. Так, в 2001 году в Эстонии было введено электронное декларирование, в 2002 году внедрена электронная цифровая подпись, участие в выборах в электронной форме – с 2005 года. На своем опыте Эстония сумела доказать, насколько эффективно может функционировать система государственного управления при правильном применении информационно-коммуникационных технологий (ИКТ).

В основу деятельности «e-Estonia» легли несколько основных принципов, которые обеспечили ее успех и высокую эффективность:

- концентрированность государства на человеке;
- развитие государственно-частного партнерства;
- обеспечение интернета для всех;
- защита персональных данных.

Одним из наиболее важных принципов деятельности электронного правительства Эстонии является конфиденциальность и безопасность данных. Государственные информационные системы обеспечивают максимальную безопасность информации и цифровую идентификацию граждан, которая действует на территории всей Европы. Поэтому население не обеспокоено утечкой персональных данных из информационных систем.

Также, важным принципом деятельности цифрового государственного управления является принцип «одного раза», когда данные у гражданина запрашиваются только единожды и хранятся только в одной базе.

В середине 2000-х годов в Эстонии появился электронный паспорт, представляющий из себя пластиковую карточку с широким функционалом. С помощью электронного

паспорта граждане могут передвигаться по странам Европы; платить налоги; заключать договора; получать медицинские услуги; оплачивать налоги и штрафы; использовать он-лайн банкинг; подписывать документы.

Государственные услуги на платформе «e-Estonia» разделены по жизненным ситуациям, что значительно облегчает процесс поиска нужной услуги. Примерами таких жизненных ситуаций могут служить создание семьи; рождение ребенка; смена места жительства; подготовка к выходу на пенсию; потеря работы; заболевание и прочие. Примечательно, что все медицинские данные людей, истории болезней, лечение хранятся в системе «e-Estonia» и могут быть просмотрены только с разрешения граждан.

В 2001 году в стране была внедрена платформа «X-Road», благодаря чему граждане не нуждаются в повторной подаче каких-либо документов или информации о себе государственным органам. Внутри «X-Road» действует более 2700 различных услуг для населения. Данная платформа обеспечивает безопасный обмен данными между реестрами и базами данных различных государственных органов и объединяет их в одну сеть. Для обеспечения полной безопасности данных в 2007 году в Эстонии внедрили систему блокчейн KSI (Keyless Signature Infrastructure) [7]. Система блокчейн KSI позволяет отслеживать каждое действие государственных служащих при просмотре или попытке изменения данных, что обеспечивает полную конфиденциальность и безопасность. Подобные действия фиксируются в системе и если они были не законными, то предусмотрена уголовная ответственность за попытку изменения или удаления данных.

В 2014 году для иностранцев была разработана программа «E-Residency», которая обеспечивает доступ всех людей в мире к различным он-лайн услугам. С помощью «E-Residency» иностранцы могут зарегистрировать компанию; оплачивать налоги и сдавать декларации; пользоваться услугами он-лайн банкинга и т.д. Данная программа стала очень популярной среди зарубежных предпринимателей, которые свободно могут зарегистрироваться в ней и участвовать в ведении бизнеса и развития инвестиций. Данная программа обеспечила рост налоговых поступлений в бюджет Эстонии.

В целях обеспечения защиты от потери данных в чрезвычайных ситуациях Эстония с 2017 года хранит резервные данные в Люксембурге. Эстония является первым государством, которое внедрило в практику открытие «посольств данных» в других странах для хранения информации.

Заключение. Опыт Эстонии в области цифровизации государственного управления является уникальным. Это первое и единственное государство, которое сделало упор на цифровизацию сразу после распада Советского союза. Рискуя всем, правительство страны вложило все имеющиеся финансовые ресурсы в «страну будущего», видение которого можно было только представить. Через годы маленькое прибалтийское государство стало одним из мировых лидеров в области «электронного правительства».

Говоря об опыте Эстонии, стоит отметить, что его полезность для Казахстана достаточно интересна. Такие направления, как развитие мобильного правительства, электронное голосование; цифровой паспорт; безопасность данных; киберзащита требуют развития и усиления в Республике Казахстан. Предполагается, что многие элементы формирования и развития электронного правительства Эстонии могут быть успешно адаптированы для казахстанского общества.

Стоит отметить, что на сегодняшний день опыт цифровизации Эстонии является одним из самых современных и уникальных. Благодаря развитой сфере ИКТ Эстония обеспечивает высокий уровень удовлетворенности граждан качеством государственных услуг, а также высокий уровень жизни и социального обеспечения. Немаловажным фактором является эффективное финансирование цифровизации и государственный менеджмент. Предполагается, что изученный опыт может быть успешно применен на этапах цифровой трансформации Казахстана.

Литература

1. Распоряжение Президента Республики Казахстан «О Государственной программе Президента Республики Казахстан информатизации системы среднего образования Республики Казахстан» от 22 сентября 1997 года № 3645.
2. Единство народа и системные реформы - прочная основа процветания страны. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2021 года.
3. Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Национального проекта «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций» от 12 октября 2021 года.
4. E-Government Survey 2020: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development. United Nations, 2020.
5. Digital Economy and Society Index (DESI) 2021 Estonia. European Commission.
6. Портал государственных услуг Эстонии <https://www.eesti.ee/ru>.
Estonia – the Digital Republic Secured by Blockchain. Government Technology and Digital Transformation, 2019.

МРНТИ: 06.54.31

Д.О. Калдыбаева¹, М.М. Калдыбаев²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Евразиялық Ұлттық университеті, ¹Нұр-Сұлтан қ.,
danira_77@mail.ru

²Әлихан Бөкейхан университеті, Семей қ.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ДАМУДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ РОЛІ

THE ROLE OF DIGITALIZATION IN THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE

Инновациялық бизнес модельдерді тұрақты іске қосу цифрлық дәуірдің басты императивіне айналғандықтан, цифрлық технологияларға бағдарланған басқару жүйелерін құру стратегиялық тұрғыдан маңызды факторларға жатқызылады. Бұл орайда фирмалар біртіндеп даму мен қатты өзгерістер арасындағы, барлау мен пайдалану арасындағы орташа жолды тауып іске қосу керек. Осы стратегиялық варианттың екеуі де дағдысы әртүрлі қызметкерлерді, жаңа және әртүрлі құралдарды талап етеді. Сонымен қатар, олар тәуекелдің және табыстылықтың девиантты түрін ұсынады, ал зерттеуші кәсіпорындарды тым тәуекелді және батыл деп санайтын болады.

Сонымен, қазіргі заманғы инновациялық компаниялар цифрландыру өрісінде үлкен мәселелерді шешуге мәжбүр. Бәсекелестерден алда болу үшін олар инновацияларға үнемі назар аударып, нақты тұтынушылық құндылығы бар серпілісті шешімдерге ерекше назар аударады. Бұл жерде табыстардың өсуі пайда нормасын қатайтуға байланысты үрдістің орнын толтырады. Инновациялық кәсіпкерлік облысында міндеттерді шешетін компаниялар бұл қызметтің күрделілігін және сан қырларын түсіне білу керек.

Сонымен, көптеген дамыған және дамушы елдерде цифрлық экономиканы дамыту бағдарламалары экономиканың дәстүрлі салаларын жаңартуға бағытталғаны анықталды. Қазақстандық экономиканың, оның ішінде ауыл шаруашылығы саласының цифрлық жетілу деңгейі және инновациялық кәсіпкерлікке өтуге дайындығы келесі бөлімдерде қарастырылатын болады.

Жалпы алғанда, қазіргі уақытта цифрлық экономиканың басты тән қасиеттеріне келесіні жатқызуға болады:

1. Цифрлық экономика және цифрлық жетілу деңгейі бір қалыпты дамымайды. Цифрлық экономика әлемнің әртүрлі аймақтарында әр қилы ықпал етеді және цифрлық жетілу деңгейі дамыған елдерде жоғары болып, дамушы елдерде (оның ішінде Қазақстанда) әлі де төмен.

2. Цифрлық экономика дәстүрлі экономикаға қарағанда әлдеқайда жоғары қарқынмен дамиды.
3. Цифрлық экономика жаңа мамандықтардың едәуір өсуіне, көптеген дәстүрлі мамандықтардың жойылуына, біліктілік талаптарының толығымен өзгеруіне әкеледі.
4. Цифрлық экономиканың болжанатын еңбек өнімділігі, өндіріс тиімділігі, эксперттердің пікірінше, жалпы экономиканың орташа деңгейінен жоғары болады.

Цифрлық экономика зерттеуші фирмалар мен инновациялық кәсіпкерліктің дамуына ынталандырушы фактор ретінде болады, өйткені капитал мен қор сыйымдылығы шамамен төмен болады, алайда жоғары білікті мамандардың жоғары еңбек сiңiргiштiгiмен сипатталады.

Жоғарыда көрсетілгеннің бәрі де цифрлық экономиканың елдің жалпы экономикасына ықпал етуін сипаттайды, алайда біздің зерттеу объектісі ретінде тек ауыл шаруашылық өндірісі болғандықтан, осы саладағы цифрлық факторлардың мәнін және маңызын ашып көрсеткеніміз дұрыс болар.

Ауыл шаруашылығы Қазақстан экономикасының аса маңызды салаларының бірі бола отырып, жалпы экономиканың өсіміне өз үлесін қосады, азық-түлік және экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етеді, мемлекеттің, әсіресе ауылдық аймақтардың еңбек әлеуетін жақсартады. Еліміздің жалпы ішкі өнімінің тек оннан бірін ғана қамтыса да, берілген сала бүкіл тауар саудасының жартысынан көбін қамтиды және халықтың тұрмыстық жағдайына маңызды ықпал жасайды. Алайда, ауыл шаруашылығы өндіретін жалпы өнім көлемінің жылдан жылға өсуіне қарамастан, өндіріс көлемдері халық тұтынуының өсу қарқынына әлі де жете алмай жатыр және ауылда қолданылатын қорлардың қолданылу тиімділігі, еңбек өнімділігі мен өнімнің бәсекелестік қабілеті төмен деңгейде қалып отыр. Нәтижесінде ішкі тұтыну құрылымында импорттың алатын үлесі жоғары деңгейде қалып отыр. Қазақстанның БСҰ –на кіруіне байланысты сыртқы нарықтарға шығарылатын өнімдерге қатысты бәсекелестік қабілет деңгейіне талаптар әлдеқайда жоғарлағанын да атап көрсету керек [1].

АҚШ, Канада және Австралия секілді дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, цифрлық технологиялар осы дәстүрлі саланы түбегейлі өзгертуі мүмкін. Өртүрлі ақпарат көздерінен алынған ірі мәліметтер базалары, геоақпараттық жүйелер мен ІТ топырақтың азуын тоқтатып, қорларды қолайлы пайдаланып жоғары шығымдылықты азайтуға жағдай жасайды. Өнеркәсіптік объектілердің ғаламторлары қашықтықтан басқарылатын толығымен автоматтандырылған фермаларды құруға мүмкіндік береді. Дамыған логистикалық жүйе мен электронды сауда ауыл шаруашылық өнімдерін соңғы тұтынушыға дейін жеткізу құнын азайтып, сапасын сақтауға жәрдемдеседі. Бұл экологиялық тұрғыдан таза өнім өндірісін сақтаудың, дамытудың, ұлттың денсаулығын көтерудің және экспорттық әлеуетті өсірудің бірден бір факторы болып табылады.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығында цифрлық техноогияларды қолданатын ауыл шаруашылық субъектілердің үлесі әлі де өте төмен. Сонымен қатар, ауыл шаруашылық жерлерінің тиімсіз және мақсатсыз қолданылуы жалпы фермалардың тиімділігін азайтып, шығындар деңгейін өсіреді. Қазақстандағы ауыл шаруашылық жерлерінің өте үлкен территориясы, ауылда тұратын халық тығыздығының өте төмен болуы, мониторинг жүргізуге қажетті инфрақұрылымның нашар дамуы осы қорларды тиімді пайдалануды дұрыс талдау мен болжау жұмысын едәуір қиындатады. Цифрлық технологиялар көмегімен ауыл шаруашылығы саласын жоғарыда көрсетілген цифрлық трансформациядан өткізуге болады және берілген саланы дамудың жаңа деңгейіне шығарып, ел экономикасының драйверіне айналдыруға болады.

Жаңа цифрлық техноогияларды аграрлық индустрияның өндірістік және өндірістік емес өрістеріне енгізу мақсатында бүгінгі күні саланың алдында тұрған мәселелерді шешу керек. Оларға келесілерді жатқызады:

1. Қазақстанның ауыл шаруашылығында ҚСРО-нда шығарылған техниканың белсенді қолданылуы және олардың тиімділігінің төмендігі. Жаңа техниканың аз болуына байланысты ескірген техника дәнді және майлы дақылдарды себу және жинау кезінде 14

пайызға дейін жоғалтуларға әкелетіні анықталды [2]. Сонымен қатар, бұл бағытта қол еңбектің үлесі әлі де жоғары болғандықтан, өндіріс көлемін өсіру мәселесі туындады.

2. Мал шаруашылығында, малды бордақылау, өнімділігін өсіру, мал санының жоғалуы сияқты мәселелер көбейді. Статистикалық мәліметтерге сүйенетін болсақ, соңғы 3 жылда мал саны жоғалуының 70 пайызы бақылауды дұрыс ұйымдастырмау салдарынан болғаны анықталды. Бұл көрсеткішті жақсартудың бірден бір жолы – елдегі ауыл шаруашылығын автоматтандыру және саланы толығымен цифрландыру.

3. Жер өңдеуде ауа-райын, климатты болжау, дақылдар шығымдылығын өсіру қарқынын анықтау мен бақылау мәселелері. Бұл бағытта жүргізілетін жұмыс жер өңдеудің өнімділігін де, жер сапасын да көтеруге мүмкіндік жасайды.

4. Ауыл шаруашылық өнімдерін тұтынушыларға қосымша шығындарсыз, қолайлы бағамен сату мәселелері.

Қазақстан Республикасында нақты егіншілік элементтерін енгізу және дамыту осы сектордағы қызметті жеңілдету, шығымдылықты өсіру және еңбек өнімділігін көтеру үшін жүргізіледі. Өндіруші барлық шешімдерді егістік алқаптары, топырақтың ылғалдылығы, коректік заттары, азоттың, калийдің, фосфордың, зиянкестер, жауын-шашын мөлшері туралы түскен мәліметтер негізінде шынайы уақыт кезінде қабылдай алады. Сонымен қатар, дәл егіншілік элементтерін енгізу жаңа ауыл шаруашылық техниканы алу дәрежесіне, агротехнологияларды орындауға және фермерлерді даярлауға қарай кешенді жасалынады. Осыған байланысты елімізде агроөнеркәсіптік кешенге арналған жаңа мемлекеттік ақпараттық жүйелер енгізілуде. Алайда, ауыл шаруашылық субъектілердің өзінде осындай жүйелерге ене алатын өзіндік автоматтандырылған жүйелерді құрмаса, аталған шаралардың тиімділігі әлдеқайда төмен болып шығады.

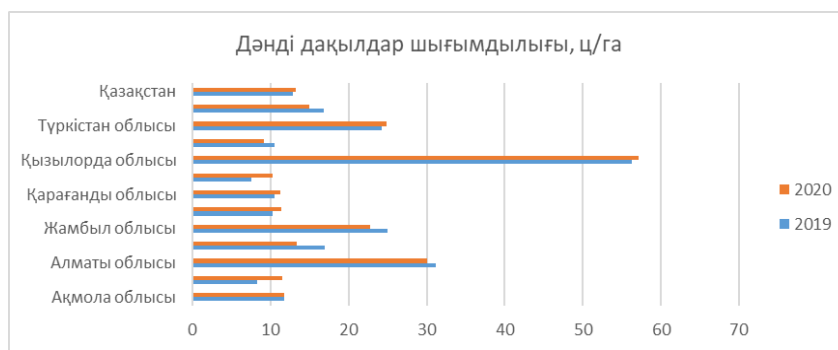
Аграрлық саланы цифрландырудың бір бағыты ретінде «ақылды» техника процесін атауға болады. Ол біздің елімізде 2017 жылдан бастап енгізіле бастады. Ол Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жж арналған мемлекеттік бағдарламасының және 2018 жылы қабылданған Е-АРК және «Цифрлық Қазақстан» атты ауыл шаруашылықты цифрлендіру бағдарламасының құрамына енді. Ел аймақтарында жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, 2020 жылы 2019 жылға қарағанда ауыл шаруашылықтың жалпы өнімі 0,9 %-ға өсіп 5,2 трлн теңге құрады [3]. Мұнда мал шаруашылығының табысы 4 %-ға өссе, егіншіліктің табысы ауа-райының қолайсыздығына байланысты 1,7 %-ға кеміді. 2019 жылы салаға 501,6 млрд. теңге инвестиция тартылған болатын, бұл 2018 жылға қарағанда 41 %-ға жоғары көрсеткіш. Еңбек өнімділігі 14 пайызға көбейді. Бұл нәтижелерге ықпал еткен негізгі факторларға шығымы жоғары дәндерді пайдалануға негізделген агротехнологияларды қолдануды, минералдық тыңайтқыштарды қолдану деңгейінің өсуін және машиналы-тракторлық парктің жаңаруын жатқызуға болады. Жаңа технологияларды енгізуге байланысты дәнді дақылдар шығымдылығының өзгеруін сурет 1 көруге болады.

Талдау көрсеткендей, қазіргі заманғы техника мен технологияларды пайдалануға байланысты жалпы өндіріс көлемі деңгейі жоғарлады, елдің кейбір аймақтарынан басқасы. 2020 жылы табыстылық деңгейі өткен жылмен салыстырғанда бес облыста кеміп, жеті облыста өсу нәтижесін көрсетті. Бұл жерде әлемде және елімізде орын алған коронавирус пандемиясының кері ықпалын да атап көрсеткеніміз дұрыс.

Жалпы, цифрлық технологиялардың, цифрлық экономиканың ауыл шаруашылығы саласына ықпал ету нәтижелерін зерттеуге салатын болсақ, бұл әсердің көп жағынан мультипликативті сипатта болатынын атап көрсету керек. Ауыл шаруашылығы экономиканың жүйекұрушы салаларының бірі болғандықтан, осы салаға цифрлық, «ақылды» технологиялардың әкелетін оң әсері еліміздің әлеуметтік тұрақтылығын және азық-түліктік қауіпсіздігін қамтамасыз етумен сипатталады.

Ғылыми әдебиетті талдау көрсеткендей, біздің елімізде ауыл шаруашылығын дамытуға бағытталған шаралардың негізгі бөлігі техникалы-технологиялық бағытта болатынын атап көрсетуіміз керек, яғни негізінен технологияларды, техниканы, басқару

әдістерін жаңартумен ерекшелінеді. Енді осыған қоса цифрлық экономикаға ауысу бағытын ұстану бүгінгі күннің басты талабына айналды.

Ескерту: ҚР ҰЭМ СК мәліметтеріне сүйеніп автормен құрастырылған

Сурет 1 – 2020 жылы дәнді дақылдардың шығымдылығы, центнер/гектар

Әдебиеттер

1. Nedelkoska L., Quintini G. Automation, skills use and training, OECD Social: Employment and Migration Working Paper. – Paris: OECD Publishing, 2018. – № 202. – 119 p.
2. Труфляк Е.В. Мониторинг и прогнозирование в области цифрового сельского хозяйства по итогам 2018 г. / Е.В. Труфляк, Н.Ю. Курченко, А.С. Креймер. – Краснодар : КубГАУ, 2019. – 100 с.
3. Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы [Электронный ресурс] – URL: <https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/gosudarstvennayaprogrammarazvitiya-agropromyshlennogo-kompleksa-respubliki-kazahstan-na-2017-2021-gody-9113518/> (дата обращения: 17.11.2021)

МРНТИ: 04.81

А.М. Каширина, А.В. Кравченко, Р.Г. Тишкова

Новосибирский государственный технический университет, kashirina@corp.nstu.ru

ПРОБЛЕМЫ АНАЛИЗА ОТКРЫТЫХ ИСТОЧНИКОВ ДАННЫХ ДЛЯ СОЦИО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И МЕДИЦИНСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

PROBLEMS OF OPEN DATA SOURCES ANALYSIS FOR SOCIO-ECONOMIC AND MEDICAL RESEARCH

Введение. Согласно Стратегии развития информационного общества в РФ на 2017-2030 годы, одним из основных направлений развития России на ближайшее десятилетие станет обеспечение развития экономики и социальной сферы [1]. Для достижения поставленных в ней целей необходимо своевременно и оперативно получать и обрабатывать большие объемы социальной и экономической информации. При этом новые требования к социально-экономической отчетности состоят в аккумулировании, систематизации, унификации и возможности доступа к информации, ранее носившей разрозненный характер. Крайне важным аспектом при этом становится возможность доступа к информационному ресурсу, позволяющему получать информацию о социально-экономической деятельности. Направления использования социальной отчетности весьма разнообразны, социальная отчетность используется для [2]: анализа устойчивости фирм [3], выявления и анализа наиболее значимых стейкхолдеров [4], подтверждения связи между расходами на социальную отчетность и улучшением финансовых показателей компаний [5], подтверждения влияния отчетности корпоративной социальной ответственности на

финансовые результаты деятельности фирм [6], анализа влияния показателей труда и прав человека на стоимость фирмы [7] и даже изучения взаимосвязи между полом руководителя организации и уровнем раскрытия [8].

Постановка задачи. В начале 2000-х учеными Научно-исследовательского вычислительного центра МГУ и АНО Центр информационных исследований было проведено изучение баз данных по социально-экономической статистике РФ с возможностью интернет-доступа. Основным каналом получения такой информации тогда стала Университетская информационная система Россия, содержащая данные социально-экономической статистики. Прошло около 20-ти лет, которые характеризуются ростом спроса на информацию, увеличением количества информационных служб. Информационные исследования стали неотъемлемой частью деловой жизни. Рассмотрим, что изменилось за это время, какие возможности доступа, анализа, обработки и визуализации социально-экономических данных появились.

Теория. Социо-экономические исследования охватывают вопросы уровня и качества жизни, экономической активности, доступности и качества социальных услуг, образования, здравоохранения и т.д. Объектом социо-экономических исследований является население, деятельность предприятий, региональное и муниципальное развитие, деятельность государственных и общественных организаций. Экологические, социальные и управленческие проблемы становятся мощным средством получения конкурентного преимущества на глобальном рынке [9].

Статистические данные о социально-экономических исследованиях всегда были основой для научных проектов. Большая часть статистических ресурсов РФ формируется правительственными ведомствами и коммерческими организациями в ходе маркетинговых исследований, научными исследователями в университетах, аналитических и консалтинговых центрах, в ходе обследований и опросов населения. С ростом объемов данных стала очевидной потребность в онлайн базах данных, где бы аккумулировались статистические данные, собранные специалистами, проводилась работа по их хранению, обработке, актуализации, проверке, описанию, переводу в единый формат, возможности выгрузки с целью дальнейшей обработки, проведения анализа и визуализации для более наглядного представления [10].

Социально-экономическое развитие – сложное явление, для анализа и прогнозирования которого необходимо большое количество данных, описывающих состояние не только собственно социально-экономической системы, но и смежных направлений. Общие требования к исходным данным: качество, адекватность, достоверность, доступность методологии формирования показателей, необходимая точность, сопоставимость, согласованность, практическая полезность, системность, научность, полнота, комплексность, достаточность, эффективность разработки статистических данных, своевременность, интерпретируемость, целесообразность, открытость и доступность, удобство представления статистических данных, конфиденциальность [11].

Отчетность, найденная на интернет-ресурсах, не всегда отвечает требованиям заинтересованных сторон, есть проблемы, связанные со своевременностью предоставления информации, содержащейся в отчетности, слабыми показателями обновлений сайта, частотой обновления представленной информации, слабой работой с обратной связью [12]. Информационные технологии, в частности веботчетность, – это инструмент поддержания своевременной и эффективной связи со стейкхолдерами [13].

Федеральная служба государственной статистики определяет открытые данные как информацию о деятельности государственных органов и органов местного самоуправления, размещенную в сети интернет в виде массивов данных, в формате, обеспечивающем их автоматическую обработку в целях повторного использования без предварительного изменения человеком, и на условиях ее свободного использования.

Из определения становится понятным, что формат таких данных должен давать возможность дальнейшей автоматической обработки. Таким образом, задачей данного исследования было найти базы данных с открытыми правительственными данными по социально-экономическим исследованиям, которые, во-первых, доступны для скачивания в сети интернет, и во-вторых, формат которых позволяет без особых усилий проводить их дальнейшую обработку. Первые шаги к формированию доступных массивов открытых данных были сделаны еще в 50-е годы прошлого столетия [14]. В РФ открытые правительственные данные появились в 2012 году. В 2013 году страны-участники саммита G8 приняли Хартию открытых данных, предусматривающую публичное раскрытие информации государственных органов в интернете. В 2006-2015 гг. в РФ был принят ряд законов и постановлений в поддержку правительственного обмена информацией. В 2014 г. был запущен портал data.gov.ru, на данный момент там опубликовано более 23755 наборов данных [15].

В России многие государственные органы, частные и некоммерческие организации публикуют значительные объёмы открытых данных для всеобщего пользования. В частности публикуются многостраничные сборники, содержащие официальную статистическую информацию, отражающую явления и процессы, произошедшие в экономической и социальной жизни РФ, дается полное представление об изменениях в стране за различные периоды по федеральным округам, республикам, краям, областям. Но, как правило, такие сборники содержат текстовые файлы, которые невозможно обработать без дополнительных преобразований, которые порой требуют немало времени. Обычно это doc- или pdf-формат, не позволяющий сразу преобразовать данные в таблицы xls, на базе которых обычно проводится анализ, строятся прогнозы, диаграммы, делается инфографика или другая визуализация в табличном редакторе Excel. И даже, если сервис предлагает возможность выгрузить данные в xls-формате, они нуждаются в дополнительной обработке, прежде чем будут использоваться для анализа. Такие таблицы содержат объединенные ячейки и строки заголовков, текстовые форматы чисел, в них нельзя проводить фильтрацию из-за наличия подзаголовков или примечаний в таблице, данные за разные периоды находятся на разных листах и т.п.

Способы представления информации на таких сайтах нуждаются в совершенствовании. Отсутствует возможность фильтрации данных для детализированной выборки: выбор периода просмотра и скачивания, номенклатуры (продукции, видов экономической деятельности и т.д.), отсутствуют длинные динамические ряды. Таким образом, пользователям приходится выбирать информацию из разных статистических сборников и таблиц, своими силами преобразовывать их в таблицы для дальнейшего анализа и обработки, что отнимает много времени [11].

Исследовательские вопросы и результаты. Технология анализа данных для подготовки к последующей публикации состоит из следующих этапов.

1. Поиск и выборка данных из открытых источников.
2. Очистка данных. К задачам очистки данных относится исправление ошибок: противоречивость информации, пропуски в данных, аномальные значения, ошибки ввода данных.
3. Визуализация. Грамотная визуализация данных – один из ключевых факторов успешного результата всего анализа. Социально-экономическая информация, в зависимости от своего типа, нуждается в различных формах представления [16].

В рамках данного исследования авторами был проведен анализ источников открытых данных, результат представлен в таблице 1.

Рассмотрим каждый из источников подробнее.

1. Портал «Электронный регион», разработанный специалистами Института развития информационного общества, содержит раздел анализа данных для оценки готовности регионов РФ к информационному обществу (<http://eregion.ru/analiz-dannykh>). В нем в частности есть данные о таких факторах развития информационного общества как

человеческий капитал и экономическая среда. Всего на портале представлено 77 переменных, сгруппированных в 9 подындексов. Данные отображаются в виде таблиц и графиков, есть фильтр для выбора регионов и периода, в текстовых справочниках данные содержатся за 2004-2014 гг., а работать на сайте в табличном виде можно только с данными за период 2011-2014 гг. Формат выгрузки данных pdf и xls-таблицы.

Таблица 1 – Сравнительный анализ открытых данных о социо-экономических исследованиях

№	Название портала	Группы наборов данных	Количество показателей	Период, гг.
1	Электронный регион	9	77	2004-2014
2	ИКСИ	12	50	1999-2018
3	Показатели муниципальных образований	23	нет данных*	1999-2019
4	Официальная статистика Росстата	23	нет данных*	1970-2018
5	Всемирный банк	20	2029	1960-2019
6	УИС Россия	23	3056	1989-2019
7	ЕМИСС	8	6725	2002-2020
8	Мультистат	22	761	1970-2013
9	Витрина статистических данных	30	*	1990-2020
10	Открытые данные России	16	23755	нет данных

*«нет данных» подразумевает, что объем представленных данных достаточно велик, но на сайте информации о количестве нет, а подсчет затруднителен

2. Раздел «Основные социально-экономические показатели» Института комплексных стратегических исследований ИКСИ (<https://icss.ru/macro2>) содержит данные по 50 показателям (ВВП, Цены, Социальные показатели и пр.) из 12 групп в виде таблиц и графиков за 1999-2018 гг.. Формат скачивания jpg, xls. Графики строятся на сайте, при наведении – описание точки данных, есть фильтры (выбор периода, относительных/абсолютных значений).

3. База данных показателей муниципальных образований Росстата (<https://gks.ru/storage/mediabank/munst.htm>) содержит информацию по 23 показателям за 2006-2018 гг. Сначала необходимо выбрать территорию, период и интересующий показатель из 33-х. Дополнительные фильтры позволяют конкретизировать муниципальный район, тип поселения, виды экономической деятельности и период. Результат запроса выводится на экран, при необходимости можно сохранить в формате xls и csv. Визуализации на сайте нет.

4. Статсборник «Регионы России. Социально-экономические показатели» Росстата (<https://gks.ru/folder/210/document/13204>) доступен для скачивания в форматах doc и pdf. Приложение к сборнику выгружается в архиве, содержит 24 xls-файла, в которых представлены данные по 22 разделам (Население, Уровень жизни, Здравоохранение и др.) за 1970-2018 гг. В разделе Статистика есть несколько вариантов готовой инфографики.

5. Статистическая информация Всемирного банка по РФ (<https://data.worldbank.org/country/russian-federation>) содержит 2029 показателей по 20 группам. Данные за 1960-2019 гг. представлены на разных языках (русского нет) в виде небольших графиков по основным показателям с описанием точки данных при наведении, выгружаются в виде таблиц csv, xml, xls. На сайте есть база данных основных индикаторов развития в виде таблицы, диаграммы и карты с фильтрами по годам, индикаторам и странам.

6. Университетская информационная система Россия (разработчик Научно-исследовательский вычислительный центр МГУ) ежегодно публикует сборник «Регионы России. Социально-экономические показатели» (<https://uisrussia.msu.ru/stat/>). На портале представлено 23 набора данных с 3056 показателями за период 1989-2019 гг., результат отображается в виде таблицы, выгружается в формате xls и htm.

7. Единая межведомственная информационно-статистическая система ЕМИСС (<https://www.fedstat.ru/>) Росстата содержит 8 тематик, 6725 показателей по 65 ведомствам.

На сайте есть строка поиска и возможность расширенного поиска по ведомству, тематике, периоду, госпрограмме. Данные за период 2002-2020 гг. выгружаются в виде таблицы, скачиваются в формате xls, xml (с возможностью выбора данных). На сайте можно представить данные в виде графика или гистограммы, при наведении курсора появляются подписи данных, есть методика расчета, ведомство, характеристика и возможность задать вопрос эксперту. Также можно выделять данные по строкам и столбцам, фильтровать по субъектам РФ, скрывать, транспонировать и разворачивать.

8. Многофункциональный статистический портал Мультистат Росстата (<http://www.multistat.ru/>) предоставляет платный доступ к статистической базе данных «Экономика городов России», состоящей из 761 показателя за 1970-2013 гг.

9. Витрина статистических данных (<https://showdata.gks.ru>) Росстата содержит 30 разделов с подразделами. На сайте строится отчет в виде таблицы и графика; есть фильтры по периоду, региону, возможность транспонировать, настраивать с помощью конструктора; данные выгружаются в формате xls и csv. Построение графика дает на выбор 11 видов диаграмм.

10. Открытые данные России (<https://data.gov.ru>) – единая точка доступа ко всем открытым государственным данным РФ – содержит 23755 показателей данные по 16 категориям, позволяет выгрузить данные в формате csv и xml.

Анализ показал, что нет единой, удовлетворяющей всем критериям, базы данных, каждая из рассмотренных баз данных обладает одним или несколькими недостатками, которые не дают возможности сразу использовать данные для анализа и визуализации. Наилучшие результаты по объему и периоду представленных данных показал портал Росстата. Но, как оказалось, портал имеет несколько разных платформ, на которых представлены результаты поиска. Это очень затрудняет работу неопытному пользователю. Рассмотрим работу с сайтами статистических баз данных на примере поиска информации о заболеваниях туберкулезом. В качестве дополнительного критерия был рассмотрен регион НСО и проведена оценка возможности выгрузки данных в таблицы Excel с целью дальнейшей обработки. В процессе столкнулись с несколькими вариантами осуществления поиска и, соответственно, с разными результатами. Результаты представлены в таблице 2.

Таблица 2 – Результаты поиска на порталах статданных о заболеваниях туберкулезом по Новосибирской области

Сайт. Вариант поиска	Результат	Выборка данных по туберкулезу/НСО
Росстат. Приложение к статсборнику «Регионы России»	xls, 2000-2018 гг.	-/+
Росстат. Официальная статистика	xls, 2000-2018	+/-
Росстат. Публикации	xls, 1991-2018	+/-
Всемирный банк	csv, xml, xls, 2000-2018 гг.	+/-
УИС Россия	xls, 2005-2016	+/-
ЕМИСС	xls, 2005-2016	+/+
Витрина статистических данных. Запрос в поисковой строке	xls, 1192 -2017	+/+
Новосибирскстат	pdf, doc, 2018-2019	+/+

Рассмотрим результаты поиска более подробно. Порталы Электронный регион, ИКСИ и База данных показателей муниципальных образований не содержат данных по здравоохранению. Портал Открытые данные России по запросу в строке поиска выдал только данные по смертности от туберкулеза, просмотреть которые на сайте не удалось, данные выгружаются в формате xml, для работы с такими файлами наборов открытых данных используется специальное программное обеспечение.

Остальные источники дали результат по запросу, но достаточно разные. У Росстата есть несколько порталов для работы с данными. База данных одна, но варианты поиска, возможности получения данных и, соответственно, результат получения информации по

запросу отличается. Приложение к статсборнику «Регионы России. Социально-экономические показатели» скачивается единым архивом с файлами Excel, в которых содержатся разные разделы, в отдельном файле присутствует содержание. Для получения ответа на запрос был выбран 5 раздел «Здравоохранение», состоящий из разных листов с показателями, оглавление – на отдельном листе (<https://gks.ru/folder/210/document/47652>). В оглавлении информации по запросу найдено не было.

Поиск на том же сайте, но путем прямого перехода по ссылке «Официальная статистика» в раздел «Здравоохранение», дал возможность скачать отдельно таблицу «Заболеваемость населения по основным классам болезней» (<https://www.gks.ru/folder/13721>). Результаты также получились отрицательные, данных по заболеваемости туберкулезом в таблице нет.

Следующий вариант поиска на сайте Росстата в разделе Публикации – Каталог публикаций – Статистические издания – Приложение к ежегоднику (<https://gks.ru/folder/210>) дал возможность скачать Excel-файл с показателями по здравоохранению. Автофильтр в таблице показал наличие трех показателей по заболеваниям туберкулезом. Выборки по региону не оказалось. Таким образом, данный вариант поиска показал наибольшее число показателей в разделе здравоохранение (133) и достаточно большой объем выборки. Всего в приложении к сборнику содержится 24 раздела с социально-экономическими показателями по РФ с 1991 по 2018 год.

Поиск на портале Всемирного банка (запрос на английском языке в строке быстрого поиска) отобразил показатель «Заболеваемость туберкулезом» (<https://data.worldbank.org/indicator/SH.TBS.INCD?view=chart>) в виде графика, который можно поменять на диаграмму или карту. Данные по разным странам показаны ниже в виде миниграфиков, отражающих тенденцию. Выбрать можно только страну, регион нельзя.

На портале УИС Россия поиск затруднен, т.к. формы для поиска нет. В разделе Ежегодные издания Росстата – Здравоохранение в России – Состояние здоровья населения. (https://uisrussia.msu.ru/stat/Publications/Zdrav2017/Zdrav2017_02_02_/Zdrav2017_02_02_000.htm) был найден требуемый показатель. Объем выборки составляет 6 лет (2005 – 2016, не все годы), таблица содержит 16 показателей по заболеваемости населения туберкулезом. Выборки по регионам нет. Есть отдельная таблица с группировкой по полу, возрастным группам, городу/селу, детям.

Запрос в строке поиска ЕМИСС (<https://www.fedstat.ru/indicators/>) выдал 45 показателей. По показателю была построена таблица с возможностью фильтрации (период и регион), а также график и гистограмма. Есть показатели с фильтром по полу, возрасту и периоду. Файл скачивается в том числе в формате xls, период охватывает 13 лет. Таким образом, задача была выполнена.

Запрос в поисковой строке Витрины статистических данных (<https://showdata.gks.ru/report/297828/>) выдал несколько показателей, при выборе одного из них открывается отчет на сайте в виде таблицы (или 11-ти вариантов диаграмм). Присутствует фильтр по году, региону, в некоторых показателях есть фильтры по возрасту и структуре населения. Информация по запросу была найдена.

Также был исследован региональный сайт Новосибирскстата (<https://novosibstat.gks.ru/folder/31848>), содержащий 10 показателей по здравоохранению. На нем были найдены необходимые данные, но лишь за период 2018-19 гг. и только в формате pdf и doc.

Таким образом, наилучший результат был получен на портале Витрины статистических данных, найдены необходимые данные, удовлетворяющие с точки зрения длины ряда, количества показателей, возможности фильтрации, скачивания и визуализации. Но нельзя не отметить то, что при первоначальном рассмотрении источников данный сайт не был исследован, т.к. прямой ссылки на него на сайте Росстата нет. Сайт был найден случайным образом при поиске данных. Таким образом, единственным, но существенным его недостатком является невозможность попасть на него, не зная о его существовании.

Заключение

Экономический эффект создания наборов открытых данных достоверно оценить не представляется возможным. По оценкам российских специалистов прямой доход государства от продажи информации госсектора меньше экономического эффекта от непосредственного использования информации государственного сектора бизнес-сообществом в 10-20 раз [17].

В настоящее время идет процесс количественного накопления данных, и поток информации, требующий более глубокого осмысления и структурирования, огромен. Уровень современного научного знания должен быть достаточно высоким, чтобы иметь возможность вырабатывать оптимальные решения (стратегии и программы) и способствовать проявлению в полной мере позитивных следствий процесса цифровизации [12].

Соблюдение изложенных в данном исследовании рекомендаций и правильный баланс между современными технологиями и необходимым уровнем информационной культуры исследователя даст возможность получать качественные исходные данные и представлять их в формате, который будет способствовать повышению уровня аналитических исследований, прогнозных расчетов и принимаемых на их основе решений.

Литература

1. А.М. Каширина «Развитие информационного общества: учеб. пособие, Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2019. – 92 с.
2. И.В. Алексеева, О.Н. Федосова, Е.А. Прядкина «Анализ современных исследований формирования социальной отчетности коммерческих организаций в условиях цифровой экономики», Учет и статистика, Издательство: Ростовский государственный экономический университет "РИНХ" (Ростов-на-Дону), № 4(56), – 2019, – pp.10-20.
3. S. Koç, V.Durmaz «Airport corporate sustainability: an analysis of indicators reported in the sustainability practices, Procedia-Social and Behavioral Sciences, – 2015, Т. 181, Pp. 158-170.
4. İ. Şener, A.Varoğlu, A. A. Karapolatgil «Sustainability Reports Disclosures: Who are the Most Salient Stakeholders?», Procedia-Social and Behavioral Sciences, – 2016, – Т. 235, – Pp. 84-92.
5. T. Lys, J.P. Naughton, C. Wang «Signaling through corporate accountability reporting // Journal of Accounting and Economics, – 2015, Т. 60, – No. 1, – Pp. 56-72.
6. 16. A.A. Abukil «The Effect of Corporate Social Responsibility Reporting on Financial Performance in Libya and Jordan», International Journal of Economics & Business Administration (IJEBA), – 2016, Т. 4, No. 4. – Pp. 113-122.
7. H. Mulya «The Impact of Sustainability Reports toward the Firm Value», European Research Studies Journal, – 2018, Т. 21, – No. 4, – Pp. 637-647.
8. R. Mohd-Said «Board compositions and social reporting: evidence from Malaysia» International Journal of Managerial and Financial Accounting, – 2018, Т. 10, No. 2, – Pp. 128-143.
9. O. Biltac «Company's Social Performance Reporting Based on International Standards: A Comparative Analysis Across Central and Eastern Europe», European Research Studies Journal, 2019, – Т. 22, – № 3, – Pp. 149-167.
10. А.В.Богомолова, О.И. Карасев, Р.А. Сеннов, Т.Н. Юдина «Базы данных по социально-экономической статистике Российской Федерации с Интернет-доступом», [Электронные библиотеки: перспективные методы и технологии, электронные коллекции: Труды Всероссийской научной конференции, 2003, – pp. 332-338.
11. Т. Н. Маршова «Принципы формирования статистических данных для анализа и прогноза социально-экономического развития», Экономические и социально-гуманитарные исследования Издательство: Национальный исследовательский университет "Московский институт электронной техники" (Москва), № 2(14), – 2017, – pp. 25-36
12. W.F.S.W. Kamalluarifin, «The influence of corporate governance and firm characteristics on the timeliness of corporate internet reporting by top 95 companies in Malaysia», Procedia Economics and Finance, – 2016, – Т. 35, – Pp. 156-165.

13. L. Bosetti, «Web-based integrated CSR reporting: An empirical analysis», *Symphonya. Emerging Issues in Management*, – 2018, – № 1. – Pp. 18-38.
14. И.А. Радченко, «Использование открытых данных в научных исследованиях», *Информационное общество*, 2013 – № 1-2, – pp. 93-101.
15. D. Koznov, O. Andreeva, U. Nikula, A. Maglyas, D. Muromtsev, I. Radchenko, «A Survey of Open Government Data in Russian Federation», [8th International Joint Conference on Knowledge Discovery, Knowledge Engineering and Knowledge Management, Porto, Portugal 9-11 November 2016.
16. А. М. Каширина, «Визуализация бизнес-информации», *Вестник научных конференций*, 2016, – № 5-4(9), – Pp. 134–135.
17. Д. А. Качан, «Открытые данные: анализ тенденций», *Цифровая трансформация*, – 2018, № 1(2), – pp. 72–78.

МРНТИ: 20.01.04

Н.Қ. Құрманғалиева
Alihan Bokeikhan Unibersity, Семей қ.

ЦИФРЛЫ ТЕХНОЛОГИЯ – БОЛАШАҚҚА БАТЫЛ ҚАДАМ

DIGITAL TECHNOLOGY – A BOLD STEP INTO THE FUTURE

Елбасының «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Жолдауында цифрлы технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендетуге тиіс екеніміз айтылған. Сондай-ақ, 3D-принтинг, онлайн-сауда, мобильді банкинг, цифрлы қызмет көрсету секілді денсаулық сақтау, білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды дамыту керектігі назарға алынған. Соңғы кезде жиі айтылып жүрген цифрлылық дегеніміз не? Алдымен осыған тоқталайық.

Елімізде жаңа технологияны жетік меңгере түсу үшін «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы қабылданды. Ол 4 бағыт бойынша жүзеге асырылады. «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы 2017 жылғы 12 желтоқсандағы №827 қаулысымен бекітілді. Бағдарлама бірнеше бағыттардан тұрады.

Бірінші бағыт – ауыл-аймақты кең жолақты интернетпен қамтамасыз етіп, Қазақстанның транзиттік әлеуетін арттыру. Екінші бағыт – көлік және логистика, денсаулық сақтау, білім беру, ауыл шаруашылығы және электронды сауда экономиканың салаларына цифрлы технологияны ендіру. Үшіншісі – мемлекеттік органдар жұмысының сапасын арттыру және төртінші бағыт – IT-мамандарды даярлау.

Қарап отырсақ, бұл жұмыстардың барлығы атқарылып жатыр. Интернет желісі қолжетімді болу үшін облыс, аудан орталықтарынан бөлек, шалғайдағы ауылдарға да қолайлы жағдай жасалуда. Мұның барлығы санды технологияны ендіру үшін жасалған қадамдар.

Айналасы бірнеше жылдың ішінде қазақстандықтар неше түрлі ұялы телефондарды ұстады. Жыл өткен сайын олардың функциялары өзгеріп, мүмкіндіктері де арта түсті. Алғашқыда тек байланыс құралдары үшін қолданылған телефондар бірте-бірте айфон, айпад, смартфондарға ауысты. Бүгінде ұялы телефоныңыз тек байланыс құралы ғана емес, сонымен қатар, интернет желісіне еркін қосылатын компьютер іспетті.

Адамдар ұялы телефондарына сан алуан әлеуметтік желілерді жүктеп, қоғамда орын алған оқиғаларға байланысты ой-пікірлерін білдіретін болды. Сондай-ақ, ұлттық жерсеріктік «OTAU TV» теле-радиохабар тарату желісі іске қосылып, отандық арналардың аудиториясы кеңейіп, мүмкіндігі арта түсті. Нәтижесінде республикамыздың әрбір аймағынан хабар тарататын облыстық телеарналарды еліміздің кез келген өңірінен көруге болады. Бұрын тек Нұр-Сұлтан мен Алматы сияқты үлкен қалаларда ғана көрсететін арналарды тамашалайтын мүмкіндік туды.

«Цифрлы Қазақстан» тек бір ғана IT саласын ғана емес, сондай-ақ, қоғамдағы өзге де салаларды дамытуға бағытталған. Бұл ретте әлемдік деңгейдегі жетістіктерді ескеруіміз

қажет. Бірде-бір газеті немесе телевидениесі жоқ «Facebook» әлемдегі басты медиа топ болып табылады. Ал, «Alibaba» деп аталатын жер бетіндегі ең үлкен сауда жүйесінің не дүкені, не сауда орны жоқ. Олар электронды саудамен айналысады.

Жаңа технологиялардың дамып бара жатқаны соншалық «Facebook» әлеуметтік желісі арқылы 4 миллионнан аса пост жазылса, «Skype» арқылы сағатына 100 мың адам сөйлеседі екен. Бұдан басқа күнделікті өмірде тұтынатын теледидар, тоңазытқыш, кір жуу машинасы мен көлігімізге дейін автоматтандырылды.

Компаниялар мен фирмалар көліктерін түгелдей «GPS» навигаторларымен қамтыды. Бір орында отырып олар қайда жүр, қай бағытпен қозғалуда, міне, осының барлығын біліп отырады. Полиция қызметкерлері «радар» детекторлары арқылы автомашиналардың жылдамдықтарын бақылай алады. Ұшақтар мен тепловоздардың технологиясы да айтарлықтай дамытылған. Мұның барлығы жаңа технологияның жетістігі болып табылады.

Қазақстандықтарға eGov mobile қосымшасында жеке куәлікті электронды түрде көрсетуге мүмкіндік беретін қызмет іске қосылды.

Қосымшадағы мұндай функцияны "Ұлттық ақпараттық технологиялар" компаниясының мамандары әзірледі. Құжат қазірдің өзінде Android және iOS жүйелеріндегі барлық eGov mobile қолданушылары үшін қолжетімді. Сонымен қатар, eGov mobile қосымшасы жұмысқа, салық органдарына, елшіліктерге және басқа да ведомстволарға ұсынуға қажетті анықтамалар мен құжаттарды алуға мүмкіндік береді. Ол үшін халыққа қызмет көрсету орталығына барудың қажеті жоқ.

Авторизация жасау үшін электронды цифрлық қолтаңбаның (ЭЦҚ) болуы және ұялы телефонның нөмірі eGov порталындағы жеке кабинетте тіркелуі қажет.

«Цифрлы Қазақстан» бағдарламасында ДЖӨ-дегі IT-секторының үлесін 2025 жылға дейін 5 пайызға жеткізу жоспарланған. Бұл дегенің IT-секторында 150 мың жаңа жұмыс орны ашылады деген сөз. Еңбек өнімділігі 37 пайызға жеткізіледі. Халықтың цифрлық сауаттылығын арттыру да басты міндет, ол 85 пайызға дейін жеткізілетін болады.

Облысымызда да сәйкесінше тиісті жұмыстар атқарылуда. Шығыс Қазақстан облысы бойынша "Цифрлық Шығыс" бағдарламасын жүзеге асыруда Өскемен мен Семейде "қауіпсіз ақылды қала" жобасы іске қосылады. Жобаның негізі фото - бейнебақылау интеллектуалды жүйелерін орнату болып табылады. Осындай смарт-жоба Нұр-Сұлтанға іске қосылды. Бірақ, Шығыс тәсілінің ерекшелігі, интеллектуалды бейнебақылау жүйесі әрбір тұрғын үй қорына, сондай-ақ білім беру және денсаулық сақтау объектілеріне дейін жетеді.

"Мұндай жоба елімізде әзірге жоқ. Нұр-Сұлтанға тек орталық көшелерді қамтитын осындай жоба бар. ШҚО әкімі Өскеменде осы жобаны "ақылды" жарықтандыру жүйесімен біріктіруді тапсырды, облыс орталығының көшелерінде 17 000 - нан астам жарық нүктелерін энергия үнемдейтін шамдарға ауыстырылды. Осы жоба бойынша Еуропалық Қайта Құру және даму банкімен шарт жасалды.

Осылайша, ескі шамдар жаңартылып кіреберістерді жарықтандыру жұмысы қолға алынды. Бұл жоба ең алдымен, жоғары "криминогендік" байқалатын қаланың проблемалық аулаларын қамтиды. Интеграция сондай-ақ фото-, бейнетіркеу монтажына кететін шығындарды азайтуға мүмкіндік береді.

Фото-, бейнетіркеу орнату жүйесімен Облыстың көлемі бойынша екінші ірі елді мекен-Семей қаласы қамтылады, онда тұрғындардың қауіпсіздігін жоғары деңгейде қамтамасыз ету мақсатында "Ақылды" жарықтандыру жүйесі бойынша кешенді бағдарлама жүргізіледі.

Цифрлық Шығыс – халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған әлеуметтік жоба.

Ал білім саласындағы цифрландыру мәселесіне келсек, бұл – адами капиталды дамыту бағыты. Бұл бағыт білім берудің басқару жүйесін құру, бастауыш білім беруде бағдарламалау негіздерін 2-сыныптан енгізу, жетекші ақпараттық – коммуникациялық технологиялар мамандықтары бойынша білім беру бағдарламаларын жаңарту сияқты іс-шаралар жүзеге асырылуда. Оның ішінде заманауи трендтерді ескере отырып, студенттердің

цифрлы дағдыларын арттыру мақсатында еліміздегі жоғары оқу орындарының базасында құзыреттілік орталықтарын ашу көзделген.

«Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде білім беруді басқару жүйесі білім алушылардың есебі мен қозғалысын, ресурстардың республикалық есебін автоматтандыруды, кадрларды даярлау және біліктілігін арттыру бойынша мемлекеттік тапсырыс бюджетін талдау мен жоспарлауды, білім беру ұйымдарын ресурстармен қамтамасыз етуді, білім беру ұйымдарының қызметін бақылауды жоспарлау мен жүргізуді көздейді. Жобаның негізгі мақсаты – білім алушылардың, оқытушылар мен әкімшілік құрамның, мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік, жоғары білім беру саласындағы білім беру ұйымдарының өмірлік циклін басқару және мониторинг жүргізу.

Alihan Vokeikhan Unibersity-інде «Цифрлық университет» бағдарламасы іске асырылуда. Цифрландыру университеттің жоғары білім және ғылым саласындағы бәсекеге қабілеттілігін айтарлықтай арттыруы тиіс.

«Цифрлық университет» бағдарламасына көшу – Alihan Vokeikhan Unibersityнің «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасына сәйкес қызметінің басым бағыты.

Бүгінде университет сайтында домендік қағидат бойынша бірыңғай ақпараттық-білім беру ортасы құрылған.

Alihan Vokeikhan University білім беру мекемесіндегі «Университет» автоматтандырылған ақпараттық жүйесі (ААЖ) білім алушылардың барлық оқу кезеңіндегі оқу жетістіктері тіркеуге, оқу үрдісіне қатысты барлық жұмыстарын автоматтандыруға бағытталған. Университеттің барлық құрылымдық бөлімдеріне жиынтық қорытынды мәліметтер алуға және мониторинг жасауға жеке кабинет қамтылған. Оқытушыларға білім алушылармен пән бойынша жұмыс жүргізу үшін контентпен қамтылған электрондық журнал жұмысын жүргізуде. Ақпараттық жүйе арқылы университеттегі кез келген білім алушы өз оқу жетістіктерін онлайн режимде қадағалауына, берілген тапсырмаларды қабылдап және орындап жіберуіне мүмкіндік жасалған.

Білім алушыға өздік жұмысын (СӨЖ) немесе тәжірибелік (семинар) сабақтары бойынша тапсырмаларын орындауда қажетті материал алуына университеттің кітапханасындағы электрондық оқулықтарға сонымен қатар әлемдік интернет желісіндегі ашық электронды кітапханаларға кіруге мүмкіндік қарастырылған.

«Университет» ААЖ платформасы білім алушыға онлайн түрінде жеке оқу жоспарын қалыптастыру үшін таңдаулы пәндерге электронды түрде тіркелуге мүмкіндік береді.

«Университет» ААЖ платформасы университетте бекітілген барлық емтихан түрлері бойынша (ауызша, жазбаша, компьютерлік тест) аралық және қорытынды бақылау өткізуге ықпал етеді.

Аралық немесе қорытынды бақылау нәтижесі бойынша білім алушылардың бағалары транскриптке түсіріліп оқу үлгерімі бойынша барлық білім алушының орташа баллы (GPA) автоматты түрде есептелінеді. Барлық білім алушыға жеке кабинет қарастырылған.

ААЖ «Университет» платформасында білім алушының университетке қабылдаудан бастап мамандығы бойынша дәреже тағайындалып дипломы басылып шыққанға дейінгі оқу үрдісіне қатысты барлық жұмыстары автоматтандырылған.

Осы домендік ұстаным бойынша бухгалтериядағы (1С: Предприятие), кадрлар бөліміндегі (1С:Предприятие), ғылыми кітапханадағы (ИРБИС) құжат айналымы жүзеге асырылады.

Абай атындағы кітапхана, Қалалық орталық кітапхана, Республикалық ЖОО аралық кітапханаларымен келісім шарт жасалған. Сондай-ақ, кітапханада 20 электронды кітапханалардың электронды мекен-жайлары бар, онда әдебиеттерді тегін оқуға және көшіріп алуға болады. Оқулықтардың, оқу құралдарының, ғылыми және әдістемелік материалдардың және ПОҚ жарияланған мақалаларының толық мәтіндері ұсынылатын Қазақстанның жоғары оқу орындарының электронды кітапханаларына кең қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Электрондық кітапхана жыл бойы пайдаланушыларды жоғары оқу орындары арасындағы электрондық кітапхананың жұмысымен, оның деректер базасымен таныстыру бойынша іс-шаралар өткізеді. Қазіргі уақытта электронды кітапхана оқу залында

орналасқан, бұл оқытушылар мен студенттерге бір күн бойы кітапхана қызметін пайдалануға мүмкіндік береді.

NodJS платформасында студенттерге қызмет көрсету терезесі, ABU сайты vordpress платформасында жұмыс жасайды.

Ал біздің бүгінгі күндегі негізгі басты мақсатымыз ақпараттық- коммуникациялық технологияларды жетік меңгеру және студенттерге меңгерту.

Конфуций: «Маған айтып берсең – ұмытып қаламын, көрсетсең – есте сақтаймын, өзіме жасатсаң – үйренемін» деген. Жоғарғы мектеп қабырғасында кез келген пәнінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды жүйелі қолдану – пәнді оқытуда студентке дүниенің заңдарын терең меңгертіп қана қоймайды, оның логикалық ойын дамытып, эмоциясына, сезіміне қозғау салады. Студент өз бетінше ойланып, шешім қабылдауға дағдыланады.

Егеменді еліміздің ең басты мақсаты өркениетті елдер қатарына көтерілу болса, ол өркениетке жетуде жан – жақты дамыған, рухани бай тұлғаның алатын орны ерекше. Қазіргі білім берудің басты мақсаты да жан – жақты дамыған, рухани бай жеке тұлға қалыптастыру болып табылады. Сондықтан заман талабына сай оқыту үрдісін жетілдіре отырып, қоғам сұранысына сай жеке тұлға қалыптастыру мәселесі бойынша студенттерге ақпараттық - коммуникациялық технологияларды сабақта көптеп қолдану тиімділігі артып отыр.

Адамның үнемі ізденіске, жаңалыққа ұмтылуы ол физиологиялық құбылыс. Қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты – бәсекеге қабілетті маман дайындау.

Жаңа технологиялардың артықшылығы жеткілікті. Мәселен, ғаламтордан тамашалап жүрген ақылды үйлерде бәрі оңай басқарылады. Екі алақанды бір-біріне соғу арқылы жарық қосылса, теледидарды дыбыспен өшіріп-сөндіруге болады. Сол сияқты ас бөлмесі мен жуынатын бөлмеде де осы секілді кереметтерді жасауға болады. Қолыңды созсаң судың ағатынын өз көзімізбен көрдік. Таңғалатын нәрсе. Бірақ, бұл дәл қазір біз өмір сүріп жатқан қоғамда болып жатыр. Оған ілесу үшін біз барынша білімімізді жетілдіріп отыруымыз қажет. Мұнымен қоса жаңалықтарды уақытында қабылдау да маңызды. Қазір ақпараттың жылдам тарайтын заманы. Әлем бойынша бір секундта 10 сайт ашылады екен. Тіпті, бір дегенде үш миллион хат жіберіледі. Біздің балаларымыз осы үдерістен қалып қоймауы керек. Бір сөзбен айтқанда, цифрлы жүйе әлемдік көшке ілесу үшін қажет.

Әдебиеттер

1. «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысымен бекітілген
2. «Цифрлы Шығыс» бағдарламасы 2018 жылғы қаңтарда бекітілген
3. Alihan Vokeikhan Unibersity-нің 2020-2025жылдарға арналған даму стратегиясы Ғылыми кеңестің 20.01.2020 жылғы 6 хаттамасымен бекітілген

МРНТИ: 06.71.41

А.Б. Манақбаева

Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Нұр-Сұлтан қ., aigerim_mb@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ КИНОИНДУСТРИЯНЫҢ РӨЛІ

THE ROLE OF THE FILM INDUSTRY IN THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

Кіріспе

Қазіргі нарықтық экономика жағдайында киноиндустрия, кинобизнес, киноның экономикалық рентабельділігі сияқты мәселелер ғылым мен тәжірибеде жиі қарастырылады. Киноиндустрия әлемдік деңгейдегі маңызды экономикалық секторға айналуға. Дамыған елдерге қомақты табыс әкеліп жатқан, белсенді дамушы сала болып табылады.

Жаһандану жағдайында киноиндустрия көшбасшылық және интеграциялық күшке ие. Оның ақпараттық ықпалы бүкіл әлемге таралып, жыл сайын процеске қатысушылардың саны артуда.

Қазақстан отандық киноиндустрияны дамытып, мемлекеттік қолдауға айрықша мән береді. Әлемдік қоғамдастыққа интеграциялану мақсатын алға қойып отыр. Елде кинематографистерді кәсіби тұрғыда қолдау және киноөндірісті дамыту үшін барынша жағдайлар туғызуда. Киноиндустрия саласы ұлттық экономиканың құрамында қызметтер көрсету бөлігінде маңызды рөл атқарады.

2020 жылы бүкіл әлемдегі пандемиялық дағдарыс кезінде кинотеатрлар мен кинематографистер қаржылық жағынан зардап шеккені белгілі. Барлық елдердің түсірілімдері, премьералары тоқтап қалды немесе баяу жүруде, кестеден әлдеқайда артта қалып жатыр. Бірнеше ай бойы кинотеатрлардың жұмыс істемеуі салдарынан жұмыссыздық орын алды. Осы салада жұмыс істейтін халықтың тұрақты табысы болмады. Осындай экономикалық дағдарыс жағдайында отандық кинематографқа деген ғылыми және тәжірибелік қызығушылық арта түсуде. Саланың әлеуметтік-экономикалық тиімділігі мен даму мүмкіндіктері өзекті мәселе болып қала береді.

Негізгі бөлім

Киноиндустрияны экономикалық категория ретінде қарастыратын болсақ, кино сұранысқа ие, өзінің құны бар, белгіленген смета аясында әзірленген өндіріс өнімі болып табылады. Киноөнім арнайы жұмыс күшін жұмылдыру, техникалық құралдарды қолдану, тиімді бюджетті жүзеге асыру, дайын болған тауарды нарыққа шығару арқылы ғана экономикалық тиімділікке ие болады.

Кино индустриясы мемлекеттің экономикасын дамытуда үлкен рөл атқарады. Бұл ретте, фильмнің табыстылығы оның үш негізгі критерийі бойынша бағаланады: 1) сыни бағалар, 2) қаржылық көрсеткіштер және 3) кино үшін марапаттар [1]. Қазіргі таңда киноның коммерциялық құндылығы маңыздылыққа ие. Себебі, нарықтық экономика кезеңінде сату-сатып алу процестері аясында кез келген киноөнім сатылып, кино өндірушілерге, дистрибьютерлерге пайда әкелуі тиіс. Демек, бұл секторға өндіру, бөлу, тарату, айырбастау сияқты экономикалық процестердің жүзеге асырылуы тән. Бұл әлемдік киноиндустрияның барлық субъектілердің өзара іс-әрекетінің тұтас жүйесін құрайды [2].

Сонымен қоса, кино саласындағы қоғамдық қатынастар еңбек нарығында жұмыс орындарын құрады, шағын және орта кәсіпкерліктің дамуына ықпал етеді. Кино өндірушілер салықтар төлейді, сол арқылы мемлекет бюджетіне үлес қосады, ал өз кезегінде мемлекеттен кино жобаларды қолдау мақсатында субсидия беріледі.

Экономикалық спектр аясында кино саласын коммерциализациялау және ақшалай салымдарды тиімді пайдалану маңызды. Киноиндустрияның қаржылық дамуын бүгінгі күні Қытай, АҚШ, Үндістан сияқты елдер көрсетіп отыр. Сатылған билет саны бойынша 2020 жылы үздік әлемдік кино нарықтар көрсеткіші бойынша осы елдер иемденген [3]. Мәселен, Қытай 2019 жылы 1,65 млрд. билет сатқан. Ал әлемдік кассалық жинақ бойынша бірінші орынды АҚШ-тың «Мстителі. Финал» кино туындысы иеленіп, 2,8 млрд. АҚШ доллары көлемінде қаражат жинаған [4]. 2019 жылы АҚШ-тың кино индустриясынан табыс көлемі - 11 млрд. АҚШ доллары. Бұл елдердің үздік тәжірибесі кино саласының экономикаға қосар үлесі елеулі екенін дәлелдейді.

Қазақстанда кинематография саласы әлі дербес экономикалық секторға айналып кеткен жоқ. Көптеген киножобалар әлі күнге дейін мемлекеттік қолдауды қажет етеді. Дейтұрғанмен, соңғы 2-3 жыл ішінде Қазақстандағы киноиндустрияның тиімділігін арттыру үшін бірқатар маңызды басқару шаралары қабылданды.

Мәселен, 2019 жылы алғаш рет Қазақстанда «Кинематография туралы» жеке Заң қабылданды [5]. Бұл Заң қазақстандық кинематографияны тиімді басқару мен дамытуға ықпал ететін негізгі құжат.

Нормативтік базамен бірге институттық негіз де қалыптасып, дамып келеді. 2019 жылы Ұлттық кинематографияны қолдау мемлекеттік орталығы құрылып, бүгінгі таңда отандық кинематографияны дамыту аясында белсенді жұмыс атқаруда.

Елдегі негізгі жалғыз ұлттық киностудия «Қазақфильм» АҚ өз қызметін жандандыруда. Бұдан бөлек, жекеменшік кинокомпаниялар да кино нарығында еңбек етуде.

Статистикалық деректерге сәйкес, бүгінгі таңда Қазақстанда кино өндірісті жүзеге асыратын 45 ұйым қызмет етеді. Әлемдік пандемияға дейін (2019 жылғы көрсеткіш бойынша) 64 ұйым болған. Бүкіл республика бойынша бар-жоғы 100 шақты кинотеатр бар. Алайда өңірлердегі олардың үлесі өте аз [6].

Қазақстандық киноиндустрияның қазіргі хал-ахуалын талдай келе, мынадай жүйелі түрдегі негізгі проблемалық мәселелер бар екені айқындалды:

1. Отандық кинофильмдердің қаржылық түрде қайтарымдылығының жоқтығы немесе өте төмен болуы. Бизнестің тиімсіздігі.

2. Өңірлерде кинотеатрлардың аздығы, кассалық соманың аз жиналуы.

3. Отандық киноиндустрияның ашықтығы және қолжетімділігін қамтамасыз ету. Ақпараттық жүйенің әлі іске қосылмауы.

4. Қазақстандық фильмдерге деген қызығушылықтың аздығы. Шетелдік фильмдермен салыстырғанда аудиториясының төмендігі.

5. Комедия жанрының басымдығы, әлеуметтік маңызды, драмалық фильмдердің аздығы.

Қазіргі қазақстандық кинотеатрлардың желісінде ұлттық сипаттағы, әлеуметтік маңызы бар, тарихи фильмдерге қарағанда жеке кинокомпаниялар түсірген фильмдер, соның ішінде комедия жанрындағы фильмдер прокатқа көбірек шығады.

Қаржылық қайтарымның аздығын, бизнестің тиімсіздігін мынадай факторлармен байланыстыруға болады:

– кинонарығының жеткілікті түрде дамымауы, бизнестік жоспарлардың жеткіліксіздігі,

– салаға қажетті креативті мамандардың аздығы (промоушн, білікті менеджер, продюсер),

– кинотеатрлардағы көрермендердің аздығы, өңірлердегі кинотеатрлар мен кинозалдардың халық санымен пропорциялық сәйкес келмеуі,

– кинотеатрларда қаражат кетірудің орнына тегін көру бойынша баламалы ресурстардың кең тарауы (You tube, Netflix, телевидение, арнайы сайттар және тағы басқалар).

Аталған мәселелерді шешу үшін Қазақстанның өңірлерінде, тек ірі қалалар ғана емес, шағын моноқалалар мен аудандарда, сондай-ақ ауылдарда кинотеатрлар немесе кинозалдар ашу мәселесін жандандыру қажет. Бұл мәселені шешуге тек жергілікті әкімдіктерді ғана емес, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік тетіктерін, демеушілік мүмкіндіктерін де қолдану арқылы жұмылдыру қажет.

Кинотеатрлар мен кинозалдардың көптігі прокаттан түсетін қаражатты көбейтуге ықпал етер еді. Бұдан бөлек, фильмдердің қайтарымдылығын оларды халықаралық деңгейге шығу арқылы шешуге болады.

Сонымен қоса, киноиндустрия саласы алдағы уақытта тиімді жұмыс жасауы үшін бірнеше шараларды жүзеге асырған жөн. Алдымен, жемекеншік киноөндірушілер, тәжірибелі білікті режиссерлер мен продюсерлер арасындағы ұрпақтар сабақтастығын нығайту қажет. Бұл өз кезегінде тұрмыстық өмірді ғана сипаттайтын комедиялардың санын азайтып, мағыналық жағынан жақсырақ фильмдерді көбірек шығаруға, оған аудиторияның кеңінен жинауға мүмкіндік береді.

Комедиялық фильмдердің көбеюін кейбір эксперттер құптап отырған жоқ. Қазіргі отандық кинокомпаниялардың басым бөлігі бір ғана касса мәселесін ойлап отыр. Аудиторияға ұсынатын өнімнің мағыналық мәні тереңде болу және моральдік жауапкершілік болу керектігін ұстанады [7]. Осындай сарапшылық және көрермендер тарапынан көңіл толмаушылықты болдырмау үшін орта жастан асқан тәжірибелі мамандар мен жас кинематографистердің арасындағы өзара сабақтастығын алға қойған жөн.

Саланың тиімділігін арттыруға ықпал ететін басты мәселелердің бірі – киноиндустрия саласының ашықтығы мен қол жетімділігін арттыру. Бұл мақсатта киноиндустрияны цифрландыру мәселесі өзекті шаралардың бірі болып табылады. Қазір

әлемнің көптеген елдерінде кинофильмдердің рейтингін, көрсетілімін, кассалық жинақтарды мониторингілеуге, сондай-ақ көп массивті ақпараттың ішінде белгілі бір фильмдер туралы жеңіл ақпарат таба алуға бағытталған көптеген жобалар, онлайн платформалар іске асырылып, мобильді қосымшалар да қолданылып жүр.

Қазақстан да ашықтық пен цифрландыру саясатын жүзеге асыру барысында кинофильмдерді мониторингілеу мақсатында бірыңғай ақпараттық жүйені іске қосуды көздеп отыр. Бұл ақпараттық жүйе кинотеатрлардың залдарында фильмдерді көпшілікке көрсету туралы ақпаратты жинауға, есепке алуға және өңдеуге бағытталған. Бұл ауқымды жұмысты қазіргі таңда мүдделі мемлекеттік органдармен, ұйымдармен бірлесіп, Ұлттық киноның қолдау мемлекеттік орталығы пысықтап, жүзеге асыруда. Ақпараттық жүйенің арқасында кинотеатрлар нарығы ашық сипатта болып, отандық киноның дамуына жақсы серпін береді.

Сонымен қоса, киноиндустрия саласында жаңа стартап жобалар әзірлеу саланың ашықтығы мен қолжетімдігін арттыруға ықпал етеді. Бұндай жобалар онлайн алаңдар арқылы еліміздің түпкір-түпкірінен талантты жастарды, дарынды мамандарды (сценаристер, актерлер, модельдер, режиссерлер және т.б.), еліміздің табиғи көркем локацияларын табуға, краудфандинг жариялауға көмектесер еді. Сонымен қоса, мұндай ресурстар ақпарат алмасу алаңына, қосымша ақша табуға мүмкіндік беретін орынға айналады, жалпы, бұл отандық киноны дамыту үшін жаңа тәсілдер мен идеяларды табуға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қазақстан үшін киноиндустрия – экономикалық және мәдени мәні бар тартымды сала. Мемлекеттің кинематография саласындағы қоғамдық қатынастарды реттеу үшін дербес салалық заңды қабылдауы жаңа серпін бере бастады. Мемлекеттік қаржыландыруға ие болу үшін кино түсірушілерге ашық сипатта жағдайлар ұсынылды. Шетелдік инвесторларды жұмылдыру үшін субсидия беру, әлемдік аудиторияға шығу үшін ко-продукцияны дамыту сияқты шаралар қолға алынды. Киноиндустрия саласын жан-жақты дамытуға нақты қадамдар жасалуда.

Осылайша, Қазақстандағы киноиндустрияның дамуы ұлттық бірегейлікті сақтауда, әлемде оң имиджді қалыптастыруда және бәсекеге қабілеттілікті арттыруда сәттіліктің кепілі болып табылады.

Әдебиеттер

1. Simonton, K. Cinematic success criteria and their predictors: The Art and business of the film industry // *Psychology & Marketing*. – 2009. – № 26(5). – С. 400-420.
 2. Алексеев, Г. В., Колобова, Е. Ю. Экономические и правовые аспекты сотрудничества и конкуренции в мировой киноиндустрии//*Управленческое консультирование*. – 2014. – № 12. – С. 67-78.
 3. Statista порталы. Электрондық ресурс. Қолжетімділік режимі: <https://www.statista.com/statistics/252729/leading-film-markets-worldwide-by-number-of-tickets-sold/>
 4. Box office порталы. Электрондық ресурс. Қолжетімділік режимі: <https://www.boxofficemojo.com>.
 5. Кинематография туралы: Қазақстан Республикасының Заңы: [2019 жылғы 3 қаңтарда қабылданған] Электрондық ресурс. Қолжетімділік режимі: <http://adilet.zan.kz>.
 6. Кино көрсетуді жүзеге асыратын ұйымдар қызметі. Электрондық ресурс. Ұлттық статистика бюросы. Қолжетімділік режимі: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/21/statistic/7>
- Казахстанское кино. Почему много комедий? Бизнес или искусство? Куда уходят деньги? [Видео] Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=0lWhQ-e9V1U>

А.М. Манарбекова, Ж.Х. Кажиева

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, economicifanance@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕР КӨРСЕТУДЕ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

APPLICATION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE PROVISION OF PUBLIC SERVICES

Бүгінде әлем төртінші өнеркәсіптік революция дәуіріне технологиялық экономикалық және әлеуметтік салалардағы терең және қарқынды өзгерістер кезеңіне қадам басып келеді. Елімізде 100 нақты кадам - ұлт жоспары жүзеге асырылды. Индустрияландыру бағдарламасы табысты іске асуда. «Цифрлы Қазақстан» кешенді бағдарламасы қабылданды.

Ақпараттық технологиялар саласы мен ұлттық бизнес ынтымақтастығының болашағы зор. Үкімет өнеркәсіп пен ақпараттық технологиялар саласының арасында өзара тиімді ынтымақтастық орнатуға атсалысуға тиіс. Бұл әр саланың цифрлы экожүйесінің қозғаушы күші бола алатын цифрлы технология платформаларын құруға мүмкіндік береді.

– Біз Қазақстанның «мәліметтерді» өңдеу және сақтау жөніндегі халықаралық хабқа айналуына жағдай жасайтын заңдар қабылдадық. Былтырғы жылдың өзінде цифрлы майнинг ісіне 80 миллиард теңгеден астам инвестиция тартылды. Бірақ мұнымен тоқтап қалуға болмайды. Елімізге әлемдік алпауыт цифрлы компанияларды тартуымыз керек. Әйтпесе өзге мемлекеттер алдымызды орап кетеді. Ақпараттық технологиялар нарығын, инжинирингтік және басқа да жоғары технологиялар қызметін дамыту – елімізде қосымша құн қалыптастырып, жұмыс орындарын ашып қана қоймай, осындай қызметтерді шетелге экспорттауға да жол ашады. Осы әлеуетті толық пайдаланған жөн, – деп ел президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылғы халыққа жолдауында айтып кеткен болатын.

Үкімет өнеркәсіп пен ақпараттық технологиялар саласының арасында өзара тиімді ынтымақтастық орнатуға атсалысуға тиіс. Бұл әр саланың цифрлы экожүйесінің қозғаушы күші бола алатын цифрлы технология платформаларын құруға мүмкіндік береді. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы Мемлекеттік бағдарлама 5 негізгі бағыт бойынша жүзеге асырылады:

- «Экономика салаларын цифрландыру»;
- «Цифрлық мемлекетке көшу»;
- «Цифрлық жібек жолын іске асыру»;
- «Адами капиталды дамыту»;
- «Инновациялық экожүйені құру».

Бағдарламаның мақсаты – цифрлық технологияларды қолдану есебінен қазақстандықтардың тұрмыс деңгейін арттыру, көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыру және ақпараттандыру.

Бірінші бағыт – «Цифрлық мемлекет». Ақпараттық жүйелер мен мемлекеттік органдардың деректер базасын интеграциялау және мемлекеттік қызметтерді автоматтандыру бойынша ауқымды жұмыс жүргізілді. Бүгінгі таңда қызметтерді автоматтандыру үшін қажетті 344 интеграция іске асырылған. 2020 жылы тағы 100-ден астам интеграцияны аяқтау жоспарланып аяқталды. Қазіргі уақытта ақпараттық жүйелердің интеграциясының арқасында 5 анықтама алынып тасталды. Айта кету керек, жыл сайын 10 млн-нан астам рет тапсырыс берілетін мекенжай анықтамасы алып тасталды. Соның нәтижесінде бұл қағаз құжат айналымын 14 млн құжатқа қысқартуға мүмкіндік берді. Бұдан өзге кезекте тағы 25 анықтама бар, олар мемлекеттік органдар мен басқа да ұйымдарда азаматтардан талап етілмейтін болады. Жалпы қабылданған шаралардың арқасында сұратылған құжаттардың саны орташа алғанда 6 данадан 4-ке дейін немесе 30%-ға

қысқарды және мемлекеттік қызметтерді 82% автоматтандыруға мүмкіндік берді, биыл бұл көрсеткішті 90%-ға дейін жеткізу жоспарланып отыр. Жалпы, өткен жылы барлық онлайн-арналарды есепке алсақ, электрондық форматта 54 млн-нан астам қызмет көрсетілді. Сонымен қатар елімізде төтенше жағдай басталғаннан бері азаматтар 17 млн-нан астам электрондық мемлекеттік қызмет алды. Электрондық форматта күн сайын алынатын қызмет 3 есеге артты. Е-қызметтер және мобильді қосымшалар Министрлік қызметтерді батырманы бірнеше рет қана басу арқылы алуға болатын жаңа мобильді қосымшаны іске қосты, қазіргі уақытта оған 1 млн-нан астам пайдаланушы тіркелген. Қосымшада цифрлық құжаттарды сақтау мүмкіндігі бар. Сол жерде азаматтың электрондық куәлігі, туу туралы және некені тіркеу туралы куәліктері көрсетіледі. Сондай-ақ «Цифрлық технологиялар туралы» жаңа заң күшіне енгеннен кейін осы құжаттардың мәртебесі қағаз түпнұсқаларына теңестіріледі. Бүгін Сенат отырысы өтіп, онда аталған заң жобасы қаралды. Сондай-ақ Министрлік төтенше жағдай кезінде елде ЭЦҚ-ны қашықтан алу шараларын қабылдады. Бүгінде ХҚКО-ға бармай-ақ, 650 мыңға жуық азамат ЭЦҚ алды. Бұл қызмет Egov сайтында 2020 жылдың 26 наурызынан бастап жеке тұлғалар үшін және заңды тұлғалар үшін 1 сәуірден бастап іске қосылды. Сонымен қатар азаматтардың осы қызметті Egov mobile мобильді қосымшасы арқылы да алуға мүмкіндігі пайда болды. Egov mobile қосымшасы AppStore және PlayMarket платформаларында қолжетімді екенін атап өткен жөн. Онда қазіргі таңда танымал қызметтер мен сервистердің 60 түрі қолжетімді, сондай-ақ азаматтың «цифрлық құжаттары» ұсынылған. Осы мобильді қосымшамен жұмыс істеу үшін ЭЦҚ болуы шарт және мобильді азаматтар базасында тіркелу қажет. Жалпы республика бойынша 10,2 млн астам қолданыстағы ЭЦҚ бар. Айта кету керек, ТЖ кезінде ЭЦҚ-ға өтінімді онлайн растау үшін фронт-кеңселердің 805 қызметкері жұмылдырылып, бейне байланыс арқылы 3,5 млн-нан астам қоңырау қабылданып, бейнеқоңырау арқылы мобильді азаматтар базасында 900 мыңнан астам пайдаланушы тіркелді.

Жиынтықты электрондық цифрлық қолтаңба (ЭЦҚ) Жаңа, оңайлатылған ЭЦҚ-ның қолданыстағыдан басты айырмашылығы – оны компьютерде пайдалану үшін ешқандай қосымша бағдарламаны (NCALayer) орнатудың қажеті жоқ. Сондай-ақ ЭЦҚ пайдаланушының компьютерінде емес, қорғалған серверде сақталады және оны азамат бейне сәйкестендіру арқылы ғана ала алады. Бұған дейін азаматтарда үнемі ЭЦҚ-ға қатысты көптеген сұрақтар туындайтын. Қазіргі уақытта «ҰАТ» АҚ, Ақпараттық қауіпсіздік комитеті және Мемлекеттік техникалық қызмет деректер қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін пысықтап жатыр. ЭЦҚ-ның жаңа түрін компьютерде немесе «флеш-картада» сақтауға болмайды. Қызметтерді алу кезінде жүйе азаматтың электрондық қолтаңбасын серверден автоматты түрде табады. Қазіргі уақытта жаңа электрондық қолтаңбаның функционалы әзірлеу сатысында тұр. Жеңілдетілген ЭЦҚ-ны биыл іске қосу көзделген. Қызмет көрсетудің проактивті форматы Проактивті формат мемлекеттің өзі азаматқа белгілі бір жағдайда қажетті қызметті ұсынады деп болжайды. Бұл ретте ешқайда барудың қажеті жоқ, ал қажетті ақпаратты келіп түскен SMS-ке жауап ретінде жіберсе жеткілікті болмақ. Бүгінгі таңда проактивті форматта 5 мемлекеттік қызмет көрсетіледі. Баланың туу туралы куәлігін SMS арқылы баланың атын жібере отырып ресімдеуге болады. Сондай-ақ «Алтын алқа» және «Күміс алқамен» марапатталған көп балалы аналар проактивті форматта жәрдемақыны ресімдей алады. Қазіргі таңда Қазақстанда қызметтердің 80%-дан астамы электрондық түрде ұсынылады. Яғни, қызметтерді проактивті форматқа аударуға болатын автоматтандыру деңгейіне қол жеткізілді. Министр Вedomствоаралық комиссияның шешімі бойынша проактивті форматта көрсетілетін 30 қызмет іріктелгенін хабарлады. Олардың арасында жүктілігі мен босануы бойынша төлемдерді тағайындау, мүгедектікті белгілеу, мектепке қабылдау, көшелерді немесе елді мекендерді қайта атау кезінде, мекенжай деректерін өзгерту, жерлеуге біржолғы төлемді тағайындау және т. б. бар. Қазіргі уақытта әйелдер ХҚКО-ға босануға дейін төленетін және декреттік төлемдерді рәсімдеу үшін құжаттармен жүгінуі керек. Бұл қызмет проактивті форматқа көшірілгеннен кейін еңбекке жарамсыздық парағын ресімдегеннен соң, әйелдерге жәрдемақыны ресімдей алатын SMS-

хабарлама келеді деп жоспарлануда. Жалғыз шарт – мобильдік азаматтар базасында тіркелу керек. Айта кету керек, көптеген проактивті қызметтерді осы жылдың соңына дейін іске қосу көзделген. Бұл үшін осы қызметтерді көрсету процесіне қатысушы мемлекеттік органдар өз жүйелері арасында деректер алмасуды қамтамасыз ете отырып, барлық қажетті интеграциялық жұмыстарды аяқтауы тиіс. Интернет-ресурстардың бірыңғай платформасы Мемлекет пен азаматтардың өзара іс-қимылын жеңілдететін тағы бір жоба – бұл Мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарының бірыңғай платформасы. Ол мемлекеттік органдар мен әкімдіктердің барлық сайттарын бір терезеге біріктіруге мүмкіндік береді. 2020 жылдың соңына дейін мемлекеттік органдардың 310 сайтын бірыңғай платформаға біріктіру жоспарланған. Жоба мемлекеттік органдардың сайттарын сүйемелдеу мен қолдауға арналған бюджет қаражатының ағымдағы шығыстарын 2 млрд теңгеге дейін қысқартуға және сайттардың 100% қолжетімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Ең бастысы, барлық ақпарат стандартталады және азаматтар үшін ыңғайлы форматта қолжетімді болады. Мемлекеттік органдарды цифрландыру Денсаулық сақтау. Бүгінде осы салада цифрландыру бойынша бірқатар іс-шаралар жүргізілуде. Ауруханалар қажетті техникамен жабдықталып, медициналық жүйелер енгізілді. Халыққа ыңғайлы болу үшін аймақтық мобильді қосымшалар іске қосылды. Сондай-ақ электрондық денсаулық паспорттары толтырылып жатыр. Бұл жұмысты, әсіресе, елдегі күрделі эпидемиологиялық жағдай кезінде ДДСҰ, БҰҰ-ның халықаралық сарапшылары ерекше атап өтті. 2019 жылдың қорытындысы бойынша денсаулық сақтауды цифрландырудың экономикалық тиімділігі 22,6 млрд теңгеге бағаланды (дәрілік заттарды сатып алу саласында цифрландыру есебінен 22,1 млрд теңге және электрондық форматқа көшу есебінен 540,1 млн теңге үнемделді). Эпидемиологиялық жағдайдың күрделенуі кезеңінде тартылған 11 мыңнан астам қазақстандық медицина қызметкерлері тегін ұялы байланыспен және интернетпен қамтамасыз етілген. Әлеуметтік сала. Электрондық еңбек биржасы іске қосылды, ол жұмысқа орналасу процесін екі есе қысқартуға мүмкіндік берді, ал рәсім айқын бола түсті. Бүгінгі таңда 533 мың адам жұмысқа орналастырылды, оның 383 мыңы тұрақты жұмыс орындарына, 149,7 мыңы уақытша жұмысқа орналастырылды. Сондай-ақ медициналық және әлеуметтік мекемелер қосылған әлеуметтік қызметтер порталы пайдалануға берілді. Өткен жылдың қорытындысы бойынша әлеуметтік-еңбек саласындағы қол жеткізілген нәтиже 1,4 млрд теңгені құрады. Қаржы саласы. Осы салада онлайн бақылау-кассалық машиналар жүйесі іске асырылды, «АСТАНА-1» ақпараттық жүйесі іске қосылды, ақпараттық жүйелерді интеграциялау бойынша ауқымды жұмыс атқарылды. Бұдан өзге, екінші деңгейдегі банктерге арналған Қаржы министрлігінің сервисі әзірленді, ол салықтарды төлеу процесін жеңілдетуге жол ашты. Бұл сервисі «Kaspi», «Halyk bank», Қазпошта және басқа да банктер жүзеге асырды. Осының арқасында азаматтар салықты уақытылы төлей бастады, ал салық бойынша онлайн төлемдер сомасы 2 есеге жуық өсті. Жалпы, 3 министрліктің цифрлық жобалары шамамен 473 млрд теңге көлемінде тиімділік көрсетті. «Ақылды» қалалар құру Мемлекеттік қызметтерді цифрландыру тек орталық мемлекеттік органдар деңгейінде ғана емес, өңірлерде де жұмыс атқаруды көздейді. Мұндағы негізгі бағыт – Smart City жобасын іске асыру. Бірыңғай тәсілдерді қамтамасыз ету үшін 100-ден астам бастаманы қамтитын эталондық стандарт әзірленді. Өткен жылдың соңында Министрлік өңірлердегі ағымдағы жағдайға талдау жасап, «ақылды қалалардың» ішкі рейтингін қалыптастырды. Нұр-Сұлтан, Алматы және Орал қалалары цифрлық жобаларды басқаларға қарағанда белсендірек енгізіп жатыр. Сондай-ақ биыл Ақтау, Көкшетау және Ақтөбе қалалары цифрландыру жұмыстарын күшейтуді жоспарлап отыр. Биыл әкімдіктер 112 және 109 қызметтерін цифрландыру жұмыстарын жүргізуді жоспарлап отыр. Бүгінгі күні шағымдар мен ұсыныстарды өңдеу тұрғысынан халықпен жұмыс жасаудың сәтті мысалы – «iKomek» жүйесі. Жер қатынастарын цифрландыру «Smart City» маңызды міндеттерінің бірі – жер қатынастарын цифрландыру. Министрлік онлайн режимде жер учаскелерін беру үшін бірыңғай ақпараттық жүйені әзірледі, бұл шара жер беру процесін ашық етуге мүмкіндік береді. Осы жылы жергілікті атқарушы аймақтардың геопорталдарын

100% толтыру жоспарланған мемлекеттік қызмет көрсету мерзімі 31 күннен 10 күнге дейін 3 есеге қысқарды. Сонымен қатар үдерістерді цифрландыру және қызметтерді электрондық форматқа көшірудің арқасында ірі кәсіпкерлік субъектілері үшін тіркеу 1 жұмыс күнінен 1 сағатқа дейін қысқартылды. Сондай-ақ жеке кәсіпкерлік субъектілеріне жатпайтын заңды тұлғаларды тіркеу саласында қызмет көрсету мерзімдері 10-нан 5 жұмыс күніне дейін қысқартылды.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының премьер министрінің ресми сайттарынан
2. С. Кожженов «Электронды үкімет: төрешілдік кедергілерсіз мемлекеттік қызмет көрсетулер»
3. <http://egov.kz/cms//kk> Қазақстан Республикасының электронды үкімет порталы
4. International rubricator of scientific and technical information:10.01

МРНТИ: 20.51.23

Mohammad Sabour, A.Balkibayeva

Academy of Public Administration under the President of Kazakhstan,
Nur-Sultan, mstokhi59@yahoo.com

DIGITALIZATION OF PUBLIC SERVICES: KAZAKHSTAN CASE

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕРДІ ЦИФРЛАНДЫРУ: ҚАЗАҚСТАННЫҢ МЫСАЛЫ

Digitalization of public services, especially in the wake of the COVID-19 has become a reality as a result of initiatives, the emergence of technologies and the development of the Internet, and is considered important and necessary for any country that wants to emerge in a global competitive environment.

The emergence and development of information and communication technology in the human field, including human relations with communication and government, has undergone many changes, which has brought many opportunities for societies. One of the most important opportunities of new technologies that face societies, the possibility of re-engineering the government architecture and other above facilities in the governance process, has led to the real emergence of the so-called electronic [1].

E-government means the use of technology, especially the Internet, to increase the level of access of citizens, government centers, public sector employees and private sector companies to online services and information [2]. The most important benefits of e-government are saving time, transportation, working hours, paper, service costs and energy resources, increasing the efficiency of government operations. The development of e-government confirms that e-government services will move towards interactive services in the future, and instead of providing mere data and information on the network, there will be an increasing interaction between citizens and government management in various fields.

E-government is not just an issue of the day, but a major and important step in advancing internationally recognized communications. E-government is not an option, the important issue is that the government helps to reduce the amount of time that people and businesses spend in their transactions with the government [3].

Time management is the process or process of designing and exercising conscious control over the time spent on specific activities. Time management helps individuals and organizations prioritize tasks, do more important and better work, and achieve their goals faster. Therefore, when a person or organization succeeds in doing anything, it gains self-confidence and gains the trust of others. As a result, the person or organization seems credible to those around him. Prolonged work processes, frequent meetings, and meaningless goals have led governments to think of ways to

overcome these crises to use different tools to manage time. One of the most effective tools that most governments agree on is its impact on the use of communication and information technology. It seems that governments are using this technology to turn the government into an e-government [4].

However, using e-government facilities can provide better government services to citizens and provide equal access and use to all citizens, which in turn will lead to more effective government management. Among the expected results of such a process, Reduce corruption and increase transparency, increase accountability, make continuous improvement of processes and processes, increase convenience, increase resources and reduce service costs.

Inefficient administrative processes, mismanagement and lack of efficient systems in government departments have slowed down the administrative process among employees, which has prevented employees from accessing the information and services they want at the right time. While access to information and services at the right time electronically and the use of electronic communications among employees prevents the waste of employees' time and employees can manage their time properly. And get to the most important things, which is decision making.

At present, the provision of digital services has reached a stage of maturity with the needs of the international community, and a plan for its promotion and development called digital government (digitalization of governments) has been proposed. A goal set by the United Nations for the world's leading decade. Digital government supports this decade of action by providing sustainable, inclusive, and equitable public services for all, everywhere, and more broadly through its growing role in innovative movements, enhancing effectiveness, and creating solutions. Some of the new approaches that governments are seeking to transform towards digital government include the position of digital services as a platform, the integration of online services through multiple and diverse access channels, the agile development of digital services (to support the whole government, and Whole society and their integration), expand e-partnerships, adopt data-driven approaches, strengthen digital capacities to provide people-centered services, and use technologies creatively [5].

The digitalization of public services can bring interaction opportunities directly to people in remote or disadvantaged communities and provide them with access at home or through digital kiosks in rural areas. Digitalization not only provides services but also enhances digital literacy, digital inclusion, digital connectivity and digital authentication. The year 2019-2020 created different conditions for the establishment and development of e-government in the world. Since early 2020, the global coronavirus epidemic (Covid-19) has strengthened the role of digital services in a completely different way [6,7].

The use of digital services and related systems, especially to guide remote communities to use online interactions to manage crises through innovative ways, has been on the agenda of most governments, including Kazakhstan. While restrictions such as quarantine have stopped many "normal" economic and social activities, digital service delivery is under stress, and when face-to-face interaction becomes impossible, digital service delivery solutions from It is vital. The provision of digital services is constantly evolving around the world and its implementation status must be constantly evaluated. In addition, performance in the field of digital services should be continuously measured and tracked by people, institutions and researchers.

The existence of a suitable environment as well as the maturity of the existing environment to provide solutions for digital services in various economic sectors are two basic prerequisites in the development of e-government. By assessing technological facilitators, the readiness of all actors in the development of online services, including government, citizens and businesses, is assessed. In the Republic of Kazakhstan, in line with the global development of digital services and the realization of the ideal of digital government, the authorities and institutions above the legislature have set goals and requirements at the national level and system for stakeholders in this field. Also, the provision of digital services in Kazakhstan is designated for all executive bodies, the most important of which are: All executive bodies are obliged to digitalize processes and services with electronic capabilities and complete the relevant databases.

The Ministry of Communications and Information Technology, in cooperation with the Organization (Program and Budget), the Administrative and Employment Organization of the country and the executive bodies, to provide digital services in person, so that Kazakhstan ranks globally in relevant indicators, including technology development indicators. Information and communication and development of electronic services are to be promoted by thirty ranks. The Ministry of Communications and Information Technology is also obliged to submit a report on the performance of this section to the Parliamentary Committee on Industries and Mines once every 6 months. The Information Technology Organization of Kazakhstan, as the governing body for the development of information technology in the country, on behalf of the Ministry of Communications and Information Technology, has so far conducted 7 quality operations of electronic services for portals and portals of executive bodies based on the approved notification Has done.

References

1. Sardary, A., & Azami, M. (2012). Factors Affecting The Development Of Infrastructures Of Electronic Government In The Commercial Model In Tehran. Biannual Peer Review Journal of Business Strategies, 20(1), 15-40.
2. Alvani, Seyed Mehdi; Yaqubi, Noor Mohammad (2003) Government management and e-government. First year, third issue, place of publication: Journal of Management and Culture 1(1), 5-17
3. Mohammadi, F. (2017). Investigating the effect of e-government on accountability. Herat University Journal, 22(4), 17-28.
4. Perez, Carmen Caba. et al. (2008). E-Government process and incentives for online public financial information. Online Information Review, Vol. 32, No 3.
5. Lips, A.M.B. (2006). E-Government under construction: challenging traditional conceptions of citizenship, in Koutrakou. V., Nixon, P. (Eds), Re- booting the State via eGovernment, Rout ledge, London, pp.33-47.
6. Council of European. (2007). E-governance, a definition that covers every aspect of government. Available At: www.coe.int/T/E/Com/Files/Themes/e-voting/definition.asp.
7. Faizi, Kamran; Moghaddasi, Alireza (2008) e-Government and Government Reconstruction in the Information Age. Tehran; Cashmere Publi (Book, pages 52-68).

МРНТИ: 06.81.12

Н.Е. Мукатаева

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», dana_m@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И АКТУАЛЬНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В КОМПАНИИ

THEORETICAL BASIS AND RELEVANCE OF APPLICATION OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGY IN THE COMPANY

Стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий оказывает значительное влияние на все сферы экономической и общественной жизни. Среди них Internet как глобальное средство коммуникации, обеспечивающее обмен текстовой, графической, аудио и видео информацией без территориальных и национальных границ, занимает особое место. Это эффективный инструмент исследований, развития торговли и бизнеса, воздействия на аудиторию. Технологические возможности Internet, обуславливают быстрое развитие мирового информационного сообщества, а с его развитием меняются и подходы к управлению бизнесом и маркетингом. В первую очередь это связано с

сокращением времени доступа к информации, возможностью прямого общения с потребителем и, что наиболее важно, быстрым перманентным снижением стоимости использования цифровых технологий как потребителем, так и производителем и продавцом товара. Internet изменяет способ общения компании со своим потребителем. Он предоставляет гораздо больше возможностей для создания современных торговых марок, исследований, продаж и т.п.

Однако использование сети для целей менеджмента связано с рядом проблем, неопределенностей с точки зрения потенциальных возможностей и внешних воздействий. Многие компоненты финансово-экономических систем, присущих социальной деятельности человека в реальном мире, оказываются не вполне приемлемыми, а иногда и абсолютно нефункциональными в виртуальной среде Internet. Тем более актуальны исследования в этой области в Казахстане, так как массовое внедрение информационных технологий в нашей стране идет с некоторым запозданием по отношению к Западу, а система менеджмента в своем развитии приобретает ряд отличительных особенностей, не дающих возможности применения неадаптированных методик.

Постановка проблемы. Вопросы теории маркетинга и менеджмента, его практического применения на всех уровнях нашли достаточно широкое отражение в работах как отечественных, так и зарубежных ученых. Труды Р. Александера, Г. Армстронга, Б. Бермана, Дж., Гелбрейта, Ф. Котлера, А. Маслоу, М. Портера, Дж. Эванса и др. заложили основы для дальнейшего развития маркетинговых идей. Среди исследований отечественных ученых-экономистов менеджмента занимает важное место, в то же время работы, посвященные Internet, носят скорее технический или технологический характер. Аспекты Internet-маркетинга впервые рассматривались комплексно У. Хенсоном в 1996 г. и до настоящего времени не получили полного развития. Однако процессы информатизации и глобализации общества требуют адаптации задач маркетинга к современным информационным технологиям, что и определило состав исследуемых в настоящей работе проблем.

Целью исследования является разработка комплекса научно-методических и практических рекомендаций по совершенствованию менеджмента и маркетинговой деятельности с использованием современных информационных технологий.

Стремительное развитие производственных систем и коммуникационных технологий, которыми характеризуется XX век, естественным образом вызвали соответствующие изменения в целях, и средствах маркетинга. Возникновение массового производства и развития транспортных коммуникаций обусловили развитие производственной концепции маркетинга, основной целью которой является обеспечение дистрибьюции продукции и выход с ней на максимально широкий рынок.

Повышение эффективности производства, рост доходов населения и, особенно, возникновение новых коммуникационных технологий в виде радио вызвали в свою очередь потребность расширения товарного ряда или возникновение товарных серий и маркетинговой концепции продаж – агрессивного продвижения продукции, разработки торговых марок.

Вторая мировая война несколько задержала появление нового коммуникационного канала – телевидения. Однако с его изобретением начинает развиваться новая система маркетинга – концепция менеджмента или управления торговыми марками. Ее основой является определение потребностей и желаний потребителей целевых рынков и удовлетворение их желаний более эффективно, чем конкуренты. Появление в 60-х г.г. и быстрое развитие в течение последующих двух десятилетий ЭВМ и компьютерных баз данных стали важнейшей частью маркетинга. Доступность и быстрота получения информации обусловили возможность новой более точной сегментации потребителей.

В 80-е годы стал быстро развиваться так называемый прямой маркетинг, использующий возможности современной печати и ЭБД, позволяющий с высочайшей точностью выделить целевые сегменты потребителей, предлагать продукты,

соответствующие индивидуальным потребностям. Возникла так называемая концепция индивидуального маркетинга или управления потребителем. Основой ее является подход к каждому потребителю как к особой личности и ведение с ним интерактивного диалога для выявления и максимального удовлетворения потребностей общества через человека, обеспечить послепродажное обслуживание. Все это необходимо для удержания потребителя за своей фирмой. В полной мере достичь поставленных целей помогло зарождение и развитие Internet.

В настоящее время активно реализуется концепция интегрированного маркетинга, совмещающая в себе управление потребителем и концентрацию на продукте. И именно интерактивные технологии взаимодействия производителя и потребителя позволяют достигнуть необходимого быстрого действия и эффективности получения и обработки информации.

Концепции управления потребителем и менеджмента предполагают активную реализацию системы сетевого маркетинга или Internet-маркетинга. Internet представляет собой универсальную среду межсетевого обмена, единое информационное гиперпространство, очень интенсивно развивающееся. В коммерческих целях функционирует система World Wide Web (WWW или Web) – «Всемирная паутина», которая используется для рекламы, маркетинга, электронных публикаций, торговли, инвестиций, финансовых операций.

Благодаря свойствам интерактивности, эффекту присутствия и информационной насыщенности (текст, изображение и даже звук), а также за счет использования сетевой навигации Internet превосходит другие средства информации по возможностям персонального общения с клиентом. Internet дает возможность предоставлять и осуществлять интерактивный доступ к информационному содержанию ресурсов и осуществлять персональное интерактивное общение в виртуальной среде. С этой точки зрения Сеть очень удобна для менеджера, так как позволяет потребителю занять активную позицию "сопроизводителя": выявить его персональные предпочтения для максимального удовлетворения потребностей, предоставить дополнительные возможности и услуги (информация, сервис и т.п.), а значит привлечь и в дальнейшем удержать клиента. Именно поэтому множество фирм используют Internet для достижения маркетинговых целей.

Перспективность данного направления подтверждается и результатами исследований существующих тенденций применения информационных технологий в менеджменте западными и казахстанскими компаниями-производителями, провайдерскими, социологическими и маркетинговыми компаниями. Необходимо дальнейшее изучение условий внедрения и дальнейшего развития Internet-маркетинга:

- тенденции и динамика развития Сети с точки зрения охвата аудитории пользователей как потенциальных потребителей товаров и услуг, а также объектов рекламы и PR- мероприятий;
- информативность Сети и возможность быстрого доступа к информации;
- степень готовности фирм, компаний и предпринимателей к ведению бизнеса (или отдельных его аспектов) в Internet.

Таким образом, именно эти составляющие в целом характеризуют возможность широкого внедрения менеджмента Internet-технологий в деятельность предприятий.

Литература

1. Лачихина А.Б., Петраков А.А. Подходы и методы управления информационной безопасностью в процессе управления промышленным предприятием // Вопросы радиоэлектроники. – 2017. – №. 11. – С. 48-51.
2. Леонтьев С.В., Курзанов А.Д., Радыгин Р.В. Современные системы автоматизации предприятий по производству ячеистого бетона // Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2018. – Т. 22. – №. 3 (134).
3. Гондарев Р.С. Методика повышения эффективности бизнеса на рынке B2B услуг на

основе стейкхолдерских инструментов управления // Kant. – 2017. – №. 2 (23).

4. Волков А. Инвестиционные проекты: от моделирования до реализации. – Litres, 2019.

5. Link, David F., et al. "Management techniques for non-traditional network and information system topologies". U.S. Patent No. 9,537,731. 3 Jan. 2017.

Shameli-Sendi, Alireza, Rouzbeh Aghababaei-Barzegar, and Mohamed Cheriet. "Taxonomy of information security risk assessment (ISRA) ". Computers & security 57 (2016): 14-30.

МРНТИ: 06.81.12

Н.Е. Мукатаева, Ж.Х. Кажиева

НАО «Университет имени Шакарима города Семей», dana_m@mail.ru,
zhaniya.kazhieva@mail.ru

МЕНЕДЖМЕНТ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ КАК ОСНОВА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

MANAGEMENT OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES AS THE BASIS FOR THE ECONOMIC STABILITY OF THE ENTERPRISE

Новые технологии с каждым годом все глубже и глубже проникают не только в обыденную жизнь населения, но и в различные сферы экономической деятельности. Уже стало вполне привычным совершать покупки через Интернет, сразу оплачивая их; осуществлять поиск различной информации, пользоваться различным программным обеспечением, которое помогает планировать и контролировать бюджет и тому подобное. Эта тенденция касается не только B2C сферы, но и B2B: все больше и больше предприятий переводят свою работу в онлайн-режим, внедряют и применяют новые информационные технологии и системы. Понятно, что это не может не влиять на формирование экономической безопасности и стабильность предприятий. В основном такое влияние рассматривается только с точки зрения информации (и, соответственно, информационной безопасности), как, например, в исследованиях Лачихиной А.Б и Петракова А.А.; или возможности осуществлять автоматизированное управление предприятием (Леонтьев С.В. и др.). Роль информационных технологий гораздо шире исследуется представителями бизнеса (Гондарев Р.С.). Однако, по мнению автора, влияния информационных технологий на сегодня гораздо шире, а потом требуют более детального изучения.

Информационные технологии широко проникают во все сферы деятельности людей и бизнеса. Предпринимательская деятельность сегодня тесно связана с использованием нового программного обеспечения, компьютерных систем и технологий, новой информационной среды и новых возможностей (как, например, электронный обмен документами или использования цифровой подписи). Однако довольно часто информационные технологии способствуют формированию и новых угроз, действуя на отдельные составляющие системы экономической безопасности предприятия и его стабильности, что может снижать уровень экономической безопасности в целом.

Поэтому задачей данной статьи является изучение и систематизация направлений влияния современных информационных технологий на экономическую безопасность и стабильность предприятия.

Основным методом, примененным в работе является анализ существующих теоретических положений о влиянии информационных технологий на деятельность предприятий; сбор и обобщение информации о существующих информационных технологиях, а также систематизация направлений влияния информационных технологий на деятельность предприятия и его экономическую безопасность.

Роль информационных технологий и систем в функционировании хозяйствующих субъектов очень сложно переоценить. Они участвуют в управлении, учете, планировании, обмене информацией – на любом предприятии любой отрасли – от использования программ учета (1С.Бухгалтерия, 1С.Предприятие, Парус) или обмена электронными налоговыми документами к переводу функционирования бизнеса почти в полностью автоматический режим.

Это создает перспективы для предприятий, однако вместе с тем возникают и новые угрозы. И в соответствии с этим, предприятия должны прилагать усилия для того, чтобы противостоять этим угрозам и сохранять свою экономическую стабильность. Поэтому важно систематизировать влияние современных информационных технологий и систем на деятельность предприятия по отдельным составляющим экономической безопасности, такими составляющими являются:

Первым преимуществом информационных технологий является быстрый доступ к информации. Сегодня найти ответ на любой вопрос можно за несколько минут – от курса валют до стоимости, например, завода по производству бетона. В меняющихся и нестабильных условиях хозяйственной деятельности, когда нужно быстро принять управленческое решение, очень важно вовремя получить и проанализировать нужную информацию.

Проблемой в данном случае является то, что информация, поступающая в руководства, не всегда является точной или даже правдивой [4; 5]. Поэтому нужно уметь ее «фильтровать» и анализировать, что требует наличия у руководителя соответствующих способностей и знаний.

В то же время скорость доступа к информации влечет за собой еще одну проблему – угрозу информационной безопасности предприятия [6]. Кроме того, что все конкуренты могут свободно получить информацию из сети Интернет (ценовая политика, направления деятельности) и использовать ее для формирования своей деятельности на тех же основаниях или даже лучших (например, предоставление большей скидки, чем конкурент; более выгодных условий сотрудничества и т.д.). особенности поведения потребителя в отдельных высококонкурентных сферах не дают возможности избежать отображения цен, условий доставки или оплаты (как, например, в случае Интернет-магазинов), а потому конкурентная борьба еще более обостряется и если предприятие не имеет возможности все время развиваться, предлагая более выгодные условия, чем конкуренты, возникает угроза потери позиции на рынке.

Интернет также позволяет формировать «чистую» конкуренцию, поскольку потенциальные клиенты или сотрудники всегда могут найти отзывы о компании и если в ее деятельности есть недостатки – рано или поздно количество негативных отзывов поспособствует упадку такой компании и ее выхода из рынка. Таким образом, Интернет позволяет сформировать рынок с надежными и проверенными компаниями.

Современные технологии позволяют существенно экономить время и усилия. Так, найти поставщика оборудования можно просто разослав запросы потенциальным поставщикам и проанализировав полученные коммерческие предложения. Причем это касается в том числе и зарубежных поставщиков. В то же время, выбрав самое выгодное предложение, можно сэкономить и деньги [8].

Облегчается и поиск персонала – среди множества сайтов поиска работы можно быстро и без затрат найти ряд кандидатов. Правда, в данном случае может возникнуть риск «отбросить» кандидатов, которые не смогли подать информацию о себе в резюме, однако во время живого общения проявили бы себя как хорошие специалисты [9].

С использованием Интернета возможным становится обучение персонала даже без отрыва от работы – с помощью вебинаров. Довольно часто такое обучение является бесплатным.

Современные технологии дают возможность существенно расширить рынки, на которых действует компания – для этого не обязательно физически присутствовать в том

или ином регионе, открыв там филиал или подразделение. Интернет позволяет охватывать не только рынок родной страны предприятия, но и выступать участником зарубежных рынков – достаточно иметь IP-телефонию, которая дает возможность подключать телефонный номер страны, где потенциально открывается новый рынок сбыта, а разнообразные программы (управление заказами, контроль остатков на складе, бухгалтерские программы, электронные подписи) и склады ответственного хранения позволяют управлять процессом реализации продукции в удаленном доступе. Банковские технологии при этом позволяют получить оплату тоже в стране физического базирования предприятия.

Так же облегчается и приобретение необходимого оборудования за рубежом, избегая посредников, которые устанавливают свою наценку, таким образом экономятся финансовые ресурсы.

Литература

1. Лачихина А.Б., Петраков А.А. Подходы и методы управления информационной безопасностью в процессе управления промышленным предприятием // Вопросы радиоэлектроники. – 2017. – №. 11. – С. 48-51.
2. Леонтьев С.В., Курзанов А.Д., Радыгин Р.В. Современные системы автоматизации предприятий по производству ячеистого бетона // Вестник Иркутского государственного технического университета. – 2018. – Т. 22. – №. 3 (134).
3. Гондарев Р.С. Методика повышения эффективности бизнеса на рынке B2B услуг на основе стейкхолдерских инструментов управления // Kant. – 2017. – №. 2 (23).
4. Волков А. Инвестиционные проекты: от моделирования до реализации. – Litres, 2019.
5. Link, David F., et al. "Management techniques for non-traditional network and information system topologies". U.S. Patent No. 9,537,731. 3 Jan. 2017.
6. Shameli-Sendi, Alireza, Rouzbeh Aghababaei-Barzegar, and Mohamed Cheriet. "Taxonomy of information security risk assessment (ISRA)". Computers & security 57 (2016): 14-30.

МРНТИ:06.54.51

Ж.К. Нетбаева

Назарбаев Интеллектуальная школа химико-биологического направления Казахстан,
г. Усть-Каменогорск, netbaeva_zh@ukk.nis.edu.kz

ВОЗМОЖНОСТИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

OPPORTUNITIES OF THE DIGITAL ECONOMY

Будучи закончив советскую школу, где прошла все ступени от пионерской до комсомольской организации, не догадывалась о том, что буду жить и работать в век современных технологий. Работая в школе 27 лет, убеждена в том, что это не только титанический труд, но и ответственность. Ведь моя работа тесно связана с тем, каким станет мой выпускник в конкурентноспособном обществе. Поэтому задумываюсь часто над вопросами: «Чему и как учить?». Я уверена, что способность самостоятельно мыслить и действовать, будет всегда оставаться важной и необходимой. Изучая опыт зарубежных стран, таких как, Сингапур, США, Англия, Южная Корея, была поражена лавинообразным процессом развития через широкое внедрение современных информационных технологий в различные отрасли человеческой деятельностью, в том числе и образовательной сфере. Проблема цифровой экономики в век современных технологий актуальна. [1] «Международный технопарк IT-стартапов «Astana Hub» определен международным технологическим парком «Astana Hub». Глобальная миссия Astana Hub – стать центром развития инновационных проектов, выпускать прорывные IT-компании, а также стать очагом для притяжения критической массы молодых и талантливых IT-специалистов со

всего мира. Технопарк был создан по поручению Президента Республики Казахстан – Нурсултана Абишевича Назарбаева в рамках пятого направления - развитие инновационной экосистемы – государственной программы «Цифровой Казахстан». Astana Hub – это приоритетный проект цифровой модернизации страны. У Astana Hub есть 2 программы развития стартапов: это акселерация и инкубационная программа развития. По предварительным подсчетам прямой эффект от цифровизации экономики Казахстана к 2025 году позволит создать добавочную стоимость на 1,7-2,2 трлн. тг, таким образом обеспечив возврат от инвестиций в 4,8-6,4 раза к 2025 году к общим объемам инвестиций с учетом частных инвестиций. Наиболее значимые эффекты с точки зрения ВВП придутся на 12 ключевых проектов: Создание международного технопарка ИТ-стартапов (Astana Hub); Внедрение технологий Индустрии 4.0, в том числе реализация проектов «Интеллектуальное месторождение», создание модельных фабрик; внедрение принципа «Paper Free»; создание интеллектуальной транспортной системы; развитие электронной торговли; создание цифровой платформы для МСБ (единое окно); развитие информационной системы маркировки товаров для сокращения теневого оборота; реализация комплекса мер по развитию безналичных платежей; развитие открытых платформ (Open API), Big Data и искусственный интеллект; развитие телекоммуникационной инфраструктуры, в том числе проведение широкополосного доступа в интернет; совершенствование таможенного и налогового администрирования и переход на электронное декларирование; реализация компонентов Smart City. [2] Помимо достижения экономического эффекта и роста конкурентоспособности, цифровизация окажет положительное влияние на социальные сферы. Эффект от качественного развития образования, здравоохранения и инвестиционной среды будет заметен в долгосрочной перспективе и позволит сократить разрыв в социально-экономическом плане с развитыми странами. Несомненно, «Цифровой Казахстан», как отметил Глава государства, очень важная для страны программа. Успешность ее реализации зависит в первую очередь от степени вовлеченности в процессы цифровизации и государственных органов, и рынка, и населения. Уверена, что посредством системного развития ИКТ-сектора, создания благоприятной среды для привлечения цифровых инновационных технологий, оказания мер поддержки талантливой молодежи мы достигнем тех результатов, которые обозначены в госпрограмме». По моему мнению, чтобы понять потенциал инновационной экономики, развитие будущих навыков у студентов должно происходить путем ознакомления их с инновационными идеями, изобретениями, опытными предпринимателями. На мой взгляд, очень интересна 24-недельная программа Startup Explore на английском языке, которая позволяет понять участникам понять важные отрасли и развить критическое мышление, инновации, предпринимательские основы, основы экономической кибербезопасности.

В народе говорят: «Что посеешь, то пожнешь». Поэтому должна интересна быть своим учащимся, идти в ногу со временем, овладевать современными средствами передачи информации, эффективно использовать новые цифровые технологии. Согласно с мнениями о том, что в новой парадигме должна быть личность, обладающая соответствующим менталитетом, высоким уровнем инфокоммуникационной культуры, инфокоммуникационной компетентности и инфокоммуникационной грамотности. [3]

Литература

1. Дмитрий Чернышенко «Цифровая экономика».
2. Электронное обучение в общеобразовательной школе. Монография. – Алматы, 2010. – 212 с.
3. E-Learning in Kazakhstan // eLearning practices. Cases on Challenges Facing eLearning and National Development: Institutional Studies and Practices / ed. U. Demiray. V.1 – Eskisehir-Turkey, Anadolu University, 2010 – P.335-354. – <http://www.midasebook.com/> (co-authors Nurgalieva G., Tazhigulova A.) 37.

¹Е.С. Никитинский, ²Р.К. Садыкова, ¹М.М. Айсахан

¹Университет «Туран-Астана»,

²Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан

ИНФОРМИРОВАННОСТЬ И УРОВЕНЬ ЗНАНИЙ О ТУРИЗМЕ, ПОРЯДКЕ ВЕДЕНИЯ ТУРИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

INFORMATION AND LEVEL OF KNOWLEDGE OF TOURISM, ORDER OF TOURISM ACTIVITY

Сегодня, самый важный вопрос для ОМТН и туристских предприятий состоит в том, как Интернет влияет на традиционные каналы маркетинга. Ряд недавних исследований проливает свет на эту проблему. Исследования в области путешествий и стиля жизни, проведенные для компании Conciierge, уже в 2016 г. показали, что для населения США в целом Интернет уже стал основным источником информации при выборе или планировании путешествия [1].

Для Совета по туризму Шотландии компания MORI провела на рынке Великобритании (обычно следующего за рынком США с отставанием примерно на 18-24 месяцев) «исследование путешествий в режиме онлайн (E-Travel Tracker Survey)», согласно которому, Интернет и брошюры в одинаковой степени служили пользователям Интернета источниками информации для бронирования туров на отдых и других видов путешествий. Когда участников опроса спрашивали о том, какой источник дает более полную информацию, Интернет получил гораздо более высокую оценку, чем брошюры и другие источники.

Таким образом, только за 5 прошедших лет Интернет превратился в основной источник туристской информации на развитых рынках пользователей Сети, которые являются также и основными рынками выездного туризма. Есть все основания предполагать, что сделки через Интернет в ближайшие 4-5 лет составят 50-70% всего объема туристских продаж на основных рынках.

Основные тенденции развития туристского рынка:

- стремительный рост использования интернета;
- рост числа пользователей интернета, совершающих покупки в режиме онлайн;
- увеличение доли туристских продуктов на рынке электронной торговли;
- увеличение доли продуктов наземного обслуживания на туристском рынке электронной торговли;
- соответствие портрета пользователя интернета целевому рынку многих туристских организаций;
- определяющая роль интернета в сравнении с другими каналами как источника информации при выборе и планировании поездок на отдых и других видов путешествий, а также его растущее значение, как канала бронирования.

В этих условиях для туристских центров и предприятий электронный бизнес сводится к реализации возможностей по улучшению внешних и внутренних связей посредством «IT технологий».

С развитием интернет-технологий на туристском рынке возникают понятия электронного маркетинга, электронной торговли и электронного снабжения:

- электронный маркетинг использует Интернет и другие формы электронной связи для наиболее экономичных контактов с целевыми рынками и обеспечения совместной работы с партнерскими организациями, объединенными общими интересами;
- электронная торговля обеспечивает продажи через электронные каналы распределения;

– электронное снабжение рационализирует процесс закупок, позволяя организации привязать свою систему учета и снабжения к системе доставки и выставления счетов (биллинговой системе) поставщика и наоборот.

Рациональное использование этих трёх аспектов внешних связей, не только сокращает расходы за счет автоматизации, а позволяет найти поставщиков, предлагающих лучшие цены.

Эффективность использования параметров внутренних связей, будет зависеть от слаженности действий сотрудников ОМТН или туристского предприятия, совместном формировании базы данных, сборе и использовании информации, объединении усилий, знания и опыта [2]. К инструментам (приложениям) совместного пользования можно отнести управление содержанием, управление взаимоотношениями с потребителем (Customer Relationship Management – CRM), системы управления финансами (иногда именуемые Корпоративное планирование ресурсов) и системы операционного контроля.

Таким образом, эффективность внешних и внутренних процессов, обеспечивают преимущества электронного бизнеса, которые можно суммировать следующим образом:

- более экономичные каналы связи с целевыми рынками;
- более простой и быстрый способ для потребителя делать покупки, что приводит к увеличению оборота и объема расходов;
- более высокий уровень обслуживания и удержания потребителя;
- сокращение расходов, благодаря большей эффективности внутренних операций и процедуры торговых сделок.

В свою очередь, важнейшим аспектом электронного бизнеса и электронного маркетинга является управление взаимоотношениями с потребителем (Customer Relationship Management – CRM) и/или потребительский маркетинг, в дальнейшем обозначаемые сокращением CRM. Это представляет собой очень эффективный и экономичный метод, иногда называемый философией, суть которого в том, что изучение потребителей и взаимоотношения с ними являются основным условием максимального роста продаж, особенно через повторных покупателей. Этот метод заслуживает особого внимания, поскольку служит основой для переориентации и реструктуризации организации в целом. Эти принципы применимы к потребителям любого типа как конечным, так и промежуточным [3].

Большинство аналитиков предсказывают грандиозные перемены, затрагивающие каждый элемент туристской распределительной инфраструктуры от самого первого до самого последнего звена на всех этапах работы с клиентами и управления.

Успех в значительной степени зависит от того, смогут ли малые туристские компании сфокусировать свои усилия, выбрать действенную стратегию и вложить средства в наиболее эффективную технологию. Сегодня специалисты в области туризма и путешествий пришли к единому мнению, по крайней мере, по нескольким вопросам.

Даже учитывая неопределенность ситуации на глобальном уровне, на нижних уровнях предпринимаются самые разные шаги, стимулирующие стремительное развитие малых компаний. Обладающие новаторским мышлением, перестраивающие свою работу и эффективно использующие представляющиеся возможности предприниматели получают преимущества, увеличивают прибыли и обеспечивают свою жизнеспособность на мировом рынке.

Информационная технология открывает широкие перспективы, причем предполагается, что туристские компании и потребители получат основные преимущества от преобразования всей картины в целом, т.е. от совершенствования всей совокупности работы с клиентами и управления деятельностью туристских компаний, в особенности при условии вовлечения общественного сектора и местного сообщества в процесс планирования и внедрения «IT технологий».

Многочисленные опросы школьников и студентов, свидетельствуют о том, что подавляющее большинство молодых людей (92%) не только не владеют достоверной

информацией об оздоровительном потенциале активных видов туризма, но даже не задумывалось об этой проблеме, и не знали о природном потенциале человеческого организма. Перечислим информацию, на которой строились опросы о степени информированности людей о позитивных возможностях туризма и организации туристской деятельности [4].

Во-первых, старение человека делится на естественное, физиологическое, которое определяет продолжительность человеческой жизни пределом 110-120 лет, и преждевременное, провоцируемое нездоровым образом жизни, нарушениями экологии, вредными излучениями. Именно из-за преждевременного старения жизнь большинства людей прерывается в 75-80 лет. Например, в настоящее время средняя продолжительность жизни в России и Казахстане мужчин – 59 лет, а женщин – 72 года. С естественным старением мы ничего поделать не можем. А воспрепятствовать преждевременному старению возможно.

Во-вторых, существуют как отечественные, так и зарубежные примеры того, что человек не только может жить долго в пенсионном возрасте, но и иметь отменное здоровье, высокий уровень работоспособности. Так, в ноябре 2008 года 60-летняя россиянка Римма Пальцева на чемпионате мира по суточному бегу в Сеуле (Южная Корея) установила мировой рекорд – за 24 часа пробежала 200 км. Ее личный рекорд на этой дистанции – 226 км.

Из-за огромных нагрузок в соревнованиях, как правило, участвуют спортсмены не старше 30 лет. Обычно после такого забега спортсмен теряет около 5 кг веса. Р. Пальцева занялась бегом в возрасте 39 лет (когда захотела сбросить лишние килограммы). Участвуя в соревнованиях на протяжении 15 лет, она объездила полмира.

Весьма показателен пример американки Дженифер Фигге ставшей первой в истории женщиной, сумевшей переплыть Атлантический океан. 56-летней спортсменке понадобилось 24 дня, чтобы проплыть от островов Зеленого мыса до Тринидада (3 тыс. 380 км). Ежедневно Фигге проводила в воде до 8 часов без перерыва. (Переплыть Атлантику за один отпуск, 2009, февраль).

Построение «Туристского просвещения», воспитание туристской культуры у людей должно строиться на следующей базовой информации:

1. При рациональной организации туризма можно снизить общую заболеваемость населения на 30%. Это значительно выше, чем всеми другими оздоровительными, медицинскими средствами, видами спорта и т.п.

Таблица 1 – Профилактическая ценность разных видов туризма и активного отдыха в укреплении организма (по трехбалльной шкале)

Виды активного туризма	Профилактическая ценность (в целом)	Функциональные системы, нуждающиеся в их укреплении					
		Нервная	Сердечно-сосудистая	Дыхания	Мышечная	Эндокринная	Терморегуляция
Водный туризм (на вёслах)	18	3	3	3	3	3	3
Горный туризм	17	3	3	3	2	3	3
Лыжный туризм	17	3	3	2	3	3	3
Велотуризм	14	3	3	2	2	2	2
Конный туризм	11	3	1	1	2	2	2
Саный туризм	9	2	1	1	1	2	2
Транспортный туризм (мото,авто)	5	2	1	0	0	1	1

2. По данным Всемирной организации здравоохранения снижения смертности от сердечно-сосудистых заболеваний на 20% приведет к увеличению ожидаемой продолжительности жизни мужчин до 62,5 года (сейчас 60 лет), а женщин – до 79,5 года

(сейчас 73). Проведённые исследования (табл. 1), также подтверждают профилактическую ценность занятий активными видами туризма.

По данным исследовательского центра «Wirthlin Worldwide», проводившего работу в двенадцати странах, 52% мужского населения в той или иной степени имеют проблемы с потенцией, однако врачи считают, что в 90% случаев эректоральная дисфункция поддается успешной коррекции. Для этого надо изменить (и вести здоровый) образ жизни. По мужскому здоровью бьют три бича: стресс, нерациональное питание в купе с алкоголем, малоподвижный образ жизни. От всех трех причин лучшее средство – умеренные физические нагрузки. Особенно эффективен здесь велосипедный туризм. Накручивание педалей активно действует на органы таза. Врачи уверяют, что уже через месяц таких тренировок может быть достигнут отличный результат.

В настоящее время ежегодно выходит несколько десятков туристских путеводителей (периодических и разовых изданий). В Казахстане первые путеводители (с участием государства) стали выпускать с 2000 года. В 2001 году появился сборник на русском и английском языках «Туристские маршруты Казахстана» («Tourist routes of the Republic of Kazakhstan»), который неоднократно дополнялся и переиздавался. В нём указывались наиболее привлекательные туристские маршруты по культурно-познавательному, экологическому, спортивно-оздоровительному, паломническому, горному и другим видам туризма в нашей стране.

Были изданы туристские карты на русском и английском языках: «Великий Шёлковый путь на территории Казахстана», «Great silk way in the territory of Kazakhstan», «Туристская карта - схема Казахстана», «Tourist map-sheme of Kazakhstan» с указанием национальных природных парков, заповедников, объектов туристских посещений, музеев, других достопримечательностей и наиболее популярных туристских маршрутов [5]. Большое одобрение и живой интерес у иностранных гостей и делегатов 18-ой Генеральной Ассамблеи в г. Астане, вызвали презентации книг: «KAZAKHSTAN the touristic country» («Казахстан – туристская страна») и «KAZAKHSTAN the land of wonders» («Казахстан - земля чудес») с видеофильмом о туристском потенциале Казахстана, снятый при содействии Телерадиокомплекса Президента Республики Казахстан.

Сегодня в каждом регионе страны существует масса самых разных (по профилю и направлениям) путеводителей и карт, общедоступных и специальных, на бумажных и электронных носителях. Ежегодно издается огромное количество самых разных туристских изданий. Некоторые из них, представляют собой пособия по путешествиям, а другие являются настоящими справочными и даже учебными изданиями для всех, кто интересуется активными видами туризма, туристским бизнесом или просто хочет много и хорошо путешествовать.

Литература

1. Никитинский Е.С. Теория и практика устойчивого развития туризма. Учебное пособие. – «Туран-Астана», 2018. -180 с.
2. Никитинский Е.С., Рустембаев Б.Е., Габдуллина М.Х., Аяпбекова А.Е. Туризм мен туристік қызметті басқарудыс тұрақты даму теориясы мен тәжірибесі: оқу құралы. – Астана, 2016. -156 б.
3. Научная библиотека Кибер Ленинка [Электронный ресурс] – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnyy-proekt-v-turizme-spetsifika-i-perspektivy-razvitiya#ixzz421B7xrw5>. (дата обращения: 21.09.2018)
4. Количество пользователей интернета в Казахстане достигло 12 млн. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.time.kz/news/society/2013/12/18/v-kazahstane-okolo-10-millionov-chelovek>.
5. Пользователи интернета в мире [Электронный ресурс] - URL: http://www.bizhit.ru/index/polzovateli_interneta_v_mire. (дата обращения: 05.02.2019)

Г.Д. Нурмадиева, И.С. Журтыбаева
НАО «Университет имени Шакарима города Семей», gulnaranurdau@mail.ru

ИННОВАЦИИ И ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ ФИНАНСИРОВАНИЯ

INNOVATIONS AND INNOVATIVE ACTIVITY AS AN OBJECT OF FINANCING

Инновации являются главным средством обеспечения конкурентоспособности продукции и устойчивости деятельности предприятий и организаций на рынке в целом. Переход казахстанской экономики на инновационный путь требует от всех хозяйствующих субъектов четкого понимания сущности происходящих изменений и осознания своей роли в трансформации хозяйственных отношений.

Масштаб трансформации экономики на основе инноваций прямо пропорционально зависит от инновационной активности государства, частного бизнеса, научного сообщества и общественных институтов.

Инновации сегодня требуют значительных затрат. Даже крупные корпорации не всегда имеют достаточно средств для финансирования создания и реализации новой продукции и услуг. Это требует использования дополнительных источников финансирования инноваций.

Субъектами финансирования инноваций могут выступать сами предприятия, инновационные фонды, банковские учреждения, интегрированные финансовые и промышленные структуры, территориальные органы управления, государство. Все они образуют финансовую систему инновационной деятельности в государстве. Система финансирования инновационной деятельности на уровне государства предназначена для решения следующих основных задач:

1. Создание необходимых условий для быстрого и эффективного осуществления технических инноваций во всех отраслях хозяйственного комплекса страны, обеспечение структурной и технологической реструктуризации.

2 Сохранение и развитие стратегического научного и технического потенциала в приоритетных областях экономической деятельности.

3. Создание необходимых материальных условий для сохранения и развития научного потенциала страны, для предотвращения утечки научных кадров за рубежом.

Эти задачи должны решаться на основе политики поддержки научноисследовательских организаций и отраслевых институтов, проведения фундаментальных и поисковых исследований в приоритетных областях для страны путем целенаправленной политики в области вознаграждения научных и технических работников, защиты интеллектуальной собственности.

Система финансирования инновационной деятельности на уровне отдельных предприятий фокусируется главным образом на финансировании инновационных проектов, чтобы обеспечить укрепление конкурентных позиций предприятий. Финансовая политика каждого предприятия должна отвечать следующим требованиям:

- согласовываться со стратегией развития предприятия;
- обеспечить гибкость предприятия, его способность перераспределения финансовых потоков в зависимости от указанных целей;
- обеспечить финансовую стабильность предприятия;
- быть способной аккумулировать финансовые ресурсы и их эффективное использование.

Такие подходы к формированию финансовой политики должны обеспечить финансирование исследований и исследовательской работы, направленной на создание и внедрение инноваций для обеспечения ее развития, наряду с основной деятельностью.

Эффективное управление финансами имеет прямое отношение к финансированию инновационной деятельности, предполагая инвестиции в инновационные программы и проекты, которые обеспечивают высокую финансовую отдачу.

Финансирование инновационной деятельности осуществляется с соблюдением следующих требований:

- динамика инвестиций должна обеспечить реализацию программы в соответствии с установленными сроками;
- снижение расходов финансов и риска программы должны обеспечиваться соответствующей структурой и источниками финансирования.

Таблица 1 – Динамика ассигнований на научные исследования и разработки по государственным программам с наибольшими объемами финансирования исследований и разработок, млрд тенге

Направления финансирования	2018	2019	2020
Научно-техническое развитие РК	210,8	230,7	248,3
Космическая деятельность Казахстана на 2013-2020г	68,1	64,4	61,4
Развитие авиационной промышленности на 2013-2025г	39,8	49,1	50,8
Доля чктырех программ в общем объеме ассигнований на НИОКР %	87,1	88,0	88,4
Расходы на программу «Развитие электронной и радиоэлектронной промышленности на 2013-2025г.»	9,1	9,7	9,7

В Казахстане на сегодняшний день ведется значительная работа по развитию инноваций и созданию инновационной экосистемы, созданию наукоемкой экономики. Так, в рамках реализации Национального плана развития Республики Казахстан, Цифрового Казахстана, государственных программ индустриально-инновационного развития Республики Казахстан.

По итогам 2019 года уровень инновационной активности предприятий в стране показал рост, составив 11,3%. По сравнению с 2018 годом показатель был равен 10,6%, а годом ранее-9,6%. По сравнению с 2018 годом в 2019 году объем инновационной продукции в Казахстане вырос на 4,7% и составил 1 113,6 млрд. долл. тенге, при этом его доля в общем объеме ВВП составляет 1,60%. В рейтинге» Глобальный индекс инноваций " Казахстан улучшил свои позиции до 77 места (79 место в 2019 году).

Создана законодательная и институциональная основа, инфраструктура, необходимые для систематизации работы по увеличению доли инновационных товаров, работ и услуг и содействия развитию технологического предпринимательства. Ведется постоянная работа по совершенствованию законодательства на основе лучшего международного опыта.

В целом в рамках закона О промышленной политике в парламент были представлены и направлены законодательные инициативы, позволяющие обеспечить стратегическое и долгосрочное технологическое развитие приоритетных направлений промышленности для системного расширения полученного опыта в области технологического развития. Для этого во всех отраслях промышленности путем проведения технологических форсайтов были определены основные технологии, созданы центры технологических компетенций, технологические платформы, разработаны целевые технологические программы.

Например, функционируют АО "Центр инжиниринга и трансферта технологий", автономный кластер" Парк инновационных технологий" институты развития государственной поддержки инноваций, такие как АО "qaztech Ventures", дочерняя организация АО "Национальный управляющий холдинг "Байтерек".

В конце 2020 года Проект Всемирного банка "Стимулирование продуктивных инноваций" продлен еще на 2 года, что позволит привлечь порядка 5 млрд. долл. на развитие технологических консорциумов, создание центров компетенций и реализацию инновационных программ. позволит привлечь средства в размере тенге. Кроме того, продлены договоренности со Всемирным банком о создании отечественного венчурного фонда раннего финансирования для стимулирования частного венчурного капитала на

начальных стадиях, общая сумма которого составляет около 20 млн. долл. США. Отдельным направлением инновационной сферы является предоставление инновационных грантов. Данный механизм закреплен в главе 24 Предпринимательского кодекса Республики Казахстан О государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности.

Под инновационным грантом понимаются бюджетные средства, предоставляемые субъектам индустриально-инновационной деятельности на безвозмездной основе для реализации их индустриально-инновационных проектов в рамках приоритетных направлений предоставления инновационных грантов.

Всего выданы инновационные гранты 312 проектам, в результате реализации которых создано порядка 4 тыс. рабочих мест, выделено 223,7 млрд. долл. выпущена инновационная продукция на сумму 16,8 млрд. тенге. уплачены налоги на сумму тенге. Также по действующему законодательству недропользователи должны направить на финансирование инновационных проектов 1% от расходов на добычу, понесенных ими в прошлом году.

Например, с 2015 года по декабрь 2020 года общий объем привлеченных средств от недропользователей составил около 19 млрд. долл. тенге. На эти средства 137 проектов участников инновационного кластера «Парк инновационных технологий» по решению технологических задач недропользователей составили 9,6 млрд. долл. финансировались в сумме тенге.

Таким образом, принимаемые меры направлены на формирование инновационной системы, новых технологий, новых отраслей, новых материальных благ и важных преимуществ для страны, создание уникальных продуктов с высокой добавленной стоимостью.

Литература

1. Абраменко В.В. Особенности инновационного развития стран с малой экономикой // Новости науки и технологий. – 2018. – № 2. – С. 34-42.
2. Социально-экономическое развитие Республики Казахстан, январь-декабрь 2017 года. Закон Республики Казахстан от 9 января 2012 года № 534-IV. О государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности [Электронный ресурс]. – (дата обращения: 02.03.2018)

МРНТИ: 06.35.31

А.А. Сарсенбаева

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті» КеАҚ, ai_sar72@mail.ru

ЭЛЕКТРОНДЫ АҚШАМЕН ЕСЕП АЙЫРЫСУЛАРДЫҢ ЕСЕБІ

ACCOUNTING FOR ELECTRONIC MONEY PAYMENTS

Қазіргі уақытта цифрландыру бағдарламасына орай Интернет торының пайдаланушылар саны көбейіп отыр, осыған байланысты электрондық коммерция нарығының сымдылығы тұрақты түрде арту үстінде. Электрондық бизнесте есепайырысулар жиі-жиі электрондық ақша (е – ақша) арқылы жүзеге асырылады. Осы себептен жақын уақытта кәсіпорындарда – ақшаның есебін жүргізу қажеттілігі пайда болады.

Электрондық ақша электрондық коммерцияны қызмет етеді және көбінесе Интернет торында жүзеге асырылады. Ақшаның осы түрінің айналым саласы өзекті болып табылады және тұрақты түрде артады.

Осы ақша қаржылар көмегімен жүргізілетін есепайырысулар жүргізілетін операциялардың жылдам іске асырылуымен, әлемнің кездейсоқ нүктесінде өз ақша қорына қол жеткізу мүмкіншілігімен, төмен комиссиялық жиындармен (0,8% төлем сомасынан), кейбір жүйелерде жақтардың анонимділігінің қамтамасыз етілуімен және хакерлерден, вирустардан, жүйенің бұзылу жағдайынан іске асырылатын операциялардың жоғары деңгейлі қорғауымен сипатталады.

Электронды ақша өздерінің физикалық сипаттамаларына сәйкес клиент қорында сақталатын файлдар және смарт-карталар түрінде жүзеге асырылуы мүмкін. Смарт-карталар банктің пластикалық карточкаларына жақын, бірақ оның негізгі айырмашылығы мынада – егер карточка клиенттің банктегі шотына қол жеткізу құралы болса, смарт-картада нақты электрондық ақша сақталады.

Электрондық ақша файл түрінде кәсіпорынның қорында сақталады, оған Интернет торы арқылы эмитент сайтында қор идентификаторын еңгізуден кейін қол жеткізу мүмкіндігін алуға болады [1].

Кәсіпорынның бухгалтерлік есебін дұрыс ұйымдастыру үшін электрондық ақшаны алдын ала төлемақы белгісі бойынша бөлуге болады: несиелік және есепайырысу.

Несиелік электронды ақша эмитенттен алдын ала төлем ақысыз алынуы мүмкін. Бүгінгі күнге ТМД мемлекеттер шегінде электронды ақша түрінде несие беретін белгілі жүйенің бірі болып Web Money компаниясы табылады. Қазақстан Республикасының территориясында электронды ақшамен есепайырысуларды барлық банктер іске асырады.

Web Money жүйесінде несие алу келесідей жүзеге асырылады. Тауар сатып алушысы сатушыға тауарды несиеге сатып алу туралы сатып алушы қорының идентификаторын көрсетіп өтініш ресімдейді. Сатушы өтінішті алғаннан кейін сатып алушыға шот ұсынады. Сатып алушы осындай шотты алғаннан кейін өз қорының менюсында «төлеу қажет» деген сөзді тандап алады, осы жағдайда сатушының және сатып алушының қорларында несиелік келісім шарттың сомасы көрсетіледі. Тауар сатып алушыға беріледі.

Сонымен, несиелік ақшаның пайдалануымен есепайырысулар келесі алғашқы электронды құжаттармен ресімделеді:

– сатып алушы қорының идентификаторын көрсетумен тауарды сатып алу үшін несиелік бағытты ашу туралы өтініш;

– сатып алушыға тауарды сатып алу туралы несиелік бағытты ашу үшін сатушының шоты, онда келесі реквизиттер көрсетіледі: сатушының және сатып алушының қорларының нөмірі, несие сомасы, несиелендіру және шоттың мерзімдері, дүкендегі шоттың нөмірі;

– қордың несиелік тарихы, алынған несие, сомасы, берілген күні, кредитордың атауы көрсетіледі.

Электрондық ақшамен байланысты операциялар бойынша барлық алғашқы электрондық құжаттар нақты электрондық түрде көрсетілген. Осыған байланысты бухгалтерлік есеп үшін қажетті құжаттарды MS WORD немесе EXCEL құралдарына жіберу қажет, қағаздағы құжат түрінде шығарады, оларға кәсіпорын басшысы және бас бухгалтері қолдарын қояды және мөр басылады. Электронды оригиналдар кәсіпорынның бухгалтериясында және оның қорында сақталады.

Электронды ақшамен байланысты операциялар бойынша электронды құжаттардың бар болуымен қатар стандартты алғашқы құжаттар жүргізілуі қажет. Сонымен, электронды ақшамен байланысты несиелік операциялар бойынша алғашқы құжаттар болып келесі табылады:

– несиелік бағытты ашу туралы өтініш негізінде толтырылатын несие алу үшін қолдау хат;

– несиелік бағытты ашу үшін сатушы шотының негізінде толтырылатын несиелік келісім шарт және басқа.

Электронды құжаттармен байланысты операциялар бойынша алғашқы құжаттар қатарында кепілдеме және кепілдік келісім шарт болмайды. Бұл Web Money жүйесінде аналогиялық электронды құжаттардың болмауымен түсіндіріледі. Web Money электрондық ақшасымен ұсынылатын несиелер кепілдеме келісім шартпен және басқа аналогиялық құжаттармен қамтамасыз етілмейді [2].

Есеп айырысу электрондық құжаттар шаруашылық субъектінің қорында сақталады. Осы ақша қаржылары кәсіпорынның бұйрығына алдын ала төлемақыны бергеннен кейін немесе сатушыдан «сыйлық» ретінде түсуі мүмкін.

Сатушы «сыйлық» түріндегі электрондық ақшаны өзінің тұрақты клиенттеріне береді, сатушының дүкенінде әры қарай сатып алушының сатып алу әрекеттерін ынталандыруы үшін аударуы мүмкін. Ақшаның осы түрі сатушының маркетингтік саясатының анықталған бір бағыты болып табылады, себебі «сыйлық» түріндегі электрондық ақшаны дүкенде ғана шығындауға болады.

Электрондық ақшаны эмитент шотына ақша қаржыларын аударғаннан кейін алуға болады. Ақша аударымы теңге немесе валюта бойынша жүзеге асырылады.

Web Money жүйесі мысалында ақша аударымдарын қарастырайық. Эмитент шотына ақшаны аудару үшін стандартты төлем тапсырмасын толтыру қажет, онда барлық қажетті реквизиттер көрсетіледі, сонан кейін жүйе кәсіпорынның қоры электрондық ақшамен толтырады.

Қорды қолма-қол ақшамен толтырған кезде – шығыс кассалық ордер, ақша аудару туралы түбіртек, ал қолма-қол ақшасыз есепайырысу кезінде төлем тапсырмасы, банктің көшірмесі толтырылады.

Сонымен, е-ақша көмегімен қолма-қол ақшасыз есепайырысулар жүзеге асырылады. Электронды ақшаның қолдануымен есепайырысулар келесі бағыт бойынша іске асырылады. Кәсіпорын банктегі өзінің есепайырысу шотынан банк-эмитентке ақша аударды. Шаруашылық субъект оның орнына электронды ақша алады. Сонан кейін ол электронды ақшамен Интернет-дүкенде тауарлар немесе қызметтер үшін ақша төлейді. Сатушы электронды ақшаны банк-эмитентке аударды, сонан кейін банк-эмитент электронды ақшаны әдеттегідей ақшаға ауыстырады және оны сатушының шотына салады. Сатушының банкі есепайырысу шотқа ақша қаржыларының түскен жағдайында өзінің клиентін оның есепайырысу шотына ақша қаржыларының түсуі туралы хабарлайды. Банктен хабарлама алғаннан кейін сатушы тауар түсіреді немесе қызмет көрсетеді.

Е-ақшаны алу үшін кәсіпорынның жауапкершілік тұлғасы (бас бухгалтер, кәсіпорынның басшысы, немесе басқа лауазымдық тұлға) жүйеге өзінің төлқұжатының мәліметтерін және кәсіпорын туралы байланыс ақпаратты ұсынады. Ақпаратты алғаннан кейін ұйым жүйеде тіркелген болып есептеледі және электрондық ақшамен операцияларды жүзеге асыруы мүмкін.

Сонымен, есепайырысу және валюта шоттарымен салыстырғанда электрондық ақшамен шот ашу процедурасы көп жеңілдетілгені туралы айтуға болады.

Жыл өткен сайын интернет дүкендер саны қаулап өсіп келеді. Сіз өзіңіздің қалаған затыңызды еш қиналмай интернет дүкендерден таба аласыз және оның бағасы едәуір арзан. Электронды ақша тек қана интернет желісінде қолданылады. Бүгінде әлімнің алдыңғы қатарлы елдері өз бизнестерін біртіндеп интернетке енгізіп жатыр. Мәселен, әлемдегі ең ірі корпорация саналатын валютамен сауда жасайтын Форекстің бір күнгі ақша айналымы 5 триллион долларды құрайды екен. Ал осы корпорацияның қызметін пайдаланушылардың 98 пайызы интернет кәсіпкерлер, яғни аталмыш корпорацияның жұмысы түгелге жуық интернет арқылы жүргізіледі.

«Кім ақпаратқа ие болса, сол әлемді билейді» деген сөз бар. Адамдардың көбі интернетке өзіне қажетті ақпаратты алу үшін кіреді. Осыған орай, инфобизнес деген интернет кәсіпкерліктің саласы қарқынды дамып келеді.

Электронды ақшаның бір артықшылығы, аударған сәтіңізде сатушының есеп шотына бірден түседі. Осыған орай, сатып алған тауарыңызды да сіз көп уақыт өткізбей жедел аласыз. Яғни, электронды ақшамен сауда жасау жедел жүреді.

Әдебиеттер

1. Бухгалтерский управленческий учет: учебное пособие / под общ. ред. Л.С. Васильева. – Москва, 2009.
2. Бухгалтерский управленческий учет: учебник / под общ. ред. В.Б. Ивашкевич. – Москва, 2010.

5 СЕКЦИЯ: ТАМАҚ ӨНДІРІСІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНИКАСЫ МЕН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ДАМУ ЖӘНЕ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІ

СЕКЦИЯ 5: РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ТЕХНИКИ И ТЕХНОЛОГИИ ПИЩЕВЫХ ПРОИЗВОДСТВ И ПИЩЕВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

МРНТИ: 65.33.03

Б.К. Асенова, Г.Н. Нұрымхан, Н.М. Мураканова, Ж.Б. Асиржанова
НАО «Университет имени Шакарима города Семей» Казахстан, г. Семей,
Muraskanova_98@mail.ru

ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ И ОРГАНОЛЕПТИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ МУКИ ИЗ НУТА, ЧЕЧЕВИЦЫ, ФАСОЛИ

RESEARCH OF PHYSICO-CHEMICAL AND ORGANOLEPTIC INDICATORS OF CHICKPEA FLOUR, LENTIL, BEAN

Введение

Популярность бобовых культур объясняется большим разнообразием видов, витаминов, белков и минеральных веществ. По содержанию белка бобовые не уступают мясу. В современном мире бобовые культуры не заменимы в диетическом питании, используются в кондитерских и хлебобулочных изделиях, а также в косметологии.

Бобовые культуры обладают хорошими диетическими свойствами, успокаивающим действием, полезны для здоровья человека.

В работах ряда ученых в нашей стране и за рубежом изучена и установлена возможность использования в хлебопечении высокоценного растительного сырья - семян бобовых культур и продуктов их переработки. Это соевая мука, белкововолокнистая композиция на основе вторичных продуктов переработки сои; гороховая мука; белковая паста, полученная из гидротермически обработанной и ферментированной комплексом молочнокислых бактерий Дельбрюка гороховой муки; гидротермически обработанные семена гороха, предварительно смешанные с крахмалом; липидбелковый комплекс из семян гороха, обработанный метабиосульфитом натрия; фасолева мука; нутовая мука; чечевичная мука; чечевичнодрожжевой полуфабрикат, состоящий из измельченных пророщенных семян чечевицы; порошок из семян чечевицы; экструдаты из семян люпина сладкого; люпиновая мука и др. Применение этих добавок возможно при соблюдении определенных технологических процессов и использовании дополнительных компонентов [1].

По научным данным отечественных и зарубежных ученых бобовые культуры имеют богатый химический состав, также они могут повысить питательную ценность и диетические свойства хлеба.

Ценные свойства нута, чечевицы, фасоли известны и востребованы достаточно давно.

Нут самое популярное растение среди бобовых культур. Он известен под другими названиями – «турецкий горох» или «бобы гарбанзо». Этот бобовый продукт используют как средство с лечебными и питательными свойствами.

Сбалансированность аминокислотного состава белков нута, что в свою очередь будет способствовать повышению ценности хлеба. Так, белок нута отличается оптимальным для организма человека соотношением аргинина и лизина – 1:1,6; изолейцина и лейцина – 1:0,6; метионина и гистидина – 1:0,5. Поэтому изделия с добавлением нута отличаются повышенным содержанием белка, соответственно, улучшается и их качество [2,3].

Нутовая мука богата витамином РР, калием, кальцием, кремнием, магнием, фосфором, железом, кобальтом, марганцем, медью, молибденом, селеном, цинком.

В пищевой промышленности используют белковые препараты, полученные из чечевицы, и добавляют их во многие продукты питания: колбасы и консервы, заменители кофе, недорогие конфеты и шоколад, хлебобулочные и кулинарные изделия. Чечевицу используют в различном виде: цельные бобы (в составе кулинарных изделий), дробленые, размолотые в муку. Чечевичную муку получают размолом очищенных и обрубленных бобов чечевицы. Чечевичная мука отличается высокой биологической ценностью и хорошей эмульгирующей способностью. Несмотря на значительное количество белка, мука чечевицы не образует клейковины [4,5].

В семенах чечевицы содержится до 36% белка, 46,3-53% углеводов, 0,6-2% жира. Чечевица содержит большое количество витаминов и минеральных веществ. Среди зернобобовых культур чечевица обладает очень высокой питательной ценностью. Белок чечевицы имеет высокую усвояемость и не содержит жировых компонентов, свойственных продуктам животного происхождения. Исследования, проведенные во ВНИИ растениеводства им. Н.И. Вавилова, показали, что белки чечевицы усваиваются организмом человека на 86%, что немного ниже усвояемости белков животного происхождения [6,7].

Что касается фасоли, в большинстве случаев фасолевая мука не производится для нужд хлебопекарной промышленности, хотя данные культуры содержат высокие показатели количества белка. В связи с этим было принято решение изучение возможности использования муки из фасоли в при производстве хлебобулочных изделий.

Зерна фасоли содержат самые необходимые витамины (каротин, С, В2, В6, РР, фолиевой кислоты, 50-60 %), углеводов (моно- и олигосахаридов, крахмала); имеются жиры (3,6%), незаменимые аминокислоты (лизин – 2-4 % и триптофан – 0,1-0,2 %). Богат набор и минеральных веществ.

Этот вид бобовых культур сохраняет свои полезные и лечебные свойства в процессе обработки, приготовления и даже при консервировании. Область применения данного продукта имеет широкий спектр в народной медицине.

Цель исследования: исследование возможности использования смеси муки бобовых культур, а именно муки нута, чечевицы и фасоли в технологии хлебобулочных изделий.

Задачи исследования: изготовление смеси муки из бобовых культур, изучение физико-химических, а также органолептических показателей муки из нута, чечевицы, фасоли.

Объекты, материалы и методы исследования. Объектом исследования являлась мука из нута, чечевицы и фасоли. Для получения муки использовали нут, чечевицу, фасоль. Изготовители нута и чечевицы ООО фирма «Торговый Дом Ярмарка», Россия 2020-2021 гг. урожая, г. Петрозаводск. Изготовители Фасоли ООО «Вишневый сад», Россия, г. Барнаул. Для получения муки из нута, чечевицы и фасоли первично мы измельчили зерна блендером фирмы «Vinatone» до определенной консистенции муки, размера (0,5 × 0,5 см) и сушили в течение 24–30 ч при комнатной температуре, далее 2-4 ч в термошкафу при 35 °С. Муку получали перемалыванием в мукомольном аппарате ЛМТ-2 до состояния однородного мелкодисперсного порошка, с просеиванием через сита № 43.

Готовые образцы оценивали по органолептическим и физико-химическим показателям. Определение влажности проводили согласно ГОСТ 21094-75, кислотность – согласно ГОСТ 5670-96, пористость – согласно ГОСТ 5669-96 [8-10].

Все лабораторные исследования проводились в лабораториях кафедры «Технология пищевых производств и биотехнология» НАО «Университета имени Шакарима города Семей».

Основные физико-химические и органолептические показатели муки нута, чечевицы, фасоль и представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Основные физико-химические и органолептические показатели муки из нута, чечевицы, фасоли

Наименование показателей	Значение
Органолептические показатели нутовой муки	
Внешний вид	Однородный мелкодисперсный гранулированный порошок
Размер гранул	0,2-0,4 мм
Запах	приятный, ореховый
Вкус	нормальный, свойственно муке, чувствуется немного горькости
Физико-химические показатели	
Массовая доля влаги %	7,5%
Кислотность град	4,2 град
Органолептические показатели чечевичной муки	
Внешний вид	Однородный мелкодисперсный гранулированный порошок
Размер гранул	0,2-0,4 мм
Запах	Приятный, ванильный
Вкус	нормальный, свойственно муке,
Физико-химические показатели	
Массовая доля влаги %	7,0 %
Кислотность	3,8 град
Органолептические показатели фасолевой муки	
Внешний вид	Однородный мелкодисперсный гранулированный порошок
Размер гранул	0,2-0,4 мм
Запах	Приятный, свойственной муки
Вкус	нормальный, свойственно муке, чувствуется горькость меньшей степени
Физико-химические показатели	
Массовая доля влаги %	7,5 %
Кислотность	3,9 град

Как показано в таблице влажность из нута составила 7,5 %, чечевицы 7,0%, фасоли 7,5%, кислотность муки из нута составила 4,02 град., чечевицы 3,8 град., фасоли 3,9 град.

Заключение

Согласно результатам литературного обзора, очевидна перспективность использования бобовых культур, а именно нута, чечевицы и фасоли в разработке современных хлебобулочных изделий, в производстве функциональных продуктов питания.

Исследовали органолептические и физико-химические показатели муки, приготовленной из нута, чечевицы и фасоли.

Добавление муки бобовых культур позволяют повысить пищевую ценность хлебобулочных изделий. Так как, они обладают полезными диетическими свойствами, витаминами, аминокислотами которые полезны для здоровья человека.

Литература

1. Батурина, Н.А. Использование муки из семян бобовых культур для повышения пищевой ценности пшеничного хлеба / Н.А. Батурина, Р.С. Музалевская // Товароведно-технологические аспекты разработки пищевых продуктов функционального и специализированного назначения: коллективная монография; под общ. ред. проф. Е.В. Литвиновой. – Воронеж: Научная книга, 2010. – С.174-199.
2. Мордвинкин, С.А. Повышение качества пшеничного хлеба путем введения добавок полученных и переработке регионального растительного сырья / С.А. Мордвинкин, Е.А. Кузнецова // Международная научно-практическая конференция «Актуальные направления инновационного развития животноводства и современных технологий продуктов питания, медицины и техники». – п. Персиановский, 2017. – Т. 1. – С. 291-295.
3. Павленко, В.Н. Использование тигрового ореха при производстве халвы / В.Н. Павленко, С.А. Мордвинкин, И.И. Филин // Мировые научно-технологические тенденции социально-экономического развития АПК и сельских территорий: материалы Международной научно-

практической конференции, посвященной 75-летию окончания Сталинградской битвы (Волгоград, 31 января).

4. Нуретдинова, О.Ф. Пророщенное зерно овса как один из приоритетных видов сырья для разработки продуктов функционального питания / О.Ф. Нуретдинова, С.А. Леонова // Российский электронный научный журнал. – 2014. – № 1(7). – С. 36-41.

5. Румянцева, В.В. Комплексный анализ качества пшеничного хлеба с применением нетрадиционного сырья / В.В. Румянцева, Т.Н. Новикова, О.В. Миллер// Известия высших учебных заведений. Пищевая технология. – 2009. – № 4(310). – С. 99-102.

6. Румянцева, В.В., Эффективность использования нетрадиционного сырья при производстве кондитерских эмульсий / В.В. Румянцева, А.Ю. Гурова, И. Ефремова // Кондитерское производство. – 2012. – № 1. – С. 20-22.

7. Тимербулатова, Э.И. Совершенствование технологии хлебобулочных изделий функционального назначения / Э.И. Тимербулатова, И.Т. Гареева, Е.И. Кощина // В сборнике: Научно-технический прогресс в сельскохозяйственном производстве. Сборник докладов XIII Международной научно-практической конференции молодых ученых. – 2018. – С. – 140-145.

8. ГОСТ 5670-96 Хлеб и хлебобулочные изделия. Метод определения кислотности. – М.: Госстандарт РФ, 2006. – 5 с.

9. ГОСТ 21094-75 Хлеб и хлебобулочные изделия. Метод определения влажности. – М.: Госстандарт РФ, 1988. – 4 с.

10. ГОСТ 5669-96 Хлеб и хлебобулочные изделия. Метод определения пористости. – М.: Госстандарт РФ, 1996. – 5 с. 4. ГОСТ 5670-96 Хлеб и хлебобулочные изделия. Метод определения кислотности. – М.: Госстандарт РФ, 2006. – 5 с.

МРНТИ: 63.75.24

Б.К. Асенова, Ф.Х. Смольникова, Н.Р. Муслимова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, asenova1958@mail.ru

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА МЯСНЫХ КОЛБАСНЫХ ИЗДЕЛИЙ, ОБОГАЩЕННЫХ ЙОДОМ

TECHNOLOGY OF PRODUCTION OF MEAT SAUSAGE PRODUCTS ENRICHED WITH IODINE

В настоящее время ситуация в отечественной пищевой промышленности характеризуется ростом производства по основным видам продовольственных продуктов. Потенциал страны позволяет полностью обеспечить стабильность внутреннего продовольственного рынка и обеспечение доступными продуктами питания, в том числе функционального лечебно-профилактического направления [1].

Полноценное питание – один из факторов по улучшению здоровья населения нашей страны.

В Казахстане, по данным Агентства РК по статистике и Института питания РК, выявлены нарушения полноценного питания, обусловленные недостаточным и нерациональным потреблением белковых веществ, витаминов и минеральных веществ.

Учеными проводятся исследования и разработки по созданию продуктов и натуральных белковых обогатителей для полноценного питания. Но в то же время наблюдается рост различных заболеваний, связанных с питанием. Наряду с ростом онкологических и сердечно-сосудистых заболеваний растет число заболеваний диабетом. Каждый год жертвами диабета становятся более 1,5 млн человек по всему миру. Всего в мире насчитывается около 400 млн диабетиков, в Казахстане – 380 тыс. По прогнозам ВОЗ, к

2030 году количество больных казахстанцев может увеличиться до 1 млн, а само заболевание станет одной из самых распространенных.

Одним из путей решения этой проблемы является разработка новых видов многокомпонентных продуктов питания функционального назначения, позволяющих нейтрализовать вредное воздействие окружающей среды.

Изучение состояния питания различных возрастных групп населения Восточно-Казахстанского региона, позволяет сделать заключение об особой важности и необходимости создания функциональных продуктов, обогащенных комплексом витаминов и минеральных веществ.

При создании функциональных продуктов питания важная роль отводится таким вопросам, как медико-биологические требования к сырью и продуктам, составным компонентам продукта, биологически активным добавкам, придающим им направленность, сочетаемости компонентов. При разработке функциональных мясных продуктов сохраняется биологическую активность в процессе обработки сырья, не ухудшаются качественные показатели готовых продуктов. При выборе добавок необходимо учитывать пищевую безопасность, допустимые концентрации в продуктах и допустимое суточное потребление [2].

При составлении рецептов таких продуктов руководствовались рекомендациями Института питания и справочными данными ФАО/ВОЗ.

Таблица 1 – Оптимизируемые рецепты мясных изделий с целью подбора оптимального состава компонентов рецептов вареных колбас были исследованы следующие варианты рецептов

Показатель Массовая доля компонентов, %	Варианты		
	1	2	3
Мясо говядины 2 категории	84,50	84,0	83,5
Жир-сырец	15,0	15,0	15,0
Морская капуста	0,50	1,00	1,50
Чеснок	0,10	0,10	0,10
Сахар-песок	0,20	0,20	0,20
Перец черный	0,10	0,10	0,10
Кориандр	0,10	0,10	0,10

Разработка пищевых добавок, обогащенных йодом дает возможность предупреждать и решать проблемы йоддефицитного состояния и связанных с ним заболеваний. В ходе работы были проведены исследования степени влияния морской капусты (ламинарии) на изменение функционально-технологических характеристик готового продукта.

При подборе сырья с необходимым заданным химическим составом и свойствами особое внимание уделено активным йодсодержащим компонентам и пищевым добавкам, содержащим органические соединения йода.

В качестве основы мясных изделий использовали источник биологически полноценного сырья – мяса говядины, где содержание йода в среднем составляет около 7-16 мкг/100г.

Исключительно высоко содержание йода в натуральном йодсодержащем компоненте морской капусты (220 мг/100 г), минеральный состав который способствует максимальному усвоению йода [3].

Учитывая, что хранение и кулинарная обработка пищевых продуктов ведут к значительным потерям (до 65%) йода, то в качестве ингредиента, придающего пищевым продуктам диетическую направленность, использовали пищевые добавки ламинарии.

Особенность водорослей ламинарии (160-800 мг/100 г) заключается в способности концентрировать в своих клетках значительное количество йода, который аккумулируется главным образом в органической форме. Йод, попадая в живую клетку, ламинария в результате ферментативных процессов переходит из минеральной формы в органическую,

которая необходима как терапевтическое средство при заболеваниях, связанных с недостатком йода в организме человека.

Результаты эксперимента показали, что использование растительного компонента морская капуста (ламинарии), приводит к изменению технологических характеристик фарша по сравнению с контролем.

Анализ пищевой и биологической ценности разработанных вареных изделий показывает, что степень удовлетворения сбалансированности питания по большинству показателей в основном соответствует медико-биологическим требованиям. Что позволяет повысить биологическую и пищевую ценность продуктов за счет содержания комплекса незаменимых аминокислот. Выбранное соотношение компонентов вареных мясных изделий обеспечивает сбалансированность готового продукта по основным незаменимым веществам, т.е. соответствует требуемому соотношению белок и жир (1,0:1,0±0,3).

Таким образом, использование данного вида сырья при производстве колбасных изделий – сарделек вареных обогащенных йодом позволяют обогащать продукты питания йодом и частично решить вопрос ликвидации йодной недостаточности.

Результаты эксперимента показали, что использование растительного компонента морская капуста, в предложенных соотношениях приводит к изменению ряда технологических характеристик фарша по сравнению с контролем.

Литература

1. Шарманов Т.Ш. Здоровое питание – основа жизни // Материалы международной научно-практической конференции «Инновационные технологии продуктов здорового питания их качество и безопасность», г.Алматы, 20-21 октября 2011 г. – С. 8-15.
2. Асенова Б.К. Технология производства мясного продукта при йодной недостаточности. Журнал «Вестник» Инновационного Евразийского университета. г.Павлодар, Научный журнал № 1 (41) 2011 года.
3. Кажыбаева Г.Т. Құс еті мен ламинария қосылып жасалған құрама ет өнімі – тефтели дайындаудың жаңа технологиясын жетілдіру Научный журнал «Вестник» Семипалатинского государственного университета имени Шакарима №2 (58) 2012года.

ГТАХР: 65.59.29

В.Ш. Ахметова, Н.С. Машанова, Ж.И. Сатаева

С. Сейфуллин атындағы Қазақ Агротехникалық университеті,

Нұр-Сұлтан қ., ahvenerka@mail.ru, nurmashanova@gmail.com, julduz.kaynar@mail.ru

БЕЛСЕНДІ ӨМІР САЛТЫН ҰСТАНАТЫН АДАМДАРҒА АРНАЛҒАН ЖЫЛҚЫ ЕТІНІҢ НЕГІЗІНДЕ ӨСІМДІК КОМПОНЕНТТЕРІМЕН БАЙЫТЫЛҒАН ЕТ ӨНІМІ

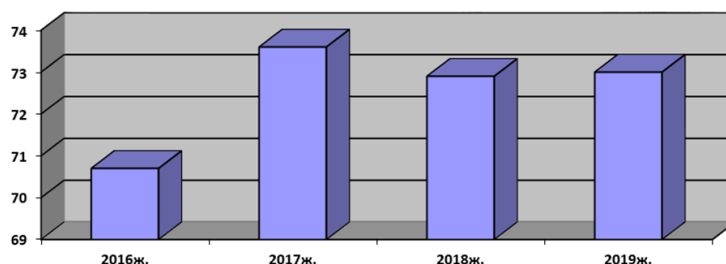
A MEAT PRODUCT ENRICHED WITH PLANT COMPONENTS BASED ON HORSE MEAT FOR PEOPLE WHO LEAD AN ACTIVE LIFESTYLE

Соңғы жылдары дұрыс тамақтануға көбірек көңіл бөлінуде, сондықтан құрамында дәрумендер, минералдар, маңызды амин қышқылдары және т.б. жоғары табиғи шикізаттан жасалған өнімдер әзірленуде. 16 жастан 26 жасқа дейінгі адамдар арасында өмірдің өте белсенді ырғағы байқалады, осыған байланысты пайдалы тамақ дайындауға уақыт жоқ, сондықтан адамдар күні бойы фаст-фуд, шоколад және тағамдық құндылығы төмен басқа да тағамдарды тұтынады.

Осы фактілерге сүйене отырып, өзіңізбен бірге алуға ыңғайлы және сонымен бірге табиғи шикізаттан жасалған жоғары тағамдық құндылығы бар өнімді жасау туралы шешім қабылданды.

Жылқы еті шикізаттың дәстүрлі түрі болып табылады және Қазақстандық ет нарығының жалпы көлемінде 4,5% - ды құрайды. Еттің бұл түрі халықтың тамақтануында маңызды орын алады.

2019 жылдары ет және ет өнімдерін тұтыну орташа есеппен бір адамға 72,9 килограмды құрады (1 сурет).

Сурет 1 – Ет және ет өнімдерін тұтыну жылына орта есеппен жан басына шаққанда, кг.

ҚР ет және өнімдерін көптеп тұтынатындар Атырау облысында тұрады, онда жан басына шаққанда жылына 85 кг ет және ет өнімдері келеді, одан кейін орында Алматы тұрғындары – 83,5 кг. және ШҚО – 82,6 кг. Ет және ет өнімдерін тұтынудың ең төмен көрсеткіштері ОҚО – да тіркелген. Жан басына шаққанда 58,2 кг, Қызылорда облысында – 65,2 кг және Ақтөбе облысында-67,4 кг. жетеді.

Қазақстан Республикасында жылқы малының саны үнемі өсіп келеді. Осылайша, жыл ішінде жылқы саны 9,5% - ға, ағымдағы жылдың 1 қаңтарына қарай 2,6 млн басқа дейін өсті[1].

Жылқы малының сенімді өсуіне байланысты жылқы етінен жасалған өнімдердің ассортиментін кеңейту орынды болады. Жылқы етінен жасалған өнімдердің классикалық ассортиментін келесі түрлер мен атаулар құрайды: пісірілген – қабықтағы жылқы еті, сығымдалған жылқы еті; жылқы етінен дайындалған ысталып-пісірілген қазы, жылқы етінен дайындалған шұжық, ысталып-пісірілген жылқы еті, жая, сүрет.

Жылқы етін негізгі шикізат ретінде пайдалану еттің диеталық қасиеттеріне, оның жоғары энергия сыйымдылығына, ақуыздардың амин қышқылы құрамының тепе-теңдігіне, дәрумендердің құрамына, биоактивті заттардың болуына және жоғары сіңімділігіне байланысты.

Жылқы етінде басқа ет түрлеріне қарағанда көмірсулар мен майлар аз, оның дәмі гликогеннің көп болуына байланысты тәтті болады. Жылқы еті көп мөлшерде поликанықпаған май қышқылдарының, соның ішінде линол және линолен қышқылдарының болуына байланысты қан тамырларының қабырғаларында холестериннің тұндырылуына жол бермейді. Жылқы еті ақуыздың жоғары құрамымен сипатталады. Бірқатар авторлардың пікірінше, ол 24,5%-ға жетеді, ал сиыр еті мен бұзау сәйкесінше 20,5 және 19,86% құрайды, сонымен қатар оның құрамында майы аз[2].

Кептірілген мүкжидектерді қосымша өсімдік қоспасы ретінде пайдалану диеталық талшықтардың, моносахаридтердің және дисахаридтердің, қаныққан май қышқылдарының, В1, В2, В4, В5, В6, К, РР, С, Е дәрумендерінің, кальций, натрий, марганецтің, калий, мыс, фосфор, мырыш, темір, магний, селеннің табиғи көзі болып табылады. Мұның бәрі адам ағзасына оң әсер етеді. Кептірілген мүкжидек жаңа жидектердің барлық пайдалы қасиеттерін сақтайды. Ондағы пайдалы қасиеттер өңдеу кезінде де сақталады [3].

Өсімдік қоспасымен байытылған ет өнімін дайындау кезінде тек табиғи ет шикізаты мен өсімдік ингредиенттері қолданылады. Өсімдік шикізаты өзінің биологиялық құндылығын сақтай отырып, минималды өңдеуден өтеді. Снектер салмағы 30 грамнан аспайтын турамалы еттен жасалған, вакуумдық орамаға оралған шұжықтардың бір түрі болып табылады. Олар қосымша термиялық өңдеуді қажет етпейді және жоғары тағамдық құндылыққа ие болады.

Мақсатқа жету үшін келесі негізгі міндеттер орындалды: функционалды мақсаттағы байытылған ет өнімдерінің қазіргі түрлерін зерттеу және талдау, өсімдік компоненттерімен байытылған ет өнімдерінің жаңа түрлерінің рецептураларын әзірлеу; адам ағзасындағы қоректік жетіспеушіліктің алдын алуға немесе толтыруға функционалды мақсаттағы мамандандырылған өнімнің әсерін зерттеу [1, 4].

Осылайша, мүмкіндік сығындысы қосылған турамалы ет өнімдерінің осы түрінің ассортиментін кеңейтуге, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға, аз қалдықты технологияларды енгізуге, сондай-ақ берілген химиялық құрамы бар оңтайлы тамақ және биологиялық құндылығы бар жоғары сапалы өнімдер алуға мүмкіндік береді

Сондықтан шикізаттың дәстүрлі емес түрлерін пайдалана отырып, жаңа ет өнімдерінің рецептураларын әзірлеу және жаңа ет өнімдерінің түрлерін жасау өзекті болып табылады, оны қолдану өнімге ерекше дәм беруге, сапалық көрсеткіштерін өзгертпестен оны пайдалы заттармен байытуға және сонымен бірге қазіргі заманғы нарықта ет өнімдерінің қолданыстағы ассортиментін кеңейтуге мүмкіндік береді [4].

Әдебиеттер

1. Ахметова В.Ш., Машанова Н.С., Жылқыбай А.С. Производство мясного продукта обогащенного растительными компонентами функционального назначения.
2. Баранова И.И. Химический состав и лекарственное значение ягод клюквы Карелии //Ресурсы ягодных и лекарственных растений и методы их изучения. Петрозаводск, 1975. С.88-93.
3. Сатаева Ж.И., Костанова А.Т, Ахметова В.Ш. Деликатесный мясной продукт «Куат» VI Международная научно-практическая конференция «Современные аспекты производства и переработки сельскохозяйственной продукции». 2020. – стр. 31-35
4. Bibigul Abilmazhinova, Venera Akhmetova, Viktoriya Ivanova, Tatyana Bezharin, Vladimir Ermolaev , Sergei Safronov, Irina Knysh, Vera Gribkova. Nutritional And Biological Value Of Horsemeat In Human Nutrition International Journal of Advanced Science and Technology Vol. 29, – No. 12s, (2020), pp. 1231-1235

МРНТИ: 06.71.07

А.И. Гиззатова, О.В. Черемухина

НАО «Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова», г.Уральск,
alla.gizatova@yandex.ru, o.cheremukhina@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ БЕЗОПАСНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ, СЫРЬЯ И ПРОДОВОЛЬСТВИЯ

SOME SAFETY ISSUES AGRICULTURAL PRODUCTS, RAW MATERIALS AND FOOD

В современных условиях безопасность и качество пищевых продуктов являются определяющими параметрами конкурентоспособности аграрного сектора экономики страны и эффективности функционирования агропродовольственного рынка. Кроме того, это один из основных факторов, определяющих здоровье нации и сохранение ее генофонда, продовольственную безопасность. Именно пища на 70% определяет поступление вредных веществ, процесс которого в организм человека начинается с сельскохозяйственных угодий и водоемов и заканчивается в организме человека с концентрацией токсикантов в 100-1000 раз выше, чем в почве и воде.

Вопросы качества и безопасности питания рассмотрены в Итоговом документе конференции: Римская декларация по вопросам питания [1]. В документ отмечена

необходимость расширения прав и возможностей потребителей потребления пищевых продуктов, обеспечивающих здоровый рацион питания.

Необходимо отметить, что качество и безопасность представляют собой два разных, хотя и взаимосвязанных, фактора. Продукт должен быть таким, чтобы при его употреблении не был причинен вред здоровью человека. Особенно это относится к генетически модифицированным продуктам, импорт которых в страну возрастает. Поэтому, в условиях интеграции в мировой рынок, Казахстан должен придерживаться международных стандартов, вошедших в перечень обязательных требований и позволяющих отслеживать процесс производства продукции от производителя до момента выхода, включая упаковку.

Качественный продукт – это продукт, адекватный требованиям рыночных отношений, произведенный по стандарту, содержащему требования с учетом достижений научно-технического прогресса в этой области. Для Казахстана актуальна именно такая постановка вопроса повышения качества и безопасности сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия. Об этом свидетельствует и тот факт, что по результатам мониторинга происходит не только ухудшение природных условий, загрязнение вод и земель сельскохозяйственными предприятиями, но и повышение уровня загрязнения сельскохозяйственной продукции токсичными химическими соединениями, биологическими агентами и микроорганизмами.

Для современного сельскохозяйственного производства Казахстана характерно резкое ухудшение фитосанитарной обстановки в растениеводстве. В годы рыночных преобразований на территории республики получили распространение около 50 видов многоядных, свыше 100 видов специализированных вредителей, более 70 видов болезней растений и 300 видов сорняков. Отдельные из них – саранчовые, серая зерновая совка, гессенская муха, клоп-черепашка, хлебный жук, хлопковая совка, паутинный клещ, ржавчина и септориоз зерновых культур являются особо опасными, способными к периодическому массовому размножению и распространению, причиняющими экономический и экологический ущерб. Все поля, где выращивается подсолнечник, заражены белой и серой гнилью. Во многом это связано с нарушением севооборотов и сроков посева сельскохозяйственных культур, несовершенством технологий внесения удобрений, ядохимикатов, ирригационных технологий и др.

Сложилась сложная ситуация и в животноводстве Казахстана. Патогенные митотоксины, попадая в корм для животных, снижают иммунную способность последних, делают их более восприимчивыми к бактериальным, вирусным, паразитарным инфекциям и к трансплантируемым опухолевым клеткам. Они ухудшают конверсию корма, вызывают прохолосты и большие аномалии в развитии. К загрязнению животноводческой продукции остаточными количествами высокотоксичных препаратов ведет и широкое применение антибиотиков для ускорения роста и откорма скота и птицы, профилактики эпизоотических заболеваний. В организм человека они попадают через мясо, молоко, яйца [2].

В совокупности все это ведет к ухудшению экологической обстановки в стране и связано напрямую с антропогенной деятельностью человека, вследствие чего в сельскохозяйственной продукции остаются остатки гербицидов, наблюдается повышенное содержание тяжелых металлов и микробиологической обсемененности и др. К тому же, вынужденный отказ товаропроизводителей от основных элементов интенсивных технологий возделывания сельскохозяйственных культур, несоблюдение сроков проведения агротехнических приемов ухудшают качество сельскохозяйственной продукции. Так, за последние годы снизилась общая стекловидность пшеницы, уменьшилось содержание сухих веществ в томатах, понизилась сахаристость корней сахарной свеклы, упала крахмалистость картофеля и др.

В Казахстане положение с качеством и безопасностью продовольствия значительно обострилось еще в 90-е годы прошлого века в связи с резким увеличением импорта продукции и разрушением существовавшей в СССР системы контроля качества и безопасности продукции. Полная либерализация внешней торговли привела к тому, что

Казахстан стал рассматриваться в основном как импортное поле. В республику импортировались сельскохозяйственная продукция, сырье и продовольствие, имеющие низкое качество, но привлекательные по цене для отечественных потребителей. К тому же в таких странах, как США, Аргентина, Канада, широкое распространение при возделывании кукурузы, сои, рапса и других культур получили биотехнологии, а продукция, производимая по этим технологиям, продается в основном в экономически слаборазвитые страны, в том числе и в Казахстан. Большую опасность представляет собой возможность завоза в страну продуктов животноводства от забитого скота, больного «коровьим бешенством», ящуром и другими опасными заболеваниями. Низкое качество продовольствия сказывается на повышении заболеваемости большей части населения, увеличении его смертности и в конечном итоге на сокращении продолжительности жизни.

Общие вопросы, связанные с безопасностью и качеством пищевых продуктов в Казахстане регулируются законами «О техническом регулировании», «О качестве и безопасности пищевых продуктов», «О санитарно-эпидемиологическом благополучии населения», «О безопасности пищевой продукции», «О защите прав потребителей» и др. Разработаны также общие концептуальные подходы к проблеме здорового питания, созданы нормативная и методическая база для осуществления оценки качества и безопасности пищевых продуктов.

В целом обеспечение качества и безопасности сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия является функцией государства, но успешное решение этой проблемы требует установления обратной связи в лице государственных и общественных органов с товаропроизводителями, на основе которой и будут созданы четкие механизмы исполнения законов о качестве и безопасности пищевой продукции и высокая потребительская культура населения. В свою очередь, эти условия требуют, чтобы государственное регулирование качества и безопасности продовольственных товаров было прежде всего направлено на гармонизацию стандартов с международными аналогами, а также на гармонизацию стандартов на национальном уровне и в рамках отраслевой стандартизации.

Одним из важных способов решения проблемы повышения качества и безопасности сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия должно стать повышение потенциала отечественной пищевой промышленности, которая экономически неконкурентоспособна ни по качеству, ни по ассортименту выпускаемой продукции. В Казахстане фактически не развита глубокая переработка сельскохозяйственной продукции, что способствует увеличению импортной продукции. Прекращено производство таких видов веществ, востребованных в пищевой промышленности, как пектин, желатин, лимонная и уксусная кислоты, ванилин, белковые концентраты и др. В зачаточном состоянии находится производство биологически активных добавок к пище и специализированных лечебно-профилактических пищевых продуктов. Отсутствует производство детского питания, хотя сырье для их производства имеется. В этой связи в Казахстане необходимо провести следующие мероприятия:

- максимально расширить сырьевую базу и производственные мощности перерабатывающих предприятий для увеличения выпуска готовой продукции в широком ассортименте и обеспечения населения республики высококачественной продукцией отечественного производства;

- укрепить нормативно-правовую и методическую базу внедрения международных стандартов;

- компенсировать часть затрат на стоимость услуг по сертификации;

- обеспечить модернизацию предприятий, перерабатывающих сельскохозяйственную продукцию, и увеличение загрузки их производственных мощностей;

- укрепить материально-техническую базу лабораторий, выдающих сертификаты.

Не менее важны для Казахстана и меры по регулированию агропромышленного производства на основе экологических требований, поскольку интенсификация

сельскохозяйственного производства приводит к увеличению загрязнения окружающей среды и продовольствия, в этой связи правительство обязано осуществлять меры, включающие:

- контроль за технологиями в сельскохозяйственном производстве для снижения техногенной нагрузки на окружающую среду и системы предельно допустимых нормативов;
- формирование системы обеспечения максимальной экологической чистоты продуктов на всех уровнях продовольственной цепи;
- контроль за поступлением на территорию Казахстана генетически измененных пищевых продуктов и компонентов для их производства;
- унификацию казахстанских санитарных и фитосанитарных стандартов с мировыми и усиление экологического контроля импорта продовольственных товаров.

Литература

1. Рим. Вторая Международная конференция по вопросам питания, 19-21 ноября 2014 года. Итоговый документ Конференции: Римская декларация по вопросам питания [Электронный ресурс]. <http://www.fao.org> (дата обращения 22.11.2021)
2. Гиззатова А.И. Развитие агропродовольственного рынка Казахстана (теория, методология, практика). – М.: ООО «НИПКЦ Восход – А», 2009. – 268 с.

МРНТИ: 65.63.03

С.К. Касымов, А.М. Елбосын

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ
Қазақстан, Семей қаласы, elbosynaidana@mail.ru

СИЫР СҮТІНІҢ ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫ, БАКТЕРИЦИДТІК ЖӘНЕ ФЕРМЕНТАТИВТІК ҚАСИЕТТЕРІ

Сүттің химиялық құрамы. Сүт – сусын ретінде де, тамақ ретінде де қолданылатын бірден-бір өнім. Ол Еуропаның көп бөлігінде мұнайдан да қымбат екен. 100 мл сүттің құрамында: 87 грамм су, 4.8 грамм қант, 0.1-3.8 грамм май, 3.4 грамм ақуыз, 120 миллиграмм кальций, 12 миллилитр магний, 3,3 мкг. йод, 32 мкг. А витамині, 0.18 мкг. В витамині және 0.4 мкг. В12 витамині бар. Сүтті энергия беретін сусын ретінде де қолданады. Сүттің тағы бір қасиеті: түрлі азық түлікпен керемет үндесіп, адам тағамының биологиялық құндылығын көтереді. Өйткені сүт организмге түсетін қоректік заттардың көлемін арттырып, сонымен бірге май, ақуыз, көмірқышқылы, минералды тұздары, т.б. бірлесе, үндесе отырып, қоректік заттардың организмге сіңімділігін жақсартады.

Жаңа сауылған сүттің дәмі жағымды, аздап тәтті, түсі ақшыл сары. Әрбір малдың сүтінің өзіне тән иісі бар. Оны жабық тұрған ыдысты ашқан уақытта сезуге болады. Консистенциясы бір қалыпты сұйық болады (кесте 1).

Кесте 1 – Мал сүтінің құрамы

Мал түтігі	Құрғақ зат	Майлылығы	Ақуызы	Лактоза	Күлі
Сиыр сүті	12.5	3.8	3.3	4.7	0.7
Бие сүті	10.3	1.25	2.15	6.5	0.4
Ешкі сүті	13.4	4.4	3.6	4.9	0.8
Қой сүті	18.2	6.7	6.3	4.3	0.9
Түйе сүті	13.6	4.5	3.6	5.10	0.7

Сүт ақуызы табиғаттағы ең толық бағалы ақуыз болып есептеледі. Организмде сүт ақуызы 100%-ға дейін қорытылады, сіңімділігі 98 %-ға дейін барады. Сүт ақуызымен

салыстырғанда өсімдік ақуызының сіңімділігі 70-80 % ғана болады. Сүт ақуызы, әсіресе, нан, макарон, жармаларға қосқанда олардан жасалған тағамдардың қорытылу сапасы артады.

Сүт қанты **лактоза** деп те аталады. Осы сүт қанты – табиғатта тек сүттен басқа қосылыстарда болмайтын көмірқышқылдың бір түрі. Сүт қанты глюкоза мен галактозадан тұрады. Ол қызылша қантынан тәтті болмайды. Лактозаның жас нәресте үшін маңызы өте зор. Организмде лактоза глюкозамен галактозаға ажырап, энергия көзінде қызмет атқарады. Сүт қантының сүттің құрамындағы мөлшері – 4.7 %.

Микроорганизмдердің әсерімен сүт қанты ашиды, осы кезде әртүрлі қышқылдар (сүт қышқылы, май, промион қышқылдары), спирттер (этил, бутил, т.б) және күкірт қышқыл газдары пайда болады. Микроорганизмдердің түріне қарай сүт қышқылының, спирт қышқылын, пропион қышқылын және май қышқылын түзе ашиды.

Сүттің сүт қышқылын түзіп, ашуы әртүрлі ірімшіктер, айран, сүзбе, т.б. өнімдер дайындағанда пайдаланылады.

Сүт майы. Сиыр сүтінің құрамында 6 % – ға дейін сүт майы болады. Сүт майы әр түрлі май қышқылдарымен глицериннен тұрады. Сондай – ақ сүт майының құрамында қаныққан және қанықпаған май қышқылдары бар. Сиыр сүтінің майында басқа мал майына қарағанда төменгі молекулалы (май, капрон, лаурил, каприл) май қышқылдары көп кездеседі. Бұлар сары майға жағымды иіс беріп, тамақтың маңызын арттырады. Сүт майындағы алмастыруға келмейтін – линол, линел, арахидон май қышқылдары организмде түзілмей, тек қана сүт тағамдарымен келеді.

Сүттің минералды құрамы. Сүтте адам организміне жететін барлық минералды заттар бар. Минералды заттар организмде ферменттердің жұмысын реттеуге, клеткаларға керекті заттардың алмасуына көмектеседі. Сүт құрамындағы кальций мен фосфор жас нәресте мен төл сүйектерінің өсуіне, олардың тіс терінің қатаюына мүмкіндік береді. Жас нәресте мен төл 75 % кальций мен 50 % фосфорды анасының сүтінен қабылдайды. Егер организм де кальций мен фосфор жетіспесе, сүйек жұмсарып, адам остеомаляцияға шалдыға бастайды.

Организмдегі барлық биохимиялық процестерге қатысатын микроэлементтердің көбі сүттің құрамында болады. Олар: темір, мырыш, марганец, йод, молибден, мыс, фтор, бром, алюминий, бор, қорғасын, күміс, титан, т.б.

Микроэлементтердің көбі ферменттердің құрамына кіріп, клеткаларда жүретін реакциялардың жылдамдауына көмегін тигізеді. Микроэлементтердің жетіспеушілігінен организмнің зат алмасу процесі бұзылады. Мысалы, темір көбінесе қандағы гемоглабиннің құрамына кіреді, сонымен қатар мидың сыртқы қабығында да кездеседі. Мыс көбінесе казеиннің құрамында болады. Мырыш альдеолаза, карбогидраза, сілтілік фостофаза ферменттерінің құрамына кіреді. Ол, әсіресе, уыз құрамында өте көп.

Кобальт В₁₂ витамині, марганец-гидролаза, декарбоксилаза, фосфотаза ферменттерінің, йод тироксин гормонының құрамында болады. Осы аталған микроэлементтердің жетіспеуінен организм әртүрлі ауруларға шалдығады.

Сүт ферменттері. Ферменттерді биокатализатор деп те аталады. Олар ақуыздардың, майдың, көмірсутектердің үлкен бөлшектерін кішкентай бөлшектерге дейін ыдыратуға қатысады. Кей кездерде энергия да бөліп шығарады. Ферменттердің сүтті өңдеу, сақтау процестеріндегі маңызы зор. Кейбір ферменттердің мөлшері арқылы сүттің тазалығын да білуге болады.

Пероксидаза – тотықтыру процесін жылдамдатуға қатысатын фермент. Сүтті 80⁰ С – қа дейін қыздырғанда ыдырап, тұнбаға түседі. Пероксидаза ферментінің бұл қасиетін сүтті пастерлеу температурасын анықтау үшін де пайдаланады.

Каталаза – сүттің құрамындағы сутегінің асқын тотығын су және оттегі молекуласына дейін ыдырататын фермент. Оның сүттегі мөлшері сүттің ауру не сау малдан сауылғанын анықтайды. Сау малдың сүтіне сутегі тотығын қосқан уақытта 1.5-3 мл оттегі бөліп шығарады, ал сүт безі қабынған малдың сүті 8-15 мл сутегін бөліп шығарады.

Липаза – сүт майын май қышқылы мен глицеринге ыдыратады. Сүтке желін микроорганизмімен келеді немесе суалуға жақындаған мал сүтінде болады. Сүтке ащылау дәм береді. Липаза сүтті 80⁰ С-қа дейін қыздырғанда ыдырайды. Егер сүт нашар пастерленген болса, ондай сүт тез бұзылады, алынған май, қаймақ сақтауға келмейді.

Протеаза – ақуыздардың ыдырауына септігін тигізетін фермент. Микроорганизмдер шығарған протеаза ферменттерінің әсері күштірек болады. Сондықтан да кейбір уақытта ақуыздардың көп ыдырауы салдарынан сүттің ұйып қалуы да мүмкін. Протеаза сүтті 75⁰ С-қа дейін қыздырғанда күшін жояды.

Фосфотаза. Жаңа сауылған сүтте сілтілік фосфотаза ферменті болады. Бұл фермент фосфор қышқылы эфирлерін фосфор қышқылына дейін ыдыратады. 80⁰ С-қа дейін қыздырғанда фосфотаза толық күшін жояды. Сондықтан фосфотазаны пастерлеу режимін қадағалау үшін қолданады.

Редуктаза сүттегі микробтар санын білу үшін пайдаланылады. Егер сүтте микроб көп болса, редуктаза ферментінің де саны көбейеді.

Сүт газдары. Жаңа сауылған сүт құрамында газдар да болады. Газдардың ерітіндідегі заң бойынша 1 л сүтте 70 мл газ ериді. Оның 50-70 %-ы көмірқышқыл газы, 5-10 %-ы оттегі, 20-30 %-ы азотты газдар. Газдардың көпшілігі қышқыл ретінде кездесетін болғандықтан, сүттің қышқылдығын сиырды сауғаннан кейін 1 сағаттан соң анықтаған дұрыс.

Сүттің физикалық және биохимиялық қасиеттері

Сүттің физикалық қасиеттеріне тығыздылығы, тұтқырлығы, беттік керуі, ток өткізгіштігі, қайнау, қату температурасы жатады. Сүттің құрамын, оның қасиетерін білудің сүт өңдейтін технологиялық құралдар дайындау үшін маңызы зор. Қазіргі уақытта өндірілген сүтті тез арада өңдеуден өткізу, оны тұтынушыларға жеткізу, сүт тағамдарын сату орындарында бұзылудан сақтау үшін жаңа талапқа сай техникалық тізбектер керек.

Тығыздылық. Сүттің тығыздылығы орта есеппен 1.030 кг/м³. Ол малдың тұқымына, оның жем шөбіне, сүт шығу уақытына, мінез құлқына т.б. жағдайларға байланысты өзгеріп отырады. Ауытқу мөлшері 1.026-1.032 кг/м⁻³ аралығында. Сүттің тығыздылығы арқылы оның табиғи сұйықтылығында білуге болады. Мысалы, сүтке су қосатын болсақ, оның тығыздылығы жоғарылайды. Мәселен, көк сүттің тығыздылығы шамамен 1.036 кг/м⁻³. Сиыр сүтінің тұтқырлығы – 0.0018 Па/с (Паскаль/секунд). Сүттің беттік керуі – 0.0439 н/м⁻¹, қату температурасы – 0.53-0.57⁰ С, қайнау температурасы – 100.2⁰ С.

Сүттің бактерицидтік қасиеті. Жаңа сауылған сүтте әр түрлі микроорганизмдер болады. Олар сүтте сиырдың емшегінен, желіннің сыртынан, сүт сауатын шелектен, болмаса сүт жүретін жүйеден түседі. Бірақ сүт 2-3 сағатқа дейін бөлме температурасында бұзылмайды. Оған сүттің бактерицидтік қасиеті себеп болады. Сүттің бактерицидтік қасиеті оның құрамындағы иммундық заттардың, оксониннің, лактениндер және лизацимдердің мөлшеріне байланысты болады. Аталған заттар сүтке түскен әр түрлі микроорганизмдердің өсіп – өнуіне белгілі бір уақыт кедергі жасайды. Осы сәтті бактерицидтік фаза деп атайды. Сүтті тез арада салқындатса не болмаса сүт өте таза жерде сауылса, оның бактерицидтік кезеңіде ұзаққа созылады. Негізінде сүттің бактерицидтік қасиеті 65⁰-тан астам температурада қыздырған кезде ғана бұзылады.

Сүттің жалпы қышқылдылығы. Сүттің құрамында ақуыздық заттардың, органикалық және бейорганикалық қышқылдық қосындылардың, тұздардың болатыны белгілі. Осы қосылыстар сүттің қышқылдылығын көрсетеді. Сүттің жалпы қышқылдылығы дегеніміз 100мл сүттегі қышқылдарды 0.1 н натрий тотығы гидратымен бейтараптау. Титрлеуге қанша 0.1 н натрий тотығы гидраты кетсе, сүттіңде сонша қышқыл болғаны. Оны градус Тернер (Т) мөлшерімен есептейді. Жаңа сауылған сүттің титрлік қышқылдылығы 16-18⁰ Т болады.

Сүттің жалпы (титрлік) қышқылдылығы – сүт сатып алудағы негізгі көрсеткіштердің бірі. Жалпы қышқылдылықтың өзгеруі, яғни жоғарылауы сүттің санитарлық талаптарға сай

келмейтін жағдайда сауылмағандығын, төмендеуі малдың денсаулығының өзгергендігін көрсетеді.

Әдебиеттер

1. Садықұлов Т.С. Мал өсіру практикумы. – Алматы, 1998.
2. Төреханов А., Кәрімбеков Ж., Найманов Д., Дәленов Ш., Жазылбеков Н. Ірі қара шаруашылығы. – Алматы. Триумф-Т, 2006.
3. Өтесінов Ж., Ділімбетов М., Садуақасов М., Мал өсіру және селекция. II том – Қызылорда, 2013.

МРНТИ: 65.33.91

М.Ж. Есембек¹, Б.К. Тарабаев¹, А.М. Омаралиева², Ж.Т. Ботбаева²

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан қ.,
yessembek.madina@gmail.com

²Қазақ технология және бизнес университеті, Нұр-Сұлтан қ.

ДӘНДІ ДАҚЫЛДАРДЫҢ ЕКІНШІЛІК ШИКІЗАТЫН ТАҒАМ ӨНДІРІСІНДЕ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІ

EFFICIENCY OF USING SECONDARY GRAIN RAW MATERIALS IN FOOD PRODUCTION

Қазіргі таңда дәнді дақылдарды қайта өңдеудің екіншілік шикізаты одан әрі өңделмейді [1], ал олардың химиялық құрамының ерекшелігі – оларды биологиялық құнды заттарға бай тамақ өнімдерін өндіруге тікелей қолдану. Сондай – ақ, екіншілік шикізаттар жаңа нан – тоқаш, кондитерділік өнімдердің жаңа технологиясын әзірлеуде дәстүрлі шикізат ингредиенттерін алмастыра алатын таптырмас тағамдық құнды негіздердің бірі болып табылады.

Дәнді дақылдарды қайта өңдеудің жанама өнімдеріне – астық қалдықтары, ұншық, қауыз, ұрық және кебек жатады. Алайда, аталған қалдықтар тамақ өндірісінде пайдалану бойынша төмен көрсеткішке ие. Мысалы, күріш дәнін жармаға өңдеу кезінде ұншық пайда болады, оның шығымы 11%-ды құрайды, бұршақты өңдеу кезінде қалдықтар мен жанама өнімдердің үлесі 33%-ды, қарақұмық дәнін жармаға өңдеу кезінде қайта өңделетін астықтың жалпы көлемінің кемінде 26%-ын қалдықтар үлесіне тиесілі.

Осыған байланысты күріш және қарақұмықты қайта өңдеудегі екіншілік шикізат – ұншықты пайдалану перспективалары ерекше қызығушылық тудырады.

Нан-тоқаш өнімдері халықтың барлық топтары жаппай тұтынатын тамақ өнімдеріне жатады. Көптеген дамыған елдерде ұлттық, экономикалық және әлеуметтік факторларына байланысты адам рационында нан өнімдерін тұтыну көрсеткіші рационның жалпы көлемінің 20-25% құрайды.

Сондықтан, жоғарыда аталған деректерге сүйене отырып, дәнді дақылдарды қайта өңдеудің екіншілік шикізатын нан өндірісінде қолдану ең тиімді технология. Себебі, нан өнімдері - ең арзан және қол жетімді, жоғары сұранысқа ие тамақ өнімдерінің бірі.

Ғылыми-техникалық әдебиеттерде жарияланған деректер, сондай-ақ бірқатар шет елдердің кәсіпорындарында жасалған тәжірибе күріш және қарақұмық ұншығынан нан-тоқаш және ұннан жасалған кондитерлік өнімдерді өндіруде тиімді пайдалануға болатындығын көрсетті [2].

Жаппай тұтыну өнімдерін қосымша пайдалы қасиеттер беру үшін әртүрлі физиологиялық тұрғыдан құнды компоненттермен байыту тамақ өнімдері технологиясын жетілдірудің перспективалы бағыттарының бірі болып табылды. Ғылыми және өнеркәсіптік

әзірлемелерді талдау барысында, қазіргі уақытта әлемде дәнді дақылдар негізінде функционалдық қасиеттері бар, тағамдық құндылығы жоғары өнімдердің белсенді дамып келе жатқаны анықталды. Олардың функционалды әсері байытқыш ингредиенттердің (биологиялық белсенді заттардың) бүкіл кешенінің болуына байланысты: тағамдық талшықтар, дәрумендер, минералдар, ақуыздар, липидтер, антиоксиданттар, пребиотикалық көмірсулар және т.б.

Ғалымдар дайын өнім сапасы мен тағамдық құндылығын бағалау негізінде күріш ұншығының нан өнімдерінің тағамдық құндылығына әсерін зерттеу бойынша зерттеулер жүргізді. Күріш ұншығын бидай ұнынан жасалған нанға байытқыш қосымша ретінде пайдалану ұсынылды. Қамырға күріш ұншығын қосу нан сапасының көрсеткіштеріне айтарлықтай әсер ететіні көрсетілген. Ұн массасының 15% мөлшерінде алмастырылған күріш ұншығы жоғары органолептикалық және физика-химиялық көрсеткіштері бар өнімді алуға оңтайлы екендігі анықталды. Құрамында калий, кальций, фосфор және темірдің көп мөлшері бар «Мечта» нанының рецептурасы әзірленді. Рецептурасына күріш ұншығы қосылған нанның жаңа түрі, қоспасыз дайындалған бақылау нанымен салыстырғанда, жоғары биологиялық құндылыққа ие екендігі дәлелденді. «Мечта» наны қауіпсіздік критерийлерінің КО ТР 021/2011 талаптарына толық сәйкес келеді. Зерттеу нәтижелері бойынша, күріш ұншығын функционалды нан технологиясында қолдануға болатындығы дәлелденді.

Глютенсіз ұннан жасалған кондитерлік өнімдердің ассортиментін кеңейту үшін Кубан мемлекеттік аграрлық университеті «Өсімдік шаруашылығы өнімдерін сақтау және қайта өңдеу технологиясы» кафедрасында целиакиямен ауыратын науқастарды тамақтандыруға арналған күріш ұншығы мен жүгері ұнының негізінде қантты печенье рецептурасын құрастыру бойынша зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Глютенсіз печеньеінің рецептін әзірлеп, соңғы жұмыс реті – тұтынушыға ұсынылатын дайын өнімдегі глютеннің құрамын анықтау болатын. Осыған байланысты «Хема-Медика» фирмасымен бірлескен зерттеулердің нәтижесінде жүгері ұны мен күріш ұншығы қосылған печеньеінің тәжірибелі үлгілерінде глютен мөлшері 2 мг/кг аз екендігі анықталды, бұл көрсеткіш глютені төмен печеньеінің өнеркәсіптік партияларын өндеуге арналған рецепт ретінде және целиакиямен ауыратын науқастарға ұсынуға мүмкіндік берді.

Нан-тоқаш өнімдері, ұнды кондитерлік өнімдері және сусындар өндірісінде астықты қайта өңдеудің екіншілік ресурстарын пайдалану технологиялары әзірленді. Нан-тоқаш өндірісінде қамырға қосу үшін күріш ұншығының фракцияларынан липидті-ақуызды қоспасы патенттелген.

Күріш ұншығын және сүт сарысуын немесе алма сығымдарымен дайындалған қантты ферментативті жартылай фабрикаттарды қолдана отырып, престелген наубайханалық ашытқыларды белсендіру технологиялары белгілі, нәтижесінде қолданылатын ашытқылардың мөлшері 20%-ға азаяды және нанның сапасы жақсарады.

Жапон ғалымдары жоғарыда аталған әдістермен өңделген тазалаған күріш кебегін қамырға қосу дайын нанның сапасын төмендетпейтінін және пектиназаны қолдану дәмі жақсартылған хош иісі бар нан алуға мүмкіндік беретінін дәлелдеген.

Орынбор мемлекеттік университетінде кафедра зертханасы базасында қарақұмық ұншығын нан өндірісінде қолдану мүмкіндігі бойынша зерттеулер жүргізілді. Шикізаттың оңтайлы ара қатынасын таңдау үшін 5%-дан 50%-ға дейін әр түрлі ара қатынаста бірінші сұрыпты бидай ұнын қарақұмық ұншығымен алмастыра отырып, нан пісірілді. Жүргізілген зерттеулер нан-тоқаш өнімдерін өндіру кезінде қарақұмық ұншығының ең жоғары рұқсат етілген мөлшерін анықтауға мүмкіндік берді, бұл 30% құрайды.

Қарақұмық ұншығының 30% мөлшерін бидай ұнымен қосқанда, оның бидай ұнының сақтау ұзақтығына оң әсер ететіні, дайын өнімнің ескіру процесінің жылдамдығын төмендететіні анықталды.

Бірінші сұрыпты бидай ұнының мөлшеріне 30% қарақұмық ұншығын енгізу нандағы ақуыздар құрамының 1,3 есе, В1 дәруменінің 1,3 есе және В2 дәруменінің 1,6 есе артуына әкелетіні тәжірибе жүзінде анықталды.

Жануарларға жүргізілген өсу – салмақ көрсеткіштері мен азот балансын зерттеу барысында алынған мәліметтер қарақұмық ұншығы ақуыздарының биологиялық құндылығын бағалауға негіз болды. Жануарларға жүргізілген тәжірибелерде анықталған қарақұмық ұншығының ақуыздарын биологиялық бағалау қарақұмық ұншығының ақуыздарының жоғары биологиялық тиімділігін, сіңімділігін және кәдеге жаратылуын көрсетеді. Зерттеулер қарақұмық ұншығын азық-түлікті өсімдік ақуызымен байыту үшін қолданудың перспективасын анықтады.

Алматы технологиялық университетінде күріш пен қарақұмық ұншығын біріктірілген полиштамм ұйытқысының құрамына қолдану бойынша технологиялық шешімдер ұсынылған. Күріш пен қарақұмық ұншығы қосылған біріктірілген полиштаммды ұйытқы ашыту ұзақтығын 20-30 минутқа қысқартуға, престелген ашытқыны тұтынуды 15-17%-ға қысқартуға, нан сапасын жақсартуға ықпал етеді.

Мақаланың авторлары дәнді – дақылдардың екіншілік шикізаттарын тиімді пайдалану жөніндегі ғылыми жобаларды терең зерттеп келеді. Екіншілік шикізаттарды пайдалану бойынша жүзеге асырылған, әрі өндірістік апробацияланған жұмыстары белгілі [20], нәтижесінде күріштің екіншілік шикізатын нан өнімдеріне қосып, әзірленген технологиясы тұтынушылардың көңілінен шықты. Күріш ұншығы минералдарға бай өнім болғандықтан, көпшіліктің назарына кондитерлік, нан өнімдеріне қосу арқылы дайындалған өнімдерді диеталық тағам ретінде тұтынушыларға ұсынылды.

Қазіргі таңда дәнді дақылдардың екіншілік шикізатын пайдалану, әрі қарай нан-тоқаш өнімдерінің технологиясына енгізу, олардың терең зерттелгенімен, өзекті мәселелердің бірі болып қала береді. Жоғарыда келтірілген мәліметтер нан-тоқаш өнімдерін байыту үшін күріш пен қарақұмық ұншығын пайдалану бойынша көптеген зерттеулерге, әлі де қызығушылық туындауда. Осыған байланысты күріш және қарақұмық ұншығынан тұратын кешенді өсімдік қоспасын нан-тоқаш өнімдері технологиясында қолдану тек мақсатты ғана емес, сонымен қатар тағамдық құндылығы жоғары өнімді алуға, функционалды мақсаттағы отандық өнімдерінің ассортиментін кеңейтуге және дәнді-дақылдарды қайта өңдеудің қалдықсыз технологиясын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Ұсынылған әдебиетке шолу мақаласының жалғасы практикалық жұмыстармен дәлелденбек, әсіресе қарақұмық және күріш ұнтағын нан-тоқаш өнімдерінің жаңа технологиясын әзірлеу бойынша ғылыми жұмыстар белсенді түрде жүргізілуде.

Әдебиеттер

1. Никифорова, Т.А. Рациональное использование вторичного сырья крупяного производства / Т.А. Никифорова, И.А.Хон, В.Г.Байков // Хлебопродукты. – 2014. - №6. – С. 50-51.
2. Капрельянц, Л.В. Зерновые многокомпонентные ингредиенты для функционального питания / Л.В. Капрельянц, Е.Г.Июгачева // Пищевая промышленность. – 2003. - №3. – С. 22-23.
3. Чеботарева, Е.Ю. Расширение ассортимента мучных композитных смесей с повышенной пищевой ценностью за счет введения в рецептуру пшеничной и ячменной муки / Е.Ю. Чеботарева, М.А. Янова // Вестник КрасГАУ. – 2015. - №2. – С. 96-100.
4. Калинина, И.В. Использование нетрадиционного растительного сырья в производстве хлебобулочных изделий: учебное пособие / И.В. Калинина. – Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2009. – 39 с.
5. Болдина, А.А. Использование рисовой муки в технологии хлеба функционального назначения / А.А. Болдина, Н.В. Сокол, Н.С. Санжаровская // Технология пищевых производств. – 2017. №4. – С. 21-26.

С.К. Касымов, А.А. Даутова, А.К. Игенбаев, Б.А. Идырышев
НАО «Университетимени Шакарима города Семей», samat-kasymov@mail.ru

КОЛБАСНЫЕ ИЗДЕЛИЯ, ПРОИЗВОДСТВА И КАЧЕСТВА

SAUSAGE PRODUCTS, PRODUCTION AND QUALITY

Целью пищевой промышленности Казахстана является удовлетворение потребностей населения республики в качественных, полезных и безопасных для здоровья человека продуктах питания. Питание – это один из основных факторов, определяющих состояние здоровья человека. Пища может стать, могучим средством лечения, неся заряд бодрости, поддерживая постоянство внутренней среды организма. Сегодня лечение едой считается не менее действенным, чем лекарствами. Пищевые продукты удовлетворяют, с одной стороны, физиологические потребности, с другой стороны – выполняют профилактические функции.

Удовлетворить эти требования возможно при создании комбинированных продуктов с использованием животного и растительного сырья, обогащенные определенными витаминами и биологически активными добавками, несомненная полезность которых в том, что они могут сбалансировать и улучшить рацион благодаря введению белков, аминокислот, витаминов, микро- и макроэлементов, пищевых волокон и других полезных веществ.

В связи с ухудшением экологической обстановки, возрастанием стрессовых воздействий на человека и другими неблагоприятными факторами особое значение в настоящее время приобретает проблема повышения качества, безопасности и лечебно-профилактических свойств мясных продуктов [1,2]. Актуальность обеспечения человека безопасными пищевыми продуктами в настоящее время обусловлена рядом причин: постоянно расширяющимся ассортиментом продуктов, созданием новых технологий и их производства, с использованием пищевых добавок, повсеместным загрязнением окружающей среды, резким ослаблением государственного контроля за производством и реализацией продуктов питания [1, 3].

Для повышения эффективности производства колбасных изделий необходимо разрабатывать правильные рецептуры, обеспечивающие использование сырья соответствующей пищевой ценности, правильное и грамотное применение добавок, а также высокий выход, качество, пищевую и биологическую ценность. Использование добавок определяется не только возможностью снижения себестоимости, расширением ассортимента, улучшением качества готовых продуктов, но и полезностью добавок с точки зрения физиологии и гигиены питания [4].

Выход готовых мясопродуктов зависит от множества факторов: технологических (свойства и качество используемого сырья, характеристики и количества мясных и немясных ингредиентов, пищевых добавок, вид, свойства и геометрические размеры оболочек и потребительской тары и т.д.), технических (конструктивные особенности применяемого оборудования и его загрузки, возможности поддержания заданных режимов обработки в установленных пределах и т.д.) и других.

Методы определения выхода колбасных изделий зависят от целей (задач) их применения, которыми могут быть:

- оценка выхода разрабатываемого нового колбасного изделия для определения его пищевой ценности и последующей разработки рекомендаций по расходу сырья и материалов в соответствии с заданной рецептурой
- оценка выхода вырабатываемого готового колбасного изделия для планирования и учета объемов производства и определения среднего расхода сырья и материалов на единицу вырабатываемого колбасного изделия [5,6].

При определении выхода готовой продукции широко используют аналитические (расчетные) и экспериментально-статистические методы. При оценке выхода нового колбасного изделия (первая цель), как правило, применяют аналитические (расчетные) методы, базирующиеся на уравнениях материального баланса. При решении задач для второй цели чаще применяют экспериментально-статистические методы [7,8].

Пусть известна рецептура колбасного изделия, включающая в себя мясные и немясные ингредиенты, пищевые добавки, пряности и воду, добавляемую при гидратации ингредиентов, добавок и составлении фарша. Кроме того, известны (заданы или экспериментально определены при выработке изделия в проницаемых оболочках) потери массы рецептурной смеси при тепловой обработке. Требуется определить массу и выход готового изделия относительно рецептурной смеси, основных или мясных ингредиентов.

Целью настоящей работы является оценка качества и повышение конкурентоспособности полукопченых колбас ТОО «АРАЙ-EAST FOOD» в рамках социально-ответственного маркетинга. Сегодня продукция ТОО «АРАЙ-EAST FOOD» пользуется спросом на всей территории Восточно-Казахстанской области, включая сельские округа. Для проведения исследования качества полукопченых колбас были выбраны наиболее популярные наименования, пользующиеся спросом у потребителей. Объектом экспертизы являлась полукопченая колбаса «Восточная» и «Мусульманское трио».

Таблица 1 – Состав полукопченых колбас

«ВОСТОЧНАЯ» колбаса полукопченая	«МУСУЛЬМАНСКОЕ ТРИО» колбаса полукопченая
<i>Состав:</i> говядина, телятина, растительный белок, вода питьевая, соль поваренная пищевая, натуральные пряности. <i>Пищевая ценность</i> в 100 грамм продукта: белок – 14,0 г. Жир – 17 г, углеводы – 0,0 г. <i>Энергетическая ценность</i> в 100г продукта 209 Ккал. <i>Срок и условия хранения</i> при температуре не выше 12°C и относительной влажности 75-78% не более 10 суток, не выше 6°C и относительной влажности 75-78% не более 105 суток, в вакууме – 30 суток.	<i>Состав:</i> говядина, конина, баранина, растительный белок, крахмал картофельный, соль поваренная пищевая, экстракты специй. <i>Пищевая ценность</i> в 100 грамм продукта: белок – 13,0 г. Жир – 16 г, углеводы – 2 г. <i>Энергетическая ценность</i> в 100г продукта 204 Ккал. <i>Срок и условия хранения</i> при температуре не выше 12°C и относительной влажности 75-78% не более 15 суток, в вакууме – 30 суток.

Таблица 2 – Органолептические показатели полукопченых колбас

Показатели	Полукопченая колбаса «Восточная» (говяжья)	Полукопченая колбаса «Мусульманское трио» (конина, говядина, баранина)
Оболочка	сухая, крепкая, эластичная, без пятен слизи и налетов плесени, без повреждений, плотно прилегающей к фаршу (за исключением целлофана).	чистая сухая поверхность, без повреждения оболочки, слипов и наплывов фарша
Окраска фарша на разрез	однородная от розового до темно-красного цвета, без серых пятен, фарш – без пустот, равномерно перемешанный с кусочками шпика, шпик – белого цвета или с розоватым оттенком (в колбасах 1 сорта допускается до 10% пожелтевшего шпика, 2 сорта – до 15%).	однородная от розового до темно-красного цвета, без серых пятен, сам фарш – без пустот, равномерно перемешанный с кусочками шпика
Запах	аромат копчения и пряностей.	приятный, свойственный данному виду продукта
Вкус	вкус приятный, в меру соленый	свойственный данному виду продукта
Консистенция	нежная	нежная

Оценка органолептических показателей качества, произведенная в соответствии с требованиями стандарта, показала, что все батоны исследуемых образцов полукопченых колбас имели чистую, сухую поверхность, плотную консистенцию, вкус и запах, приятный, свойственный данному виду продукта.

Таблица 3 – Физико-химические показатели

Показатели	Полукопченая колбаса «Восточная» (говяжья)	Полукопчёная колбаса «Мусульманское трио» (конина, говядина, баранина)
Массовая доля влаги	41,0	42,0
Массовая доля жира, %	17,0	16,0
Массовая доля белка, %	14,0	13,0
Массовая доля хлорида натрия, %	3,0	3,0
Массовая доля нитрита натрия, %	000,4	000,5

На основании проведенных физико-химических исследований установлено, что все образцы полукопчёной колбасы «Восточная» и «Мусульманское трио» соответствовали требованиям стандарта.

Благодаря выбору целевого сегмента определяем: на удовлетворение каких потребностей нацелено предприятие, какие мясные изделия максимально будут удовлетворять требованиям потребителей [3]. Результаты данного исследования могут быть использованы при разработке программы маркетинга по управлению качеством мясных изделий в рамках социальноответственного маркетинга. Для потребителей в рамках социально-ответственного маркетинга наиболее существенными являются такие факторы, как целостность восприятия мясных изделий, полезность для потребителей, доверие предприятию-изготовителю [2]. Все образцы экспертами были отнесены к высшей категории качества, что свидетельствует о высоком качестве исследуемых образцов. Получение оптимальной модели зависимости содержания влаги и поваренной соли в исследуемых образцах позволит определять уровень содержания влаги и соли на любой день хранения и использовать эти данные для оптимизации срока хранения колбас. Таким образом, полукопченые колбасы предприятия ТОО «АРАЙ-EAST FOOD» соответствуют требованиям нормативной документации по качественным показателям.

Литература

1. Алексеева Е.В. Взаимосвязь качества пищевой продукции с концепцией качества жизни // Пищевая промышленность. – 2007. – №10. – С. 78-79.
2. Багиев Г.Л., Асаул А.Н. Организация предпринимательской деятельности. СПб. : Питер, 2000.
3. Николаева М.А. Товароведение потребительских товаров Теоретические основы : учебник для вузов. М. :
4. Поздняковский В.М. Экспертиза мяса и мясопродуктов: учеб. пособие для студентов вузов. Новосибирск:Сиб. унив. изд-во, 2007. – 524 с
5. Зинина, О.В. Биотехнологическая обработка мясного сырья / О.В. Зинина, М.Б. Ребезов, А.А. Соловьева. – Великий Новгород: Новгородский технопарк, 2013. – 272 с.
6. Машенцева, Н.Г. Функциональные стартовые культуры в мясной промышленности / Н.Г. Машенцева, В.В. Хорольский. – М.: ДеЛи Принт, 2008. – 336 с.
7. Контроль качества результатов исследований продовольственного сырья и пищевых продуктов на содержание свинца / М.Б. Ребезов [и др.] // Известия вузов. Прикладная химия и биотехнология. – 2012. – Т. 2. – № 1. – С. 157–162.
8. Физико-химические и биохимические основы производства мяса и мясных продуктов // М.Б. Ребезов, Е.П. Мирошникова, О.В. Богатова [и др.]. – Челябинск: ЮУрГУ, 2011. – Ч. 2. – 133 с.
9. Экология и питание. Проблемы и пути решения / М.Б. Ребезов [и др.] // Фундаментальные исследования. – 2011. № 8-2. – С. 393–396.

Н.Д. Кундызбаева¹, Д.К. Кундызбаев²

¹Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, Нур-Султан қ.,
kundyzbaeva@mail.ru

²НАО «Университет имен Шакарима города Семей»

КОММЕРЦИАЛИЗАЦИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

COMMERCIALIZATION OF INTELLECTUAL PROPERTY

Обычно, под коммерциализацией понимают подчинение деятельности целям извлечения прибыли. В отношении объектов интеллектуальной собственности (ОИС) под коммерциализацией понимают введение ОИС в гражданский оборот, т.е. использование прав на ОПС в хозяйственной деятельности.

Введение ОИС в гражданский оборот предусматривает:

- продажу (уступку) прав на ОИС другому лицу;
- внесение прав на ОСИ в уставной капитал предприятия;
- передачу прав пользования ОИС по лицензионному договору;
- использование ОИС в производстве инновационной продукции и т.д.

Коммерциализация ОИС предусматривает предварительное получение охранного документа, например, патента на изобретение или свидетельства о регистрации товарного знака.

Введение ОИС в гражданский оборот может быть осуществлено двумя способами:

1. Путем использования прав на ОИС в производстве инновационной продукции (товаров или услуг);

2. Путем передачи прав на ОПС как инновационного продукта другому лицу.

Условиями, благоприятствующими коммерциализации ОИС являются:

- объем потенциального рынка более, чем в 100 раз превышает затраты на разработку и продвижение нового продукта на рынок;
- наличие персонала высокой компетентности;
- обеспечение благоприятного конкурентного отношения цена/качество;
- соответствие продукции стандартам;
- наличие брэнда.

С точки зрения получения прибыли наиболее выгодным является использование ОПС в производстве товаров или услуг (инновационной продукции). Данная форма коммерциализации требует значительных стартовых затрат, в т.ч. внутренних и внешних инвестиций на доработку ОПС, разработку технологии, постановку продукции на производство и т.п.

С другой стороны этот способ связан с большими рисками:

- от момента принятия решения о коммерциализации до момента выпуска продукции проходит значительное время;
- за это время могут произойти события (производственного, финансового, политического характера), которые затруднят осуществление инновационного проекта или даже сделают его осуществление невозможным.

Использование ОПС как инновационного проекта подразумевает:

- внесение прав на ОПС в уставной капитал предприятия;
- уступку (продажу) прав на ОПС;
- передачу прав на использование ОПС:
 - по лицензионному договору;
 - по договору франшизы;
 - по договору лизинга.

Использование интеллектуальной собственности в уставном капитале предприятия позволяет сформировать значительные размеры уставного капитала без отвлечения средств и обеспечить доступ к банковским кредитам и инвестициям, используя интеллектуальную собственность как объект залога, наравне с другими видами имущества.

Уступка прав собственности на ОПС предусматривает продажу на основе договора купли-продажи. При этом передаются все имущественные права на ОПС. У бывшего патентообладателя остается только право на имя, т.е. неимущественные права.

Выдача (продажа) лицензии на использование ОПС является одним из самых популярных способов их коммерциализации. Владелец прав может продать лицензию на пользование объектом права интеллектуальной собственности, если он не хочет или не в состоянии использовать соответствующий объект.

Литература

1. Бишимбаева С.К. Развитие эффективной системы коммерциализации в Казахстане. Интеллектуальная собственность Казахстана. – 2012, – № 4 – С. 22-32.
2. Цыбулев П.Н. Коммерциализация интеллектуальной собственности. Интеллектуальная собственность Казахстана. – 2011, – № 4 – С. 42-52.

МРНТИ: 68.35.47

¹С.К. Курманбаев, ²Ж.С. Дюсембинова, Г.С. ²Жомартова

¹НАО «Университет им. Шакарима г. Семей», seylgazina58@mail.ru

²Университет Алихан Бокейхана, г. Нур-Султан, kundyzbaeva@mail.ru

У ФЕРМЕРОВ КАЗАХСТАНА ЕСТЬ ВОЗМОЖНОСТЬ ПЕРЕХОДА К НАУЧНО-ОБОСНОВАННОЙ СТРУКТУРЕ РАЗВИТИЯ КОРМОПРОИЗВОДСТВА

FARMERS OF KAZAKHSTAN HAVE OPPORTUNITY TRANSITION TO A SCIENTIFICALLY BASED STRUCTURE FEED PRODUCTION DEVELOPMENT

В новейших экономических условиях АПК требуется провести оценку состояния и проблем повышения конкурентоспособности отраслей кормопроизводства, для чего:

– необходимо стимулировать объединение мелких хозяйств в крупные хозяйственные подразделения. В условиях Казахстана именно на крупные хозяйства была ориентирована материально-техническая база. Практика показывает, что в крупных хозяйствах техника используется более рационально, чем в мелких фермерских хозяйствах; с организационно-технологической точки зрения крупные предприятия позволяют полномасштабно внедрять полевые и кормовые севообороты, переходить к современной системе земледелия - агроландшафтной;

– необходимо восстановить или создать вновь специализированные подразделения по кормопроизводству, которые зарекомендовали себя положительно, и роль их в условиях рынка, несомненно, должна возрасти;

– оказывать содействие в создании и функционировании специализированных структур (включая сервис-центры) по производству, заготовке и переработке кормов с целью соблюдения сроков посева, ухода и уборки различных видов культур.

Для производства высококачественного сена необходимо использовать рыхлое тюкование сырья повышенной влажности (до 25-26%) и консервирующие вещества (соль) при скирдовании сырья влажностью до 26-28%;

– сушку провяленной зеленой массы (40-45%) методов активного вентилирования; при силосовании использовать консервирующие препараты и шире внедрять в хозяйствах республики производство сенажа из бобовых трав, зерносенажа (монокорма), кормовой свеклы;

– увеличить размеры посевных площадей под кормовыми культурами (многолетними травами) и изменить структуру кормового поля с доведением смешанных посевов многолетних и однолетних трав до 80-85 % от общей площади кормовых культур;

– применить ресурсосберегающие технологии выращивания и заготовки кормов, адаптированных к природно-экономическим районам;

– повышение сохранности заготавливаемых кормов на основе широкого использования специальных хранилищ, консервантов и укрывных материалов;

– стимулирование восстановления и развития комбикормовой промышленности.

На основе изучения природных, экономических, экологических и других условий были выделены зоны эффективного размещения и специализации животноводства области (табл. 1)

Таблица 1 – Схема размещения производства продукции животноводства по Восточному экономическому району по видам продукции

Экономический район	Природно-экономическая зона	Производственное направление	Скотоводство	Овцеводство	Свиноводство	Птицеводство	По производству животноводческой продукции
Восточный экономический район	Степная	Земледельческо-животноводческое	Молочное	Тонкорунное	Свиноводство	Птицеводство	Молоко, говядина, баранина, шерсть, яйцо
Восточный экономический район	Сухостепная	Земледельческо-животноводческое	Молочное	Тонкорунное	Свиноводство	Птицеводство	Говядина, баранина, конина, шерсть, свинина, молоко, яйцо
Восточный экономический район	Полупустынная	Земледельческо-животноводческое	Мясное, мясо-молочное	Тонкорунное	Свиноводство – доп. отрасль	Птицеводство – доп. отрасль	Говядина, баранина, конина, шерсть, свинина, молоко, яйцо
Восточный экономический район	Пустынная	Земледельческо-животноводческое	Мясное, мясо-молочное	Тонкорунное, мясо-сальное	Свиноводство – доп. отрасль	Птицеводство – доп. отрасль	Говядина, баранина, конина, шерсть, свинина, молоко, яйцо
Восточный экономический район	Предгорно-пустынно-степная	Земледельческо-животноводческое	Мясное, мясо-молочное	Тонкорунное, мясо-сальное	Свиноводство – допол. отря	Птицеводство – доп. отря	Говядина, баранина, конина, шерсть, свинина, молоко, яйцо
Восточный экономический район	Горно-степная	Земледельческо-животноводческое	Мясо-молочное	Тонкорунное	Свиноводство	Птицеводство	Баранина, конина, шерсть, говядина, молоко, яйцо
Восточный экономический район	Горная	Земледельческо-животноводческое	Мясо-молочное	Тонкорунное	Свиноводство	Птицеводство	Баранина, конина, шерсть, говядина, молоко, яйцо

+ Расчеты проведены автором на основании стат. данных РК, 2010

Сезонность сельскохозяйственного производства определяет необходимость полной рабочей силы в течение года, что обуславливает комплексность в развитии растениеводства и животноводства. Поэтому рациональное использование сельскохозяйственных угодий предполагает соответствие структуры пашни производственному направлению предприятия, т.е. необходимо построение структуры, обеспечивающей агротехнически правильное чередование сельскохозяйственных культур, гарантирующий высокий уровень производства продукции как для товарных целей, так и кормовых (в животноводстве).

Критериями, определяющими рациональное построение структуры площадей в хозяйствах, являются:

– ведущие отрасли, соответствующие природно-климатическим условиям;

– в каждом хозяйстве есть смысл производить картофель и овощи, а где возможно – бахчи, фрукты, возделывать кормовые культуры для животноводства, набор которых должен способствовать повышению урожайностей ведущей культуры.

В перспективе проблема рационального использования сельскохозяйственных угодий должна решаться на основе формирования средне- и крупнотоварных производств. Это предполагает, во-первых, совершенствование размеров землепользования хозяйствующих

субъектов по природно-хозяйственным зонам, во вторых, восстановление и развитие животноводства, соответственно рекомендуемым условиям структурного размещения посевных площадей (табл. 2).

Таблица 2 – Структура посевных площадей сельскохозяйственных предприятий по экономическим районам, фактическая (2010 г.) и рекомендуемая (2020 г.)

Экономический район и область	Фактически сложившаяся					Выход кормов с 1 га посевной площади, ц корм ед	Рекомендуемая,					Выход кормов с 1 га посевной площади, ц корм ед
	Зерно и зерно-бобовые	в.т.ч пшеница	технические и масличные	картофель, овощи бахчи	кормовые культуры		зерно и зерно бобовые	в.т.ч пшеница	технические и масличные	картофель, овощи бахчи	кормовые культуры	
Северный												
Акмолинская	89.5	78.6	0.4	0.0	10.1	0.6	73	45	2	1	24	5.0-5.5
Костанайская	87.2	80.5	0.3	0.0	12.5	0.9	75	45	2	1	22	5.5-6.0
Павлодарская	63.7	43.9	5.2	0.1	31.1	0.6	73	40	2	1	24	5.0-5.5
С-Казахстан	87.8	77.8	2.0	0.0	10.1	0.8	75	45	2	1	22	5.5-6.0
Западный												
Актюбинская	84.9	48.1	1.1	0.0	14.0	0.3	60	35	-	1	39	4.0
Атырауская	75.0	18.8	0.0	25.0	0.0	-	-	-	-	-	-	-
З-Казахстан	89.8	36.6	1.5	0.0	8.7	0.5	60	35	-	1	39	4.5
Мангистауск	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	-	-	-	-	-	-	-
Восточный	64.2	41.7	21.2	0.2	14.3	1.9	65	35	11	3	21	6.5-7.5
Центральны	80.5	63.0	0.1	0.4	19.0	0.4	60	30	-	1	39	4.5
Южный												
Алматинская	63.4	34.1	13.1	0.4	23.1	3.5	63	30	6	3	28	7.5-8.0
Жамбылская	84.5	57.9	4.6	1.2	9.8	1.7	60	30	6	3	31	7.5-8.0
Кызылординс	71.4		0.7	0.1	27.8	2.1	60	-	-	3	37	5.0-5.5
Ю-Казахстан	56.1	8.1	22.4	1.2	20.3	2.1	60	30	15	3	22	7.5-8.0

К примеру, Восточный экономический район (Восточно-Казахстанская область) расположен в сухостепной, полупустынной, горной и предгорной зонах. В них формируются предприятия зерново-скотоводческого, зерново-масличного, скотоводческого (мясного) направлений; в овцеводстве –мясо-сального направления в полупустынной зоне.

В северных и восточных административных районах (так называемая предгорная зона) в хозяйствах зерново-скотоводческого и зерново-масличного направлений в структуре посевов до 65% занимают зерновые и зернобобовые, 11-12 % – масличные (подсолнечник) и до 20 % – кормовые культуры. В структуре зерновых культур до 40 % составляет пшеница (35 % от всей посевной площади). Выход кормов с 1 га посевной площади составит до 6.6-7.5 ц кормовых единиц.

В южных административных районах (полупустынная зона) в хозяйствах скотоводческого (мясного) и овцеводческого (мясо-сального) производственных направлений в структуре посевов до 38-40 % должны занимать кормовые культуры, до 55 % – зерновые и зернобобовые. Выход кормов с 1 га посевной площади – 3.0-3.5 ц. кормовых единиц.

В хозяйствах рисоводческо-скотоводческого типа необходимы 7-8 полные рисовые севообороты: в первом варианте рис в севообороте займет 57.2%, люцерна 28.6%, сидеральные пары – 14.2%, во втором варианте: рис – 62.5%, люцерна – 25%, сидеральные пары – 12.5%.

Расчеты показали, что при выше указанных вариантах структуры посевных площадей есть возможность увеличить выход кормов с 1 га, следовательно, увеличение поголовья скота (усл. голов) в сельскохозяйственных предприятиях в 2-0-2.5 раза, т.е. до 1.5 – 2.5 млн. усл. голов.

Приведенные расчеты по совершенствованию использования пашни в экономических районах на основе размещения и специализации отраслей сельского хозяйства, перспектив

развития животноводства позволили определить оптимальные параметры сельскохозяйственных формирований по производственным направлениям.

Внедрение рекомендуемых параметров сельскохозяйственных предприятий определит возможность совершенствования производственной структуры, установления рациональной специализации.

Литература

1. Курманбаев С.К. Совершенствование экономических отношений сельскохозяйственных предприятий Республики Казахстан. Монография. – Семей. – 2012 г.
2. Закон РК: «О собственности». Астана. – 2006
3. Закон РК: «О разгосударствлении и приватизации». Астана. – 2002 г.

МРНТИ: 68.75.13

С.К. Курманбаев, С.М. Сейлгази́на, К.Ю. Дербышев, Н.Ж. Есенгулова
НАО «Университет им. Шакарима г. Семей», seylgazina58@mail.ru

ОПЫТ ДАЛЬНЕЙШЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ФОРМ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

EXPERIENCE OF FURTHER IMPROVEMENT OF ORGANIZATIONAL FORMS OF AGRICULTURAL PRODUCTION

В обеспечении устойчивого развития АПК Казахстана большая роль принадлежит совершенствованию форм сельскохозяйственного производства. Осуществляемые в настоящее время и необходимые в будущем в этой области меры по совершенствованию форм сельскохозяйственного производства непосредственно связаны с формированием и развитием многоукладного сельского хозяйства, ставшего в период реформ 1990-х годов и после одним из главных направлений организационно-экономических преобразований в сельском хозяйстве. Основу того или иного уклада в сельском хозяйстве составляет форма собственности на землю и средства производства. Каждому укладу соответствует определенная форма хозяйствования, которая получает свое конкретное выражение в виде одного из типов предприятий – государственного, казенного, акционерного, кооперативного, частного.

Необходимость и целесообразность многоукладного сельского хозяйства определяется естественными основами сельскохозяйственного производства, для которых характерно широкое разнообразие природных условий, наличие особенностей у отдельных отраслей и культур, несовпадение желаний в интересах людей относительно форм и методов хозяйствования. В каждом конкретном случае, т.е. в зависимости от определенного сочетания перечисленных факторов.

Отсутствие многоукладности определялось монополией государственной собственности на землю и распределением собственности государства на преобладающую часть используемого в сельском хозяйстве имущества как путем ее реализации в форме государственных предприятий, так и путем огосударствления бывшей колхозно-кооперативной собственности на средства производства. Необходимая правовая основа для многоукладного сельского хозяйства была создана лишь в начале 1990-х годов с принятием законов Республики Казахстан, определивших равноправие различных видов собственности на землю и имущество.

Создание правовых и организационно-экономических предпосылок для различных организационных форм сельскохозяйственного производства является одним из немногих положительных результатов аграрных реформ, проведенных в 1990-е годы.

Многоукладность стала важнейшей особенностью сельского хозяйства Казахстана, как и на всей территории постсоветского пространства на рубеже XX и XXI веков. Она имеет более выраженный характер, чем в странах с традиционной рыночной экономикой. В этом находят свое проявление различия в системах организации сельскохозяйственного производства в предшествующий период.

В Республике Казахстан на 1.07.2007 года функционировали **сельскохозяйственные предприятия**, некоторые формы которых составляли основу аграрной экономики дореформенного периода, отсутствующие в странах с рыночной экономикой. Их насчитывалось 200812 единиц, в том числе так называемые **предприятия акционерного типа** (83 ед. или 0.04 %), которые отражают возникновение отсутствовавшего прежде права частной собственности на селе, но продолжают сохранять черты крупных хозяйств с коллективной организацией производства. Их не было и нет на Западе. К тому же в республике есть сельскохозяйственные предприятия, называемые **производственными кооперативами** (1234 ед. или 0.6%), которые по своей форме, производственным отношениям соответствуют колхозам, т.е. коллективным хозяйствам советского времени. И наконец, в ходе реформ сформировался новый для нас тип сельскохозяйственного предприятия, отсутствующий со времен коллективизации, основанный на частной собственности уклад в виде **крестьянских (фермерских) хозяйств**, представляющий как принято считать, основную форму организации сельскохозяйственного производства в странах с традиционной рыночной экономикой. Таких предприятий по республике на начало 2007 года насчитывалось 193 418 ед. или 96.3 %, со средним размером земельного участка 248 га.

Хотя в организации сельскохозяйственного производства в настоящее время в правовом отношении реализованы принципы равноправия различных форм хозяйствования и многоукладность стала реальной действительностью, сам по себе этот юридический факт мало что значит. Возможности и преимущества многоукладности остаются слабо реализованными. С одной стороны, сформирована оптимальная структура аграрной экономики по формам хозяйствования, а с другой – имеется немало нерешенных проблем в обеспечении эффективного функционирования составляющих ее укладов, будь то крупные коллективные предприятия с той или иной собственностью, крестьянские (фермерские) или личные подсобные хозяйства (именуемые хозяйствами населения). Такое положение обусловлено ошибочными решениями по формированию АПК, допущенными как в самом начале движения по пути к рыночным отношениям, так и на последующих этапах, когда требовалось существенным образом изменить акценты в проводимых аграрных преобразованиях, но и этого сделано не было.

В связи с этим, целью совершенствования организационных форм сельскохозяйственного производства, составляющих многоукладную аграрную экономику, является использование для устойчивого развития АПК резервов, которые связаны с более полным отражением в организационных формах и экономическом механизме хозяйствования особенностей различных отраслей и видов деятельности, отдельных территорий, сложившейся психологии людей, ресурсной обеспеченности и других факторов. Выбор форм хозяйствования следует осуществлять, ориентируясь на создание предпосылок для организации и ведения производства на основе не только современных, но и перспективных научно-технических достижений. При этом развитие многоукладной аграрной экономики должно осуществляться в соответствии с местными условиями.

В Казахстане, например, сильнее, чем в США и европейских странах, влияние факторов, определяющих предпочтительность коллективных форм хозяйствования, чего нельзя было не учитывать при формировании сельского хозяйства. В связи с этим не дало и не могло дать положительных результатов перенесение в казахстанские условия применяемых на западе форм и методов хозяйствования, базирующихся преимущественно на индивидуализме.

В обозримой перспективе основу многоукладной аграрной экономики Казахстана должны составлять крупнотоварные хозяйства с коллективными формами организации производства, обладающие рядом преимуществ экономического и социального плана.

«Хозяйство может истинно прогрессировать тогда, когда земля находится в общем пользовании и обрабатывается сообща» - писал академик А.Н. Энгельгардт, глубоко изучавший сельский быт и на основе этого сформировавший свое убеждение о преимуществе артельного хозяйства.

Крупные хозяйства более восприимчивы к научно-техническому прогрессу. У них больше возможностей противостоять неблагоприятным природным и экономическим факторам, решать вопросы социального развития села. Такие предприятия обладают сравнительно лучшими предпосылками к преодолению неблагоприятных условий антиаграрных рыночных отношений: последствий, вызванных устранением государства от поддержки сельского хозяйства и регулирования рынка в условиях сохранения монополизма структур, с которыми взаимодействуют производители; ошибочной приватизации и как следствие, отсутствия должной рыночной инфраструктуры и вообще цивилизованного экономического механизма рынка.

Применительно к Восточно-Казахстанской области нельзя не учитывать существующую длительное время общинную систему землепользования и сложившийся характер аграрного расселения в виде достаточно крупных населенных пунктов – альтернативы хуторской системе.

Более чем 60-летний советский период развития сельского хозяйства в стране, основанного на коллективных формах организации производства, еще более закрепил общинные традиции в аулах республики, что определяет весьма сдержанное сейчас отношение работников аграрной сферы к индивидуальным формам предпринимательства на селе.

Оказывают свое влияние на развитие сельского хозяйства сложившиеся за многие годы психология и проявляемое в той или иной форме желание значительного числа работников сельского хозяйства не брать на себя всю полноту ответственности за результаты производства. Немаловажное значение имели предпочтительность для многих сельских жителей работать сообща, устраивать свой быт, удовлетворять потребности в образовании, здравоохранении, культуре в рамках совместных поселений.

И с научных позиций, и с точки зрения практического решения задач сельского хозяйства, и с учетом исторической справедливости, необходимо реабилитировать оправдавшие себя крупнотоварные формы хозяйствования.

Накопленный в Казахстане, в России и других странах неоспоримый опыт преимуществ крупных коллективных хозяйств, представляет собой достояние всей человеческой цивилизации, использование которого может быть мощным подспорьем устойчивого аграрного развития и формирования на селе, отвечающих его требованиям, экономических, социальных и нравственных устоев.

За годы радикальных аграрных реформ производственный потенциал крупных сельскохозяйственных предприятий в Казахстане был существенно ослаблен или свергнут. Поэтому речь идет о восстановлении крупнотоварного сельскохозяйственного производства и последующем его устойчивом развитии. На этой основе могут функционировать государственные, кооперативные, акционированные предприятия. На изменение формы собственности была сделана основная политическая ставка при реорганизации колхозов и совхозов. Главное же заключается в том, чтобы обеспечить сочетание преимуществ крупного коллективного производства с личной заинтересованностью его работников.

Видимых положительных изменений в отношении к собственности работников акционерных предприятий и товариществ, а также созданных позднее на их базе сельскохозяйственных производственных кооперативов, не произошло. Напротив, контроль за использованием и сохранностью имущества ослаблен, практически утерян или существует формально. Слабо выражено экономическое обособление подразделений в

рамках предприятия, что не заинтересовывает работников и коллективы в рыночной деятельности.

Разнообразие условий ведения сельскохозяйственного производства на отдельных предприятиях, различия в уровне их развития, неодинаковая степень освоения экономических методов, разная адаптированность к рыночным отношениям – все это требует необходимости применения в каждом хозяйстве таких форм организации труда и его материального стимулирования, которые наиболее полно отвечают его условиям.

Заинтересованность работников и коллективов производственных и других подразделений предприятия в повышении результативности производства возрастает, если работники через коллективы производственных и других подразделений предприятия будут связаны общим интересом участия в распределении от них зависящих доходов по принципу пропорциональности вклада каждого субъекта. Другими словами, внутривозрастные производственные отношения в сельскохозяйственных предприятиях должны строиться на принципах самоуправления и хозяйственного расчета, что больше отвечает интересам подразделений предприятия.

Однако, на современном этапе восстановления АПК Республики Казахстан степень самостоятельности подразделений и полнота внутривозрастного расчета в сельскохозяйственных предприятиях различны и зависят от финансово-экономического состояния хозяйств, наличия квалифицированных кадров, уровня материально-технического обеспечения производства, специализации подразделений.

Даже в условиях полной самостоятельности подразделений внутривозрастный расчет может проявить свои возможности и преимущества, если в коллективных предприятиях должным образом реализуется личная заинтересованность каждого работника. Наряду с реализацией этого принципа, имеющего главенствующее значение, внутривозрастный экономический механизм должен отвечать следующим требованиям:

- сочетания интересов собственников, отдельных работников, их первичных коллективов и всего предприятия;
- применение единой системы одинаковых критериев и показателей оценки результатов деятельности всех субъектов взаимоотношений;
- обеспечение равных возможностей и одинаковых исходных условий для подразделений;
- направленность на получение не промежуточного результата, а массы прибыли в целом по предприятию;
- взаимная ответственность субъектов взаимоотношений, в том числе имущественная.

В современных условиях, по нашему мнению, важно совершенствовать внутривозрастные имущественные и земельные отношения с корректировкой элементов внутривозрастного землеустройства и нормативов экономического регулирования, включая их в общую систему.

Важнейшей тенденцией мирового сельского хозяйства является **развитие кооперации**. Указом Президента РК, имеющего силу Закона, от 5.10.1995 года, трудовому коллективу совхоза, членам колхоза было предоставлено право образовывать производственные коллективы, где имущественным взносом члена кооператива могло быть и право землепользования.

Крестьянские (фермерские) хозяйства в настоящее время являются интегрированными формированиями, обладающие свойствами крупных коллективных сельскохозяйственных предприятий, где владелец (семья) выступает одновременно как предприниматель, работник и потребитель.

Формирование и функционирование крестьянского (фермерского) хозяйства происходит под влиянием рыночных факторов спроса и предложения, уровня и соотношения цен, развития рыночной инфраструктуры и др. Влияние рыночных факторов тем больше, чем выше уровень товарности хозяйства. Дальнейшее развитие крестьянского

(фермерского) хозяйств как самостоятельного уклада в аграрной экономике предполагает рост его товарного значения. В связи с этим целесообразно увеличить размеры землепользования хозяйств, полнее учитывать требования компактного размещения земельных участков вблизи проживания владельцев крестьянских (фермерских) хозяйств.

Как важнейшее условие эффективного функционирования этой категории хозяйств должна развиваться их кооперация, особенно по таким направлениям, как-то: использование, ремонт и обслуживание техники; переработка и реализации сельскохозяйственной продукции; финансово-кредитные отношения.

Литература

1. Курманбаев С.К. Совершенствование экономических отношений сельскохозяйственных предприятий Республики Казахстан. Монография. Семей. 2.12.2012 г.
2. Закон РК: «О собственности». Астана, 2006
3. Закон РК: «О разгосударвлении и приватизации». Астана, 2002
4. Закон РК: О свободе хозяйственной деятельности и развитии предпринимательства. Астана, 2002
5. Закон РК: «О развитии конкуренции и ограничении монополистической деятельности». Астана, 2001.

МРНТИ: 68.31.02

С.К. Курманбаев, С. Шуканова, А.А. Ахметова
НАО «Университет имени Шакарима города Семей»

АГРОКЛИМАТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ СЕМЕЙСКОГО РЕГИОНА ПРИ ВОЗДЕЛЫВАНИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР

AGRICLIMATIC RESOURCES OF THE SEMEY REGION FOR CULTIVATION OF AGRICULTURAL CROPS

В начале рассмотрим тепловые ресурсы и теплообеспеченность растений четвертого сухого теплого агроклиматического района. Оценка ресурсов тепла и их распределение в Семейском регионе произведена по суммам положительных температур выше 10^0 , так как у большинства сельскохозяйственных культур период активной вегетации наиболее интенсивно протекает при температуре выше 10^0 . Сумма температур выше 10^0 составляет 2200-2700⁰. Продолжительность теплого периода с температурой выше 10^0 равна 135-150 дням. Гидротермический коэффициент (ГТК) равен 0.3-0.5. Сумма осадков за этот период составляет 100-140 мм. Безморозный период колеблется от 100 до 150 дней. Средняя, из наибольших декадных высот снежного покрова, на открытых участках не превышает 15-50 см. Устойчивый снежный покров залегает 100-150 дней. Сюда входят большая часть территории бывшего Жана-Семейского, а также Бескарагайского районов.

В этом полупустынном районе тепла вполне достаточно для вызревания большинства сельскохозяйственных культур, выращиваемых на этих территориях.

Лишь более требовательнее к теплу сорта позднеспелых культур (среднеспелые и позднеспелые сорта кукурузы, помидоров, сорго) не ежегодно обеспечены достаточным количеством тепла.

Периодом активной вегетации большинства сельскохозяйственных культур на территории региона является период со средней суточной температурой воздуха выше 10^0 . В земледельческих районах региона этот период составляет 130-145 дней. В отдельные годы даты начала и конца периода колеблются и продолжительность периода может отклоняться от средней многолетней до двух недель в ту или другую сторону (табл. 1).

Таблица 1 – Продолжительность безморозного периода (дни) и периода со средней суточной температурой воздуха выше 10⁰ различной обеспеченности

Продолжительность периода с температурой выше 10 ⁰								Продолжительность безморозного периода							
сред-няя	наиме-ньшая	обеспеченность (%)						сред-няя	наиме-ньшая	обеспеченность (%)					
		90	75	50	25	10	5			90	75	50	25	10	5
125	105	116	120	125	131	136	140	90	57	72	81	90	99	108	113
130	110	121	125	130	136	141	145	100	67	82	91	100	109	118	123
135	115	126	130	135	141	146	150	110	77	92	101	110	119	128	133
140	120	131	135	140	146	151	155	120	87	102	111	120	129	138	143
145	125	136	140	145	151	156	160	130	97	112	121	130	139	148	153
150	130	141	145	150	156	161	165	140	107	122	131	140	149	158	163
155	135	146	150	155	161	166	170	150	117	132	141	150	159	168	173
160	140	151	155	160	166	171	175	160	127	142	151	160	169	178	183
165	145	156	160	165	171	176	180								
170	150	161	165	170	176	181	185								

Период вегетации растений может сокращаться под влиянием весенних и осенних заморозков. В среднем многолетнем в земледельческих районах региона весенние заморозки прекращаются во второй половине мая, а осенние наступают в первой половине сентября.

В большинстве районов региона средняя многолетняя продолжительность безморозного периода на 10-30 дней меньше средней продолжительности периода с температурой выше 10⁰, т.е. возможного периода вегетации сельскохозяйственных культур. В отдельные годы длина безморозного периода и периода с температурой выше 10⁰ может значительно отличаться от средней многолетней величины.

В зависимости от местонахождения участков длина безморозного периода очень изменяется. Термические ресурсы вегетационного периода, выраженные в суммах активных температур выше 10⁰, колеблется по региону в среднем от 2000 до 3200⁰. В горных районах эта сумма менее 2000⁰.

В аномально теплые или холодные годы суммы активных температур значительно отклоняются от средних многолетних величин. Например, в районе со средней многолетней суммой 2000⁰ в очень холодные годы накапливается всего лишь 1459⁰ и, наоборот, в очень теплые эта сумма может достигать 2300⁰. В 80% лет здесь набирается не менее 1850⁰, один раз в десятилетие сумма температур по годам при оценке теплообеспеченности сельскохозяйственных культур необходимо учитывать вероятность этих сумм на той иной территории. Для дальнейшего возделывания культуры необходимо, чтобы она была обеспечена потребным количеством тепла в 8-9 годах из 10.

Расчеты теплообеспеченности основных сельскохозяйственных культур на территории региона в разрезе агроклиматических районов приведены в таблице 2.

Выводы:

В земледельческой зоне региона хорошо обеспечены теплом все ранние зерновые культуры (пшеница, рожь, ячмень, овес), а также гречиха, просо, горох, лен масличный, картофель, капуста, огурцы, раннеспелые и среднеспелые сорта подсолнечника, раннеспелые сорта кукурузы. Ежегодное созревание среднеспелых и позднеспелых сортов кукурузы обеспечено только на территории агроклиматического района У.

Приведенные в таблице 3 данные относятся к открытым ровным участкам. Однако в зависимости от местных условий термические ресурсы отдельных участков сельскохозяйственных полей, следовательно и теплообеспеченность сельскохозяйственных культур могут различаться.

Микроклиматические различия возникают под влиянием рельефа, почвы, агротехники возделывания, под влиянием примыкающих к участку водоемов, лесных участков и т.п.

При оценке термических ресурсов территории, кроме сумм температур, необходимо учитывать напряженность тепла, т.е. уровень средних температур воздуха (средних месячных или средних декадных). Эти данные можно взять в агроклиматических справочниках областей Казахстана.

Таблица 2 – Влияние местоположения на продолжительность безморозного периода

Местоположение	Продолжительность безморозного периода (дни)							
	1	11a	11б	111a	111б	1У	У	У1
Открытые ровные места, водоразделы, средняя часть склонов	< 112	< 102	92-126	< 99	96-133	99	124-153	< 102
Вершины холмов, верхние части склонов h = 50-100 м	< 122	< 112	< 102-136	< 109	< 106-143	109-160	134-163	< 112
Плоские вершины h = 20-50 м	< 117	< 107	97-131	< 104	< 101-138	< 104-155	< 129-158	< 107
Подножия и нижняя часть склонов с застоем холодного воздуха h = 0-15 м	< 97	< 87	77-111	< 84	< 81-118	< 84-135	< 109-138	< 87
Широкие долины и котловины с подтоком холодного воздуха со склонов	< 102	< 92	< 82-116	< 89	< 86-123	< 89-140	< 114-143	< 92
Побережье озер (площадь акватории более 10 км ²) до 0.5-1 км от берега	-	-	-	-	-	109-160	< 134-163	-
Долины больших рек	-	-	-	-	-	114-165	-	-

Таблица 3 – Теплообеспеченность некоторых сельскохозяйственных культур

Культура	Скороспелость	Период	Биологический минимум температуры		Температура		Потребность культур тепле	Обеспеченность культур теплом по агроклиматическим районам			
			начало роста	созревание	оптимальная	вредная		11	111	1У	У
Яровая пшеница	ранне-спелые	посев-воск	5	10			1530	100	100	100	
	средне-спелые	то же	10	10			1630	100	100	100	100-130
	поздне-спелые	то же	10	10	20	< 35	1860	90-100	90-100	100	100-115
Яровой ячмень	ранне-спелые	посев-воск	5	10			1380	100	100	100	
	средне-спелые	то же	10	10			1450	100	100	100	110-180
	поздне-спелые	то же	10	10	20	< 35	1550	100	100	100	100-155
Кукуруза	ранне-спелые	Посев-созрев	10	10			380				
	средне-спелые		10	10	20-24	-	500	95-115	95-115	100-115	135-185
	поздне-спелые		10	10			860	70-100	70-100	85-100	100-115
Просо	ранне-спелые	Посев-созрев	10	10			1400	100	100	100	
	средне-спелые		10	10	18-20	< 38-40	1470	100	100	100	100-130
	поздне-спелые		10	10			1575	85-100	85-100	100	100-115
Горох	ранне-спелые	Посев-созрев	5	10			1315	100-105	100-105	100-120	120-200
	средне-спелые		5	10	15-20	-	1440	100	100	100-105	105-160

	поздне спелые		5	10			1590	100	100		
Подсол- нечник	ранне спелые	Посев- созрев	7	10	20-25	-	1850	85-100 65-100 15-90	85-100 65-100 15-90	95-100 90-100 45-100	100-105
	средне-спелые		8	10			2000				100
	поздне спелые		8	10			2300				100
Карто- фель	ранне спелые	Посев- созрев	10	10			1200	100-105	100-105	100-120	120-190
	средне-спелые		10	10			1630	100	100	100	100-110
	поздне спелые		10	10			1860	80-100	80-100	100	100

Литература

1. Курманбаев С.К. Совершенствование экономических отношений сельскохозяйственных предприятий Республики Казахстан. Монография. Семей. – 2012 г.
2. Закон РК: «О собственности». Астана. – 2006 г.
3. Закон РК: «О разгосударствлении и приватизации». Астана. – 2002 г.
4. Закон РК: О свободе хозяйственной деятельности и развитии предпринимательства. Астана. – 2002 г.

ҒТАХР: 65.63.91

Н.Р. Муслимова, Б.К. Асенова, Г.Н. Нурымхан, Ф.Х. Смольникова, Б.А. Куандыкова
«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, muslimova.n.r@mail.ru

СҮТ САРЫСУЫНА ТАҒАМДЫҚ ҚҰНДЫЛЫҒЫ ЖОҒАРЫ ИТМҰРЫН ШӘРБӘТІН ҚОСУ АРҚЫЛЫ СУСЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖЕТІЛДІРУ

IMPROVING BEVERAGE TECHNOLOGY BY ADDING ROSEHIP SYRUP WITH HIGH NUTRITIONAL VALUE TO WHEY

Қазақстан Республикасының әлеуметтік және экономикалық даму бағытының негізі мемлекеттік саясатқа сай дұрыс тамақтану аймағында жоғары сапалы шикізат пен азық – түлік өнімдері көлемін ұлғайту және оның сапасы мен тағамдық қауыпсіздігін және экологиялық таза өнім алуды қадағалау болып табылады.

Осындай проблемалардың бірі – екіншілік өнім сүт сарысуын өндіріс орындарында тиімді қолдана білу. Сүт сарысуы – ірімшік және сыр өндіру кезінде алынатын екіншілік өнім болып табылады. Сүт сарысуының денсаулықты нығайтатын өнім ретінде негізгі тағамдық құндылығы салыстырмалы түрде, кейіннен қабылдана бастады. Біріншіден, сарысудың құрамында мүлдем май болмайды (яғни, сарысу – төмен калориялы), екіншіден – адам ағзасына өте пайдалы ақуыздармен байытылған. Сонымен қатар сарысу құрамындағы қант, ол – сүт қанты, адам ағзасына тез сінеді. Сарысу өте пайдалы және минералды заттарға бай болып келеді. Оның 94% судан, ал қалған 6% өмір сүруге қажетті бағалы компоненттердің көзі болып табылатын: лактоза, В тобының барлық дәрумендері, кальций, ақуыз, магний, калий, фосфор, пробиотикалық бактериялар, сонымен бірге сүт құрамындағы барлық микроэлементтер мен тұздардан тұрады.

Қоғамдық қайта өндіруді анықтайтын фактор бәсекелестік болып табылады. Ол бәсекелестік процеске қатысушыларды сұраныспен бейнеленетін қоғамдық қажеттілікті жылдам қанағаттандыруға, инвестицияны меңгеруге, ғылыми-техникалық процессті дамытуға, шығындарды азайтуға, сапаны көтеруге итермелейді. Осылайша бәсекелестік процеске қатысушылар іріктеліп, халықаралық еңбек бөлінісіндегі ұлттық экономиканың бәсекеге қабілетін көтереді [1].

Сүт сарысуының ақуыздық заттарын пайдалану, ақуыз жетіспейтін әр түрлі топтағы мекендерді қамтамасыз ету. Сарысудан ақуыздық заттарды бөліп алу, биологиялық және жоғары сападағы тамақтық бағалы ақуыз концентратын пайдалануға мүмкіндік береді. Сарысу белоктарының негізі олардың физикалық және химиялық қасиеттеріне байланысты болады.

Сүт сарысуын биологиялық жолмен өңдеу – оның тағамдық және азықтың бағалылығын арттырады. Сарысуды биологиялық жолмен өңдеудің бір жолы – лактозаны ферменттеу, гидролиз нәтижесінде глюкоза, галактоза, лактобиондық және сүт қышқылы, этанол түзіледі. Бұдан бөлек бактерияларды өсіріп, зең саңырауқұлақтары мен ашытқыларды, дәрумендерді микробтық жолмен синтездейтін, ферменттер, антибиотиктер алатын өнеркәсіпте кеңінен қолданылады.

Қазақстандағы бәсекенің қалыптасуы мен дамуы экономикалық өсудің негізгі шарты болып отыр. «Қазақстан-2030» даму Стратегиясы бәсекелестік нарықтарды құру, монополияға қарсы құралдарды реттеуді қамтамасыз етудің қажеттілігін атап көрсетеді.

Әлемдік нарықта қалыптасқан өнімді ұсыну мен оның сұранысына қатысты маркетингтік қағидалар қоғамның дамуына, тұтынушылардың талғамдарына, ұсыныстың артуына байланысты жаңа бағытта көрініс таба бастады.

Екіншілік сүт шикізатының құрамындағы негізгі және маңызды ақуыздар, липидтер (сүт майлары) және көмірсу (лактоза). Бұл негізгілерден бөлек оның құрамында: минералды тұздар, азотты қосылыстар, дәрумендер, ферменттер, гормондар, иммунды денелер, органикалық қышқылдар және тағы басқалары кездеседі.

Екіншілік сүт шикізатындағы сүт майының ерекшелігі оның жоғары дисперстілігі. Сүт майынан басқа майсыздандырылған сүт, сарысу және пахта құрамында фосфолипидтер (лецитин, кефалин, сфингомиелин) және стериндер(холестерин және эргостерин).Екіншілік сүт шикізатында минералды заттар органикалық және бейорганикалық күйде кездеседі. Оның минералды құрамына: калий, натрий, магний, кальций катиондары және лимон, фосфор, сүтті, тұзды, күкіртті, көмір қышқылдарының аниондары кеді. Арине сарысудың құрамында минералды заттар пахта мен майсыздандырылған сүттен қарағанда көлемі жағынан аз келеді, себебі тұздардың басым бөлігі негізгі өнімге кетеді (сыр, ірімшік, казеин).

Екіншілік сүт шикізатының құрамында микро және ультрамикрэлементтер кездеседі: темір, кобальт, мышьяк, йод, кремний, германий. Сонымен қатар оның құрамында суда еритін (С, В1, В2, В12, РР, пантотенді және аскорбин қышқылы) және майда еритін (А, D, E) дәрумендер бар. 1 кестеде сүт сарысуының құрылымы мен құндылығы келтірілген [2].

Кесте 1 – Сүт сарысуының құрылымы мен құндылығы

Көрсеткіштері	Сүт сарысуы		
	сыр сарысуы	ірімшіктік	казеиндік
Құрғақ зат, %	4,5-7,2	4,2-7,4	4,5-7,5
Сонымен қатар			
сүт майы	0,05-0,5	0,05-0,4	0,02-0,1
ақуыз	0,5-1,1	0,5-1,4	0,5-1,5
лактоза	3,9-4,9	3,2-5,1	3,5-5,2
Минералды тұздар	0,3-0,8	0,5-0,8	0,3-0,9
Қышқылдылығы, %	15-25	50-85	50-120
pH	6,3	4,4	4,3
Тығыздығы, кг/м ³	1018-1027	1019-1026	1020-1025

Сарысудың құрамындағы ақуыздар, сүт майы және лактоза өнеркәсіптік масштабта қолданылады. Сүтті май сарысудың құрамында 0,5% болады, оны сепаратордан өткізіп ірімшіктің кілегейін жасайды. Ірімшіктен алынатын кілегейдің басқа кілегейлерден айырмашылығы болмайды, тек 3-4% майсыздау болады, казеин болмайды. Лактоза – барлық көмірсулар секілді организмдегі энергияның көтеріліп, биохимиялық процестердің дұрыс жүруіне көмек береді. Организмге түскен лактоза толық сіңіп кетеді. Оның тәттілігі

сахарозадан 6 есе кем. Лактозаны қолдану ағзадағы холестериннің алмасуына жәрдем береді. Сары судың құрғақ затында басты компоненттері былай орналасқан (%): лактоза – 70%; ақуызды заттар – 14,5%; май – 7,5%; минералды тұздар – 8%. Сүт сары суындағы көміртектің негізі лактоза болып саналады (сүтті қант). Бұл – дисахарид, екі қалдықтан тұратын (d-глюкоза және d-галактоза) және спецификалық өнім болып табылады. Лактозадан басқа сүт сары суында аз мөлшерде бос күйде глюкоза, галактоза, арабиноза, лактулоза және полисахарид амилоид болады. Сары суда болатын азотты заттар ақуызды және ақуызды емес органикалық қосылыстар түрінде кездеседі. Сүт сары суындағы ақуызды 90 % альбумин және глобулиннен тұрады. Казеин – сүттің негізгі ақуызы, ол α - , β -, γ - фракцияларынан құралады, - олар сүт өніміне толығымен өтпейді, бұл уақытта γ -фракциясы казеиннің жалпы мөлшерінің 3-5 % құрайды, ол толығымен сүт сары суына өтеді. Сары судың ақуызындағы аминқышқылдары құрамы алмастырылмайтын аминқышқылдардан тұрады. Сүт сарысуында біраз мөлшерде органикалық қышқылдар бар (сүт, сірке, пропионды, құмырсқа, лимон қышқылы және т.б.). Лимон қышқылынан басқа органикалық қышқылдар сүтте және сүт сарысуында өсетін микроорганизмдер үшін жақсы қорек болады. Сүт сарысуындағы органикалық (0,1-0,4%) және бейорганикалық заттар (0,6-0,7%) қышқылдар калий, натрий, магний, кальций және т.б. кездеседі. Сонымен қатар (%) : K_2O – 30,3; Na_2O – 3.2; CaO – 20.1; MgO – 2.4; P_2O_5 – 22.4; Cl – 14.0; SO_3 – 2.6. Сүт сарысуында барлығы 30 дан астам түрлі макро және микроэлементтер бар, микроорганизмдерді өсіру үшін қоректік орта ретінде басқа субстраттарға қарағанда құрамында көбірек [3].

Органолептикалық әдіс-өнімдердің сапа көрсеткіштерін сезім мүшелерімен көру, иіскеу, ұстап сезу, есту, дәмін көру негізінде анықтау әдісі .

Бұндай бағалаудың дәлдігі мен мәндерінің нақтылығы қызметкердің біліктілігіне, қабілетіне, сонымен қатар талдауды жүргізу жағдайына байланысты. Тамақ өнімдерінің сапасын анықтағанда көру маңызды орын алады. Бағалау белгілі бір ретпен және қажетті шарттарды сақтай отырып жүргізіледі. Ең алдымен өнімнің сыртын қарайды және тауардың жол құжаты тексеріледі. Өнімді бағалаған кезде алдымен сыртқы түрін, қалпын, түсін, жылтырауын, мөлдірлігін және басқа қасиеттерін анықтайды. Иіскеу арқылы өнімнің иісін, хош иісін, букетін анықтайды. Иіс мұрын кеңістігінің жоғарғы бөлігінде орналасқан иіскеу рецепторлары қозғау кезінде анықталады. Ұстап сезу (тактиль) арқылы консистенцияны, температураны, өнімнің физикалық құрылымының ерекшелігін, ұнтақталу дәрежесін және т.б. кейбір қасиеттерін анықтайды. Консистенцияны өнімді қолмен ұстау арқылы, өнімді сұқ саусақ және бас бармақ арасында ысқылау арқылы, сонымен қатар күш салу арқылы-басу, тесу, кесу, жағу, шайнау, мұздатылған өнімдерді соғып көру арқылы анықтайды. Өнім сапасын бағалауда дәм және дәмді сезу ерекше орын алады. Дәм-бұл тілдің жоғарғы жағында шырышты қабатында орналасқан дәмдік рецепторлардың қозуынан пайда болатын сезім. Суда немесе сілекейде еритін заттар ғана дәм тудырады, ал дәмді сезуге сонымен қатар өнімнің консистенциясы мен иісі әсер етеді.

Органолептикалық бағалау кезінде өнімнің негізгі сапалық көрсеткіштерінің (сыртқы түрі, иісі, дәмі, консистенциясы) стандарт талаптарына сәйкестігін анықтадық. Сүт сарысуы негізінде дайындалған сусын стандарт пен нормативтік құқықтық актілер талаптарына сәйкес болуы тиіс. Органолептикалық сипаттамалары бойынша сүт сарысуынан дайындалған сусын 1-кестеде көрсетілген талаптарға сәйкес болуы тиіс. Сүт сарысуынан дайындалған сусынның органолептикалық көрсеткіштерін температурасы (22±2) °C болғанда көзбен шолу және органолептикалық жолмен анықтайды [4].

Кесте 2 – Сарысудан дайындалған сусынның органолептикалық көрсеткіштері

Көрсеткіштің атауы	Сипаттамасы		
	Сыртқы түрі мен консистенциясы	Дәмі мен иісі	Түрі
Екіншілік сүт шикізатынан жасалған сусын	жартылай мөлдір сұйықтық	итмұрын дәмі мен иісі бар ашыған сүт	массасы бойынша қызғылт – сары біркелкі

Қорыта келе екіншілік сүт өнімдеріне әр түрлі жемістер мен жидектер қоспасын қоса отырып, сарысудан алынған сусындардың тағамдық және энегетикалық құндылықтарын арттырып, олардың рецептурасын жаңартуды мақсат тұттық.

Әдебиеттер

1. Жидков В.Е. Развитие биотехнологических аспектов производства альтернативных вариантов тонизирующих напитков на основе молочного лактосодержащего сырья. Доклад дисс. доктора техн. наук. – Москва, 2001.
2. Патент Россия. №2303877. МПК А23 С 21/00 Способ производства кисломолочного напитка и кисломолочный напиток, полученный этим способом. – Оpubл.10.08.2007 г.
3. Сысоев М.Г., Манжесов В.И., Рыченкова И.Н., Полянский К.К. Технология сывороточного напитка, обогащенного растительными компонентами. Переработка молока, 2011, – № 11. – С. 48-49.
4. Официальный интернет-ресурс Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан – 2013. – [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: <http://mgov.kz/zhivotnovodstvo/> (дата обращения 02.02.2013).

МРНТИ: 65.29.03

**Н.Р Муслимова, Г.Н. Нұрымхан, Н.М. Мурасканова, Г.К Тулеубекова,
Л.М. Мухамеджпнова**

НАО «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ, Muraskanova_98@mail.ru

БҰРШАҚ ТҰҚЫМДАСТАР ҰНЫ ЖАСЫМЫҚ, НОҚАТ, ҮРМЕБҰРШАҚ ҰНДАРЫНЫҢ АДАМ АҒЗАСЫНА ПАЙДАСЫ

USEFUL PROPERTIES OF CHICKPEA FLOUR, LENTILS, BEANS FOR THE HUMAN BODY

Кіріспе

Дұрыс тамақтану адам денсаулығын жақсарту мен оны сақтаудың маңызды шарты болып табылады.

Асқазан жұмысын жақсарту бұл -дұрыс тамақтану мен қатар тағам рационында өсімдік шикізатынан алынатын, адам ағзасына қажетті дәрумендер мен макроэлементтерден тұратын табиғи ақуыздарды күнделікті өмірде қолдану болып табылады.

Адамның күнделікті өмірде тамақтану рационында қолданылатын ең маңызды тағам түрі – нан, нан-тоқаш өнімдері.

Нан адамның тамақтануында ерекше орын алатын жаппай тұтыну өнімі. Статистика бойынша нан тұтынудың күнделікті нормасы жан басына шаққанда 150-500 граммды құрайды. Бұл көрсеткіш адамның жасына, физикалық және ақыл-ой жүктемесінің дәрежесіне, тұрғылықты жерінің климаттық ерекшеліктеріне байланысты болады.

Нан өнімдері адамның тамақтану физиологиясында да маңызды рөл атқарады, өйткені ол сіңірілетін тағамға ас қорыту жүйесінің тиімді жұмысына ықпал ететін қолайлы консистенция мен құрылым береді [1].

Алайда, мемлекеттік стандарттар бойынша өндірілетін дәстүрлі нан өнімдерінің тағамдық құндылығы, өкінішке орай тамақтану ғылымының қазіргі заманғы талаптарына сәйкес келмейді. Мысалы: ақуыздар мен көмірсулардың қажетті балансының сақталмауы (көмірсулардың ақуыздар, диеталық талшықтар, дәрумендер мен минералдардан шамадан көп мөлшерде болуы) [2].

Табиғи өсімдік шикізатын пайдалану тағамдық және биологиялық құндылығын арттырып қана қоймай, нан-тоқаш өнімдерінің ассортиментін кеңейтуге, сондай-ақ астық

және астық өнімдері ресурстарын ұтымды пайдалануға мүмкіндік береді [3]. Сондықтан, нан мен нан-тоқаш өнімдерінің тұтыну деңгейі мен сұранысы, өндіру технологиясы, функционалды әрі тағамдық құндылығы жоғары болатын өнім ассортименттерін кеңейту мәселесі өзекті болып табылады.

Қазіргі уақытта, отандық және шетел ғалымдарының бұршақ тұқымдастар ұны және оны нан өнімдері рецептураларында қолдану жөнінде көптеген ғылыми еңбектерге талдау жасалынды.

Зерттеудің мақсаты: нан өнімін дайындау үшін негізгі шикізат көзі бола алатын бұршақ тұқымдастар дақылдары арасынан таңдау жасау, бұршақ тұқымдастар ұнының ерекшелігі мен адам ағзасына пайдасын анықтау.

Зерттеу нысаны: жасымық, ноқат, үрмебұршақ ұны

Өкінішке орай, аз компоненттерден тұратын дәстүрлі нан рецептурасынан пісірілген нан-тоқаш өнімдері адамның өміріне қажетті аминқышқылдар, дәрумендер мен микроэлементтерді толығымен толықтыра алмайды [4].

Біз, бұл өзекті мәселені ескере, бұршақ тұқымдастар және қарабидай ұнынан дәстүрлі емес нан өнімін өндіруді көздеп отырмыз. Бұл өнім ағзаға қажетті түрлі дәрумендер, аминқышқылдар мен микро-макроэлементтерге толы шикізаттардан дайындалынады. Негізгі шикізат көзі ретінде бұршақ тұқымдастар ұны (үрмебұршақ, жасымық, ноқат) мен қарабидай ұны болғандықтан, олардың адам ағзасына тигізетін пайдалы жақтарын зерделесек.

Үрмебұршақ ұны толық комплексті минералды дәрумендерге бай болуының нәтижесінде, адам организміне пайдасы зор. Үрмебұршақ ұнының құрамында жасұнық, қант, минералды витаминдер бар. Қант диабетімен ауыратын адамдарға үрмебұршақ ұны қауіпсіз, әрі пайдалы.

Үрмебұршақ ұнының пайдасы:

- Қан айналым жүйесінің жұмысын жақсартады;
- Асқазан жүйесін қалпына келтіреді;
- Токсиндерді адам ағзасынан шығарады;
- Жүрек бұлшықеттерін қатайтады;
- Қанды тазартады
- Қатерлі ісік ауруларына қарсы профилактика ретінде қолданылады (құрамында фосфор, кальций, селен және цинктен тұрады);
- Имунитетті жақсартады.

Қолдану аясы :

- В тобының витаминдері тері жасушаларын нәрлендіреді және жасушааралық метаболизмді жақсартады;
- мырыш пен мыс вирустар мен инфекциялармен күреседі, токсиндердің тіндерін тазартады;
- кальций терінің серпімділігі мен серпімділігін қамтамасыз ететін коллагеннің табиғи өндірілуіне көмектеседі;
- аз мөлшерде ұнда болатын К дәрумені көздің астындағы көгерулер мен шеңберлерді кетіруге көмектеседі;
- селен-қартаюды тоқтататын және қатерлі ісік ауруының алдын алатын өте құнды антиоксидант.

Медицинада үрмебұршақ ұны сыртқы қолданысқа да жарамды болып саналады. Терінің проблемалары, дақтар, жараларға, күйіктер мен тері ауруларына қарсы ем ретінде үрмебұршақ ұны қолданылады. Сонымен қатар үрмебұршақ ұнын кондитерлік, соустар мен бірінші тағамдар жасауда қолданады.

Бұршақ тұқымдастар дақылдарының бірі жасымық тағамдық құндылығы мен пайдасы бойынша жетекші орын алады, ал одан жасалған ұн да құнды өнім болып саналады.

Жасымық ұны аршылған жасымық бұршақтарын ұнтақтау арқылы алынады. Бұл ұн түрінде іс жүзінде май жоқ, ал өсімдік ақуызының үлесі 30% құрайды.

Жасымық ұны нан өнеркәсібінде және кондитерлік өнімдерде қолданылады. Жасымық ұнының 20% бидай ұнына қосылады, осылайша дайын өнімдегі ақуыз мөлшері 3% артады. Жасымық ұны ұзақ мерзімді сақтау өнімдерін дайындау үшін қолданылады.

Бұл ұн түрі экологиялық таза өнім, сондықтан ол денсаулыққа зиян келтіре алмайды.

Жасымық ұнынан жасалған өнімдердің пайдасы:

- Өсімдік ақуызы мен калийдің көп болуына байланысты адамдар үшін және жүректің жақсы жұмыс жасауына оң әсер етеді.

- Темір мен магнийдің құрамы гемопоз процесінің жақсы жұмыс жасауы үшін қажет.

- Сондай-ақ, жасымық ұны қант диабеті үшін пайдалы, өйткені бұршақ дақылдарының қасиеттері қандағы қантты төмендетеді.

- Жасымық гликемиялық индексі төмен тағамдарға жатады. Иммуитетті және метаболизмді жақсартады.

- Жасымық ұнында сүт бездерінің қатерлі ісігінің дамуына жол бермейтін ерекше заттар- исофлавоидтар бар.

- Организмнен токсиндерді шығарады.

- Витаминдік кешендердің жоғары мөлшері мен пайдалы минералдарды заттардан тұрады.

- Иммуитетті нығайтады.

Бұршақ тұқымдастар дақылдарына жататын ноқат ұнында арпа, бидай немесе қара бидай сияқты дәнді дақылдарда кездесетін глютен жоқ. Сондықтан өнім осы затқа аллергиясы бар адамдар үшін құнды (целиак ауруы). Бұл өнім қант диабетімен ауыратын науқастар үшін де құнды. Гликемиялық индексі төмен (35 бірлік) болуының арқасында ол қандағы балансын сақтайды. Ноқат ұнынан жасалған өнімдерді тұтыну арқылы салмақты қалыпты жағдайда ұстау оңай.

Ноқат ұнынан жасалған өнімдердің пайдасы:

- Дененің көгеруі, сынықтар, тері аурулары, жарақат алған кезде тіндердің қалпына келуіне ықпал етеді.

- Тыныс алу жүйесін, уролитияны, бауыр мен асқазан-ішек ауруларын емдеуге пайдалы.

- Витаминге бай минералды құрамы көру өткірлігін қалпына келтіруге, ерлердегі күшті арттыруға, менопауза кезінде әйелдердің денсаулығын сақтауға көмектеседі.

- Бала емізетін аналарға осы өнімнен алынған тағамдар асқазан жүйесін қалпына келтіруге, жүйке жүйесін тыныштандыруға көмектеседі

- Қарттарға тірек-қимыл жүйесін сақтау, остеопрроз, радикуит, артрит, депрессия сияқты ауруларға қарсы профилактикалық мақсатта қолдануға ұсынылады.

Қорытынды

Бұршақ тұқымдастар дақылдарының ассортиментін толықтай зерттей келе, нан өнімін дайындау үшін негізгі шикізат көзі бола алатын бірнеше дақыл түрлерін таңдап алдық.

Бұршақ тұқымдастар дәнді дақылдарының құрамы мен адам ағзасына пайдасын ғылыми техникалық әдеби көздеріне талдау жасалынды.

Бұршақ тұқымдастар ұнын нан-тоқаш өнімдеріне қосу арқылы нанның биологиялық құндылығын жоғарлатады. Бұршақ тұқымдастар ұнының адам ағзасына пайдасы зор. Бұршақ тұқымдастар ұны қант диабетімен ауыратын, диета ұстанатын адамдар үшін, бала емізетін аналарға осы өнімнен алынған тағамдар асқазан жүйесін қалпына келтіруге, жүйке жүйесін тыныштандыруға көмектеседі, қарттарға тірек-қимыл жүйесін сақтау, остеопрроз, радикуит, артрит, депрессия сияқты ауруларға қарсы профилактикалық мақсатта қолдануға ұсынылады.

Әдебиеттер

1. Экспертиза хлеба и хлебобулочных изделий. Качество и безопасность: Учеб.-справ. пособие / А.С. Романов, Н.И. Давыденко, Л.Н. Шатнюк, И.В. Матвеева, В.М. Позняковский; под общ. ред. В.М. Позняковского. – 2-е изд., испр. – Новосибирск: Сиб. унив. изд-во, 2007. – 278 с.
2. Шлеленко Л.А. Современный ассортимент хлебобулочных изделий для профилактического и лечебного питания // Хлебопечение России. 2004. – No 2. – С. 17.
3. Ауэрман Л.Я. Технология хлебопекарного производства / Л.Я. Ауэрман. – 9-е изд., перераб. И доп. – С.-Пб.: Профессия, 2005. – 416 с.
4. Ә.І Ізтаев, С.Б. Ермекбаев «Өсімдік шаруашылығы негізінде астықтану» Алматы, 2014, 218 б.

МРНТИ: 65.29.03

А.А. Ошанова

“Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті” КеАҚ, doni.oshanova@mail.ru

ПИТАТЕЛЬНЫЕ СВОЙСТВА И АСПЕКТЫ ЗДОРОВЬЯ БОБОВЫХ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В АЛЬТЕРНАТИВАХ ЙОГУРТУ НА РАСТИТЕЛЬНОЙ ОСНОВЕ

NUTRITIONAL PROPERTIES AND HEALTH ASPECTS OF LEGUMES AND THEIR USE IN PLANT-BASED YOGURT ALTERNATIVES

Сокращение выбросов парниковых газов было объявлено насущной целью остановить глобальное потепление и угрозу, которую оно представляет для общественного здравоохранения, продовольственной и водной безопасности и биоразнообразия. На животноводство приходится 14,5% антропогенных выбросов парниковых газов, а на молочное производство приходится 20% парниковых газов, производимых животноводством. Таким образом, сведение к минимуму потребления молочных продуктов и замена молочных продуктов альтернативными молочными продуктами на растительной основе могут обеспечить жизнеспособный путь сокращения выбросов парниковых газов. Эти экологические проблемы также отражаются на поведении потребителей, и хотя только 8% опрошенных потребителей сообщают, что придерживаются диеты, исключающей все продукты животного происхождения, 27% считают, что употребление большего количества белка растительного происхождения способствует экологически устойчивому и здоровому питанию. В то время как вкус остается основным фактором, определяющим выбор продуктов питания, 27% потребителей выбирают продукты питания с учетом экологической устойчивости. Другими важными факторами, определяющими выбор потребителей в пользу растительных молочных альтернатив, являются аллергия на белок коровьего молока и проблемы со здоровьем, распространяемые в основном популярными СМИ.

В то время как продажи молочного йогурта характеризуются застоєм или даже снижением производства, рынок альтернативных йогуртов на растительной основе сильно растет. Их популярность особенно высока среди молодых групп потребителей. Альтернативы йогурту на растительной основе воспринимаются потребителями как здоровые, натуральные и низкокалорийные. Однако низкое содержание белка и менее привлекательная текстура являются аспектами, которые повышают интерес к будущей рецептуре продукта. Существует большой разрыв в количестве потребителей, минимизирующих потребление молочных продуктов, и потребителей молочных альтернатив на растительной основе, поэтому альтернативы йогуртам на растительной основе обладают большим экономическим потенциалом.

Продовольственная и сельскохозяйственная организация поощряет потребление зернобобовых из-за благоприятного состава питательных веществ, экономической доступности и преимуществ для поддержания здоровья почвы, и играет важную роль в качестве источника белка. Поскольку бобовые технологически аналогичны соевым бобам, они идеально подходят для методов сухой экстракции и ферментации, обычно используемых в производстве йогуртов на основе сои. Следовательно, повышенное внимание к альтернативам йогурта на основе бобовых может привести к появлению дополнительных молочных альтернатив, обеспечивающих более широкий ассортимент продуктов и увеличивающих потребление бобовых во всем мире.

Текущая глобальная ситуация и сельскохозяйственные аспекты. Продовольственная и сельскохозяйственная организация определяет зернобобовые как сухие зерна, собранные из бобовых, и исключает бобовые, собранные в их зеленом состоянии, такие как зеленая фасоль или горох. Масличные культуры, такие как соя и арахис, и бобовые, такие как люцерна и клевер, которые выращиваются только для посевных и кормовых целей, также исключены из определения бобовых.

Восемью наиболее выращиваемыми бобовыми в мире являются сушеные бобы, сушеный горох, нут, коровий горох, чечевица, голубиный горох, боб садовый и люпин.

Бобовые можно выращивать в широком диапазоне почв и климатических условий, при этом крупнейшими производителями являются Индия, Канада, Мьянма, Китай и Европейский союз (ЕС). В глобальном масштабе зернобобовые играют лишь незначительную сельскохозяйственную роль, при этом почти в восемь раз больше пахотных земель используется для выращивания зерновых, чем для выращивания зернобобовых.

Одним из основных недостатков большинства растительных молочных альтернатив является их низкое содержание белка и неблагоприятный аминокислотный состав. В то время как растительные молочные альтернативы из древесных орехов или злаков часто содержат менее 1% белка, содержание белка в молочных альтернативах на основе сои ближе к содержанию коровьего молока. Это связано, во-первых, с естественным более низким содержанием белка в злаках и орехах по сравнению с бобовыми, а во-вторых, с уменьшением количества сырья из-за их более высокой стоимости. Для имитации вкуса во рту и структуры, обеспечиваемой нативным или кислотно-желированным белком в продуктах из крупного рогатого скота, часто используются наполнители, такие как мальтодекстрин, волокна, такие как инулин, и загустители, такие как геллан или камедь рожкового дерева. Потребление альтернативных молочных продуктов в качестве замены коровьего молока может создать риск дефицита белка, если потребители не знают о различиях в содержании белка в этих продуктах. Без адекватной компенсации могут возникнуть тяжелые заболевания, связанные с недостаточным питанием, такие как квашиоркор у маленьких детей [6].

Бобовые отличаются высоким содержанием белка, содержание которого колеблется от 20% до 36% в зависимости от вида и сорта, и являются относительно недорогими. Следовательно, используя бобовые или белковые концентраты, полученные из бобовых, можно получить молочные альтернативы с содержанием белка, сопоставимым с содержанием коровьего молока [5].

Качество белка варьируется в зависимости от вида бобовых, но, как правило, в бобовом белке относительно высокое содержание лизина, а ограничивающими аминокислотами являются либо триптофан, либо серосодержащие аминокислоты метионин и цистеин. Поглощение лизина через растительный белок очень низкое в странах, в которых злаки играют важную роль в поставке белка, поскольку лизин является лимитирующей аминокислотой почти во всех белках злаков. Благодаря сочетанию бобового и зернового белка в питании человека может быть обеспечено достаточное снабжение как лизином, так и серосодержащими аминокислотами.

Хотя бобовые являются очень полезным источником пищи из-за их высокого содержания белка и полезного состава жирных кислот, они также содержат различные

факторы, которые могут снизить их пищевую ценность, такие как лектины, ингибиторы ферментов, дубильные вещества, оксалаты или фитаты. Растительные лектины, представляют собой класс углеводсвязывающих белков и гликопротеинов, присутствующих в широком разнообразии растительной пищи, при этом злаки, бобовые и клубни демонстрируют самое высокое содержание лектина. При приеме внутрь лектины могут связываться с ворсинками кишечника, тем самым подавляя усвоение питательных веществ, и ослаблять плотные соединения клеток слизистой оболочки кишечника, тем самым вызывая повышенную проницаемость. При всасывании в кровоток лектины связываются с углеводными фрагментами на поверхности белков, вызывая агглютинацию клеток, например, эритроцитов. Лектины также проявляют антимикробную, противогрибковую, противовирусную и противоопухолевую активность. Содержание лектинов широко варьируется в зависимости от вида и сорта. В бобовых культурах соевые бобы демонстрируют исключительно высокий уровень лектинов, а бобы содержат умеренное количество, в то время как горох, нут, чечевица и бобы фаба обладают относительно низкой гемагглютинирующей активностью. Лектины восприимчивы к термической инактивации, и было показано, что приготовление бобовых снижает гемагглютинирующую активность на 93-99%.

Бобовые содержат фенольные соединения, такие как фенольные кислоты, полифенолы, лигнаны и флавоноиды, и представляют большой интерес из-за их многочисленных преимуществ для здоровья, таких как антимикробные, антиоксидантные и фитоэстрогенные свойства. В растениях фенольные соединения играют важную роль в защите от стрессов окружающей среды, ультрафиолетового света и патогенов, и их синтез регулируется стрессом [8]. Наиболее распространенными классами флавоноидов в бобовых являются флаванолы, флаваноны, флавоны, изофлавоны и антоцианидины. Распространенными фитоэстрогенами в бобовых являются генистеин, дайдзеин и куместрол, причем последний присутствует в более низких концентрациях, но обладает эстрогенной активностью в 30-100 раз выше, чем у других изофлавонов. Исследования показали, что более высокое потребление фитоэстрогенов с пищей коррелирует с более низкими показателями рака молочной железы и матки, а также сердечно-сосудистых заболеваний у женщин.

Другой важной группой физиологически активных соединений, содержащихся в бобовых, являются сапонины. Сапонины считались антипитательными факторами в 1950-х и 1960-х годах, поскольку было установлено, что они вызывают нарушение роста и вздутие живота у жвачных животных, проявляют гемолитическую активность при введении и могут образовывать комплексы с минералами, такими как железо, в пищеварительном тракте, снижая биодоступность этих минералов. Однако, поскольку были обнаружены многочисленные положительные эффекты для здоровья пищевых сапонинов, в настоящее время они считаются важными питательными факторами в бобовых. Поскольку сапонины представляют собой химически разнообразную группу соединений, не все вредные или нецелесообразные эффекты могут быть отнесены ко всем сапонином. Бобовые сапонины проявляют гипохолестеринемическую активность, образуя нерастворимые комплексы с холестерином, тем самым подавляя поглощение холестерина в тонком кишечнике. Сапонины также могут косвенно снижать уровень холестерина в крови, поскольку они связываются с желчными кислотами и увеличивают экскрецию фекальных желчных кислот, увеличивая *de novo* синтез желчных кислот из холестерина в печени. Активность сапонинов, снижающих уровень холестерина, была показана у крыс, кроликов и людей. Связывание сапонинов с холестерином также предотвращает окисление холестерина в атерогенные и канцерогенные оксистеролы. Однако использование сапонинов в более высокой концентрации ограничено, поскольку они придают горький вкус и терпкость.

В то время как альтернативы йогурту на основе бобовых являются новыми продуктами, ферментированные бобовые продукты уже давно включены во многие кухни по всему миру. Традиционные блюда из ферментированных бобов включают джоклу,

индийский ферментированный блин из риса и нута или бобов, индийскую кашу, приготовленную из ферментированных бобов фава и сафлора, угбу, нигерийскую приправу, приготовленную из ферментированных бобов локуса или других бобовых, и идли, приготовленный из ферментированных бобов черного грамма и риса. Все эти блюда ферментируются с использованием естественной микробиоты бобовых.

Ферментация бобовых может вызвать широкий спектр изменений в составе бобовых: деградацию антипитательных макро- и микрокомпонентов в результате микробного метаболизма или активности эндогенных ферментов, образование веществ, ингибирующих рост микробиоты, связанной с порчей, биологическое обогащение микробными метаболитами, изменения вкуса и пробиотический эффект.

Альтернативы йогурту на растительной основе, например, на основе сои и кокоса, были коммерчески доступны в течение многих лет, в то время как альтернативы йогурту на основе бобовых появились на рынке совсем недавно и остаются относительно редкими. Как и альтернативы молоку на основе бобовых, альтернативы йогурту могут быть изготовлены из водных экстрактов целых бобовых или из смеси предварительно экстрагированных бобовых белков, жира, воды и источника сахара для ферментации.

Традиционный молочный йогурт получает свою структуру из кислотообразующих казеиновых гелей. Белок коровьего молока состоит примерно на 80% из мицеллярного казеина и на 20% из сывороточных белков. К-казеин, субъединица белков казеина с высокогидрофильным С-концом, выступает с поверхности мицелл казеина, как «щетки», и запрещает агрегацию путем стерической стабилизации. При подкислении чистый заряд белка уменьшается, к-казеиновые «щетки» разрушаются, и электростатическое отталкивание между мицеллами казеина снижается, в то время как гидрофильное и электростатическое притяжение между мицеллами увеличивается. Таким образом, формируется трехмерная сеть казеиновых цепочек и кластеров.

В то время как кислотное гелеобразование казеина широко изучалось, исследования по гелеобразованию бобового белка привлекли научное внимание относительно недавно. Было показано, что предварительный нагрев белка в водном растворе при рН, далеком от изоэлектрической точки, приводит к разветвлению и предварительной агрегации белков в линейные и перколяционные сети в горохе и сое. Эта предварительная агрегация перед подкислением приводит к сокращению времени гелеобразования и получению гелей с более высоким модулем хранения (G'). Степень агрегации зависит от времени нагрева, температуры и концентрации белка. В исследованиях изолята белка гороха стадий нагрева 30 минут при 80°C и 1 час при 60 °C при концентрации белка 10 г/л было достаточно для получения гелей при последующем подкислении с помощью лабораторной ферментации. В исследовании с альтернативами йогурта на основе белка люпина сверхвысокая температурная обработка в течение 60 с при 140 °C 2% раствора изолята белка люпина перед ферментацией привела к получению гораздо более твердых йогуртов с более высокой вязкостью и меньшим синерезисом, чем простая пастеризация при 80 °C в течение 60 с.

Для получения йогурта из цельных зернобобовых с хорошими сенсорными свойствами, как и при производстве бобового молока, активность липоксигеназы должна быть подавлена с помощью этапов нагрева на ранних стадиях процесса. Кроме того, сообщалось, что обжарка и последующая очистка коровьего гороха и бобов мунг до замачивания привели к получению йогурта с гораздо более низким содержанием бобовых ароматов. В качестве альтернативы йогурту, приготовленному из люпина кампестриса, дикой формы люпина, которая обычно слишком горька для употребления в пищу человеком, замачивание семян в кипящем 0,5% растворе NaHCO перед очисткой и измельчением привело к получению продукта с приемлемыми сенсорными свойствами, более высоким содержанием белка, низким содержанием бобовых ароматов и полным устранением хинолизидиновых алкалоидов.

Для ферментации альтернативных йогуртов на основе бобовых успешно использовалась традиционная комбинация лабораторного стрептококка термофильный и лактобациллы болгарская палочка.

Хотя бобовые еще не получили широкого применения в качестве альтернативы йогурту на растительной основе, они обладают многими свойствами, которые делают их отличной альтернативой преобладающим в настоящее время на рынке йогуртам на основе сои, кокоса и миндаля. Бобовые богаты белком и, несмотря на низкое содержание серосодержащих аминокислот, из-за высокого содержания лизина они дополняют рацион, богатый злаками, и, следовательно, лишены этой аминокислоты. Бобовые также богаты фенольными кислотами, полифенолами, сапонинами и флавоноидами, которые могут быть полезны благодаря своим антиоксидантным, противовоспалительным и противораковым свойствам. С другой стороны, бобовые также содержат антипитательные факторы, такие как лектины, ингибиторы трипсина и фитаты, которые могут привести к снижению усвоения питательных веществ кишечником. Визин и каторжин, гликозиды, присутствующие в бобах фаба, могут вызывать гемолитическую анемию у восприимчивых людей. Некоторые антипитательные факторы, такие как ингибиторы трипсина, визин, кастрин и α -галактозиды, могут быть уменьшены или даже почти устранены путем ферментации, в то время как уровень полезных соединений, таких как изофлавоны и антиоксиданты, может быть увеличен. Однако эффект ферментации сильно зависит от штаммов, субстрата и условий ферментации. Необходимы дополнительные исследования, чтобы иметь возможность контролируемым образом влиять на компоненты пульса путем ферментации. В экспериментальных установках, а также в коммерчески доступных альтернативах йогурта на растительной основе бобовые оказались хорошо подходящими субстратами для молочнокислого брожения с использованием традиционных йогуртовых культур. Современные альтернативы йогуртам на растительной основе используют множество загустителей и стабилизаторов для достижения удовлетворительной текстуры. Дополнительные исследования желирующего поведения импульсных белков, вызванного кислотой и солью, могут привести к созданию альтернатив йогурту с «чистой этикеткой» с многообещающими рыночными перспективами.

Литература

1. Амбигайпалан, П., Гувер, Р., Доннер, Э., Лю, К., Джайсвал, С., Чиббар, Р., Нантанга, К. К. М. и Ситараман, К. (2011). Структура крахмалов бобов фаба, черной фасоли и бобов пинто на разных уровнях организации гранул и их физико-химические свойства. *Международное исследование пищевых продуктов*, 44(9), 2962-2974.
2. Аминиго, Э.Р., Мецгер, Л., и Лехтола, П.С. (2009). Биохимический состав и стабильность при хранении йогуртоподобного продукта из фасоли африканского ямса. *Международный журнал пищевой науки и техники*, 44(3), – 560-566.
3. Аоки, Т., Акаши, Т., и Аябе, С. И. (2000). Флавоноиды бобовых растений: структура, биологическая активность и биосинтез. *Журнал исследований растений*, 113(4), 475– 488.
4. Авилес-Гашиола, С., Чак-Эрнандес, С., и Серна Сальдивар, С.О. (2018). Методы инактивации ингибитора трипсина в бобовых: обзор. *Журнал пищевой науки*, 83(1), 17– 29.
5. Бойе, Дж., Заре, Ф., и Плетч, А. (2010). Бобовые белки: Обработка, характеристика, функциональные свойства и применение в продуктах питания и кормах. *Международное исследование пищевых продуктов*, 43(2), 414-431.
6. Карвалью, Н.Ф., Кенни, Р.Д., Каррингтон, П.Х., и Холл, Д.Э. (2001). Серьезная нехватка питательных веществ у малышей, вызванная альтернативами здоровому молоку. *Педиатрия*, 107(4).
7. Халупа-Кребздак, С., Лонг, К. Дж., и Борер, Б. М. (2018). Плотность питательных веществ и пищевая ценность молока и заменителей молока на растительной основе. *Международный молочный журнал*, 87, 84-92.

8. Коллинз-Буроу, Б.М., Буроу, М.Е., Дуонг, Б.Н., и МакЛаклан, Дж.А. (2000). Эстрогенная и антиэстрогенная активность флавоноидных фитохимических веществ посредством зависимых и независимых механизмов связывания эстрогеновых рецепторов. Питание и рак, 38(2), 229-244.
9. ВОЗ. (2018). Стандарты на ферментированное молоко. Кодекс Алиментариус, CXS 243-20, 1-12.
10. Холл, С., Хиллен, С., и Робинсон, Дж. Дж. (2017). Состав, пищевая ценность и польза для здоровья бобовых. Химия злаков, 94(1), 11-31.

IRSTI: 65.59.29

Zh. Satayeva, N. Dauylbayeva

S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, julduz.kaynar@mail.ru,
nuraydauylbaeva@mail.ru

SEMI-FINISHED MEAT PRODUCTS WITH CHICKEN, RICE FLOUR AND FLAX SEEDS

МЯСНЫЕ ПОЛУФАБРИКАТЫ С КУРИНЫМ МЯСОМ, РИСОВОЙ МУКОЙ И СЕМЕНАМИ ЛЬНА

The average annual production, trade and consumption of poultry meat in the world are growing at a high rate, and since the mid-80s the growth rate is 6% per year. According to experts, by 2020, poultry meat will take first place among the total meat consumption in the world. If in the 70s the world produced about 20 million tons of poultry meat, then in 1990 its production doubled, and by 2020 it will reach 120 million tons.

The average global consumption of poultry meat per capita has increased by 2 times over the past 15 years. The leader in poultry meat consumption is America (37 kg), Europe (18.7 kg). In Russia, according to 2008 data, this figure was 22.4 kg, which is about 33% of the total volume of meat consumed, while the recommended medical norm of a healthy diet is 80 kg of all meat per year per adult [1].

Poultry products are popular on all continents of the world. The consumption of poultry meat is not hindered by religious or ceremonial barriers. In addition to purely economic factors (as the cheapest), poultry meat is a healthy product, nutritious, safe and most affordable among other meat products.

Poultry meat has a high animal protein content and biological value. Poultry contains more protein and less tissue, in particular collagen than pork or beef. Due to its low-fat content and lower energy value, poultry meat is considered dietary. In addition, it is also a good source of minerals, potassium, calcium, phosphorus, sodium and iron.

Caloric content of chicken meat. Chicken meat is considered dietary. The number of calories in the product depends on how this or that part of the carcass is prepared: the lowest-calorie fillet is considered to have only 113 kcal, in hams 180 kcal, in the flesh without the skin-241 kcal.

Nutritional and energy value of ham: protein – 17.7%, fat – 15%, kcal – 205.8 per 100 g.

In 2019, there were 60 poultry farms in the Republic of Kazakhstan. In the egg direction, Kazakhstan fully provides the domestic market, more than 179 thousand tons of poultry meat were produced [1].

Today, the demand of the Kazakhstan market for poultry meat is about 250-300 thousand tons, of which only half of the market is occupied by products of domestic production.

In 2020, the most poultry meat was produced by the Almaty poultry farm of the company Alel-Agro – almost 47 thousand tons, the Ust-Kamenogorsk poultry farm – 29 thousand tons, Alatau-Kus-19 thousand tons and the poultry farm from the Almaty region Sary Bulak – 15 thousand tons. Thus, these companies together produced 110 thousand tons and control more than 55% of the poultry meat market in Kazakhstan [2].

Chicken legs are a part of the carcass, which is characterized by red meat. This is due to the presence of a large number of blood vessels. Since the chicken legs are the most active part of the bird, they are the toughest part. In comparison with the breast, the hams have much more fat.

Chicken legs are perfectly combined with various side dishes, such as fresh vegetables, nuts, rice, potatoes, and spices.

From the hams, can be prepared a huge number of meat dishes, such as a roll or julienne, you can twist the meat into minced meat and stick cutlets or prepare a hearty pie. Bake them in the oven with mushrooms and cheese or fry them in a pressure cooker, rolled in sesame seeds. One of the most common semi-finished meat products is meat sticks.

The growth in demand for semi-finished products increases annually by 10-15%, so manufacturers strive to diversify the range of products offered and improve their quality.

Since semi-finished products belong to particularly perishable products, increased requirements are imposed on their storage and transportation: storage, transportation and sale are carried out at a strictly fixed time. Semi-finished products are stored at +4 - +8°C, large-sized and packaged meat for no more than 48 hours, portioned – 36 hours, breaded and small-sized - 24 hours, including a third of the specified time under production conditions.

Let's consider several inventions on methods of obtaining semi-finished meat products.

The authors have developed a method for making a product that imitates crab meat [3]. The method includes preparing a fish dough, forming a tape, steaming, drying, cooling, forming a rope, forming an analogue of crab meat, cutting into sticks, boiling, cooling, packaging and freezing. A mixture of 1-8% acetic acid solution of chitosan and 1-8% aqueous solution of sodium alginate or carboxymethyl cellulose is taken as a structural. The invention allows to preserve the structure of crab sticks after thawing and when cutting and to increase the shelf life by 1.5-2 times.

Kazakh scientists have proposed functional moulded minced meat products for school meals. The objective of the invention is to develop a technology for the production of a new functional meat product and expand the range of specialized products for school meals in the form of high-readiness semi-finished products with high nutritional and biological value, following the needs of the body of schoolchildren on the principle of “sparing nutrition”. Natural chopped cutlet uses 20% replacement of the main raw material with a vegetable additive – pumpkin, seaweed, which are crushed, the semi-finished product is formed in the form of oval pointed flattened cutlets [4].

Bread, flour, cheese, milk powder, mustard powder, onion, cinnamon, turmeric, starch, salt, ground black pepper are added to the minced poultry meat used as a base for cutlet products such as cutlets, meatballs, rolls. The components of minced meat are taken in a certain quantitative ratio. Provides an improvement in the organoleptic properties of minced chicken, an increase in its shelf life [5].

Meat sticks are a natural semi-finished product. This paper proposes a recipe for meat sticks stuffed with chicken.

Poultry is washed in cold water. Cooked chicken meat is cut into small pieces and then chopped. Raw onions cut into small pieces, a chicken egg, salt, paprika, humeli-suneli and potato starch are added to the dishes with raw meat according to the recipe of the new product. All ingredients are thoroughly mixed. Hmeli-suneli will give meat sticks a special and unique taste, and paprika - color and pungency. Then small pieces are formed. Sprinkle with flax seeds on top. Flax seeds are very healthy and will give the product an unusual taste. Flaxseed is mainly used for food in a crushed form. In addition, the seeds form mucus when they swell. It remains on the mucous membranes, thereby protecting them from irritation by harmful substances from food.

Rice flour is used for a variety of culinary purposes and it is popular for making noodles in

Asian countries. It can also be used as a thickening agent in sauces, as a breading agent for fried foods and as a base for various baked goods.

Meat sticks are breaded in rice flour, because rice flour is rich in proteins, vitamins, minerals and antioxidants, while it does not contain gluten. It has a complex effect on health, providing prevention of the most dangerous diseases of the cardiovascular and endocrine systems, as well as cancer. Flour can be safely added to the diet of people of all ages, including children of the first years of life [6].

The breading acts as a protective shell that prevent the evaporation of liquid from the food, helps to preserve the juiciness of the finished dish, to keep the shape of the food and to add new flavors to familiar dishes. Next, the semi-finished product is baked at a temperature of 180°C for 40-45 minutes. They are usually served with mayonnaise or ketchup.

Rice flour is used for a variety of culinary purposes and is popular for making noodles in Asian countries. It can also be used as a thickener in sauces, as a breading agent for fried foods, and as a base for various baked goods.

The calorie content is an important indicator of the nutritional value of food, expressed in kilocalories (kcal) or kilojoules (kJ). One kilocalorie is equal to 4.184 kilojoules (kJ), the energy value of proteins is 4.0 kcal. Usually, it is calculated per 100 g of the edible part of the food product, to determine the energy value of the product, you should know its chemical composition.

During the study of the chemical parameters in the chicken sticks, the main elements in the content are sodium, phosphorus, vitamin A. The increased content of protein and indispensable amino acids indicates the possibility of replacing animal protein. All selected components of plant origin not only have a beneficial effect on the human body due to their chemical composition but also contribute to improving the WHC of finished semi-finished products through the introduction, enhancing the taste and aroma, which is very important due to the decreased sensitivity of taste buds with age.

The main organoleptic and physicochemical characteristics of the developed chicken meat stick breaded with rice flour and flax seeds are shown in table 1.

Table 1 – Organoleptic characteristics and physicochemical indicators of meat sticks

Indicators	Characteristics
The appearance and consistency	Heterogeneous and dense, juicy, soft, non-crumblly
Taste and smell	Without extraneous uncharacteristic taste, moderately salty and there is a pronounced taste of khmeli-suneli; a pleasant, characteristic of the incoming ingredients and a light aroma of flax
Color	Matches the color of the incoming ingredients
Water, g	53
Fats, g	13,6
Proteins, g	24,5
Mineral substances, g	8,8

Natural and chopped semi-finished products in case of doubt about their freshness are subjected to a set of tests provided to assess the degree of freshness of meat.

The calculation of the cost of chicken sticks was carried out, for 1000 g it was 822.95 tenge. For the current market, the price for 1 kg is approximately average.

The main criteria in the development of new recipes are the balance of nutrients, high consumer quality of the finished product, as well as the ability to diversify the taste, expand the range of products while maintaining the relatively high quality of the finished product at a low market value.

To ensure adequate nutrition of the population in the conditions of the modern rhythm of life, the most rational direction is the development and production of minced semi-finished products from poultry meat with the addition of vegetable components.

References

- 1 Обзор рынка мяса птицы государств – членов Евразийского экономического союза. (http://www.eurasiancommission.org/ru/act/prom_i_agroprom/dep_agroprom/sensitive_products/Documents).
- 2 In Business. (<https://inbusiness.kz/ru/news/ptiche-myaso-zamahnulos-na-vzlet>).
- 3 Способ приготовления продукта “Крабовое мясо” [Текст]: пат. 2280389С1 Рос. Федерация МПК С А23L1/16 Проскура Д.Ю., Дерябин А.А., Ким И.Н., Артюхов И.Л.; заявитель и патентообладатель Федеральное государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования Дальневосточный государственный технический рыбохозяйственный университет (RU) – RU 2280389; заявл. 01.11.05; опубл. 27.07.06.
- 4 Способ производства функционального мясного продукта для школьного питания [Текст]: пат. 429700 А4(11)29700 Респ. Казахстан МПК А23L 1/31 А23L 1/314 А23L 1/317 Таева А.М., Петченко В.И., Петченко А.А.; заявитель и патентообладатель АО «Алматинский технологический университет»; заявл. 31.03.14; опубл. 15.04.15, Бюл. № 4.
- 5 Способ получения рыбного полуфабриката [Текст]: пат 2565228 МПК С1 А23L1/325 Титова И.М., Белова М.П.; заявитель и патентообладатель Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования "Калининградский государственный технический университет" (RU) – №2014126007/13; заявл. 26.06.14; опубл. 20.10.15.
- 6 Рогов И.А., Забашта А.Г., Казюлин Г.П. Общая технология мяса и мясопродуктов [Текст]: учеб. для вузов / Рогов И.А. - М.: Колос, 2000. – С. 174-180.

МРНТИ: 65.63.37

**Ф.Х. Смольникова, Б.К. Асенова, Г.К. Наурзбаева, Г.Н. Нурымхан, Н.Р. Муслимова,
Г.К. Толеубекова**

НАО «Университет имени Шакарима города Семей,
smolnikovafarida@mail.ru, asenova.1958@mail.ru

СЛИВОЧНОЕ МАСЛО С РАСТИТЕЛЬНО-ЖИРОВОЙ ЭМУЛЬСИЕЙ

BUTTER WITH VEGETABLE-FAT EMULSION

Темпы производства сливочного масла в Казахстане растут. За 2021 год производство масла в стране выросло почти в треть раз. Большинство употребляемой продукции казахстанцами приходится на отечественного производителя [1].

Лидерами по производству сливочного масла являются предприятия «Масло-дел», «Молпродукт». В На казахстанском рынке основные виды масла – шоколадное, крестьянское, бутербродное. В тоже время наряду со спросом на данный продукт, одной из актуальных проблем является расширение ассортимента продукции. В связи с этим важной задачей является создание новых видов сливочного масла, имеющих повышенную, биологическую ценность.

Целью научно-исследовательской работы являлось создание нового масляного продукта, обогащенного полиненасыщенными жирными кислотами, витаминами, минеральными веществами. Разработка технологии растительно-жировой эмульсии и сливочного масла с ее использованием осуществлялась в лаборатории «Технология продовольственных продуктов» НАО «Университет имени Шакарима города Семе».

Сливочное масло это липидный продукт, важным является его жирнокислотный состав. Особую роль в этом играют полиненасыщенные жирные кислоты. Полиненасыщенные жирные кислоты являются одними из необходимых веществ, которые имеют ряд полезных свойств для организма человека, например, борются с «плохим

холестерином». Полиненасыщенные жирные кислоты в большом количестве содержатся в растительных маслах, но особое значение имеют омега 3 кислоты. Одним из богатых источников омега 3 кислот является льняное масло. Поэтому при разработке нового вида сливочного масла было предложено ввести льняное масло, как источник омега 3 кислот, облепиховое масло – источник витамина А, С, масло зародышей пшеницы – источник витамина Е.

Содержание природных антиоксидантов, витаминов С, Е в растительных компонентах, позволяют повысить хранимоспособность масла. В данном направлении проведены многочисленные исследования.

Повысить биологическую ценность сливочного масла возможно через обогащение его чистыми культурами молочнокислых бактерий. Как правило, при производстве сливочного масла введение заквасочных культур возможно непосредственно в сливки во время созревания масла или же введение заквасочных культур непосредственно в пласт масла.

В качестве молочнокислых культур было предложено ввести закваску «ЭМ Курунгу». Это симбиотический вид закваски, который содержит лактобактерии, дрожжи, пропионовокислые бактерии.

Введение закваски позволяет обогатить продукт пробиотическими культурами, придать маслу специфический аромат и вкус.

Важным компонентом являются минеральные вещества и витамины. Большим кладезем данных нутриентов является пыльца цветочная. Это уникальный продукт, который в своем составе содержит незаменимые аминокислоты, минеральные вещества, витамины и другие вещества [2].

Одним из составляющих компонентов сливочного масла является растительно-жировая эмульсия.

В состав растительно-жировой эмульсии входили следующие компоненты (%): морковный жмых 21,01, цветочная пыльца – 4,8, пахта сухая – 28,9, эмульгатор «Лецитин - 0,8, масло зародышей пшеницы – 4,8, масло облепиховое – 4,8, масло льняное – 12,0, вода – 22,89 [3].

Были проведены исследования по влиянию растительно-жировой эмульсии на состав сливочного масла.

В таблице 1 приведена пищевая ценность сливочного масла с растительно-жировой эмульсией в сравнении с контрольным образцом.

Таблица 1 – Пищевая ценность сливочного масла, растительно-жировой эмульсии, масла «Бутербродного»

Показатели	Контроль (масло «Бутербродное»)	Растительно-жировая эмульсия, г	Масло сливочное, г
Жиры, г/100 г	61,50	27,08±0,06	59,3±0,06
Белки, г/100 г	2,50	14,05±0,13	5,80±0,13
Углеводы, г/100 г	1,70	26,39±0,6	11,40±0,6
Зола, г/100 г	0,60	2,81±0,01	1,10±0,01
Влага, г/100 г	35,00	29,67±0,04	22,4±0,04
Энергетическая ценность, ккал	566	405, 48	631

Данные из таблицы показывают, что растительно-жировая эмульсия увеличивает количество углеводов, понижает количество жиров, увеличивает количество белков, улучшает показатели хранимоспособности масла, оказывает ощутимое влияние на питательную ценность.

Немаловажным моментом имеет в производстве сливочного масла его органолептические показатели, термостойкость масла. В таблице 2 приведена сравнительная характеристика сливочного масла с контрольным образцом.

Таблица 2 – Физико-химические показатели масла

Наименование	Контроль (масло «Бутербродное»)	Масло сливочное
Кислотное число мг КОН/г	0,5	0,3
Перекисное число, мэкВ/кг	1,53±0,12	1,41±0,12
Термостойкость масла	0,86	0,9
Титруемая кислотность молочной плазмы масла, °Т	33	45

Масло сливочное имеет меньшие значения перекисного и кислотного числа по сравнению с контрольным образцом, это говорит о том, что компоненты сливочного масла обладают антиоксидантной активностью и снижают значения данных чисел.

Термостойкость сливочного масла также выше, что вызвано более высокими прочностными характеристиками и внутренними связями, которые создают ингредиенты масла. Титруемая кислотность молочной плазмы также возросла из-за введения молочнокислой закваски «ЭМ-Курунга».

Результаты проведенных исследований позволили сделать вывод, что растительно-жировая эмульсия, закваска позволяют улучшить пищевую ценность, физико-химические показатели сливочного масла.

Литература

1. energyprom.kz.
2. Дубцова Е.А., Комиссаренко И.А. Цветочная пыльца и перга: биологическое действие и возможность применения у пожилых//Клиническая геронтология, № 1, 2007, с. 50-52.
3. Патент РК № 5615. Способ получения сливочного масляного продукта. Оpubл. 04.12.2020

МРНТИ: 84.01.14

М.А.Токтарова

«Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті» КеАҚ, madinatoktarova@mail.ru

ТАУАРЛАРҒА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМА ЖҮРГІЗУДІҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

PREREQUISITES FOR THE ENVIRONMENTAL ASSESSMENT OF GOODS

Тауарларға экологиялық сараптама жүргізу бұл тауарлардың экологиялық қасиеттерін бағалау. Осы қасиеттердің қоршаған ортаға әсерін анықтау үшін мамандар тексеріс жүргізеді.

«Қоршаған орта» термині сын есім ретінде «экология» терминінен алынған. «Экология – жануарлар, өсімдіктер, микроорганизмдердің өздері мен қоршаған орта арасындағы байланысын зерттейтін ғылым».

Қоршаған ортаға әсерді бағалаудың мақсаты тауарларды тұтыну (пайдалану) кезінде қоршаған ортаның ластануының алдын алу, сонымен қатар қоршаған орта үшін адамдар үшін қауіпсіздікті қамтамасыз ету болып табылады.

Экологияның маңызды міндеті – қоршаған ортаға антропогендік әсерді анықтау. Антропогендік факторлардың бірі – адамның өмірін қамтамасыз ету үшін пайдаланатын өнім (заттар). Бұл өнімдердің кейбіреулері өндіріс кезеңінде қоршаған ортаға зиянды әсер етеді, ал басқалары – сақтау, тасымалдау, сатуға дайындау, тұтыну (пайдалану) кезінде, сонымен бірге, барлығын жою кезінде. Іс жүзінде барлық өндірілетін және тұтынылатын тауарлар қоршаған ортаға көп немесе аз әсер етеді, бірақ әр түрлі тауарлар үшін бұл әсер ету дәрежесі бірдей емес. Қоршаған ортаға әсер ету дәрежесін анықтау және оған белгілі бір тұтыну тауарларының кері әсерін болдырмау экологиялық сараптаманың негізгі міндеті болып табылады [1].

Экологиялық сараптаманың негізгі міндеті – экологиялық қауіпті, қайта өңделмейтін өнімді (тұтыну тауарларын) өндіруге және Қазақстанға әкелуге жол бермеу.

Тауарлардың экологиялық қасиеттері – бұл тұтыну процесінде тауарлардың адамға және қоршаған ортаға әсері. Бұл тек тікелей тұтынуды ғана емес, сонымен бірге барлық байланысты операцияларды (сақтау, тасымалдау, түсіру, тиеу және т.б.) ескереді.

Өнімнің адам-тұтынушыға қоршаған ортаға әсері көбінесе жанама сипатта болады, кейде қоршаған ортаға жағымсыз әсерлер немесе қайтымсыз өзгерістер әкеледі. Алайда, адам-өнім-қоршаған орта жүйесіне кіретін тұтынушы, ең алдымен, жұмыс пен демалу процесінде тікелей осы әсерге тап болады [2].

Өнім сапасының экологиялық көрсеткіштері өнімнің әсер ету сипаттамаларын көрсететін көрсеткіштердің екі негізгі тобын қамтиды: қоршаған ортаға және заттық-кеңістіктік ортаға әсері.

Қоршаған ортаға әсерді бағалаудың міндеттері:

- қоршаған ортаға қауіпті және ықтимал қауіпті тауарлардың түрлерін белгілеу;
- тұтыну тауарларын қоршаған ортаға теріс әсер ету деңгейі бойынша бағалау;
- тауарлардың технологиялық циклінің әртүрлі кезеңдерінде пайда болатын ластаушы заттардың шекті рұқсат етілген концентрациясын анықтау;
- тауарлардың экологиялық қасиеттеріне сараптамалық бағалау әдістерін әзірлеу және қолдану;
- қоршаған орта қасиеттерінің белгіленген стандарттарға сәйкестігін растау.

Тауарлардың қоршаған ортаға зиянды әсері атмосфераның, топырақтың, судың, сондай-ақ қоршаған ортаның тауарлармен, оның ішінде тамақ өнімдерімен ластану түрінде көрінеді. Өз кезегінде ластанған орта адам өміріне қауіпті. Адамдарға қауіпті болдырмау және қауіпсіз қоршаған ортаны қамтамасыз ету үшін өнімді өндіріске шығару кезінде, сондай-ақ оларды шығару, сату және пайдалану кезінде қоршаған ортаға әсерді бағалауды талап ететін тауарлардың экологиялық қасиеттеріне қойылатын талаптар белгіленуі керек [3].

Тауарларға экологиялық сараптама – тауарлардың қоршаған ортаға зиянды әсерін сарапшының бағалауы.

ҚР Конституциясында адаммен байланысты үш экологиялық құқық бекітілген:

- қолайлы ортаға құқық;
- оның жағдайы туралы сенімді ақпарат алу құқығы;
- экологиялық бұзушылықтар арқылы денсаулыққа немесе мүлікке келтірілген зиянды өтеу құқығы.

Экологиялық көрсеткіш – тауарлардың қоршаған ортаға зиянды әсер ету дәрежесінің сандық және сапалық сипаттамасы.

Тауар сараптама әдісі – тауарларды сараптамалық бағалаудың соңғы нәтижелеріне қол жеткізу тәсілі. Қолданылатын өлшеу құралдарына байланысты барлық әдістер топтарға, кіші топтарға және түрлерге бөлінеді.

Тауар сараптамасы әдістері екі топқа бөлінеді: объективті және эвристикалық. Объективті әдістер – өлшеу (өлшеу әдістері) немесе белгіленген талаптардан қандай да бір сәйкессіздіктерді, істен шығуларды, ауытқуларды тіркеу жолымен тауарлардың сипаттамаларын анықтауға негізделген әдістер. Эвристикалық әдістер - соңғы нәтижелерге қол жеткізу үшін теориялық зерттеулердің логикалық тәсілдері мен әдістемелік ережелерінің жиынтығына негізделген әдістер[4].

Әр топ өз кезегінде түрлерге бөлінеді:

- Өлшеу әдістері – техникалық құрылғылардың көмегімен сапа көрсеткіштерінің нақты мәндерін анықтау (өлшеу) әдістері.
- Классикалық әдістер XVII-XXғғ. әзірленген және қазіргі кезеңдегі маңызын жоғалтпаған физикалық және химиялық әдістер. Классикалық әдістердің ерекшелігі жойғыш операциялардың басым болуы, көп жағдайда үлгіні соңғы нәтижені анықтауға ұзақ дайындау, салыстырмалы төмен сезімталдық және өлшеу дәлдігі болып табылады.
- Қазіргі заманғы әдістер классикалық жоғары сезімталдықтан, сынақтарды өткізуге аз уақыт шығындарын жұмсаумен ерекшеленеді.

Ең көп таралған заманауи әдістер – хроматографиялық, спектральды, фотоэлектрметриялық, потенциметриялық, рефрактометриялық, реологиялық және микроскопиялық.

Тіркеу әдісі – тауарларды қабылдау және сақтау кезінде сараптамалық бағалаудың ең көп таралған әдістерінің бірі.

Органолептикалық әдістер – сезім мүшелерінің көмегімен сапа көрсеткіштерінің мәнін анықтау әдістері. Оларға күрделі физиологиялық-психологиялық негіздер тән, бұл осы әдістердің субъективизмін алдын ала анықтайды.

Тамақ өнімдерін зерттеуші Т.Н. Парамонмен бірге 250-ден астам адамның дәм сезгіштігіне жүргізген талдауында тексерушілердің 70%-ында ғана дәмнің дұрыс сезімі болғанын көрсетті. Шамамен 25% зерттелген тұзды қышқыл дәмімен шатастырды.

"Дәмдік" дальтонизмнің көріністері шамамен тексерілгендердің 5-10% (жасына, жынысына және өмір салтына байланысты) құраған.

Жасына байланысты органолептикалық сезім адамдардың көпшілігінде пайда болады. Мысалы, 35-50 жастағы сауда қызметкерлерінің топтарында дәмнің дұрыс сезімі тек 25% адамда болды, шамамен 40% тұзды және қышқыл дәмдерді шатастырды; 20-30 жастағы тексерілгендер топтарында 50% дерлік дәмін дұрыс қабылдады, ал 20% дәмдерді шатастырды.

Сарапшылар сұрау әдістері мен техникасын да пайдаланады. Сауалнама шарттарына қойылатын жалпы талаптар:

– сұралушы мен сауалнама жүргізетін арасында ізгі байланыс орнату арқылы сарапшының қызығушылығын тудыратын сауалнаманың қолайлы психологиялық жағдайы;

– жұмыс тобы мүшелерінің немесе басқа сарапшылардың пікірін сарапшыға саналы немесе ессіз таңу мүмкіндігін болдырмау;

– сарапшының шығарылған бағалар оған қолайсыз мақсаттарда пайдаланылмайтындығына сенімділігін қамтамасыз ету; жекелеген жағдайларда сарапшының бағалауы туралы ақпараттың құпиялылығы туралы шарт қойылуы мүмкін;

– сарапшылардың тек шығармашылық, неғұрлым күрделі бағалау операцияларын орындау және жұмыс тобының техникалық персоналына қосалқы есептік, графикалық, басқа да операцияларды беру жолымен сұраудың оңтайлы еңбек сыйымдылығын құру және қолдау;

– жалпы қабылданған терминдерді пайдалану, мүмкіндігінше стандартталған, ал олар болмаған жағдайда жаңа немесе бір мағыналы емес қолданылатын терминдерді түсіндіру.

Экологиялық сараптама есебі – сараптамалық комиссия мүшелері тізімінің көпшілігімен мақұлданған, экономикалық, болмаса, өзге де қызметтің немесе өзге де сараптама объектілерінің қоршаған ортаға әсері және олардың іске асырылу мүмкіндігі туралы негізделген тұжырымдары бар сараптама комиссиясы дайындаған құжат [3].

Қорытындыға сарапшы комиссияның басшысы, жауапты хатшысы және барлық мүшелері қол қояды. Олардың келісімінсіз шешімді өзгерту мүмкін емес.

Мемлекеттік немесе қоғамдық экологиялық комиссияның қорытындысы қоршаған ортаға әсерді бағалау саласындағы арнайы уәкілетті мемлекеттік орган бекіткеннен кейін заңды күшке ие болады.

Әдебиеттер

1. Букс И.И. Экологическая экспертиза и оценка воздействия на окружающую среду (ОВОС) Книга 1/ И.И.Букс, С.А. Фомин. – М.: Изд.МНЭПУ, 2009. – 128с.
2. «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-IV заңы
3. Донченко В.К. Экологическая экспертиза /В.К. Донченко, В.М. Питулько, В.В. Растоскуев и др. – Под ред. В.М. Питулько. – 2-е изд.,стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2014. – 480с.
4. Парамонова Т.Н. , Красюк И.Н., Лукашевич В.В. Маркетинг торгового предприятия. Под ред. Т.Н. Парамоновой, – Изд.Дашков и К 2020. – 283 с.

G. Tulkebayeva, A. Arkatkyzy
NPSCJ Shakarim University of Semey

METHODS OF ENZYME IMMOBILIZATION FOR BIOSENSORS

МЕТОДЫ ИММОБИЛИЗАЦИИ ФЕРМЕНТОВ ДЛЯ БИОСЕНСОРОВ

A biosensor is an analytical device that functions to analyze a sample in the presence of a specific target analyte. As a rule, a biosensor consists of a biological component, which, in other words, is called an element of molecular recognition, and a component of a physico-chemical detector or converter. The recognition elements in the biosensor are immobilized on the surface of the sensors, and they are able to interact with target molecules without adding reagents to the sample solution. During operation, specific interactions between the target analyte and the recognition elements will lead to physico-chemical changes on the surface of the transducer. The changes are then detected by the sensor and converted into measurable signals, which can then be used to determine the amount of analyte present in the sample. Typically, biosensors are classified either based on the biological component used, such as enzymes, antibodies, nucleic acids or cells, or by the type of transducer, such as an electrochemical, optical, mass or piezoelectric transducer. In modern biotechnology, one of the prominent places in the development of biosensors belongs to enzymes [1].

Enzymes are substances of a protein nature and are therefore unstable during storage, as well as sensitive to thermal influences. In addition, enzymes cannot be used repeatedly due to difficulties in separating them from reagents and reaction products. The creation of immobilized enzymes helps to solve these problems. The essence of the immobilization of enzymes is their attachment in active form to an insoluble base or their confinement in a semipermeable membrane system [2].

Advantages of immobilized enzymes over native precursors:

1. The heterogeneous catalyst is easily separated from the reaction medium, which makes it possible to stop the reaction at any time, reuse the enzyme, and also obtain a product pure from the enzyme.
2. The enzymatic process using immobilized enzymes can be carried out continuously, regulating the rate of the catalyzed reaction and the yield of the product.
3. Modification of the enzyme purposefully changes its properties, such as specificity (especially with respect to macromolecular substrate), dependence of catalytic activity on pH, ionic composition and other parameters of the medium, stability to denaturing effects.
4. It is possible to regulate the catalytic activity of immobilized enzymes by changing the properties of the carrier by the action of physical factors such as light and sound. Enzymes can be immobilized both by binding on insoluble carriers, and by intramolecular or intermolecular crosslinking of protein molecules with low-molecular bifunctional compounds, as well as by attaching to a soluble polymer [2].

There are many different methods used to immobilize enzymes on various carriers, which range from reversible physical adsorption and ionic bonds to irreversible stable covalent bonds. These methods make it possible to extract immobilized enzymes of different stability due to changes in the microenvironment of the surface and the level of multipoint attachment. Let's compare the different ways of isolating enzymes purposefully immobilized for the development of biosensors.

Physical adsorption usually requires immersion of the carrier in an enzyme solution and incubation to allow time for physical adsorption. Another way is to let the enzyme solution dry on the electrode surfaces, and then wash off the enzymes that are not adsorbed. However, these relatively weak nonspecific forces suffer from disadvantages such as enzyme leakage from the

matrix. In addition, non-specific adsorption of other substrates on the surface can lead to contamination and interference to the signal [3].

Covalent binding is one of the most widely used methods, and it provides stable complexes between enzymes and carriers. Side chains such as lysine (ϵ -amino group), cysteine (thiol group) and aspartic and glutamic acids (carboxylic group) in the enzyme are usually used to form a covalent bond, and the carriers form a self-assembled monolayer (SAM-self-assembled monolayer) prior to the reaction of the compound with enzymes. Covalently immobilized enzymes have stronger bonds compared to adsorption, so this method can provide more stable immobilization of enzymes. High SAM uniformity and good control of the amount of immobilized enzyme are also advantages for covalent immobilization. Despite several strengths, the formation of a covalent bond affects the activity of immobilized enzymes, and this method requires a large amount of bioreagent [1].

Affine binding is also included as one of the methods of enzyme immobilization. The affine binding principle uses selectivity between complementary biomolecules for use in enzyme immobilization. Key advantages of the method:

- selectivity of interaction
- orientation of the immobilized enzyme control
- minimal conformational changes
- high preservation of the activity of the immobilized molecule [3]

Affine binding between the enzyme and the carrier is achieved in two ways: either the carrier is pre-coupled with an affinity ligand for the target enzyme, or the enzyme is conjugated with an object that develops affinity for the carrier. A further modification of the affinity binding method is bioaffinity layering, which exponentially increases the ability to bind enzymes and the possibility of reuse due to various interactions, such as Coulomb, hydrogen bonds and Van der Waals forces [3].

Capture is defined as an irreversible method of enzyme immobilization in which enzymes are *captured in the carrier* or inside the fibers, either in the lattice structure of the material or in polymer membranes, which allows the substrate and products to pass, but preserves the enzyme. Capture is also described as the physical restriction of an enzyme in a confined space or network. Generally, capture can improve mechanical stability and minimize leaching of the enzyme, and the enzyme does not chemically interact with the polymer; therefore, denaturation is usually avoided. The method makes it possible to modify the encapsulating material and create an optimal microenvironment for the enzyme (i.e., compliance with the physico-chemical environment of the enzyme and the material for immobilization). The ideal microenvironment may be optimal pH, polarity, or amphiphilicity. This can be achieved using a variety of materials, including polymers and other inorganic materials [3].

Microcapsulation is applicable only to enzymes whose substrates and products have a fairly low molecular weight. There are two methods of forming membrane microcapsules, one of which is based on coacervation (a physical phenomenon), and the other on interphase polymerization (a chemical process). The thickness and permeability of the membrane are affected by the composition of the organic solvent, the concentrations and chemical components used to form the membrane, as well as the time of capsule formation. In principle, no chemical modification of the enzyme occurs, and, therefore, there should be no changes in the properties inherent in the enzyme. However, diffusion effects and an enzymatically generated microenvironment can lead to obvious changes in the properties of enzymes. Although this method of immobilization is more focused on medical applications, there may be circumstances in which membrane protection would be useful and applicable to industrial processes [5].

In the biosensor, the enzyme is used as a recognition element and it is immobilized on/in a support matrix on the sensor surface to maintain the activity of its intensity. The database of information accumulated in research on the immobilization of enzymes has grown to a enormous size, and this flow is one of the main reasons for the progress in their development that is currently being observed. Advantages of using enzymes, such as high specificity of enzyme-substrate

interactions and high turnover rate of biocatalysts (i.e. the product of catalyst activity and service life), have made enzyme-based biosensors one of the most widely studied areas.

References

1. Nguyen H.H., Kim M. An overview of techniques in enzyme immobilization. Appl. Sci. Conver. Technol. 2017
2. http://www.biotechnolog.ru/prombt/prombt10_1.htm
3. Guisan JM. Immobilization of enzymes as the 21st century begins. In: Guisan JM, editor. Immobilization of enzymes and cells.
4. Bhavender P. Sharma, Lorraine F. Bailey, and Ralph A. Messing Immobilized Biomaterials-Techniques and Application
5. Krajewska B. Chitin and its derivative as supports for immobilization of enzymes. Enzyme Microb Technol. 2004

МРНТИ: 65.59.17; 65.59.29

У.Ч. Чоманов, Г.С. Кененбай, А.А. Турсунов, Т.М. Жумалиева, Н. Тултабаев
ТОО «Казахский научно-исследовательский институт перерабатывающей и пищевой промышленности», г. Алматы, info@rpf.kz

РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИЙ КОМПЛЕКСНОЙ И РАЦИОНАЛЬНОЙ ПЕРЕРАБОТКИ МЯСА И СУБПРОДУКТОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЖИВОТНЫХ

DEVELOPMENT OF TECHNOLOGIES FOR INTEGRATED AND RATIONAL PROCESSING OF MEAT AND BYPRODUCTS OF AGRICULTURAL ANIMALS

При переработке скота и мяса в мясной промышленности создаются значительные ресурсы вторичного сырья, которые еще недостаточно полно и рационально используются в пищевых целях. В мясной промышленности в процессе переработки животноводческого сырья получается основная продукция (мясо и мясные продукты) и субпродукты (печень, сердце, почки и др.). Пищевые субпродукты имеют большое значение в снабжении населения мясными продуктами, являясь дополнительным ресурсом белкового питания. Они составляют в среднем 10-12% от массы мяса на костях и занимают в пищевом балансе страны существенное место. Субпродукты являются ценным сырьем. Они содержат животный белок, витамины и минеральные вещества, необходимые в питании и легко усваиваемые организмом человека.

В Республике Казахстан производство мяса традиционно считалось одним из основных и приоритетных направлений в сельском хозяйстве. Эта отрасль аграрного сектора Казахстана является традиционной в силу национальных особенностей населения. По данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан поголовье крупного рогатого скота на начало 2020 г. составило 7 436,4 тыс. голов, овец и коз – 19 155,7 тыс. голов, лошадей – 2 852,3 тыс. голов, птицы всех видов – 45,0 млн голов [1]. Динамика численности поголовья КРС, овец и коз, лошадей и птицы в РК представлены в таблице 1.

По состоянию на 1 января 2020 г. поголовье крупного рогатого скота во всех категориях хозяйств увеличилось по сравнению с началом 2017 г. на 19,0% и составило 7 436,4 тыс. голов, лошадей – соответственно на 35% и 2 852,3 тыс. голов, овец и коз – на 6,7% и 19 155,7 тыс. голов, птицы – на 19,1% и 45,0 млн голов [2].

Данные по прогнозу численности КРС в РК представлены в виде рисунка 1.

Таблица 1 – Динамика численности поголовья КРС, овец и коз, лошадей и птицы в РК (тыс.голов)

Год	Лошади	Крупный рогатый скот	Овцы и козы	Птица, млн.голов
2017	2 113,2	6 247, 2	17 947,1	37,8
2018	2 415,7	6 764,2	18 329,0	39,9
2019	2 646,5	7 150,9	18 699,1	44,3
2020	2 852,3	7 436,4	19 155,7	45,0

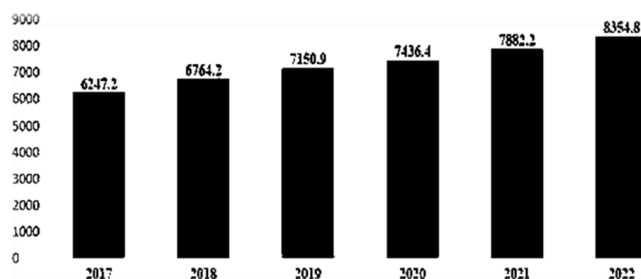

Рисунок 1 – Прогноз поголовья КРС в Казахстане на 2021-2022 гг., тыс.голов

Согласно прогнозным данным из рисунка 1, рассчитанным на основе динамики предыдущих лет, следует отметить, что в Казахстане поголовье КРС в 2022 году составит 8354,8 тыс. голов.

Потребление мяса и мясопродуктов за год выросло на 6,8% (в городах на 6,6%, в селах – на 7%) и составило в 2018 году 77,9 кг в среднем на душу населения. Из них всё большей популярностью пользуются конина (рост за год на 18,6%, до 4,6 кг) и куры (+ 17,7% год к году, до 4,2 кг). Потребление говядины увеличилось на 3,8%, до 24,8 кг [3].

Стабилизация экономики, расширение рыночных отношений современного Казахстана способствуют развитию мясной промышленности страны. Наблюдается увеличение поголовья скота. Однако в последние годы на внутреннем рынке прослеживается тенденция наращивания импорта мяса птицы, колбасных изделий и мясных консервов (до 64%). Предлагаемый ассортимент мясной продукции из баранины, конины, козлятины и мяса птицы ограничен, а мясопродукты функционального назначения практически не вырабатываются, хотя учеными и специалистами проводятся значительные и успешные разработки в этом направлении [4].

Одним из решений этих проблем в мясной промышленности является комплексная переработка баранины, конины, козлятины и мяса птицы. В настоящее время в РК действуют нормативные документы, которые предусматривают выделение жилованной баранины и конины для производства колбасно-кулинарных изделий и консервов [5].

Ниже в таблице 2 представлены основные мясные направления лошадей, КРС, овец, коз и птицы.

Таблица 2 показывает, что в Казахстане существует достаточное количество пород лошадей, КРС, овец, коз и птицы для производства мясных изделий. Для изготовления мясных изделий и консервов наиболее подходящие породы: лошади – казахская, высокий выхода мяса (53-60%); КРС – казахская белоголовая, высокие качественные показатели мяса; овцы – казахская мясная скороспелая, высокая живая масса баранов-производителей (90-110 кг); козы – зааненская, неприхотливость при выращивании мяса; птица – Кобб-500, наилучшая однородность бройлеров для переработки.

Баночные консервы это – мясопродукты, фасованные в металлическую, стеклянную или полимерную тару, герметически укупоренные и стерилизованные или пастеризованные нагревом. Термообработка уничтожает микроорганизмы, герметическая упаковка защищает продукт от воздействия внешней среды, в результате чего консервы можно хранить достаточно длительное время в неблагоприятных условиях без порчи. Консервируемые нагревом изделия компактны и удобны для транспортирования и потребления в любых условиях, позволяют создавать государственные резервы продуктов питания.

Таблица 2 – Наименование пород лошадей, КРС, овец, коз и птицы в РК

Наименование сельскохозяйственных животных	Породы
Лошади	Адаевская
	Кушумская
	Мугалжарская
	Казахская
КРС	Казахская белоголовая
	Аулиекольская
	Абердин-ангусская
	Герфордская
Овцы	Етти меринос
	Казахская мясная скороспелая
	Едилбайская
	Казахская грубошерстная
Козы	Зааненская
	Альпийская
	Советская шерстная
	Нубийская
Птица	Кобб-500
	Бройлер 61
	Гибро-6
	Кросс Родонит

Ассортимент мясных консервов разнообразен по видам сырья, способам приготовления содержимого и режимам окончательной термообработки. Основным принципом, лежащим в подборе состава консервов, является выбор такого соотношения компонентов, которое бы обеспечивало после стерилизации получение высококачественного, полноценного по содержанию пищевых веществ продуктов с хорошими органолептическими свойствами и высокой стабильностью при хранении.

По виду сырья консервы делят на мясные и мясорастительные. Такая классификация является общепринятой в производственных условиях. По характеру обработки сырья консервы различают по посолу (без предварительного посола сырья, с выдержкой посоленного сырья), по измельчению и по термической обработке сырья. По составу различают консервы в натуральном соку, с соусами и в желе. По длительности срока хранения различают консервы, изготовленные для длительного хранения (практически на срок от 3 до 5 лет, прежде всего для создания необходимого продовольственного резерва), и закусочные с ограниченным сроком хранения. Внешний вид продукта должен соответствовать виду и состоянию законсервированного продукта данного типа. Распределение компонентов рецептуры, например шпика в фарше, должно быть равномерным по объему продукта. Консервированные мясопродукты (сосиски, ветчина) должны полностью сохранять форму после извлечения из банки и иметь внешний вид, характерный для неконсервированного продукта [5].

В связи с этим, учеными КазНИИ перерабатывающей и пищевой промышленности разрабатываются мясорастительные паштеты из конины с применением растительного сырья, а также мясорастительные консервы с применением мяса баранины и козлятины, позволяющих увеличить ассортимент мясной продукции.

Также, исследования показали возможность использования вторичных продуктов переработки мяса, а также растительных добавок, дает возможность получить комбинированные мясные продукты функционального назначения.

Литература

1. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. <http://stat.gov.kz> (21.01.2021).
2. Шокаманов Ю.К. Казахстан в цифрах: Статистический сборник. – Алматы, 2003. – 397 с.

3. П.С. Кобыляцкий, П.В. Скрипин. Основы технологии производства мясных консервов, пищевых бульонов и желатина: Учебное пособие/ П.С. Кобыляцкий, П.В. Скрипин; Под ред. П.С. Кобыляцкий. – Персиановский.: Донской ГАУ, 2018. – С. 4-7.
4. Узakov Я.М, Диханбаева Ф.Т., Буцик В.А., Абжанова Ш.А. Химическая и биологическая ценность баранины и конины // Мясная индустрия. – 2008. – №11. – С. 25-26.
5. Узakov Я.М., Таева А.М., Калдарбекова М.А. Совершенствование технологии разделки баранины // Мясная индустрия. – М.: 2018. - № 11. – С. 24- 26.

МАЗМУНЫ

1 СЕКЦИЯ: БІЛІМ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА – Н.Ә. ӘПСӘЛЕМОВТИҢ ӨМІРІНДЕГІ ЕКІ ӨЗАРА ПАРАЛЛЕЛЬ

СЕКЦИЯ 1: ОБРАЗОВАНИЕ И ЭКОНОМИКА – ДВЕ ВЗАИМНЫЕ ПАРАЛЛЕЛИ ЖИЗНИ Н.А. АПСАЛЯМОВА

Т.М. Жаксылыков АПСАЛЯМОВ Н.А. – ЧЕЛОВЕК ЭПОХИ.....	4
А.А. Арзыбаев О ПРОФЕССОРЕ Н.А. АПСАЛЯМОВЕ.....	6
Қ.Ж.Амирханов ҰСТАЗ. ҒАЛЫМ. ТҮЛҒА.....	9
Г.К. Беспаета, А.А. Мухамадиева ПРОФЕССИОНАЛ ВЫСОКОГО УРОВНЯ.....	12
А. А. Бухаета ПЕДАГОГ, УЧЕНЫЙ, МЕЦЕНАТ, ПАТРИОТ.....	15
С.К. Исина, А.К. Уразбаева ТАУ ТҮЛҒАЛЫ ТАЛАНТ.....	16
Б.К.Кадыров Н.ӘПСӘЛЕМОВ МЕКТЕБІ – ТӨРБИЕ МЕН ТАҒЫЛЫМ МЕКЕНІ.....	18
Б. Қуантқан, А.Ж. Зейнуллина БЕКЗАТ БОЛМЫС.....	22
М.Х. Матаева СТАНОВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ АКАДЕМИКА НАЕН РК Н.А. АПСАЛЯМОВА.....	23
А.К. Оразгалиева ӘПСӘЛӘМОВ НӘДІРБЕК ӘПСӘЛӘМҮЛЫ: ҰСТАЗ, ҒАЛЫМ, ТҮЛҒА.....	29
А.К. Рахметуллин ӨМІР МЕКТЕБІНІҢ ҰСТАЗЫ.....	32
С.Н. Туменов ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Н.А. АПСАЛЯМОВА В РАЗВИТИИ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ КАЗАХСТАНА.....	33
М.К. Шаихова О УЧЕНОМ, ПЕДАГОГЕ, ОРГАНИЗАТОРЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ И ОБЩЕСТВЕННОМ ДЕЯТЕЛЕ.....	36
К.Е. Хасенова ПОКЛОНИСЬ ДО ЗЕМЛИ ДОРОГОМУ УЧИТЕЛЮ!!!.....	38

2 СЕКЦИЯ: ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУДЫҢ ЗАМАНАУИ МОДЕЛЬДЕРІ МЕН ТРЕНДТЕРІ

СЕКЦИЯ 2: СОВРЕМЕННЫЕ МОДЕЛИ И ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Ш.Ш. Абишева ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ КРЕАТИВНОСТИ В СТРУКТУРЕ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ.....	41
Б.Б. Айткаримов ҰЙЫМ МЕН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСİNДЕГІ ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫ БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	44
А.К. Аманова, И.Ш. Акимжанова «ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ӘЛЕУЕТ» ҰҒЫМЫНЫҢ ГЕНЕЗИСІ.....	48
А.К. Аманова, Б.Р. Базарова БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСİN БАСҚАРУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	51
А.К. Аманова, И.А. Данибекова БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ ПӘНДЕРІН МЕТАПӘНДІК ТҰРҒЫДА ОҚЫТУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	54
А.К. Аманова, И.А. Данибекова БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ ПӘНДЕРІН МЕТАПӘНДІК ТҰРҒЫДА ОҚЫТУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	58
А.К. Аманова, Б. Куттыбаева БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	61
О.Г. Беленко, С.К. Асембаева МЕДИАБІЛІМ БЕРУДІҢ НЕГІЗГІ ТҮСІНІКТЕРІ МЕН ТЕОРИЯЛАРЫ.....	65
О.Г. Беленко, М.Ж. Сейтказина МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУДЫҢ ЖОЛДАРЫ МЕН ШАРТТАРЫ.....	68
Р.К. Жундибаева, Л.Д. Аяпбергенова БЕЛСЕНДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ – ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТІЛДІК ДАҒДЫЛАРЫН АРТТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛЫ.....	72
Г.К. Джумажанова, З.Е. Айтанова ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҚТЫҢ НЕГІЗГІ ДАМУ ТЕОРИЯЛАРЫ.....	75
Г.К. Джумажанова, М.Қ. Құмар БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСİN БАСҚАРУДЫҢ ҚАЗІРГІ ПАРАДИГМАЛАРЫ.....	78
Г.К. Джумажанова, А.Е. Мусаханова ОТБАСЫ ПСИХОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ФУНКЦИЯЛАРЫ.....	81

Г.К. Джумажанова, Д.С. Тусупова МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНДА ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	84
Г.К. Джумажанова, Ж.Қ. Орынбекова СТУДЕНТТЕРДІ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ ДАЙЫНДАУДА ЭТНОСТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ОРНЫ.....	88
Г.А.Касымова БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР.....	91
Ж.М. Мырзаханова РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК БІЛІМ БЕРУДЕГІ ӨЗІН-ӨЗІ ТАЛУДЫҢ МЕТАПӘНДІК РӨЛІ.....	95
Ж.М. Орынканова, Е.Б. Абеуханова, Р. Мұратжанұлы ҚАЗІРГІ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУ ТРЕНДІНЕ ТАЛДАУ.....	98
Е. Семинар ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ИГЕРУ ШЕҢБЕРІНДЕГІ ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚЫТУ МЕН ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ.....	99
О.Ю. Терещенко, О.Г. Беленко СПЕЦИФИКА ФОРМИРОВАНИЯ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ ОПЕРАЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В ДОШКОЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ	101
А.Б. Тлесова, О.Б. Идеятова ЖАСТАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДАҒЫ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ РӨЛІ...	104
Г.М. Тохметова ИННОВАЦИИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ КАК АКТУАЛЬНЫЙ ФАКТОР СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА.....	108
Б.Ш.Тұрғанбаева, Б.Б.Берікова БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМІНІҢ ОҚУШЫЛАРМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС СТИЛІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	111
И.В. Чикова К ПРОБЛЕМЕ ПОСТУЛАТОВ И ИННОВАЦИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ.....	113
И.В. Чикова К ПРОБЛЕМЕ ВЗАИМОСВЯЗИ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ФОРМИРУЕМЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ.....	116
К.Е. Хасенова, Ж.М. Орынканова, Н.М. Анарбеков, Д. Исмаилов ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА СЛОВ – НАЗИДАНИЙ АБАЯНА ЗАНЯТИЯХ «ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК», «ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК».....	120

А.А. Арзыбаев, А.М. Жороева, Н.А. Кайимов ОБЗОР МНЕНИЙ И ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЙ О КАПИТАЛЕ.....	122
Э.М. Биймырсаева, Т.Н. Абдыкалыкова СУЩЕСТВУЮЩАЯ ПРАКТИКА ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО И НАЛОГОВОГО УЧЕТА ДОХОДОВ И РАСХОДОВ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ КЫРГЫЗСТАНА.....	127
Т.Н. Абдыкалыкова СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАЛОГОВОГО УЧЕТА И АНАЛИЗА СУБЪЕКТОВ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ.....	130
А.М. Жороева ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ КОНЕВОДСТВОМ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ИХ ЭФФЕКТИВНОСТИ.....	134
Н.К. Суйналиева СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВНЕДРЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ОТЧЕТНОСТИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ	137
Э.М. Биймырсаева, Н.К. Суйналиева, Э.Ю. Хусаинова ОБ ОПТИМИЗАЦИИ И ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ КЫРГЫЗСТАНА.....	140
Н.А. Кайимов ФИНАНСОВЫЙ АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ КЫРГЫЗСТАНА В НОВЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ.....	143
А.А. Арзыбаев ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА.....	146
П.М. Абдыкадыров, Э.К. Кубанычбеков АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ РЫНКА.....	151
Э.К. Кубанычбеков, П.М. Абдыкадыров ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО РАЗВИТИЯ КЫРГЫЗСТАНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	155

**3 СЕКЦИЯ: ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ
ЖӘНЕ ПАНДЕМИЯДАН КЕЙІНГІ ЖАҒДАЙДАҒЫ ДАҒДАРЫСҚА ҚАРСЫ
БАСҚАРУ**

**СЕКЦИЯ 3: ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КАЗАХСТАНА И АНТИКРИЗИСНОЕ
УПРАВЛЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ПОСТПАНДЕМИИ**

Л.О. Абылкасимова ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ – ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ ИЛИ МОДНОЕ ТЕЧЕНИЕ?.....	159
Ж.А.Абылкасимова, Н.Қ. Бердікүл ҚАЗАҚСТАНДА ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ МЕНШІК ӘРІПТЕСТІКТІҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ.....	162
Д.М. Акишева ШАРУАШЫЛЫҚ ЖҮРГІЗУШІ СУБЪЕКТІЛЕРДІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ҒЫНТАЛАНДЫРУДЫҢ НЫСАНДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ.....	164
У.Е. Алимбук, С.Т. Омарбаева, Е.Б. Абеуханова ОСОБЕННОСТИ МАЛОГО ИННОВАЦИОННОГО БИЗНЕСА В РК.....	169
Д.З. Ахунова НЕСИЕЛЕР МЕН ҚАРЫЗДАРДЫ АЛУДЫ ЖӘНЕ ӨТЕУДІ ЕСЕПКЕ АЛУ.....	171
А.Е. Аяпбекова, Д.Е. Ерденев СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФОРМ И МЕТОДОВ ВЕДЕНИЯ РАБОТЫ ТУРОПЕРАТОРА «KAZUNION» В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО КРИЗИСА.....	175
А.Ө. Әлиева ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ПАНДЕМИЯНЫҢ ӨЛІМ-ЖІТІМГЕ ЖӘНЕ ТУУ КӨРСЕТКІШТЕРІНЕ ӘСЕРІН СТАТИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ.....	178
А.Р. Байбуринов, А.Ж. Зейнуллина ПОРЯДОК ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТА ДОЛГОСРОЧНЫХ АКТИВОВ.....	181
А.О. Байбусинова ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛЬСКОЙ ДИАСПОРЫ В ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ В 1930-1950 ГГ.....	185
С.Т. Бейсембаев ҚАРЖЫЛЫҚ ЖОСПАРЛАУ КӘСІПОРЫН ҚЫЗМЕТІН ТИІМДІ БАСҚАРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ.....	188
Б.С. Берденев ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИМУЩЕСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ИМУЩЕСТВЕННЫЙ НАЕМ.....	191

Н.К. Буланова СТРАТЕГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ КАЗАХСТАНА В КОНТЕКСТЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ.....	193
Л.Б.Габдуллина, Л.А. Готман АЙМАҚТЫҚ КӨЛІК-ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕНІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МЕН ДАМУЫ ФАКТОРЛАРЫ.....	197
Ш.Д.Жайлаубаева, А.М. Манарбекова COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫНАН КЕЙІНГІ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ДАМУЫ.....	201
Д. Женсхан, А.Т.Кенжегузина ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНДАҒЫ ЕҢБЕКАҚЫ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ОНЫ НЫҒАЙТУДЫҢ БАСЫМ БАҒЫТТАРЫ.....	202
А.К. Ибраева БИЗНЕС ТЕХНОЛОГИЯНЫ ЖЕТІЛДІРУ КӘСПОРЫНДА БИЗНЕС-ЖОСПАРЛАУ ТИІМДІЛІГІНІҢ НЕГІЗІ	205
Э.Б. Икматова АГРОӨНЕРКӘСПІ КЕШЕНІНІҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ ҰСЫНЫСТАРЫ МЕН ТИІМДІЛІГІ.....	209
Д.С. Илиясов ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТӘЖІРИБЕСІНДЕ КӘСПОРЫННЫҢ КІРІСТЕРІ МЕН ШЫҒЫСТАРЫН БАСҚАРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	212
З.О. Иманбаева, Ж.М. Минайдаров СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫМ АПК	216
М.С. Искакова, А.Ж. Зейнуллина ОРГАНИЗАЦИЯ БЮДЖЕТИРОВАНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЙ.....	219
Н.Б.Кабдолданов МЕХАНИЗМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И БИЗНЕСА НА ОСНОВЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН...	222
Ж.Х. Кажиева, М. Қанатқызы, Е.У. Кабиров, Е.С. Токенова, Д. Муслимова, С.Е. Алпаров ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЛИЧНОЙ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ.....	225
Г.Н. Каримгажы ҰЙЫМДАҒЫ ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ КАДР САЯСАТЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	228
А.Б. Кенесбаев ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КӘСПОРЫНДАРЫНЫҢ ӨНДІРІСТІК ҚОРЛАРЫН БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	233

А. Килакен, З.М. Сакенова ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТА В БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ.....	236
Б. Қуантқан, А.К. Омарова МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУ – ЭКОНОМИКАНЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ ТЕТІГІ РЕТІНДЕ.....	240
Н.М. Кузаипов, А.М. Балкибаева «БАЛДӘУРЕН» РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ОҚУ-САУЫҚТЫРУ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ ҰЙЫМДЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ ЖӘНЕ ДАМУ ТЖОЛДАРЫНА ҰСЫНЫСТАР.....	243
Р. Кыдырбеков, А.М. Балкибаева СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЛАСТИ РАЗВИТИЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ.....	245
Б.Б. Мажитова, Р.К. Берстембаева ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКИХ ИННОВАЦИЙ В КАЗАХСТАНЕ.....	249
Ж.А.Майкин, С.Т. Омарбаева, Е.Б. Абеуханова ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ	253
К.Х. Мухамедьярова ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ КӘСПОРЫННЫҢ КАДРЛЫҚ ТӘУЕКЕЛ ДЕҢГЕЙІНЕ ӘСЕРІН БАҒАЛАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	256
Қ.Т. Нұралина, ШҚО ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ЗЕРТТЕУ: БАҒЫТТАРЫ, МӘСЕЛЕЛЕРІ, БАСЫМДЫҚТАРЫ.....	258
Ж.Қ. Оразғалиева ӨНДІРІС ЗИЯНСЫЗДЫҒЫН ТАЛДАУ ӘДІСТЕМЕСІ.....	263
А.М. Орынбасар, А.А. Ниязбаева ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	265
А.А. Орынбасарова, А.Г. Асимова ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННО-СБЫТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	268
Қ.Р. Рақымбекова, А.М. Балкибаева ГОСУДАРСТВЕННОЕ АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ПОСТПАНДЕМИИ.....	271
Д.А. Сағынов, С.Ч. Примбетова ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУ.....	274
Г.Т. Самиева ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨЛІК-ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІ ДАМУЫНЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ.....	277

Н.К. Сапарбек ФАКТОРЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА.....	280
А.А. Сарсенбаева, Д.З. Ахунова ҰЙЫМНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ЖАҒДАЙЛАР.....	282
Ә.Б. Сартбаева ПАНДЕМИЯНЫҢ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ.....	285
З.М. Турдиева ҚР ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ШИКІЗАТТЫҚ ЕМЕС СЕКТОРЫН ҚАРЖЫЛАНДЫРУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК БЮДЖЕТТІҢ РӨЛІН ТАЛДАУ.....	287
А.К. Хасенова, Ж.А. Абылкасимова, Д.С. Касенов ҚАЛДЫҚТАРДЫ ҚАЙТА ӨНДЕУДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ.....	291
А.К. Шамша, А.М. Балкибаева ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ СФЕРЫ УСЛУГ.....	295
З.Ю. Янтурсина ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ АХУАЛЫ ЖӘНЕ ОНЫ ҚОЛДАУДЫҢ ЖОЛДАРЫ.....	298
Л.В. Кузьмина, Л.З. Паримбекова, К.Е. Хасенова ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ.....	302
Л.В. Кузьмина, Л.З. Паримбекова, К.Е. Хасенова ВЛИЯНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЭКОНОМИКИ.....	304
К.Е. Хасенова, Ж.М. Орынканова, Н.М. Анарбеков, Д. Исмавилев ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ НА ЭКОНОМИКУ КАЗАХСТАНА.....	306
Д.А. Амирбаева ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ФОРМ И МЕТОДОВ ФИНАНСОВОГО МЕХАНИЗМА В АПК.....	309
Д.А. Амирбаева, К.Е. Хасенова СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ АПК.....	313
Д.К. Каттебаев ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА.....	317
Д.К. Каттебаев, К.Е. Хасенова АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ И ТИПЫ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА.....	320

**4 СЕКЦИЯ: ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРІБЕ ЖӘНЕ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ**

**СЕКЦИЯ 4: ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА: МИРОВОЙ ОПЫТ И ВОЗМОЖНОСТИ
КАЗАХСТАНА**

Ж.А. Абылкасимова, А. Садвакасов ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУ МҮМКІНДІКТЕРІҢ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	325
Ж.А. Абылкасимова, Ж.Д. Дәулетханова РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СЕГМЕНТАХ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА КАЗАХСТАНА.....	328
Ж.А. Абылкасимова, М.С. Тулеубаева ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ АПК.....	331
В.Т. Алпысбаева ЦИФРОВОЙ КАЗАХСТАН- НОВЫЙ ТРЕНД В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ.....	333
Е.Е. Ахметбек ПОДХОДЫ ПО ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙН	337
К.Е. Байканова, Г.Ж. Есенова ЦИФРОВИЗАЦИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В КАЗАХСТАНЕ.....	341
О. Болатхан ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАЗАХСТАНА.....	343
Л.Б. Габдуллина, Е.Б. Абеуханова КӨЛІК-ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕНІ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	346
М.Б.Жумашева ЦИФРОВИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ: ОПЫТ ЭСТОНИИ И ЕГО ПРИМЕНИМОСТЬ В КАЗАХСТАНЕ.....	349
Д.О. Калдыбаева, М.М. Калдыбаев АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ДАМУДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ РОЛІ.....	352
А.М. Каширина, А.В. Кравченко, Р.Г. Тишкова ПРОБЛЕМЫ АНАЛИЗА ОТКРЫТЫХ ИСТОЧНИКОВ ДАННЫХ ДЛЯ СОЦИО- ЭКОНОМИЧЕСКИХ И МЕДИЦИНСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ.....	355
Н.Қ. Құрманғалиева ЦИФРЛЫ ТЕХНОЛОГИЯ – БОЛАШАҚҚА БАТЫЛ ҚАДАМ.....	362
А.Б. Манақбаева ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ КИНОИНДУСТРИЯНЫҢ РӨЛІ.....	365

А.М. Манарбекова, Ж.Х. Кажиева МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕР КӨРСЕТУДЕ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ.....	369
Mohammad Sabour, A.Balkibayeva DIGITALIZATION OF PUBLIC SERVICES: KAZAKHSTAN CASE.....	372
Н.Е. Мукатаева ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И АКТУАЛЬНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В КОМПАНИИ.....	374
Н.Е. Мукатаева, Ж.Х. Кажиева МЕНЕДЖМЕНТ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ КАК ОСНОВА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	377
Ж.К. Нетбаева ВОЗМОЖНОСТИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ.....	379
Е.С. Никитинский, Р.К. Садыкова, М.М. Айсахан ИНФОРМИРОВАННОСТЬ И УРОВЕНЬ ЗНАНИЙ О ТУРИЗМЕ, ПОРЯДКЕ ВЕДЕНИЯ ТУРИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	381
Г.Д. Нурмадиева, И.С. Журтыбаева ИННОВАЦИИ И ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ ФИНАНСИРОВАНИЯ.....	385
А.А. Сарсенбаева ЭЛЕКТРОНДЫ АҚШАМЕН ЕСЕП АЙЫРЫСУЛАРДЫҢ ЕСЕБІ.....	387

5 СЕКЦИЯ: ТАМАҚ ӨНДІРІСІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНИКАСЫ МЕН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ДАМУ ЖӘНЕ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУПСІЗДІГІ

СЕКЦИЯ 5: РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ТЕХНИКИ И ТЕХНОЛОГИИ ПИЩЕВЫХ ПРОИЗВОДСТВ И ПИЩЕВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Б.К. Асенова, Г.Н. Нұрымхан, Н.М. Мурасканова, Ж.Б. Асиржанова ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ И ОРГАНОЛЕПТИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ МУКИ ИЗ НУТА, ЧЕЧЕВИЦЫ, ФАСОЛИ.....	390
Б.К. Асенова, Ф.Х. Смольникова, Н.Р. Муслимова ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА МЯСНЫХ КОЛБАСНЫХ ИЗДЕЛИЙ, ОБОГАЩЕННЫХ ЙОДОМ.....	393
В.Ш. Ахметова, Н.С. Машанова, Ж.И. Сатаева БЕЛСЕНДІ ӨМІР САЛТЫН ҰСТАНАТЫН АДАМДАРҒА АРНАЛҒАН ЖЫЛҚЫ ЕТІНІҢ НЕГІЗІНДЕ ӨСІМДІК КОМПОНЕНТТЕРІМЕН БАЙЫТЫЛҒАН ЕТ ӨНІМІ.....	395

А.И. Гиззатова, О.В. Черемухина НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ БЕЗОПАСНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ, СЫРЬЯ И ПРОДОВОЛЬСТВИЯ.....	397
С.К. Касымов, А.М. Елбосын СИБІР СҮТІНІҢ ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫ, БАКТЕРИЦИДТІК ЖӘНЕ ФЕРМЕНТАТИВТІК ҚАСИЕТТЕРІ.....	400
М.Ж. Есембек, Б.К. Тарабаев, А.М. Омаралиева, Ж.Т. Ботбаева ДӘНДІ ДАҚЫЛДАРДЫҢ ЕКІНШІЛІК ШИКІЗАТЫН ТАҒАМ ӨНДІРІСІНДЕ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІ.....	403
С.К. Касымов, А.А. Даутова, А.К. Игенбаев, Б.А. Идырышев КОЛБАСНЫЕ ИЗДЕЛИЯ, ПРОИЗВОДСТВА И КАЧЕСТВА.....	406
Н.Д. Кундызбаева, Д.К. Кундызбаев КОММЕРЦИАЛИЗАЦИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ.....	409
С.К. Курманбаев, Ж.С. Дюсембинова, Г.С. Жомартова У ФЕРМЕРОВ КАЗАХСТАНА ЕСТЬ ВОЗМОЖНОСТЬ ПЕРЕХОДА К НАУЧНО- ОБОСНОВАННОЙ СТРУКТУРЕ РАЗВИТИЯ КОРМОПРОИЗВОДСТВА.....	410
С.К. Курманбаев, С.М. Сейлгазина, К.Ю. Дербышев, Н.Ж. Есенгулова ОПЫТ ДАЛЬНЕЙШЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ФОРМ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА.....	413
С.К. Курманбаев, С. Шуканова, А.А. Ахметова АГРОКЛИМАТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ СЕМЕЙСКОГО РЕГИОНА ПРИ ВОЗДЕЛЫВАНИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР.....	417
Н.Р. Муслимова, Б.К. Асенова, Г.Н. Нурымхан, Ф.Х. Смольникова, Б.А. Куандыкова СҮТ САРЫСУЫНА ТАҒАМДЫҚ ҚҰНДЫЛЫҒЫ ЖОҒАРЫ ИТМҰРЫН ШӘРБӘТІН ҚОСУ АРҚЫЛЫ СУСЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖЕТІЛДІРУ.....	420
Н.Р. Муслимова, Г.Н. Нұрымхан, Н.М. Мурасканова, Г.К. Тулеубекова, Л.М. Мухамеджпнова БҰРШАҚ ТҰҚЫМДАСТАР ҰНЫ ЖАСЫМЫҚ, НОҚАТ, ҮРМЕБҰРШАҚ ҰНДАРЫНЫҢ АДАМ АҒЗАСЫНА ПАЙДАСЫ.....	423
А.А. Ошанова ПИТАТЕЛЬНЫЕ СВОЙСТВА И АСПЕКТЫ ЗДОРОВЬЯ БОБОВЫХ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В АЛЬТЕРНАТИВАХ ЙОГУРТУ НА РАСТИТЕЛЬНОЙ ОСНОВЕ.....	426
Zh. Satayeva, N. Dauylbayeva SEMI-FINISHED MEAT PRODUCTS WITH CHICKEN, RICE FLOUR AND FLAX SEEDS	431
Ф.Х. Смольникова, Б.К. Асенова, Г.К. Наурзбаева, Г.Н. Нурымхан, Н.Р. Муслимова, Г.К. Толеубекова СЛИВОЧНОЕ МАСЛО С РАСТИТЕЛЬНО-ЖИРОВОЙ ЭМУЛЬСИЕЙ.....	434

М.А.Токтарова ТАУАРЛАРҒА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМА ЖҮРГІЗУДІҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ.....	436
G. Tulkebayeva, A. Arkatkyzy METHODS OF ENZYME IMMOBILIZATION FOR BIOSENSORS.....	439
У.Ч. Чоманов, Г.С. Кененбай, А.А. Турсунов, Т.М. Жумалиева, Н. Тултабаев РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИЙ КОМПЛЕКСНОЙ И РАЦИОНАЛЬНОЙ ПЕРЕРАБОТКИ МЯСА И СУБПРОДУКТОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЖИВОТНЫХ.....	441

Экономика ғылымдарының докторы, профессор,
академик **Нәдірбек Әпсәлемұлы Әпсәлемовтің**
туғанына 80 жыл толуына арналған

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАСЫ ЖӘНЕ БІЛІМІ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН
ЖАҢА СЕРПІЛІСТЕРІ»**

атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының

ЖИНАҒЫ

МАТЕРИАЛЫ

Международной научно-практической конференции
«ЭКОНОМИКА И ОБРАЗОВАНИЕ КАЗАХСТАНА: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И РЕАЛИИ»
посвященной 80-летию со дня рождения доктора экономических наук, профессора,
академика **Апсалямова Надирбек Апсалямовича**

КеАҚ Семей қаласының Шәкәрім атындағы
университетінің баспаханасында басылған
Көлемі 28,5 б.т. Формат 60x84
Семей қаласы. Глинка 20 «А»

Отпечатано в типографии
НАО «Университет имени Шакарима города Семей»
Объем 28,5 п.л. Формат 60x84
г. Семей, ул. Глинки, 20 «А»